

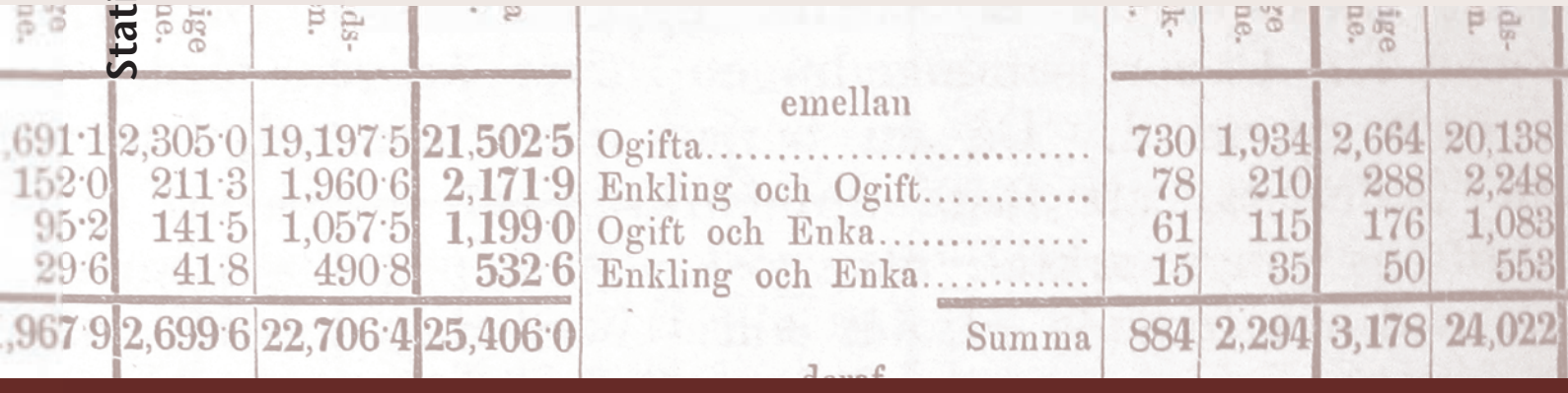
Statistiska centralbyrån

Statistics Sweden

Summa summarum

SCB:s första 150 år

Ulf Jorner

Penningvärdets förändringar 1858–2008

Det är mycket svårt att jämföra anslag, löner m.m. över en så lång tidsperiod som 150 år.

En viss vägledning ges av den tidsserie som presenteras på SCB:s hemsida.

Siffrorna baseras på KPI och dess föregångare Levnadskostnadsindex samt, för tiden före 1914, på Myrdal-Bouvins konsumentprisindex.

100 riksdaler år 1858 är

År	
1868	108 rd
1878	108 kr
1888	92 kr
1898	100 kr
1908	115 kr
1918	295 kr
1928	210 kr
1938	200 kr
1948	310 kr
1958	475 kr
1968	675 kr
1978	1 465 kr
1988	3 150 kr
1998	4 580 kr
2008	***5 430 kr***

Summa summarum

SCB:s första 150 år

Ulf Jorner

Statistiska centralbyrån
2008

Statistics Sweden
2008

Producent Statistiska centralbyrån
Box 24300
104 51 Stockholm
Tfn: 08-506 940 00
www.scb.se

Grafisk form: Jan-Aage Haaland, Ateljén, SCB
Foto: Jan-Aage Haaland, Ulf Jorner

ISBN 978-91-618-1449-7 (print)
URN:NBN:SE:SCB-2008-X05BR0801_pdf (pdf)

Printed in Sweden
SCB-Tryck, Örebro 2008.10 MILJÖMÄRKT Trycksak 341242

Förord

Ett hugskott, en idé nedskriven på en servett. Hur många historier har vi inte läst om stora verksamheters ursprung. Det kan vara allt från vetenskapliga nydaningar till nya företagsetableringar som blivit konsekvenser av de briljanta idéerna.

Före och efter dessa idéers ursprung finns alltid en historia och ett hårt arbete. Vare sig idéer eller hugskott kommer från intet. De bygger på en kombination av utbildning och en bild av hur verkligheten ser ut, oftast med hjälp av statistik.

Mycket av det vi ser i vår vardag är en följd av omsorgsfullt utredande och gediget underbyggt av teoretisk sakkunskap. Det gäller såväl teknisk som samhällelig utveckling. Det går t.ex. inte att bygga ekonomiska modeller för kommande år om man inte vet hur ekonomin sett ut under de föregående årtiondena. Prognoser om befolkningsutvecklingen går inte att göra om historiska data saknas.

I jubileumsskriften *Summa summarum* över Statistiska centralbyråns första 150 år visas tydligt samhällets behov av underlag, för att kunna förstå vad som händer i ”nutid” insatt i ett längre tidsperspektiv. Boken omfattar en lång tidsperiod och visar hur behovet av statistik långsamt växt fram. Tidigt fanns behov av att veta befolkningens sammansättning och jordbrukets uthållighet. Senare förskjöts intresset över till att veta innevånarnas sociala levnadsbetingelser. Idag är inriktningen mot ekonomisk statistik och hur arbetsmarknaden gestaltar sig. Imorgon är det ett annat område som står i centrum för den samhälleliga debatten.

Oavsett fokus för tillfället finns behov av en så bred beskrivning av olika samhällsområden som möjligt. Redan 1922 formulerades detta på ett föredömligt sätt av finansminister Fredrik Thorsson:

”Värdet av en noggrant insamlad, omsorgsfullt bearbetad och med omdöme publicerad statistik från olika samhällslivets områden är numera allmänt känt. Att statistikens omfattning i det hela växer med samhällets egen utveckling som alltmer påkallar ingående kännedom om företeelser av olika slag är ofrånkomligt. Särskilt med hänsyn till statsmakternas behov av tillförlitligt material för bedömande av uppkomna nya spörsmål eller då förhållandena inom samfundslivet förändras i ett eller annat hänseende, kunna esomoftast utvidgningar eller omläggningar av det statistiska arbetet bliva oundgängligen påkallade. Att en gång för alla fastslå omfattningen i olika hänseenden av det statistiska arbete som i officiell väg skall samordnas, är fördenskull otänkbart.”

Statistiska centralbyrån (SCB) vill med denna bok visa hur statistiken utvecklats under 150 år, men vi vill också proklamera att vi kommer att utveckla den ytterligare under kommande 150 år.

Stockholm i september 2008

Kjell Jansson
Generaldirektör

Författarens förord

Statistiska centralbyrån, SCB, inrättas genom kungligt beslut år 1858. Då har redan världens äldsta statistiska myndighet, Tabellkommissionen, funnits i Sverige i mer än ett hundra år. Många europeiska länder har dock gått förbi Sverige och det är hög tid för en nystart för den svenska statistiken.

Etthundrafemtio år senare har Sverige en av de ledande statistikbyråerna i världen. Vägen till världsklass har dock inte varit spikrak. I *Summa summarum – SCB:s första 150 år* försöker jag beskriva det viktigaste i SCB:s utveckling.

De tre orden som bildar förkortningen SCB har alla en intressant historia. ***Statisti****k kommer via samma ord på tyska, från nylatinets* ***statisticus*** *som i sin tur troligen kommer av renässansitalienskans* ***statistia*** *med betydelsen statsman, politiker.*

Central *är en form av centrum, som kommer av samma ord på latin, med betydelsen cirkelben, medelpunkt. Det latinska ordet kommer i sin tur ytterst från grekiskans* ***kentein****, sticka.*

Byrå *kommer från franska* ***bureau****, som i sin tur härleds till ett äldre franskt ord* ***bure****. Det betyder grovt kläde, vilket ursprungligen täckte möbeln byrå.*

Att skildra verkets historia och dessutom berätta något om verkets förhistoria på 450 sidor har krävt ett antal svåra beslut. Jag har tvingats sovra hårt och med öppna ögon uteslutit en hel del som troligen skulle ha intresserat många läsare.

Jag har försökt att hitta en balans mellan de stora linjerna och de små detaljerna. Att de stora linjerna skall ägnas uppmärksamhet är självklart, men jag tycker också att de små detaljerna bidrar till en förståelse av SCB:s historia. Min förhoppning är att de skall ge en känsla för de olika faserna i SCB:s utveckling och för de tänkesätt som då rådde, vare sig det gäller utdrag ur samtida dokument, publicerade tabeller eller enskilda blanketter.

I boken har SCB:s 150-åriga historia delats upp i tre tidsmässigt ungefär lika långa avsnitt, med brytpunkter 1909 och 1962. Den första brytpunkten är vald för att SCB då hade kunnat få en helt ny roll, den senare för att SCB då verkligen fick denna nya roll.

Av naturliga skäl får avsnittet om den sista femtioårsperioden det största utrymmet; det har helt enkelt hänt mer med SCB under den perioden än under de första hundra åren. Trots det har jag tvingats begränsa mig hårt, framför allt vad gäller de enskilda statistikområdena. Dessa har bara beskrivits översiktligt, vilket i sin tur leder till att inte alla enskilda undersökningar vid SCB tas upp.

Utvecklingen av verket och den statistik som produceras är naturligtvis intimt sammanflätade. För att få en bättre överskådlighet behandlar jag ändå utvecklingen av SCB som organisation och utvecklingen av den statistik som verket producera var för sig inom varje period. Situationen vid starten av varje period ägnas också ett eget avsnitt.

Jag har varit flexibel vad gäller placeringen av enskilda statistikområden och händelser. För att ta ett exempel: Statistisk årsbok och dess nästan hundraåriga historia behandlas i sin helhet i anslutning till starten år 1914. På motsvarande sätt har jag samlat exempelvis beskrivningen av arbetet kring sekretess och säkerhet på ett enda ställe

För att göra boken mer lättläst ger jag inga referenser till enskilda uppgifter, citat etc. Istället finns en kommenterad litteraturförteckning i slutet av boken.

När jag direkt citerar gamla dokument har jag använt ursprunglig stavning och meningsbyggnad, men gjort försiktiga moderniseringar när jag refererar deras innehåll. Jag har vidare använt moderna beteckningar för olika företeelser som t.ex. datainsamling och publicering.

Jag har haft förmånen att kunna intervjua ett stort antal personer som arbetat på SCB. En lista över dem finns i slutet av listan över källor och litteratur. Jag vill tacka dem alla för de värdefulla uppgifter som de givit mig.

Jag vill tacka SCB:s förre generaldirektör Svante Öberg som kom med idén att skriva SCB:s historia inför 150-årsjubileet och som frågade mig om jag hade lust att åta mig arbetet. Jag är också tacksam mot SCB:s nuvarande generaldirektör Kjell Jansson som höll fast vid denna ambition.

Överdirektör Hans Lindblom hade fram till sin pensionering det mer operativa ansvaret för mitt historikprojekt, en roll som övertagits av den nye överdirektören Mats Wadman.

Ett stort antal personer har på olika sätt hjälpt till vid tillkomsten av *Summa summarum*. Att nämna alla som tipsat mig om olika intressanta föremål och dokument och som hjälpt mig med att kontrollera faktauppgifter är praktiskt omöjligt. Jag måste dock lyfta fram personalen på SCB:s arkiv och bibliotek: Johan Fritzon, Johan Hulth, Rolf-Allan Norrmosse, Jenny Söderström och alla andra som med stort intresse och tålamod ägnat mycket tid åt att hjälpa mig i mitt arbete.

Jag vill tacka Jan-Aage Haaland som har formgivit boken. Han har dessutom lagt ned ett stort arbete vid monteringen av allt material och hjälpt mig med många fotografier. Tack också till Inga-Lill Kvist som har läst korrektur och Hans Pettersson som har hanterat det externa trycket.

Jag har haft hjälp av en läsgrupp, som plöjt igenom manuskript i olika stadier: Per-Åke Bladh, Gunlög Eiderbrant-Nilsson, Anders Holmberg och Amanda Werngren. Gruppen har inte bara haft konstruktiva synpunkter på innehållet, utan påverkat själva dispositionen av boken. De har dessutom rätat ut ordföljder, krävt att gammaldags ord förklaras samt befriat texten från otaliga oklara syftningar, inskjutna bisatser och udda skiljetecken. Min son Per Jorner har mer inofficiellt hjälpt mig på samma sätt. Jag – och läsaren – är skyldig dem ett mycket stort tack.

Örebro i september 2008

Ulf Jorner

Innehåll

Förord **3**
Statistik före SCB **13**
Folkräkningar, jordeböcker och statsvetare *13*
Politisk aritmetik *15*
Statskassa och statskyrka i Sverige *17*
Tid för Tabellverket *19*
De tre tabellerna *23*
Tabellverkets första tid *25*
Tabellkommissionen börjar sin verksamhet *27*
Nedgång, återupprustning och stagnation *30*
Svensk statistik vid sidan om Tabellverket *34*
Betyg: Ännu ej godkänd *37*
Grundande och uppbyggnad: 1858–1909 ..... **39**
Ett nytt statistiskt ämbetsverk **40**
Ett länge känt behov av förändring *40*
1854 års statistiska kommitté *42*
Kommitténs rapport *44*
Förslag om ett statistiskt ämbetsverk *47*
Från proposition till invigning *52*
Spridning av den officiella statistiken **54**
Personal, ekonomi och organisation **66**
Personalfrågor på riksdagens bord *66*
SCB:s första decennium *68*
Nya och större lokaler *70*
Bergs utkast till en plan för svensk statistik *73*
Statistikens mått *74*
Instruktion, expansion och löner *76*
Ett konservativt verk *83*
SCB under årtiondena kring år 1900 ..... *85*
Gustav Sundbärg – en forskare och publicist vid SCB *93*
SCB fyller 50 år *95*
SCB:s bibliotek och arkiv *97*
Statistiska beredningen och yngre Tabellkommissionen **98**
Från befolkningsstatistik till statistik om löner och sparande **101**
Befolkningsstatistiken stöps om *101*

Landshövdingeberättelserna inordnas i den officiella statistiken 109
Jordbruksstatistiken utvecklas 111
Riksdagsval: en ny företeelse och en ny statistik 116
Fattigvårdsstatistik och kommunal finansstatistik 119
Avlönings- och pensionsstatistik 121
Sparbanksstatistiken blir officiell 123
Statistiska metoder under SCB:s 50 första år 124
SCB i början av det nya seklet 127

Konsolidering: 1910–1961 129
En utredning och dess konsekvenser 130
Frågan om den officiella statistikens tillstånd väcks 130
Inget centralverk, men förändringar för SCB:s statistik 135
Två statistikområden försvinner 135
Tre nya statistikområden 137
Förändringar av övrig statistik 141
Statistisk publicering: En försiktig modernisering 147
SCB växer och utvecklas 155
Nya lokaler år 1911 155
Fler tjänstemän … och kvinnor 157
1918: ny instruktion och ny organisation 159
1922 års statistiksakkunniga 162
Utredning på utredning 166
SCB under trettiotalet 170
SCB och andra världskriget 174
Register över bilar och befolkning 178
1948 års statistikutredning 180
SCB får en modern hålkortscentral 183
Ett utredningsinstitut vid SCB 185
Inför hundraårsjubileet 188
Bibliotek och arkiv 192
Samordning av den officiella statistiken: en vilande fråga 193
SCB:s statistik förnyas och utökas 195
Den löpande befolkningsstatistiken 195
Folkräkningarna 202
Tätorter i statistiken 211
Statistik över inkomst och förmögenhet 214
Fattigvårdsstatistiken 217

Valstatistiken *217*
Jordbruksstatistiken *221*
Fiskestatistiken *225*
Kommunerna och deras finanser *226*
Rättsstatistiken *229*
Sparbanksstatistiken *233*
Universitetsstatistiken – början till utbildningsstatistik *234*
Statistik över vägtrafikolyckor *235*
Statlig personalstatistik – ett nygammalt statistikområde *236*
Statistik över fastigheter och fastighetspriser *237*
Några kortvariga statistikserier *238*
De statistiska metodernas utveckling **241**
Maskinell bearbetning av statistiska data **247**
SCB i mitten av 1900-talet **251**
Internationellt samarbete **253**
De internationella statistiska kongresserna och konferenserna *253*
Det nordiska samarbetet *255*
FN, OECD och annat internationellt samarbete *257*
Statistiksamarbete inom EU *258*

Expansion och konkurrens: 1962–2008 ..... **261**
En ny utredning – som får igenom sina förslag **263**
1956 års statistikkommitté *264*
Utredningens överväganden *265*
Remissbehandling och beslut *268*
Delegationen för statistikfrågor 1960–1965 ..... *269*
Många nya statistikområden vid SCB *272*
Förstärkt utrednings- och utvecklingskapacitet *280*
Från publicering av statistik till spridning av information **280**
Från sifferfabrik till informationsverk **289**
SCB år 1965 ..... *290*
SCB etablerar sig i Örebro *293*
Lokalfrågan i Stockholm – äntligen en samlad lösning *297*
En ny filosofi och en ny organisation *300*
SCB växer vidare *304*
Uppdragsverksamheten omstruktureras *307*
Nya lokaler i Örebro *308*
Två orter – problem eller möjlighet *310*

Statsmakternas styrning av SCB *312*
Styrning inom SCB *315*
Personal och personalinflytande *316*
Nämnder, råd och andra kontaktytor *322*
Utredningar om produktionsmetoder *325*
Uppgiftslämnarfrågor *327*
Anslagsstatistiken konsolideras och utvecklas *329*
Uppdragsverksamheten fortsätter att öka *331*
Regional statistik på uppdrag *334*
Utvecklingsarbete *335*
1980 års utredning om framtida statlig statistik *338*
Integritetsfrågornas årtionden *342*
Sekretess och säkerhet *346*
Internutbildning vid SCB *349*
För personalens trivsel *352*
Internationell uppdragsverksamhet *355*
Utmaningar i början av 1990-talet *358*
Rationaliseringsåtgärder *360*
En ny modell för statistikstyrning *361*
Nya och nygamla organisationsformer *368*
SCB efter statistikreformen *370*
Systematiskt kvalitetsarbete *372*
SCB på 2000-talet *377*
Processorientering *383*
Bibliotek och arkiv m.m. *386*
Samordningsfrågorna – från ord till (så småningom) handlig 389
Statistik om nästan allt 394
Löpande befolkningsstatistik *394*
Folk- och bostadsräkningar *396*
Statistik om individers och hushålls ekonomi *402*
Statistik om levnadsförhållanden *405*
Statistik om val och partisympatier *408*
Socialvårds- och socialtjänststatistik *411*
Rättsstatistik *413*
Utbildnings- och forskningsstatistik *415*
Statistik om arbetskraft och löner *421*
Statistik om arbetsskador och arbetsmiljö *425*
Kvinnor och män i statistiken *427*

Statistik om jordbruk och fiske *429*
Miljöstatistik *434*
Företagsstatistik – register och räkning *437*
Löpande företagsstatistik *439*
Nationalräkenskaper *442*
Prisstatistik *444*
Och allt annat … *447*
Kvalitetsbegreppet **448**
Statistiska metoder – allt viktigare **449**
Från EDB till IT **455**
SCB inför nya utmaningar **461**

Litteratur och andra källor **462**

Illustrationskällor **465**

Sakregister **467**

Statistik före SCB

Folkräkningar, jordeböcker och statsvetare
Hur gamla är de första statistiska uppgifterna? När levde den första statistikern?

Det finns bevarade förteckningar över leveranser och inventarier från palats i Babylon och Knossos, men dessa måste snarast ses som tidiga bokföringsuppgifter. Olika folkräkningar är då mer trovärdiga kandidater till beteckningen världens första statistik. I den västerländska kulturen är de folkräkningar som refereras i Bibeln de mest kända.

Folkräkning i bibeln
Den bok som på svenska helt prosaiskt kallas Fjärde Mosebok heter på latin Numeri; engelskan har den ordagranna översättningen Numbers. Skälet till namnet är att Moses genomför en folkräkning ute i Sinai öken. Resultatet blir 603 550 vapenföra män över 20 år, en siffra som för övrigt de flesta historiker ställer sig synnerligen skeptiska till. Räkningen bör ha skett ungefär 1 200 år f.Kr.

Mer dramatisk är den folkräkning som kung David anordnar och som beskrivs i 2 Samuelsbokens sista kapitel (samma folkräkning, dock med något andra sifferuppgifter, återfinns också i 1 Krönikeboken 21).

Folkräkning. Pest. Altaret på Araunas tröskplats.

1. Men HERRENS vrede upptändes åter mot Israel, så att han uppeggade David mot dem och sade: »Gå åstad och räkna Israel och Juda.»
2. Då sade konungen till Joab, hövitsmannen för hans här: »Far igenom alla Israels stammar, från Dan ända till Beer-Seba, och anställen en folkräkning, så att jag får veta huru stor folkmängden är.»

Orsak och verkan enligt 1917 års bibel.

När folkräkningen är klar – resultatet blir totalt 1,3 miljoner svärdbeväpnade män (präster, kvinnor och barn räknas inte) – visar det sig dock att Gud är missnöjd med att David räknat folket. Guds straff är raffinerat: Han sänder en pest över landet och så står David där med sina inaktuella uppgifter.

Storslaget, men är detta statistik? Knappast, och det som i 1917 års Bibel kallas folkräkning benämns i den nya Bibeln mer korrekt mönstring. På motsvarande vis är naturligtvis inte kejsar Augustus intresserad av Josefs familjesituation utan av hans skatteförmåga, när han utger sitt påbud om att hela världen skall skattskrivas.

På liknade sätt kan man diskutera om vissa senare försök att samla in numeriska uppgifter för en region skall ses som statistik. Den imponerande *Doomsday Book* som Vilhelm Erövraren låter sammanställa omfattar visserligen allt land i det dåtida England, men bara i syfte att bestämma värdet och skatteförmågan. Det ges t.ex. inga uppgifter alls om antalet invånare i de olika grevskapen.

Italienska rötter

För att finna rötterna till vår moderna statistik får vi bege oss till renässansens Norditalien. Ordet statistik har samma rot som ordet stat och *scienzia staistica* var konsten att hantera de praktiska aspekterna av statens angelägenhet; en *statista* var en statsman.

Francesco Sansovinis *Del governo e amministrazione di diversi regni e republiche* från 1562 är en av de första ”statistiska” beskrivningar som publiceras. Sansovinis behandlar 21 stater – därav tre antika samt det fiktiva idealriket Utopia – enligt en mall som hämtats från Aristoteles. Som framgår redan av titeln behandlar han närmast vad vi skulle kalla statskunskap. I såväl denna som andra samtida publikationer handlar den nästan enbart om verbala, ickenumeriska beskrivningar.

Tysk universitetsstatistik

Denna italienska tradition tas främst upp i Tyskland, där Herman Conring ses som grundaren av den s.k. tyska universitetsstatistiken. Conring är en akademisk mångsysslare, som under ett år var livläkare åt Drottning Kristina. Han börjar 1660 ge föreläsningar där olika staters folkmängd, resurser, mål, författning m.m. beskrivs på ett systematiskt sätt. Systematiskt, men inte alls numeriskt. Conring använder inte begreppet statistik, men en av hans efterföljare, Martin Schmeitzel, kallar sina föreläsningar *Collegium politico-statisticum*.

Den främste företrädaren för den tyska universitetsstatistiken är Gottfrid Achenwall, som 1748 får en professur i Göttingen och som 1749 publicerar första upplagan av sin bästsäljare, *Staatsverfassung der heutigen vornehmsten Europäischen Reiche und Völker im Grundrisse*. I förordet definierar han sitt studieområde som statistik:

> *”Der Inbegriff der wirklichen Statsmerkwürdigkeiten eines Reichs, oder einer Republik, macht ihre Statsverfassung im weiteren Verstande aus: und die Lere von der Statsverfassung eines oder mererer einzelnen Staten, ist die* ***Statistik*** *(Statskunde), oder StatsbeSchreibung.”*

Achenwall är intressant inte bara för att han myntat begreppet statistik utan också för att han är ungefär samtida med de personer som skapar det svenska Tabellverket (se sidan 19). Hans beskrivning av Sverige är en intressant kontrast till den bild som Tabellverket ger. Som framgår av sammanfattningen härintill dominerar den verbala beskrivningen helt.

Den tyska universitetsstatistikens bidrag till den officiella statistikens historia är främst att den stimulerar till ett systematiskt studium av stater och deras förhållanden. Den lyckas t.ex. inte utveckla en numerisk ansats, utan vissa av dess företrädare hävdar tvärtom att endast ord förmår fånga statens verkliga väsen.

Sverige beskrivs i 4:e upplagan av Achenwalls Staatsverfassung (1762) på 63 sidor och sex avsnitt. Dessa behandlar i tur och ordning:

***Staatsveränderungen** är i stort sett Sveriges historia. Kungalängden börjar med Oden och fortsätter via hans son Yngve till aktuell tid.*

***Länder** ger en översikt av rikets geografi, inklusive klimatet – som är kallt. Särskilt nämns att landet är rikt på skogar med pälsverk och på gruvor. Om gruvorna får vi veta att järngruvorna är outtömliga och att koppargruvorna är inkomstbringande, men att Sala silvergruva inte ger så mycket som tidigare. Å andra sidan har man just börjat bryta guld i Kleva i Småland. Slutligen finns det i Sverige 102 städer.*

***Einwohner** upplyser om att landet är glesbefolkat, med drygt två och en halv miljon invånare, varav en miljon i Finland. Svenskarna är välväxta och friska, redliga, arbetsamma och gästfria. I ett sällsynt anfall av sifferglädje anger Achenwall i en not att det i norra Ångermanland bara finns 4 700 själar på 225 tyska kvadratmil.*

***Staatsrecht** behandlar ämnen som tronföljd, riksdagens uppgift etc.*

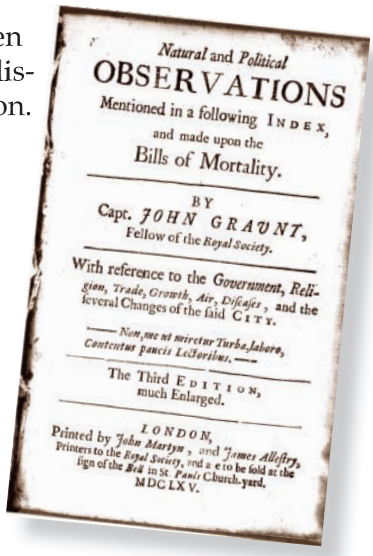
***Regierungsverfassung** är den mest omfattande delen. Där redogörs för så skiftande ämnen som riksvapen, hovstat, ordensväsende, ministerier, religion, manufakturer, handel och mynt. Till sist ges en ingående beskrivning av armén, och nu kommer äntligen siffror: Efter att ha räknat upp alla garden och regementen summerar Achenwall till 48 563 man.*

***Staatsintresse** anges vara att i lugn och ro bygga upp landet igen.*

Den tyska universitetsstatistikens bidrag till den officiella statistikens historia är främst att den stimulerar till ett systematiskt studium av stater och deras förhållanden. Den utvecklas dock inte till en numerisk ansats. Tvärtom hävdar vissa av dess företrädare att endast ord förmår fånga statens verkliga väsen.

Politisk aritmetik

Det är i England som det verkligt stora steget mot en modern statistik tas. Sedan slutet av 1500-talet har listor över födslar och dödsfall sammanställts i London. Från och med början av 1600-talet publiceras dessa veckovis och det är till och med möjligt att prenumerera på dem. Förutom födslar och dödsfall finns också uppgifter om dop och om dödsorsaker, de senare bestämda av särskilda s.k. *searchers*, gamla kvinnor utsedda av varje församling.

Natural and Political
OBSERVATIONS
Mentioned in a following INDEX,
and made upon the
Bills of Mortality.
BY
Capt. JOHN GRAUNT,
Fellow of the Royal Society.
With reference to the Government, Religion, Trade, Growth, Air, Diseases, and the several Changes of the said CITY.
The Third EDITION,
much Enlarged.
LONDON,
Printed by John Martyn, and James Allestry,
MDCLXV.

*Tredje upplagan av **Natural and Political Observations** kommer redan 1665*

Befolkningssiffror för London

En klädeshandlare vid namn John Graunt kommer att intressera sig för denna datakälla. Han presenterar år 1662 resultatet av sina undersökningar och de metoder han använt i *Natural and Political Observations upon the Bills of Mortality*. Boken blir en omedelbar framgång och den akademiskt oskolade Graunt väljs in i det förnämliga Royal Society.

De resultat som Graunt kommer fram till är intressanta i sig. Han noterar hur frekvensen av vissa dödsorsaker är ganska stabila över åren medan andra, som t.ex. antalet döda i pest, fluktuerar kraftigt. Han beskriver den höga barnadödligheten och beräknar att endast två av tre nyfödda kommer att uppleva sin sexårsdag. Han fastställer att det lever ungefär lika många män som kvinnor i London, vilket är en nyhet. Ytterligare ett av hans fynd är den ganska konstanta proportionen mellan antalet födda pojkar och flickor, med en liten övervikt för pojkar.

Antaganden, bedömningar och beräkningar

Intressantare för statistikens utveckling är dock Graunts metoder, en blandning av sunt förnuft och djärva antaganden. Han använder vad vi idag skulle kalla en administrativ källa, som han dessutom granskar kritiskt. Han diskuterar exempelvis vad som egentligen menas med ”Infant” och vad dödsorsaken ”Aged” faktiskt innebär.

Graunt saknar uppgifter om åldern på avlidna, varför hans beräkningar av dödligheten i unga år bygger på antaganden. Han antar t.ex. att vissa dödsorsaker endast drabbar barn och att av de som dött av vissa andra orsaker är hälften barn och hälften vuxna.

Än fler antaganden gör Graunt när han beräknar stadens befolkning utifrån det genomsnittliga antalet dop per år. Detta beräknar Graunt till 12 000 utifrån de år där han bedömer att registerdata håller bra kvalitet. Utan närmare diskussion antas detta motsvara 24 000 kvinnor i fruktsam ålder och, eftersom hälften av alla kvinnor antas vara i fruktsam ålder, 48 000 hushåll. Ett sista antagande om åtta personer per hushåll leder till att uppskattningen av Londons befolkning blir 348 000 invånare.

Även om mycket i Graunts beräkningar kan förefalla oss djärvt, så är hans metoder banbrytande för sin tid. Dessutom anses han ha kommit sanningen ganska nära med sina beräkningar. Graunt är en stark aspirant på titeln ”den förste statistikern”, men hans arbete är trots allt inte en föregångare till officiell statistik av modernt snitt. Det rör sig typiskt nog om en engångsinsats för en begränsad del av landet.

Efter Graunt följer ett antal personer som arbetar vidare i hans anda. En av dem är hans vän William Petty som myntar begreppet ”politisk aritmetik” för den nya räknekonsten. Petty förslår också inrättandet av ett centralt statistiskt ämbetsverk i England.

Typiskt för de politiska aritmetikerna är att de inte nöjer sig med att beskriva verkligheten utan att de också har synpunkter på hur det egentligen borde vara. Företrädare för denna nya vetenskap kommer att uppträda också i Sverige.

Ett skotskt lån

Innan vi lämnar de Brittiska öarna skall vi stifta bekantskap med den man som har gett oss den moderna innebörden av ordet statistik: Sir John Sinclair. Han ger under perioden 1791–1799 ut *The Statistical Account of Scotland* i 21

volymer. Innehållet är inte statistik i modern bemärkelse, men till titeln ”lånar” Sir John begreppet statistik från tyskarna och ger det en delvis ny inne-
Redan 1797 noterar *Encyclopedia Britannica:* “statistics [is] lately introduced to express a view or survey of any kingdom, county or parish.”

The Statistical Account of Scotland
1790 sänder Sinclair ut en cirkulärskrivelse till alla församlingar i Skottland och ber prästerna om information rörande deras församlingar. Han föreslår en disposition enligt 160 variabler plus sex tilläggsfrågor.

Den första variabeln är församlingens namn och namnets ursprung, därefter följer frågor om läge, omfattning, klimat etc. Många variabler är numeriska, t.ex. antal fastighetsägare, produktion av olika grödor och dess värde, pris på arbete, antal invånare uppdelat på bl.a. ålder, yrke och religion, antal husdjur, antal värdshus och ölstugor. Men det finns också frågor om exempelvis fornminnen, framstående män och folkets kynne. Samt naturligtvis – för en politisk aritmetiker – frågor om hur det skulle kunna bli bättre i församlingen.

Prästerna tolkar instruktionen mycket olika, framför allt när det gäller andelen sifferuppgifter. Ett exempel är Jedburgh, som är den allra första församling som redovisas. Prästen kan inte ge något ytmått, eftersom församlingen är oregelbunden. Han kan inte heller ge någon befolkningssiffra, utom att den gått ned: för 40 år sedan beräknades befolkningen till 6 000, men nu är det nog inte ens hälften så många. Inte heller i fortsättningen blir det många siffror, men i gengäld får vi uppgifter som att det finns trädlärka, domherre och kungsfiskare (och 1788 en brandkronad kungsfågel) vid floden Jeds stränder.

Intressant att notera är att alla församlingar har svarat, dock efter stort påminnelsearbete. Detta innefattar två allmänna påminnelsebrev, uppmaningar av kända personer, utsändandet av särskilda ”statistical missionaries” m.m. I början är tonen mycket hövlig, men 1797 börjar den bli skarpare (”I am very much disappointed...”). År 1798 får de sista sex församlingarna påminnelsebrev skrivna med rött bläck.

Sinclair redovisar de 938 församlingsbeskrivningarna relativt obearbetade varför helhetsbilden av Skottland blir svårgripbar. I slutet av Sinclairs tjugonde volym ges dock en totalsiffra för Skottlands befolkning:1 526 492 personer. (Även Jedburgh har nu kommit in med en uppgift om församlingens invånarantal, 3 288 invånare.)

Det finns ett stort antal andra tidiga statistiker som är betydelsefulla för statistikens utveckling. Namn som Davenant och King i England, Deparcieux i Frankrike, Kersseboom i Holland och Süssmilch i Tyskland. Helt oberoende av denna tradition börjar också den sannolikhetsteori som skall bli en så viktig grundval i modern statistik att växa fram, med namn som Cardano, Pascal, Fermat, Bernoulii m.fl. Men eftersom vi främst är intresserade av den svenska statistikens historia tar vi ett kliv bakåt i tiden och till just Sverige.

Statskassa och statskyrka Sverige
I medeltidens Sverige finns knappast något som skulle kunna kallas numeriska uppgifter för hela riket, vare sig för befolkning eller för ekonomi. Det är Gustav Vasa – vem annars? – som vid 1524 års riksdag tar initiativ till att upprätta en förteckning över alla hemman i riket. Den administrativa apparaten kring skatteindrivningen förfinas sedan under framför allt 1600-talet. Staten har också ett intresse av att skaffa krigsfolk. Därför förbättras också apparaten kring utskrivningar och därmed informationen om antalet män i vapenför ålder.

Denna typ av uppgifter har kunnat användas av sentida historiker för att ge en statistisk bild av Sverige, men de är från början inte avsedda att vara något annat än verktyg för skatteindrivning och utskrivning av krigsfolk.

Kyrklig grund för befolkningsstatistiken

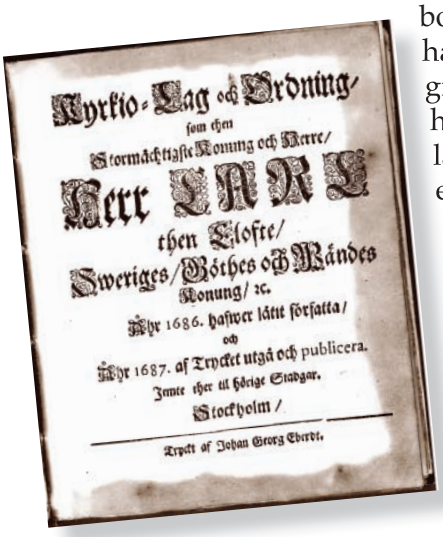
Det är inom kyrkan som grunden till den befolkningsstatistiken läggs. Förteckningar över döpta, vigda och jordfästa har börjat föras lokalt i Sydeuropa redan i slutet av medeltiden. Så småningom blir kyrkoböcker obligatoriska, t.ex. i England år 1538. Laurentius Petris svenska kyrkoordning från 1571 innehåller dock inga föreskrifter om kyrkoböcker eller liknande.

I Sverige tas enskilda initiativ till kyrkoböcker av präster eller biskopar. Tidiga exempel är Johannes Rudbeckius i Västerås 1622, Isak Rothivius i Åbo 1628 – Finland ingår ju vid denna tid i Sverige – och Johannes Botvidi i Linköping 1633. I alla tre fallen rör det sig om uppgifter om födda/döpta, vigda och döda/begravda. Som synes handlar det inte om uppgifter om befolkningens storlek eller sammansättning, utan om vissa ur kyrkans synvinkel viktiga händelser.

1686 års kyrkolag

Först år 1686 får Sverige en ny kyrkolag och i denna finns bestämmelser om kyrkobokföring för hela riket. Förutom att föra bok över födda/döpta, vigda och döda/begravda tillkommer två ur statistisk synvinkel viktiga uppgifter för prästen. Den ena är att förteckna in- och utflyttande i församlingen, den andra att lista alla hushåll och deras medlemmar (husförhörslängden). Liksom tidigare är avsikten inte att räkna och beskriva församlingens invånare, utan att ge en grund för kyrkans arbete. Detta framgår bl.a. genom att bestämmelserna om kyrkobokföring inte samlas på ett ställe i lagen.

I och med upprättandet av husförhörslängderna tas dock ett stort steg mot en befolkningsstatistik. Under de första åren är längderna inte fullständiga. Mest påfallande är att barn saknas, men också adeln faller inledningsvis utanför listorna. Relativt snart kommer emellertid husförhörslängderna att omfatta alla boende i församlingen. I och med att Sverige har territoriella församlingar och saknar religionsfrihet finnas alltså material för en nästan heltäckande befolkningsstatistik. Det tar dock lång tid innan denna information utnyttjas på ett systematiskt sätt.

Kyrkio-Lag och Ordning/
som then
Stormächtigste Konung och Herre/
Herr CARL
then Elofte/
Sweriges/Göthes och Wändes
Konung/ &c.
Åhr 1686. hafwer låtit författa/
och
Åhr 1687. af Trycket utgå och publicera.
Jemte then til Hörige Stadgar.
Stockholm/
Tryckt af Johan Georg Eberdt.

1686 års kyrkolag *trycks följande år och gäller fr.o.m. år 1688.*

II kapitlet X §

"Presterne skola hålla vissa längder på alle sina åhörare, Huus ifrån Huus, Gård ifrån Gård"

III kapitlet XII §

"Prästen skall uti Kyrckeboken anteckna Orten och Dagen, hwar och när ett Barn födt är, såsom och när det döpt warder, jämväl Barnetz, dess Föräldrars och theras Namn, som Wittnen till dess döpelse warit hafwa"

XXIV kapitlet VIII §, moment 9

"Alle Brudefolck, med theras och Föräldrarnas Namn samt underrättelse, hwadan the äro komne och hwad Wittnesbörd the haft hafwa"

XXIV kapitlet VIII §, moment 10

"Alle Barns, så ächtas, som oächtas, med theras Föräldrars och Faddrars Namn, födelse och döpelse Dag, så och Orten, ther the födde äro"

XXIV kapitlet VIII §, moment 11

"The afledas Namn, som i Kyrckian eller på Kyrckiogården äre begrafna, med kort underrättelse om deras Lägerställen

XXIV kapitlet VIII §, moment 12

"Theras Namn, som tijd efter annan flyttia in uti, eller utur Församlingen, med efterrättelse, hwadan the komne äro, huru the sig förhållit, och hwart the fara"

Ur 1686 års kyrkolag

*Ur **1686 års kyrkolag**.*

Kyrkobokföringen är inte oberoende av skatteadministrationen. Kyrkan är t.ex. tidvis ansvarig för upprättandet av skattelängder och prästerna är under andra perioder medlemmar i de s.k. mantalskommissionerna. 1723 slipper prästerna att över huvud taget vara inblandade i skatteregistreringen, men 1812 bestäms å andra sidan att kyrkböckerna skall användas som kontrollinstrument vid uppbördsmötena.

Tid för Tabellverket

År 1748 fattas beslut om Tabellverket, Sveriges och världens första löpande befolkningsstatistik. Men redan tidigare finns försök att uppskatta rikets folkmängd. År 1746 beräknar t.ex. två kvalificerade vetenskapsmän Sveriges befolkning med helt olika ansatser.

Vetenskapliga beräkningar av Sveriges folkmängd

Den ene räknaren är den man som skall komma att bli Sveriges första professor i ekonomi, Anders Berch. Han beräknar i den anonymt utgivna *Sätt, at igenom Politisk Aritmetica utröna Länders och Rikens Hushåldning* såväl Sveriges verkliga befolkning som den potentiella. Beräkningarna är genom sin blandning av exakta siffror och lösa antaganden typisk för den politiska aritmetiken.

Den andre räknaren är astronomen Pehr Elvius, sekreterare i Vetenskaps akademin och mycket aktiv i det arbete som ledde fram till Tabellverket. Elvius når sina resultat snarare genom utnyttjande av befintliga källor och med mödosamt räknande än med yviga kalkyler.

Berch räknar

Anders Berch börjar med att på två sidor beräkna antalet innevånare som Sverige (inklusive Finland) skulle kunna ha. Därefter beräknar han på fem sidor den verkliga befolkningen.

Utgångspunkten för att beräkna den önskvärda befolkningen är England och Wales. Berch bedömer att Sverige-Finland är fyra gånger så stort, men drar bort en fjärdedel för berg och sjöar samt för nödvändig skog – som i förbigående beräknas innehålla 12 611 622 000 träd.

Den kvarvarande ytan är alltså tre gånger så stor som England och Wales, och då en engelsk politisk aritmetiker beräknat att det där finns 1,3 miljoner hemman, så finns det i Sverige utrymme för 3,9 miljoner hemman. Härnäst tar Berch hänsyn till vårt svårare klimat, vilket medför en reducering till 3 miljoner hemman. Varje hemman bör kunna försörja åtta personer: man, hustru, fyra barn och två tjänstehjon. Berch får alltså totalt 24 miljoner invånare på landsbygden. Eftersom det vore bra med 200 goda handelsstäder à 10 000 invånare blir slutsumman 26 miljoner svenskar.

Utgångspunkten för att beräkna den verkliga befolkningen är en ”General Extrakt” – vi skulle säga rikstabell – över alla skatte-, krono- och frälsehemman i riket, inalles 83 431. Dock saknas i denna källa bl.a. kungsladugårdar och adelns säterier. Dessa uppskattas till 16 569 stycken, vilket lägligt nog ger 100 000 hemman totalt. Berch delar nu upp sina hemman i hela, halva etc. ned till sextondels och lägger till olika slags torp. Totalt får han 250 000 torp och gårdar. Antaganden om bl.a. olika hushållsstorlekar (alltid man, hustru och fyra barn, men olika antal tjänstehjon; inga alls på torpen) ger siffran 2 708 000 personer. Från denna siffra dras 60 000 personer bort, eftersom vissa hemman ägs av änkor, änklingar m.m. Kvar blir på landsbygden 2 648 000 personer.

Städerna behandlas mer summariskt. Stockholm har ungefär 5 000 hus och gårdar, och eftersom alla vet hur fulla med folk de är, anser sig Berch kunna räkna med (minst) 20 personer per hus, alltså 100 000 personer i huvudstaden. Till detta läggs 10 städer à 6 000 personer, 20 à 3 000 personer, 50 à 2 000 och 22 à 1 000. Summa summarum 342 000 stadsbor. Och hela Sveriges befolkning uppskattas alltså till 2 990 000 personer.

Elvius räknar

Utgångspunkten för Pehr Elvius är de berättelser över bl.a. födda och döda som landshövdingarna sedan mitten av 1730-talet har lämnat in. Han börjar med antalet födda, som summeras till 69 100 eller ”70 000 i jämt thal”. Han antar sedan att de döda är lika många och kombinerar denna siffra med en åldersfördelning för de döda som han får fram som ett medeltal för tre år i fem sydliga län.

Så långt är Elvius metod enkel att följa. Men sedan följer ett hopp i resonemanget inför slutresultatet, som blir 2 097 000 invånare i Sverige-Finland. Som vi kommer att få se är denna siffra förvånansvärt korrekt.

Hur Elvius tar sitt sista steg i beräkningarna vore naturligtvis mycket intressant att få veta. Han ger dock inte någon närmare upplysning än den något gåtfulla meningen: ”Uppå denna grund är nu antalet af hela Rikets menighet uträknad, efter en särdeles Metod, som Academien framdeles lärer giöra allmän ibland dess handlingar.”

Vetenskapsakademin publicerar tyvärr aldrig någon redogörelse för metoden, som troligen bygger på utländska förebilder och på antagandet om en stationär befolkning. Värre är att Elvius rapport endast lämnas till riksdagens sekreta utskott där, hela rapporten hemligstämplas. Den kommer ändå att spela en viktig roll för skapandet av Tabellverket.

Tabellverkets bakgrund

När Tabellverket inrättades framstår det som förvånansvärt genomtänkt, även om man vid starten underskattar de praktiska svårigheterna med insamling och sammanställning av det efterfrågade materialet. Två citat av senare forskare kan belysa detta:

> *”Vid sitt tillblivande företedde den svenska befolkningsstatistiken icke det osäkra famlande, som vanligen karaktäriserar nya företag: den framträdde från första början i ett skick, som måste väcka eftervärldens livligaste beundran.”*
> *Gustav Sundbärg i Rikets folkmängd 1750-1899 (1903*

> *”Med 1749 börjar den officiella svenska befolkningsstatistiken, tabellverket, som utgör en av Sveriges största kulturinsatser, ojämförligt äldst som det är i hela världen och med en mogenhet från första stunden som knappast kan förklaras uttömmande, som måste väcka eftervärldens livligaste beundran.”*
> *Eli Heckscher i Svenskt arbete och liv (1942)*

Den process som leder fram till Tabellverket är långt ifrån enkel; det är flera trådar som här löper samman.

Som tidigare nämnts finns i kyrkoböckerna i princip allt som behövs för en löpande befolkningsstatistik. Biskopen i Linköping, Erik Benzelius, sammanställer uppgifterna om födda och döda i sitt stift för ett antal år och överlämnar 1734 resultatet till Kammarkollegiet, som blir så imponerat att det skriver till Konungen och föreslår att alla stift skall följa exemplet och sända in stiftssiffror för perioden 1721–1735. Konungen – Fredrik I – finner rådet gott och sänder en sådan anmaning till alla stift i riket.

Ungefär samtidigt beslutar Konungen på ständernas inrådan att landshövdingarna skall författa en berättelse om tillståndet i sitt hövdingedöme till varje riksdag, alltså vart tredje år. Förutom uppgifter om t.ex. jordbruk och industri skall uppgifter om ”inbyggarnes til- eller aftagande” rapporteras.

En tredje datainsamling initieras av den nyinrättade Sundhetskommissionen som också den begär in uppgifter om födda och döda. Kommissionens största metodologiska insats är att 1738 utarbeta ett formulär för inrapporteringen.

Det finns alltså omkring 1740 något som borde kunna beskrivas som ”osäkert famlande” efter tillförlitliga befolkningsdata. Två till synes oberoende skrivelser förändrar bilden radikalt.

von Lantinghausen initiativ

Den ena är ett memorial – en promemoria med ett modernare ord – av den från Frankrike återkomne generalen Jakob von Lantinghausen med titeln *Nödvändigheten af närmare underrättelsers inhemtande om Rikets styrka i anseende till dess Inbyggares antal, tillväxt och afgång med mera*. von Lantinghausen konstaterar inledningsvis att kvaliteten på landshövdingeberättelserna är ojämn. Eftersom exakt kunskap om undersåtarnas antal är ovärderlig för en lagstiftande makt är det nödvändigt med en effektiv uppgiftsinsamling.

von Lantinghausen ursäktar sig med att han inte vet exakt hur man gör i Sverige, men ger utländska exempel och föreslår en relativt detaljerad statistik.

I det bifogade tabellutkastet klassificeras t.ex. födda efter födelsemånad, kön, äkta/oäkta och enkel-/tvillingfödsel; döda klassificeras efter månad, kön och ålder (i femårsklasser).

Memorialet föredras i riksdagens mäktiga sekreta utskott i december 1746 och vinner bifall från utskottets majoritet. En talare meddelar t.o.m. att han 18 år tidigare kommit med ett liknade förslag till rikets råd, som dock avfärdat det med hänvisning till kung Davids folkräkning i Bibeln.

Vetenskapsakademins skrivelse

Nästan samtidigt redovisar Pehr Elvius sina beräkningar av den svenska folkmängden för Vetenskapsakademin. Akademin beslutar att skicka dem vidare till sekreta utskottet med ett följebrev – de är alltför avslöjande för att komma till allmän kännedom och publiceras alltså inte. Utskottet behandlar med gillande skrivelsen i februari 1747.

Utredning, förslag och beslut

Utifrån dessa impulser utser sekreta utskottet en arbetsgrupp som tar fram ett förslag till ett tabellverk. Av förslaget framgår att man samrått med Vetenskapsakademin och att man studerat utländska förebilder. Man hänvisar till såväl Vetenskapsakademin som von Lantinghausen, men är i övrigt ganska kortfattad om fördelarna med förslaget. En nutida läsare kan få en känsla av att det ligger så väl i tiden att någon mer utförlig argumentation inte anses behövas.

Själva förslaget består av en specifikation av de tabelluppgifter som skall samlas in och en beskrivning av sättet att samla in dem. Tabellerna skall sändas ut till varje kyrka i riket och sedan skall prosterier och stift/län summera uppgifterna så att man slutligen får generaltabeller för hela riket. Behovet av en enhetlig metodik för hela riket betonas särskilt. Förslaget är klart i december, alldeles innan riksdagen avslutas.

Kungl. Maj:t följer helt förslaget vid beslutet den 3 februari 1748. Statskontoret får i uppgift att hantera det administrativa, t.ex. beställning av tryckning – man trycker upp tabeller för de kommande 25 åren – och skrivelser till berörda kyrkliga och världsliga myndigheter. Den 1 januari 1749 inrättas Tabellverket.

*Benämningen **Tabellverket** syftar inte på något slags ämbetsverk. Tabellverket är istället själva tabellerna; jämför med betydelsen av ordet ”bokverk”.*

”Freidrich etc.etc. Af hos fölljande afskrift hafwen I at intaga, huruledes Riksens Ständers Sekreta utskott i underdånighet oss tilstyrkt, at igenom trycket låta utfärda samt till wederbörande afsända nödige exemplar af närlagde 2:ne Tabeller, hwilka kunna tiena til en säker metode at utröna meninghetens talrikhet uti hela Riket med mera. Och emedan Wi nogsamt finne den mångfaldiga nytta som denna inrättning med sig förer, och förthenskul at alt hwad Sekreta Utskottet i detta mål hemstält, welat lemna Wårt nådoga bifall och samtycke; ty är härmed til Eder Wår nådige willje och Befallning, det I om Wärkställgheten af hwad nu i början på Eder ankommer, dragen all skyndsam försorg, så att det påsyftade ändamålet ju förr dess häldre må kunna winnas.”

Ur Kungligt brev till statskontoret, 3 februari 1748

De tre tabellerna
Vad är det då för tabeller som enligt Konungens beslut skall tryckas och skickas ut till uppgiftslämnarna? De är tre stycken:

Tabell I täcker födda, döda, och ingångna respektive (av döden) upplösta äktenskap. För alla tre variablerna görs redovisningen månadsvis. Antalet döpta fördelas efter kön och äkta/oäkta. Antalet begravda fördelas efter kön och klassificeras dessutom i någon av kategorierna ”Barn under 10 år”, ”Ungdomar och Ogift Folk” och ”Gift Folk”. För äktenskap görs ingen vidare underindelning.

Tabell II ger information om dödsorsaker uppdelade i 33 förutbestämda kategorier och efter kön och ålder, det senare i femårsklasser. Den lägsta åldersklassen är uppdelad i ”Yngre än 1 år”, ”Emellan 1 och 3 år” samt ”Emellan 3 och 5 år”; den högsta klassen är ”Öfver 90 år” .

Tabell III är den mest komplicerade och redovisar folkmängden vid årsskiftet utifrån flera indelningar. Detta görs först efter ålder och kön, med exakt samma åldersklasser som i dödsorsakstabellen. Sedan görs en indelning efter civilstånd: ”Gift folk, ”Änklingar och Änkor”, ”Ogifte öfver 15 år” och ”Ogifte under 15 år”.

Det mest ambitiösa är indelningen efter Stånd. Detta begrepp avser inte endast stånd i politisk betydelse, utan ger i många fall en mer detaljerad bild, närmast ned på yrkesnivå. Adel och präster (vari också lärare ingår) utgör var sin relativt allmän kategori. För de två lägre ståndena görs en mer detaljerad indelning, ett slags yrkesklassificering med kategorier som ”Krämare”, ”Mjölnare” och ”Torpare”. Dessutom finns ett antal kategorier som inte riktigt passar in i ståndsmönstret, t.ex. ”Resande och främlingar”, ”Fattige prästänkor”, ”Lifsfångar på Fästningar och Slåt” och ”Lägrade qvinfolk”. Eftersom variabeln skall täcka hela befolkningen utgör barn och ungdom särskilda delkategorier inom respektive stånd.

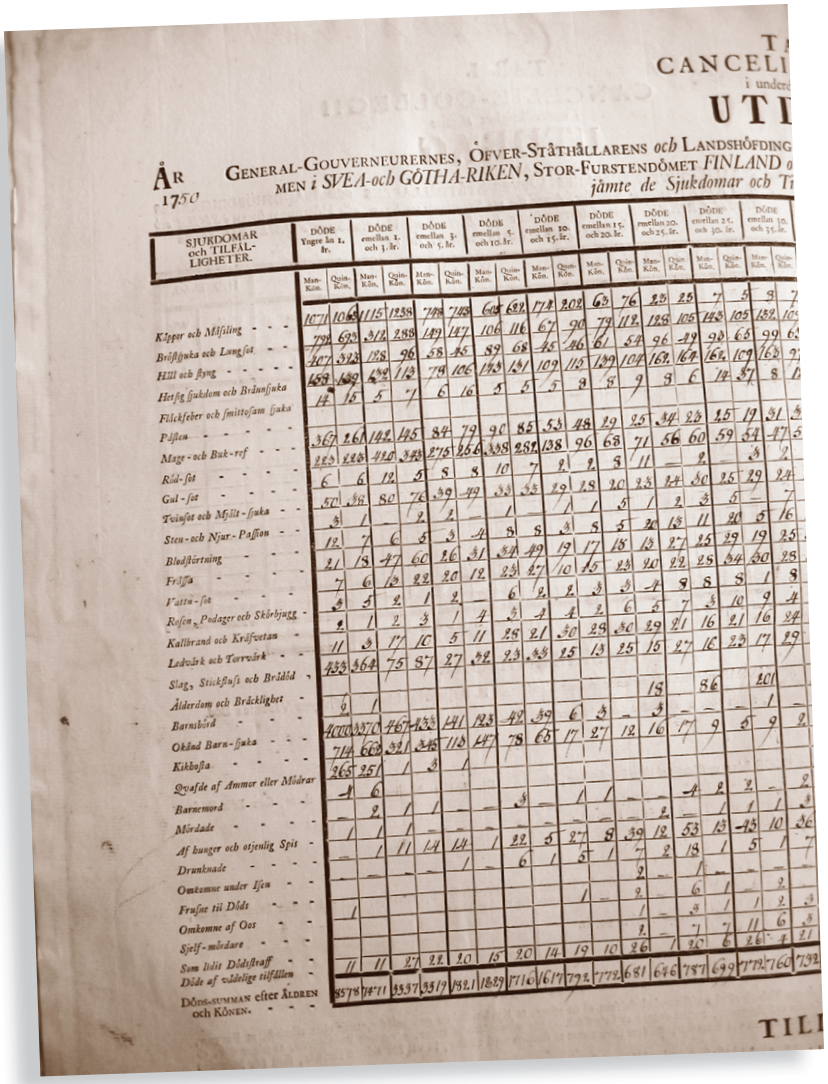
Slutligen finns i tabell III också ett slags hushållsstatistik, med indelning av hushåll efter land och stad, samt en redovisning av gästgiverier, krogar m.m.

Ordet ”tabell” har i Tabellverket inte riktigt sin moderna betydelse. Det avser istället de blanketter som sänds ut till prästerna. När dessa summeras först på regional nivå och sedan på riksnivå, kommer de ursprungliga blanketterna och de slutgiltiga tabellerna att se likadana ut, så när som på själva befolkningssiffrorna. För de summerade tabellerna använder man termen generaltabeller.

Stockholms befolkning år 1749 fördelad efter stånd

Stånd	Antal personer
Adel	1 037
Präster, lärare m.fl.	4 528
Betjänter till ovannämnda	3 565
Borgare m.fl.	42 696
Bönder m.fl.	385
Övriga	2 564
Totalt	**55 305**

Det är inte svårt att se svagheter i tabellerna. Några har med själva klassificeringarna att göra, andra med datakvaliteten. Ett exempel kan räcka: Ursprungligen tillfrågas Carl von Linné om en lämplig lista för dödsorsakerna. Han avböjer, med motiveringen att prästerna är för dåligt utbildade i medicin för att kunna avgöra dödsorsakerna. Dödsorsakstabellerna tycks ge honom rätt: För spädbarnen anger prästerna i 40 procent av fallen att dödsorsaken är okänd.

CANCELI

UTI

ÅR 1750

GENERAL-GOUVERNEURERNES, ÖFVER-STÅTHÅLLARENS och LANDSHÖFDING
MEN i SVEA- och GÖTHA-RIKEN, STOR-FURSTENDÖMET FINLAND o
jämte de Sjukdomar och T

SJUKDOMAR och TILFÄLLIGHETER.

DÖDE Yngre än 1. år. | DÖDE emellan 1. och 3. år. | DÖDE emellan 3. och 5. år. | DÖDE emellan 5. och 10. år. | DÖDE emellan 10. och 15. år. | DÖDE emellan 15. och 20. år. | DÖDE emellan 20. och 25. år. | DÖDE emellan 25. och 30. år. | DÖDE emellan 30. och 35. år.

Man-Kön. | Quin-Kön.

Kåppor och Mässling
Bröstsjuka och Lungsot
Hull och flyng
Hetsig sjukdom och Bränsjuka
Flickfeber och smittosam sjuka
Påssen
Mage- och Buk-ref
Röd-sot
Gul-sot
Tvinsot och Mjält-sjuka
Sten- och Njur-Passion
Bludstörtning
Frässa
Vatten-sot
Rosen, Podager och Skörbjugg
Kallbrand och Kräfvetan
Ledvärk och Torrvärk
Slag, Stickfluss och Bräddd
Ålderdom och Bräcklighet
Barnsbörd
Okänd Barn-sjuka
Kikhosta
Qvafde af Ämmor eller Mödrar
Barnemord
Mördade
Af hunger och otjenlig Spis
Drunknade
Omkomne under Isen
Frusne til Dödz
Omkomne af Oos
Sjelf-mördare
Som blifit Dödsstraff
Döde af wådelige tilfällen
DÖDS-SUMMAN efter ÅLDREN och KÖNEN.

TILL

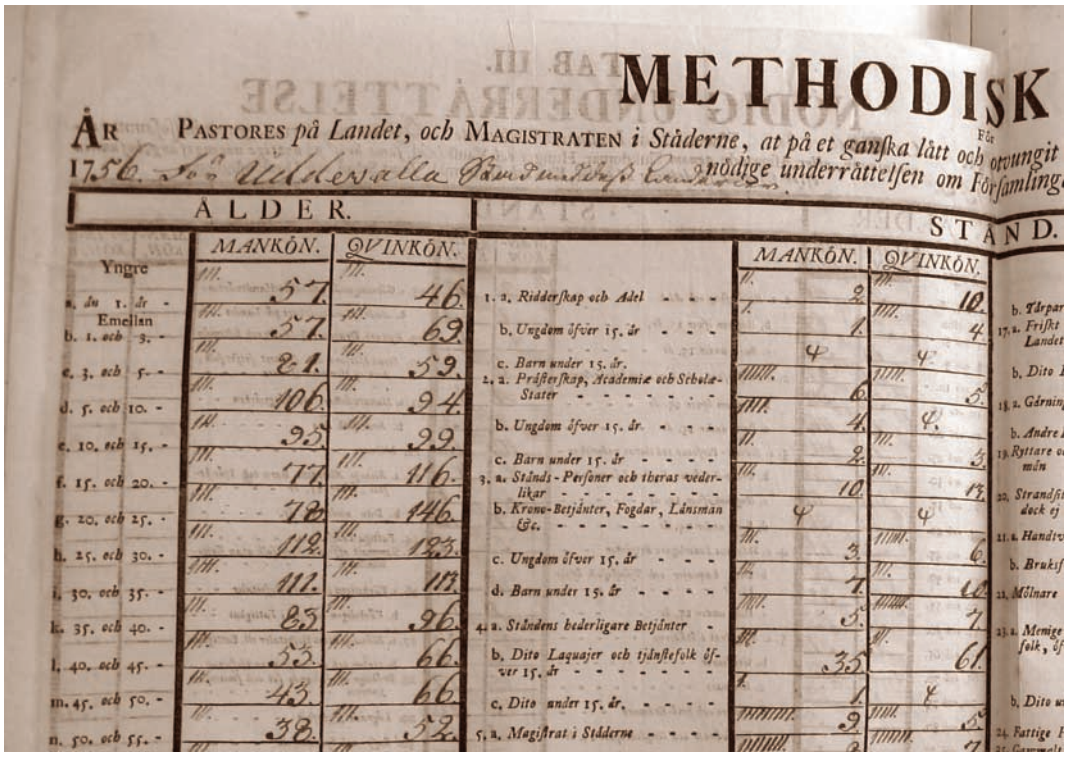
Del av generaltabell över dödsorsaker i olika åldrar år 1750. Ungefär ett barn av fem dör före ett års ålder, de flesta av ”Okänd Barnsjuka”.

Samtidigt måste en nutida iakttagare häpna över ambitionsnivån och framsyntheten. Även om den tredje tabellen snart kommer att samlas in endast vart femte år, så finns grunden för en befolkningsstatistik som många länder ännu i början av 2000-talet inte nått upp till. Där finns t.ex. både uppgifter om befolkningens storlek och sammansättning och om befolkningsförändringar. Och allt detta med en detaljeringsgrad som kommer att möjliggöra banbrytande analyser.

Tabellverkets första tid

I de anvisningar som trycks i marginalen till tabell III understryks att tabellen skall bidra både till ”GUDS ÄRAS utvidgande” och till ”Rikets sannskyldiga välstånd och styrka”. Dessutom meddelas att allt gjorts för att få uppgiftslämnandet så enkelt som möjligt. Ja, man skriver till och med:

”Hela besväret, […] består blott theruti, att man drager några få streck och adderar samma. […Ifyllningsarbetet] är jämväl med flit gjort så enkelt och enfaldigt, att ock et Barn, som allenast lärdt sig addera någon liten summa, kan nyttjas til at afsluta alla thesse Tabeller.”

METHODISK

ÅR PASTORES på Landet, och MAGISTRATEN i Städerne, at på et ganska lätt och otvungit
1756. nödige underrättelsen om Församling

ÅLDER. STÅND.

	MANKÖN.	QVINKÖN.		MANKÖN.	QVINKÖN.
Yngre					
a. åu 1. år	III. 57.	III. 46.	1. a. Ridderskap och Adel	2	III. 10.
Emellan			b. Ungdom öfver 15. år	1.	4
b. 1. och 3.	III. 57.	III. 69.	c. Barn under 15. år.	4	4
c. 3. och 5.	III. 81.	III. 59.	2. a. Präster-stap, Academiæ och Scholæ-Stater	6	5
d. 5. och 10.	III. 106.	III. 94.	b. Ungdom öfver 15. år	4	4
e. 10. och 15.	III. 95.	III. 99.	c. Barn under 15. år	2	3
f. 15. och 20.	III. 77.	III. 116.	3. a. Ståndz-Personer och theras wederlikar	10	13
g. 20. och 25.	III. 78.	III. 146.	b. Krono-Betjänter, Fogdar, Länsman &c.	4	4
h. 25. och 30.	III. 112.	III. 123.	c. Ungdom öfver 15. år	3.	6.
i. 30. och 35.	III. 111.	III. 117.	d. Barn under 15. år	7.	10
k. 35. och 40.	III. 85.	III. 96.	4. a. Ståndens bederligare Betjänter	5.	7
l. 40. och 45.	III. 55.	III. 66.	b. Dito Laquajer och tjänstefolk öfver 15. år	35	61
m. 45. och 50.	III. 43.	III. 66.	c. Dito under 15. år.	1.	8
n. 50. och 55.	III. 38.	III. 52.	5. a. Magistrat i Städerne	2	5

”Methodisk tabell” är en hjälptabell, som prästerna kan använda i sitt räknearbete.

Prästerna protesterar

Uppgiftslämnarna känner inte igen beskrivningen av uppgiftsinsamlingen som en barnlek. Knappt har alltså tabellerna sänts ut till prästerna förrän vi kan notera Sveriges första uppgiftslämnarstorm.

Vid 1752 års riksdag klagar prästerskapet framför allt på den tredje tabellen (befolkningens storlek och sammansättning) och får med sig de övriga ståndden i en skrivelse till Kungl. Maj:t. Följden blir ett beslut att denna tabell endast skall insändas vart tredje år, vilket snart ändras till vart femte år. I och med detta skulle man kunna säga att Sverige har en årlig befolkningsstatistik, kompletterad med folkräkningar vart femte år. Allt baserat på administrativa data.

Vid 1756 års riksdag läggs förslag fram om en revision av tabellformulären, men dessa blir resultatlösa – det finns ju tabeller för nästan 20 år upptryckta…

Statistiken sammanställs

Lagstiftningen kring Tabellverket handlar mest om tabellernas utseende och insamlande. Hur resultatet sedan sammanställs ägnas mindre uppmärksamhet.

Tabellerna skall sändas in till Kanslikollegium, en myndighet som närmast motsvarar våra dagars Utrikesdepartement. Där får kanslirådet Edvard Carlesson uppdraget att sammanställa dem. Det är ett utmärkt val. Carlesson är inte bara en erfaren tjänsteman och politiker (och merkantilist), han är också ordförande i Vetenskapsakademin.

Carlesson kan anses vara Sveriges förste officielle statistiker, men statistiken är bara en bisyssla för honom, som han utför vid sidan av sina ordinarie arbetsuppgifter. Sammanställningen av tabellerna går därför långsamt och 1754 förstärks organisationen genom att tre medlemmar av Vetenskapsakademin adjungeras att hjälpa honom: Jacob Faggot, Ulrik Rudenschiöld och Pehr Wargentin. Också dessa förutsätts sköta arbetet som bisyssla och de får lika litet som Carlesson någon ersättning för merarbetet.

Wargentin är den person som kommer att få störst betydelse för Tabellverkets utveckling, i själva verket så stor att han framstår som den svenska statistikens fader.

Pehr Wilhelm Wargentin

Pehr Wilhelm Wargentin föds 1717 och börjar studera astronomi vid Uppsala universitet 1735. Redan 1741 – fem år innan han doktorerar – väljs han in i Uppsala Vetenskapssocietet. Skälet till denna ovanliga ära är hans beräkningar av Jupitermånarnas förmörkelser. Som astronom kom han också att beräkna avståndet till solen samt ljusets hastighet.

Wargentin utnämns 1749 till ständig sekreterare i Vetenskapsakademien; han efterträder Elvius som dött endast 38 år gammal. Liksom sin företrädare är Wargentin internationellt erkänd astronom. Det är möjligen den vana vid siffror som de därigenom har, som gör dem lämpade som statistiker.

Även efter att Wargentin kommer att arbeta allt mer med Tabellverket fortsätter han som sekreterare i Vetenskapsakademin och med sin astronomiska forskning. Han är aktiv vid införande av den nya tideräkningen i Sverige år 1753 och han startar 1756 den serie meteorologiska mätningar (vid Stockholms observatorium) som idag anses vara världens äldsta temperaturserie.

Wargentin dör 1783.

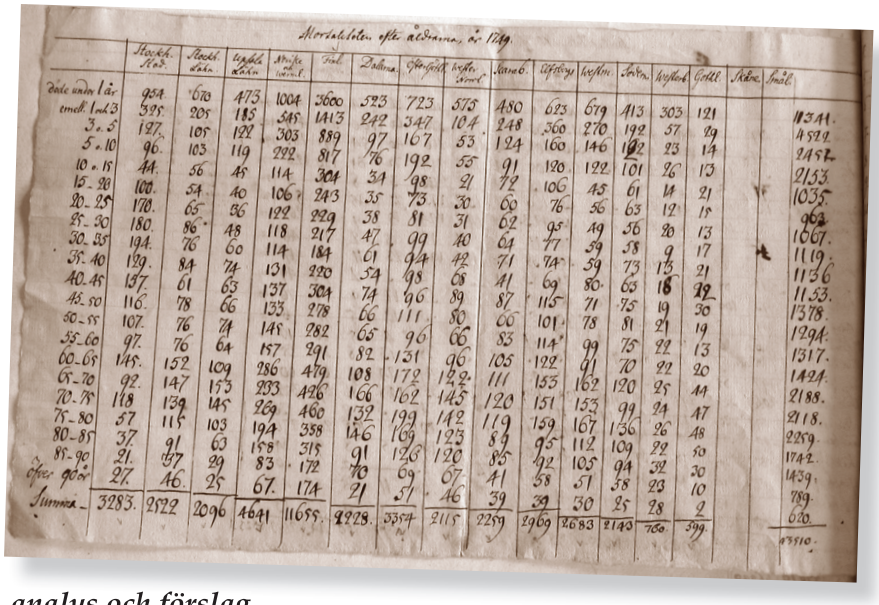
Naturligtvis kallar sig inte Carlesson, Wargentin eller de andra sig själv statistiker, lika litet som de talar om uppgifterna från Tabellverket som statistik. När ordet statistik används första gången i Sverige – på 1790-talet – är det om statsbeskrivningar i Achenwalls anda.

Tabellkommissionen börjar sin verksamhet

Det börjar stå klart för statsmakterna att befolkningsstatistiken inte enbart kan skötas som bisyssla. Denna insikt leder till en milstolpe i den officiella statistikens historia.

Världens första statistiska myndighet

1756 skapas Kungl. Kommissionen över Tabellverket, mer känd som Tabellkommissionen. Den skall ha ansvaret för Tabellverket och utgöra en del av Kammarkollegiet. Till ordförande utses Carlesson, med Faggott, Rudenschiöld och Wargentin som övriga ledamöter. Dessutom utses en sekreterare, Jacob Faggotts son Jacob J. Faggott. 1769 får Tabellkommissionen en självständig ställning. Sverige har därmed, som första land i världen, fått en statistisk myndighet, även om den inte är ett eget ämbetsverk.

Arbetstabell över dödligheten i olika åldrar och i olika delar av riket år 1749.

Resultat, analys och förslag

Det tar tid att få fram de första rapporterna om Tabellverket. Först i december 1756 färdigställs *Ödmjukt betänkande om Tabellwärket*, med 1749 års siffror. Rapporten består dels av själva generaltabellerna, alltså de tre rikstabeller som är resultatet av adderande från församlingsnivå och uppåt, dels av att antal kommentarer. Wargentin tillfogar senare ytterligare några reflexioner.

Kommentarerna är intressanta och tidstypiska. Befolkningen uppgår till 2 132 619 själar vilket man anser vara alldeles för litet. En tröst är att det finns ett födelseöverskott om 18 000 personer. Man beräknar att med den ökningstakten kommer det att ta 80 år att komma upp till 4 miljoner invånare, och detta endast om inget större krig eller några större farsoter dessförinnan drabbat landet.

Naturligtvis kommer författarna med förslag till att förbättra situationen; det är ju den politiska aritmetikens tid:

1) *Begränsning av emigrationen*
2) *Bättre information om barnsjukdomar och ympning mot koppor*
3) *Anställning av fler barnmorskor*
4) *Ökad läkarutbildning, alternativt viss utbildning av präster i medicin*
5) *Undanröjande av hinder för äktenskap*

Det första förslaget baseras på en misstolkning av siffermaterialet. Wargentin kommer i en uppsats år 1780 att visa att den siffra om 5 000–6 000 emigranter per år som man har räknat med är en grov överskattning. Skälet är att alla misstämmelser i befolkningssiffrorna har tolkats som in- och utflyttning; alla svenskar som ”försvunnit” räknas som emigranter. Wargentin beräknar i sin uppsats att den verkliga emigrationen under mitten av 1700-talet endast uppgår till några hundra personer per år.

Förslagen två och tre underbyggs av dödsorsaksstatistiken, främst den över barnadödlighet och dödlighet i barnsäng. Här kan man säga att Tabellverket ger ett utmärkt beslutsunderlag.

Det fjärde förslaget synes mer vara inriktat på att få en god dödsfallsstatistik än på att få ned dödstalen. Det sista förslaget, om att undanröja hinder för ingående av äktenskap, förefaller motiverat av en allmän önskan om att stimulera till en ökad fruktsamhet. Det saknar stöd i siffermaterialet.

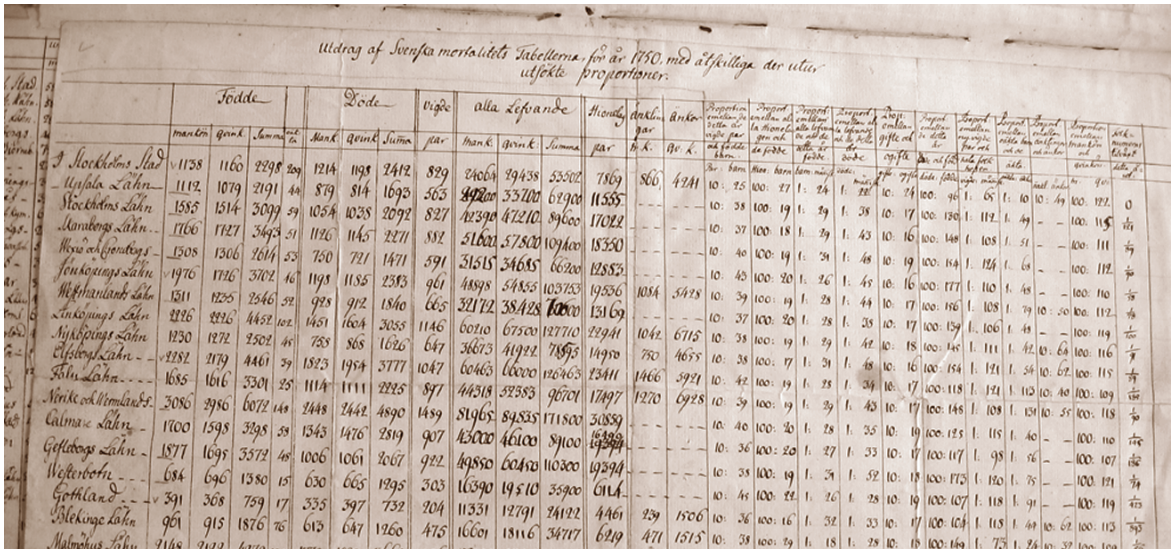
I betänkandet tas också regional statistik fram genom att folkmängden per län redovisas, både totalt och per kvadratmil. Man noterar med gillande att ”Götheborgs och Bohus Höfdingedöme” är rikets mest tättbefolkade län, trots att det inte är särskilt fruktbart. Man jämför också internationellt och ställer Sveriges 428 invånare per kvadratmil mot Frankrikes ”åtminstone 9 000”.

Wargentin är huvudförfattare till 1756, 1761 och 1765 års rapporter och publicerar dessutom ett antal artiklar i Vetenskapsakademins handlingar. Det rör sig om en längre och sju kortare uppsatser under perioden 1754–1780. Dessa utnyttjar data från Tabellverket och lyfter fram olika aspekter som mortaliteten, nativiteten och emigrationen.

Den andra rapporten

Nästa rapport om Tabellverket kommer år 1761. Den är betydligt mer innehållsrik. I sex omfattande ”articlar” redovisas folkmängd, folkmängden efter ålder, kön och stånd, flyttning till respektive från riket, giftermål och fruktsamhet, dödlighet samt folkmängdens förändringar. Hela perioden från 1749 till 1757 behandlas i rapporten.

Tabellkommissionen går till verket med stor entusiasm och blandar sina observationer med åsikter om hur det borde vara. Som läsare är det lätt att ryckas med, samtidigt som man naturligtvis finner vissa slutsatser halsbrytande. Kommissionen håller t.ex. fast vid det felaktiga resonemanget om emigrationens storlek.

Uttdrag af Svenska mortalitets Tabellerna, för år 1750. med åtskillige der utur utsökte proportioner.

Tabellkommissionen kompletterar 1750 års resultat med ”åtskilliga der utur utsökte proportioner”.

Man älskar att bilda kvoter: Antalet invånare per kvadratmil är 461 – naturligtvis för litet. En mördare per 85 776 invånare – ett tecken på god moral. Antalet arbetare per fabrik är 22 (uppgiften kommer från annan statistik) – också för litet. I städerna finns ett dryckeshus per 91 invånare – alldeles för mycket!

Författarna analyserar också variationen i tidsserierna, både mellan åren och mellan olika månader; Tabellverket ger ju månadsdata för viktiga variabler som födslar, vigslar och dödsfall. Som exempel kan nämnas att skillnaderna i dödlighet i olika sjukdomar över åren studeras och ställs mot meteorologiska data. Födslarnas fördelning över året beskrivs också, och ställs mot nio månader förskjutna giftermålssiffror. Många av dessa data, t.ex. om årstidsvariationen för födslar, är unika i världen vid den här tiden.

Kommissionen noterar inledningsvis att det finns brister i datamaterialet. Detta beror dels på prästernas ovana, dels på okunskap om värdet med Tabellverket. Närmast i förbigående kommer man med ett förslag om ”at denna Commission undfår nådigt tilstånd genom trycket giöra de anmärkningar bekanta, som af Tabellerne til enskylt och allmänt wäl giöras kunna”. Här kommer kommissionen in på en central fråga för den tidiga befolkningsstatistiken, nämligen frågan om offentlighet.

Sekretess kontra offentlighet

Som redan nämnts har Elvius beräkningar av Sveriges befolkning hemligstämplats (medan Berschs, som ju ger ett betydligt större invånarantal, har fått publiceras). Ständerna har också ansett att Tabellverket ”borde hollas ganska tyst”. Det går så långt att innan riksdagens Handels- och Manufakturdelegation får tillgång till befolkningssiffrorna måste medlemmarna gå ed på att inte yppa dem.

Med tiden blir detta hemlighetsmakeri både ohållbart och olämpligt. 1762 görs ett slags kompromiss, så att medlemmarna i Tabellkommissionen kan publicera artiklar inom ramen för Vetenskapsakademins handlingar. 1764 publicerar den dåvarande sekreteraren E. F. Runeberg – den kände skaldens farfars bror – för första gången siffror om Sveriges folkmängd: 2 383 113 själar år 1760. Men det kommer att dröja ända till 1818 innan statistiken från Tabellverket för första gången ges ut i tryck.

Leder Tabellkommissionens analyser och förslag till några åtgärder?
Det är svårt att säkert säga vad förslagen i kommissionens första rapporter leder till. De fem förslagen i 1756 års betänkande har t.ex. sin förankring inte bara i det statistiska underlaget utan även i tidens allmänna tänkesätt. Helt säkert har dock siffror och text från Tabellkommissionen påverkat politikers och beslutsfattares tankar.

Man kan t.ex. notera att det redan 1762 lagstiftas mot emmigration och att riksdagen 1770 fattar flera beslut som syftar till att öka rikets folkmängd, bl.a. om skattelättnader för de bönder som har minst fyra hemmavarande barn.

Om den första svenska tryckfrihetsförordningen från 1766, där bl.a. offentlighetsprincipen införs, har något samband med turerna kring hemliga statistikuppgifter är naturligtvis ännu svårare att säga.

Nedgång, återupprustning och stagnation
Början av den gustavianska eran innebär en nedgång för Tabellkommissionen och dess arbete. 1771 avger kommissionen en ”relation” efter påstötning från riksdagen, men sedan dröjer det nästan ett kvartssekel till nästa rapport.

En konkret förändring i samband med 1772 års statskupp är att Tabellkommissionen inte längre rapporterar till ständerna utan till Kungl. Maj:t. Den ordningen behålls också då Tabellkommissionen efterträds av SCB.

Konungen godkänner 1773 vissa förändringar i tabellerna – det är äntligen dags att trycka nya blanketter. De viktigaste förändringarna är att en uppgift om barnaföderskornas ålder tillkommer, att indelningen av dödsorsaker ändras och att antalet yrkeskategorier inom ”Stånd” utökas. Man kan säga att man tagit lärdom både av de 25 årens erfarenheter och av samhällets förändring under denna tid.

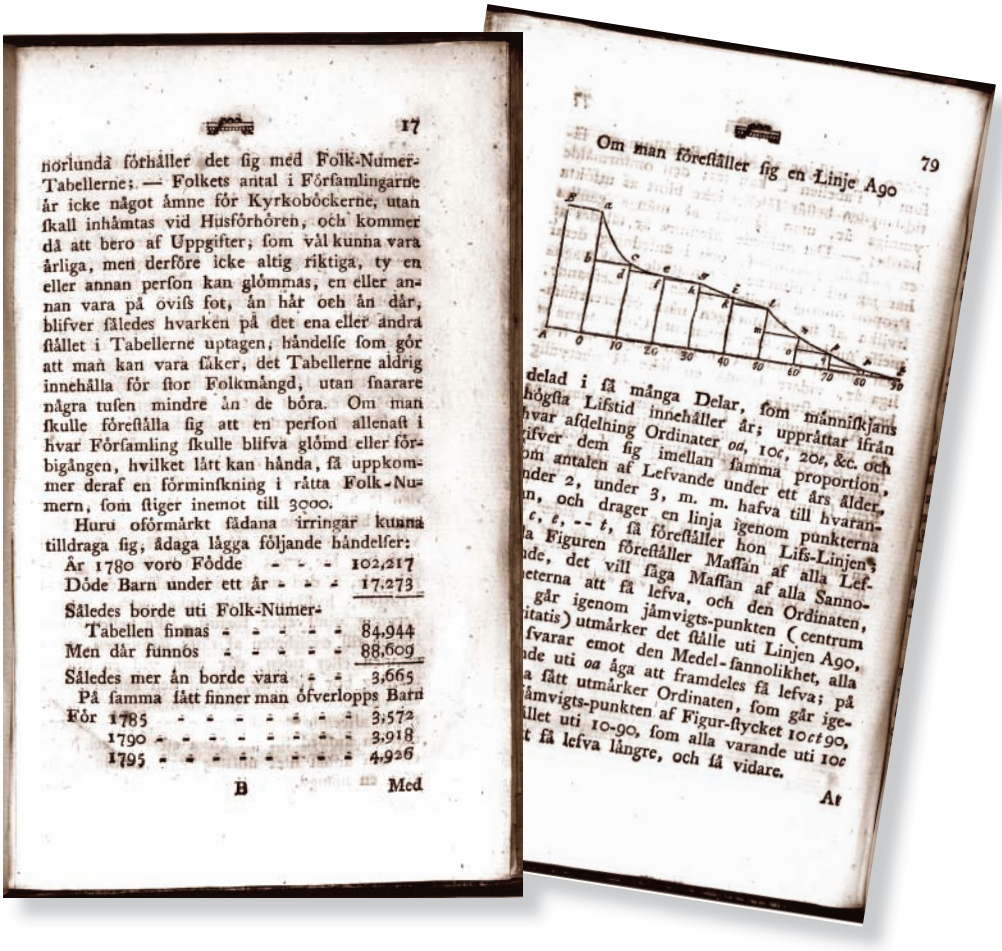
Insamling utan statistik
Även om dessa förändringar i stort sett innebär förbättringar, så får de ingen omedelbar effekt. Intresset för statistiken verkar vara lågt, både från uppgiftslämnarna och från statsmakterna. Inflödet av data går långsamt och vissa uppgifter kommer inte in alls. Samtidigt åldras Tabellkommissionens medlemmar och när de avlider ersätts de inte med nya. 1790 finns endast en ledamot kvar i livet. Datainsamlingen fortsätter, men ingen bearbetning görs och inga resultat avrapporteras.

Nicander rycker upp Tabellverket

1791 inträffar en dramatisk förbättring. Gustav III utnämner en ny ordförande för Tabellkommissionen, sin förtrogne biskopen Olof Wallquist, och nya ledamöter. Viktigast är dock att en ny sekreterare utses. Henrik Nicander är liksom Elvius och Wargentin astronom och sekreterare i Vetenskapsakademin. Med stor energi kastar han sig in i sin nya uppgift.

Till att börja med gäller det att försöka fylla alla luckor i det insamlade materialet. Samtidigt förbättras insamlingsrutinerna i och med att prosterierna skall sända in sitt material direkt till Stockholm istället för via domkapitlen. De prosterier som delas av en länsgräns får också instruktioner att rapportera varje del separat.

Nicanders nästa uppgift blir att granska, sammanställa och avrapportera materialet för åren 1773–1795. Rapporten överlämnas till Konung Gustav IV Adolf år 1798. Nicander skriver därefter ett antal artiklar som publiceras i Vetenskapsakademins handlingar. Ur metodologisk synvinkel är såväl hans förbättringar av beräkningen av medellivslängder som hans datakritik intressanta.

17

norlunda förhåller det ſig med Folk-Numer-Tabellerne: — Folkets antal i Förſamlingarne år icke något ämne för Kyrkoböckerne, utan ſkall inhämtas vid Husförhören, och kommer då att bero af Uppgifter, ſom väl kunna vara årliga, men derföre icke altig riktiga, ty en eller annan perſon kan glömmas, en eller annan vara på oviſs fot, än här och än där, blifver ſåledes hvarken på det ena eller andra ſtället i Tabellerne uptagen; händelſe ſom gör att man kan vara ſäker, det Tabellerne aldrig innehålla för ſtor Folkmängd, utan ſnarare några tuſen mindre än de böra. Om man ſkulle föreſtälla ſig att en perſon allenaſt i hvar Förſamling ſkulle blifva glömd eller förbigången, hvilket lätt kan hända, få uppkommer deraf en förminſkning i rätta Folk-Numern, ſom ſtiger inemot till 3000.

Huru oförmärkt ſådana irringar kunna tilldraga ſig, ådaga lägga följande händelſer:

År 1780 voro Födde	102,217
Döde Barn under ett år	17,273
Således borde uti Folk-Numer-Tabellen finnas	84,944
Men där funnos	88,609
Således mer än borde vara	3,665

På ſamma ſätt finner man öfverlopps Barn

För 1785	3,572
1790	3,918
1795	4,926

B Med

79

Om man föreſtäller ſig en Linje A90

delad i ſå många Delar, ſom människans högſta Lifstid innehåller år; upprättar ifrån hvar afdelning Ordinater *od*, 10*c*, 20*c*, &c. och gifver dem ſig imellan ſamma proportion, om antalen af Lefvande under ett års ålder, under 2, under 3, m. m. hafva till hvaran-an, och drager en linja igenom punkterna *c*, *e*, -- *t*, ſå föreſtäller hon Lifs-Linjen; la Figuren föreſtäller Maſſan af alla Lef-nde, det vill ſäga Maſſan af alla Sanno-eterna att få lefva, och den Ordinaten, går igenom jämvigts-punkten (centrum itatis) utmärker det ſtälle uti Linjen A90, ſvarar emot den Medel-ſannolikhet, alla nde uti *oa* åga att framdeles få lefva; på a ſätt utmärker Ordinaten, ſom går ige-jämvigts-punkten af Figur-ſtycket 10*ct*90, ſtället uti 10-90, ſom alla varande uti 10*c* t få lefva längre, och få vidare.

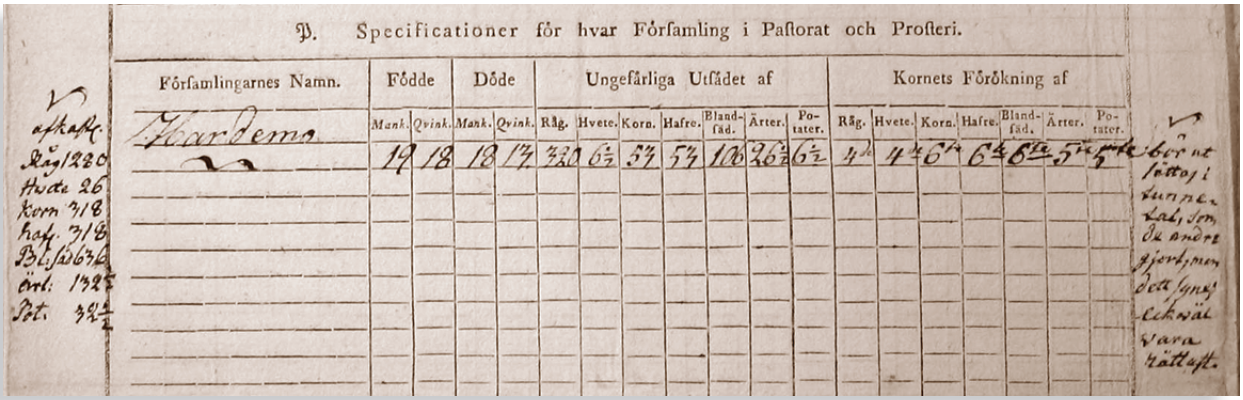
At

Nicander diskuterar datakvalitet respektive livslängdsberäkningar i Kongliga Vetenskaps Academiens handlingar 1802.

Nya blanketter

En utvidgning av tabellerna som ger möjlighet att framställa statistik över ett nytt område sker 1802. Prästerna skall nu också rapportera om husdjur och åkerareal. Dessutom skall de uppskatta utsädet samt ”kornets förökning”; produkten av dessa två siffror ger ju skördens storlek. Utvidgningen blir kortvarig och redan 1821 överförs denna datainsamling till kronobetjäningen (ytterst fjärdingsmännen) och inordnas i de berättelser som landshövdingarna avger vart femte år.

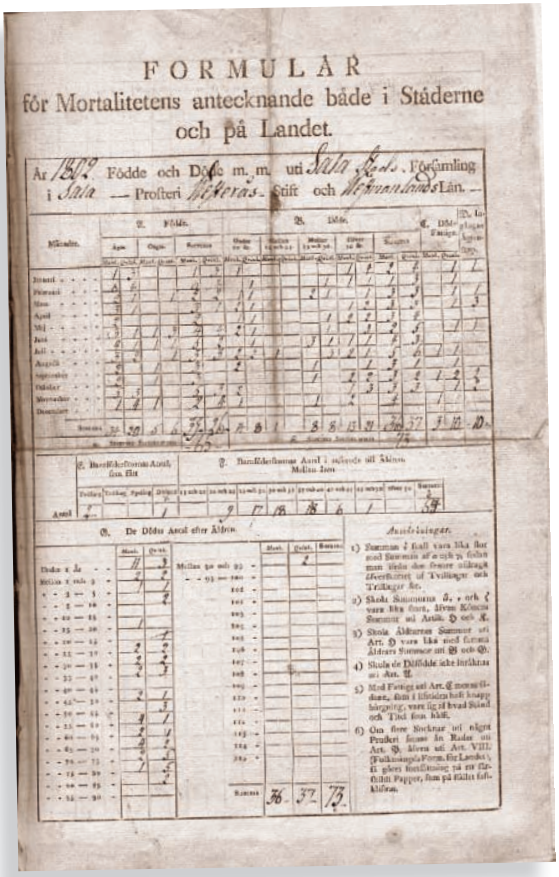
Födda, döda, utsäde och skörd på samma rad i blanketten. Här för Hardemo socken i Närke år 1802.

P. Specificationer för hvar Församling i Pastorat och Prosteri.

Församlingarnes Namn.	Födde		Döde		Ungefärliga Utsädet af							Kornets Förökning af						
	Mank.	Qvink.	Mank.	Qvink.	Råg.	Hvete.	Korn.	Hafre.	Bland-säd.	Ärter.	Po-tater.	Råg.	Hvete.	Korn.	Hafre.	Bland-säd.	Ärter.	Po-tater.
Hardemo	19	18	18	17	320	6½	57	54	100	26½	6½	4⁰	4⁴⁄₆	6¹⁄₄	6⁴⁄₆	6¹⁄₄	5¹⁄₄	⁰

Sala i Västmanland kan, liksom andra städer, särredovisas fr.o.m. 1802.

FORMULÄR
för Mortalitetens antecknande både i Städerne och på Landet.

År 1802. Födde och Döde m. m. uti Sala Stads Församling i Sala — Prosteri Westerås Stift och Westmanlands Län.

1802 sker också andra förändringar av tabellerna. Den kanske viktigaste nyheten är införandet av särskilda tabeller för land och stad. Nu kan alltså för första gången särskild statistik för Sveriges städer tas fram. Detta har tidigare varit möjligt endast för Stockholm.

När Nicander avlider år 1815 vilar arbetet med Tabellverket åter på fast grund. Man kan visserligen inte uppfylla förväntningarna om snabba, årliga rapporter, men en viss regelbundenhet har i alla fall etablerats med s.k. femårsberättelser.

Kostnaderna för Tabellverket
Tabellverket tar mycket litet av statens medel i anspråk, i alla fall om man endast ser till de direkta utgifterna. Datainsamlingen är, sånär som på trycket av tabellerna, gratis i och med att den ingår i prästernas allmänna åligganden. Också Tabellkommissionen är en billig inrättning för staten. Alla medlemmarna är oavlönade utom sekreteraren. Denne tillerkänns vid starten år 1756 en årlig lön om 400 daler silvermynt, men då skall han själv bekosta bl.a. skrivmateriel.

I samband med reorganisationen år 1791 höjs sekreterarens årslön till 200 riksdaler. (Ja, det är en höjning, eftersom en riksdaler är värd sex daler silvermynt.) Ett anslag om 50 riksdaler för ”expenser” tillkommer, men å andra sidan måste sekreteraren på egen bekostnad anställa tillfällig arbetskraft.

1802 tas beslut om ny stat för Tabellkommissionen: en sekreterare med en lön om 300 riksdaler, en revisor med lönen 200 riksdaler och en kammardräng med lönen 45 riksdaler. Till legohjälp anslås hela 480 riksdaler per år, samtidigt som Nicander retroaktivt får ersättning för sina kostnader för att hyra hjälp. Den årliga lönekostnaden är alltså drygt tusen riksdaler. Till detta kommer, liksom tidigare, tryckkostnader för blanketterna och så småningom för tryckning av resultatrapporterna.

Ledamöterna av kommissionen förblir oavlönade. Som kuriosa kan nämnas att när frågan om s.k. ljuspenningar kommer upp finner Kungl. Maj:t logiskt nog att eftersom ledamöterna inte är avlönade, så skall de inte heller ha några medel för inköp av ljus. Sekreteraren får dock vaxljus för femton marker och revisorn för tio marker.

Statistikens geografiska omfattning
Finland ingår naturligtvis i tabellverket fram till 1809, varefter innehållet i statistiken alltså ändras. Däremot påverkar inte den nästan hundraåriga personalunionen med Norge någon av ländernas statistik, vare sig organisatoriskt eller innehållsmässigt.

Tabellverkets siste sekreterare
Tabellkommissionens verksamhet efter 1815 kommer att präglas av en enda man, Nicanders efterträdare Johan Adolf Leyonmarck. Han är dess siste ordinarie sekreterare och lämnar inte posten förrän i november 1853, då han spårlöst försvinner (för att återfinnas drunknad påföljande vår). Leyonmarck fortsätter på den inslagna vägen och ser bl.a. till att kommissionens femårsberättelser publiceras. Detta sker första gången 1818, och från och med 1834 trycks även de tabeller som utgör grundvalen för berättelserna.

En större förändring i Tabellverket genomförs år 1831. Då beslutas nämligen att prästerna skall slippa samla in uppgifter om dödsorsaker, med vissa undantag som smittkoppor och andra farsoter, olycksfall och barnsbörd. Kvaliteten på dessa uppgifter har ju ifrågasatts redan från Tabellverkets start och förhoppningen är nu att Sundhets-kollegium skall kunna skaffa fram uppgifter

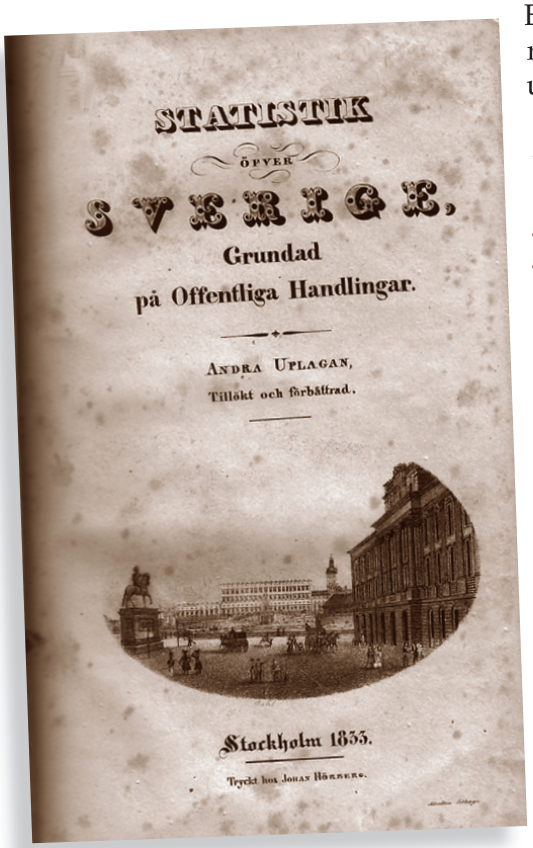
av bättre kvalitet. Så blir dock inte fallet, utan istället uppstår en lucka i svensk statistik som inte skall komma att täppas till förrän åttio år senare. Den statistiker som vid sekelskiftet ägnar stor uppmärksamhet åt Tabellverkets resultat, Gustav Sundbärg, konstaterar att man har kastat yxan i sjön.

Under 1840-talet är aktiviteten kring Tabellverket inte särskilt hög. Leyonmarck försöker att få större resurser, men misslyckats och tycks resignera. Han får inte ens gehör för sitt krav på särskilda lokaler utan Tabellkommissionens arkiv får förvaras i hans bostad. Kommissionen har inte några sammanträden under åren 1847–1849. Dess sista initiativ till ny statistik, över hur många som tagit nattvarden för första gången, leder ingen vart.

Det börjar stå alltmer klart att den på sin tid revolutionerande idén bakom Tabellverket inte kan utvecklas särskilt mycket mer.

Svensk statistik vid sidan om Tabellverket

I början av 1800-talet sker en ändring i innebörden av ordet statistik. Tidigare har det stått för de huvudsakligen verbala beskrivningar som exemplifieras av den tyska universitetsstatistiken. Nu vinner den moderna innebörden, alltså en numerisk beskrivning av olika förhållanden, snabbt mark.

STATISTIK
ÖFVER
SVERIGE,
Grundad
på Offentliga Handlingar.
ANDRA UPLAGAN,
Tillökt och förbättrad.
Stockholm 1833.
Tryckt hos Jonas Hörberg.

Carl af Forsells ***Statistik öfver Sverige*** *kom ut i fyra nya, omarbetade upplagor mellan 1833 och 1844.*

Ett citat från politikern och skriftställaren Hans Järta illustrerar ganska väl utvecklingen:

”Forntiden ägde ej den i våra dagar beprisade Vetenskap, som kallas Statistik. Den är et foster af nyare begrepp om Stat och om Statens ändamål. […] De fordra alltså en Vetenskap at mäta, och väga, och räkna hvarje folks materiella produktion samt dess, såsom capital uplagda, besparing deraf. Så småningom har denna låga ensidiga Statskunskap utträngt den fordna högre Statskonsten.”

Ett privat alternativ

Förändringen i språkbruk och i statistikens innehåll sker inte över en natt. Många av de skrifter med ordet statistik i titeln som kommer ut i Sverige i början av 1800-talet är ett slags övergångsformer: landsbeskrivningar som utnyttjar alltfler siffror. En av de mest spridda, Carl af Forsells *Statistik öfver Sverige, Grundad på Offentliga Handlingar* som kommer ut första gången 1830, har t.ex. i stort sett samma disposition som Achenwalls beskrivning av Sverige drygt femtio år tidigare. Den är dock fylld med tabeller av i stort sett modernt snitt, medan texten är

en blandning av kommentarer och spekulationer. Och liksom hos Achenwall inleder Oden kungalängden.

Statlig statistik vid 1800-talets mitt

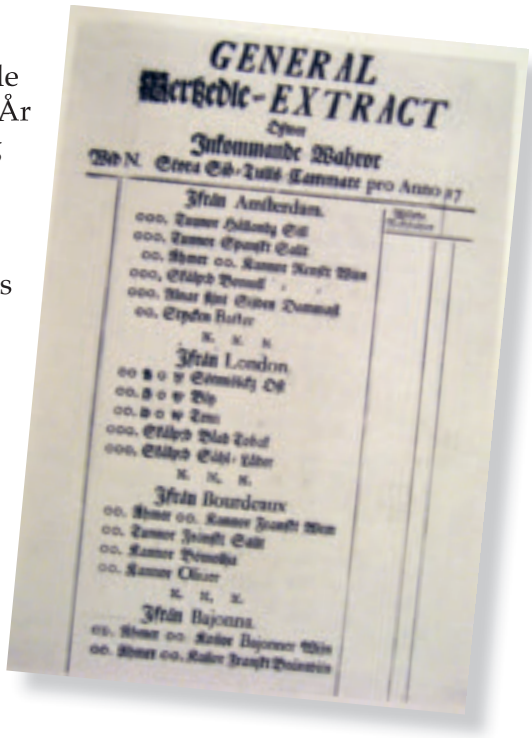
Tabellverket är den mest kända och också den mest omfattande tidiga svenska statistiken. Det existerar dock vid 1800-talets mitt också annan officiell statistik, som i vissa fall till och med är äldre än Tabellverket. Det finns skäl att titta något på de viktigaste av dessa och de områden de belyser.

Lantbruksstatistiken baseras, med undantag för den period då den ingår i Tabellverket, på rapporter från landshövdingarna. Ursprungligen är dessa allt annat än systematiska. År 1799 åläggs dock landshövdingarna att tre gånger per år rapportera årsväxtens beskaffenhet (en statistik som inte avskaffas förrän 1991). När ansvaret för insamling av samtliga jordbruksuppgifter år 1821 övergår från kyrkan till staten utarbetas fasta formulär och rapporteringen får en viss stadga genom att den inkluderas i landshövdingarnas femårsberättelser. Kvaliteten på siffrorna blir dock knappast bättre.

Bergsverksstatistik – alltså statistik om gruvdrift och metallförädling – samlas in av Bergskollegium från dess inrättande år 1637, men publiceras ursprungligen inte. Först 1833 blir det en årlig publicering. Bergsverkstatistiken kan vara världens längsta nationella statistiska tidsserie.

Fabriks- och hantverksstatistik finns redan under frihetstiden, men endast i form av rapporter till ständerna. Efter ett uppehåll vid frihetstidens slut produceras den årligen fr.o.m. 1804 av Kommerskollegium. Den publiceras första gången år 1830. Källan är densamma som för landshövdingeberättelserna, alltså kronobetjäningen på landet och magistraten i städerna.

Handels- och sjöfartsstatistiken kan med litet god vilja spåras ända tillbaka till Axel Oxenstierna; de första bevarade handelsbalanserna är redan från 1637. År 1723 får Kommerskollegium i uppdrag att regelbundet följa handelsbalansen; upphovsmannen till förslaget är ingen mindre än Emanuel Swedenborg. En viktig källa för denna statistik är förstås tullkamrarna som 1735 får detaljerade direktiv över hur rapporteringen skall göras. De ”persedelextrakt” som används vid rapporteringen ända fram till 1818 är troligen Sveriges äldsta statistiska blanketter.

GENERAL
Wercedie-EXTRACT
Uthur
Inkommande Wahror
Wo N. Stora Sö-Tulls-Cammare pro Anno 17
Ifrån Amsterdam.
Ifrån London.
Ifrån Bourdeaux
Ifrån Bajonna.

Mall för persedelextrakt som sänds ut till tullkamrarna den 2 februari 1735: Sill från Amsterdam, vin från Bordeaux …

Rättsstatistiken har också gamla anor. Redan 1548 beordrar Gustav Vasa häradshövdingarna att sända in kopior av sina domböcker, men avsikten är nog snarast att kontrollera att kronan får sin beskärda del av utdömda böter. Statistiken får sin form först i och med att hov- och överrätterna 1830 ges i uppgift att rapportera brottmål m.m. ”på det Kungl. Maj:t må blifva underrättad i hvad mån brottmål och andra rättegångsärenden till- eller aftaga”. På 1830-talet tar också vad vi skulle kalla kriminalvårdsstatistiken form, i och med en instruktion för Styrelsen över fängelser och arbetsinrättningar.

Finansstatistiken består dels av uppgifter om statens budget, dels av statistik över skatteinkomsterna. Den första ”staten” kan dateras till 1620, men först från 1810 finns siffror av modernt snitt. Riksgäldskontoret presenterar fr.o.m. 1799 årliga siffror över ”bevillningen”, alltså skatterna, på basis av mantals- och taxeringslängder. Övriga skatteinkomster hittar man i de allomfattande landshövdingeberättelserna.

Hälso- och sjukvårdsstatistik finns till en del redan på frihetstiden, men statsvälvningen 1772 medför också här ett tidsseriebrott. Inte förrän 1851 börjar Sundhetskollegiet ge ut en årlig, relativt heltäckande statistik. Som redan nämnts finns sedan 1831 ingen dödsorsaksstatistik.

Skol- och högskolestatistiken visar en splittrad bild. Uppgifter för läroverk och gymnasier finns endast för vissa år då s.k. revision gjorts. Folkskolan är nystartad (1842) och det har bestämts att uppgifter skall samlas in vart tredje år. Universitetsundervisningen speglas ända sedan 1761 av en årlig uppgiftsinsamling till Kanslikollegium, initierad av Anders Berch. Den täcker inte bara antalet studerande, utan också t.ex. föräldrarnas stånd och om studenterna är aktiva eller ej.

Förutom de ovannämnda områdena finns det vid mitten av 1800-talet också mer eller mindre utvecklad statistik över krigsmakten, över vissa kommunikationer, över penning- och kreditväsende och över fattigvård.

Betyg: Ännu ej godkänd

Sammanfattningsvis produceras det vid 1800-talets mitt en hel del statistik om tillståndet i Sverige. Statistikens kvalitet lämnar dock mycket övrigt att önska och samordningen mellan olika statistikproducenter är obefintlig. Typisk för både bristen på kvalitet och på samordning är beslutet att sluta samla in dödsorsaker i Tabellverket utan att den uppkomna luckan fylls på annat sätt.

Publiceringen av resultaten är vidare långsam och saknar enhetlighet. Sist men inte minst saknas en officiell sammanställning av statistiken. Det är därför som af Forsells och andras publikationer får så stor efterfrågan.

Drygt 50 år senare kommer en statlig kommitté att göra en kärv sammanfattning:
”Såsom ett allmänt omdöme om den officiella statistiken vid midten af förra århundradet [alltså 1800-talet] torde kunna sägas, att densamma med undantag af befolkningsstatistiken, som omhänderhades af en särskild vetenskapligt utbildad institution i det hela var mycket planlös, efterblifven och tillbakasatt.”

Detta är alltså bakgrunden till den diskussion som leder fram till grundandet av SCB.

FÖRSLAG TILL EN BYGNAD FÖR STATISTISKA CENTRALBYRÅN. ANTAGET LÄGE SÖDRA TORNAVARUHUSTORGET.

Nu är det 1858
– Krimkriget har avslutats
– Abraham Lincoln söker utan framgång nominering som president-kandidat
– Charles Darwin presenterar sina teorier inför Linnean Society i London
– Henrik Ibsen – ännu ej berömd – blir konstnärlig ledare för Nationalteatern i Christiania
– I Sverige blir Kronprins Karl regent under kung Oscar I:s sjukdom
– Stockholms befolkning har just passerat 100 000 personer
– Det har funnits järnväg i Sverige i två år, frimärken i tre år och telegraf i fem år

Grundande och uppbyggnad: 1858–1909

Kungliga Statistiska Centralbyrån grundas 1858, men verket har en lång förhistoria. Denna inkluderar naturligtvis Tabellverket, men också tidiga reformförsök och det grundliga utredningsarbetet som föregår beslutet om ett nytt statistiskt ämbetsverk.

Det är en relativt lång och ambitiös process som leder fram till inrättandet av SCB. Åren omkring 1858 innehåller något så modernt som benchmarking men också kunglig pompa och en uppslitande riksdagsdebatt.

Utvecklingen av SCB som ämbetsverk är under de första femtio åren långt ifrån dramatisk. Det sker en stadig utvidgning av såväl arbetsuppgifter som personal och vid mitten av perioden anställs den första kvinnan. SCB får till att börja med nöja sig med provisoriska lokaler, men i början av 1870-talet flyttar verket in i nya lokaler med en sådan nymodighet som gasbelysning. Vid slutet av femtioårsperioden börjar lokalerna återigen bli för trånga.

Sätten att samla in, bearbeta och publicera statistiken utvecklas inte så mycket under dessa femtio år. Ändå sker det, ofta ryckvis och under visst motstånd, intressanta förändringar på båda dessa områden. Under 1900-talets första årtionde börjar SCB t.o.m. använda sig av räknemaskiner och skrivmaskiner.

När SCB börjar sin verksamhet är det befolkningsstatistiken som står för nästan all uppmärksamhet. Snart tillkommer viktiga statistikgrenar som jordbruksstatistik och fattigvårdsstatistik. Inte minst den första ligger SCB:s förste chef, Fredrik Teodor Berg, varmt om hjärtat. Etablerandet av dessa nya statistikområden ger en bra illustration av hur tidens statistiker ser på sin uppgift.

Det finns också mindre lyckade SCB-satsningar under perioden, t.ex. den statliga avlönings- och pensionsstatistiken. Men dessa är minst lika intressanta som de lyckade.

Begreppet **officiell statistik** används alltså redan på 1820-talet.

Ett misslyckande är också den myndighet som skall samordna Sveriges officiella statistik. Dessvärre är detta misslyckande en utdragen historia, som kommer att ha negativa effekter på den officiella statistiken i över hundra år

Ett nytt statistiskt ämbetsverk

Under första hälften av 1800-talet förlorar Sverige sin ledarställning inom officiell statistik. Ett flertal europeiska länder har kommit ifatt och gått förbi Sverige. Det politiska klimatet är relativt konservativt och statistik ses snarast som något liberalt och farligt. Det tar alltså tid innan något görs för att förbättra situationen.

Ett länge känt behov av förändring
Mot mitten av 1800-talet är Tabellverket hundra år gammalt och har i grunden samma uppbyggnad, både innehållsmässigt och metodmässigt, som när det startade år 1749. Samhället och dess informationsbehov är dock ett helt annat och nya möjligheter att samla in och sammanställa statistik har utvecklats.

Tidiga initiativ att reformera den svenska statistiken
Redan vid 1809 års riksdag tas initiativ till förbättringar av det svenska statistiksystemet och 1822 föreslår Komitén för reglerande af rikets styrelseverk stora förändringar av den officiella statistiken.

Som en följd av detta föreslår ett särskilt utskott året därpå inrättandet av ett Statistiskt kontor, som bl.a. skall få ansvaret för Tabellverket och för landshövdingeberättelserna. En motionär från borgarståndet går ännu längre och föreslår bildandet av en Statistisk byrå med ansvar för i stort sett all officiell statistik. Ständerna nöjer sig dock med allmänna rekommendationer och Kungl. Maj:t är föga intresserad av frågan. 1832 förklarar man med viss logik att förslaget får falla, eftersom ständerna inte beviljat något anslag till en Statistisk byrå.

1844 motionerar David Fröhlich i riddarhuset om inrättandet av en statistisk centralbyrå efter belgisk modell – Belgien är vid denna tid ett av de ledande länderna när det gäller officiell statistik. Motionären nämner särskilt avsaknaden av plan och metod för den statistik som produceras. Han pekar också på att det inte finns någon lättillgänglig sammanställning av den officiella statistiken i Sverige. Ständerna inser nyttan av en förändring, men väljer än en gång att avvakta.

Vilken är världens äldsta statistiska centralbyrå?
Det är inte helt lätt att utse världens äldsta centralbyrå. Denna bör vara en fristående statlig organisation med ett relativt brett ansvarsområde, vilket gör att många specialiserade befolkningsstatistiska verk, som exempelvis Tabellkommissionen, inte platsar. Byrån bör också ha ett visst mått av självständighet, alltså inte utgöra en avdelning inom t.ex. ett departement.

Nedan följer uppgifter för ett antal länder med lång tradition av officiell statistikproduktion.

***USA** genomför visserligen sedan 1790 folkräkningar vart tionde år, men en permanent Census Bureau inrättas inte förrän 1902. USA har aldrig haft en central statistikbyrå.*

*I **Frankrike** skapas en Bureau de Statistique redan år 1800, men den läggs ned 1812 och återinrättas inte förrän 1833.*

***Nederländerna** får en statistisk byrå redan 1826, men den upphör att fungera efter Belgiens utbrytning eftersom dess sekreterare blir belgare. Den återupprättas inte förrän 1848.*

***Belgien** får en allmän statistikbyrå inom Inrikesdepartementet strax efter det att staten får självständighet år 1831.*

*I **England** inrättas ett Statistical Department inom The Board of Trade 1832. Fr.o.m. 1840 samlar man in statistik från andra ministerier och publicerar en årsbok, men England får ingen central statistikbyrå förrän under andra världskriget.*

*I **Danmark** bildas en tabellkommission med ansvar för befolkningsstatistik, viss ekonomisk statistik m.m. redan 1834. En statistisk byrå inrättas 1850.*

***Ryssland** får en statistisk centralkommission år 1852 och en statistisk centralbyrå 1863, båda inom inrikesdepartementet.*

*I **Norge** inrättas 1837 en tabellbyrå inom Finansdepartementet. Det Statistiske Centralbureau skapas först 1876.*

***Italien** får sin statistiska byrå vid enandet år 1861.*

***Finland** ingår naturligtvis före 1809 i Tabellverket. En egen statistisk byrå för storfurstendömet Finland inrättas först 1865.*

*Det förenade **Tyskland** får inget statistikverk förrän 1872. Preussen har dock ett statistikverk redan under åren 1805–1806 och därefter fr.o.m. 1810. Den tyska tullunionen 1833 medför behov av bl.a. gemensam befolkningsstatistik som samlas in från alla de tyska staterna vart tredje år.*

***Island** får en egen statistikbyrå 1914, alltså trettio år före självständigheten.*

Motioner till 1853–54 års riksdag

Vid den riksdag som samlas år 1853 verkar tiden plötsligt vara mogen för en statistikreform. Det föreligger två motioner om att inrätta ett statistiskt ämbetsverk: av historikern Ferdinand Carlson till prästeståndet och av rådmannen Lars Henschen till borgarståndet. Båda hänvisar till utländska förebilder och till att Sverige har halkat efter i den internationella utvecklingen.

> ”Att *känna sig sjelf* är för en enskild menniska det första vilkoret för all förbättring; för en Stat är behofvet af en sådan kunskap icke mindre oundgängligt. [...] Långt efter sjelfva saken kom namnet på denna kunskap: man kallade den statistik.
> […]
> Rikets Ständer måtte till Kongl. Maj:t framställa en underdånig anhållan, det sådana åtgärder måtte vidtagas antingen genom en ny organisation af Tabell-Comissionen eller genom inrättandet af ett nytt *Statistiskt Embetsverk*, att Rikets officiella statistik blifver på ett fullständigt och sammanhängande sätt ordnad, samt att Rikets Ständer derjemte måtte intill nästa Riksdag anslå en summa af 10,000 R:dr B:co till bestridande af de för detta ändamål erforderliga kostnader utgå.”
>
> *Utdrag ur anförande av Professor Carlson enligt Högvördiga Preste-ståndets Protokoll vid lagtima Riksdagen i Stockholm år 1853 den 17 december.*

> ”En hvar, som någon tid deltagit i allmänna värf eller blott egnat någon större uppmärksamhet åt sådana, har insett Statistikens vigt för lösningen af en mängd frågor. […] ’Kunskap gifver makt’ är en sats, som i hög grad kan tillämpas på Statistiken – en vetenskap, som genom sitt rika innehåll, sin öfvertygande bevisningskraft och samhällsvigtiga sanningar, den innefattar, gifver sina idkare och vänner en afgjord öfvervigt öfver dem, som icke förstå eller äro i tillfälle att begagna sig deraf. […]
> Man har derföre i nyare tider nästan i alla civiliserade stater, utom Sverige, inrättat Statistiska Centralbureauer [...].”
>
> *Utdrag ur motion af Herr Henschen den 29 december enligt Protocoll, hållna hos Välloflige Borgareståndet vid Lagtima Riksdagen i Stockholm åren 1853 och 1854.*

Riksdagen är positiv till motionerna och en kommitté tillsätts för att utarbeta ett förslag till ett statistiskt ämbetsverk.

1854 års statistiska kommitté

Den kommitté som tillsätts av riksdagen gör ett mycket gediget arbete. Förslagen baseras på dels en genomgång av dagsläget för den svenska statistiken, dels en översikt över möjliga utländska förebilder.

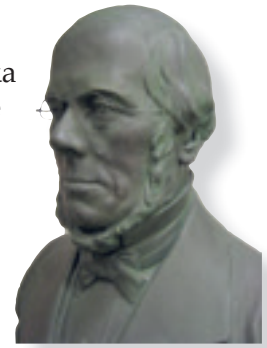
Kommittén sammansättning

Ordförande i kommittén blir presidenten i Kommerskollegium Carl Skogman. Ledamöter blir medicinalrådet Fredrik Teodor Berg, historieprofessorn Fredrik Carlson och arkivarien Carl Styffe. Skogman avlider innan betänkandet är klart och ersätts av chefen för Civildepartementet, Johan Fåhræus. Till sekreterare utses kanslisten Carl Ljungberg, som tyvärr ganska snart kommer på kant

med flera medlemmarna, efter det att han i mindre väl valda ordalag begärt att få spela en större roll i utredningsarbete.

Av kommitténs medlemmar blir Berg den mest drivande. Han har den största statistiska erfarenheten och är liksom Skogman ledamot av Tabellkommissionen. Det är Berg som utarbetar de centrala delarna av förslaget till ett nytt ämbetsverk.

Bergs europeiska resa

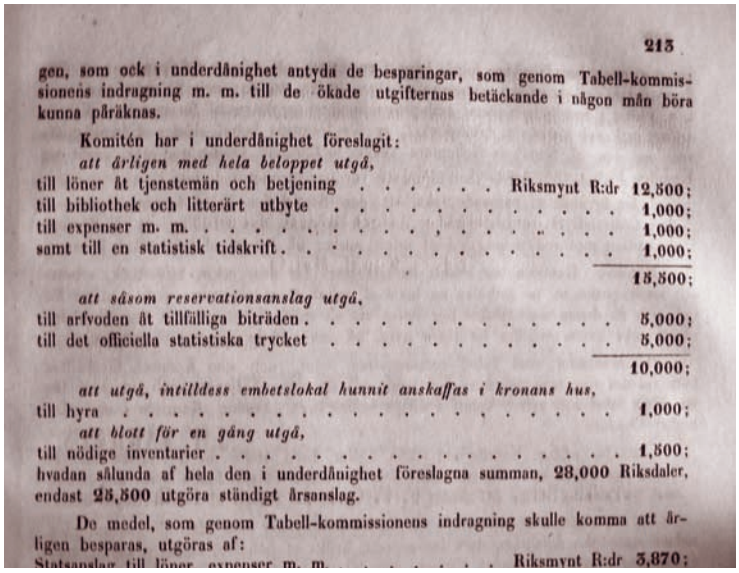

Porträttbyst över Fredrik Teodor Berg, skänkt till SCB år 1959 av en ättlig till honom.

Klokt nog får kommittén medel för att på ort och ställe söka information om organisation och arbetssätt vid de ledande statistikbyråerna i Europa, benchmarking med en modern term. Det blir Berg som får företa resan. Resan är planerad att ta tre månader och avresan sker från Stockholm i maj 1855, ”med första öppna vatten”. Berg är väl försedd med introduktionsbrev, men kan senare notera att det framför allt är landsmannaskapet med Wargentin som öppnar alla dörrar. Berg träffar de stora europeiska statistikerna och får ingående beskrivningar av deras verksamhet. Han samlar också in blanketter och skaffar publikationer och statistisk litteratur. Som gengåva används svensk officiell statistik; Berg startar därmed ett utbyte som blir viktigt vid uppbyggnaden av SCB.

Berg besöker på sin resa de statistiska myndigheterna i Berlin, Dresden, Wien, München, Stuttgart, Karlsruhe, Bryssel, Paris, London och Haag. Vad som inte framgår av hans officiella rapport är att Berg också tar chansen till vissa turistutflykter och till besök med anknytning till hans yrkesområde, barnmedicin. Han deltar också i ett stort antal officiella och privata mottagningar, middagar etc.

Han träffar Charles Babbage som arbetar på sina beräkningsmaskiner, bjuds in till frukost hos Florence Nightingale – den berömda sjuksköterskan är också en ivrig statistiker – och han byter några ord med kejsar Napoleon III.

213

gen, som ock i underdånighet antyda de besparingar, som genom Tabell-kommissionens indragning m. m. till de ökade utgifternas betäckande i någon mån böra kunna påräknas.

Komitén har i underdånighet föreslagit:

att årligen med hela beloppet utgå,

till löner åt tjenstemän och betjening . . . . . Riksmynt R:dr 12,500;
till bibliothek och litterärt utbyte 1,000;
till expenser m. m. 1,000;
samt till en statistisk tidskrift 1,000;
15,500;

att såsom reservationsanslag utgå,

till arfvoden åt tillfälliga biträden 5,000;
till det officiella statistiska trycket 5,000;
10,000;

att utgå, intilldess embetslokal hunnit anskaffas i kronans hus,

till hyra 1,000;

att blott för en gång utgå,

till nödige inventarier 1,500;

hvadan sålunda af hela den i underdånighet föreslagna summan, 28,000 Riksdaler, endast 25,500 utgöra ständigt årsanslag.

De medel, som genom Tabell-kommissionens indragning skulle komma att årligen besparas, utgöras af:

Statsanslag till löner, expenser m. m. . . . . Riksmynt R:dr 3,870;

Berg inhämtar detaljerade upplysningar som redan kommer utredningen tillgodo. Här bemanningen av ”Kejs. Kongli. Direktion för den Administrativa statistiken” i Wien.

I ett brev passar Berg på att utse den störste statistikern i Europa: Engel i Berlin, följd av Sieck i Stuttgart, Farr i London och Quetelet i Bryssel.

I Paris möts Berg av nyheten att han har utsetts till en av två svenska representanter vid den andra statistiska kongressen som äger rum i denna stad. Tyvärr försenas starten och kongressen öppnas inte förrän den 10 september. Berg är inte odelat positiv – han längtar hem till sin familj – men följer naturligtvis givna instruktioner.

Kongressen i Paris blir mycket givande. Berg engagerar sig genast i diskussionerna kring en gemensam dödsorsaksnomenklatur. Han är både sakkunnig och språkkunnig och dessutom genom sin resa väl insatt i europeisk statistik. Detta ger honom vänner för livet och samtidigt en möjlighet att inhämta information från ett stort antal länder som han inte besökt på sin resa.

Berg är åter i Sverige och i arbete med betänkandet i oktober 1855.

Kommitténs rapport

Kommittén avlämnar sitt betänkande sommaren 1856. Rapporten börjar med några speciella frågor samt en bakgrundbeskrivning. Därefter kommer själva förslagen.

Frågan om Sveriges administrativa indelning

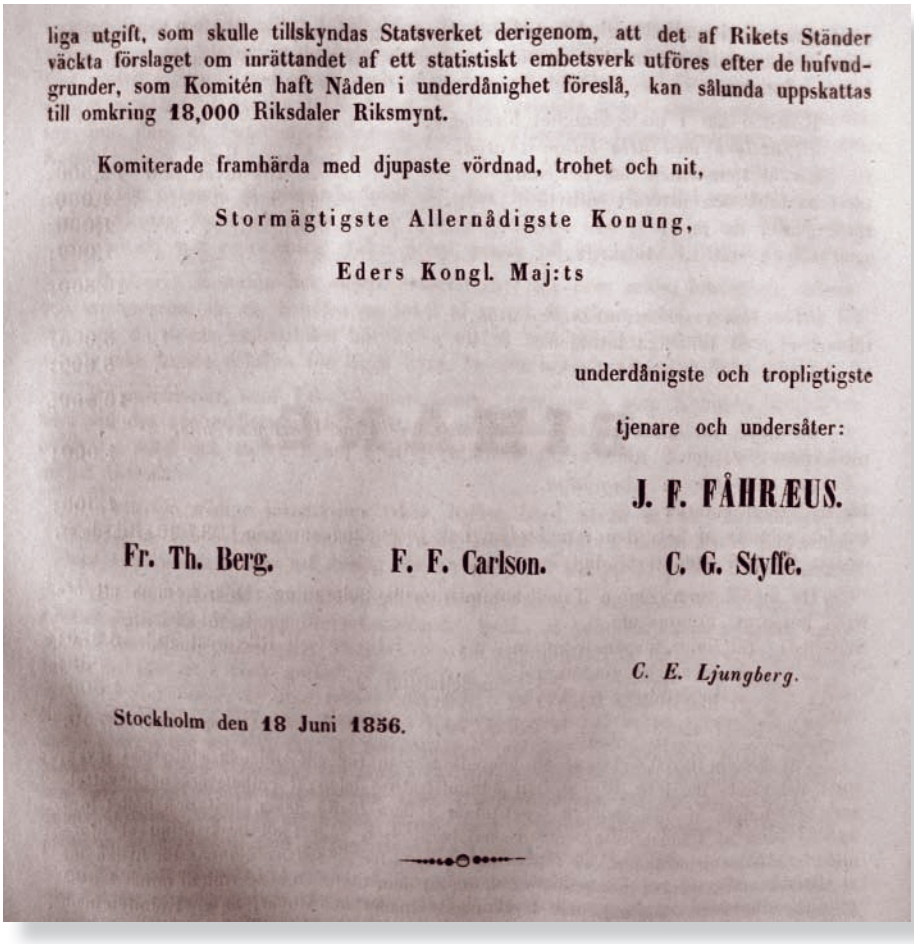
Kommittén konstaterar inledningsvis att en systematisk indelning av riket är en förutsättning för en god statistik, men att situationen tyvärr inte alls är tillfredställande i Sverige: ”Särdeles förete de delar af Sverige, som äro belägna söder om Dalelfen, så många skiljaktigheter emellan den ecklesiastiska, den kamerala och den judiciella indelningen, att öfverensstämmelsen inom vissa orter snarare hör till undantagen än regeln.”

Kommittén ger inga konkreta förslag, utan nöjer sig med att konstatera att även om socknen är en logisk minsta byggsten, så kommer det att ta lång tid att genomföra en förenkling av rikets indelning. Det senare stämmer verkligen, varför SCB under lång tid kommer att ha problem med oregelbundenheterna i rikets indelningar, t.ex. av att länsgränser skär rakt genom socknar.

Efter denna inledande diskussion följer en översikt av den statliga statistik som produceras i Sverige med en kritisk diskussion kring dess brister och en historik över tidigare förslag till förbättrad statistik.

Ett imponerande dokument

Själva förslaget består av två delar. Den första avser vad som senare har kommit att kallas systemet för officiell statistik, medan den andra avser det föreslagna statistiska ämbetsverket. En utförlig rapport om de ledande utländska statistikbyråerna och deras verksamhet ges i en bilaga till betänkande.

liga utgift, som skulle tillskyndas Statsverket derigenom, att det af Rikets Ständer väckta förslaget om inrättandet af ett statistiskt embetsverk utföres efter de hufvudgrunder, som Komitén haft Nåden i underdånighet föreslå, kan sålunda uppskattas till omkring 18,000 Riksdaler Riksmynt.

Komiterade framhärda med djupaste vördnad, trohet och nit,

Stormägtigste Allernådigste Konung,

Eders Kongl. Maj:ts

underdånigste och tropligtigste

tjenare och undersåter:

J. F. FÅHRÆUS.

Fr. Th. Berg. F. F. Carlson. C. G. Styffe.

C. E. Ljungberg.

Stockholm den 18 Juni 1856.

Den 18 juni 1856 avges det underdåniga betänkande och förslag om som leder till att SCB skapas. Utredningen omfattar 214 sidor plus 63 sidors ”bihang”.

Betänkandet är ett i många avseenden märkligt dokument. När Karin Kock skriver sin minnesskrift vid SCB:s 100-årsjubileum noterar hon att om dess förslag hade genomförts fullt ut, så skulle Sverige vid hennes tid (1958) ha haft ett mer logiskt uppbyggt statistiksystem, med bättre koordination och större enhetlighet.

Det är lätt att instämma i detta; mycket i betänkandet känns modernt än idag, etthundrafemtio år senare. Ett bra exempel är resonemanget kring den officiella statistiken.

Diskussion av begreppet officiell statistik

Man börjar med att notera vad officiell statistik *inte* är. Det är inte ett slags lärobok med en beskrivning av folket, statsförfattningen osv. – där får den tyska universitetsstatistiken och dess efterföljare! Det är inte heller en läsebok med spridda uppsatser i olika ämnen – där får de samtida publicisterna! Det är inte heller en samling detaljerade regionala beskrivningar – där får Sinclair och hans efterföljare!

Istället avgränsar man officiell statistik till att med siffror belysa föränderliga förhållanden, att ge ”en fullständig och trogen bild af hela landets tillstånd vid en viss tidpunkt”.

Sedan den officiella statistiken givits en korrekt avgränsning, är källornas tillförlitlighet den viktigaste frågan. Man noterar att alla kostnader och all möda som lagts ned på statistiken är bortkastad om inte grunddata är tillförlitliga. Dålig statistik är sämre än ingen statistik alls, bl.a. för att den undergräver förtroendet för statistik i allmänhet.

Man avfärdar tanken på särskilda länskommissioner för statistikinsamling, men noterar att hushållningssällskap, sockennämnder, kommunala myndigheter etc. troligen kan ge god hjälp i vissa situationer. Vissa sådana institutioner bör kunna få särskilda medel för att anställa lämpliga personer för att hjälpa till med insamling av statistiska uppgifter.

Intressant är också diskussionen kring vad vi idag kallar centralisering och decentralisering. Man noterar att en enda myndighet inte kan ha sakkunskap på alla områden och att inte heller något europeiskt land samlat all officiell statistik i ett ämbetsverk. Sakkunskapen på fackmyndigheter ses som en viktig garanti för statistikens innehåll och tillförlitlighet. Vidare antar man att dessa myndigheter kommer att inse värdet av statistik bättre, om de får behålla sitt statistikansvar. Sist men inte minst anser man att kostnaderna för statistiken blir lägre.

Mot detta ställs behovet av likformighet och fullständighet. Här nämns den belgiska modellen med en samordnande centralkommission som ett föredöme.

Man diskuterar också var i statsförvaltningen det statistiska ämbetsverkets bör placeras, med skäl för och emot en helt oberoende ställning. Visserligen bör ämbetsverket vara neutralt i bemärkelsen att de uppgifter man producerar är tillförlitliga, men å andra sidan är det nödvändigt med stöd från regeringen. Ett sådant stöd kan man bara få genom att ämbetsverket placeras under ett departement, något som också är regeln utomlands.

Förslag om ett statistiskt ämbetsverk
Efter dessa allmänna resonemang kommer de konkreta förslagen, dels för den officiell statistiken, dels för ett särskilt statistiskt ämbetsverk.

Nio huvudpunkter
Kommittén sammanfattar huvuddragen i sitt förslag i nio att-satser. Den första kan förtjäna att återges ordagrant, de övriga är nedan starkt förkortade.

Det som föreslås är:

– *att den officiella statistikens egentliga föremål begränsas till den fortgående redogörelsen för de **rörliga** eller **föränderliga** förhållandena i tillgodogörandet af landets naturliga tillgångar, i **befolkningens** lif och verksamhet och i **förvaltningsåtgärdernas** inflytelse att betrygga och främja denna verksamhet*

– *att den officiella statistiken avgränsas från kartografi, meteorologi etc.*

– *att grunduppgifternas tillförlitlighet är en förutsättning för god statistik*

– *att de olika ämbetsverkens sakkunskap skall tas tillvara för den statistik som ligger dem närmast*

– *att Tabellkommissionen blir en del av ett nytt statistiskt ämbetsverk, som också får ansvaret för sådan statistik som inte åvilar något annat ämbetsverk; detta ämbetsverk skall också ha ansvar för periodiska översikter för all statistik*

– *att en ny rådgivande myndighet efter belgisk förebild inrättas för samordning av den officiella statistiken*

– *att den officiella statistiken ges en typografisk likformighet och skiljs från respektive myndighets ämbetsberättelser*

– *att det statistiska ämbetsverket får tillräckliga anslag så att Sverige skall kunna lämna sin köplats vad gäller officiell statistik*

– *att det statistiska ämbetsverket placeras under lämpligt ministerium*

SCB:s departementstillhörighet under 150 år
Vid inrättandet år 1858 förs SCB till Civildepartementet, dit Tabellkommissionen tidigare hört. Under de etthundrafemtio åren som SCB funnits har verkets departementstillhörighet sedan växlat enligt följande:

1858 Civildepartementet

1900 Finansdepartementet

1977 Ekonomidepartementet

1983 Civildepartementet

1992 Finansdepartementet

1999 Justitiedepartementet

2003 Finansdepartementet

SCB har alltså under större delen av sin existens legat under finansdepartementet, vilket får ses i ljuset av statistikens viktiga roll för rikets finanser. Placeringen under Justitiedepartementet kan förefalla något förvånande, men motiverades av att statistik sågs som en viktig grundsten i den demokratiska processen.

Konkreta förslag till nyordning
Efter dessa riktlinjer följer en precisering av hur den officiella statistiken bör förändras, baserad på den ambitiösa genomgången i betänkandets första del. I stort sett föreslår man att de ämbetsverk som redan har ansvaret för en viss statistik skall behålla det.

En allmän rekommendation är att de statistikansvariga myndigheterna skall se över alla sina formulär, gärna i samarbete med det nya statistiska ämbetsverket. Vissa mer konkreta förslag ges också, t.ex. att fabriks- och hantverksstatistik bara behöver produceras vart femte år och att dödsorsaksstatistiken bör återuppstå.

Det nya ämbetsverket föreslås få ansvar för befolkningsstatistiken, som renodlas genom att de ekonomiska uppgifter som ännu finns kvar stryks ifrån prästernas formulär. En samordning mellan kyrkböckerna och tabellformulären bör också ske.

Även jordbruksstatistiken bör enligt kommittén föras till det nya ämbetsverket. Argumentationen är inte kristallklar, men eftersom den befintliga jordbruksstatistiken tidigare i betänkandet fått svidande kritik ligger förslaget nära till hands. Behovet av att tillgodogöra sig sakkunskap från jordbruksnäringen nämns dock särskilt. Ett annat område som, utan närmare motivering, föreslås hanteras av det nya ämbetsverket är kommunal- och fattigvårdsstatistiken.

Beträffande två andra statistikgrenar är motiveringarna intressanta. Då utbildningsstatistiken bygger på uppgifter från flera olika myndigheter, är det lämpligt att det nya ämbetsverket får ansvaret för den samlade bilden. Mot-

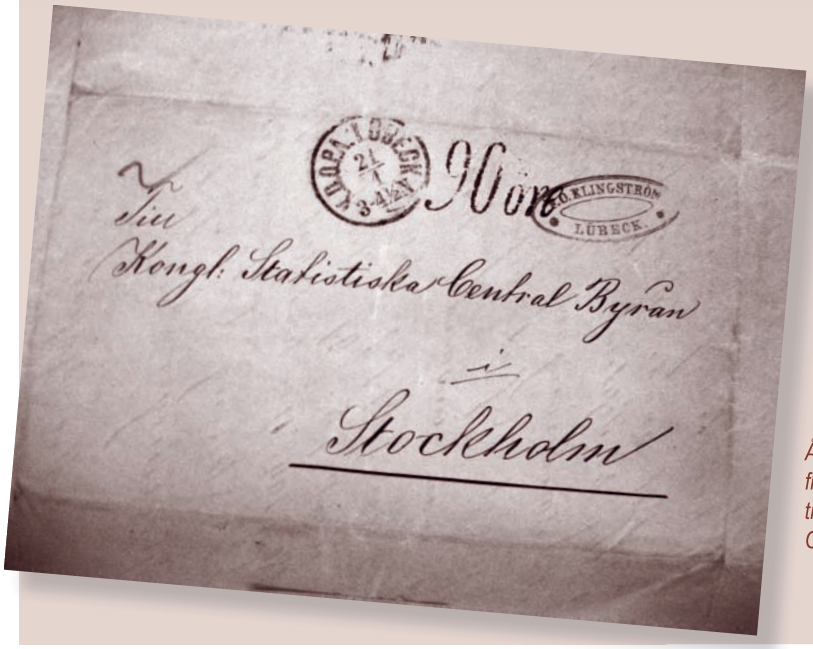
svarande resonemang förs om kommunikationsstatistiken, inklusive planerad post- och telegrafstatistik. Här rekommenderar man att statistiken över infrastrukturen – anläggningar, byggnationer etc. – skall åvila respektive fackmyndighet, men att trafikstatistiken förs till det nya ämbetsverket.

Avslutningsvis kommer så förslagen för själva det statistiska ämbetsverket. Det föreslås – av historiska skäl – få namnet Statistiska Tabell-kommissionen och bestå av två delar. Statistiska beredningen skall vara ett rådgivande organ med samordning av hela det statistiska systemet som huvuduppgift. Statistiska Tabell-kommissionens Central-byrå, för korthets skull Statistiska Centralbyråen, skall vara det verkställande organet.

Kärt barn har många namn ...
Det som vi numera kallar Statistiska centralbyrån (SCB) går inledningsvis under ett stort antal benämningar och förkortningar. På det officiella brevpapperet står först ***Kongliga Statistiska Central-Bureauen*** *men byrån utnyttjar också det enklare* ***Kongl. Statistiska Central-Byrån****. Regeringens skrivelser adresseras inledningsvis till Statistiska* ***Tabellkommissionens Central-Byrå****. Snart börjar dock såväl verket självt som Kungl. Maj:t och andra skriva* ***Statistiska Central-Byrån*** *eller* ***Statistiska Centralbyrån****.*

Även förkortningarna för det nya ämbetsverket växlar. Innan SCB blir den accepterade formen förekommer varianter som t.ex. Kgl. Stat. Centr. Byr., St.C.B. och K.St. CB. Under första delen av 1900-talet skrivs ofta myndighetsnamn med små bokstäver. Då kan förkortningen bli st.cbn.

I fortsättningen kommer de nutida beteckningarna att användas utom när samtida dokument citeras ordagrant.

År 1865 adresseras de flesta inkommande brev till Kung. Statistiska Central Byrån.

Statistiska beredningens uppgifter

Enligt förslaget skall Statistiska beredningen ha till huvuduppgifter:

- *att göra upp en fullständig plan för den officiella statistiken*
- *att godkänna formulären för datainsamling*
- *att se till att dubbelinsamling undviks*
- *att se till att statistiken tas fram skyndsamt*
- *att ta fram en publiceringsplan för statistiken*
- *att tillsammans med centralbyrån ta fram periodiska översikter*
- *att främja förbättringar i statistiken*

Beredningen skall bestå av ungefär tolv personer, med chefen för Civildepartementet som ordförande och med chefen för Statistiska centralbyrån som föredragande. I övrigt räknar man upp olika fackområden som skall vara representerade. I vissa fall är deltagarna helt specificerade, som t.ex. ”Öfver-Direktören för Landtmäteriet”, men i andra fall är det mer vagt, som t.ex. ”en med skolväsendet förtrogen man”.

*Att det skall vara en **man** är självklart vid denna tid. Det kommer att dröja nästan 20 år innan den första kvinnan avlägger akademisk examen och drygt 50 år innan kvinnor kan få en fast tjänst vid ett statligt ämbetsverk.*

Ledamöterna föreslås få en mindre ersättning för sitt arbete, 1 riksdaler silverspecie, men bara om de är närvarande på mötena. Liksom i mycket annat är förebilden Belgien, där ledamöterna får en ”jeton de présence”.

Statistiska centralbyråns uppgifter och organisation

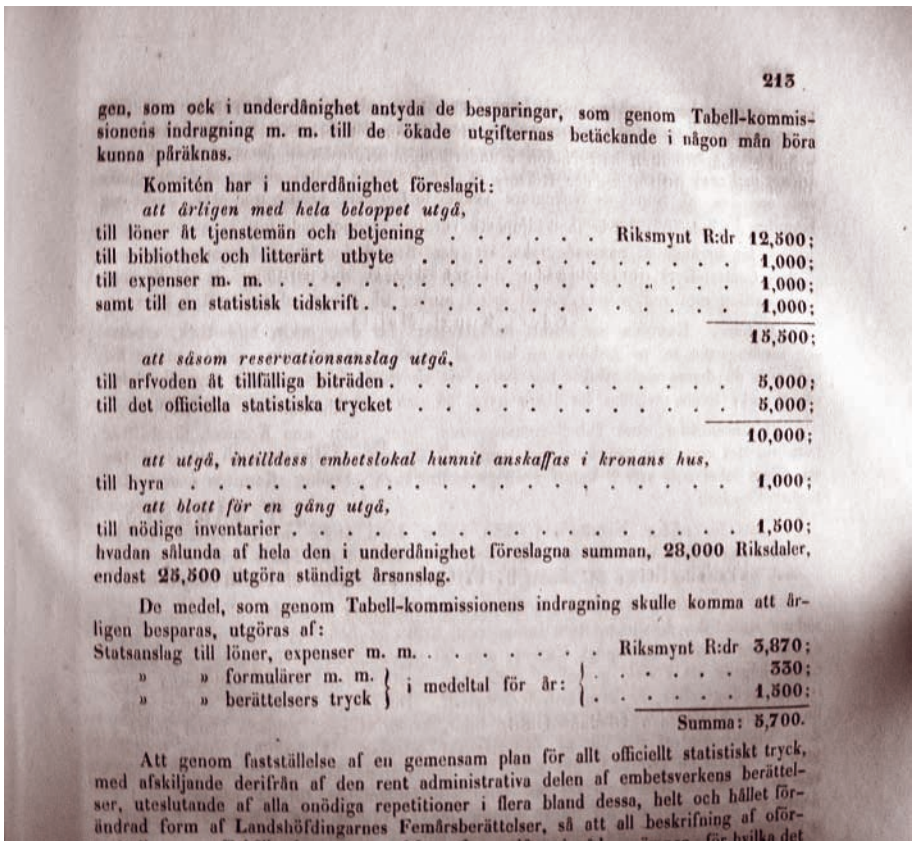
Statistiska centralbyrån får som tidigare nämnts ansvar för all officiell statistik som inte ombesörjs av fackmyndigheterna. Byrån skall också tillhandahålla en fullständig samling av all slags statistik samt vara Statistiska beredningens verkställande myndighet.

Centralbyrån skall ha ett arkiv. Intressant är att arkivet också ses som ett alternativ till publicering. Viss statistik skulle inte behöva tryckas varje år, utan göras tillgänglig för t.ex. ministerierna i ordnad form i det statistiska arkivet. På motsvarande sätt skulle statistik på låg regional nivå kunna göras tillgänglig.

Centralbyrån är ansvarig för att publicera statistik inom de områden som verket har ansvar för. Dessutom föreslår kommittén att byrån skall ge ut en statistisk tidskrift. Denna skall innehålla snabba och summariska redogörelser för aktuell statistik – ett slags snabbstatistik –, internationell statistik samt artiklar om statistik och statistisk metodik.

Behovet av ett statistiskt bibliotek understryks särskilt. Härvid är man noga med att framhålla att kostnaden för staten blir obetydlig eftersom man på den statistiska kongressen i Paris har fattat beslut om ömsesidigt utbyte av statistiska publikationer. Däremot skriver man inget om att utbytet medför extrakostnader för tryck av utbytesexemplar

Vad gäller byråns bemanning gör man en bedömning med utgångspunkt i Tabellkommissionens arbetsbelastning. Förslaget blir fyra ordinarie tjänster: Chef med lönen 4 500 riksdaler, Expeditionssekreterare med lönen 3 500 rdr, Arkivarie och registrator samt Överrevisor, båda med lönen 2 000 rdr. Härutöver föreslås att man anställer en vaktmästare med 500 riksdaler i lön. För tillfälliga biträden anslås en totalsumma om 5 000 riksdaler.

213

gen, som ock i underdånighet antyda de besparingar, som genom Tabell-kommissionens indragning m. m. till de ökade utgifternas betäckande i någon mån böra kunna påräknas.

Komitén har i underdånighet föreslagit:

att årligen med hela beloppet utgå,

till löner åt tjenstemän och betjening . . . . . Riksmynt R:dr 12,500;
till bibliothek och litterärt utbyte 1,000;
till expenser m. m. 1,000;
samt till en statistisk tidskrift 1,000;
15,500;

att såsom reservationsanslag utgå,

till arfvoden åt tillfälliga biträden 5,000;
till det officiella statistiska trycket 5,000;
10,000;

att utgå, intilldess embetslokal hunnit anskaffas i kronans hus,

till hyra 1,000;

att blott för en gång utgå,

till nödige inventarier 1,500;

hvadan sålunda af hela den i underdånighet föreslagna summan, 28,000 Riksdaler, endast 25,500 utgöra ständigt årsanslag.

De medel, som genom Tabell-kommissionens indragning skulle komma att årligen besparas, utgöras af:

Statsanslag till löner, expenser m. m. . . . . Riksmynt R:dr 3,870;
» » formulärer m. m. } i medeltal för år: } 330;
» » berättelsers tryck } } 1,500;
Summa: 5,700.

Att genom fastställelse af en gemensam plan för allt officiellt statistiskt tryck, med afskiljande derifrån af den rent administrativa delen af embetsverkens berättelser, uteslutande af alla onödiga repetitioner i flera bland dessa, helt och hållet förändrad form af Landshöfdingarnes Femårsberättelser, så att all beskrifning af oför-

Den ambitionsökning som föreslås beräknas netto kosta 22 300 rdr.

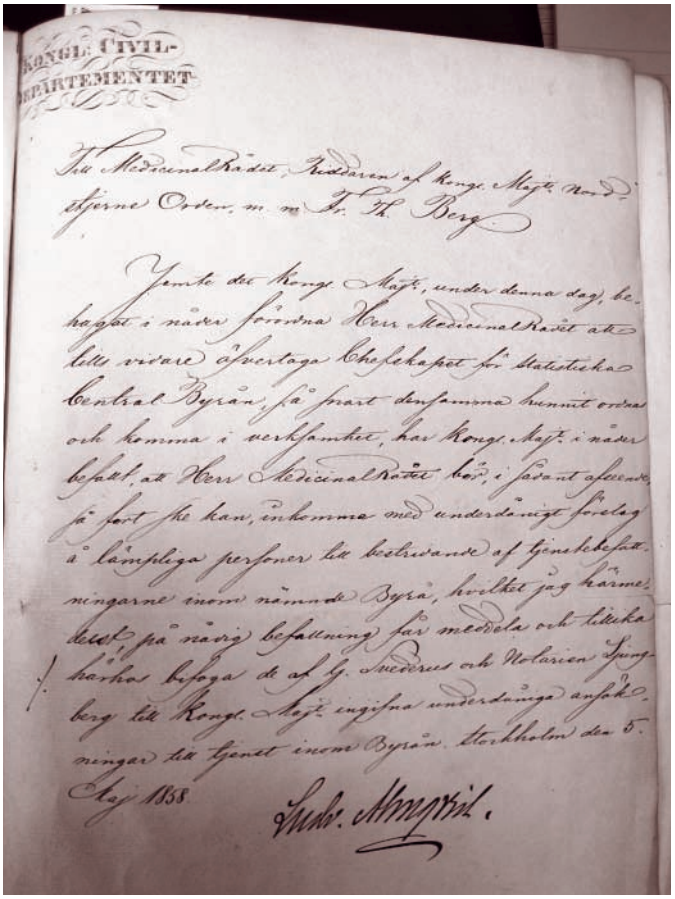
Från proposition till invigning

Regeringens proposition nr. 25 till rikets ständer i oktober 1856 följer i allt väsentligt kommitténs förslag. Det är inte så förvånande mot bakgrund av att chefen för Civildepartementet varit ordförande i kommittén under de sista månaderna av dess arbete.

Beslut och bemanning

Statsutskottet godtar propositionen utan närmare motivering, men med några mindre ändringar. Den totala budgeten föreslås till 27 000 riksdaler, plus engångskostnader för hyra (tills permanenta lokaler har anvisats) och inventarier. Ständerna beslutar i februar1858 i enlighet med utskottets förslag.

Den 5 maj 1858 utses Fredrik Theodor Berg till SCB:s förste chef. Berg tackar i en första omgång nej till erbjudandet, men övertalas av ingen mindre än kronprinsen, den blivande Karl XV, som är regent under sin fars sjukdom. I juli utses de övriga tjänstemännen: Ljungberg som varit sekreterare i kommittén, Edvard Fåhræus som är bror till kommitténs ordförande samt kammarskrivaren Karl Seth.

KONGL. CIVIL-
DEPARTEMENTET

Till Medicinal-Rådet, Riddaren af Kongl. Maj:t Nord-
stjerne Orden, m. m. Fr. H. Berg

Jemte det Kongl. Maj:t, under denna dag, be-
hagligt i nåder förordna Herr Medicinal-Rådet att
tills vidare åfvertaga Chefskapet för Statistiska
Central-Byrån, så snart denssamma hunnit ordnas
och komma i verksamhet, har Kongl. Maj:t i nåder
befalt, att Herr Medicinal-Rådet bör, i sådant afseende,
så fort ske kan, inkomma med underdånigt förslag
å lämpliga personer till biträdande af tjenstebefat-
ningarne inom nämnde Byrå, hvilket jag härmed
lemnar på nådig befallning får meddela och tillika
härhos bifoga de af G. Swederus och Notarien Ljung-
berg till Kongl. Maj:t ingifna underdåniga ansök-
ningar till tjenst inom Byrån. Stockholm den 5.
Maj 1858

Sthdn: Almqvist.

Civilminister Ludvig Almqvist meddelar Berg att han fått förordnande som SCB-chef och uppmanar honom att föreslå lämpliga medarbetare

SCB får ingen särskild instruktion utan uppenbarligen anses riksdagsbeslutet räcka. I det kungliga beslutet den 22 juli 1858 om att inrätta SCB ges dock en precisering av verkets uppgifter:

”Att insamla och bearbeta alla till den officiella statistiken hörande uppgifter, som ej genom annat centralt embetsverks eller myndighets försorg insamlas och bearbetas;

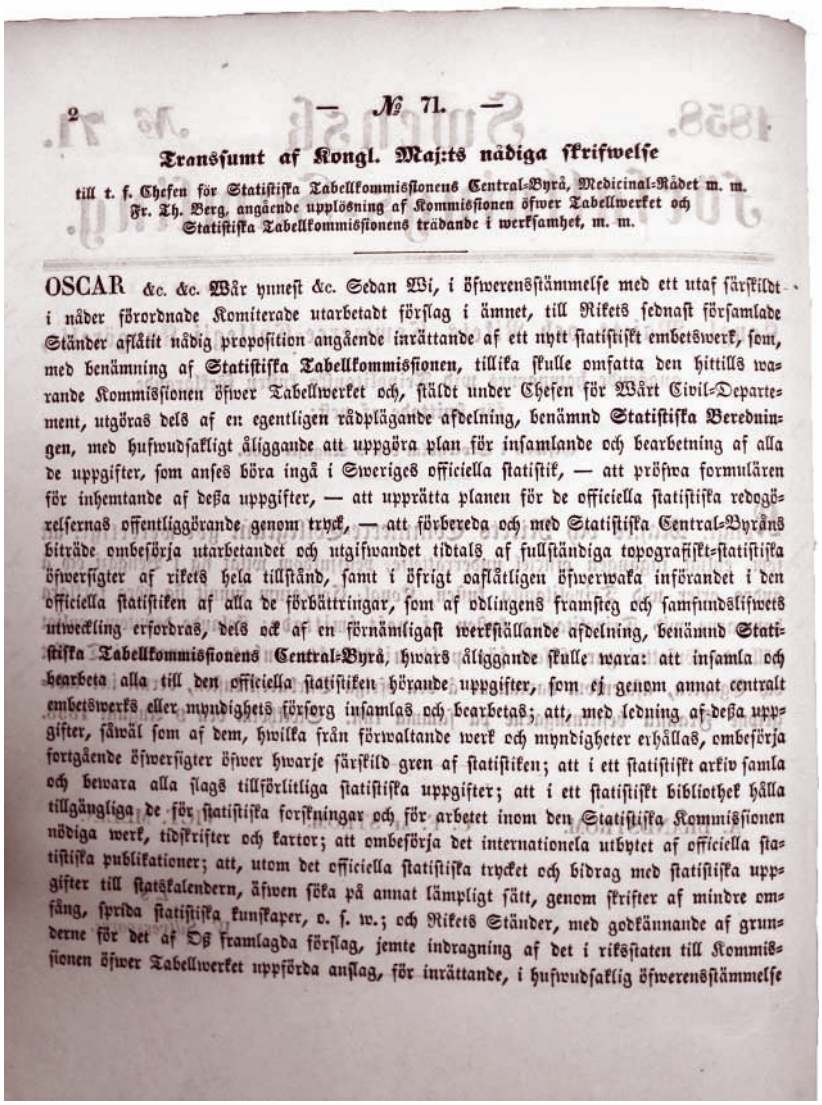
– att, med ledning af dessa uppgifter, så väl som af dem, hvilka från förvaltande verk och myndigheter erhållas, ombesörja fortlöpande öfversigter öfver varje skild gren af statistiken;

– att i ett statistiskt arkiv samla och bevara alla slags tillförlitliga statistiska uppgifter;

– att i ett statistiskt bibliotek hålla tillgängliga de för statistiska forskningar och för arbetet inom den statistiska kommissionen nödiga verk, tidskrifter och kartor; att ombesörja det internationella utbytet af officiella statistiska publikationer;

– att, utom det officiella statistiska trycket och bidrag med statistiska uppgifter till Statskalendern, äfven söka på annat lämpligt sätt, genom skrifter af mindre omfång, sprida statistiska kunskaper, o.s.v.”

En instruktion är en särskild förordning som reglerar ett ämbetsverks uppgifter, organisation, arbetssätt m.m.
Se sidan 77 för SCB:s första instruktion.

2 — № 71. —

Transsumt af Kongl. Maj:ts nådiga skrifwelse

till t. f. Chefen för Statistiska Tabellkommissionens Central-Byrå, Medicinal-Rådet m. m. Fr. Th. Berg, angående upplösning af Kommissionen öfwer Tabellwerket och Statistiska Tabellkommissionens trädande i werksamhet, m. m.

OSCAR &c. &c. Wår ynnest &c. Sedan Wi, i öfwerensstämmelse med ett utaf särskildt i nåder förordnade Komiterade utarbetadt förslag i ämnet, till Rikets sednast församlade Ständer aflåtit nådig proposition angående inrättande af ett nytt statistiskt embetswerk, som, med benämning af **Statistiska Tabellkommissionen**, tillika skulle omfatta den hittills warande Kommissionen öfwer Tabellwerket och, ställdt under Chefen för Wårt Civil-Departement, utgöras dels af en egentligen rådplägande afdelning, benämnd **Statistiska Beredningen**, med huswudsakligt åliggande att uppgöra plan för insamlande och bearbetning af alla de uppgifter, som anses böra ingå i Sweriges officiella statistik, — att pröfwa formulären för inhemtande af deßa uppgifter, — att upprätta planen för de officiella statistiska redogörelsernas offentliggörande genom tryck, — att förbereda och med Statistiska Central-Byråns biträde ombesörja utarbetandet och utgifwandet tidtals af fullständiga topografiskt-statistiska öfwersigter af rikets hela tillstånd, samt i öfrigt oaflåtligen öfwerwaka införandet i den officiella statistiken af alla de förbättringar, som af odlingens framsteg och samhällslifwets utweckling erfordras, dels ock af en förnämligast werkställande afdelning, benämnd **Statistiska Tabellkommissionens Central-Byrå**, hwars åliggande skulle wara: att insamla och bearbeta alla till den officiella statistiken hörande uppgifter, som ej genom annat centralt embetswerks eller myndighets försorg insamlas och bearbetas; att, med ledning af deßa uppgifter, såwäl som af dem, hwilka från förwaltande werk och myndigheter erhållas, ombesörja fortgående öfwersigter öfwer hwarje särskild gren af statistiken; att i ett statistiskt arkiv samla och bewara alla slags tillförlitliga statistiska uppgifter; att i ett statistiskt bibliothek hålla tillgängliga de för statistiska forskningar och för arbetet inom den Statistiska Kommissionen nödiga werk, tidskrifter och kartor; att ombesörja det internationela utbytet af officiella statistiska publikationer; att, utom det officiella statistiska trycket och bidrag med statistiska uppgifter till statskalendern, äfwen söka på annat lämpligt sätt, genom skrifter af mindre omfång, sprida statistiska kunskaper, o. s. w.; och Rikets Ständer, med godkännande af grunderne för det af Oß framlagda förslag, jemte indragning af det i riksstaten till Kommissionen öfwer Tabellwerket uppförda anslag, för inrättande, i huswudsaklig öfwerensstämmelse

Beslutet att inrätta Statistiska Tabellkommissionen och dess Central-Byrå, på tunt papper.

Högtidlig invigning
Den 31 juli upplöses den gamla Tabellkommissionen och den 1 augusti träder nyordningen i kraft. Dagen därpå börjar SCB sitt arbete i provisoriska lokaler i Bevillningsutskottets lokaler.

Den 30 oktober 1858 deltar 75 inbjudna gäster, däribland kronprinsen/regenten, hertigarna av Östergötland och Dalarna samt rikets excellenser, i den högtidliga invigningen av det nya ämbetsverket. Chefen för Civildepartementet inleder med ett kort tal varefter Berg håller ett längre anförande, ett slags programförklaring. Efter det att några av hedersgästerna med kungligheterna i spetsen besett SCB:s lokaler håller Statistiska beredningen sitt första sammanträde.

”Den officiella statistiken är för mig inget annat, än en gren af naturforskningen, helt och hållet underkastad dennas allmänna lagar, och för sin framgång företrädesvis beroende af en sträng method.”
”Skulle embetsverket förirra sig in på den akademiska lärarens, statsmannens eller den enskilde författarens områden, blefve icke blott tiden än mer otillräcklig, utan, vhad värre är, förtroendet för dess faktiska uppgifter snart ohjelpligen störd och hela ändamålet förfelat.”
Utdrag ur referat av Bergs anförande i ***Post- och Inrikes Tidningar*** *den 2 november 1858.*

Vilken är SCB:s födelsedag?

Beroende på hur man vill definiera begreppet födelsedag går att argumentera för olika datum: den 22 juli 1858 då beslutet fattas, den 1 och 2 augusti då arbete börjar, kanske också för den 5 maj då chefen utses. Lördagen den 30 oktober 1858 bör dock ges företräde, inte bara för mötets högtidliga form, utan också för statsrådets formella invigningstal.

Spridning av den officiella statistiken

En viktig anledning till 1858 års beslut om det nya ämbetsverket är att man vill förbättra spridningen av den officiella statistiken, såväl vad gäller likformighet som snabbhet. Likformigheten skall uppnås genom inrättandet av Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, förkortat BiSOS. Snabbheten skall uppnås genom utgivningen av *Statistisk tidskrift*.

Detta system för publicering får en flygande start, men stelnar snabbt i sin form. Det kan finnas anledning att se på publiceringsfrågorna innan vi återvänder till SCB:s utveckling.

Bidrag till Sveriges Officiella Statistik – struktur och innehåll
Den officiella statistiken skall ges en typografisk likformighet och skiljas från respektive myndighets ämbetsberättelser. Detta är en av Statistiska beredningens första och viktigaste uppgifter.

Standard för decimaler och tusental

I den allra första publikationen i BiSOS, Befolkningsstatistik 1851 med 1855, används komma både som tusentalsavskiljare och för att avskilja decimaler. Redan i nästa publikation har dock SCB valt en tydligare standard. Komma används som tusentalsavskiljare (en miljon skrivs t.ex. 1,000,000) och punkt som decimalavskiljare (ett skrivs 1·00, med punkten något högre än vanligt).

Litt. A. **Öfversigt öfver folkmängds-tillväxten i Sverige.**

Åren	Hela folkmängds-tillväxten under 5 år.	Utgörande i procent för hela qvinqvennium.	Utgörande i procent särskildt beräknad för hvarje år.	Åren	Hela folkmängds-tillväxten under 5 år.	Utgörande i procent för hela qvinqvennium.	Utgörande i procent särskildt beräknad för hvarje år.
1751—1755	90,351	5,12	1,004	1816—1820	119,624	4,85	0,952
1756—1760	39,559	2,13	0,422	1821—1825	186,562	7,21	1,392
1761—1765	71,576	3,78	0,745	1826—1830	116,830	4,21	0,829
1766—1770	65,750	3,34	0,660	1831—1835	137,357	4,75	0,934
1776—1780	97,434	4,82	0,956	1836—1840	113,448	3,75	0,739
1781—1785	31,492	1,48	0,305	1841—1845	177,649	5,65	1,107
1786—1790	8,459	0,39	0,079	1846—1850	166,005	5,00	0,982
1791—1795	122,905	5,69	1,024	1851—1855	156,791	4,50	0,888
1796—1800	66,166	2,90	0,657				
1801—1805	80,105	3,41	0,674	Summa 1816—1855	1,174,266	47,63	0,978 a)
1810—1815	87,215	3,66	0,723				

a) Då uti beräkningen af *årliga* medeltalet för folkmängds-tillväxten ingår äfven faktorn tillväxt på tillväxten, så måste procenten utfalla något lägre än genom qvinqvenniiprocentens fördelning med 5.

I samband med övergången från BiSOS till SOS på 1910-talet byter SCB till mellanrum som tusentalsavskiljare; en miljon skrivs alltså nu 1 000 000. Detta skrivsätt har SCB sedan använt konsekvent.

Decimalpunkten hänger med längre. Inte förrän i början av 1950-talet sker bytet till decimalkomma. Bytet sker litet olika år för olika statistikgrenar. ***Statistiska årsbok*** *går t.ex. över i och med 1954 års upplaga*

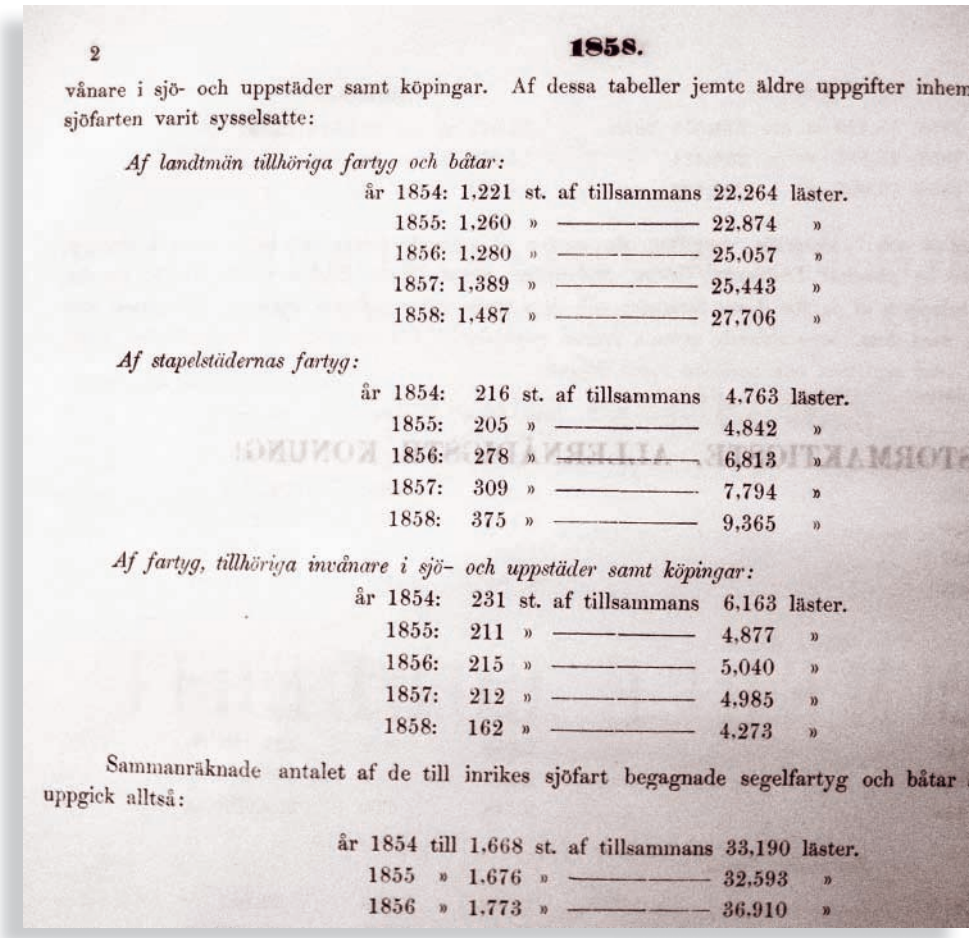
Det bör ha varit något förvirrande för läsaren att komma används för att avskilja både decimaler och tusental, även om decimalsiffrorna är något mindre än övriga siffror.

Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, är en för alla ämbetsverk gemensam publiceringsform. Statistiska beredningen bestämmer det gemensamma utseendet och tilldelar varje statistikgren en särskild delserie. BiSOS byggs upp successivt men kommer aldrig att omfatta all statistik av officiell karaktär som produceras av svenska myndigheter. Troligen är det därför som det blygsamma ordet ”bidrag” återfinns i titeln.

Varje statistikgren tilldelas i BiSOS en bokstav – en littera. Inledningsvis utnyttjas 8 litteror, men 1893 har antalet vuxit till 23. Den första är logiskt nog A) *Befolkningsstatistik* medan den sista som tillkommer är Y) *Sparbanksstatistik*.

Den allra första publikationen i BiSOS är ett slags tjuvstart som görs redan 1857 genom att Tabellkommissionens berättelse om befolkningen för åren 1851–1855 inkluderas i littera A. Den första publikationen i BiSOS efter seriens formella start är Kommerskollegiums rapport om inrikes sjöfart och handel i november 1859. SCB:s första bidrag är befolkningsstatistiken för åren 1856–1860.

Antal och storlek för fartyg i inrikes sjöfart. Eftersom en läst motsvarar 2 448 kg tar 1858 års genomsnittsfartyg 5 tons last.

2 **1858.**

vånare i sjö- och uppstäder samt köpingar. Af dessa tabeller jemte äldre uppgifter inhem sjöfarten varit sysselsatte:

Af landtmän tillhöriga fartyg och båtar:

år 1854:	1.221	st. af tillsammans	22.264	läster.
1855:	1.260	» ———	22.874	»
1856:	1.280	» ———	25.057	»
1857:	1.389	» ———	25.443	»
1858:	1.487	» ———	27.706	»

Af stapelstädernas fartyg:

år 1854:	216	st. af tillsammans	4.763	läster.
1855:	205	» ———	4.842	»
1856:	278	» ———	6,813	»
1857:	309	» ———	7.794	»
1858:	375	» ———	9.365	»

Af fartyg, tillhöriga invånare i sjö- och uppstäder samt köpingar:

år 1854:	231	st. af tillsammans	6.163	läster.
1855:	211	» ———	4.877	»
1856:	215	» ———	5.040	»
1857:	212	» ———	4.985	»
1858:	162	» ———	4.273	»

Sammanräknade antalet af de till inrikes sjöfart begagnade segelfartyg och båtar uppgick alltså:

år 1854 till	1.668	st. af tillsammans	33.190	läster.
1855 »	1.676	» ———	32.593	»
1856 »	1.773	» ———	36.910	»

Tabellen på nästa sida ger en översikt över innehållet i BiSOS, liksom över de motsvarande statistikansvariga myndigheterna. Den illustrerar både den svenska officiella statistikens gradvisa tillväxt och decentraliseringen i det nya statistiska systemet. SCB är endast ansvarigt för utgivandet av 6 av de totalt 23 statistikområdena.

Innehållet i Bidrag till Sveriges Officiella Statistik (BiSOS) fram till nedläggningen omkring 1910

Littera	Område	Myndighet	Först publicerad
A	Befolkningsstatistik	SCB	1863
B	Rättsväsendet	Justitiedepartementet	1863
C	Bergshanteringen	Kommerskollegium	1859
D	Fabriker och hantverk	Kommerskollegium	1859
E	Inrikes sjöfart och handel Fr.o.m. 1895 Sjöfart	Kommerskollegium	1859
F	Utrikes sjöfart och handel Fr.o.m. 1895 Handel	Kommerskollegium	1859
G	Fångvården	Fångvårdsstyrelsen	1861
H	K. Maj:ts befallningshavares femårsberättelser	SCB (sammanställer och sammanfattar landshövdingarnas rapporter)	1863
I	Telegrafväsendet	Telegrafstyrelsen	1862
K1	Hälso- och sjukvården	Sundhetskollegiet Fr.o.m. 1878 Medicinalstyrelsen	1864
K2	D:o, Hospitalstatistik	Öfverstyrelsen för hospitalen och dess efterföljare	1862
L	Statens järnvägstrafik	Trafikstyrelsen Fr.o.m. 1888 Järnvägsstyrelsen	1864
M	Postverket	Generalpoststyrelsen	1866
N	Jordbruk och boskapsskötsel	SCB (sammanställer och sammanfattar hushållningssällskapens rapporter)	1868
O	Lantmäteri	Lantmäteristyrelsen	1868
P	Undervisningsväsendet – Folkskolan – Läroverken	Ecklesiastikdepartementet	 1870 1876
Q	Skogsväsendet Fr.o.m. 1889 Statens domäner	Skogsstyrelsen Fr.o.m. 1883 Domänstyrelsen	1870
R	Valstatistik – Riksdagsmannaval – Kommunala rösträtten	SCB	 1873 1874
S	Allmänna arbeten	Styrelsen för Allmänna Väg- och Vattenbyggnader Fr.o.m 1884 Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen	1873
T	Lots- o. fyrinrättningen, lifräddningsanstalter	Lots-styrelsen	1874
U	Kommunernas fattigvård och finanser	SCB	1877
V	Brännvins tillverkning och försäljning	Byrån för Kontrollen å tillverkningsafgifter (och dess efterträdare)	1877
X	Avlönings- och pensionsstatistik (för offentliga förvaltningen)	SCB	1882
Y	Sparbanksstatistik – I Postsparbankens förvaltning – II Sparbanker och folkbanker	 Styrelsen för postsparbanken SCB	 1886 1895

BiSOS har som synes inte en statisk struktur. Dels växer den i och med att nya statistikområden tillkommer, dels sker omstruktureringar inom befintliga litteror. Ett exempel på det senare är den genomgripande omdispositionen för handel och sjöfart som görs år 1895.

Statistisk tidskrift – de första åren

Utgivandet av *Statistisk tidskrift* är en viktig del av det statistiska system som införs 1858. I ett förord till det första numret, som kommer ut i oktober 1860, beskriver Berg dess planerade innehåll på följande vis:

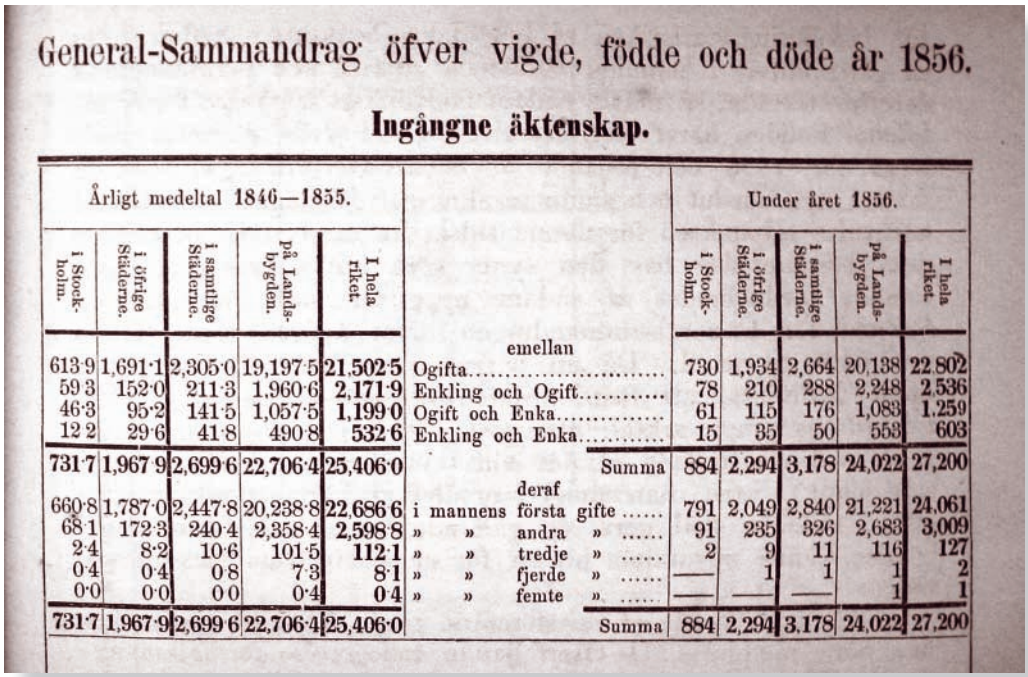
> ”Underrättelser rörande det Statistiska embetsverkets historia, organisation och verksamhet, öfversigt öfver Statistiska Beredningens förhandlingar och ifrågasatta planer till nya eller mer fulländade statistiska undersökningar, offciela utlåtanden och regeringsbeslut, som härmed stå i sammanhang, tidigare korta meddelande af vissa statistiska data, som blott med längre mellantider kunna utförligt offentliggöras, (såsom t.ex. årligen om vigde, födde, döde och folkmängd i riket, m.m.), resumeér af de stora oficiela publikationerna, eller andra med dem jemförliga statistiska undersökningar, sådana statistiska monografier, vare sig öfver vissa orter inom landet eller öfver vissa ämnen, hvilka ej äro egnade att bilda egna afdelningar inom det särskilda verket ”Bidrag till Sveriges officiela statistik”, kortare notiser om in- och utländska förhållanden, som beröra Statistiken o.s.v.”

Berg inbjuder forskare, företrädare för andra verk m.fl. att medverka i tidskriften. Den blir ändå i allt väsentligt ett forum för SCB och i början inte minst för Berg själv. I de fjorton häften som kommer ut under åren 1860–1865 är endast tre artiklar skrivna av någon utanför SCB. Den överlägset flitigaste skribenten är Berg.

Vad behandlas då under dessa första år? Eftersom tidskriften skall vara en kanal att sprida statistik snabbare än BiSOS är förstås olika slags statistiska uppgifter, främst om befolkningen, ett viktigt inslag. Andra statistikområden som täcks är fällda rovdjur, statsfinanserna och sparbankerna. En artikel ger statistiska uppgifter för den dåvarande svenska kolonin S:t Barthelemy.

Statistisk tidskrift gör också en insats för den historiska statistiken, bl.a. genom att publicera länssiffror om folkmängd, födda etc. från Tabellverket; motsvarande rikssiffror har redan publicerats i BiSOS.

Det finns också mer allmänna artiklar. Berg refererar de statistiska kongresserna och deras betydelse för Sveriges statistik. Han tar också upp relativt perifera ämnen som Spaniens officiella statistik och postsparbankerna i England. Vidare återfinns i tidskriften förslag, remissvar och beslut i viktiga statistikfrågor. Ett exempel är förändringarna i jordbruksstatistiken där allt från de ursprungliga förslagen över hushållningssällskapens yttranden till det slutliga beslutet behandlas.

General-Sammandrag öfver vigde, födde och döde år 1856.

Ingångne äktenskap.

Årligt medeltal 1846—1855. i Stockholm.	i öfrige Städerne.	i samtlige Städerne.	på Landsbygden.	I hela riket.		Under året 1856. i Stockholm.	i öfrige Städerne.	i samtlige Städerne.	på Landsbygden.	I hela riket.
					emellan					
613·9	1,691·1	2,305·0	19,197·5	21.502·5	Ogifta.....	730	1,934	2,664	20,138	22.802
59·3	152·0	211·3	1,960·6	2,171·9	Enkling och Ogift.....	78	210	288	2,248	2.536
46·3	95·2	141·5	1,057·5	1,199·0	Ogift och Enka.....	61	115	176	1,083	1.259
12·2	29·6	41·8	490·8	532·6	Enkling och Enka.....	15	35	50	553	603
731·7	1,967·9	2,699·6	22,706·4	25,406·0	Summa	884	2,294	3,178	24,022	27,200
					deraf					
660·8	1,787·0	2,447·8	20,238·8	22.686·6	i mannens första gifte	791	2,049	2,840	21,221	24.061
68·1	172·3	240·4	2,358·4	2,598·8	» » andra »	91	235	326	2,683	3,009
2·4	8·2	10·6	101·5	112·1	» » tredje »	2	9	11	116	127
0·4	0·4	0·8	7·3	8·1	» » fjerde »	—	1	1	1	2
0·0	0·0	0·0	0·4	0·4	» » femte »	—	—	—	1	1
731·7	1,967·9	2,699·6	22,706·4	25,406·0	Summa	884	2,294	3,178	24,022	27,200

*Den första tabellen i det första numret av **Statistisk tidskrift** redovisar befolkningsstatistik, närmare bestämt om ingångna äktenskap.*

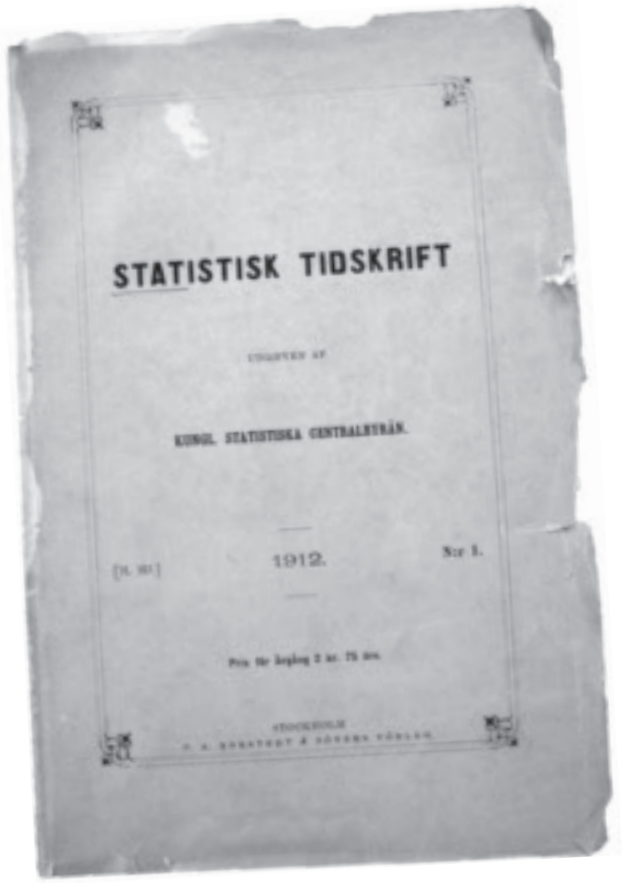
Det är relativt ont om artiklar som behandlar statistiska metoder. Det lysande undantaget är artikeln ”Om begreppet Medellifslängd” av aktuarie Rosencrantz-Balchen, där olika beräkningsmetoder demonstreras och diskuteras. Läsaren förmodas t.o.m. ”lätt inse” att ett visst kvotuttryck motsvaras av ett givet integraluttryck. Möjligen kan man också se Bergs uppsats om säsongsvariation i olika demografiska mått som metodologisk. Intressant nog ansluter sig Berg helt till tidens strömningar, då han ser de observerade regelbundenheterna som resultatet av att Gud givit lagar för den moraliska såväl som för den fysiska världsordningen.

Statistisk tidskrifts sista fyrtio år

Även Bergs blivande efterträdare som SCB-chef, Elis Sidenbladh, bidrar med många artiklar i *Statistisk tidskrift*. Hans första artikel publiceras år 1871 och hans sista inte förrän flera år efter det att han slutat som överdirektör, nämligen 1908.

Innehållet i S*tatistisk tidskrift* kommer med tiden att utgöras av allt mindre text och allt mer statistiska uppgifter av olika slag. Under 1870- och 80-talen publiceras dock två vetenskapliga avhandlingar som bilagor till tidskriften: Hans Forsells *Sverige 1571 – försök till en administrativ-statistisk beskrifning* och Johan Hellstenius *Studier i jemförande befolkningsstatistik*.

I och med att Gustav Sundbärg (se sidan 93) börjar publicera sig i *Statistisk tidskrift* omkring 1880 blir den intressantare för den som inte enbart söker statistiska sifferuppgifter. Sundbärg är för övrigt den flitigaste medarbetaren i *Statistisk tidskrift* tillsammans med Elis Sidenbladh. Dessa båda producerar 24 artiklar var; klar trea är Berg med 22.

STATISTISK TIDSKRIFT

KUNGL. STATISTISKA CENTRALBYRÅN.

1912. Nr 1.

Ett tummat exemplar av ***Statistisk tidskrift*** *från dess sista årgång. Utseendet har ändrats obetydligt under 50 år.*

Statistisk tidskrift läggs ned år 1913. Nedläggningen sker efter det att en statlig utredning, 1905 års statistiska kommitté, konstaterar att tidskriften ”endast i mycket ringa mån tjänat [sitt] ändamål” att sprida kunskap om den statistiska forskningens resultat och att den haft en ringa spridning. Den ersätts som publiceringskanal för snabbstatistik av den nya serien Statistiska meddelanden. Man föreslår också att *Sveriges statistik i sammandrag* ersätts av *Statistisk årsbok*, se vidare sidan 151.

Statistisk tidskrift kommer att återuppstå år 1952, med samma namn.

Preliminär statistik i andra kanaler
Statistisk tidskrift är inte det enda alternativet för att sprida preliminär statistik under 1800-talet och med tiden inte ens det viktigaste. *Post- och Inrikes Tidningar* är en viktig alternativ kanal, där t.ex. SCB regelbundet publicerar skörderapporter och månadssiffror om in- och utvandring. I posttidningen hittar man också statistik från andra myndigheter än SCB, t.ex. varje månad rapporter från Finansdepartementet om statsverkets inkomster och var fjortonde dag rapporter från Kontrollstyrelsen om brännvinstillverkningen.

De statistiska publikationernas målgrupper
Den officiella statistiken är till för den statliga sfären. När Statistiska beredningen 1872 diskuterar upplagefrågor görs en detaljerad genomgång av mottagarna av BiSOS. Den största upplagan av delserierna har *A) Befolkning* med en upplaga om 2 400 exemplar medan *O) Lantmäteri* har den minsta med 1 200. Genomsnittet ligger kring 1 500. Skillnaderna i upplaga beror till största delen på hur många exemplar som går till regionala organ. Av befolkningsstatistiken går t.ex. hela 1 325 exemplar till landets prosterier.

1868 har den tidigare ståndsriksdagen ersatts av en tvåkammarriksdag med 125 ledamöter i första kammaren och 230 i andra kammaren.

Även om de flesta mottagare bara får den delserie som beskriver deras verksamhetsområde, så får så många som 800 mottagare hela BiSOS. Den största enskilda gruppen är riksdagsmännen med 355 exemplar; varje medlem av riksdagen får alltså en egen uppsättning av all officiell statistik. Näst största mottagare är SCB, där enbart bibliotekets bytesverksamhet kräver 100 exemplar av varje publikation. Länsstyrelserna får två exemplar var, landstingen ett. Intressant är att alla rikets elementarläroverk får var sitt exemplar. Vissa litteror går till pressen (Aftonbladet och sex andra tidningar). Och överst på distributionslistan står naturligtvis ”Konungen och de vuxna prinsarna (3 ex.)”.

BiSOS kan av den intresserade köpas i bokhandeln, men de förhoppningar som knyts till denna kanal är begränsade: mellan 25 och 50 exemplar av de olika litterorna avsätts för försäljning.

Uppgifterna om mottagare kommer till användning då riksdagen i mitten av 1880-talet väcker frågan om att spara in på det statistiska trycket, som ju står för en stor del av utgifterna för den officiella statistiken – för SCB omkring 25 procent av budgeten. SCB föreslår då att gratisdistributionen till riksdagsmännen slopas, vilket också blir Kungl. Majt:s förslag. Propositionen röstas dock ned i riksdagen.

Den 22 februari 1886 meddelar chefen för civildepartementet muntligt SCB:s chef ”såsom sin åsigt, att statistiska publikationer, som utgifvas på Riksdagens begäran och kunna anses vara af särskilt behof för Riksdagens ledamöter, böra enligt regel till dem utdelas”.

BiSOS stagnerar och läggs ned

Som redan har nämnts är layouten likformig för alla serier i BiSOS. Detta gäller val av typsnitt etc., men i första hand titelsidan och formatet – det imponerande kvartoformatet.

En första diskussion om en övergång har ägt rum i Statistiska beredningen redan 1871. År 1886 föreslår SCB:s chef Elis Sidenbladh en övergång till det mind-re, bekvämare och mer moderna oktavformatet. Detta format används redan för den officiella statistiken i Norge och Finland samt av *Statistisk tidskrift*.

Kvarto och oktav

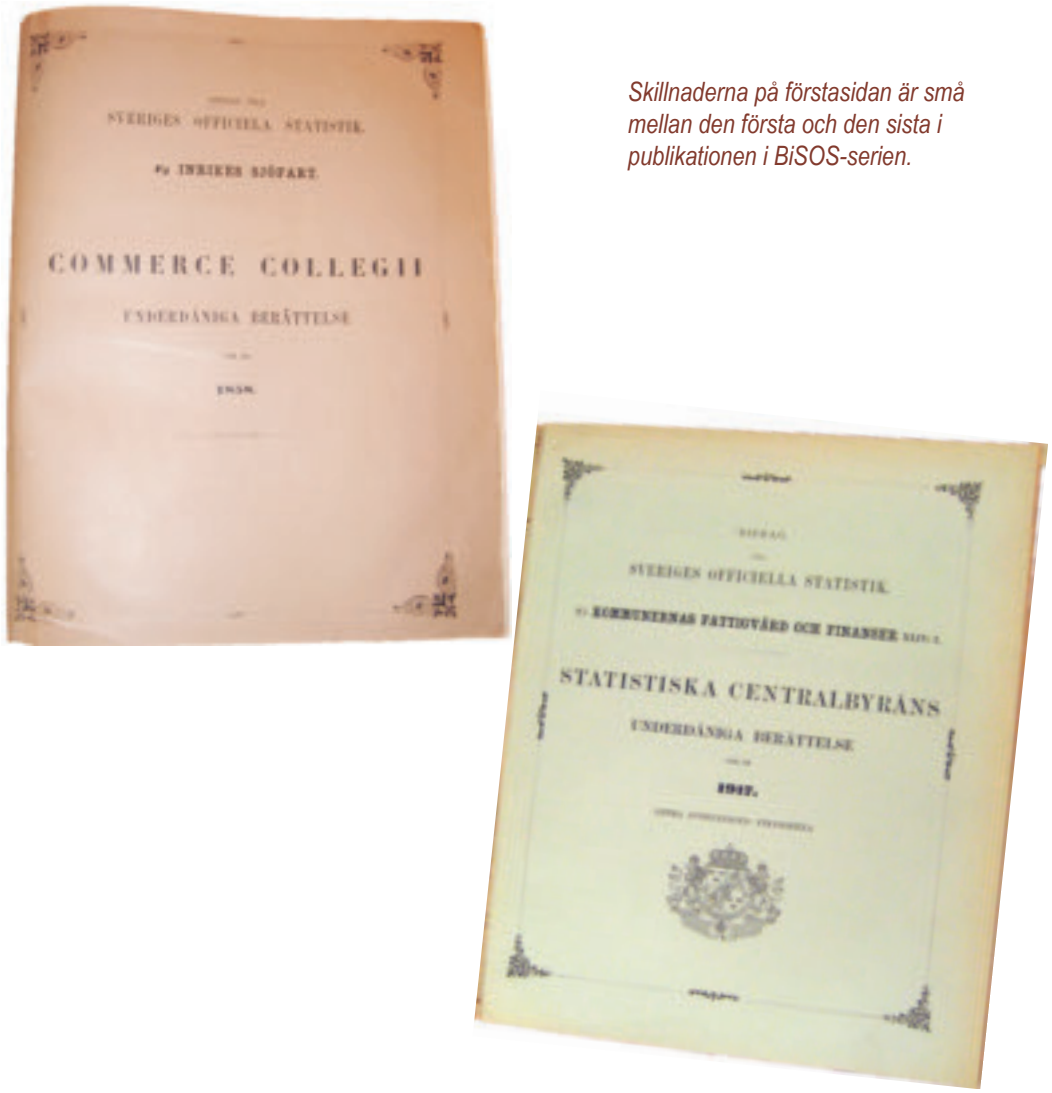
Beteckningarna kvarto och oktav kommer sig av att ett ark viks upprepade gånger så att det varje gång halveras. När det av Kungl. Boktryckeriet använda pappersarket om 26 x 40 verktum viks två gånger blir resultatet en kvarts sida om 13 x 20 verktum eller ungefär 24 x 32 cm. En ytterligare vikning ger ett åttondels ark om 16 x 24 cm.

Även om kvartoformatet är stort så är det inget i jämförelse med det format som Tabellverket använder under 1840-talet. Det är fyra gånger så stort, alltså 53 x 63 cm. Moderna befolkningstabeller i A4-format som jämförelse.

Förslaget tas upp i den nybildade (yngre) Statistiska tabellkommissionen (se sidan 99) men avstyrks med acklamation. Det anses bl.a. att överskådligheten skulle bli lidande och att det inte skulle bli bekvämare för den typiske användaren, som ju arbetar på en myndighet. Där har han tillgång till ett stort skrivbord och goda möjligheter att skaffa bokhyllor som rymmer stora format. Sidenbladh är ensam om att reservera sig.

Mer i förbigående avvisas också det samtidigt framförda förslaget att döpa om serien till Sveriges Officiella Statistik. Kunglig Maj:t finner inte skäl att gå emot kommissionen, varför såväl namnet som formatet förblir desamma under BiSOS hela återstående livstid. År 1888 godkänner dock Tabellkommissionen ett förslag från SCB om en viss ytterligare standardisering, bl.a. av disposition och försäljningspris.

SVERIGES OFFICIELLA STATISTIK.

COMMERCE COLLEGII

UNDERDÅNIGA BERÄTTELSE

SVERIGES OFFICIELLA STATISTIK.

STATISTISKA CENTRALBYRÅNS

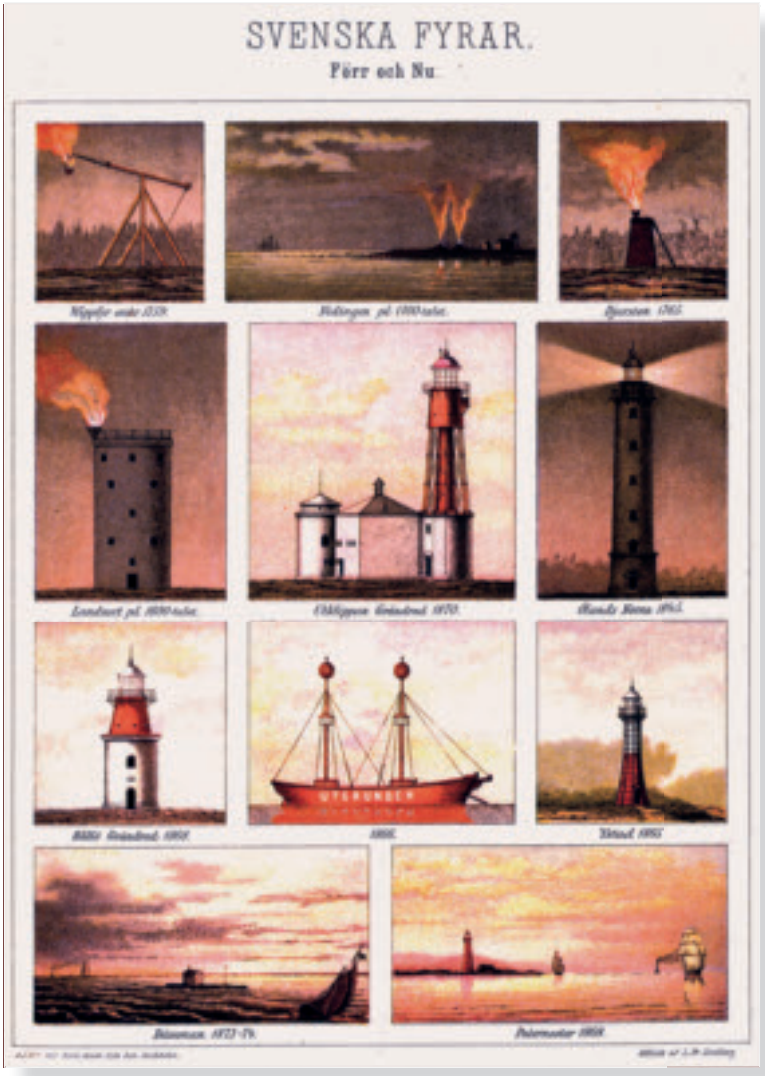
UNDERDÅNIGA BERÄTTELSE

1912.

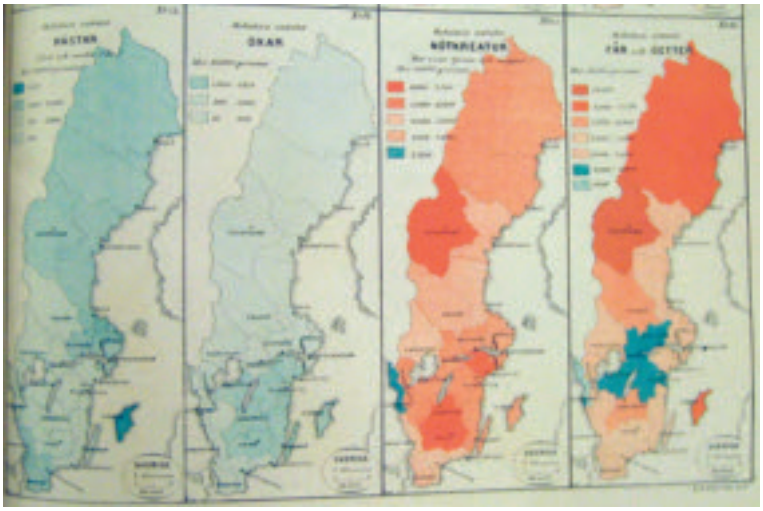
Skillnaderna på förstasidan är små mellan den första och den sista i publikationen i BiSOS-serien.

När det gäller innehållet är likformigheten mindre. I vissa fall blir den officiella statistiken i BiSOS ett slags mellanting mellan statistik och verksamhetsrapport från myndigheten i fråga. I t.ex. *Telegrafväsendet* återfinns inte bara driftsstatistik, utan även närmast bokföringsmässiga uppgifter om inkomster och utgifter för alla telegrafstationer i landet. Bland andra mer oväntade inslag kan nämnas matsedlar för de intagna patienterna och t.o.m. enskilda fallbeskrivningar i *Hospitalstatistiken* samt ritningar av lysbojar i *Lotsstatistiken*.

Flera myndigheter utnyttjar möjligheten att inkludera annat material än årsstatistik i BiSOS. Det kan röra sig om statistiska uppgifter från tiden före det att årlig statistik börjat publiceras eller om tematiska kartor. Men det handlar också om sådant som uppsatser om skogens inverkan på det svenska klimatet eller litografier av svenska hospital.

Lots- o. fyrinrättningen, lifräddningsanstalter 1874 *innehåller dessa vackra bilder på svenska fyrar.*

Jordbruk och boskapsskötsel 1874 *innehåller kartor för alla viktiga husdjur och grödor.*

På samma sätt som uppbyggnaden, sker också avvecklingen av BiSOS gradvis. Serien ersätts under 1910-talet av den nya serien Sveriges Officiella Statistik, SOS. Det sista bidraget till BiSOS, avdelning 2 av *Kommunernas fattigvård och finanser* för 1917, publiceras inte förrän år 1920.

Totalt kommer BiSOS att omfatta 1 470 enskilda utgåvor om sammanlagt 160 000 sidor tabeller och text.

Lång tid till publicering

Publiceringen av statistiken i BiSOS är inte alls snabb. Detta gäller inte bara med moderna mått mätt utan också med samtidens. En produktionstid om ett drygt år är relativt vanlig, både för SCB och för andra statistikproducerande verk.

Kampen om sistaplatsen vad gäller publiceringstid är hård mellan folkräkningarna och landshövdingeberättelserna. Dessa båda, som kommer ut vart tionde respektive vart femte år, tar i genomsnitt nästan sex år att färdigställa. Den löpande befolkningsstatistiken tar i regel något mindre än två år att ta fram, medan jordbruksstatistiken i regel kommer ut på våren efter skördeårets slut. Endast en gång lyckas man få fram skördestatistiken under redovisningsåret, på självaste julafton 1897.

Skulden för den sena publiceringen av SCB:s publikationer faller inte tyngst på SCB. Ofta är uppgiftslämnande myndigheter mycket sena med att leverera det nödvändiga underlaget.

Under den nu aktuella perioden finns det inga tankar på att statistiken bör göras tillgänglig samtidigt för alla användare. Kungl. Maj:t får alltid viss statistik, t.ex. folkmängdsuppgifter och årsväxtrapporter, så fort som siffrorna är klara. Övriga får vänta någon månad på den tryckta publikationen.

Personal, ekonomi och organisation

Det ämbetsverk som skapas 1858 är i viss mån ett provisorium. Det kommer under de närmaste femtio åren att få en fastare inre struktur, ansvar för mer statistik och mer personal. Vare sig sättet att producera statistik eller sättet att sprida statistiken utvecklas dock i någon nämnvärd omfattning. Om en anställd vid verket 1858 skulle ha kunnat besöka SCB femtio år senare, skulle han inte ha några som helst problem med att känna igen sig

Fredrik Theodor Berg

Föreståndare 1858–1879, överdirektör 1879

Fredrik Theodor Berg föds år 1806. Han blir medicine doktor 1839 och utnämns 1845 till innehavare av världens första professur i pedia-trik. 1850 blir han ledamot av Tabellkommissionen och då kommissionens sekreterare år 1853 försvinner, erbjuder sig Berg att rycka in för att slutföra arbetet med femårsberättelsen för 1846–50.

Berg visar tidigt intresse för statistiska metoder. I ett föredrag inför Svenska Läkaresällskapet år 1847 försvarar han den då ganska nya och långt ifrån okontroversiella medicinska statistiken. Han ser det som en matematisk metod och noterar: ”Den sanne matematikern känner bättre än någon annan gränserna för sitt område och de stränga fordringarna för den kalkyl, genom vilken han vill utforska sanningen eller till och med blott sannolikheten”.

Berg blir medlem i den kommitté som utarbetar förslaget till nytt statistiskt ämbetsverk och blir 1858 dess förste chef. Hans vetenskapliga grundsyn och hans mycket goda internationella kontaktnät blir stora tillgångar för SCB under dess uppbyggnadsfas.

Personalfrågor på riksdagens bord

Efter alla högtidligheter är det dags för det dagliga arbetet. Men det blir snart problem.

Strid om sekreterartjänst

I samband med att Berg tackar ja till chefsposten har han fått löfte om fria händer rörande SCB:s organisation. Han utnyttjar direkt detta löfte och i Kungl. Majt:s beslut om inrättande av SCB finns inte den differentiering av lönerna mellan sekreteraren och de övriga tjänstemännen som finns i kommitténs för-

slag och i riksdagens beslut. Skälet är att Berg vill ha en flexibel organisation där t.ex. alla tre tjänstemännen skall turas om att vikariera för Berg.

Ljungberg anser sig dock självskriven för den sekreterartjänst som faktiskt finns i riksdagens beslut, och alltså berättigad till en högre status och en högre lön än de övriga tjänstemännen. Eftersom han har mäktiga vänner – det är t.ex. nästan säkert Ljungberg som hjälpt Henschen att skriva hans motion – blir detta en riksdagsfråga. Efter en delvis hätsk debatt, där också det nya ämbetsverket kritiseras, beslutar riksdagen att en av tjänstemännen skall utses till sekreterare med 4 000 riksdalers lön. De två övriga blir aktuarier med 2 500 riksdaler i lön.

Berg kan förstås inte sätta sig över riksdagens beslut, men eftersom han tvivlar på Ljungbergs förmåga till slitsamt arbete blir hans motdrag att föreslå Fåhræus som sekreterare. Som Berg formulerar sitt ställningstagande: ”[Jag] finner mig icke vara berättigad att i underdånighet föreslå den ifrågavarande tjenstebefattningen såsom belöning åt Notarien Ljungbergs förtjänster som skriftställare i statistiken”.

Berg ger alltså Fåhræus företräde vid en bedömning av skicklighet och förtjänst. För säkerhets skull meddelar Berg samtidigt att om hans förslag inte bifalles, så önskar han återgå till sin tjänst som medicinalråd.

Regeringen beslutar i april 1861 enligt Bergs förslag och Ljungberg avgår som väntat. Tyvärr gör även Seth det; han får ju en lönesänkning. Två nya aktuarier, Rosencrantz-Balchen och Mörner, anställs sedan. Berg själv avgår inte förrän 1879 och då med ålderns rätt; han har hunnit bli 73 år.

Debatt om statistikens roll och väsen

Berg använder en stor del av utrymmet i den första årgången av nystartade *Statistisk tidskrift* åt att referera och kommentera riksdagsdebatten om SCB under rubriken Till *Statistiska embetsverkets historia och organisation*. Detta något okonventionella användande av tidskriften retar naturligtvis vissa riksdagsledamöter.

Debatten i riksdagen är intressant eftersom det i den finns en genklang av diskussionen om statistikens väsen. Sven Lallerstedt anför t.ex. i riksdagsdebatten att

”[…] om Statistiska Byrån skall fylla sitt ändamål, dess verksamhet inte får inskränka sig till att, såsom nu skett, utkasta några nakna siffertabeller, af hvilka högst få taga någon närmare kännedom, utan måste derjemte uppenbara sig i vetenskapliga framställningar af vunna resultater”.

Frågan om i vilken utsträckning SCB skall nöja sig med ”nakna siffertabeller” eller också analysera de presenterade resultaten har varit aktuell i alla de 150 år som verket existerat.

Det rör sig alltså om en motsättning mellan en äldre och en nyare synen på statistik. Den berättande, kommenterande och föreslående statistikern gentemot den som producerar siffror som talar för sig själva och som överlämnas till användaren för analys. Det är inget tvivel om att Bergs ”moderna” syn på statistikens roll i samhället kommer att betyda mycket för SCB:s tidiga utveckling.

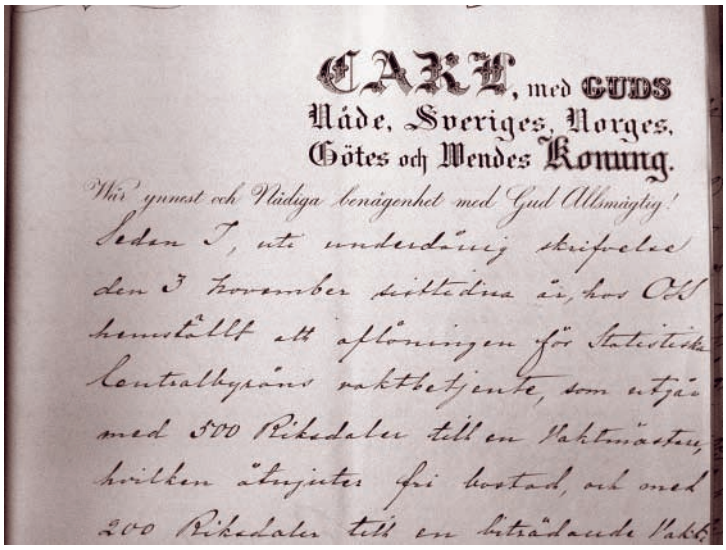
Personal och ekonomi under SCB:s första decennium
Vid starten har SCB en chef och tre ordinarie tjänstemän. Man anställer också Tabellkommissionens tidigare vaktmästare. Till detta kommer två extra tjänstemän.

Ökat personalbehov . . .
Behovet av biträden och tillfällig personal växer hela tiden. Redan inför 1860 års folkräkning tillkommer ett tjugotal timanställda. Dessa arbetar allt ifrån några enstaka dagar i månaden till praktiskt taget heltid. Totalt motsvarar deras arbetsinsats ungefär fem heltidsanställdas. Deras lön är 50 öre i timmen; den som arbetar heltid kan alltså komma upp i en årsinkomst på närmare 1 000 riksdaler.

Två av de tre ursprungliga ordinarie tjänstemännen ersätts, som framgått, redan efter tre år och 1867 avlider Fåhræus. Även de två som nyanställdes 1861 lämnar 1870 sina tjänster, varefter SCB har en helt ny besättning på de ordinarie tjänsterna under Berg. Elis Sidenbladh, som doktorerat i geologi, blir ny sekreterare. De två aktuarietjänsterna besätts av Karl Sidenbladh, docent i nordiska språk och bror till Elis, och av Johan Hellstenius, docent i fädernes-landets historia. Båda bröderna Sidenbladh blir sedermera chefer för SCB.

Det kan vara värt att påpeka att Kungl. Maj:t detaljstyr såväl SCB som andra ämbetsverk inte bara under denna tid utan under lång tid framöver. Det gäller både antalet tjänster och deras nivåer liksom löner och löneförmåner. Tjänstetillsättningar, tjänstledigheter, vikariatsförordnanden och ålderstillägg är självklara regeringsärenden.

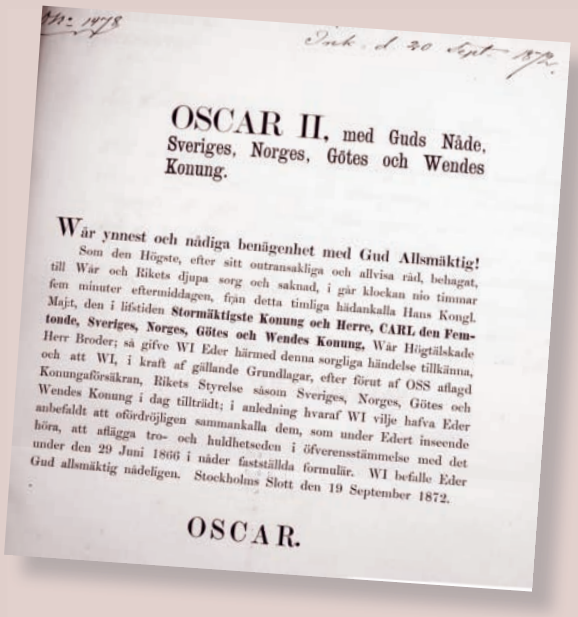
Ett slående exempel på denna detaljstyrning är Bergs förslag om höjda löner för verkets vaktmästare och biträdande vaktbetjänt. Han skriver vördsamt till Kungl. Maj:t i november 1869 och får ett positivt svar i juni 1870. Beslutet blir en höjning från sammanlagt 700 till 1 000 riksdaler, med hänvisning till att riksdagen – som alltså också behandlat denna lönefråga – i maj bifallit Bergs framställning.

CARL, med GUDS
Nåde, Sveriges, Norges,
Götes och Wendes Konung.
Vår ynnest och Nådiga benägenhet med Gud Allsmägtig!
Sedan I, uti underdånig skrifvelse
den 3 November sistlidna år, hos Oss
hemstält att aflöningen för Statistiska
Centralbyråns vaktbetjente, som utgår
med 500 Rikedaler till en Vaktmästare,
hvilken åtnjuter fri bostad, ock med
200 Rikedaler till en biträdande Vakt-

Ett regeringsärende: SCB:s vaktmästare får en löneförhöjning.

I Konungens tjänst

Att de som arbetar på SCB inte endast formellt är kungliga tjänstemän understryks vid Karl XV:s bortgång 1872. Omedelbart efter dödsfallet får SCB ett brev där Berg anmodas att sammankalla alla tjänstemän för att de skall avlägga tro- och huldhetsed till den nye konungen. Redan samma dag kan Berg svara att samtliga tjänstemän och vaktmästare avlagt den av honom förestavade eden.

OSCAR II, med Guds Nåde, Sveriges, Norges, Götes och Wendes Konung.

Wår ynnest och nådiga benägenhet med Gud Allsmäktig!

Som den Högste, efter sitt outransakliga och allvisa råd, behagat, till Wår och Rikets djupa sorg och saknad, i går klockan nio timmar fem minuter eftermiddagen, från detta timliga hädankalla Hans Kongl. Majt, den i lifstiden **Stormäktigste Konung och Herre, CARL den Femtonde, Sveriges, Norges, Götes och Wendes Konung,** Wår Högtälskade Herr Broder; så gifve WI Eder härmed denna sorgliga händelse tillkänna, och att WI, i kraft af gällande Grundlagar, efter förut af OSS aflagd Konungaförsäkran, Rikets Styrelse såsom Sveriges, Norges, Götes och Wendes Konung i dag tillträdt; i anledning hvaraf WI vilje hafva Eder anbefaldt att ofördröjligen sammankalla dem, som under Edert inseende höra, att aflägga tro- och huldhetseden i öfverensstämmelse med det under den 29 Juni 1866 i nåder fastställda formulär. WI befalle Eder Gud allsmäktig nådeligen. Stockholms Slott den 19 September 1872.

OSCAR.

Brev till SCB från den nye kungen, Oscar II, där hans brors bortgång officiellt meddelas.

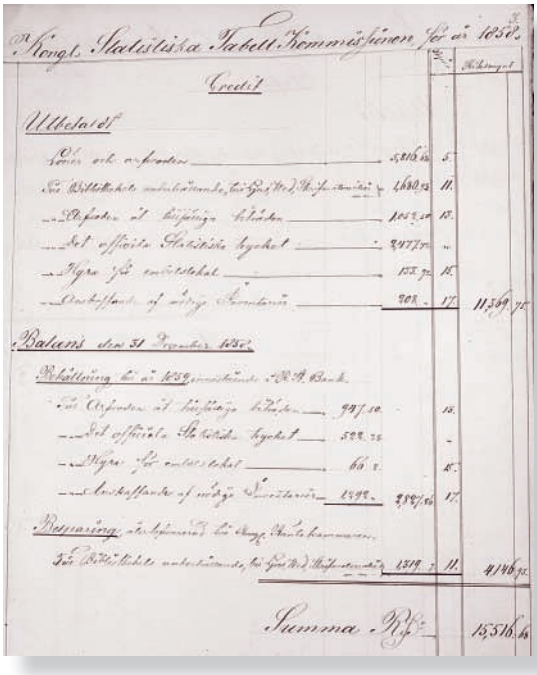
. . . och ökade ekonomiska ramar

Personalens löner är SCB:s största utgiftspost, men också trycket står för en stor kostnad. För det första hela verksamhetsåret, 1859, fördelar sig utgifterna enligt följande:

Utgiftsslag	*Riksdaler*
Löner, fast personal	*14 000*
Arvoden, tillfällig personal	*5 151*
Tryck	*5 813*
Bibliotek, förbrukningsartiklar	*2 000*
Inventarier	*1 292*
Hyra	*202*
Totalt	***28 458***

Utgifterna är faktiskt något högre än anslaget, men detta är inget problem eftersom verket har pengar över från 1858. Och hyran är bara en tillfällig utgiftspost; när SCB under året får en permanent lokallösning försvinner den posten.

SCB redovisar för 1858 drygt 4 000 rdr i överskott.

SCB:s anslag växer stadigt under den första tioårsperioden. Dessutom lyckas Berg få pengar till en del extraordinarie utgifter genom särskilda framställningar till Kungl. Maj:t. År 1869 är t.ex. SCB:s ordinarie anslag 32 950 rdr, men den totala budgeten drygt 35 500 rdr. Tillskotten består dels av olika tryckbidrag, dels av medel för att täcka extra kostnader i samband med folkräkningar i Stockholm och Göteborg.

Nya och större lokaler

SCB:s första lokaler ligger i Ständernas hus, som snart blir Riksdagshuset och så småningom gamla riksdagshuset, på Riddarholmen. De är ett provisorium och snart kan verket flytta in i sina första permanenta lokaler.

Egna lokaler

Sina första egna lokaler får SCB 1859 i Kanslihuset vid Mynttorget i Stockholm där man får disponera fem rum. Dessa fem rum skall, förutom bibliotek och arkiv, rymma chefen, tre ordinarie tjänstemän, vaktmästare och som mest tio extra eller tillfälligt anställda.

Berg är ytterst mån om sina anställda. Redan i oktober 1858 skriver han – med framgång – till Konungen om att få använda särskilda medel för inventarier:

”Ytterligare torde E.K.Mt. täckas i Nåd. öfvervägande taga, att ett embetsverk, där af tjänstemännen fordras 6 till 7 timmars oafbrutet arbete på stället, blott handlar i välförstånd och i E.K.Mts eget intresse, då det, så vitt ske kan, gör embetsrummet inte blott sundt och ändamålsenligt, utan jemväl trefligt och kärt för tjänstemannen, att Statistiska beredningen har skäliga anspråk på trefliga lokalanordningar vid dess sammanträden, äfvensom att de besökande, hvilkas antal kan blifva ganska stort, och bland hvilka säkerligen många utländingar komma att räknas, icke borde afskräckas af den brist på trevnad och ordning, som blir en ovillkorlig följd af allt för fattig utstyrsel, och af bristande tillgångar att i vederbörligt skick underhålla det anskaffade.”

Allteftersom SCB får utökade arbetsuppgifter blir naturligtvis lokalfrågan brännande. Verket anvisas så småningom lokaler i det s.k. Oxenstiernska huset på Storkyrkobrinken 2. Då huset är ganska nedslitet får SCB förfoga över 12 890 riksdaler för reparationer samt 4 000 för inköp av inventarier. Bergs begäran om ytterligare medel för att installera ”en apparat för husets uppvärmning med cirkulerande varmvatten” avslås dock. År 1873 kan SCB flytta till sina nya lokaler.

Av de 4 000 riksdaler som SCB fått till inventarier används hela 940 rdr för att installera en sådan nyhet som gasbelysning på vissa våningar.

SCB:s nya byggnad omfattar fyra våningar plus vind. I bottenvåningen finns arkivet och vaktmästarbostaden. Biblioteket finns till sin huvuddel en trappa upp, tillsammans med ett vaktmästarrum, ett packrum och ett blankettrum. Två trappor upp finns sessionssalen samt rum för verkschefen, bibliotekarien och en aktuarie; de andra aktuarierna har sina rum på tredje och fjärde våningen. Tre trappor upp finns bl.a. ett läsrum och ett kartrum och resten av biblioteket. På den andra, tredje och fjärde våningen finns ytterligare fem rum som delas av amanuenserna, biträdena och tillfälligt anställda. Slutligen finns på vindsvåningen två rum som huvudsakligen används som förråd. Dessutom finns damtoaletten på vindsvåningen; herrarna har sin toalett ute på gården.

Statistiska centralbyråns hus. Foto. K. Sidenbladh jr.

SCB:s lokaler enligt foto i verkets egen publikation ***Sveriges land och folk****.*

I det Oxenstiernska huset blir SCB kvar ända till 1911.

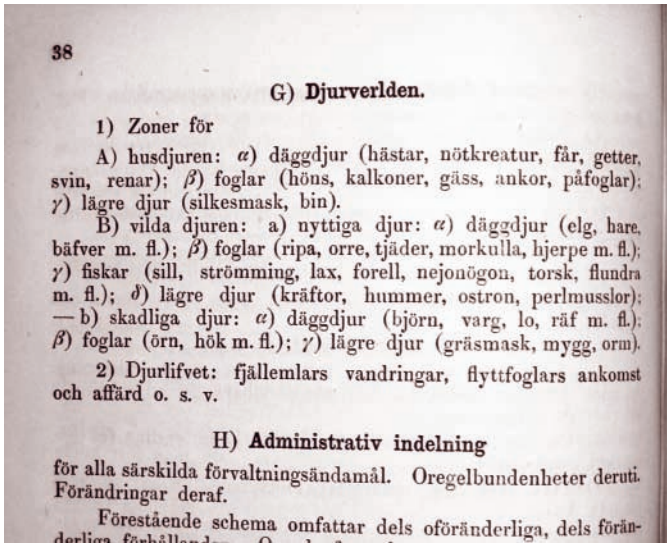
Bergs Utkast till en plan för Sveriges officiella statistik
År 1869 lägger Berg fram en genomarbetad plan för hur den svenska statistiken bör utvecklas. Planen diskuteras vid flera av Statistiska beredningens sammanträden. Den sänds också ut till berörda myndigheter och till riksdagen samt publiceras förstås i *Statistisk tidskrift*. Några beslut om planen fattas dock aldrig.

Planen är ändå av intresse eftersom den visar Bergs och därmed SCB:s syn på den officiella statistiken, och på så vis ger en bakgrund till utvecklingen under 1870- och 80-talen.

Berg hänvisar till allmänt bruk när han definierar de tre huvudrubrikerna:

I Land
II Folk
III Folkets verksamhet och ståndpunkt [ung. tillstånd].

I planen hanteras sedan dessa tre huvuddelar mycket olika. *Land* delas systematiskt upp genom underrubriker, men helt utan förklarande texter eller motiveringar. Det är litet synd, eftersom det hade varit intressant att ta del av t.ex. tankarna bakom att inkludera en del miljövariabler som vattenkvalitet.

38

G) **Djurverlden.**

1) Zoner för

A) husdjuren: *α*) däggdjur (hästar, nötkreatur, får, getter, svin, renar); *β*) foglar (höns, kalkoner, gäss, ankor, påfoglar); *γ*) lägre djur (silkesmask, bin).

B) vilda djuren: a) nyttiga djur: *α*) däggdjur (elg, hare, bäfver m. fl.); *β*) foglar (ripa, orre, tjäder, morkulla, hjerpe m. fl.); *γ*) fiskar (sill, strömming, lax, forell, nejonögon, torsk, flundra m. fl.); *δ*) lägre djur (kräftor, hummer, ostron, perlmusslor); — b) skadliga djur: *α*) däggdjur (björn, varg, lo, räf m. fl.); *β*) foglar (örn, hök m. fl.); *γ*) lägre djur (gräsmask, mygg, orm).

2) Djurlifvet: fjällemlars vandringar, flyttfoglars ankomst och affärd o. s. v.

H) **Administrativ indelning**

för alla särskilda förvaltningsändamål. Oregelbundenheter deruti. Förändringar deraf.

Förestående schema omfattar dels oföränderliga, dels förän-

Bergs uppdelning av djurriket är styrd av ekonomiska snarare än systematiska överväganden.

Inte heller behandlingen av *Folk* är särskilt originell: Berg föreslår i stort sett att den befintliga statistiken skall kompletteras med en dödsorsaksstatistik. För alla statistikområden föreslår Berg ansvariga myndigheter, men just för dödsorsaksstatistiken lyckas han undvika att ge ett entydigt förslag genom att nämna både SCB och Sundhetskollegium.

Det är först under den tredje huvudrubriken, *Folkets verksamhet*, som planen blir konkret och framåtsyftande. I vissa fall motiverar Berg förslagen ingående, med hänvisning till både svenska förhållanden och utländska förebilder. Det är också under denna rubrik som överlägset flest statistikområden inryms: industristatistik, jordbruksstatistik, transportstatistik, utbildningsstatistik, kulturstatistik, handelsstatistik och mycket mer.

Folkets verksamhet och ståndpunkt:

A) inom det kyrkliga och religiösa området

B) i afseende på tillfällen till intellektuel bildnings erhållande samt dessa tillfällens begagnande och verkan

B) med hänsigt till rättssäkerheten och lagskipningen

C) med hänsigt till fattigvården och åtgärder för fattigdoms förebyggande

D) med hänsigt till helsovården och helsotillståndet

E) folkets verksamhet och ståndpunkt inom näringslifvets område

F) frågan om statistiska öfversigter öfver folkets verksamhet och ståndpunkt i afseende på förvaltning

Bergs plan är på många sätt framsynt, men ändå ofullständig. Det förefaller också som om han är mycket försiktig med att ifrågasätta gällande strukturer. Kritiken mot den existerande statistiken är t.ex. ytterst hovsam (med landshövdingeberättelserna som ett undantag). Planens ojämnhet, med vissa förslag helt översiktliga och andra synnerligen detaljerade, måste också ha gjort det svårt för Statistiska beredningen att behandla den. Som redan nämnts ledde den inte till några direkta resultat.

Statistikens mått

SCB och andra statistiska verk redovisar naturligtvis sin statistik uttryckt i vedertagna mått. I regel medför detta inga problem, men i slutet av 1800-talet vållar två måttreformer i tät följd viss oro vid SCB.

En internationell statistisk rekommendation

Vid den 5:e internationella Statistiska Kongressen år 1863 beslutas – efter vederbörlig utredning – att rekommendera alla regeringar att snarast införa det metriska systemet. Man rekommenderar också att myntsystemen skall kopplas till den metriska vikten och att guld- och silvermyntens metallhalter skall standardiseras. Mer spontant uttalar man sin vördsamma önskan att Ryssland och den grekiska kyrkan skall övergå till den Gregorianska tideräkningen.

Decimalsystemet införs …

Sverige och de flesta europeiska länder kommer snart att övergå till metersystemet. Sverige har redan 1855 gått över till ett decimalsystem för mått och vikt. Det bygger i princip på gamla måttenheter men med användning av basen tio för att bygga upp större enheter. Tio fot blir t.ex. 1 stång och 10 stänger blir en ref. Ytmåtten är analoga, och detta innebär bl.a. att ett tunnland har blivit lika med 5,60 kvadratref.

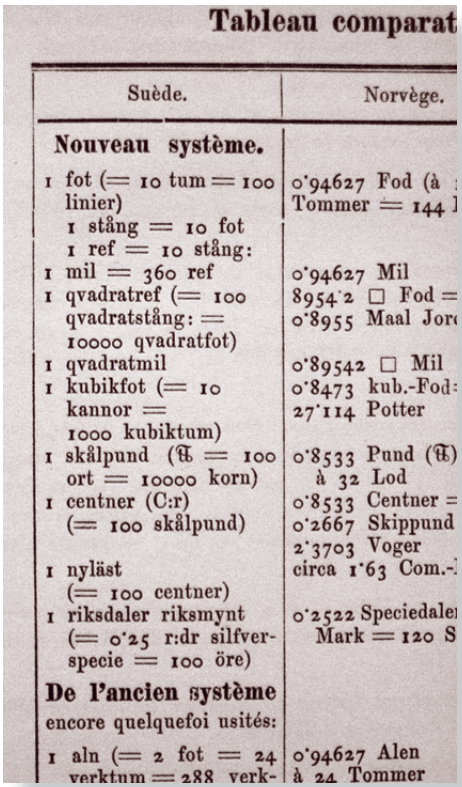

Tableau comparat

Suède.	Norvège.
Nouveau système.	
1 fot (= 10 tum = 100 linier)	0·94627 Fod (à Tommer = 144
1 stång = 10 fot	
1 ref = 10 stång:	
1 mil = 360 ref	0·94627 Mil
1 qvadratref (= 100 qvadratstång: = 10000 qvadratfot)	8954·2 □ Fod = 0·8955 Maal Jor
1 qvadratmil	0·89542 □ Mil
1 kubikfot (= 10 kannor = 1000 kubiktum)	0·8473 kub.-Fod: 27·114 Potter
1 skålpund (℔ = 100 ort = 10000 korn)	0·8533 Pund (℔) à 32 Lod
1 centner (C:r) (= 100 skålpund)	0·8533 Centner = 0·2667 Skippund 2·3703 Voger
1 nyläst (= 100 centner)	circa 1·63 Com.-
1 riksdaler riksmynt (= 0·25 r:dr silfverspecie = 100 öre)	0·2522 Speciedale Mark = 120 S
De l'ancien système encore quelquefoi usités:	
1 aln (= 2 fot = 24 verktum = 288 verk-	0·94627 Alen à 24 Tommer

En omräkningstabell, dock endast i den franska resumén.

Vid SCB är man bekymrad över att nyheten – som införs under en övergångsperiod t.o.m. 1863 – skall vålla problem med uppgifterna till statistiken. Lösningen blir att uppgiftslämnarna till såväl jordbruksstatistiken som till Landshövdingeberättelserna får välja om de vill rapportera i nya eller gamla storheter, varefter en omräkning görs centralt.

… och metersystemet

Detta första decimalsystem blir inte särskilt långlivat. År 1875 undertecknar 17 stater, däribland Sverige-Norge, den s.k. meterkonventionen i Paris. Som direkt följd därav tas ett svenskt beslut år 1878 om att inom en tioårsperiod införa metersystemet i Sverige. Jordbruksstatistiken blir inte metrisk förrän 1889, med andra ord så sent som lagen tillåter.

Nu är foten ersatt med meter, en fot blir 0,2969 meter. Och en kvadratref, om nu någon lyckats lära sig detta uttryck, är lika med 0,08815 hektar. Vilket förstås innebär att det gamla tunnlandet är knappt ett halvt hekter.

Statistikerns mått
Body Mass Index (BMI) = Vikt/kroppslängd² blir mot slutet av 1900-talet en allmänt spridd indikator på överviktighet. Vad som inte är så känt, är att måttet införts av den store belgiske statistikern Adolphe Quetelet i samband med hans arbete med "genomsnittsmänniskan" på 1830- och 40-talet.

Instruktion, expansion och löner
Berg utnämns till överdirektör i november 1879, två månader före sin pensionsavgång. Denna titel kommer SCB:s chef att bära till mitten på 1900-talet. Samtidigt får SCB sin första instruktion och för första gången en inre organisation. Inget av dessa beslut får någon dramatisk inverkan på SCB:s arbete på kort sikt.

Ny chef för SCB blir Elis Sidenbladh, alltså en internrekrytering.

Pehr Elis Sidenbladh

Överdirektör 1880–1901

Elis Sidenbladh föds år 1836. Han doktorerar i geologi 1862 och arbetar några år på Sveriges Geologiska Undersökningar där han finner en ny trilobitart, senare benämnd Agnostus Sidenbladhi. År 1867 blir han aktuarie vid SCB och efterträder Berg som överdirektör 1880.

Sidenbladh fortsätter Bergs arbete och kommer särskilt att ägna sig åt att förbättra jordbruksstatistiken, som han skriver flera artiklar om. Han blir ordförande för Tabellkommissionen när den ersätter Statistiska beredningen år 1886.

Under en tid är Elis Sidenbladh redaktör för Statskalendern och han är också en av grundarna av Sveriges första olycksfallsförsäkringsbolag, Fylgia, och dess ordförande i över 25 år.

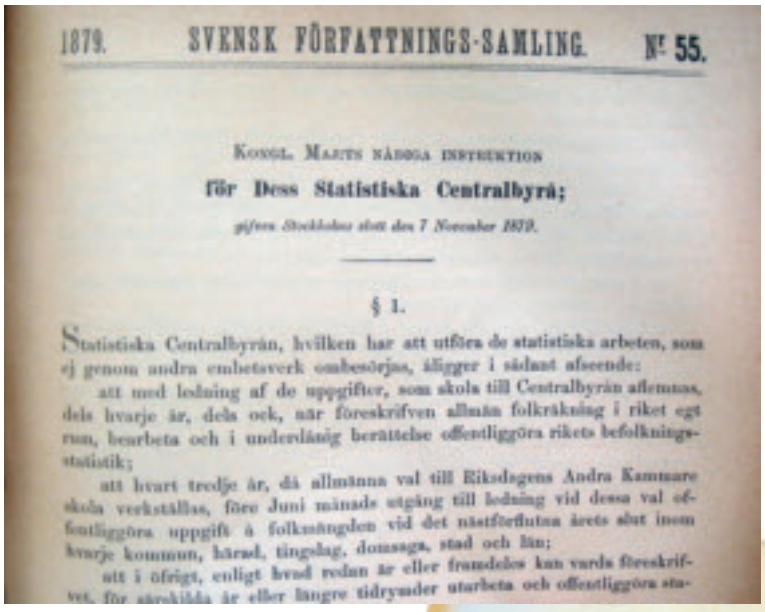
År 1908 ger Elis Sidenbladh ut *Sällsamma händelser i Sverige med Finland åren 1749–1801*. Boken utgör ett urval av prästernas uppgifter till Tabellverket om särskilda händelser i socknen. Här beskrivs allt från jordskalv, kometer och översvämningar till spökerier och lamm med två huvuden.

SCB:s första instruktion

Instruktionen, som gäller från och med år 1880, bekräftar de uppgifter som SCB fått redan i 1858 års kungliga brev. Instruktionens första mening upprepar t.ex. att Statistiska Centralbyrån ”… har att utföra de statistiska arbeten, som ej genom andra embetsverk ombesörjes …”

En ny instruktion i genomsnitt vart tjugonde år

Liksom alla statliga myndigheter får SCB en ny instruktion när så bedöms nödvändigt. Om man bortser från mindre tillägg och revisioner har SCB efter 1879 fått nya instruktioner år 1918, 1929, 1957, 1962, 1971, 1979, 1988 och 2008. I genomsnitt en vart tjugonde år.

1879. SVENSK FÖRFATTNINGS-SAMLING. N:r 55.

KONGL. MAJETS NÅDIGA INSTRUKTION
för Dess Statistiska Centralbyrå;
gifven Stockholms slott den 7 November 1879.

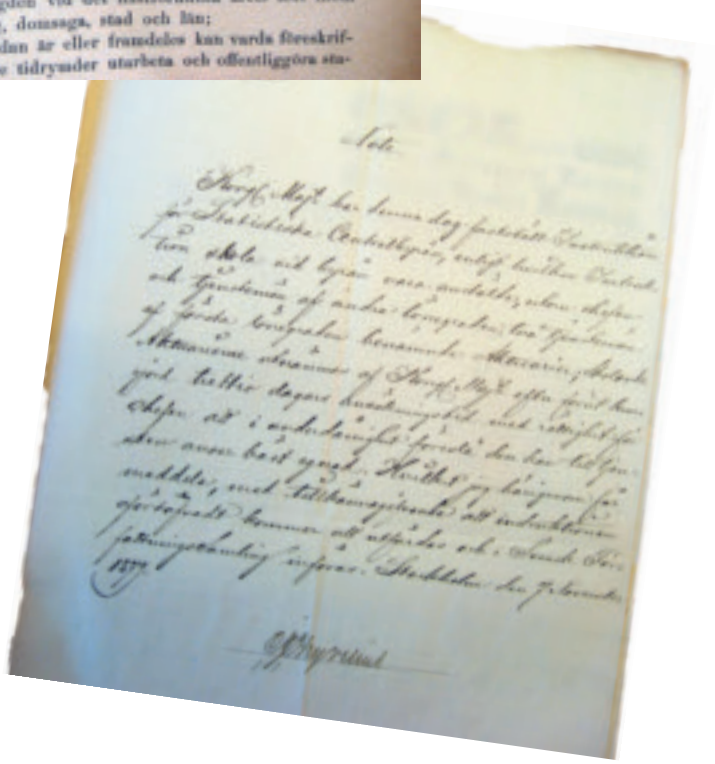
§ 1.

Statistiska Centralbyrån, hvilken har att utföra de statistiska arbeten, som ej genom andra embetsverk ombesörjas, åligger i sådant afseende:

att med ledning af de uppgifter, som skola till Centralbyrån aflemnas, dels hvarje år, dels ock, när föreskrifven allmän folkräkning i riket egt rum, bearbeta och i underdånig berättelse offentliggöra rikets befolkningsstatistik;

att hvart tredje år, då allmänna val till Riksdagens Andra Kammare skola verkställas, före Juni månads utgång till ledning vid dessa val offentliggöra uppgift å folkmängden vid det nästförflutna årets slut inom hvarje kommun, härad, tingslag, domsaga, stad och län;

att i öfrigt, enligt hvad redan är eller framdeles kan varda föreskrifvet, för särskilda år eller längre tidrymder utarbeta och offentliggöra sta-

SCB:s första instruktion samt ett brev från Finansdepartementet om tjänstetillsättningar.

Instruktionen räknar upp de ansvarsområden som SCB har:

– *Befolkningsstatistik inklusive folkräkningar*
– *Detaljerad befolkningsstatistik inför riksdagsvalen*
– *Statistik över riksdagsmannaval, årsväxt, kommunernas fattigvård samt kommunernas och landstingens finanser*
– *Offentliggörande av hushållningssällskapens och landshövdingarnas berättelser*

Intressant nog nämns särskilt att SCB bör ”granska primäruppgifterna samt, så vidt ske kan, bereda af granskningen föranledda nödiga rättelser, så att grundläggningen för byråns redogörelser må blifva tillförlitlig.”

SCB har också ett antal övriga uppgifter, nämligen:

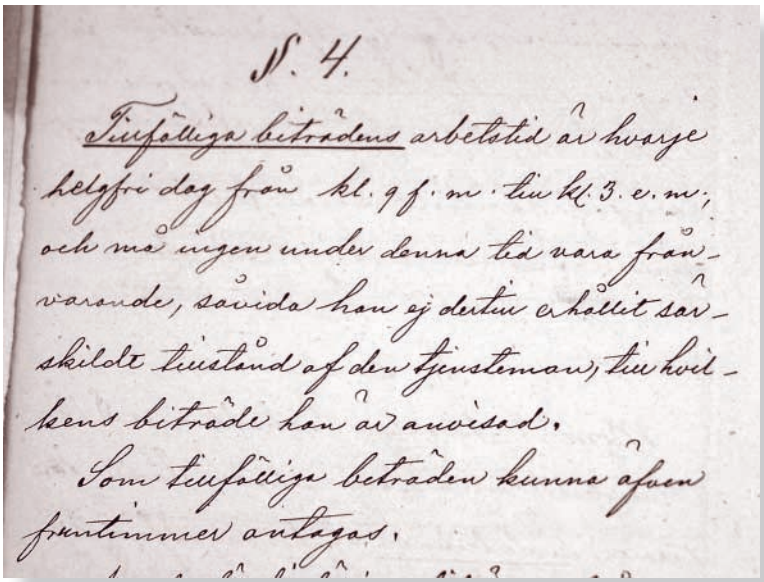
– *att ge ut en statistisk tidskrift*
– *att föra anteckningar om förändringar i rikets olika indelningar*
– *att föra ett ordnat arkiv*
– *att ha ett statistiskt bibliotek*
– *att hjälpa allmänheten att finna upplysningar i arkiv och bibliotek*
– *att byta publikationer med utländska byråer*

Det kan vara värt att notera att en del av dessa övriga uppgifter kan medföra relativt mycket arbete. Att föra anteckningar om förändringar i rikets indelningar är t.ex. en relativt omfattande verksamhet i slutet av 1800-talet. År 1881 rör det sig om 16 större eller (oftast) mindre förändringar, år 1883 om 34 stycken.

Instruktionen innehåller alltså inga egentliga nyheter vad gäller SCB:s uppgifter, utan kan snarast ses som en uppdatering med hänsyn tagen till de förändringar som skett under verkets första 20 år. Man kan möjligen säga att SCB:s självständighet från regeringskansliet markeras tydligare. Instruktionen behandlar dock även verkets interna organisation, och där är nyheterna fler.

En arbetsordning för SCB

Enligt § 3 i instruktionen skall SCB ha en arbetsordning. Med avväpnande uppriktighet konstaterar Sidenbladh att han knappast kan förväntas ha den klar samma dag som han tillträder, men han ger tjänstemännen en muntlig redogörelse för vad han tänkt sig, och lovar att de senare skall få ett skriftligt utkast. Efter det att de ”blifvit i tillfälle att deraf taga del och deröfver afgifva sina tankar” avser Sidenbladh att slutredigera den samt antedatera den till 2 januari 1880. Varken sig medbestämmande eller smidig ärendehantering är några moderna påfund!

§ 4.

Tillfälliga biträdens arbetstid är hvarje helgfri dag från kl. 9 f. m. till kl. 3. e. m.; och må ingen under denna tid vara frånvarande, såvida han ej dertill erhållit särskildt tillstånd af den tjensteman, till hvilkens biträde han är anvisad.

Som tillfälliga biträden kunna äfven fruntimmer antagas.

§ 4 i arbetsordningen specificera biträdenas arbetstider och noterar att de också kan vara kvinna.

Arbetsordningen är inte särskilt överraskande. Den klargör arbetsområden, de olika tjänstemännens och övriga anställdas uppgifter, formalia som diarieföring, teckningsrätter etc.

SCB:s nya organisation

Chefen för SCB får alltså titeln överdirektör och dessutom förverkligas Bergs ursprungliga tanke med likhet mellan de tre högsta tjänstemännen vid SCB. Dessa blir alla förste aktuarier och får ansvaret för var sin avdelning. Till detta kommer en utökning av antalet ordinarie tjänstemän med två aktuarier. För aktuarierna stadgas att ”[…] en utöfvar närmaste vården om Centralbyråns bibliotek och en skall vara registrator samt räkenskapsförare […]”. Utöver de sex ordinarie tjänstemännen skall verket anta amanuenser och tillfälliga biträden i mån av behov.

SCB får alltså en avdelningsorganisation. De tre avdelningarna har ansvar för befolkningsstatistik (chef Karl Sidenbladh), jordbruksstatistik (chef Otto Prinzsköld) respektive finansstatistik (chef Johan Hellstenius). Det kommer att dröja femtio år innan en ytterligare avdelning tillkommer.

Omorganisationen medför också nya löner och nya ekonomiska ramar. Chefen får 5 000 kr i årslön plus 2 000 kr i tjänstgöringspenningar, de tre förste aktuarierna 3 000 kr var plus 1 500 kr i tjänstgöringspenningar. De två nya ordinarie tjänstemännen – Klas Odén och Johan Söderberg – får nöja sig med 1 800 + 1 200 kr var. Kostnaderna för de ordinarie tjänstemännens löner uppgår alltså till 26 500 kr.

Begreppet ”tjänstgöringspenning” kan behöva förklaras. Denna del av avlöningen utbetalas endast då tjänstemannen verkligen tjänstgör (eller har semester); i annat fall går den till eventuell vikarie.

SCB har också två amanuenser, den lägsta graden av tjänsteman, som i regel har siktet inställt på en vidare karriär inom verket. Amanuensernas årslön är 1 800 kr.

SCB:s anslag i övrigt är 12 000 kr för tillfälliga biträden m.m., 15 000 kr till det statistiska trycket, 1 000 kr till biblioteket och 1 500 kr till den statistiska tidskriften. Till detta kommer 1 000 kr till den föreslagna löne- och pensionsstatistiken (se sidan 121). Totalt är detta i stort sett en fördubbling jämfört med startåret.

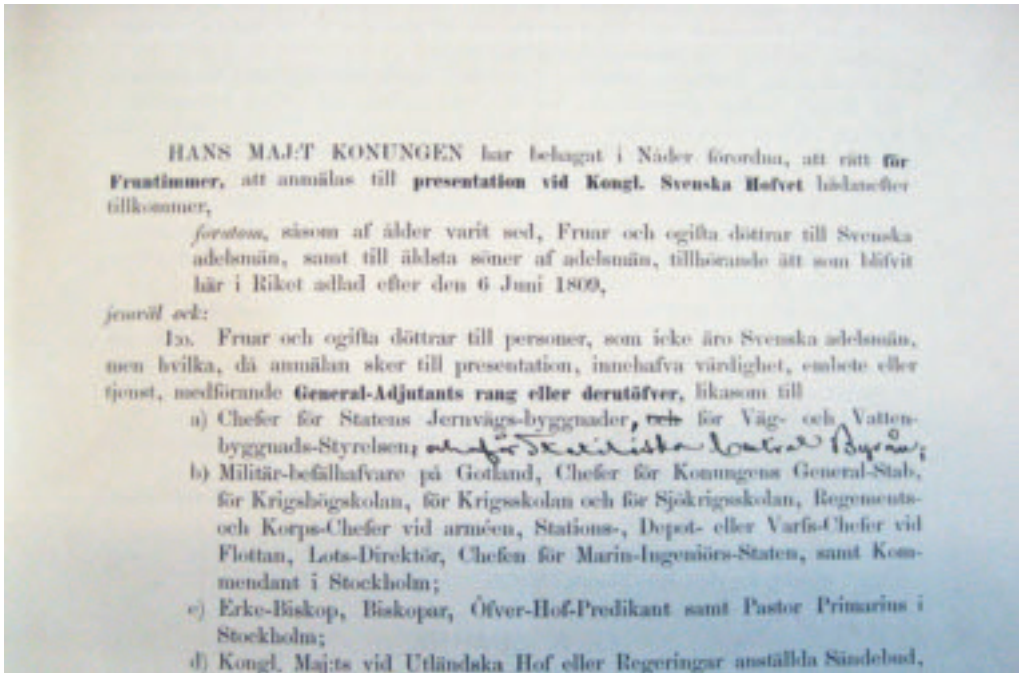
En valutareform
Från och med år 1873 har myntenheten i Sverige bytts till kronor. Det görs i samband med en valutaunion med Danmark, till vilken även Norge snart ansluter sig. Bytet av mynt sker rakt av, så att en rdr = 100 öre = 1 kr.

Penningvärdets förändringar gör det svårt att jämföra SCB:s budgetar mellan olika år. Under andra halvan av 1800-talet är dock priserna relativt stabila, med en total inflation i storleksordningen 7 procent för perioden 1858–1880. Under det första årtiondet av 1900-talet ökar inflationstakten, så att den totala inflationen under hela SCB:s första femtio år kan uppskattas till ungefär 15 procent.

Det är naturligtvis också svårt att säga vad lönerna på SCB år 1880 skulle motsvara i 2008 års penningvärde. Prisnivån har dock ökat i storleksordningen 50 gånger, vilket skulle innebära att Bergs årslön när han avgick skulle motsvara ungefär 350 000 kr i 2008 års penningvärde. I realiteten hade han nog en betydligt större köpkraft än den siffran kan antyda.

Enklare är att jämföra med lönerna för andra statstjänstemän. Den högst betalde i statens tjänst år 1880 är utrikesministern, som uppbär en årslön om hela 24 000 kr. De högsta tjänstemännen i departementen, expeditionscheferna, har 7 500 kr om året och de flesta verkschefer 7 000 kr, alltså lika mycket som SCB-chefen. Cheferna för vad som senare skall komma att kallas affärsdrivande verk ligger något högre: Generalpostdirektören och chefen för Statens jernvägstrafik har båda 10 000 kronor i årslön. Och för att vidga jämförelsen utanför de höga tjänstemännens krets kan nämnas att en industriarbetare år 1880 kunde tjäna 1:50 per dag.

Tjänstemännen och vaktmästarna vid SCB har också rätt till pension. Den är densamma som lönen utan tjänstgöringspenningar.

HANS MAJ:T KONUNGEN har behagat i Nåder förordna, att rätt för **Fruntimmer**, att anmälas till **presentation vid Kongl. Svenska Hofvet** hädanefter tillkommer,

förstone, såsom af ålder varit sed, Fruar och ogifta döttrar till Svenska adelsmän, samt till äldsta söner af adelsmän, tillhörande ätt som blifvit här i Riket adlad efter den 6 Juni 1809,

jemväl och:

Tro. Fruar och ogifta döttrar till personer, som icke äro Svenska adelsmän, men hvilka, då anmälan sker till presentation, innehafva värdighet, embete eller tjenst, medförande **General-Adjutants rang eller derutöfver**, likasom till

a) Chefer för Statens Jernvägs-byggnader, ~~och~~ för Väg- och Vattenbyggnads-Styrelsen; ~~och~~ för Geologiska Undersökningen;

b) Militär-befälhafvare på Gotland, Chefer för Konungens General-Stab, för Krigshögskolan, för Krigsskolan och för Sjökrigsskolan, Regements- och Korps-Chefer vid armén, Stations-, Depot- eller Varfs-Chefer vid Flottan, Lots-Direktör, Chefen för Marin-Ingeniörs-Staten, samt Kommendant i Stockholm;

c) Ärke-Biskop, Biskopar, Öfver-Hof-Predikant samt Pastor Primarius i Stockholm;

d) Kongl. Maj:ts vid Utländska Hof eller Regeringar anställda Sändebud,

Det finns också anställningsförmåner utöver lön. Den 18 januari 1881 meddelar Riksmarskalken att SCB:s chef har fått rätt att presentera fru och ogifta döttrar vid hovet.

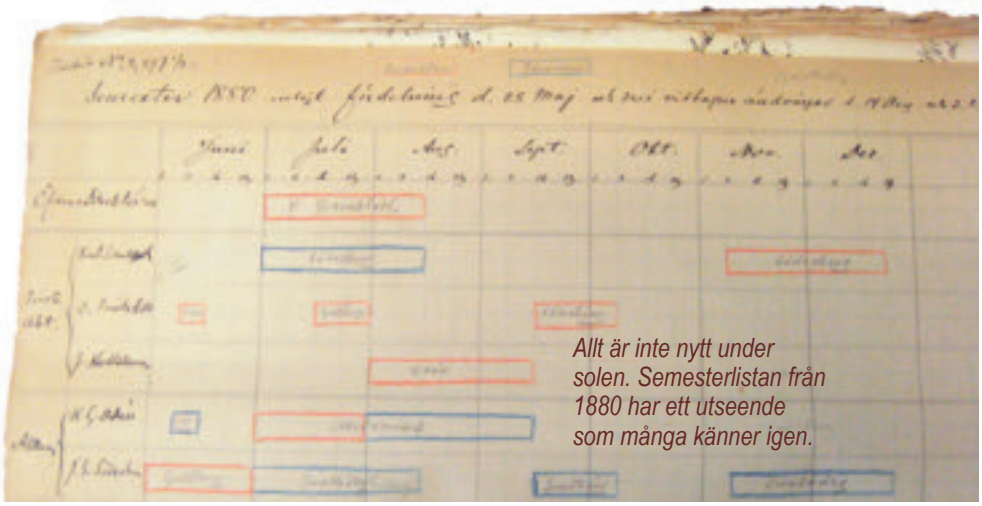
Kompetenskrav för anställning

1854 års kommitté har lagt en ganska hög ribba för de ordinarie tjänstemännen vid SCB. De skall ha högre vetenskaplig utbildning, kunna skriva på flera utländska språk och ha allmän erfarenhet som tjänstemän. Dessa krav upprätthålls också, även om inga formella kompetenskrav finns. Sådana kommer först i 1879 års instruktion.

Det kompetenskrav som föreskrivs för ordinarie tjänstemän i instruktionens 12 § är att ”hafva aflagt examen för akademisk grad med vitsordad skicklighet, företrädesvis i matematik, lefvande språk, statskunskap och historia, dock med undantag härifrån, som kan betingas af redan ådagalagd framstående fallenhet för och skicklighet i statistiskt arbetes utförande”. Den praxis som utvecklas innebär att samma krav tillämpas för extra ordinarie tjänstemän.

Undantaget från de formella kraven är intressant: eftersom det inte finns något statistikämne att meritera sig i har man öppnat för en möjlighet att inhämta kunskaper på annat vis.

Kompetenskraven speglar att SCB räknas till de s.k. lärda ämbetsverken, inte till de administrativa. Vid de senare är juridiska kunskaper ett vanligt krav.

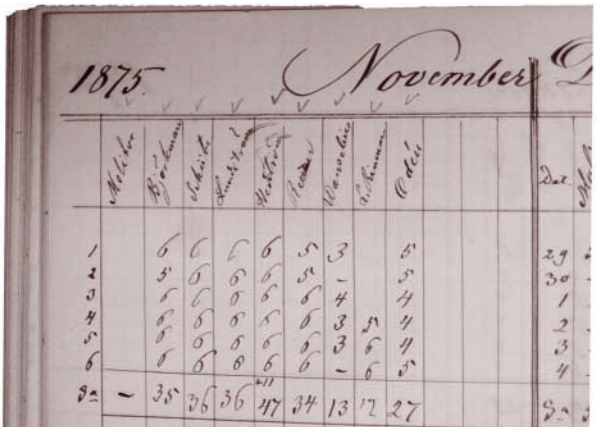

Allt är inte nytt under solen. Semesterlistan från 1880 har ett utseende som många känner igen.

Den första kvinnan vid SCB

Den första kvinnan som anställs vid SCB är fröken Louise Rinman, som arbetar som biträde under sex år med början den 4 november 1875. Hon har samma lön som sina manliga kollegor, vilket vid denna tid innebär 35–40 öre i timmen för nyanställda. Denna timlön kan höjas till 50 eller t.o.m. 60 öre efter längre anställning.

Louise Rinman tjänar 40 öre i timmen och kan kvittera ut 13:60 efter sin första hela arbetsvecka. Den enda antydningen om hennes kön i ***Extra ordinariernas timbok*** *är att hon, till skillnad mot sina manliga kollegor, får en initial före sitt efternamn.*

Den första kvinnan i statlig tjänst

SCB är inte det första ämbetsverk som anställer en kvinna. Redan 1864 har ett kvinnligt biträde anställts vid Justitierevisionen. Den första kvinnan i statlig tjänst över huvud taget är Elfrida Andrée som 1861 anställs som organist i Stockholm.

När månadslöner under 1880-talet införs för sådana extra tjänstemän som tagit anställning med sikte på att avancera till en ordinarie eller extra ordinarie tjänst inom byrån, kommer likalöneprincipen mellan könen att urholkas. Eftersom kvinnor inte förrän 1915 kan få en sådan tjänst på SCB är det endast män som kommer i åtnjutande av denna högre lön. Och när kvinnliga biträden år 1906 kan få månadslön, blir denna lägre än för en man med motsvarande arbetsuppgifter.

Louise Rinman får efter sin tid på SCB en annan statlig anställning, nämligen som barnsköterska hos kronprinsparet som 1882 får sitt första barn, den blivande Gustaf VI Adolf. Hon blir senare oldfru på slottet

Ett konservativt verk

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet framstår SCB som en relativt konservativ och försiktig organisation. Verket förefaller vara nöjt med sin roll och vill inte förändra eller utvidga den för snabbt. Det gäller både statistikens innehåll och dess presentation.

Planer för en arbetsstatistik

Det kan inte nog understrykas att SCB endast har ansvar för en mindre del av den officiella statistiken. Inte minst blir detta tydligt när nya statistikbehov identifieras. Ett bra exempel är behovet av socialstatistik, eller arbetsstatistik som den ursprungligen kallas.

Efter en motion i andra kammaren ger Kungl. Maj:t SCB och Kommerskollegium i uppdrag att avge ett gemensamt utlåtande över frågan. Det gör verken också i oktober 1894 i form av ”Underdånigt uttalande rörande en svensk arbetsstatistik” där man förordar skapandet av en socialstatistisk byrå. Eftersom det är ett svårt område som kräver odelad uppmärksamhet, föreslås att byrån skall vara fristående från andra statistikproducenter.

Man har höga ambitioner för den nya byrån: 15 olika statistikområden skall täckas, alltifrån rent demografiska uppgifter över löner, arbetstid, arbetsmiljö, hushållsekonomi, bostadsstandard och arbetsolycksfall till ”inrättningar till främjande af arbetarklassens materiela, intellektuela och moraliska fromma”.

Eftersom SCB enligt sin instruktion skall ansvara för sådan statistik som inte görs av andra myndigheter, skulle det ha varit logiskt att SCB skulle ta hand om den nya statistiken. SCB tycks dock nu inte ha några sådana ambitioner utan är nöjt med sin befintliga verksamhet.

Någon självständig socialstatistisk byrå inrättas inte, utan arbetsstatistiken kommer 1902 att bli Kommerskollegiums uppgift. Denna statistik byggs ut för att täcka de flesta av de områden som föreslås 1894. Den första svenska arbetslöshetsundersökningen presenteras t.ex. av kollegiets arbetsstatistiska avdelning år 1910.

När Socialstyrelsen bildas år 1912 blir en av dess viktigaste uppgifter att producera denna typ av statistik; den får t.o.m. en särskild statistisk enhet för uppgiften. Nästan alla de områden som Kommerskollegium och SCB räknade upp kommer att bli föremål för officiell statistik.

Förslag om snabbstatistik

SCB:s agerande när det uppkommer behov av ny statistik präglas under slutet av 1800-talet av en stor försiktighet. Agerandet i samband med det nyss beskrivna förslaget om att inrätta en fristående socialstatistisk byrå är ett exempel. Ett annat är de undvikande svar som SCB ger på regeringens upprepade förfrågningar om att ta över näringsstatistiken från Kommerskollegium.

Än mer konservativt visar sig SCB när det 1899 kommer förslag om att publicera snabbstatistik på främst det ekonomiska området. SCB får yttra sig, men finner att ett eventuellt behov av snabbstatistik i stort sett redan täcks av *Sveriges officiella statistik i sammandrag*, som sedan 1871 kommer ut varje år som första häftet av *Statistisk tidskrift*. Möjligen skulle några preliminära uppgifter kunna presenteras i *Statistisk tidskrift*.

En bläddring i t.ex. *Sveriges officiella statistik i sammandrag* för år 1900, som alltså kommer ut i början av detta år, kan knappast anses stödja SCB:s åsikt. De aktuellaste uppgifterna i tabellerna är i regel för år 1898. Visserligen finns uppgifter om export och import för 1899, men å andra sidan gäller den mest aktuella statistiken över fabriker och hantverk år 1897. Trots riksdagens intresse för snabbstatistik går Kungl. Maj:t på SCB:s linje.

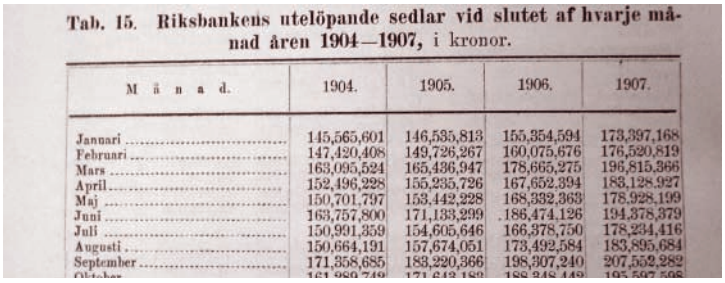
Riksdagen ger sig inte, och 1903 är det dags för en ny propå. Regeringen inhämtar SCB:s och Kommerskollegiets åsikt. I ett gemensamt svar understryker verken att det är viktigt med snabb statistik men är återigen avvaktande. Man tar dock chansen att påpeka att en snabbare statistik kräver mer pengar:

> ”Då med afseende på den önskade skyndsamheten i publikationen av vår statistik blott [i riksdagens skrivelse] göres ett allmänt uttalande, hafva embetsverken härvid intet att anföra, om ej att ett sådant skyndsammare utgifvande ofta står i nära samband med beviljandet af ökade anslag.”

Trots detta genomför SCB faktiskt så småningom en förändring. År 1907 publiceras *Statistiska meddelanden* som årets andra häfte i *Statistisk tidskrift*. Här finns viss aktuell statistik om bl.a. fabriker (de senaste uppgifterna för 1905), import och export (för 1906) samt om statens inkomster och skatter (också för 1906). Därmed har verket gått ett litet steg mot att ta fram särskild snabbstatistik, möjligen påverkat av att en tjänsteman på Kommerskollegium börjat publicera motsvarande siffror i Ekonomisk tidskrift.

SCB har fått möjligheter att förkorta produktionstiden eftersom man av 1907 års riksdag har fått ytterligare resurser. 1908 kan man ge preliminära siffror för folkmängd och befolkningsförändringar, skörd, export och import, handelsflottan, järnvägar, telegraf- och telefonväsende, aktiebolagens kapital, bankernas tillgångar och taxeringsuppgifter. Siffrorna är i regel för 1907. Detta föranleder den imponerande titeln *Statistiska uppgifter till belysande av Sveriges ekonomiska förhållanden under år 1907 och närmast föregående år.*

Redan i början av 1908 kan SCB presentera siffror på sedelmängden vid senaste årsskiftet.

Tab. 15. Riksbankens utelöpande sedlar vid slutet af hvarje månad åren 1904—1907, i kronor.

Månad.	1904.	1905.	1906.	1907.
Januari	145,565,601	146,535,813	155,354,594	173,397,168
Februari	147,420,408	149,726,267	160,075,676	176,520,819
Mars	163,095,524	165,436,947	178,665,275	196,815,366
April	152,496,228	155,235,726	167,652,394	183,128,927
Maj	150,701,797	153,442,228	168,332,363	178,928,199
Juni	163,757,800	171,133,299	186,474,126	194,378,379
Juli	150,991,359	154,605,646	166,378,750	178,234,416
Augusti	150,664,191	157,674,051	173,492,584	183,895,684
September	171,358,685	183,220,366	198,307,240	207,552,282

1907 börjar också SCB ge ut årliga häften med kvantitetsuppgifter för Sveriges införsel och utförsel. 1913 övertas denna uppgift av Kommerskollegium.

SCB under årtiondena kring år 1900
SCB har under hela 1800-talet endast haft två chefer: Berg och Elis Sidenbladh. I början av 1900-talet blir Elis bror Karl, som arbetat på verket i många år, ny överdirektör. Då han är relativt gammal innehar han bara posten i fem år innan han begär avsked. Han är då 65 år, den ålder vid vilken han har rätt till full pension.

Karl Isak Sidenbladh

Överdirektör 1891–1905

Karl Sidenbladh föds år 1840 som yngre bror till Elis Sidenbladh. Han doktorerar i nordiska språk 1866 och får en docentur följande år. Han kommer till SCB 1869 och får en fast tjänst som aktuarie två år senare. Karl Sidenbladh kommer främst att ägna sig åt befolkningsstatistiken.

År 1901 efterträder han sin bror som överdirektör för SCB.

Karl Sidenbladh efterträder sin bror också som redaktör för Statskalendern, en uppgift som han har kvar ända till sin död. Han publicerar 1872 *Sveriges härads- och sockennamn*.

Till efterträdare till Karl Sidenbladh utser regeringen Ludvig Widell, som är docent i statskunskap och statistik i Lund. Det är första – och under verkets första 150 år enda gången – som en person med forskarutbildning i statistik blir SCB-chef.

Johan Ludvig Widell

Överdirektör 1905–1926

Ludvig Widell föds år 1870 och doktorerar 1900 på avhandlingen *Sveriges finanser under senare hälften af 1880-talet. Ett försök till en allmän svensk finansstatistik.* Han blir samma år docent i statistik och statsvetenskap i Lund och under tiden 1901–1905 uppehåller han tidvis professuren i ämnet. Han utnämns till chef för SCB 1905.

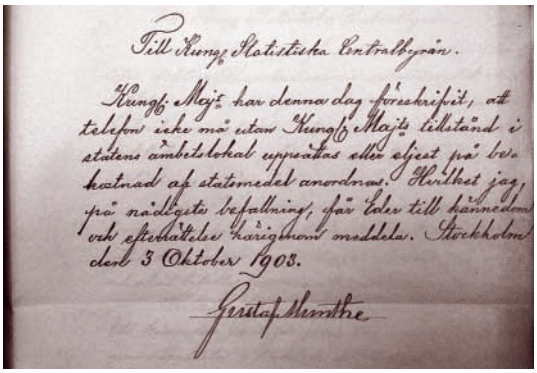
Widell är ung när han tillträder och det är knappast en slump att SCB köper sina första skriv- och räknemaskiner strax efter hans tillträde. Det blir också Widell som får ansvaret för att genomföra de beslut om förändringar i SCB:s organisation och statistikansvar som fattas i början av 1910-talet.

Ludvig Widell är aktiv politiker och representerar från och med år 1914 nationella partiet i första kammaren. När han 1926 slutar som chef för SCB blir han generalkrigskommissarie och fullmäktig i Riksbanken.

Tekniska innovationer tas i bruk

Under artonhundratalets sista decennium får ett par tekniska uppfinningar genomslag inom statsförvaltningen: telefonen och skrivmaskinen.

I december 1891 skriver finansministern till SCB och meddelar att telefonnätet nu nått en sådan omfattning att telefonen bör kunna vara ett bra hjälpmedel, inte minst som den nyaste tekniken med dubbla trådar gör kommunikationen säker mot avlyssning. 1892 skaffar SCB sin första telefon. Den placeras i vaktmästarrummet en trappa upp i byggnaden på Oxenstiernska huset.

Till Kungl. Statistiska Centralbyrån.

Kungl. Maj:t har denna dag föreskrifvit, att telefon icke må utan Kungl. Maj:ts tillstånd i statens ämbetslokal uppsättas eller eljest på bekostnad af statsmedel anordnas. Härtill jag, på nådigaste befallning, får Eder till kännedom och efterrättelse härigenom meddela. Stockholm den 3 Oktober 1903.

Gustaf Munthe

År 1903 har regeringen uppenbarligen blivit oroad av ett okontrollerat installerande av telefoner, varför man beslutar att varje ny telefon hädanefter skall godkännas av Kungl. Maj:t.

Kommunikationsproblem
Ett telefonsamtal till SCB på 1890-talet startar en inte helt okomplicerad procedur. När det ringer i telefonen på plan ett svarar vaktmästaren. Om den som ringer t.ex. söker förste aktuarien Karl Sidenbladh som sitter på plan fyra, ropar vaktmästaren i ett talrör till rummet utanför Sidenbladhs rum, där en av amanuenserna sitter. Denne knackar på aktuariens dörr och rapporterar telefonsamtalet, varefter Sidenbladh tar sig ned tre trappor till telefonapparaten och besvarar samtalet. Först efter tio år skaffar verket en andra telefon.

Samma år köper SCB en s.k. tachograf, ett slags tidig dupliceringsapparat. Skrivmaskinen gör också sitt inträde. 1895 får verket det första kungliga brevet som inte är prydligt handskrivet utan prydligt maskinskrivet. Det dröjer dock ända till 1906 innan SCB köper sin första skrivmaskin, som är av märket IDEAL och kostar 400 kr. Det är en stor summa; som jämförelse kan nämnas att SCB detta år betalar sina tillfälliga biträden mellan 40 och 60 öre i timmen.

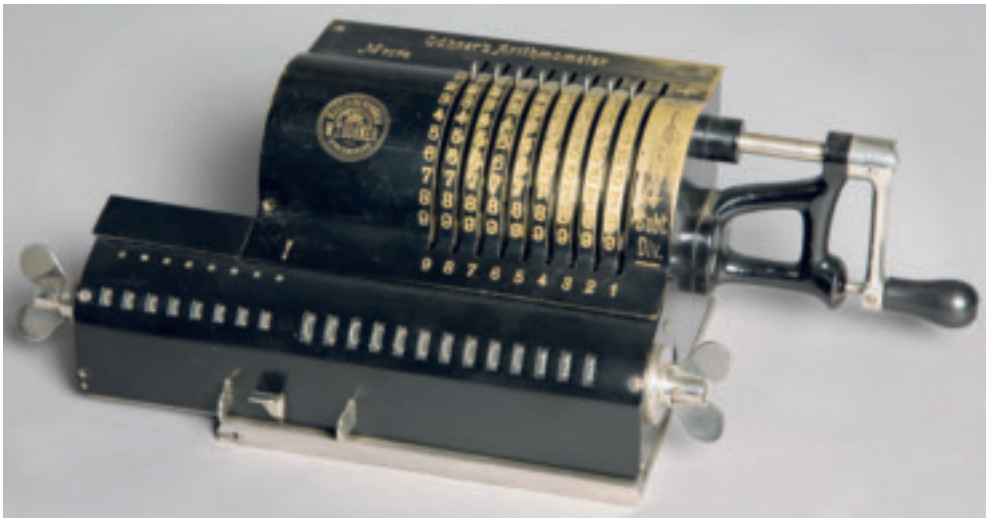

SCB:s första skrivmaskin har tabulator och levereras komplett med tillbehör och ett extra färgband.

Mer teknisk utrustning
En uppfinning som SCB är avvaktande till är den mekaniska räknemaskinen. Redan på 1870-talet uppfann Willgodt Odhner sin räknemaskin och vid sekelskiftet har åtskilliga tusen maskiner producerats.

Det dröjer ända till 1905 innan SCB köper sin första räknemaskin, trots att de sedan flera år använts t.ex. på Kommerskollegium. Den är just av märket Odhner, har 13 siffror och kostar 295 kronor. Åren 1907 och 1909 inköps ytterligare två räknemaskiner, nu med 15 siffror. 1909 skriver också SCB till Konungen och meddelar att priset på additionsmaskiner nu sjunkit så mycket att verket provat och vill inköpa en maskin ”af systemet ’Wales’” för 1 200 kr. Vilket beviljas.

Troligen är Odhner-maskinerna avsedda för tjänstemännen, men additionsmaskinen är avsedd att användas av biträdena i deras arbete med tabellframställning.

Ingen av SCB:s tidigare räknemaskiner finns kvar. Tekniska museet har dock en likadan maskin i sina samlingar. Den har tillverkningsnummer 7178, SCB:s maskin hade nummer 6518 och är alltså något år äldre.

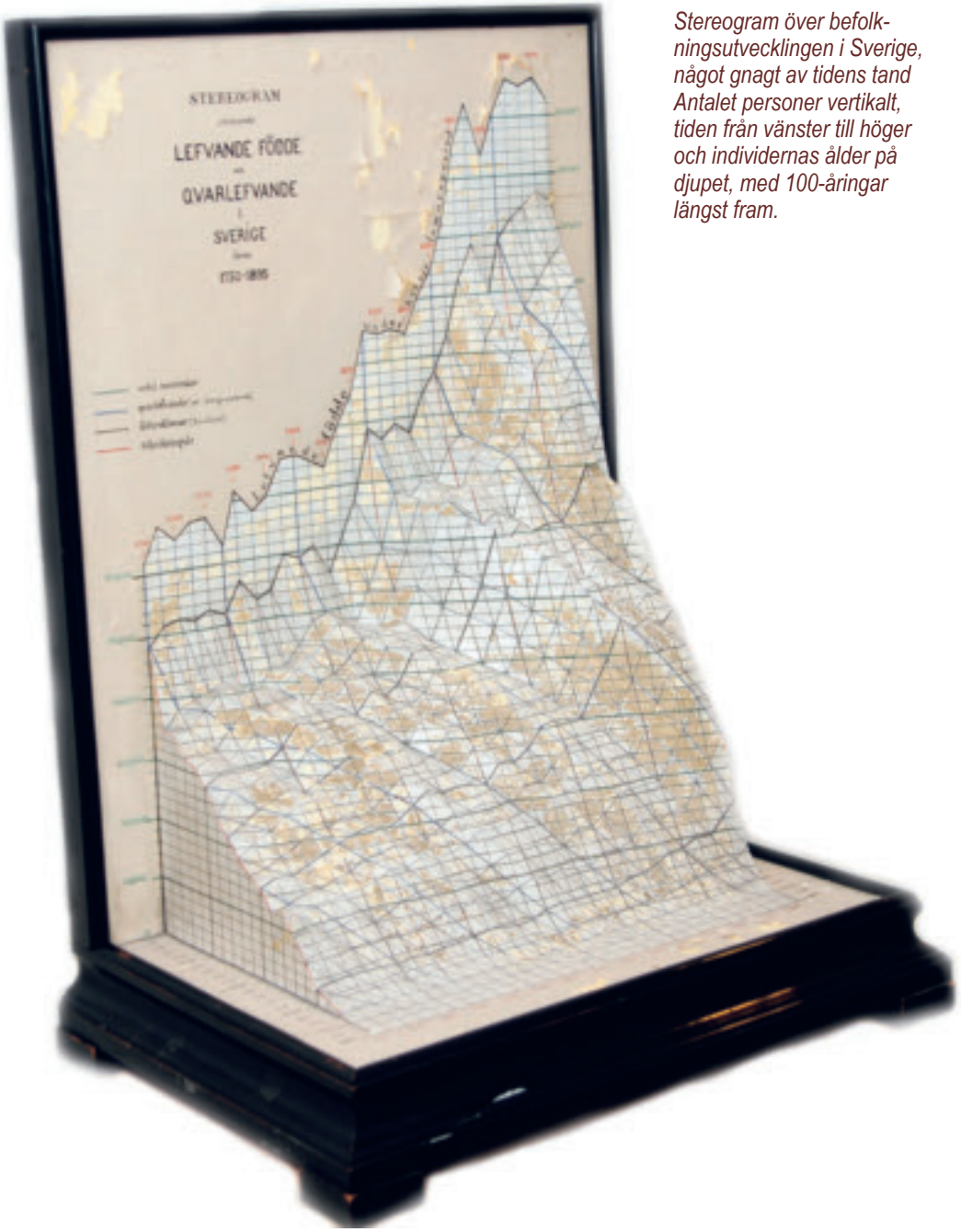
Nu kommer nyheterna slag i slag. 1907 installerar SCB elektriskt ljus. Skälet är att den tidigare belysningslösningen, med gasljus på tre våningar i Oxenstiernska huset och fotogenlampor på två, bedöms som brandfarlig. SCB infordrar tre anbud och får godkännande av Kungl. Maj:t, varefter Förenade Elektriska Aktiebolaget för 610 kr ombesörjer installationen.

Nästa nymodighet är en elektrisk dammsugare för 550 kronor. SCB har lånat en ”aspirator” och funnit att den fungerar tillfredsställande. Motiveringen för det dyra inköpet är att man ska hålla böcker och arkivalier fria från damm, ”särskildt af hänsyn till personalens hälsa”. Kungl. Maj:t bifaller även denna hemställan. SCB får i samtliga dessa fall utnyttja sitt ordinarie konto för expenser.

SCB ställer ut

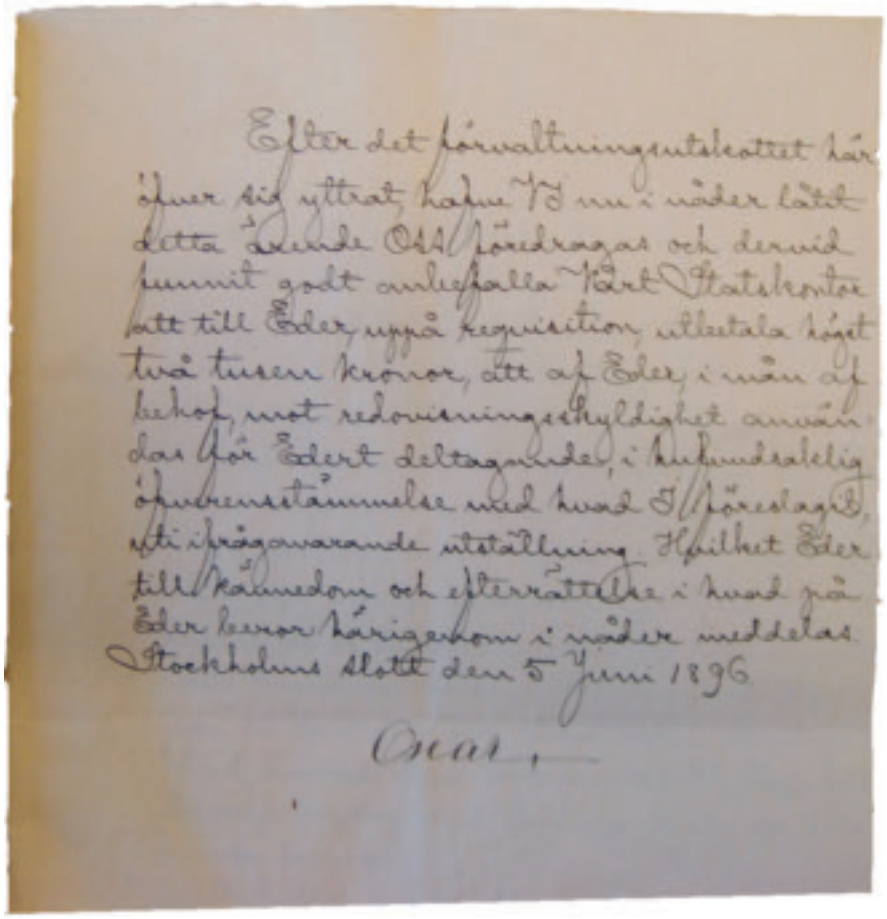
SCB deltar under slutat av 1800-talet i flera internationella utställningar och vinner medaljer för sina alster.

Inför Stockholmsutställningen 1897 får SCB särskilda medel – högst 2 000 kr – för att framställa ett antal särskilda kartor och diagram. Verket deltar sedan på utställningen, utom tävlan. Ett av utställningsföremålen är ett s.k. stereogram i gips, som visar befolkningsutvecklingen i Sverige från 1750 till 1895. Det finns fortfarande kvar på SCB.

Stereogram över befolkningsutvecklingen i Sverige, något gnagt av tidens tand Antalet personer vertikalt, tiden från vänster till höger och individernas ålder på djupet, med 100-åringar längst fram.

Konungen godkänner SCB:s begäran om extra medel för att delta i utställningen.

Efter det förvaltningsutskottet här
öfver sig yttrat, kahn Vi nu i nåder lätit
detta Ärende vid Föredragas och derunid
kunnit godt anbefalla Vårt Statskontor
att till Eder, uppå requisition, utbetala högst
två tusen kronor, att af Eder, i mån af
behof, mot redovisningsskyldighet använ-
das för Edert deltagande, i behörande
öfverensstämmelse med hvad Vi föreslagit,
uti ifrågavarande utställning. Hvilket Eder
till Kännedom och efterrättelse i nåder meddelas.
Stockholms slott den 5 Juni 1896

Oscar

Det är inte sista gången SCB deltar i en utställning. Verket får t.ex. 2 000 kr för att delta i Baltiska utställningen i Malmö 1914.

. . . och ger ut

1898 får SCB i uppdrag att ta fram en statistisk handbok över Sverige. Den skall ges ut på svenska, engelska och franska och visas upp vid världsutställningen i Paris år 1900.

SCB har fått 30 000 kr i anslag för boken, inklusive författararvode, översättningsarvode, redaktionellt arbete och tryck, men med ett avdrag om 5 260 kr för förväntade försäljningsintäkter. Eftersom arbetet blir dyrare än beräknat och försäljningen mindre än beräknat får SCB senare 7 000 kr som extra anslag. Dessa summor kompletteras med flera privata donationer, bl.a. 10 000 kr från bankdirektör K. Wallenberg.

Det blir aktuarien Gustav Sundbärg som får ansvaret för handboken, den imponerande *Sveriges land och folk*. Boken utkommer först på franska, 1901 på svenska och senare också på engelska. Även om boken har underrubriken *historisk-statistisk handbok* består den i huvudsak av text och bilder. Här finns *allt* om Sverige vid sekelskiftet: 1 028 sidor om geografi, historia, natur, folk, konst och vetenskap, näringsliv m.m.

Ett av 88 ”kartogram och diagram” visar längden på rekryterna i olika delar av landet.

Mer personal och allt större lokalbehov

År 1900 har SCB fortfarande samma organisation och samma tjänster som tjugo år tidigare. Bland de ordinarie tjänstemännen kvarstår bröderna Sidenbladh som överdirektör respektive förste aktuarie. De tidigare aktuarierna Odén och Söderberg har avancerat till förste aktuarier och deras platser har övertagits av Gustav Sundbärg och Fredrik Sundberg.

SCB har fortfarande två amanuenstjänster. Båda amanuenserna får senare högre tjänster inom SCB. En av dem, Hugo Burström, blir t.o.m. tillförordnad överdirektör.

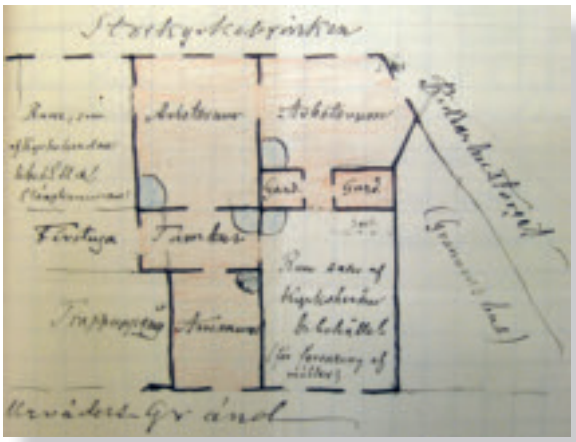
Förutom dessa finns ett antal tillfälliga biträden, 11 i början av året och 18 i slutet, och två vaktmästare. Ordet ”tillfälliga” bör inte tas alltför bokstavligt, eftersom en del av dem har arbetat på SCB i 10–20 år.

Den som läst August Strindbergs *Röda rummet* och andra skildringar från slutet av 1800-talet där statstjänstemän figurerar, kan få uppfattningen att tjänstemännens arbetsinsatser är närmast symboliska. Detta gäller inte SCB. Tjänstemännen skall arbeta sex timmar om dagen och vara på plats minst mellan tio till tre.

SCB:s håller på att växa ur sina lokaler i Oxenstiernska huset. Såväl sessionssalen som biblioteket måste användas som arbetsrum för att man ska få plats med nyanställda biträden. Verket skriver därför 1901 till Konungen och förklarar skillnaden mellan sitt utrymmesbehov och nuvarande lokaler. Skrivelsen avslutas:

> ”Statistiska Centralbyrån tillåter sig alltså i djupaste underdånighet anhålla, det Eders Kungl. Maj:t täckes låta vidtaga sådana åtgärder, att åt ämbetsverket måtte, så snart ske kan, anvisas en annan embetslokal än den nuvarande och att denna nya lokal måtte erhålla den omfattning, som nu här ofvan angivits.”

En kortsiktig lösning är att hyra extra lokaler i närheten. På Storkyrkobrinken 16 lyckas man t.ex. hyra tre rum inför 1900 års folkräkning. När SCB senare måste lämna tillbaka vissa rum som man lånat av riksdagen, lyckas man hyra ytterligare några rum på samma adress. I båda fallen självfallet efter att ha skrivit till Konungen och inhämtat nådigt tillstånd.

Pastor primarius Håhl upplåter tre biutrymmen för en årlig hyra av 1 000 kr. Huggen ved till uppvärmning ingår i hyran.

Den alltid aktuella energifrågan
År 1903 uppmanas alla myndigheter att undersöka om det går att använda torv för uppvärmning. SCB är inte bara ett lydigt verk utan också ett systemetiskt. Man inköper alltså en panna som är lämplig för torveldning och installerar den på plan 2, medan man på plan 4 fortsätter att elda med björkved. Eftersom verkan från torveldningen inte sträcker sig upp till plan 4 kan man efter 72 dagar jämföra kostnaderna. Torveldningen visar sig vara 50 procent dyrare och medför dessutom mer os. SCB meddelar därefter regeringen att verket ämnar fortsätta att elda med björkved.

Under de närmaste tio åren har SCB och finansdepartementet upprepade kontakter om lokalfrågan, med ett antal provisorier som följd. År 1906 får t.ex. SCB tillstånd att disponera vissa lediga lokaler, dels i gamla riksdagshuset på Riddarholmen och dels i Arvfurstens palats. 1907 långtidshyr man rum på det välkända Hotell Östergötland, något kvarter från Oxenstiernska huset.

Lokalsplittringen medför ett ökat behov av telefoner. År 1906 har SCB – efter tillstånd från högsta ort – hela sex telefoner: tre på Storkyrkobrinken, två i gamla riksdagshuset och en i Arvfurstens palats.

År 1908 måste SCB lämna sina provisoriska lokaler i gamla riksdagshuset eftersom det skall byggas om. Det blir nya provisoriska lokaler, sex rum i Arméförvaltningens gamla hus vid Munkbron. Men när ombyggnationen är klar kommer SCB att bli en av de myndigheter som flyttar in i gamla riksdagshuset.

En del av det ökade lokalbehovet beror på att SCB och dess tjänstemän alltmer används för olika utredningsuppdrag. Detta är helt enligt verkets instruktion. Uppdragen, i regel åt regeringen eller åt riksdagen och dess utskott, medför att SCB får extra anslag.

Under år 1909 får man t.ex. i uppdrag att utreda eller hjälpa till att utreda de svenska landskommunernas och köpingarnas ekonomiska bärkraft, befolkningens inkomst- och yrkesförhållanden, politisk rösträtt för kvinnor samt utarrenderade kronoegendomar.

Gustav Sundbärg – en forskare och publicist vid SCB
Den mest framträdande statistikern på SCB under de två decennierna kring förra sekelskiftet är utan tvekan Gustav Sundbärg. Han är också den statistiker som i samtiden är mest känd bland den stora allmänheten.

1888 anställs Sundbärg vid SCB efter att ha arbetat som amanuens några kortare perioder. 1892 befordras han till aktuarie och 1901 till förste aktuarie. Han utses dock inte till överdirektör – hans brist på ekonomiskt sinnelag och godtyckliga personalledning har nämnts som möjliga skäl – när tjänsten 1905 blir ledig.

Gustaf Sundberg ändrar redan som tonåring stavningen av sitt namn till det mer ljudnära Gustav Sundbärg.

Sundbärg blir 1903 docent i statistik vid Stockholms högskola och kallas 1910 till innehavare av Sveriges första professur i statistik, vid Uppsala universitet. Hans akademiska insatser är dock blygsamma: Sundbärg tjänstgör inte alls vid Stockholms högskola och upprätthåller professuren i Uppsala endast under några veckor. Som skäl för dessa begränsade insatser brukar hans omfattande offentliga engagemang och hans sviktande hälsa anges. En annan orsak kan vara att en mer matematisk syn på den akademiska statistiken börjar göra sig gällande, något som Sundbärg har föga förståelse för. När han t.ex. skriver om normalfördelning avser han inte den matematiska funktionen utan en standardiserad (ålders-)fördelning.

En av Sundbärgs stora insatser är hans ”förädling” av tidigare befolkningssiffror. Det har länge varit känt att siffrorna i Tabellverket är behäftade med fel och vissa försök till korrigeringar har också gjorts. Sundbärg tar på sig den enorma uppgiften att korrigera och komplettera det ursprungliga materialet.

Resultatet av hans arbete publiceras i tolv artiklar i *Statistisk tidskrift* under åren 1901–1909. Hans mest betydelsefulla insats är den andra artikeln, med titeln ”Rikets folkmängd åren 1750–1900, fördelad efter ålder och kön”.

Sundbärgs korrektioner av folkmängden är inte så dramatiska på riksnivå: ett tillägg om i genomsnitt 0,25 procent per år. Tillägget är föga förvånande större i början av perioden – t.ex. 1 procent år 1750 – än i slutet. För enskilda åldersklasser blir effekterna större: antalet barn i intervallet 0 till 4 år minskas med i genomsnitt 3,7 procent, medan åldersklassen 5 till 9 år ökas med 4,4 procent. Hans resultat står sig ännu år 2008; den som går in på SCB:s webbplats och letar efter historiska befolkningssiffror hittar just Sundbärgs korrigerade uppgifter.

Som Sundbärg skriver är dessa insatser ”arbeten av enskild natur”, alltså gjorda utanför hans tjänst på SCB.

Det som Sundbärg troligen är mest känd för i sin samtid är Emigrationsutredningen. År 1907 får han ett relativt öppet uppdrag av Kungl. Maj:t att belysa emigrationsfrågan. När han 1913 presenterar sin slutrapport är denna närmast encyklopedisk.

Sundbärg beräknar också yrkesfördelningen och dess utveckling. I slutet av 1800-talet är Sverige fortfarande ett jordbruksland, men industrisektorn växer snabbt.

Tab. 1. *Folkmängden efter yrkesgrupper åren 1870, 1880 och 1890.*

Yrkesgrupper.	Hela folkmängden.			I %.		
	År 1870.	År 1880.	År 1890.	1870.	1880.	1890.
Landsbygden						
Jordbruk m. m.	2,968,368	3,048,161	2,871,966	81·80	78·66	73·92
Grufbrytning och industri	346,483	462,684	614,375	9·55	11·94	15·81
Handel och samfärdsel	75,580	132,854	167,430	2·08	3·43	4·31
Allmän tjenst m. m.	238,495	231,538	231,522	6·57	5·97	5·96
Summa	3,628,876	3,873,237	3,885,293	100	100	100
Städerna.						
Jordbruk m. m.	27,476	30,113	45,018	5·09	4·36	4·78
Grufbrytning och industri	266,231	347,657	472,697	49·47	50·35	52·54
Handel och samfärdsel	135,410	193,337	255,491	25·09	27·99	28·84
Allmän tjenst m. m.	109,932	119,424	124,492	20·35	17·30	13·84
Summa	539,049	690,431	899,698	100	100	100
Hela riket.						
Jordbruk m. m.	2,995,844	3,078,274	2,914,984	71·87	67·42	60·92
Grufbrytning och industri	613,414	810,341	1,087,072	14·71	17·75	22·72
Handel och samfärdsel	210,940	326,091	426,911	5·06	7·14	8·92
Allmän tjenst m. m.	348,327	350,962	356,014	8·36	7·69	7·44
Summa	4,168,525	4,565,668	4,784,981	100	100	100

Utredningen består av fyra huvudavdelningar: ”Statistisk historik öfver Sverige sedan 1750”, ”Statistisk öfversikt övfer de olika länen”, ”Utvandringen och utvandringslagstiftningen” samt ”Utvandringens orsaker”. Totalt är utredningen på 892 sidor plus ett stort antal bilagor.

Bilden av Sundbärg vore inte fullständig om inte hans bland den breda allmänheten mest kända verk skulle nämnas. Bilaga 16 i Emigrationsutredningen har den kanske något förvånande titeln ”Det svenska folklynnet – aforismer av Gustav

Sundbärg". Det rör sig inte om aforismer i modern mening, utan om författarens tankar kring vad som karaktäriserar svenskarna och skiljer dem från andra folk.

I sig är inte aforismerna särskilt originella; mycket liknande har skrivits både förr och senare. Men Sundbärg har en viss stringens i formuleringarna. Ett exempel på såväl tidlösheten som formuleringsförmågan ges av hans tankar om svenskens ekonomiska lynne:

> *"Ekonomiska lagar* vill svensken aldrig underkasta sig, med dem för han ett evigt krig. Välstånd vill man i vårt land vinna genom att *bekämpa* de ekonomiska lagarna, icke genom att *studera* dem och *försöka vända dem till vår fördel*."

Aforismerna får stor spridning. Redan inom ett år kommer den 14:e upplagan av dem ut; en faksimilupplaga kommer så sent som 2003.

SCB fyller 50 år

År 1908 kan SCB fira sitt femtioårsjubileum. Eller rättare sagt, skulle ha kunnat fira. Det finns nämligen ingenting som tyder på att jubileet uppmärksammas.

Personal år 1908

Jubileumsåret har SCB exakt samma sex ordinarie tjänster som vid omorganisationen 1880: överdirektör, tre förste aktuarier och två andre aktuarier. Inte heller lönenivåerna har ändrats, utan överdirektören har t.ex. fortfarande 5 000 kr i årslön och 2 000 i tjänstgöringspenningar. Till detta kommer eventuella ålderstillägg, 500 eller 1 000 kr.

År 1907 har SCB fått anslag för en extra ordinarie aktuarie och dessa pengar finns kvar också 1908.

Verkets två vaktmästare är i likhet med de ordinarie tjänstemännen fast anställda, med lönerna 1 100 respektive 800 kronor om året.

Alla dessa nio får ett extra lönetillägg – ett slags dyrtidstillägg som riksdagen just infört och fattar beslut om från år till år – utöver sin ordinarie lön. Överdirektören har förstås det högsta tillägget, 1 000 kr per år, vaktmästaren det lägsta, 200 kr.

Antalet amanuenser har ökat. Antalet varierar över året: i januari finns sex amanuenser, inklusive de extra ordinarie, i juni fyra och i december fem. Variationen i lön är ännu större: Den bäst betalde har 2 800 kr per år, vilket är nästan lika mycket som de 3 000 som en aktuarie utan ålderstillägg skulle tjäna. Den som har lägst lön har 1 000 kr i årslön. En av amanuenserna, Ernst Höijer, kommer om drygt 30 år att bli chef för SCB.

Antalet tillfälliga biträden varierar också: i januari är de 20, i juni 25 och i december 24. Månadslönerna varierar från 75 till 105 kronor för de kvinnliga biträdena.

Det enda manliga biträdet tjänar 145 kr i månaden. Eftersom de flesta arbetar tolv månader per år motsvara det årslöner på mellan 900 och 1 740 kr.

Ett sätt att utöka sin lön är att vikariera på någon högre tjänst. Då får man dennes tjänstgöringspenning. När förste aktuarien Edvard Söderberg vikarierar en månad för överdirektör Widell ger det alltså honom 166 kronor och 67 öre (en tolftedel av 2 000 kr).

SCB har ytterligare en ”anställningsform”. Ungefär 25 personer har under året arbetat extra med olika arbetsuppgifter, ibland i hemmet. Att göra dödsboksutdrag betalas t.ex. med 6:50 per tusen utdrag, födelseboksutdrag betalas med 6 kr per tusen. Om man inte arbetar på beting är timersättningen mellan 60 och 85 öre.

Det är i regel de tillfälliga biträdena som arbetar extra. Och detta kan vara lönsamt. Det enda manliga biträdet, E. Hesseldal, arbetar deltid vissa månader för att hinna med det extra arbetet. Han tjänar som biträde 938:50 och på extraarbete 1 798:73. Dessutom vikarierar han under en vecka på en aktuarietjänst, vilket ger 25 kr. Hans årsinkomst är alltså nästan i aktuarieklass.

En uppskattad medarbetare
När Hesseldal 1923 slutar vid SCB skriver verket till Konungen för att utverka en belöningsmedalj till honom för nästan 34 års väl vitsordad tjänstgöring.

Svaret är positivt: ”Kungl. Maj:t vill, såsom uttryck för Sitt nådiga välbehag, tilldela Hesseldal medaljen i guld av åttonde storleken med inskrift ’För nit och redlighet i rikets tjänst’, att i högblått band med gula kanter bäras å bröstet.”

Slutligen betalar SCB för städning och diverse småjobb. Förste vaktmästaren Fridolf Sköld kan under året kvittera ut drygt 1 120 kr för städning, småtransporter, märkning och tvätt av handdukar m.m. Man kan ana att även fru Sköld varit delaktig i denna verksamhet.

Sammanlagt har ungefär 35 personer anställning vid SCB år 1908 och ytterligare ett tiotal arbetar extra åt verket.

Ekonomi år 1908
SCB:s budget för 1908 ser ut på följande sätt:

Löner inklusive ålderstillägg (fast anställda)	*31 900 kr*
Bibliotekets underhållande	*1 500 kr*
Arvoden till tillfälliga biträden samt vikariatsersättningar	*41 000 kr*
Officiellt statistiskt tryck	*17 300 kr*
Statistisk tidskrift	*1 400 kr*
Avlönings- och pensionsstatistik (extra anslag)	*4 500 kr*
Expenser	*5 900 kr*
Lön åt en e.o. aktuarie	*3 000 kr*
Statistisk utredning om rösträtten	*4 760 kr*
Uppehållande av Sundbärgs befattning (långtidstjänstledig)	*3 000 kr*
Fyllnadsarvode för Odéns tjänst	*440 kr*
Extra lönetillägg	*5 375 kr*
Tryck av E. Sidenbladhs ”Sällsamma händelser …”	*675 kr*
Totalt	***120 750 kr***

SCB:s totala utgifter under året blir 116 150 kr, vilket ger ett överskott som balanseras till nästa år. Utgifterna följer i stort sett budgeten. Procentuellt överväger förstås lönekostnader, för ordinarie och tillfällig personal, med 79 procent. Trycket står för 16 procent medan resterande 5 procent går till inventarier, uppvärmning, bokinköp m.m.

SCB har inte några utgifter för porto, eftersom verket har tjänstebrevsrätt. Det har man ända till denna rättighet försvinner år 1990.

SCB:s bibliotek och arkiv

SCB skall enligt såväl det ursprungliga beslutet som sin senare instruktion ha ett statistiskt bibliotek som skall vara tillgängligt för alla. Det finns vid starten en god grund att bygga på, till stor del som ett resultat av Bergs inköp och byten i samband med hans europeiska resor. Dessutom får SCB naturligtvis ta över Tabellkommissionens bibliotek. Redan när SCB inrättas består således verkets bibliotek av c:a 2 000 band.

År 1860 har biblioteket vuxit till 4 000 band och innehåller dessutom blanketter, kartor m.m.. Utländska böcker står för huvudparten av tillskottet – man har ett regelbundet utbyte med ett trettiotal utländska byråer samt med talrika lärda samfund och privatpersoner – men man har också fått gåvor såväl av andra myndigheter som av privatpersoner.

Vad gäller bytesverksamheten finns det en baksida: man måste förstås sända exemplar av det statistiska trycket utomlands. Berg uppskattar 1858 att det rör sig om 50–60 extra exemplar, vilket är en ganska stor andel av den normala upplagan, som uppgår till c:a 700 exemplar. Antalet bytesexemplar ökar under de följande 50 åren till ett hundratal.

Biblioteket skall inte bara betjäna SCB utan även vara tillgängligt för allmänheten. Öppettiderna är generösa: 9–15 varje vardag. Hemlån kan ske, men kräver särskilt godkännande av SCB:s chef, som också skriver vänliga men bestämda påminnelsebrev till försumliga låntagare.

Biblioteket växer vidare i snabb takt. År 1880 omfattar det drygt 16 000 band, år 1900 drygt 30 000 och år 1910 närmare 40 000 band.

Revisionsanmärkning
Kammarrättens revisionsavdelning kontrollerar noga SCB:s inköp. År 1901 beslutar de t.ex. att inköpen av Hasse W. Tullbergs Svenskt porträttgalleri och A. Anjous Riddare af konung Karl XIII orden inte kan anses förenligt med SCB:s verksamhet, varför ansvarig tjänsteman skall själv betala de totalt 151 kronor och 40 öre som de kostar.

Kvitto på en av de böcker som Kammarrätten inte anser platsar i SCB:s bibliotek.

Elis Sidenbladh protesterar i en underdånig besvärsskrivelse. Han framhåller att SCB:s bibliotek inte skall bara innehålla statistiska publikationer utan också bland annat kalendrar, rullor, kataloger o.dyl. "Det skulle därför hafva varit en betänklig brist, om uti en sådan i sitt slag nästan enastående boksamling [alltså SCB:s bibliotek] saknandes ett i så många avseenden förtjänstfullt arbete [...]".

Sidenbladh får rätt: Konungen upphäver Kammarrättens beslut.

SCB har också, liksom andra statliga ämbetsverk, ett arkiv. Där arkiveras alla ingående och utgående skrivelser. Det blir avsevärda volymer. År 1900 inkommer 6 714 skrivelser medan SCB sänder ut 5 289 skrivelser. Den största delen av skrivelserna rör kontakter med uppgiftslämnarna om sena, ofullständiga eller tvivelaktiga uppgifter. Till detta kommer arbetstabeller etc.

SCB tar också 1858 över ansvaret för Tabellverkets arkiv. Inte förrän 1991 överförs det sista av detta arkiv till Riksarkivet.

SCB har en bibliotekarie, men det är ingen person med biblioteksutbildning utan en av tjänstemännen som också har ansvar för biblioteket. På motsvarande sätt har registratorn, som i regel är en yngre tjänsteman, ansvar för arkivet.

Statistiska beredningen och yngre Tabellkommissionen

Det nya ämbetsverket Statistiska Tabellkommissionen som skapas 1858 består alltså av två delar, den operativa Statistiska centralbyrån och den samordnande Statistiska beredningen. Den senare betraktas vid starten som en mycket viktig institution.

Medlemmar och arbetsuppgifter

Civilministern är ordförande i beredningen och chefen för Statistiska centralbyrån är föredragande. Dessutom deltar cheferna för Topografiska kåren och Lantmäteriet samt Lantbruksakademins sekreterare. Justitiestatexpeditionen (senare Justitiedepartementet), Kammarkollegiet, Kommerskollegiet och Sundhetskollegiet (senare Medicinalstyrelsen) har också var sin representant på relativt hög nivå. Beredningens sammansättning kom mer som synes att skilja sig en del från det ursprungliga förslaget (se sidan 50).

Protokoll från det första sammanträdet med Statistiska beredningen.

Statistiska beredningen har under hela sin existens i stort sett samma sammansättning, även om naturligtvis de enskilda tjänstemännen växlar. När Berg 1879 avgår som SCB-chef blir han personlig medlem av beredningen.

Beredningens arbete växlar mycket i intensitet under dess knappt 30-åriga historia. Den är mest aktiv under startperioden 1858–1861, då man har inte mindre än 23 sammanträden. Av dessa behandlar nio möten den nya befolkningsstatistiken och tre möten systemet för officiell statistik.

Nästa period med hög aktivitet infaller kring 1870, då Berg arbetar med sin stora plan över den officiella statistiken. Under perioden 1869–1874 har beredningen hela 30 sammanträden, varav det statistiska systemet behandlas vid nio. Ett närliggande ämne som behandlas vid sex möten är det officiella statistiska trycket.

Det ämnesområde som är vanligast på beredningens föredragningslista är Landshövdingeberättelserna och frågan om hur de skall kunna förbättras. Ett annat vanligt förekommande statistikområde är jordbruksstatistiken. Det är knappast en tillfällighet att de statistikområden som SCB har eller kommer att få ansvaret för dominerar. Undantag finns dock, som 1871 då Justitiedepartementet tar initiativ till en diskussion om den nya brottsstatistiken.

Efter 1875 avtar aktiviteten i beredningen betydligt. Under perioden fram till 1886 har den endast 13 möten.

Beredningens protokoll visar att SCB:s chef haft en dominerande roll inom beredningen, i synnerhet under Bergs chefsperiod. Eftersom inrikesministrarna och därmed ordförandena växlar, är det naturligt att chefen för SCB står för kontinuiteten och därmed i praktiken får stort ansvar för samordningen av det statistiska systemet. Denna samordning fungerar knappast särskilt effektivt. Möjligen kan man sträcka sig så långt som att säga att Statistiska beredningen har varit ett bra forum för diskussion av idéer om bättre svensk statistik.

En omorganisation endast till formen

År 1886 sker en omorganisation av den svenska statistiken. Statistiska Tabellkommissionen upplöses och dess verkställande organ, Statistiska centralbyrån, blir ett självständigt verk som behåller sitt namn. Statistiska beredningen blir också självständig och döps om till … Statistiska Tabellkommissionen. Tyvärr begränsas reformen till de yttre formerna, medan t.ex. befogenheter eller samarbetsformer inte alls berörs.

1886. SVENSK FÖRFATTNINGS-SAMLING. N:r 77.

Kongl. Maj:ts nådiga instruktion
för Kongl. Statistiska Tabellkommissionen;
gifven Stockholms slott den 22 Oktober 1886.

Vi OSCAR, med Guds nåde, Sveriges, Norges, Götes och Vendes Konung, göre veterligt: att Vi, med upphäfvande af förordningen i nådiga hufvudet den 22 Juli 1858 att Statistiska Beredningen och Statistiska Centralbyrån skola utgöra hvar sin afdelning af Statistiska Tabellkommissionen och med förbehåll att Statistiska Beredningen kallas att bestå under Kongl. Statistiska Tabellkommissionens, funnit godt i nåder stadga följande

Instruktion
för
Kongl. Statistiska Tabellkommissionen.

§ 1.

Statistiska Tabellkommissionen är en rådgifvande myndighet med hufvudsakligt uppdrag att medlem de enskilda verk, som hafva att tillhandagifva bidrag till Sveriges officiella statistik, åstadkomma nödigt samband i hvad denna statistiska verksamhet rörer; åligande det Kommissionen:

att till granskning upptaga så väl allmänna planen, i afseende på insamlandet och första bearbetningen af de redogörelser, hvilka tillämnas skola ingå i Sveriges officiella statistik, som ock formulären för inhemtande af uppgifter till dessa redogörelser, tillvarom förslag om eftergifven förändringar i afseende på allmänna planen eller formulären för redogörelser, som redan äro införlifvade med nämnda statistik;

att söka åstadkomma enhet i redogörelsernas uppställning och tillhandahållande genom tryck; samt

*Återanvändning av namn: **SFS 1886:77** gör klart vad som gäller.*

Tabellkommissionen får en synnerligen allmän instruktion, som bl.a. säger att kommissionen skall vara ”en rådplägande myndighet med hufvudsakligt ändamål att mellan de ämbetsverk, som hafva att offentliggöra bidrag till Sveriges officiella statistik, åstadkomma nödigt samband i hvad deras verksamhet rörer”. Chefen för SCB är ordförande och alla involverade myndigheter – till att börja med 14 stycken – skall vara representerade. Nivån på representationen blir lägre, men i gengäld sägs det uttryckligen att representanten skall vara den (eller en av dem) som är ansvarig för myndighetens statistikproduktion.

En samordningsmodell som inte fungerar

Detta nya samordningsorgan blir inte någon succé. I frågor om ny statistik väljer t.ex. regeringen att vända sig direkt till närmast berörda myndigheter, inte till Tabellkommissionen. Kommissionen sammanträder endast 24 gånger under perioden 1887–1909.

När den officiella statistiken utvärderas i början av 1900-talet är kritiken av kommissionen mycket tydlig, med uttryck som ”misslyckats” och ”mindre livskraftig”. Om kommissionens sätt att lösa sin uppgift sägs:

> ”De brister i den nuvarande officiella statistiken, som i olika delar af föreliggande betänkande framhållas och som i många fall orsakats af bristande enhetlig ledning af hela den officiella statistiken, visa äfven att kommissionen icke fyllt den uppgift som 1854 års kommitté tilltänkt densamma.”

Den logiska slutsatsen av utvärderingen är ett förslag att lägga ned Tabellkommissionen. Det tar dock femtio år innan förslaget blir verklighet.

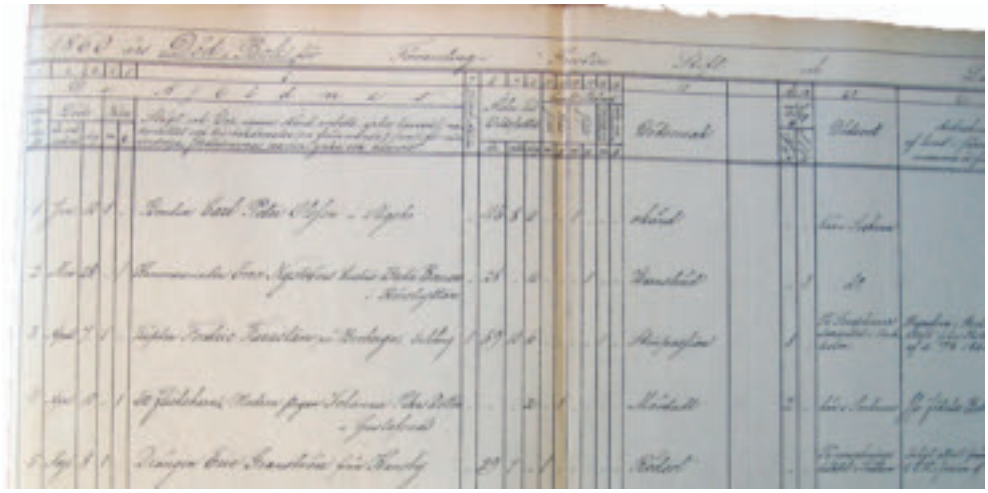
Från befolkningsstatistik till statistik om fattigvård, löner och sparande

SCB tar 1858 över befolkningsstatistiken från Tabellkommissionen. Det är då redan bestämt att verket skall ansvara för redigering och utgivning av jordbruksstatistiken och landshövdingeberättelserna.

Eftersom SCB skall ansvara för sådan ny statistik som inte naturligt faller inom andra myndigheters kompetensområde är det naturligt att det sker en gradvis utvidgning av SCB:s ansvarsområde. Såväl denna tillväxt som moderniseringen av befintlig statistik sker relativt långsamt.

Befolkningsstatistiken stöps om
Redan innan SCB skapas ger Tabellkommissionen Berg i uppdrag att utarbeta ett förslag till ny befolkningsstatistik. Berg hämtar modellen från Registry Office i London och lyckas efter långa diskussioner få med sig prästeståndet. Detta är viktigt eftersom det även i fortsättningen är prästerna som skall stå för datainsamlingen.

Bättre samordning av folkbokföring och befolkningsstatistik
Den stora nyheten i förslaget är att prästerna slipper arbetet med att räkna fram tabeller. De får istället särskilda formulär – födelse-, vigsel- och dödsböcker – dit de skall föra över årets löpande anteckningar. Dessa uppgifter kompletteras med ett formulär för en summarisk redogörelse över folkmängden vid årsskiftet, som skall vara avstämd med mantalslängden. Vart femte år skall en avskrift av husförhörslängden, med mer detaljerade uppgifter av folkräkningskaraktär, sändas in till SCB.

SCB sänder med ett exempel på hur dödsboken skall fyllas i.

Civilministern beslutar i november 1859 i stort sett enligt Bergs förslag. Prästerna får dock inte någon ersättning för sitt arbete, vilket Berg tänkt sig. Å andra sidan behöver avskriften av husförhörslängderna inte göras oftare än vart tionde år.

Nyordningen innebär att SCB får tillgång till primäruppgifterna, om än i avskriftsform. Det blir mer sammanställningsarbete, men mycket mindre arbete med påminnelser och färre kontakter med anledning av förmodat felaktiga eller saknade uppgifter. Sammantaget blir statistikens kvalitet bättre. När Sundbärg vid sekelskiftet 1900 genomför sitt stora arbete med att ta fram korrigerade befolkningssiffror för perioden 1750–1900 lämnar han t.ex. perioden efter 1850 helt okorrigerad.

Prästens lilla piga

År 1860 skickas cirka tusen skrivelser till pastorsämbetena. Ett exempel på detaljeringsnivån ges av nedanstående utdrag ur skrivelse till pastorsämbetet i Smedby på Öland:

I utdraget ur födelseboken förekommer under No. 10 och den 16 Mars oäkta flickan Johanna Charlotta, dotter till försvarslösa pigan Elin Jonasdotter på Lofvers bruk, men då uppgift om moderns ålder saknas, torde Pastor, derest upplysning derom står att vinna, sådan benäget meddela.

Pastorn svarar inom en månad snällt på två frågor som ställts samtidigt, men nämner inget om pigans ålder. SCB ger tydligen upp och Elin Jonasdotter kommer därmed att bli en av fyra barnaföderskor i Kalmar län under perioden 1856–1860 (av totalt 37 959) som redovisas i kolumnen "Ålder okänd".

Det blir ändå åtskilliga brev och t.o.m. ett telegram såväl till konsistorier som till enskilda präster innan arbetet är färdigt. 1863 publiceras resultatet i serien *Befolkningsstatistik*. I den rapport som bär undertiteln *1856 med 1860* (där *med* skall läsas som *till och med*) finns alltså statistik insamlad på både gammalt och nytt vis.

Barnaföderskornas åldersfördelning är tämligen oförändrad sedan 1700-talet. Ur ***Statistiska Central-byråns underdåniga berättelse för åren 1856 med 1860****.*

Tab. Litt. P. *Förhållandet mellan barnaföderskornas ålder.*

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
I hela riket.	Af 100 barnaföderskor hafva befunnit sig i ålderu:								
	under 20 år.	20—25 år.	25—30 år.	30—35 år.	35—40 år.	40—45 år.	45—50 år.	öfver 50 år.	Summa.
Medeltal 1776—1855	2·12	15·18	26·19	26·20	19·19	9·45	1·64	0·03	100
» 1776—1780	2·81	15·80	26·23	25·64	18·00	9·35	2·13	0·04	100
» 1851—1855	1·09	12·87	26·87	28·24	20·12	9·54	1·25	0·02	100
» 1856—1860	1·06	12·63	24·46	27·73	22·10	10·57	1·44	0·01	100
1856	0·99	12·81	24·80	28·99	20·94	10·05	1·41	0·01	100
1857	1·01	12·86	24·37	28·58	21·49	10·19	1·49	0·01	100
1858	1·03	12·75	24·40	27·72	22·16	10·58	1·34	0·02	100
1859	1·15	12·62	24·36	27·18	22·39	10·90	1·39	0·01	100
1860	1·09	12·18	24·39	26·43	23·29	11·03	1·57	0·02	100
Å landsbygden 1851—1855	1·06	12·72	26·70	28·10	20·27	9·82	1·31	0·02	100
» » 1856—1860	1·03	12·42	24·22	27·65	22·27	10·88	1·52	0·01	100
I städerne 1851—1855	1·34	14·20	28·42	29·58	18·74	7·01	0·70	0·01	100
» » 1856—1860	1·29	14·39	26·37	28·38	20·68	8·06	0·82	0·01	100
Länsvis 1856—1860:									
Stockholms stad	1·82	16·86	27·87	28·05	18·48	6·21	0·71	—	100
Stockholms län	1·18	13·63	26·47	28·35	20·27	9·02	1·06	0·02	100
Upsala d:o	1·18	13·79	27·13	27·70	20·17	8·82	1·19	0·02	100
Södermanlands d:o	1·09	14·16	25·39	27·62	20·70	9·91	1·12	0·01	100

Census i Stockholm

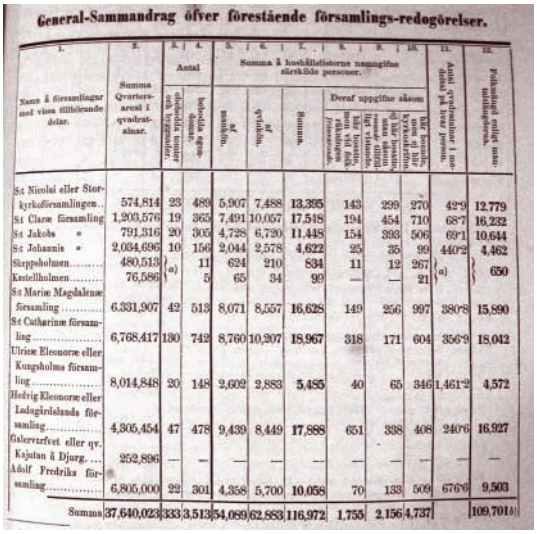
För Stockholms stad, där folkbokföringen har lägre kvalitet, beslutar regeringen om en särskild ”folkräkning eller census” år 1860. SCB och Överståthållarämbetet arbetar tillsammans fram ett förfarande som innebär att myndigheterna tar fram distrikts- och egendomslistor. Hushållen, som identifieras med hjälp av dessa listor, fyller sedan i hushållsformulär och lämnar in dessa till polisen. Vid inlämningsställena finns särskild personal som kan hjälpa till med ifyllandet.

Arrangemanget fungerar över förväntan – Berg noterar nöjt att den första inlämnade blanketten är kungens egenhändigt ifyllda – men fr.o.m. 1880 övergår man ändå till att använda administrativa uppgifter för Stockholm. Också i Göteborg görs vid två tillfällen direktinsamling genom folkräkning.

Den löpande befolkningsstatistiken finner sin form

Den nya modellen för den svenska befolkningsstatistiken innebär att SCB varje år publicerar uppgifter om befolkningsrörelsen, dvs. födda, gifta och döda. Uppgifterna kompletteras fr.o.m. 1865 med siffror om emigrationen, och fr.o.m. 1875 med siffror om immigrationen. Statistiken redovisas ned på länsnivå.

Denna modell används i princip ända till mitten av 1900-talet, om än med förbättringar i innehåll, teknik och redovisning. Redan så tidigt som 1865 börjar man t.ex. göra årliga framskrivningar av befolkningsstrukturen baserad på närmast föregående folkräkning. I början görs beräkningar endast av befolkningen fördelad endast på ålder och kön, men 1901 tillkommer civilstånd.

General-Sammandrag öfver förestående församlings-redogörelser.

1. Namn å församlingar med vissa tillhörande delar.	2. Summa Qvarters-areal i qvadrat-alnar.	3. Antal allmänna tomter och trädgårdar.	4. Antal bebodda egendomar.	5. Summa å hushållslistorna namngifna särskilda personer. af manfolk.	af qvinfolk.	Summa.	Deraf uppgifne såsom: Fabriksidkare, bruksägare, handtverksmästare, fabriksföreståndare, fabriksarbetare, bruksarbetare, handtverkare, gesäller, lärlingar, drängar, pigor, dagaflönare, fattighjonade, fattighjon, inhysingar, backstugusittare, backstugusittarehustrur, backstugusittarebarn, inhysingshustrur, inhysingsbarn, tjenstehjon, tjenstepiger, tjenstedrängar, tjenstepojkar, tjenstekarlar, tjenstehjon hos enskilde personer, tjenstehjon hos myndigheter och inrättningar, tjenstehjon hos enskilde personer, tjenstehjon hos myndigheter och inrättningar.	11. Antal qvadratalnar i hvar person.	12. Folkmängd enligt mantalsförteckn.
St Nicolai eller Storkyrkoförsamlingen	574,814	23	489	5,907	7,488	13,395	143	299	270	42·9	12,779
St Clare församling	1,203,576	19	363	7,491	10,057	17,548	194	454	710	68·7	16,232
St Jakobs »	791,316	20	305	4,738	6,720	11,445	154	393	506	69·1	10,644
St Johannis »	2,034,696	10	156	2,044	2,578	4,622	25	35	99	440·2	4,462
Skeppsholmen	480,513	a)	11	624	210	834	11	12	267	a)	650
Kastellholmen	76,586		5	65	34	99	—	—	21		
St Mariæ Magdalenæ församling	6,331,907	42	513	8,071	8,557	16,628	149	256	997	380·8	15,890
St Catharinæ församling	6,768,417	180	742	8,760	10,207	18,967	318	171	604	356·9	18,042
Ulricæ Eleonoræ eller Kungsholms församling	8,014,848	20	148	2,602	2,883	5,485	40	65	346	1,461·2	4,572
Hedvig Eleonoræ eller Ladugårdslands församling	4,305,454	47	478	9,439	8,449	17,888	651	338	408	240·6	16,927
Gäfvervefvet eller qv. Kajutan å Djurg.	252,896	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Adolf Fredriks församling	6,805,000	22	301	4,358	5,700	10,058	70	133	509	676·6	9,503
Summa	37,640,023	333	3,513	54,089	62,883	116,972	1,755	2,156	4,737		109,701

Resultaten av Folkräkningen i Stockholm 1860 ger information också om folktätheten. I genomsnitt har varje stockholmare 322 kvadratalnar eller drygt 113 m² att röra sig på.

Konungen får tillgång till resultaten före alla andra. Koncept till brev om folkmängden den 31 december 1866, ett halvår efter detta datum.

Även insamlingsrutinerna förändras. Så sänds t. ex. nya blanketter för såväl de årliga uppgiftsinsamlingarna som för de mer omfattande insamlingarna som görs vart tionde år ut till prästerna år 1870. Dessa blanketter ersätter alltså dem som introducerats vid SCB:s start.

Under 1870 ökar SCB:s krav på prästerna ytterligare.

Det "Utkast till en plan för Sveriges officiela statistik", hvilket, till pröfning för
lagdt Kongl. Statistiska Beredningen, af denna ansetts böra offentliggöras och me
delas alla de embetsmyndigheter, som till landets statistik redan lemnat eller kun
de ifrågakomma att lemna bidrag, för att på detta sätt tillvägabringa upplysnin
om befintlig tillgång och utväg för erhållande af statistiska uppgifter jemte
förberedande granskning af planen, får jag, jemlikt Kongl. Maj:ts den 27 sistlidn
Januari meddelade Nådiga godkännande af det föreslagna sättet för de uttalad
åsigternas spridning, härmed äran öfverlemna, så vidt det i 24:de häftet af Stat
stisk tidskrift ännu hunnit offentliggöras.

Stockholm i Kongl. Statistiska Central-Byrån den 21 Februari 1870.

FR. TH. BERG.

Elis Sidenbladh.

N:o 474 Exp: d 18 Maj 18

Till Herr Kontraktsprosten i Uppsala Dom Prosteri.

Adr. Församling. Uppsala

Härmed får Kongl. Statistiska Central-Byrån tillkännagifva, att med dagenspost
.....afsändes i 1 paket under Eder adress nedannämnde antal blanketter, hvaraf Herr
Kontraktsprosten behagade med ledning af nedanstående förteckning göra fördelning bland Kontraktets
Herrar Kyrkoherdar, hvilka torde underrättas, att utdragen ur husförhörslängderna äro afsedda för 1870
års folkräkning (jfr Sv. Förf.-Saml. N:o 8 för 1870), men att alla de öfriga blanketterna äro lämnade att
användas för de utdrag, som skola åren 1871—1875 hit till Kongl. Byrån årligen insändas, äfvensom att
förefallande ytterligare behof af blanketter kan afhjelpas genom ett i Prostexpeditionen förvaradt reserv-
förråd. Derest detta reservförråd, som i sändningen medföljer, skulle nu eller framdeles befinnas otill-
räckligt, torde nödig reqvisition från Herr Kontraktsprosten få här i Kongl. Byrån emotses, då det be-
gärda antalet skall oförd röjligen öfversändas. Stockholm 14 Maj 1870.

Kongl. Statistiska Central-Byrån.

Till rikets Herrar Kyrkoherdar och Församlings-föreståndare.

I den mån det lyckats för den officiela statistiken att öka omfånget och värdet af sina iakttagelser, har hon ock blifvit satt i tillfälle att sprida ljus öfver allt större områden af samhällsförhållandena. Men hvarje framsteg, som göres på vetenskaplig forskningsbana, framkallar nya frågor att besvara och följaktligen behof af nya undersökningar.

De sammanträden, till hvilka numera flertalet af de Europeiska staternas Regeringar tid efter annan inbjudit den officiela statistikens målsmän för att öfverenskomma om ordnandet af de statistiska arbetena på det ändamålsenligaste sätt, hafva naturligtvis framkallat talrika önskningar att genom vidgade iakttagelser kunna tillmötesgå det växande krafvet på upplysning.

Bland sådana förekom på den statistiska kongressen i Haag år 1869 äfven frågan att genom beredandet af uppgifter om föräldrarnes ålder vid deras barns födelse samla bidrag till lösningen af frågan om fruktsamhetens förhållande och proportionen emellan de födda barnens kön, med anledning hvarpå de officiela ombuden erhöllo uppdrag att hvar inom sitt land söka verka för denna frågas utredande genom tillförlitliga iakttagelser.

Då Sverige redan framför flertalet stater har förseget att ega uppgifter om *modrarnas* ålder vid nedkomsten, och då jag, genomträngd af den lidigaste erkända vikt det fosterländska nit, hvarmed rikets prästerskap upprätthåller vår befolkningsstatistik, i det längsta velat undvika att taga detta nit i ytterligare anspråk, har jag trott mig först böra afvakta upplysning, huru den väckta frågan i andra länder komme att behandlas.

Sedan jag nu erhållit upplysning, att det statistiska embetsverket i Norge genom ett år 1869 utfärdadt Cirkulär vädjat till det Norska prästerskapets välvilja för erhållande bland annat af uppgifter om föräldrarnes ålder och giftermålets duration vid modrens nedkomst med barn och på grund deraf påräknar dessa uppgifters tillgänglighet redan för nu löpande år, har jag trott mig icke kunna undgå att begagna samma utväg.

Jag utbeder mig alltså härmed få framställa den vänliga anhållan, det Tit. behagade, så vidt lägligt är, från och med året 1871 och framgent godhetsfullt utdraget ur födelseboken jemte öfriga föreskrifna uppgifter jemval anteckna:

a) *barnfadrens sist fyllda ålder år,*
b) *huru många år föräldrarne vid barnets födelse varit gifta,*
c) *hvilketdera i ordningen barnet (lefvande- eller dödfödt) är i samma gifte eller af samma kull (1:sta, 2:dra, 3:dje o. s. v.).*

För anteckning af mom. a) torde kol. 21 i formulärblanketten för utdrag ur födelseboken erbjuda lämplig plats å rad motsvarande fadrens namn ofvanom modrens.

För den eller de siffror, som besvara frågan b) torde kol. 15 lemna utrymme.

Barnets ordningsnummer torde kunna med siffror inom parentes antydas efter namnet i kol. 6.

Så snart de benäget meddelade uppgifterna i förenämnda hänseenden lemnat tillfälle till upplysande resultat, skall det för Statistiska Central-Byrån blifva en kär pligt att låta dessa komma till allmän kännedom. Stockholm i Kongl. Statistiska Central-Byrån den 25 November 1870.

FR. TH. BERG.

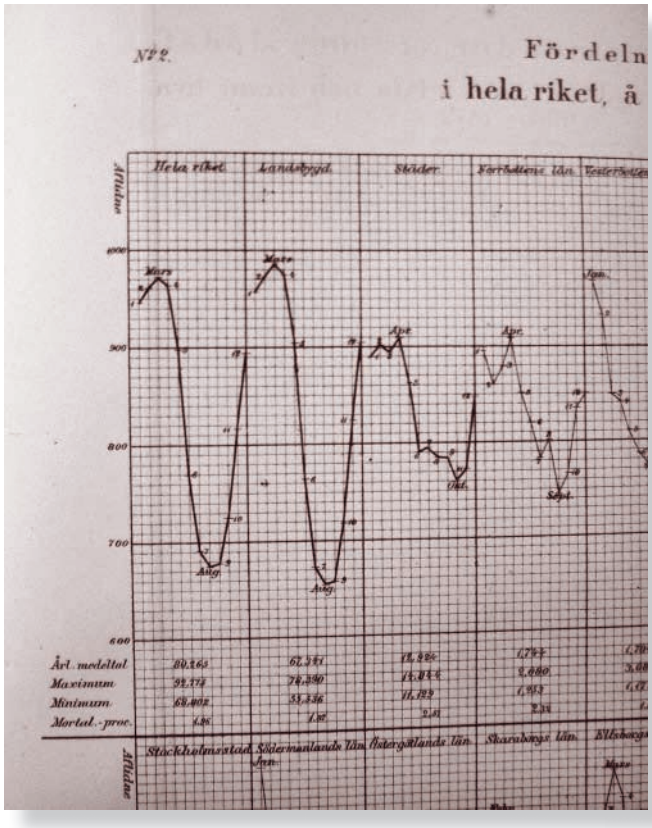
Utdrag ur Husförhörslängden för ..... församl. i ..... prosteri, ... län, d. 31/12 1870

Nr	Kön	Namn, embete, yrke, näringsfång, nationalitet (om främmande) samt öfriga specifikationer jemte vissa lyten enligt de i Sv. Författn.-Samling under N:o 8 år 1870 meddelade anvisningar.	Födelse-år	Födelse-ort (Församling i N. N. län eller stad)	Ogift	Gift	Enkling	Anm.
		Transport						
		Transport						

Att befolkningsstatistiken behåller sina huvuddrag kan skymma det faktum att den är arbetskrävande för såväl SCB som präster. 1875 skickar t.ex. SCB ut blanketter till varje församling för de närmaste fem åren: nästan 47 000 blanketter för utdrag ur födelseboken, nästan 19 000 för utdrag ur vigselboken, drygt 30 000 för utdrag ur dödsboken och nästan 33 000 för ”summarisk redogörelse av folkmängden”. Även om dessa siffror inkluderar reservblanketter, ger de en viss uppfattning om arbetet med att fylla i blanketter. Dessutom granskar SCB varje insänd blankett och återkommer i många fall till uppgiftslämnaren.

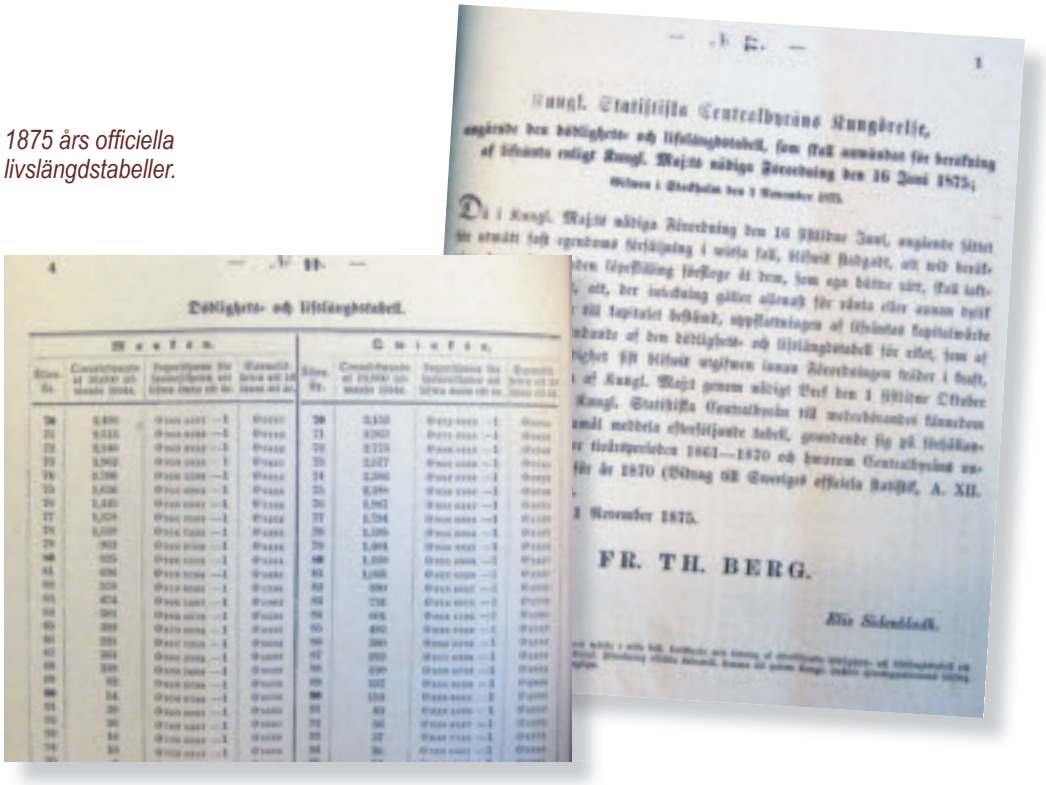
Befolkningsstatistikens uppgifter ligger naturligtvis till grund för beräkningar av dödlighets- och livslängdstabeller. De första publiceras redan år 1860 och bygger på uppgifter för perioden 1851–1855, tillsammans med motsvarande uppgifter för varje femårsperiod från 1755. Därefter publiceras denna typ av tabeller vart tionde år, i samband med den utökade publikationen av folkräkningskaraktär.

Såväl metoder som innehåll i dödlighetstabellerna förbättras över åren. För att utjämna oregelbundenheter av slumpmässig art börjar man 1870 att använda sig av vad vi idag kallar glidande medelvärden. Samtidigt kan SCB för första gången redovisa dödlighet uppdelad inte bara efter ålder och kön, utan också efter civilstånd.

Dödlighetens variation mellan olika månader år 1870.

I oktober 1875 får SCB ett kungligt uppdrag att beräkna och publicera en ”lättfattligt uppställd tabell” som underlag för att beräkna livräntors värde. Verket får två månader på sig, men redan efter halva den tiden publiceras den begärda tabellen i Svensk författningssamling.

Kungl. Statistiska Centralbyråns Kungörelse,

angående den dödlighets- och lifslängdstabell, som fått användas för beräkning af lifräntor enligt Kungl. Majits nådiga Förordning den 16 Juni 1875;

Dödlighets- och lifslängdstabell.

FR. TH. BERG.

1875 års officiella livslängdstabeller.

1901 börjar SCB publicera yrkesuppgifter för vigda, föräldrar och avlidna, dock endast för män. Utvidgningen har blivit möjlig genom 1894 års folkbokföringsreform, som bl.a. ytterligare standardiserar befolkningsformulären. Det dröjer sedan ända till 1924 innan motsvarande tabeller tas fram för kvinnor.

Sammantaget kan befolkningsstatistiken anses ha utvecklats på det sätt som avsågs när SCB bildades. Den kommer under lång tid att förbli SCB:s viktigaste statistikområde.

Folkräkningarna

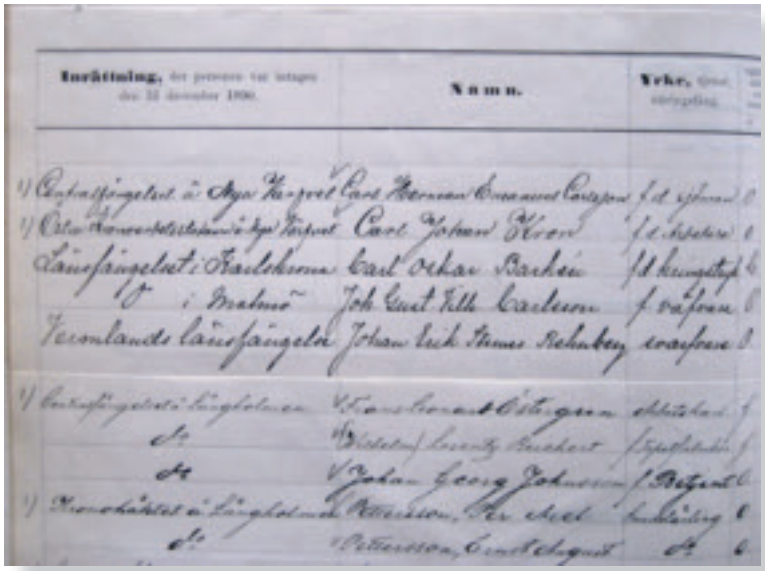
Vart tionde år, med start år 1860, kompletteras den löpande befolkningsstatistiken med uppgifter ned på församlingsnivå. Dessa folkräkningar baseras på utdrag ur församlingsböckerna (och några år, som nämnts ovan, med direkta folkräkningar i rikets största städer).

Folkräkningarna baseras alltså på administrativt material från kyrkobokföringen. Det finns en alternativ datakälla, nämligen mantalslängderna, som används i Stockholm (och vid två tillfällen i Göteborg). SCB gör naturligtvis en jämförelse mellan de två källorna.

Vid år 1890 års folkräkning är den officiella siffran 4 784 981 personer, medan en summering av mantalsskrivna personer ger siffran 4 784 858. På riksnivå är skillnaden alltså försumbar, men SCB noterar att för mindre områden, framför allt för städerna, kan skillnaden vara betydande. Man finner ingen anledning att lämna kyrkobokföringen som huvudkälla för folkräkningarna.

Folkräkningarna innebär många återkontakter med uppgiftslämnarna. 1891 sänder t.ex. SCB ut drygt ett tusen skrivelser till pastorsämbetena bara för att få korrekta uppgifter för personer som vistas på fängelser, hospital el. dyl. Det är därför inte förvånande att de sista uppgifterna från 1890 års folkräkning kommer in så sent som på nyårsafton 1894.

Mantalslängderna omfattade ursprungligen endast dem som var skyldiga att betala mantalspenning. Med tiden blev de en förteckning över alla skattskyldiga och fr.o.m. 1765 stadgades att mantalslängderna skulle omfatta ”alla människor som liv äga och följaktligen över- och underårige av vad stånd, ålder och kön de helst vara må.

Fem av 28 personer som SCB begär uppgifter från av St. Olai församling i Norrköping.

Statistik som tidens tecken

De tidiga folkräkningsrapporterna innehåller uppgifter av en typ som kan få en nutida läsare att studsa till. Det finns t.ex. ett särskilt avsnitt om ”Sinnessjuke, döfstumme och blinde”. För år 1890 redovisas kön, ålder m.m. för 25 280 sådana personer. Den största delkategorin är ”Idioter”, som består av 7 619 personer. Sex personer är både idioter, dövstumma och blinda.

Ett annat avsnitt ägnas åt ”Lappar och finnar samt zigenare”. Man konstaterar att det i Sverige endast finns 26 351 lappar och finnar, eller 0,55 procent av hela befolkningen, varför ”[…] vårt folk i det hela åtnjuter förmånen af en sällsynt homogenitet”. Inte desto mindre ägnas de landskap där de ”icke-svenska elementen utgöra en mycket beaktansvärd kontingent” stor uppmärksamhet.

Vad gäller zigenarna tvingas SCB erkänna: "Om zigenarnes verkliga antal i vårt land har man denna gång ännu mindre än förr lyckats vinna någon fullständig kunskap. Enligt vad som af tab. 10 framgår, äro som zigenare i husförhörslängderna antecknade allenast 53 personer."

Denna typ av uppgifter fortsätter att samlas in och redovisas i SCB:s folkräkningspublikationer. Vid 1930 års folkräkning ägnas fortfarande ett särskilt avsnitt åt "Lyten" och 1945 redovisas "Statistiken över lappbefolkningen" i en egen publikation. Det är dock de sista tillfällena som statistik av denna typ ingår i folkräkningarna.

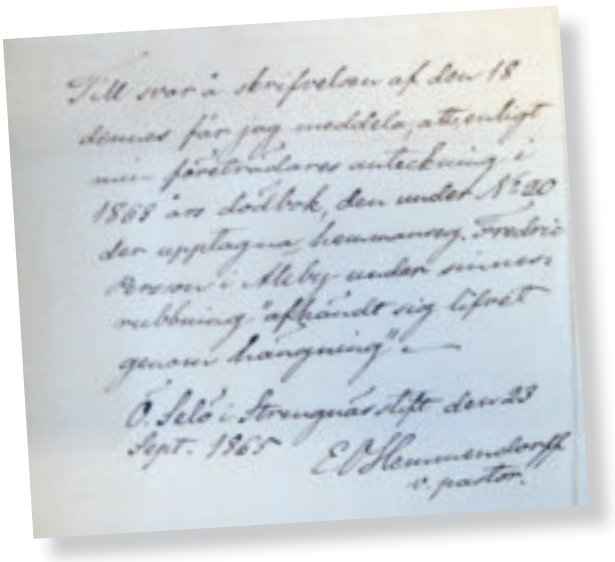
Egentligen skall folkräkningar hållas vart femte år, men SCB föreslår i god tid före varje år som slutar på fem att den aktuella folkräkningen skall ställas in. Som skäl anförs dels att det inte finns något behov av så täta folkräkningsuppgifter, dels att den senaste folkräkningen ännu inte är färdigbearbetad. Kungl. Maj:t godkänner regelmässigt verkets framställningar.

En lucka i statistiken

Det finns år 1858 en ambition att återigen kunna framställa en officiell svensk dödsorsaksstatistik. För att åstadkomma detta får SCB tillsammans med Sundhetskollegium, ett regeringsuppdrag, och en diskussion mellan myndigheterna påbörjas. Vissa data samlas också in och SCB publicerar under en kortare period statistik över döda i vissa epidemiska sjukdomar samt dödsorsaker i städerna.

Någon löpande och heltäckande dödsorsaksstatistik kommer dock inte till stånd. Ansvaret för detta misslyckande måste anses vila tyngst på den myndighet som har ansvaret för hälso- och sjukvårdsstatistiken, alltså Sundhetskollegium och dess efterföljare Medicinalstyrelsen. Det kommer att dröja till 1911 innan Sverige får en heltäckande, officiell dödsorsaksstatistik.

Självmord är en dödsorsak som rapporteras; självmordsfrekvensen ses som ett mått på folkets moraliska status. År 1894 registreras det hittills högsta antalet självmord, 771 stycken. Det är ungefär samma frekvens som hundra år senare, då antalet självmord är omkring 2 000 per år.

Landshövdingeberättelserna inordnas i den officiella statistiken
Landshövdingeberättelserna – eller mer korrekt Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser – baseras på en lång kedja av uppgiftslämnare. Landshövdingen infordrar uppgifter från kronofogden, kronofogden från länsmannen och denne i sin tur från fjärdingsmannen. Redan 1823 års riksdag noterar att ”grunderna för en riksstatistik sålunda blefve beroende af fjärdingsmannens eller annan dylik persons noggrannhet, kunskap och pålitlighet” och drar slutsatsen att ”erforderlig säkerhet i de statistiska uppgifterna på den inslagna vägen omöjligen kunna vinnas”.

Nya formulär och viss förenkling
1854 års kommitté har förvånansvärt litet att säga om dessa berättelser, men nämner att de med vissa förändringar skulle kunna utgöra ett komplement till riksstatistiken.

Redan år 1861 kommer Berg med ett förslag till fasta formulär för landshövdingeberättelserna. De delas in i sex avdelningar:

1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet
2. Länets innevånare
3. Näringarna
5. Kommunikations-anstalter och varubyten
6. Kameral-förhållanden
7. Politi

*Med **politi** avses ungefär offentlig eller offentligt kontrollerad verksamhet. I berättelsen för Stockholms stad 1891–1895 börjar man med stadens myndigheter och fortsätter med brännvinsförsäljning, gasanvändning, nyuppförda monument m.m. för att avsluta med fromma stiftelser.*

Berg tar hänsyn till att det för vissa av fackområdena har fattats beslut om insamling av officiell statistik på annat vis, varför motsvarande uppgifter kan utgå ur landshövdingeberättelserna. För vissa variabler utgör dock berättelserna den enda källan och för andra är den regionala aspekten tillräcklig för att låta dem kvarstå. Berg anför också som skäl för berättelsernas omfattning att han förväntar sig ett stort lokalt intresse för dem.

Totalt är det 12 tabeller som skall fyllas i, de flesta för vart och ett av de fem åren, men några av de mest komplicerade endast för respektive periods slut.

Till Kongl. Majts Befallningshafvande i

Den 22 januari 1866 har Berg äran anhålla om att landshövdingarna använder SCB:s nya formulär för sina femårsberättelser.

I mars 1862 ger civilministern SCB i uppdrag att ansvara för publiceringen av berättelserna tillsammans med ett sammandrag för hela riket. Mindre än ett år senare kommer de första av dessa berättelser i BiSOS.

Landshövdingeberättelsernas breda ansats leder naturligtvis till kvalitetsproblem. Detta framgår också av SCB:s sammandrag av berättelserna, där man t.o.m. väljer att ersätta vissa uppgifter med siffror från annan officiell statistik. Samtidigt är SCB:s kritik mycket hovsam; man vill uppenbarligen inte stöta sig med en viktig datakälla.

Under sin existens inom BiSOS varierar landshövdingeberättelserna relativt mycket i omfattning och inriktning, men behåller hela tiden sin höga ambition vad gäller omfattning och detaljer. De blir med tiden allt mer omfångsrika.

Variationen mellan länen är betydande. Delvis beror detta på skillnader i länens storlek och på hur komplext deras näringsliv är. För att ta åren 1881–1885 som exempel är det föga förvånande att berättelsen från Stockholms stad är den mest omfattande med 128 sidor, följd av Göteborgs och Bohus län med 94. Däremot är det svårt att förklara t.ex. skillnaderna mellan Elfsborgs län (kortast av alla med sina 20 sidor) och Skaraborgs län (50 sidor) med något annat än olika intresse från de olika länsstyrelserna.

Statistik över skjutna rovdjur är en viktig del av landshövdingeberättelserna. Här siffror för Norrbottens län ur 1881–1885 års berättelser.

D) **Jagt.** Nedanstående tabell upptager antalet dödade rofdjur och de derför författningsenligt utbetalade skottpenningar.

	Antal björnar.	Antal vargar.	Antal järfvar.	Belöningarnes belopp. Kronor.
År 1881	19	23	68	2,205 —
» 1882	6	6	65	1,100 —
» 1883	8	12	48	1,180 —
» 1884	21	16	33	1,780 —
» 1885	14	11	62	1,595 —
Summa	68	68	276	7,860 —

De sista landshövdingeberättelserna som ges ut avser femårsperioden 1901–1905. Berättelserna för dessa år kommer inte ut förrän i mars 1912; en bidragande orsak är att de sista uppgifterna från länsstyrelserna inte kommer in förrän i september 1909. Det är lätt att se förseningarna som ett tecken på bristande intresse på alla nivåer. Men omfånget är imponerande: En tegelsten som är en decimeter tjock och innehåller totalt 2 200 sidor, varav SCB:s inledning upptar 255 sidor.

Jordbruksstatistiken utvecklas
Vid mitten av 1800-talet har jordbruket en mycket stor betydelse för den svenska ekonomin, medan jordbruksstatistiken är bristfällig. En reformerad jordbruksstatistik har alltså hög prioritet. I 1856 års förslag till ett nytt statistiskt ämbetsverk behandlas denna statistik utförligt, och man ger t.o.m. förslag till nya formulär.

År 1861 behandlar Statistiska beredningen ett förslag till ny jordbruksstatistik från Kungliga Lantbruksakademin. Berg inkommer därefter med ett eget förslag, som till viss del avviker från akademins. Hans argumentation i frågan om jordbruksstatistik är värd att återge, eftersom den ger en bra bild av de statistiska metodernas ställning vid SCB:s start.

Bergs resonemang om jordbruksstatistikens uppgift
Jordbruksstatistiken har enligt Berg två olika syften: att lämna bidrag till jordbrukets historia och att ge regering och folk kännedom om ”hufvudsakliga beloppet af årets skörd och kreaturstillgången m.m.” Statistiken skall alltså både beskriva ett tidsförlopp och tillståndet vid en given tidpunkt.

Berg noterar med gillande att flera länder har jordbruksräkningar vart femte eller vart tionde år för att fylla det första syftet och löpande statistik för att fylla det andra. Data om de förhållanden som varierar kraftigt mellan åren bör samlas in årligen, medan uppgifter om sådant som utvecklas långsammare bör samlas in mer sällan, men mer detaljerat.

Resonemang om uppgiftslämnandet
Berg diskuterar vidare svårigheterna med att få korrekta svar från jordbrukarna och utgår från att förmågan och intresset för att lämna riktiga upplysningar varierar mycket. Han förmodar att svaren på kvantitativa frågor inte kommer att baseras på ”friskt minne” och än mindre på bokföring, utan i stor utsträckning på ”gissningar, öfverslag och uppskattningar, i hvilka spelrummet för uppsåtliga eller ouppsåtliga fel är alldeles för stort, derest sådant ej genom undersökningsmethoden, så vidt möjligt, förebyggas”.

Flera resonemang av detta slag, särskilt i kombination med risken att jordbrukarna misstänker att uppgifterna samlas in för beskattningsändamål, får Berg att förkasta den direkta eller omedelbara metoden, dvs. datainsamling från jordbrukarna själva. Istället förordar han den indirekta eller medelbara, alltså att man söker information genom att låta ”sakkunniga personer verkställa samvetsgrann uppskattning”. Berg hänvisar dessutom till utländska förebilder.

Om mätfel och hur de hanteras
Berg för en intressant diskussion om mätfel. Han noterar att de enskilda primäruppgifterna för många slags statistik har föga tillförlitlighet, men att den motsvarande statistiken ändå är tillförlitlig, nota bene om den insamlats och bearbetats på ett korrekt sätt.

Berg utvecklar detta resonemang:

”Den lider inte det ringaste af någon störande osäkerhet, om t.ex. uppgifterna rörande *skörden* finner fel af några tunnor för ett mindre område. Har man nemligen skäl för det antagandet, att dylika fel än *öfver- än understiga* det verkliga förhållandet, så följer ock deraf, att de i slutsumman för ett större antal distrikter *utjemna* varandra. Har man åter anledning att antaga, det dessa fel i allmänhet gå i samma rigtning, så är det ej serdeles svårighet att vinna så mycket upplysning om graden af dylika fel, att man med någorlunda tillförlitlighet kan skydda sig mot att blifva missledd, derest blott med behörig sakkunskap och samvetsgrannhet behandlats.”

Allt detta gör ett ganska modernt intryck, så när som på tilltron till experters förmåga att fastställa storleken på eventuella systematiska fel. Också Bergs tankar om granskning och rättning känns relativt moderna:

”Till methoden hör ock, om den skall blifva fungerande, en sådan *kombination* af frågor, att svaren i någon mån må kunna begagnas till ömsesidig kontroll. Uppgiften kan då pröfvas och bedömas ej blott i och för sig, utan ock i jemförelse med andra närbeslägtade. Om vid en dylik jemförelse exempelvis arealen af odlad jord skulle stå i uppenbar motsägelse mot utsädes- eller afkastningsbelopp, eller den uppgift som vid *en* tidpunkt erhållits uppenbart motsäger den vid en annan tidpunkt lemnade, så hänvisar detta omisskänneligt på behofvet af en närmare pröfning.”

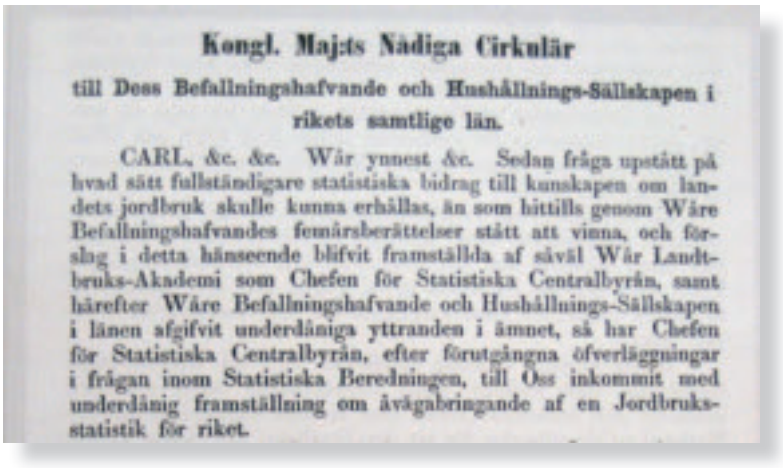
Hushållningssällskapen får genomförandeansvaret

Det står helt klart att jordbruksstatistiken kräver samarbete med en lokal organisation. Lyckligtvis finns sedan 1850 hushållningssällskap i alla län, fristående organisationer som skall främja rationellt jordbruk. Såväl Berg som Lantbruksakademin förordar att sällskapen skall sköta uppgiftsinsamlingen. I praktiken innebär detta att de skall fylla i sockenvisa blanketter för alla jordbruk. Lantbruksakademin bifogar ett förslag till formulär som har 64 kolumner och en rad per jordbruksegendom. Det föreslagna formuläret är över en meter brett!

Statistiska beredningen går föga oväntat på Bergs förslag, som även det innebär en omfattande uppgiftsinsamling: Bergs blankettförslag omfattar 37 variabler från arealfördelning till biodling, med detaljerade uppgifter om t.ex. skördens storlek för nio grödor och antalsuppgifter för nio slags husdjur.

Försiktigtvis sänds förslaget ut på remiss till landshövdingar och hushållningssällskap. Det får ett övervägande positivt mottagande och i mars 1865 utfärdar Kungl. Maj:t ett nådigt cirkulär om den nya jordbruksstatistiken. Den första statistiken kommer att avse redan detta år.

Konungen meddelar att ansvaret för jordbruksstatistiken överförts till SCB.

Kongl. Maj:ts Nådiga Cirkulär

till Dess Befallningshafvande och Hushållnings-Sällskapen i rikets samtlige län.

CARL, &c. &c. Wår ynnest &c. Sedan fråga uppstått på hvad sätt fullständigare statistiska bidrag till kunskapen om landets jordbruk skulle kunna erhållas, än som hittills genom Wåre Befallningshafvandes femårsberättelser stått att vinna, och förslag i detta hänseende blifvit framställda af såväl Wår Landtbruks-Akademi som Chefen för Statistiska Centralbyrån, samt härefter Wåre Befallningshafvande och Hushållnings-Sällskapen i länen afgifvit underdåniga yttranden i ämnet, så har Chefen för Statistiska Centralbyrån, efter förutgångna öfverläggningar i frågan inom Statistiska Beredningen, till Oss inkommit med underdånig framställning om åvägabringande af en Jordbruksstatistik för riket.

Spannmålsskörden som förklaringsgrund
Missväxtåren i mitten och slutet av 1860-talet inspirerar aktuarie Johan Hellstenius till en studie över sambandet mellan skörd och ett antal befolkningsstatistiska variabler. Studien publiceras i Statistisk tidskrift.

Skördens storlek mäts med officiella men subjektiva uppskattningar på en skala där 0 motsvarar Missväxt och VI motsvarar God eller ymnig skörd. Hellstenius börjar med att konstatera ett klart samband mellan missväxt och giftermålsfrekvens respektive utvandring. Lika starka effekter finner han då födelse- och dödstal ställs mot skördesiffror med ett års förskjutning. Båda dessa studier baseras på länssiffror för de närmast föregående åren.

Nästa steg är att studera tidsserier så långt tillbaka i tiden som möjligt, alltså från 1750. Hellstenius hittar samma samband i detta material. Härefter prövar han med hjälp av tidsserierna hypotesen att dålig skörd vid födelsen ger sämre fysik som vuxen genom att jämföra andelen pojkar som kasserats vid beväringsmönstringen med 21 år förskjutna skördeuppgifter. Han finner att det eventuella sambandet är mycket svagt. Till slut studeras sambandet mellan skörd och "tjufnadsbrott och snatterier". Här är sambandet mycket starkt och Hellstenius konstaterar kort: "Nöden har ingen lag."

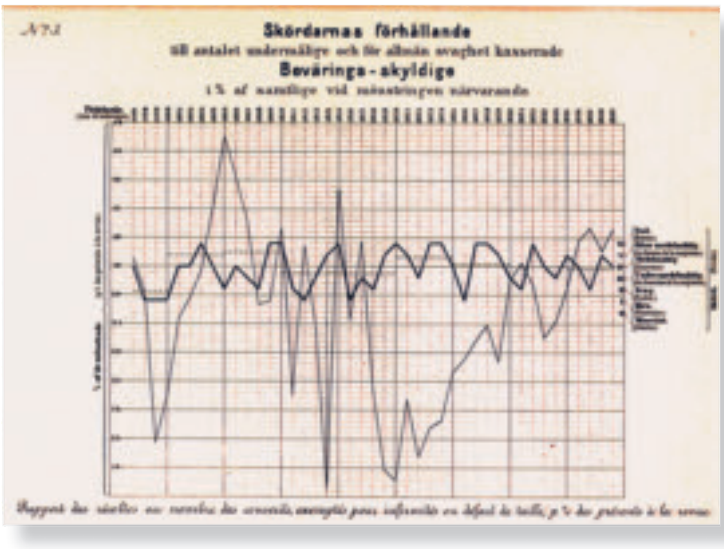
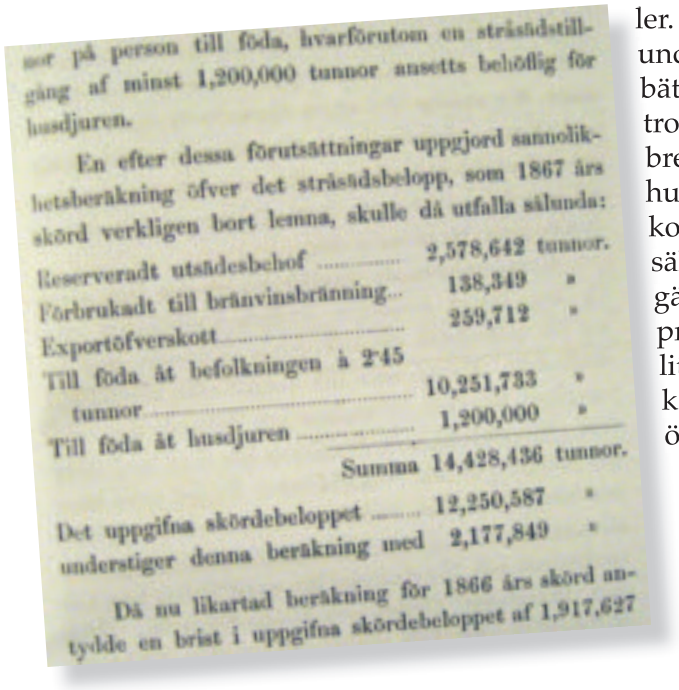

Diagram ur Hellstenius uppsats ***Skördarna i Sverige och deras verkningar****.*

Även om mycken tid och möda läggs ned på att få fram en tillfredställande jordbruksstatistik finns det redan från början tecken på att man inte kommer att nå ända fram. En svaghet i systemet är självklart hushållningssällskapens oberoende, som gör att de inte kan beordras att samla in statistik. Inte ens Kungl. Maj:t skriver att de "skall" rapportera till SCB utan bara att de "bör" rapportera. De får också rätt att själva välja vilka måttenheter som skall användas och t.o.m. att välja om skörden skall anges i vikt eller volym.

Kvalitets- och uppgiftslämnarproblem
Inte ens det första året kommer underlag för en heltäckande jordbruksstatistik in. För flera län saknas uppgifter för delar av länet eller för vissa variab-

För en samtida beskrivning av jordbruksstatistikens kvalitet, se sidan 126.

ner på person till föda, hvarförutom en stråsådstillgång af minst 1,200,000 tunnor ansetts behöflig för husdjuren.

En efter dessa förutsättningar uppgjord sannolikhetsberäkning öfver det stråsådsbelopp, som 1867 års skörd verkligen bort lemna, skulle då utfalla sålunda:

Reserveradt utsädesbehof	2,578,642	tunnor.
Förbrukadt till bränvinsbränning	138,349	»
Exportöfverskott	259,712	»
Till föda åt befolkningen å 2·45 tunnor	10,251,733	»
Till föda åt husdjuren	1,200,000	»
Summa	14,428,436	tunnor.
Det uppgifna skördebeloppet	12,250,587	»
understiger denna beräkning med	2,177,849	»

Då nu likartad beräkning för 1866 års skörd antydde en brist i uppgifna skördebeloppet af 1,917,627

Ett exempel på tidig avstämning av statistik mot andra källor: Bergs beräkningar för sädesskörden år 1867.

ler. Tyvärr blir situationen under de närmaste åren inte bättre utan snarast sämre, trots att SCB skriver talrika brev adresserade både till hushållningssällskapen som kollektiv och till enskilda sällskap. Inte bara när det gäller täckningen finns det problem. Även övrig kvalitet lämnar, i den mån den kan bedömas, åtskilligt övrigt att önska.

Orsaken till dessa problem är att hushållningssällskapens entusiasm för statistikinsamlingen snabbt mattas. Ett uttalande från en kretsordförande år 1868 är ovanligt rättframt:

> ”Jag finner detta ständigt återkommande infordrande af uppgifter på förhållanden, efter formulär med 107 mer eller mindre närgångna frågor uti saker, som sannerligen icke angå frågaren, obehörigt, och på samma gång som jag för min enskilda del förklarar mig icke framledes ämna lämna några slika uppgifter, föreslår jag, att hushållningssällskapet vidtager någon passande åtgärd för att på detta evinnerliga frågande göra ett slut”.

Frågan om hushållningssällskapens medverkan i insamlingen av jordbruksstatistiken kommer upp på sällskapens ombudsmöte i Stockholm 1869. Berg inser situationens allvar och går sällskapen till mötes genom att föreslå att endast skördeuppgifter och ett begränsat antal husdjursuppgifter skall insamlas varje år. Han tar för övrigt chansen att argumentera för förslaget i textdelen av *Jordbruk och Boskapsskötsel 1867*. Det kan han göra eftersom den inte kommer ut förrän i slutet av september 1869.

Lokalundersökningar

Berg tar senare ytterligare ett steg för att minska uppgiftslämnarbördan för hushållningssällskapen. Han skisserar ett system där varje län delas in i ett antal områden och där man för variabler som förändras långsamt undersöker ett område i taget. Om man t.ex. delar in ett län i fem delar får man efter fem år fram en länstäckande statistik, om än avseende ett slags medeltal över perioden.

Detta system – som kommer att kallas lokalundersökningar – får ett snabbt genomslag. År 1882 har 15 av 26 hushållningssällskap anammat idén. Tyvärr lämnar SCB inga särskilda anvisningar om hur sällskapen skall förfara, varför följden blir en stor variation i de metoder som används. Den utvärdering som görs i början av 1900-talet skräder inte orden:

”Den brist på planmässighet, som från början hade utmärkt den nya jordbruksstatistiken, blef därför icke undanröjd genom lokalundersökningarnas införande, utan på visst sätt till och med förökad genom dem, enär lokalunderökningarna i ännu högre grad än årliga undersökningar äro i behof av ledning och kontroll, om resultaten skola bli tillfredsställande.”

Ledning och kontroll över hushållningssällskapen är just vad SCB inte har möjlighet att utöva. Egentligen gör man inte mycket mer än att publicera ett sammandrag av hushållningssällskapens rapporter, kompletterat med en i regel ganska pessimistisk diskussion av rapporternas kvalitet.

Utvecklingen stannar av

Ett exempel på SCB:s maktlöshet ges 1882 när dess chef Elis Sidenbladh lägger fram ett förslag om en ny plan för jordbruksstatistiken. Sidenbladh föreslår ett planmässigt och likformigt användande av lokalundersökningar i en sådan takt att hela landet täcks under en femårsperiod. Dessutom skall varje hushållningssällskap årligen lämna skördedata baserat på ett mindre antal jordbruk.

Förslaget får viss kritik i Statistiska beredningen och går sedan ut på remiss till hushållningssällskapen. 1885 är frågan mogen för beslut, men Sidenbladh noterar att någon enighet inte föreligger – sju sällskap är helt eller delvis emot – och drar tillbaka förslaget.

Det råder dock ingen tvekan om att den svenska jordbruksstatistiken kring sekelskiftet uppvisar mycket allvarliga svagheter. Den klagan som återfinns i textdelen av 1883 års *Jordbruk och boskapsskötsel* skulle kunna stå kvar perioden ut:

”En annan anledning till beklagande, som ännu icke är på långt när övervunnen, är det ofullständiga och delvis felaktiga skick, vari vår jordbruksstatistik befinner sig.”

Skördestatistik

I jordbruksstatistiken ingår också skördestatistiken. Ansvaret för denna har sedan starten år 1799 legat på landshövdingarna, som inledningsvis rapporterar till Magasinsdirektionen och fr.o.m. 1826 till Statskontoret. Det rör sig om tre rapporter per år; i juli och augusti med allmänna omdömen om skördeutsikterna och i oktober om den faktiska skörden.

Tab. LIII. I. Väderleken under sådangs- och skördetiden år 1882.

1. Område.	2. Våren (vårsådd).	3. Högsommaren (hö- och blötskörden, betspringet).	4. Sommaren (höets (h… vårsådden).
Stockholms län	—	—	—
Uppsala do	Temligen gynsam.	I allmänhet nyttig.	I allmänhet nyttig.
Södermanlands do [1]).	Kall och torr.	Dugtig.	
Östergötlands do	I allmänhet gynsam.	I allmänhet regnig och ogynsam.	Ogynsam, dock…
Jönköpings do [2])	Kall och regnig.	Hållande regnig…	
Kronobergs do	Torr och kall.	Hållande regnig…	
Kalmar läns N. del	Gynsam.	Temligen nederbörd under…	

Vädrets inverkan på sådd och skörd 1883 enligt SCB:s sammanställning av hushållningssällskapens rapporter.

Den faktiska skörden mäts i s.k. korntal, alltså det antal korn som ett sått korn ger i skörd. Totalskörden beräknas sedan som produkten av utsädet och korntalet. I teorin är det en mycket enkel procedur men i praktiken är den naturligtvis mycket osäker.

År 1874 åläggs SCB att ta över skördeberäkningarna. Vilka liksom tidigare baseras de på uppskattningar av korntalet och utsädesmängden. Den förra uppskattningen görs av länsstyrelserna och den senare av hushållningssällskapen.

I samband med SCB:s övertagande av skördestatistiken slopas de subjektiva uppskattningarna av skördeutsikterna i juli och augusti. År 1902 återinförs dock sommarrapporterna, nu med en femgradig skala, som en del av snabbstatistiken om skörden. Denna statistik kommer att finnas kvar i nästan hundra år.

Riksdagsval; en ny företeelse och en ny statistik

År 1866 får Sverige en ny riksdagsordning och på hösten samma år hålls valet till den första tvåkammarriksdagen. Redan i december 1865 har Berg föreslagit att SCB skall få i uppgift att utarbeta en särskild valstatistik.

Ett misslyckat första försök

I juli 1866 beslutas att de ansvariga för valen – ordförandena i kommunalstämmorna, magistraten i städerna m.fl. – skall sända in uppgifter till SCB ”[efter] som Kongl. Maj:t ansett det vara af vigt, att en statistisk redogörelse öfver blifvande riksdagsmannaval varder sammanfattad och senare offentliggjord”.

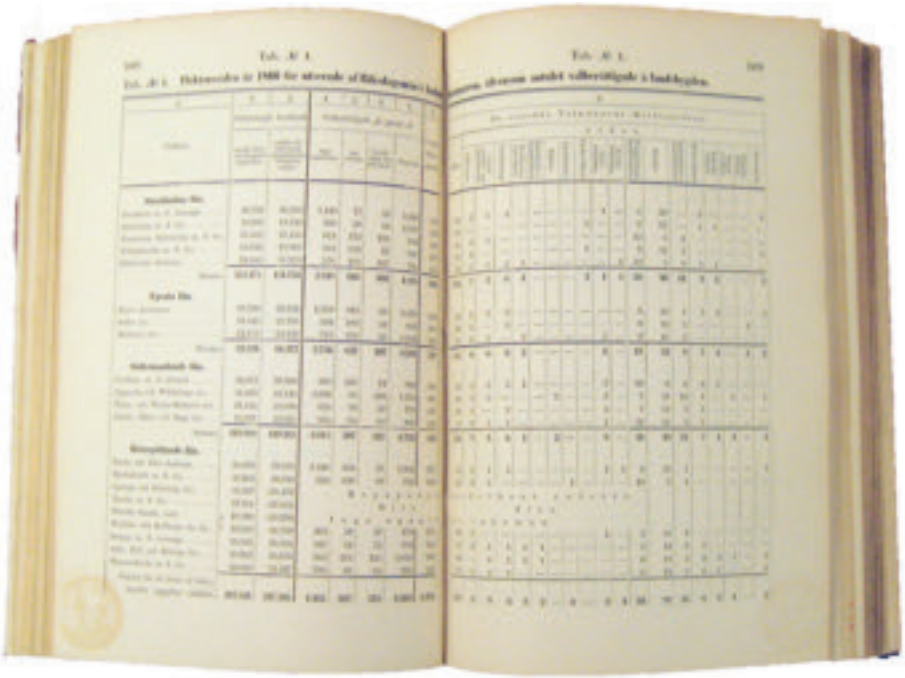
Denna första valstatistik blir en besvikelse. Man skulle kunna säga att den varken blir sammanfattad eller offentliggjord. Ett problem är att de utsända formulären kommer in mycket sent. Först i slutet av september 1867, mer än ett år efter valet, kommer det sista länet in med sina uppgifter. Och det är inte det enda problemet som Berg tvingas rapportera om:

*Valstatistiken använder termerna **medelbara** och **omedelbara**. Numera talar vi om indirekta och direkta val.*

> ”Äfven de inkomna uppgifternas beskaffenhet, samt den omständigheten, att inom samma län valen å landet varit på somliga ställen medelbara, men på andra omedelbara, i hvilket senare fall ingen upplysning kunnat erhållas om antalet valberättigade, hafva bidragit att göra den redogörelse, som här framlägges för allmänhetens ögon, dels mindre fullständig än man hoppats, dels om ock blott i enstaka fall – mindre tillförlitlig.”

Offentliggörandet av resultaten kommer inte i BiSOS utan i *Statistisk tidskrift* 1868 och får alltså ett slags halvofficiell status. Skulden för misslyckandet bör delas mellan uppgiftslämnarna och SCB. Uppgiftslämnarna har uppenbarligen inte lagt ned tillräcklig möda på sin rapportering, medan SCB å sin sida har underskattat svårigheten med att ta fram en valstatistik.

Det bör dock understrykas att det är ett komplicerat valförfarande som man försöker belysa. Som framgår av citatet ovan är valet en kombination av direkta och indirekta val. Dessutom finns det en stark begränsning av rösträtten. Av c:a 150 000 invånare i Örebro län – den löpande befolkningsstatistiken och uppgifterna i valstatistiken uppvisar en skillnad på drygt tusen personer – är endast 6 300 röstberättigade, och av dessa röstar endast 885 stycken. Även sådana förhållanden skall valstatistiken belysa.

Valstatistiken belyser både valmanskåren och de valda.

Andra gången gillt

Erfarenheterna är sådana att SCB anser sig ”ej böra söka väcka frågan till nytt lif, hvadan den fick hvila vid nästa valperiod, år 1869”. Verket får dock i uppdrag av Civildepartementet att ta fram statistik över 1872 års val.

Med ledning av vunna erfarenheter görs små men viktiga ändringar i såväl blanketter som insamlingsprocedurer. Valkretsar med medelbara respektive omedelbara val får olika formulär, frågorna förenklas något och placeras i en mer logisk ordning, och folkmängdssiffrorna samlas inte in särskilt för ändamålet utan tas från befintlig statistik. Insamlingen går också mycket snabbare. Redan i slutet av september kommer de första formulären in och i SCB:s redogörelse för valstatistiken får t.o.m. nio namngivna län beröm för ”synnerligen omsorgsfullt förda anteckningar”.

Processen fungerar alltså tillfredsställande och resultaten kan publiceras i BiSOS redan i maj 1873. Därefter produceras valstatistik för alla riksdagsval i *R) Valstatistik*. I denna littera ingår också publikationer som speglar den kommunala rösträtten, men de är inte egentlig valstatistik utan regional förteckning över antalet röstberättigade och deras röstetal (som ju varierar från person till person).

Berg sätter betyg på svenska valprocedurer

I redogörelsen för 1872 års val lämnar Berg för en gångs skull sin roll som enbart förmedlare av statistik och tillåter sig några personliga kommentarer. Efter att ha redovisat antalet överklagade val, noterar han att det egentligen inte är statistikerns uppgift att uttala sig om valet som sådant, men understryker att samtliga överklaganden av valresultatet berott på formella fel. Han fortsätter:

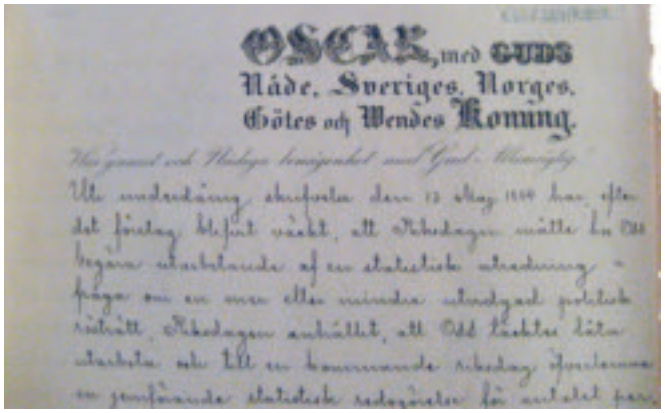
”Däremot föreligger, såvidt kändt är, intet enda fall af de uppenbara olagligheter, bestickligheter och dylikt, som så sorgligt utmärker valförrättningarna i många främmande länder, och i fråga om hvilka t.ex. i en nyligen offentliggjord redogörelse öfver valen till den förste Tyske riksdagen yttras: ’Från och med den inför rätta bevisade och bestraffade förfalskningen ned till förseelser af obetydligaste art, har vid valurnorna drifvits ofog af varje tänkbart slag’. Det torde med skäl kunna ifrågasättas, huruvida ej frånvaron af ett dylikt intyg väl må vara värdt offret af en smula ’politisk lifaktighet’.”

Berg passar också på att uppmana riksdagen att ändra vallagarna så att inga kommuner delas mellan olika län och valkretsar. Det skulle inte bara vara bättre ur demokratisk synvinkel utan också göra det enklare för statistikerna.

Särskilda uppdrag om rösträttsfrågor

I BiSOS publiceras inte bara löpande statistik utan också resultaten av ett antal särskilda utredningar kring rösträttsfrågor som SCB får Kungl. Maj:ts uppdrag att utföra. Den första rör 1885 års val till andra kammaren, men eftersom SCB tar god tid på sig kan man ge vissa tabeller också för 1893 års andrakammarval.

Konungens uppdrag i skrivelse den 6 februari 1885 att utreda ”mer eller mindre utvidgad politisk rösträtt”.

OSCAR, med GUDS
Nåde, Sveriges, Norges,
Götes och Wendes Konung.

SCB:s uppdrag går ut på att belysa effekterna av de många inskränkningarna i rösträtten. Verket producerar omfattande länsvisa tabeller över ålder, yrke, förmögenhet m.m. Enligt uppdraget skall tabellerna avse ”såväl de som nu ega som de hvilka genom nedflyttning af de i § 14 [av Riksdagsordningen] föreskrifna gränser skulle erhålla valrätt”. SCB får samma uppdrag för andrakammarvalet år 1900.

Utredningarna om utvidgad rösträtt medför en omfattande uppgiftsinsamling. Varje kommun skall inte bara lista samtliga som har rösträtt, utan även alla som skulle kunna komma över vissa specificerade lägre trösklar för inkomst och förmögenhet.

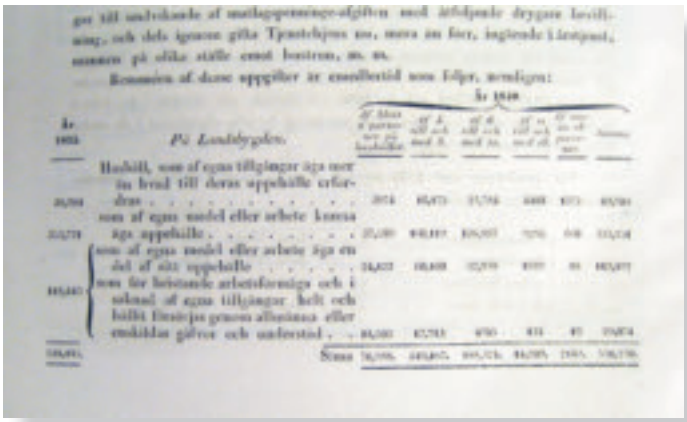
År 1909 får SCB:s överdirektör Ludvig Widell ett mer specifikt uppdrag att utreda vissa frågor kring kvinnlig rösträtt, (se sidan 143).

Ännu handlar utredningen endast om män, men 1906 får SCB i uppdrag att även ta fram vissa uppgifter som belyser effekten av eventuell kvinnlig rösträtt. Resultatet blir ett antal tabeller som visar vad som händer om ”ordet ’man’ i § 14 Riksdagsordningen utbyttes mot ordet ’person’.”

Fattigvårdsstatistik och kommunal finansstatistik

Två statistikområden som nämns redan i förslaget från 1854 års kommitté är fattigvård och kommunala finanser. När SCB på 1870-talet börjar producera statistik om dessa områden kan det förefalla förvånande att de återfinns inom samma delserie av BiSOS, i littera U. Detta har dock både en organisatorisk och en tidsmässig förklaring.

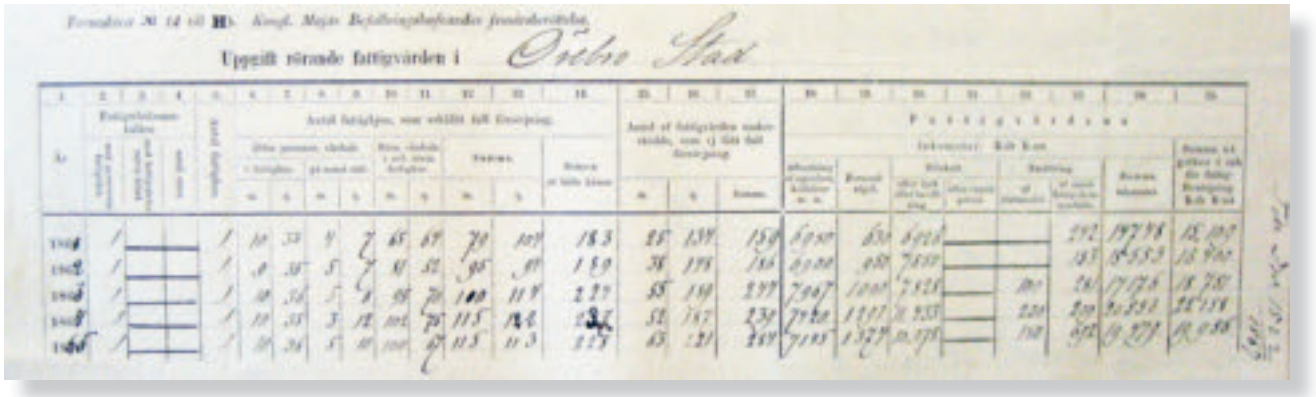
Fattigvårdsstatistiken och dess bakgrund

Skall vi tro på Tabellverkets siffror för år 1840 så kunde knappt tre fjärdedelar av hushållen på landsbygden försörja sig själva.

En viss ansats till fattigvårdsstatistik finns faktiskt redan i Tabellverket, men den lyckas aldrig tillvinna sig någon större uppmärksamhet eller tilltro. Inte heller ett antal ”specialenquêter” under 1800-talets förra hälft leder till någon bestående statistik. Lösningen blir som vi redan sett att inkludera en tabellbilaga över fattigvården i landshövdingeberättelserna.

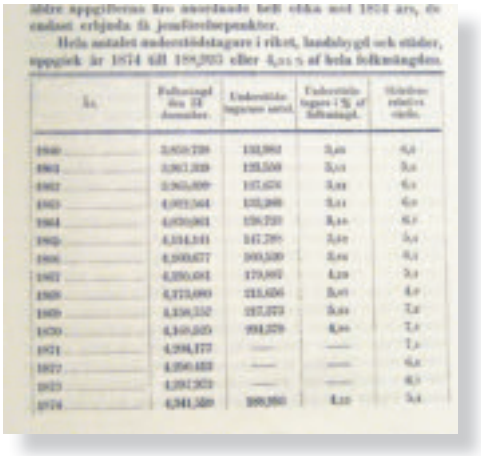
Landshövdingen i Örebro län kan för början av 1860-talet rapportera ett antal understödstagare som motsvarar ungefär fem procent av stadens befolkning, vilket ligger ganska nära riksgenomsnittet.

År 1871 förändras möjligheterna att samla in en tillförlitlig fattigvårdsstatistik i och med att en ny förordning innehåller en bestämmelse om att fattigvårdsstyrelserna skulle ”angående fattigvården afgifva statistisk redogörelse jämlikt de föreskrifter Kungl. Maj:t låter utfärda”. Ecklesiastikdepartementet ger SCB i uppdrag att komma med närmare förslag till sådana föreskrifter.

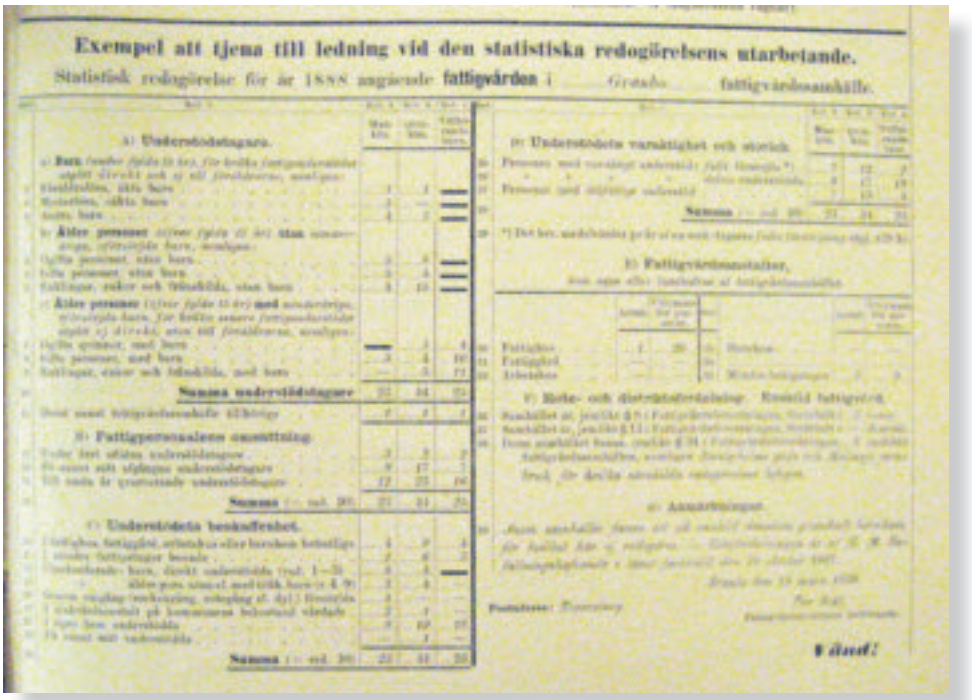
Efter det att frågan behandlats i Statistiska beredningen och länsstyrelser m.fl. fått ge sina åsikter, kommer SCB 1873 med ett förslag. Samtidigt har frågan om att inrätta en kommunal finansstatistik blivit aktuell. Eftersom uppgiftslämnarna är desamma till båda statistikgrenarna ter det sig lämpligt med en samordning.

Redan 1874 analyserar SCB sambandet mellan skördeutfall och antalet understödtagare. Det syns tydligt hur de dåliga skördarna i slutet av 1860-talet – de sista åren då det råder svält i delar av landet – leder till att fler behöver understöd året efter.

Fattigvårdsstatistiken kommer i första hand att omfatta uppgifter om understödstagare fördelade efter kön, ålder osv. Dessutom redovisas bl.a. uppgifter om landets fattighus.

Liksom för annan statistik sker med relativt långa mellanrum en omarbetning av formulären. I den nya blankett för fattigvårdsstatistiken som fastställs år 1888 ingår ett exempel på hur blanketten fylls i.

Exempel att tjena till ledning vid den statistiska redogörelsens utarbetande.

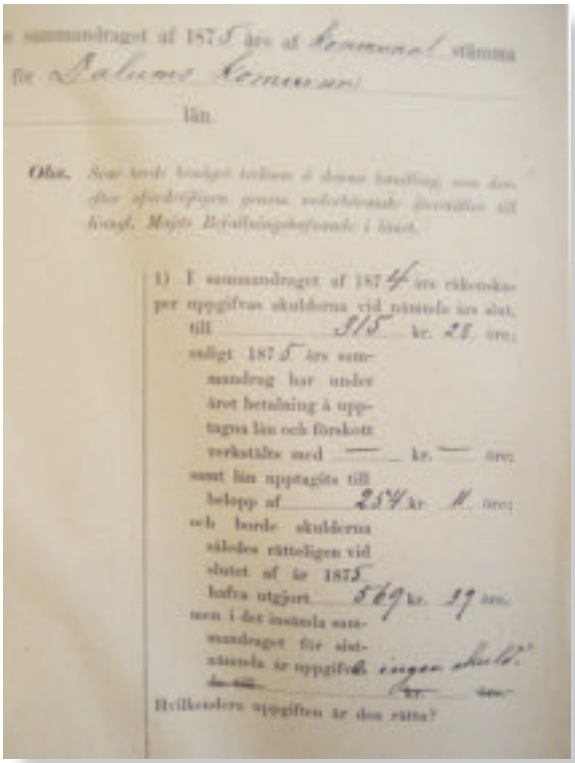
Statistisk redogörelse för år 1888 angående fattigvården i ... fattigvårdssamhälle.

Den kommunala finansstatistiken

Även den tidiga statistiken över kommunernas finanser återfinns i landshövdingeberättelserna. Den är ganska utförlig men inte helt tillförlitlig. Frågan om en reformering av statistiken diskuteras i Statistiska beredningen år 1872, men det förslag till ny statistik som föreligger möter invändningar vid mötet. Det är kanske inte så konstigt, eftersom man också inbjudit ”i Stockholm för tillfället närvarande landshöfdingar” – av vilka hela 13 stycken kommer – att delta i diskussionen. Beredningen nöjer sig med att anmoda landshövdingarna att inkomma med så utförliga redogörelser som möjligt.

En som inte nöjer sig med detta är andrakammarledamoten Vilhelm Walldén, som 1873 motionerar om en kommunal finansstatistik för hela riket. Så småningom leder detta till en proposition och ett riksdagsbeslut i frågan. Beslutet är mycket likt det tidigare beslutet om fattigvårdsstatistiken, med ett tillägg i kommunallagen som stadgar uppgiftsskyldighet.

I december samma år utfärdar Kungl. Maj:t på SCB:s förslag bestämmelser om samordnad insamling av finans- och fattigvårdsstatistik. 1874 blir därmed det första året för vilket denna statistik kommer att föreligga.

SCB standardiserar formerna för återkontakter med kommunerna. Det finns flera slags olika tryckta blanketter, t.ex. denna typ som i januari 1877 skickas till Hemsjös kommunalstämma.

Avlönings- och pensionsstatistik

År 1879 får SCB i uppgift att ta fram statistik över löner och pensioner i den offentliga sektorn, alltså inom stat, kommun och kyrka. Bakgrunden är en motion i riksdagen om en sådan statistik för att kunna ge vägledning vid bl.a. lönesättning.

Den indelning av den offentliga sektorn som görs är logisk:

I. Allmänna och riksdagens förvaltning

A. Statsrådet, Högsta domstolen och de centrala ämbetsverken

B. Riksdagen och dess ämbetsverk

C. Till statsdepartementen hörande stater och inrättningar

II. Kommunalförvaltningen
A. Länens förvaltning
B. Städernas förvaltning
C. Häradens förvaltning
D. Landskommunernas förvaltning

Kyrkan, eller mer exakt ”Domkapitlen och Presterskapet”, inkluderas under I C; de hör ju hemma under Ecklesiastikdepartementet.

Riksdagens tanke är att statistiken skall komma ut vart tredje år. Eftersom SCB trots underdånig hemställan inte får några extra medel – utom för tryckkostnaderna – går det dock trögt med arbetet. Till och med så trögt att Kungl. Maj:t skriver och frågar om när de första resultaten beräknas bli tillgängliga.

År 1881 utkommer så den första publikationen i X) *Avlönings- och pensionsstatistik.* Den täcker delarna I A–B. Del I C blir inte klar förrän 1891 även om vissa delar publiceras med ojämna mellanrum fr.o.m. 1883. Det blir totalt över tusen sidor i sju publikationer för den statliga sidan.

*Statsrådets löner år 1881 återfinns i den första utgåvan av **Avlönings- och pensionsstatistik**, de kommunala tjänstemännens löner i Tranås 1912 i den sista.*

Därefter är det dags för den kommunala sidan, och SCB får faktiskt under flera år ett extra anslag om 5 000 kr för ”ett skyndsammare bearbetande”. År 1899 är SCB klar med statistiken för landstingen och deras institutioner. Sedan stannar arbetet av helt och återupptas inte förrän 1905, då SCB återigen får särskilda medel.

I maj 1915 utkommer det sista bandet för den kommunala sidan. Därmed är det arbete som riksdagen hoppades skulle ta tre år äntligen slutfört, efter drygt tio gånger så lång tid. Statistiken avser olika år för olika delar av den offentliga förvaltningen, från 1881 till 1912, vilket måste ha lett till problem vid användningen.

En överväldigande detaljrikedom
Ett exempel på innehållet i avlönings- och pensionsstatistikens innehåll:

Rektorn vid lägre allmänna läroverket i Sala har år 1897 en lön på 2 997:75 kr om året, varav 90:40 utgör en särskild löneförstärkning från staden. Till detta kommer ett ålderstillägg om 500 kr och som avlöningsförmån fritt boställe med kålgård. Den senare beräknas utöka hans inkomster med 2:25 per år. Hans löneökning under året har varit inte mindre än 250 kronor.

Det finns två ämneslärare vid läroverket, båda med en lön om 1 498:88 kr per år. De har ingen fri bostad, men däremot var sin löneförstärkning om 40 kr från änkefru Anna Eklöfs fond som bidrag till hyra. Även lärarna har var sin kålgård, men uppenbarligen bara hälften så stora som rektorns, eftersom de endast beräknas avkasta 1:12 per år.

Avlönings- och pensionsstatistiken kan knappast ses som en av SCB:s mer framgångsrika satsningar. Dessutom är den, sitt namn till trots, knappast statistik utan en listning av alla offentliga tjänster med löner och löneförmåner.

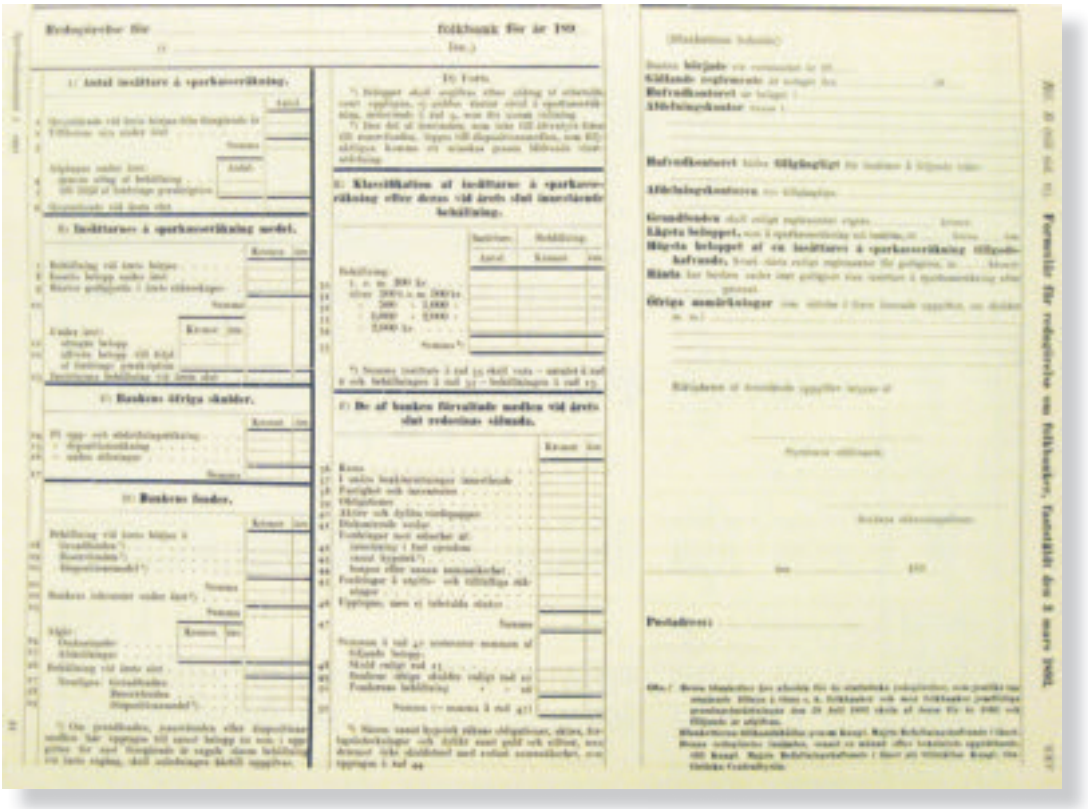
Sparbanksstatistiken blir officiell
1892 blir sparbanksstatistiken en del av den officiella statistiken. Det är dock inte någon ny uppgift för SCB, som sedan länge haft ansvaret för den.

Sparbanksstatistiken har fört ett slags halvofficiell tillvaro. Löpande statistik över sparbankernas verksamhet finns från 1856 då den hämtas från de allt omfattande landshövdingeberättelserna. I de nya formulär för berättelserna som SCB utfärdar 1861 ingår också sparbankerna. Uppgifter fortsätter alltså att samlas in av landshövdingarna.

Redan 1864 skriver emellertid SCB till landshövdingarna och ber dem utverka hos sparbankerna att dessa skall sända in årliga uppgifter direkt till SCB. Sparbankerna är vänliga nog att göra detta, trots att det inte finns några bestämmelser som reglerar deras uppgiftsplikt.

I och med detta kan sparbanksstatistik publiceras i *Statistisk tidskrift* för varje år fr.o.m. 1863, med särskild finansiering från Civildepartementet. Statistiken är dock inte officiellt framställd av SCB, utan av en enskild tjänsteman. Ända fram till 1875, då dubbelinsamlingen av uppgifter upphör, finns en mindre detaljerad statistik kvar i landshövdingeberättelserna, varigenom den alltså ingår i BiSOS.

År 1892 kommer så en ny sparbankslag som stadgar uppgiftsplikt för statistiken. I samband med att lämpliga formulär fastställs bestäms också att även ”med sparbanker jämförliga penninginrättningar” – något enklare uttryckt Postsparbanken – skall ingå i den officiella statistiken. SCB ansvarar endast för sparbanksstatistiken, medan Styrelsen för Postsparbanken står för statistiken om sin del.

Det formulär för sparbankerna som används fr.o.m. 1893.

Sparbanksstatistiken är detaljerad. Den ger för varje sparbank uppgifter om historia, organisation, räntefot, antal insättare, insättarnas fördelning efter insatt kapital m.m., samt om sparbankernas resultat. Denna statistik förändras inte på något avgörande vis förrän 1950.

Statistiska metoder under SCB:s 50 första år

Berg ser statistiken som en naturvetenskap. Det kan därför vara befogat att ställa frågan om SCB:s produktion av statistik vilar på någon vetenskaplig grund.

Praxis snarare än teori

Om vi med vetenskaplig grund menar statistisk teori som den exemplifieras av stora talens lag, centrala gränsvärdessatsen osv. så måste svaret bli nej. Många av dem som arbetar på SCB och andra statistikproducerande verk känner naturligtvis till utvecklingen inom sannolikhetsläran, men det finns föga samspel mellan teori och praktik. Ett internationellt exempel ges av självaste Quetelet, som introducerar användningen av normalfördelningen på empiriska material. Han låter inte sina teoretiska (och diskutabla) spekulationer om den s.k. genomsnittsmänniskan stå i vägen för sitt praktiska reformarbete.

Om vi däremot avser en bredare kunskapsteoretisk grund, så finns det ansatser. Det rör sig dock snarare om en erfarenhetsmässig tradition – en praxis

– än om någon djupare teori. Som exempel kan nämnas att tabeller och diagram används allt mer för att redovisa resultat och att det blir allt vanligare att diskutera grunddatas kvalitet. De ”teoretiska” verk som publiceras – Fallatis *Einleitung in der Wissenschaft der Statistik* från 1843 brukar nämnas – ger mycket litet vägledning av praktisk värde

En statistisk lärobok för 165 år sedan
Fallati behandlar på 100 sidor statistiken som vetenskap, i huvudsak avgränsningen mot andra ämnen som historia, religion och (övrig) statsvetenskap. Statistikens historia får 104 sidor; eftersom Fallatis definition av statistik har drag av tidigare tysk tradition kommer en hel del antika författare med.

Kapitlet om metodologi omfattar däremot endast sju sidor. Läsaren får först veta att statistik kan baseras på egna observationer eller på olika källor. Den datakritik som rekommenderas i båda fallen är snarast en elementär källkritik.

Resten av de sju sidorna ägnas åt presentation av statistik. Presentationen kan vara åskådliggörande eller berättande, eller en kombination av de båda. Den åskådliggörande statistiken kan i sin tur vara tabellarisk eller grafisk, eller en kombination av de båda. Denna systematik ger knappast något av värde för en praktiskt arbetande statistiker.

Under slutet av 1800-talet utvecklas synen på statistik metod. En lämplig illustration kan vara August Meitzens lärobok *Geschichte, Theori und Technik der Statistik*. Häri diskuteras behovet av tydliga definitioner, problemen med att dra slutsatser från en del till det hela, kausalitetsproblem, statistiska regelbundenheter etc. Stora talens lag tas upp som stöd för att stora material ger en bättre bild än små material och begrepp som t.ex. genomsnitt (median) behandlas. Samtidigt är framställningen nästan helt verbal; det finns t.ex. inte en enda formel i boken.

I kontrast mot denna ur modern synvinkel ganska magra teoridel, står Meitzens användbara råd om hur en undersökning bör planeras, genomföras och presenteras. I boken finns också bilagor som visar hur en livslängdstabell beräknas, exempel på tidsseriediagram och internationella rekommendationer för systematik i den officiella statistiken. Det finns t.o.m. en bilaga om formulär för att underlätta summeringar och en kort redogörelse för utvecklingen av elektriska räknemaskiner och deras användning i officiell statistikproduktion.

Datainsamlingen utvecklas
En utveckling både i Sverige och internationellt är att centralbyråerna söker sig från indirekta till direkta upplysningar. Man försöker alltså ersätta sammanställda eller uppskattade uppgifter med primäruppgifter. Om möjligt söker man finna vägar att skaffa individualuppgifter. Denna utveckling kan delvis ses i ljuset av den fortgående utvecklingen av statistiken från ett slags statskunskap till en egen vetenskap.

I Sverige har båda slagen av datainsamling förekommit sedan länge. Tabellverket kan ses som en kombination av direkta och indirekta upplysningar. Statistiken bygger på individualuppgifter, men den statistikproducerande myndigheten får endast tillgång till en sammanställning. Vad gäller de jordbruksstatistiska uppgifterna i Tabellverket används en renodlat indirekt metod, när prästens uppskattning av skörden rapporteras.

Valstatistiken är den första SCB-statistik som baseras på direktinsamlade uppgifter och statistiken om kommunernas finanser och fattigvård den första årliga statistik som baseras på uppgifter från uppgiftslämnare.

Statistikens kvalitet

Det finns vid SCB ett klart uttalat intresse för statistikens kvalitet. Detta kommer inte bara till uttryck i artiklar och utredningar utan också i åtgärder i samband med datainsamling och vid publicering av statistik. Man särskiljer tre kvalitetskomponenter; skyndsamhet, fullständighet och tillförlitlighet.

Ett exempel på hur SCB redovisar dessa kvalitetskomponenter ges i ***Jordbruk och boskapsskötsel 1877****. Verket konstaterar inledningsvis att man de senare åren kunnat skynda på publiceringen, men att den ändå inte är tillfredsställande. (Den aktuella statistiken publiceras i maj 1879 sedan det sista underlaget, från Södermanland, kommit in i mars samma år.) Man fortsätter:*

”Icke desto mindre återstår det ännu mycket att önska i fråga om skyndsamheten i offentliggörandet, men skulle detta mycket motvägas, derest man kunde tillmäta uppgifterna tillräcklig fullständighet och tillförlitlighet.”

Tyvärr är dock inte heller fullständigheten tillfredsställande. Många uppgifter saknas och SCB har tvingats komplettera med gamla uppgifter. Värst är det dock med tillförlitligheten:

”Skyndsamhet i offentliggörandet och fullständighet äro dock ej de enda mål, som jordbruksstatistiken har sig förelagda, utan härtill kommer *tillförlitlighet*, en egenskap som tyvärr ännu ej och sannolikt länge nog icke kan tillmätas densamma. Det lärer inte undgå en uppmärksam och van granskare af de framlagda siffrorna, att många bland dem i sig innebära tydliga märken om allt annat än sanning.”

Även om inte kvaliteten imponerar, så gör uppriktigheten det.

Statistisk teori kring år 1900

Det är inte så överraskande att det i stort sett saknas en teori för officiell statistikproduktion kring sekelskiftet 1900. Statistiken som självständig metodvetenskap har ännu inte etablerats. För att ta några exempel: korrelationskoefficienten presenteras år 1896, X^2-testet år 1900, det första konfidensintervallet år 1906 och t-fördelningen år 1908.

Ett ytterligare perspektiv ges av statistikens sena etablering inom universitetsvärlden. Först år 1902 får Lunds universitet en extra ordinarie professur i statsvetenskap och statistik. Pontus Fahlbeck, som redan tidigare handlett doktorander med statistisk inriktning, blir förste innehavare. 1910 blir Gustav Sundbärg Sveriges första professor i statistik.

SCB i början av det nya seklet

Har SCB uppfyllt de förhoppningar som ställdes på det nya ämbetsverket femtio år tidigare? Svaret måste bli både ja och nej.

Befolkningsstatistiken är utan tvivel av högsta världsklass. Att det inte finns en heltäckande dödsfallsstatistik är en stor brist, men den beror inte i första hand på SCB utan är snarast en effekt av brister i det svenska systemet för officiell statistik.

SCB:s andra stora statistikområde är jordbruksstatistiken. Den har blivit bättre under SCB:s ledning, men är långt ifrån bra. Här ligger ansvaret för misslyckandet mer på SCB, även om verket haft en svår situation, t.ex. genom att man saknat kontroll över fältarbetet.

Det tillkommer under perioden flera nya statistikområden vid SCB – valstatistik, fattigvårdsstatistik osv. Det är helt enligt intentionerna vid inrättandet att verket får ansvaret för sådan ny statistik som inte har någon naturlig hemvist hos andra myndigheter. Samtidigt tillkommer faktiskt mer ny statistik utanför SCB, främst på de ekonomiska och sociala områdena. Det statistiska systemet är alltså, trots SCB:s expansion, mer decentraliserat vid 1900-talets början än vid 1800-talets mitt. Tyvärr fungerar inte samordningen av systemet.

Nästan all SCB:s statistik baserar sig på uppgifter från andra myndigheter eller från centrala eller regionala organ. Ändå spelar uppgiftslämnarfrågor en stor roll, vilket inte minst syns inom befolkningsstatistiken och jordbruksstatistiken.

Vissa delar av den statistik som SCB har ansvaret för kan ifrågasättas, endera innehållsmässigt eller kvalitetsmässigt. Det gäller förstås den udda löne- och pensionsstatistiken, men också landshövdingeberättelserna. I båda fallen fullgör SCB dock de uppdrag som statsmakterna givit.

SCB har under perioden vuxit från fyra ordinarie tjänstemän, en vaktmästare två extra tjänstemän och tillfälliga biträden som motsvarar ungefär fem årspersoner till sex ordinarie tjänstemän, två vaktmästare, sex amanuenser och tillfälliga biträden och extraarbetande motsvarande c:a 25 årspersoner. Arbetsmetoderna har dock inte ändrats särskilt mycket. Det är skrivning och räkning för hand som gäller, även om det mot slutet av perioden har köpts in både en skrivmaskin och några räknemaskiner.

En viktig uppgift för SCB har självklart varit publiceringen av statistisk information. Här har man lyckats väl, med en genomtänkt uppdelning av de flesta publikationer i en textdel (med översiktliga texttabeller) och en tabellbilaga. Publikationerna har dock knappast utvecklats under perioden, vare sig innehållsmässigt eller utseendemässigt.

Även om mycket är bra, så finns det alltså uppenbara brister hos både SCB och hos Sveriges statistiska system som helhet. Denna insikt har lett till att det sedan 1905 sitter en statlig utredning och funderar på vad som bör förändras i den officiella statistiken. Dess förslag kan få stor betydelse för SCB:s nästa femtioårsperiod.

”Öfver vår svenska statistik har hvilat och hvilar alltjämt ett oblidt öde. Skulle man för framtiden kunna hoppas på någonting bättre, fordras kraftiga åtgärder, vidtagna icke på måfå, utan med full kännedom om det, som skall reformeras.”
Statistikern Isidor Flodström (som inte kommer att gilla utredningens förslag) i ***Ekonomisk tidskrift 1906****.*

Nu är det 1910
– Jorden passerar genom svansen av Halleys komet
– Henry Ford producerar under året 19 000 T-Fordar i sin nya fabrik i Highland Park
– George Braque fullbordar sin tidiga kubistiska målning Violon et Cruche
– Newcastle United vinner FA-cupen i fotboll efter omspel
– LO slickar såren efter 1909 års storstrejk
– Den första svenska långfilmen, Värmlänningarne, har premiär
– Flygbaronen Carl Cederström gör sin första flygning över Gärdet i Stockholm
– Gideon Sundbäck får patent på blixtlåset

Konsolidering: 1910–1961

Drygt femtio år efter grundandet har SCB ännu inte levt upp till de förväntningar som ställdes på det nya verket. Men när 1905 års statistiska kommitté efter fem års utredande lämnar sitt betänkande finns det hopp om stora förändringar. Trots att kommitténs mer genomgripande förslag inte genomförs har den ett stort inflytande på SCB:s utveckling, inte minst för de nya statistikområden som verket får ansvar för i början av 1910-talet. Viktigast av dessa områden är rättsstatistiken, valstatistiken och dödsorsaksstatistiken.

SCB utvecklas som organisation under den nu aktuella perioden, om än relativt långsamt. Det viktigaste är att SCB får en ny organisationsmodell, med tre byråer, och att verket fortsätter att växa. Statsmakternas detaljstyrning kvarstår, men verket får med tiden, liksom andra myndigheter, ett något större spelrum för egna beslut.

Under nästan hela femtioårsperioden avlöser de statliga utredningarna om den officiella statistiken varandra. Ibland är det utredningar som specialstuderar statistiken, men lika ofta ingår den officiella statistiken i olika besparingsutredningar. Vissa av dessa leder till besparingar, andra närmast till att SCB får nya uppgifter.

Den statistik som produceras av SCB utvecklas inte så mycket vad gäller innehåll och form. Det sker dock vissa förändringar och även om det kortsiktigt rör sig om både utvidgningar och inskränkningar så är den långsiktiga trenden klar: SCB får ansvar för mer officiell statistik. Mot slutet av perioden förs t.o.m. diskussioner mellan SCB och andra statistikproducerande verk om att SCB skall ta över hela statistikområden.

Till skillnad mot SCB:s första femtioårsperiod sker det viktiga förändringar i sättet att samla in och bearbeta det statistiska grundmaterialet. Vad gäller insamlingen blir det allt mer av insamling direkt från uppgiftslämnare istället för via administrativa källor. Under slutet av perioden börjar också stickprovsundersökningar användas vid SCB.

För databearbetningen är förändringen mer dramatisk. Maskinell bearbetning av data börjar användas redan på 1920-talet. Det är ingen revolution, men början på en utvecklig som kommer att få mycket stora positiva konsekvenser för SCB, både för statistikproduktionen och för verkets ansvarsområde.

Över huvud taget börjar SCB vid mitten av 1900-talet blir mer vitalt. Verket får nya arbetsuppgifter och är mer öppet för nya idéer. Det gamla ämbetsverket har börjat förvandlas till en modern statistikbyrå.

Desto mer negativ är bilden på samordningssidan. En ny publikationsserie skapas, *Sveriges officiella statistik*, men i övrigt händer inte mycket. Det mest positiva som händer är egentligen att den yngre Tabellkommissionen äntligen upplöses och att behovet av en samordning står allt mer klart för statsmakterna.

En utredning och dess konsekvenser

Det system för officiell statistik som infördes 1958 har under nästan femtio år vare sig utretts eller egentligen ifrågasatts. Mot bakgrund av hur systemet fungerar är det hög tid att en ordentlig genomlysning görs.

Frågan om den officiella statistikens tillstånd väcks

Den 10 januari 1901 samlas tolv statistikintresserade män på Café Riche i Stockholm. Innan de avslutar kvällen med en ”solid supé” har de bildat Statistiska föreningen. I föreningens stadgar anges att den genom ”föredrag, diskussioner och referat [skall] bidraga till utredande av frågor, som falla inom denna vetenskapsgrens område”.

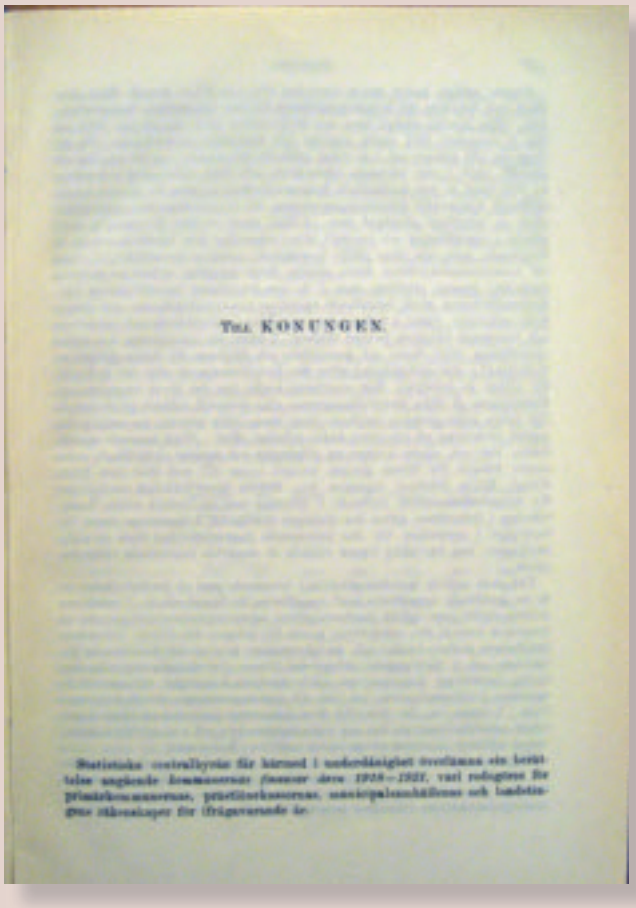
Redan ett år efter grundandet lever föreningen upp till sin målsättning genom att arrangera två sammanträden med den gemensamma titeln Önskemål ifråga om den svenska statistikens organisation.

Dessa möten, och naturligtvis också andra aktiviteter, ger impulser till två motioner till 1903 års riksdag. Den ena av motionärerna är professor Ernst Carlsson, son till den professor Fredrik Carlsson vars motion till 1853 års riksdag bidrog till SCB:s grundande. Motionerna leder i sin tur till att Kunglig Maj:t den 20 januari 1905 ger en kommitté i uppdrag att ”verkställa utredning

av och afgifva förslag, huru inom rikets officiella statistik största möjliga enhet och planmässighet äfvensom ökad skyndsamhet vid publikationen måtte kunna åstadkommas".

Ett kungligt ämbetsverk

Som framgått av tidigare avsnitt är SCB verkligen ett kungligt ämbetsverk vid denna tid: man får instruktioner av Konungen och rapporterar också till honom. Till och med år 1962 har all officiell statistik från SCB en förstasida som inleds med orden "Till KONUNGEN" och avslutas med "Underdånigst (Överdirektören)". Under denna period känns det naturligt att skriva Konungen eller Kungl. Maj:t när SCB:s förhållande till första statsmakten beskrivs. Senare blir det mer naturligt att använda Regeringen.

TILL KONUNGEN

Underdånigheten förstärks fram till början av 1920-talet genom att texten börjar längst ned på publikationens första textsida.

Efter nästan 50 år: en ny statistisk kommitté

1905 års statistiska kommitté leds av chefen för Kommerskollegium, Alfred Lagerheim. Ledamöterna är i huvudsak män som arbetar med statistikproduktion inom olika myndigheter: Gustav Sundbärg från SCB, Axel Eklund från Generaltullstyrelsen, Wilhelm Flach från Jordbruksdepartementet och Hjalmar Gullberg från Kommerskollegium. Dessutom ingår professorn i statskunskap och statistik i Lund, Pontus Fahlbeck.

Kommittén kompletteras 1907 med SCB:s chef Ludvig Widell och 1908 ersätts Gustav Sundbärg av Karl Key-Åberg från Järnvägsstyrelsens statistiska byrå.

Kommittén kommer att ha inte mindre än tre sekreterare som avlöser varandra. Alla tre blir senare välkända namn inom olika områden: Thor Andersson, Eli Heckscher och Gösta Bagge. Kommittén avger sitt betänkande 1910.

STATISTISKA KOMMITTÉNS BETÄNKANDE

SVERIGES OFFICIELLA STATISTIK

OCH DESS

ALLMÄNNA ORGANISATION

1905 års Statistiska kommitté: en välunderbyggd analys och ett djärvt förslag.

Frågan om "största möjliga enhet och planmässighet"

Redan i formuleringen av kommitténs uppdrag ligger det underförstått att den skall se på frågan om en ökad centralisering. Detta blir också en av de huvudlinjer som kommittén kommer att driva. Man noterar t.ex. att den svenska officiella statistiken har kommit att decentraliseras allt mer, "icke tillföljd af någon på förhand uppgjord plan eller i enlighet med genomtänkta och systematiskt genomförda principer utan fastmera på grund af själfva sättet för statistikens uppkomst".

Man noterar vidare att huvuddelen av den officiella statistik som tillkommit efter 1858 handhas av andra myndigheter än SCB. Man beräknar att det förutom SCB finns över 20 myndigheter som utarbetar officiell statistik. Eftersom man anser att Statistiska beredningens och dess efterföljare Statistiska tabellkommissionens verksamhet "för närvarande praktiskt taget kunna anses vara nedlagd" finns dock inget organ som har ansvaret för samordningsfrågor.

Kommittén föreslår följdriktigt en betydande men inte fullständig centralisering. Ett nytt Statistiskt centralverk skall bildas och få ansvar för fler statistikgrenar än vad SCB haft. Statistiska tabellkommissionen skall upplösas och ersättas med Statistiska rådet.

Vid bedömningen av vilka statistikområden som skall föras till centralverket har man funnit en ny infallsvinkel:

”Vid bedömandet af frågan hvilka fördelar eller olägenheter åtfölja statistikens decentralisation, synes hvarken i 1854 års kommittés betänkande eller senare tillbörligt ha beaktats, att vid utarbetandet af den decentraliserade statistiken tvenne från hvarandra fullt skilda tillvägagångssätt komma till användning. I det ena fallet sker den statistiska bearbetningen i omedelbart samband med förvaltningsarbetet, i det andra fallet oberoende af detsamma.”

Naturligt nog blir det denna skiljelinje som man använder vid sin bedömning av vilka statistikgrenar som bör föras över. Man bedömer t.ex. att kommunikationsstatistiken bör ligga kvar på sina respektive myndigheter medan undervisningsstatistiken bör föras över från Ecklesiastikdepartementet. Enligt kommitténs majoritet bör också näringsstatistiken föras från Kommerskollegium.

Det statistiska rådet skall, till skillnad från sin föregångare, inte behandla samordningsfrågor. Istället föreslås att Statistiska centralverket skall få i uppgift att övervaka den statistik som framställs på andra verk. Centralverket får i förslaget den grannlaga uppgiften att föreslå förändringar i allt från frågeformulär till publicering; i enklare fall direkt till aktuell myndighet, i mer komplicerade fall via Statistiska rådet.

Statistiska rådets uppgifter skall i huvudsak vara att medverka vid planeringen av större undersökningar och komma med förslag till förbättringar och utvidgningar. Eller sammanfattningsvis:

”Rådet skulle sålunda verka för att den officiella statistiken såvidt möjligt tillfredställer de kraf, som från förvaltningens, näringslifvets och vetenskapens sida kunna ställas på densamma, samt i allmänhet att i Sveriges officiella statistik införas de förbättringar so, som betingas av odlingens framsteg och samhällslifvets utveckling.”

Konkreta förslag för olika statistikområden

Särskild uppmärksamhet ägnas handels- och jordbruksstatistiken, med delbetänkanden redan 1908. Kommittén är också aktiv i statistiska frågor som ligger utanför dess egentliga uppgift. Det gäller så skilda saker som lönerna på SCB, professurer i statistik i Uppsala och Lund, sekretess för statistiska primäruppgifter, och förslag till statistisk varuförteckning att använda i utrikeshandelsstatistiken – ett tidigt exempel på statistisk klassificering. Dessutom ger man synpunkter på ett antal statistikprodukter, ned till enskilda blanketter. På detta vis kommer kommittén att påverka utvecklingen av den svenska statistiken även utanför organisationsfrågorna.

Statistisk redogörelse

Förslag till blankett för folkskolestatistiken, komplett med vapensköld.

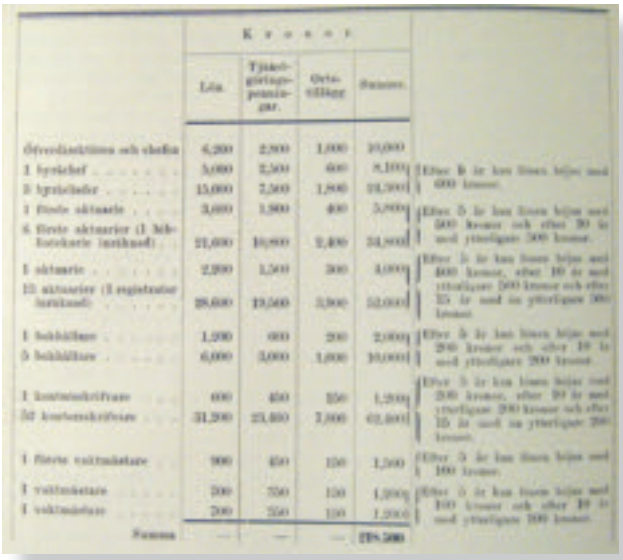
Förslag om ett statistiskt centralverk

Kommittén föreslår alltså att SCB skall avvecklas och ersättas med det nya Statistiska centralverket. Kommittén är enig om att till detta verk inte bara föra SCB:s dittillsvarande statistikområden utan även rättstatistiken, undervisningsstatistiken och vissa andra mindre statistikområden. Dessutom anser kommitténs majoritet att näringsstatistiken – statistiken över bergverk, fabriker och hantverk, sjöfart och handel – skall föras över till centralverket. En ledamot reserverar sig mot detta men kommitténs ordförande, som ju i egenskap av chef för Kommerskollegium har ansvaret för näringsstatistiken, avger ett särskilt yttrande där han kraftfullt uttalar sig för att skilja förvaltningsuppgifter från statistikframställning.

Det statistiska centralverket bör, förutom statistikproduktion och samordning också få i uppgift att vara statens expertorgan inom det statistiska området. Man skall t.ex. bistå andra myndigheter och statliga utredningar med råd och dåd och på begäran göra statistiska utredningar. I mån av tid skall man också bistå kommunala myndigheter och enskilda personer med ”upplysningar i statistiska ämnen”.

Centralverket skall förstås arbeta nära det statistiska rådet och bl.a. avge en årlig rapport om den officiella statistikens utveckling såväl i Sverige som i utlandet. I denna rapport skall verket ge förslag till förändringar av statistiken.

Det statistiska centralverkets utökade arbetsuppgifter leder till att kommittén föreslår en byråorganisation som skall ha fyra byråer om näringsstatistiken förs över, annars tre. Ett bidragande skäl till förslaget är att verket behöver ”män av framstående duglighet” och då måste verket kunna erbjuda lockande ställningar och löner.

Det tänkta centralverket skulle sysselsätta nästan 90 anställda, med en relativt stor lönespridning.

Under byråcheferna skall c:a 20 förste aktuarier och aktuarier i princip ha ansvaret för var sin statistikgren. Till sin hjälp skall de ha 15 amanuenser och ett femtiotal kontorsskrivare; de förstnämnda med akademisk examen, de sistnämnda med studentexamen, realexamen eller – eftersom de flesta förväntas vara kvinnor – examen från högre läroverk för flickor. Arbetsstyrkan ”på ordinarie stat” kompletteras med bokhållare och vaktmästare. Till detta kommer ett femtiotal kontorsbiträden utan ordinarie tjänst.

Inget centralverk, men förändringar för SCB:s statistik
Den vision som Statistiska kommittén har förverkligas inte, även om t.ex. Tabellkommissionen är positiv. Något beslut om centralisering eller om ett förstärkt statistiskt centralverk fattas aldrig. Detta beror till en del på en annan och något senare utredning som behandlar frågan om departementens ställning och uppgifter. Denna utredning, som tagit sig namnet Departementalkommitterade, kommer med ett nästan helt motsatt förslag, nämligen att statistiken skall föras direkt till respektive departement. Inget av förslagen genomförs, varför slutresultatet blir något av ett status quo.

Även om SCB inte får ansvar för vare sig undervisningsstatistiken eller näringsstatistiken, medför Statistiska kommitténs förslag stora förändringar för SCB under de närmaste åren. Det kan därför vara befogat att se hur verkets statistikgrenar utvecklas på kort sikt sedan det blivit klart att något statistiskt centralverk inte kommer på fråga.

Två statistikområden försvinner
Landshövdingeberättelserna och avlönings- och pensionsstatistiken har utgjort två synnerligen speciella statistikområden för SCB. Det ena har en mycket lång historia medan det andra är en engångsundersökning. Gemensamt har de dock att deras kvalitet och deras status av officiell statistik kan ifrågasättas. Att de nu försvinner är en logisk konsekvens av en modernare syn på statistiken.

Landshövdingeberättelserna läggs ned
Statistiska kommittén framkastar frågan om huruvida landshövdingarnas femårsberättelser skall upphöra som officiell statistik. För en nedläggning talar det faktum att de är ojämna till innehåll och kvalitet samt att de kommer ut mycket sent. Under den tid som SCB haft ansvaret för sammanställningen har tidsavståndet från den period som beskrivs till publiceringsdatum ökat från drygt två till nästan sju år. Ansvaret för förseningen verkar kunna delas lika mellan de enskilda länsstyrelserna och SCB.

För landshövdingeberättelsernas bibehållande talar enligt kommittén deras intressanta innehåll, som man ger talrika exempel på. Geografiskt och innehållsmässigt täcker exemplen allt från de religiösa, kyrkliga och sedliga förhållandena i Malmöhus län över fiskerinäringen och stenhuggerirörelsen i Göteborgs och Bohus län till tjärbränningen i Västerbottens län. Man anför också att berättelserna erbjuder långa tidsserier, i vissa fall tillbaka till 1600-talet.

Kommittén ger inget entydigt svar på frågan om berättelsernas status. Majoriteten vill behålla och modernisera dem medan SCB-chefen Widell vill lägga ned dem ”åtminstone som statistiska publikationer”. Landshövdingeberättelserna får ingen plats i det nya systemet för officiell statistik och 1901/1905 års berättelser blir de sista av sitt slag.

Ur Widells reservation mot bibehållandet av landshövdingeberättelserna:
”De olägenheter och bristfälligheter, som vidlåda de nuvarande femårsberättelserna, nämligen ojämn beskaffenhet, stora kostnader och sen publikation, skulle sannolikt endast i jämförelsevis ringa mån afhjälpas genom de ifrågasatta nya bestämmelserna. Å andra sidan skulle berättelsernas nuvarande värde och betydelse komma att […] minskas genom den av kommittémajoriteten föreslagna anordningen […].”

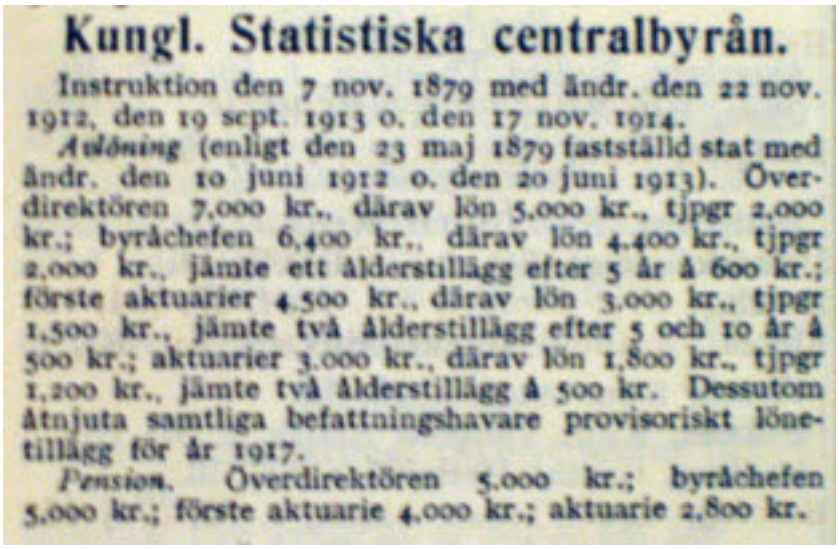
Det är svårt att se nedläggningen som någon större förlust för den officiella statistiken. Inte minst den bristande kvaliteten hos sifferuppgifterna gör det tveksamt om berättelserna någonsin har varit särskilt användbara, vare sig för jämförelser mellan länen eller över tiden.

Avlönings- och pensionsstatistiken försvinner
Statistiska kommittén har inga problem med att föreslå att avlönings- och pensionsstatistiken läggs ned. Det rör sig ju egentligen inte om statistik utan om ett slags förteckning av individuppgifter, helt i enlighet med den ursprungliga riksdagsmotionen. Man föreslår att löneuppgifterna för statsförvaltningen tas in i den årliga *Statskalendern*, och kommer med ett vagt förslag för resten av den offentliga sektorn.

Löneuppgifter i Statskalendern
Uppgifter om statstjänstemännens löner finns för första gången i ***Statskalendern*** *1914. Från och med 1922 års upplaga har man rationaliserat så att de olika tjänstetitlarnas lönegrader återfinns i början av kalendern. Det rör sig om tre löneplaner: A för manliga tjänstemän i chefsställning, B för andra manliga tjänstemän och C för kvinnliga tjänstemän.*

Frågan om verklig statistik över löner på det statliga området aktualiseras inte förrän på 1940-talet (se sidan 236).

Löner och pensioner för tjänstemän vid SCB år 1917 enligt ***Statskalendern****.*

Kungl. Statistiska centralbyrån.

Instruktion den 7 nov. 1879 med ändr. den 22 nov. 1912, den 19 sept. 1913 o. den 17 nov. 1914.

Avlöning (enligt den 23 maj 1879 fastställd stat med ändr. den 10 juni 1912 o. den 20 juni 1913). Överdirektören 7,000 kr., därav lön 5,000 kr., tjpgr 2,000 kr.; byråchefen 6,400 kr., därav lön 4,400 kr., tjpgr 2,000 kr., jämte ett ålderstillägg efter 5 år å 600 kr.; förste aktuarier 4,500 kr., därav lön 3,000 kr., tjpgr 1,500 kr., jämte två ålderstillägg efter 5 och 10 år å 500 kr.; aktuarier 3,000 kr., därav lön 1,800 kr., tjpgr 1,200 kr., jämte två ålderstillägg å 500 kr. Dessutom åtnjuta samtliga befattningshavare provisoriskt lönetillägg för år 1917.

Pension. Överdirektören 5,000 kr.; byråchefen 5,000 kr.; förste aktuarie 4,000 kr.; aktuarie 2,800 kr.

Tre nya statistikområden
SCB får ansvar för tre nya områden: rättsstatistik, dödsorsaksstatistik och fiskestatistik. Det mest omfattande av dessa är rättsstatistiken.

Rättsstatistiken flyttas till SCB
Den rättsstatistik som finns i början av 1900-talet tas fram av Justitiedepartementet. Den är uppdelad i två avdelningar, varav den första är ett slags verksamhetsstatistik för domstolarna och ett stort antal övriga myndigheter, medan den andra är en brottsmålsstatistik.

Statistiska kommittén är inte nådig mot verksamhetsstatistiken. Man anser att de insända primäruppgifterna inte är tillförlitliga och att stora delar av det publicerade materialet saknar relevans.

Brottsmålsstatistiken anses ha högre tillförlitlighet, men är för detaljerad samtidigt som vissa efterfrågade uppgifter saknas, t.ex. om återfallsförbrytelser. Även i övrigt får den bister kritik. Statistiken tar t.ex. inte hänsyn till utslag i högre instans och uppdelningen i huvudgrupper av brott är konstlad.

Mot denna bakgrund är det inte förvånande att kommittén har långtgående förändringsförslag vad gäller rättsstatistiken. Förutom förslaget att föra över statistiken till Statistiska centralverket ger man en lång och detaljerad lista på åtgärder som bör vidtagas.

SCB lyder sedan år 1900 under finansdepartementet.

Trots att det inte blir något centralverk anser finansministern att rättstatistiken bör flyttas till SCB. Särskilda sakkunniga tillkallas och tillstyrker i stort sett de aktuella förslagen. Detta gör de den 6 december 1912 och efter bara en vecka utfärdar Kungl. Maj:t en kungörelse om att häradsrätter, rådhusrätter, polisdomstolar, poliskammare, gränstullrätter, överexekutörer, kronofogdar, stadsfogdar, magistrater som utövar utmätningsmans befogenheter, kammarrätten, rikets hovrätter, krigsrätter, krigshovrätten och nedre justitierevisionen redan från och med 1913 skall rapportera på nya formulär. Detta beslut tas innan regeringen bestämmer var rättsstatistiken skall produceras, eftersom det ”visat sig angeläget att en förbättrad rättsstatistik kommer till stånd redan för nästa år”.

Det blir SCB som får ansvaret för rättsstatistiken, som fr.o.m. 1914 delas upp i tre olika delar: processtatistik, kriminalstatistik och konkursstatistik. Rimligen bör denna statistik ligga överdirektör Widell nära hjärtat, eftersom han 1904 har skrivit en lång artikel som utnyttjar data från kriminalstatistiken, med bl.a. jämförelser mellan stad och land samt en analys av förändringar i förövarnas ålder.

Såväl 1905 års kommitté som de ovannämnda sakkunniga har insett svagheterna i det rådande systemet där domstolarna själva gör sammandrag över sin verksamhet. Man förordar därför att statistiken baseras direkt på uppgifter för varje enskilt ärende, som skall sändas in till SCB och bearbetas där. Det finns dock ett stort motstånd mot en sådan nyordning från berörda myndigheter och resultatet blir en kompromiss. Delar av statistiken kommer att baseras på

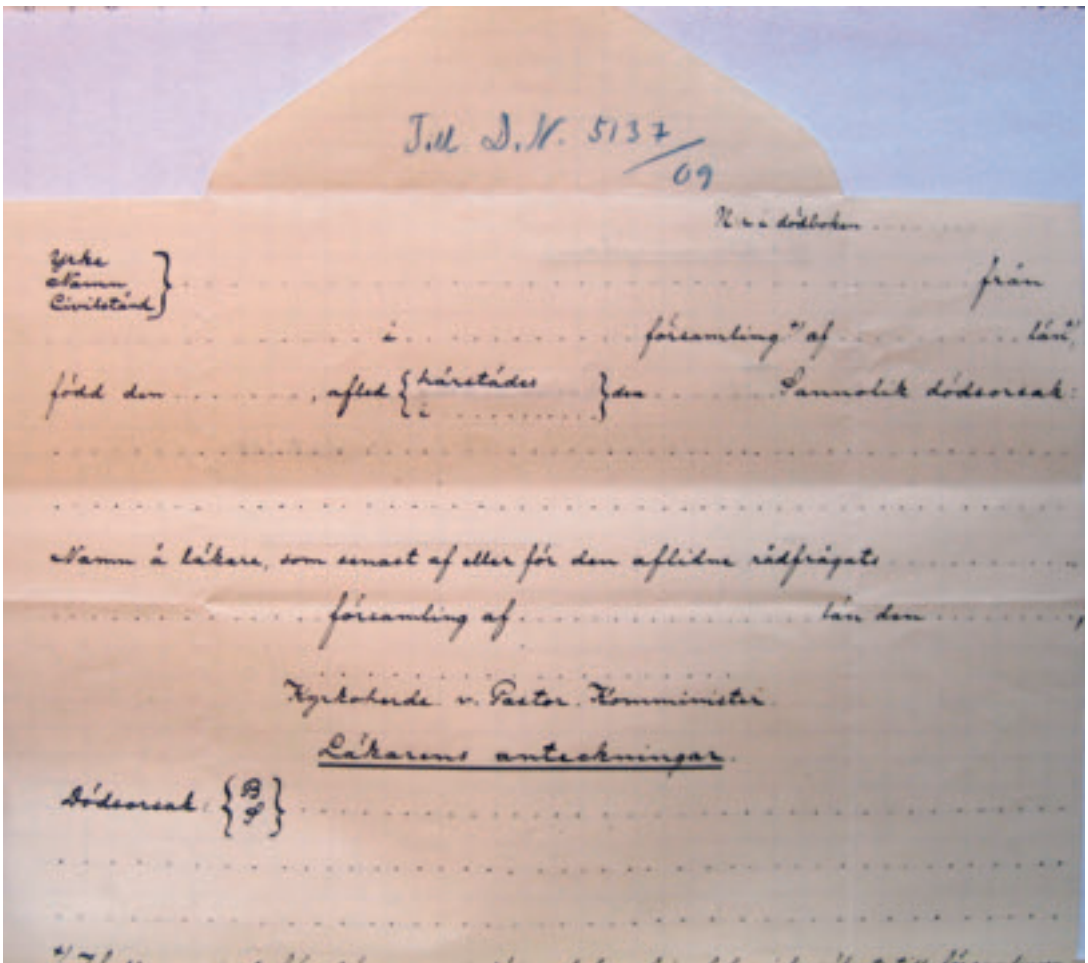
individuella uppgifter, resten på sammandrag som görs av domstolarna eller motsvarande myndigheter.

Rättsstatistikens reformering förlöper inte helt smärtfritt. SCB klagar över ”den synnerligen tidsödande skriftväxling, som blivit en följd av uppgiftslämnarnas ovana vid de i samband med den genomgripande omläggningen av rättsstatistiken fr.o.m. 1913 införda formulären”. Dessutom betonar man att ”den rättsstatistiska avdelningens arbetskrafter varit alldeles otillräckliga”. Den första statistiken presenteras inte förrän 1918.

Äntligen en dödsorsaksstatistik

En stor brist i den officiella statistiken har, som redan nämnts, varit avsaknaden av en allmän dödsorsaksstatistik. 1905 års Tuberkuloskommitté kommer i sitt betänkande med förslag om ny dödsorsaksstatistik. I ett gemensamt utlåtande instämmer Medicinalstyrelsen och SCB i det allmänna resonemanget och konkretiserar förslaget. De rekommenderar att SCB skall få ansvaret för dödsorsaksstatistiken, vilket också blir Kungl. Maj:ts beslut. Efter ett uppehåll på 80 år får Sverige alltså åter en rikstäckande dödsorsaksstatistik.

Både SCB och Medicinalstyrelsen har tidigare publicerat viss dödsorsaksstatistik baserad på dödsboksutdrag. I dessa finns dock dödsorsaker angivna endast för städerna. För landsbygden, som ju fortfarande dominerar Sverige, finns bara föreskrifter om rapportering av vissa dödsorsaker som farsoter, brott, olyckshändelser m.m. Följaktligen har en heltäckande statistik saknats.

J. M. D. N:r 5137/09

N:r dödboken

Yrke, stånd, civilstånd } från

i ... församling af ... län

född den ..., afled { härstädes / i ... } den ... Sammalt dödsorsak:

Namn å läkare, som senast af eller för den aflidne rådfrågats

... församling af ... län den ...

Kyrkoherde v. Pastor. Komminister

Läkarens anteckningar.

Dödsorsak: { B / P }

SCB och Medicinalstyrelsen bifogar i sitt utlåtande ett förslag till blankett. Den har adressen till SCB på baksidan och är så finurligt formgiven att läkaren bara viker ihop den och postar den.

I anslutning till den nya kyrkobokföringsförordning som kommer 1910, meddelar Kungl. Maj:t nya föreskrifter om rapportering av dödsorsak ”för åstadkommande af en, så vidt kan ske, fullständig och tillförlitlig statistik öfver dödsorsakerna.” För städer och andra tättbebyggda orter skall anteckningen baseras på läkares dödsbevis, i övrigt endera på dödsbevis eller ”eljest i enlighet med vad som kan om dödsfallet inhämtas”. I det senare fallet skall en läkare göra en bedömning av ”bevislig eller sannolik dödsorsak”.

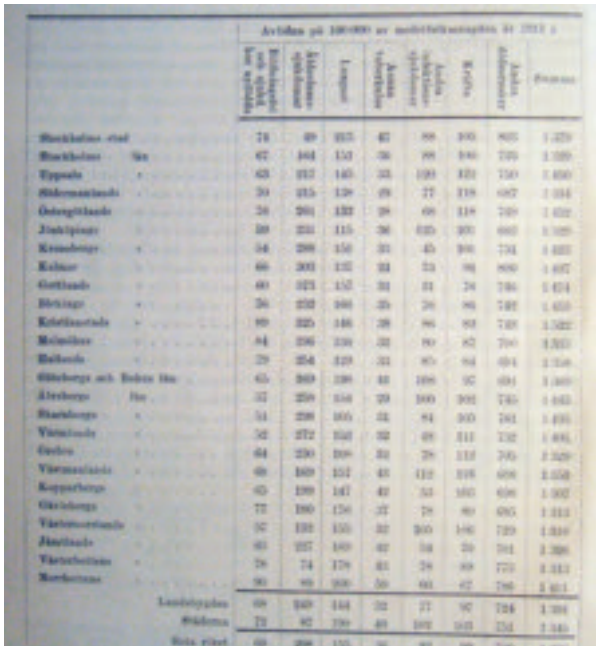
Ett år senare tar Medicinalstyrelsen fram en ny dödsorsaksnomenklatur, med 99 dödsorsaker (plus dödfödda). Allt detta leder till att SCB kan börja publicera en löpande dödsorsaksstatistik. Något förvånande fortsätter Medicinalstyrelsen att publicera statistik för städerna, baserad på hälsovårdsnämndernas uppgifter.

Den första dödsorsaksstatistiken enligt den nya modellen avser år 1911 och dess framtagande är förknippat med ovanliga svårigheter. En av dessa är att Medicinalstyrelsens nomenklatur inte kommer ut förrän mot slutet av 1911. ”Härav hava helt naturligt förorsakats vissa svårigheter i det inkomna materialets bearbetande” konstaterar SCB. Statistikproduktionen har också drabbats av ett mer oväntat problem: ”Berättelsen för 1911 har dessutom blivit särskilt försenad, bl.a. av den orsaken att en stor del av Statistiska centralbyråns personal angreps av arsenikförgiftning.” 1911 års dödsorsaksstatistik kommer därför inte ut förrän år 1915.

Mer om arsenikförgiftningen finns att läsa på sidan 156.

Intressant är att hela sex procent av dödsfallen har måst hänföras till ”okänd dödsorsak”, endera för att anteckning om dödsfallet helt saknas eller för att beskrivningen inte varit tillräcklig för att en klassificering skulle kunna göras. Till detta kommer osäkerheten i uppgifterna från landsbygden, där endast 59 procent av de kända dödsorsakerna är ”bevisliga”, övriga bara ”sannolika”.

Ändå fyller den publicerade statistiken i stort sett sin funktion och SCB kan göra jämförelser bl.a. mellan könen, mellan olika åldrar och yrken samt geografiskt och över årets månader.

Dödsorsakerna 1911 uppvisar stora regionala skillnader. En del av skillnaderna beror troligen på befolkningens åldersstruktur, medan andra kan bero på kvalitetsproblem med primärmaterialet.

En samordnad fiskestatistik

Redan i den stora plan som Berg presenterade år 1870 förslogs han en fiskestatistik med utgångspunkt i internationella rekommendationer. Riksdagens revisorer var positiva samband med att planen presenteras, men Statistiska beredningen var mindre entusiastisk och frågan fick falla.

Den fiskestatistik som ändå har växt fram utanför SCB är osystematisk. Dess kvalitet beror till stor del på de enskilda producenternas intresse, eftersom det inledningsvis inte finns någon central huvudman. Till och med när Lantbruksstyrelsen vid sin start år 1890 får ansvar för landets fiske undantas västkustfisket, som kommer att ligga kvar under Kommerskollegiet.

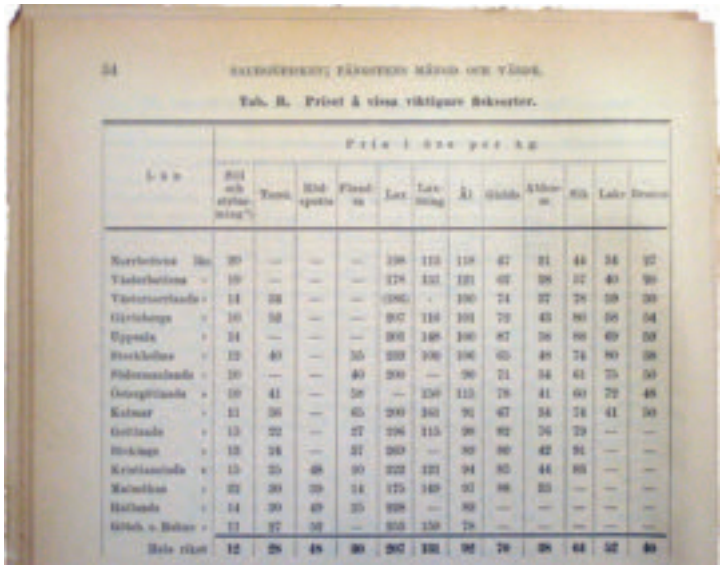
Statistiska kommittén ägnar stort intresse åt bristen på fiskestatistik och sammanfattar sin genomgång med att det saknas planmässighet och system i insamlandet av uppgifter, men att det finns goda förutsättningar för att rätta till situationen.

Den lösning som föreslås är helt enkelt att utnyttja den befintliga regionala organisationen och anslå statliga medel för att samla in statistiken. Statistiska centralverket skall ha ansvaret för planering, sammanställning och publicering, men på motsvarande sätt som för jordbruksstatistiken skall samråd ske med Lantbruksstyrelsen.

I samband med att riksdagen 1912 tar beslut om SCB:s nya organisation får SCB ansvaret för fiskestatistiken.

Mest intresse ägnas saltvattensfisket, med 20 av inte mindre än 24 olika blanketterna. Statistiken speglar inte bara fångsten av olika fiskar och kräftdjur, utan också antalet fiskebåtar, antalet fiskare m.m. Fångstuppgifter samlas in en gång i månaden.

Lax är en dyr fisk, torsk en billig. Prisuppgifterna ur ***Fiske 1914****.*

Tab. B. Priset å vissa viktigare fiskesorter.

Pris i öre per kg

Sötvattensfisket beskrivs i stort sett på liknande sätt, men endast för hel- eller halvår. För mindre sjöar och vattendrag är den inte ens årlig, utan man går igenom ett län på fem år. Intressant nog finns också en särskild blankett för fiskdammar, alltså det som med en modern term kallas vattenbruk.

Denna ganska höga ambitionsnivå kommer snart att ifrågasättas.

Förändringar av övrig statistik
Övriga statistikområden vid SCB berörs relativt litet av kommitténs förslag. Det är snarare så att den utveckling som är på gång, både i samhället och inom SCB, leder till gradvis utbyggnad och förändring.

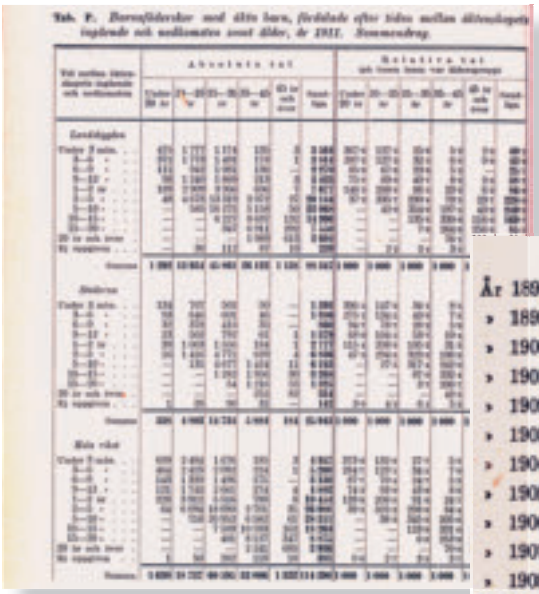
Bok över obefintliga
Den svenska modellen för folkbokföring förutsätter att varje person redovisas i en och endast en församling i riket. Den som flyttar från en församling förutsätts endera återfinnas som nyinflyttad i en annan församling eller i listan över dem som emigrerat. Den som inte återfinns i någon lista, utan helt enkelt försvinner från församlingen, förs sedan 1895 in i en bok med det fantasieggande namnet Bok över obefintliga.

I och med 1910 års reform får SCB uppgifter om vilka som överförts till eller från boken över obefintliga. Detta förbättrar verkets möjligheter att göra befolkningsframskrivningar. Boken finns kvar ännu 1961, då H-K Rönblom ger ut detektivromanen Bok över obefintliga. Det året är det 2 384 personer som förs in i boken över obefintliga.

Förbättringar av befolkningsstatistiken
Förutsättningarna för befolkningsstatistiken har blivit bättre i och med 1910 års folkbokföringslag. Statistiska kommittén avstår dock från att komma med förslag om ytterligare detaljuppgifter, med hänvisning till att man ”inhämtat att en dylik årlig revision skulle för prästerskapet blifva högst betungande”.

Inte förrän i slutet av 1940-talet skapas då en ny folkbokföringsorganisation (se sidan 179). När denna organisation är klar upphör det mesta av pastoratens rapportering direkt till SCB.

SCB kan nu producera en mer detaljerad befolkningsstatistik. 1911 presenteras t.ex. för första gången uppgifter om nyblivna änklingar/änkors ålder samt uppgifter som tiden mellan ett äktenskaps ingående och det första barnets födelse.

	Landsbygden	Städerna	Stockholm	Övriga städer
År 1890	81·20 %	18·80 %	5·15 %	13·65 %
» 1895	80·09 »	19·91 »	5·52 »	14·39 »
» 1900	78·51 »	21·49 »	5·84 »	15·65 »
» 1901	78·32 »	21·68 »	5·86 »	15·82 »
» 1902	78·11 »	21·89 »	5·88 »	16·01 »
» 1903	77·75 »	22·25 »	5·96 »	16·29 »
» 1904	77·39 »	22·61 »	6·04 »	16·57 »
» 1905	77·04 »	22·96 »	6·13 »	16·83 »
» 1906	76·41 »	23·59 »	6·23 »	17·36 »
» 1907	75·84 »	24·16 »	6·28 »	17·88 »
» 1908	75·65 »	24·35 »	6·25 »	18·10 »
» 1909	75·61 »	24·39 »	6·24 »	18·15 »
» 1910	75·24 »	24·76 »	6·20 »	18·56 »
» 1911	74·60 »	25·40 »	6·23 »	19·17 »

*Gammal och ny statistik ur **Befolkningsrörelsen 1911**: fördelningen av befolkningen mellan land och stad respektive tiden mellan bröllop och barnafödande.*

Ny vallagstiftning ger förändrad valstatistik

Statistiska kommittén är positiv till valstatistiken. Den behöver dock utvecklas, inte minst eftersom riksdagen 1909 har beslutat om stora förändringar för såväl riksdagsval som landstings- och kommunalval.

Kvinnlig rösträtt införs som bekant i Sverige år 1919 och tillämpas första gången i 1919 års kommunalval respektive 1921 års riksdagsmannaval. Fortfarande är dock andelen diskvalificerade ca två procent. Den sista diskvalifikationsregeln – som rör omyndigförklarade – tas inte bort förrän 1988.

Riksdagsbeslutet innebär att det från och med 1911 råder lika rösträtt för män vid riksdagsvalen. Dock inte för alla män, eftersom ungefär 20 procent av männen över rösträttsåldern 23 år är diskvalificerade på grund av obetalda skatter eller av andra skäl.

För kommunalvalen är förändringen ännu större. Dessa val har tidigare varit indirekta, men 1910 införs direkta val. För såväl kommunal- som landstingsval tillämpas den s.k. 40-gradiga skalan, vilken innebär att personer med högre inkomster får fler röster, dock maximalt 40. Detta gäller fram till 1918.

Kommittén noterar vad gäller riksdagsvalen att den nya lagen gör att SCB inte längre behöver vända sig till valförrättarna utan kan få primärdata – röstlängderna – direkt från länsstyrelserna. Det finns dessutom möjligheter att mer detaljerat belysa effekterna av de olika diskvalifikationsgrunderna.

För kommunalvalen har det tidigare inte funnits någon regelbunden statistik. Förslaget blir helt naturligt att sådana görs för såväl landstingsval som val till stads- och kommunalfullmäktige. Kommittén föreslår vidare en relativt ingående regional statistik för att möjliggöra koppling av valresultat och valdeltagande till sociala och ekonomiska variabler.

Valdeltagandet ökar för varje andrakammarval i början av 1900-talet. Tabell ur ***Riksdagsmannavalen våren 1914****.*

	Röstande i % av röstberättigade:			Antal röstande
	Landsbygden	Städerna	Hela riket	Hela riket
År 1899	35·5 %	56·8 %	40·3 %	136 982
» 1902	41·7 »	63·6 »	47·2 »	180 529
» 1905	44·7 »	65·5 »	50·4 »	217 759
» 1908	57·4 »	70·0 »	61·3 »	308 412
» 1911	55·5 »	63·0 »	57·0 »	607 487
» 1914	68·1 »	76·7 »	69·9 »	763 423

Inledningsvis blir det ingenting av med de mer långtgående förslagen, men en statistik för riksdagsval kommer till stånd vid 1911 års andrakammarval. Statistiken över de kommunala valen ligger ett tag kvar oförändrad i BiSOS, men från och med 1919 publiceras statistik från alla kommunala val i den nya statistikserien SOS (se sidan 147).

SCB:s överdirektör belyser frågan om rösträtt för kvinnor

År 1909 får SCB genom nådigt beslut i uppdrag att utreda vissa frågor kring kvinnlig rösträtt. Uppdraget kan ses som en logisk följd av de utredningar som SCB tidigare gjort för att belysa effekten av riksdagsordningens olika bestämmelser om inskränkningar i rösträtten. Det rör sig i en första del om statsvetenskaplig belysning, skrivs av en professor vid Uppsala universitet. Den andra delen visar sig vara svårare.

Uppgiften är att utföra "en statistisk undersökning angående kvinnornas deltagande i valen samt de allmänna förhållandena och särskildt befolkningsförhållandena i de främmande stater, som medgifvit kvinnorna rösträtt, äfvensom verkningarna af denna rösträtt, i den mån de kunna statistiskt påvisas". Ett formidabelt uppdrag!

SCB:s överdirektör hittar ingen annan vid SCB som kan anförtros utredningen, varför han föreslår att han själv skall få tjänstledigt från sitt chefsuppdrag och vara utredningsman. Detta bifalles och han kan i mars 1912 lämna över sin utredning till Konungen.

Överdirektör Ludvig Widell delar upp sin rapport i två delar: kvinnorösträtten ur politisk respektive social synpunkt. I den första börjar han med att gå igenom de stater som redan har kvinnlig rösträtt: fem delstater i USA, Australien (under vilken rubrik han också behandlar det land som är först med kvinnlig rösträtt, Nya Zeeland), Finland och Norge. Han presenterar ett stort antal siffror om valdeltagande och en notering om att få kvinnor blivit valda. Några slutsatser dras inte.

Intressantare blir det då Widell försöker se på de möjliga effekterna av kvinnlig rösträtt i Sverige genom att beräkna hur valet till andra kammaren 1911 skulle ha utfallit om kvinnorna haft rösträtt på samma villkor som männen.

Han börjar med att beräkna antalet röstberättigade kvinnor, vilket inte är helt lätt eftersom diskvalificeringsreglerna är många. Widell tvingas t.ex. uppskatta hur många kvinnor som skulle ha diskvalificerats på grund av "underlåtenhet att efter nyinflyttning styrka fullgjord skattskyldighet". Resultatet – som förefaller väl-underbyggt – blir att kvinnorna i något mindre utsträckning än männen skulle återfinnas i röstlängderna: 77,6 procent jämfört med 79,0 procent. I absoluta tal är dock kvinnorna något fler.

Nästa steg är att beräkna hur många av dessa kvinnor som skulle utnyttja sin rösträtt. Här kan den internationella kartläggningen utnyttjas, varvid Widell väljer att endast använda siffror från våra grannländer Finland och Norge. Norge anses vara mer likt Sverige än vad Finland är och får därför väga litet tyngre. Widells slutsats blir att 60 procent av kvinnorna på landsbygden och 90 procent av kvinnorna i städerna skulle ha röstat. Han noterar att detta steg är "vida vanskligare" än det förra.

Nu har utredaren siffror för hur många kvinnor som skulle rösta, uppdelat på län och om de bor i stad eller på landet. Återstår endast att beräkna hur dessa kvinnor

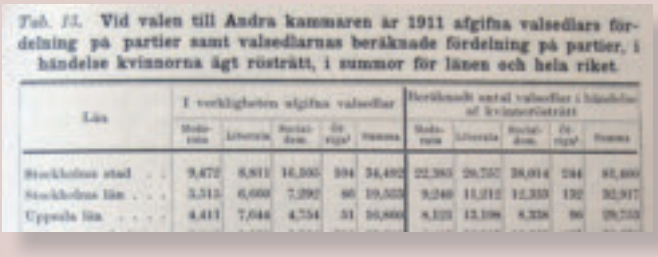
skulle ha röstat. Widell ägnar detta steg förvånansvärt liten uppmärksamhet. Han skriver helt enkelt:

”Enligt den i det föregående lämnade redogörelsen för valen i de främmande länder, som infört politisk rösträtt för kvinnor, kan det inte i något fall påvisas, att kvinnornas röster fördelat sig ur partisynpunkt på annat sätt än männens. Det torde knappast finnas något direkt skäl att antaga, att förhållandena skola blifva andra i Sverige, därest rösträtt medgifvas åt kvinnorna. Det ojämförligt största flertalet af de kvinnliga väljarna kommer helt klart att utgöras af kvinnor, som i fråga om sin röstgifning följa sina manliga anhöriga”.

Kvinnorna förväntas alltså rösta exakt som männen.

Resultatet av alla dessa beräkningar blir att socialdemokraterna vid införande av kvinnlig rösträtt skulle vinna en knapp procent, de moderata skulle få i stort sett samma röstandel och liberalerna skulle förlora en knapp procent. Hur kan detta komma sig, då kvinnor och män röstar exakt likadant? Jo, partierna har sin styrka i olika delar av Sverige; antagandet om högre röstvillighet bland kvinnor i städerna leder t.ex. till högre antal röster för socialdemokraterna.

Slutresultatet av Widells kalkyler i ***Statistisk utredning rörande kvinnors politiska rösträtt****.*

Tab. 13. **Vid valen till Andra kammaren år 1911 afgifna valsedlars fördelning på partier samt valsedlarnas beräknade fördelning på partier, i händelse kvinnorna ägt rösträtt, i summor för länen och hela riket.**

Län	I verkligheten afgifna valsedlar					Beräknadt antal valsedlar i händelse af kvinnorösträtt				
	Moderata	Liberala	Socialdem.	Öfr.	Summa	Moderata	Liberala	Socialdem.	Öfr.	Summa
Stockholms stad	9,672	8,811	16,305	104	34,892	22,385	20,757	28,014	736	81,892
Stockholms län	3,313	6,660	7,297	60	19,332	9,240	11,212	12,333	132	32,917
Uppsala län	4,411	7,044	4,754	31	16,240	8,121	13,198	8,326	96	29,741

Widells beräkningar är inte bara politisk aritmetik i bokstavlig bemärkelse utan de påminner även i tillvägagångssättet om statistikens barndom. Ändå är det troligt att han kommer sanningen så nära som det är praktiskt möjligt. Och även om antagandet att kvinnorna skulle rösta likadant som männen är diskutabelt, så skulle troligen varje annat antagande ha varit ännu mer diskutabelt.

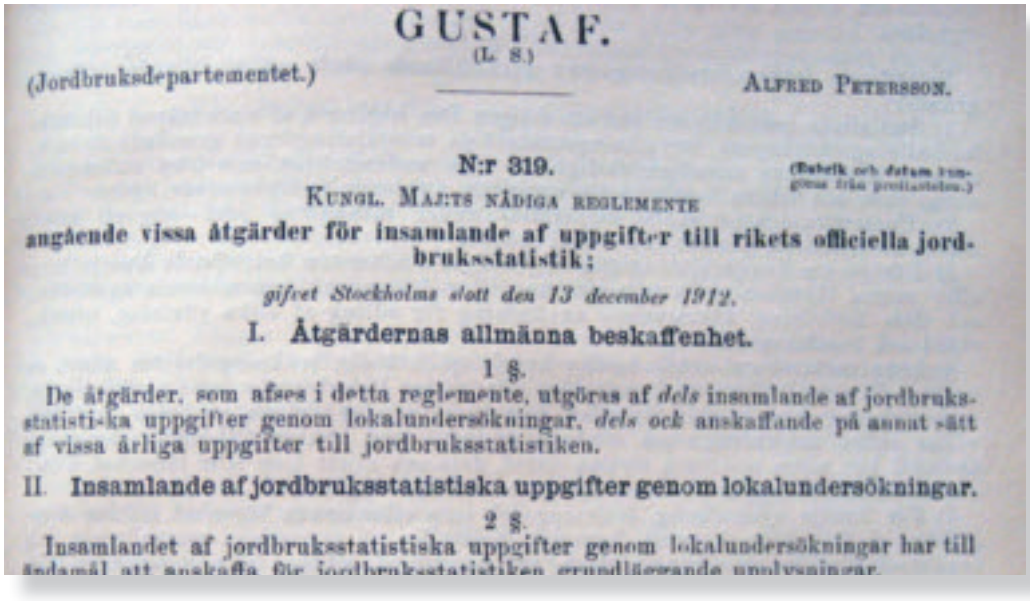
Försöket att skildra en eventuell kvinnlig rösträtt ur socialt perspektiv är mindre övertygande. Denna avdelning av rapporten utgör för en nutida betraktare en blandning av korrekt men relativt irrelevant statistik, kuriosa och författarens egna åsikter. Widell noterar t.ex. att det är anmärkningsvärt att andelen ”bartenders” bland befolkningen är högst i delstaten Wyoming, där ”kvinnorösträtten haft tillfälle att verka längre än i någon annan stat”. Och han noterar med ogillande den ”egendomlighet, att kvinnorna i Australien medgifvits politisk rösträtt, samtidigt som de i allt större utsträckning svika sin främsta medborgerliga plikt: att sörja för släktets fortbestånd”. Widell drar försiktigtvis inga slutsatser för Sveriges del av dessa resonemang.

Utredningen tas inte särskilt väl emot i pressen och naturligtvis minst positivt av dem som är för kvinnlig rösträtt. ”Det stora sifferberget födde en ömklig liten råtta” är t.ex. ett omdöme i den nystartade tidningen Kvinnlig rösträtt. Politiskt får den ingen direkt betydelse, utom möjligen genom att stärka högern i övertygelsen att kvinnlig rösträtt skulle gynna socialdemokraterna.

Jordbruksstatistiken – ett försök att skapa ordning och reda

1905 års kommitté är inte nådig i sin kritik av jordbruksstatistiken. Kritiken gäller inte dess uppbyggnad, utan att det inte är någon ordning med den praktiska tillämpningen.

Kommittén ägnar denna statistik en särskild rapport och finner att den bör bygga på lokalundersökningsmetoden som ”just genom att arbetet fördelas på flera år har stora företräden”. För att få stadga i arbetet skall bearbetningen flyttas från hushållningssällskapen till SCB. Särskilda lokalundersökare skall anställas; de som anställs bör ha både jordbruksutbildning och ”äga vana att undervisa traktens folk i jordbruksförhållanden”. Vidare föreslås att varje län gås igenom under en femårsperiod.

GUSTAF.
(L. S.)

(Jordbruksdepartementet.) ALFRED PETERSSON.

N:r 319.

KUNGL. MAJ:TS NÅDIGA REGLEMENTE
angående vissa åtgärder för insamlande af uppgifter till rikets officiella jordbruksstatistik;

gifvet Stockholms slott den 13 december 1912.

I. Åtgärdernas allmänna beskaffenhet.

1 §.

De åtgärder, som afses i detta reglemente, utgöras af *dels* insamlande af jordbruksstatistiska uppgifter genom lokalundersökningar, *dels och* anskaffande på annat sätt af vissa årliga uppgifter till jordbruksstatistiken.

II. Insamlande af jordbruksstatistiska uppgifter genom lokalundersökningar.

2 §.

Insamlandet af jordbruksstatistiska uppgifter genom lokalundersökningar har till

Kungl. Maj:t utfärdar år 1912 ett nytt reglemente för jordbruksstatistiken.

I allt väsentligt genomförs detta förslag. Man bestämmer dock att varje län skall delas i åtta delar och att en undersökningsrunda alltså skall omfatta åtta år. En geografisk likformighet uppnås genom att undersökningarna planeras centralt av SCB och den relativt nya Lantbruksstyrelsen. I princip har man med trettio års fördröjning genomfört Sidenbladhs förslag till förbättrad jordbruksstatistik.

Samtidigt anslår riksdagen 25 000 kr till hushållningssällskapen för insamlandet av jordbruksstatistiska uppgifter. Totalt kommer omkring hundra lokalundersökare att delta i insamlingen varje år.

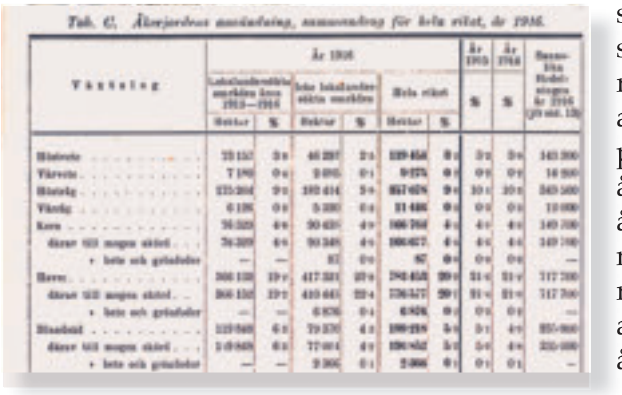
Varje lokalundersökare utrustas förstås med blanketter, men också med en utförlig instruktion för arbetets planering, genomförande och avrapportering. Han får också vissa hjälpmedel, t.ex. en reduktionstabell för att kunna räkna om gamla ytmått till hektar.

Chefen för jordbruksstatistiska avdelningen Ernst Höijer får särskilt kungligt tillstånd att under högst två veckor under såväl sommaren 1914 som somma-

ren 1915 bli ”i tillfälle att på ort och ställe deltaga i en eller flera lokalundersökares arbete”. Ett tidigt exempel på fältstudier av mätprocessen.

Lokalundersökningen genomförs vid gårdsbesök under sommaren, med undantag för små eller avsides belägna jordbruk för vilka uppgifter kan samlas in på annat sätt. Undersökningen omfattar uppgifter om såväl ägare och brukare som om djurantal och föregående års skörd. Till skillnad från tidigare får alltså SCB in uppgifter som avser individuella gårdar. Den använda modellen medför att det ett givet år finns aktuella arealuppgifter för en åttondel av rikets socknar. För att få riks-siffror kompletteras dessa med senast kända siffror för övriga socknar. År 1916 baseras alltså hälften av uppgifterna på lokalundersökningarna för åren 1913–1916, övriga på 1911 års siffror. Först 1920 kommer man att ha uppgifter för hela riket, men då är uppgifterna å andra sidan i genomsnitt fyra år gamla.

Höstvetearealer för 1916: Var så god och välj! Den officiella siffran är 119 000 hektar, den ”sannolika” är 143 000 hektar. Skillnaderna i beräkningssätt förklaras i ***Jordbruk och boskapsskötsel 1916****.*

Tab. C. Åkerjordens användning, sammandrag för hela riket, år 1916.

Växtslag	År 1916						År 1915	År 1916	Samma yta år 1916 (29 sept. 13)
	Lokalundersökta områden (1913—1916)		Icke lokalundersökta områden		Hela riket		%	%	
	Hektar	%	Hektar	%	Hektar	%			
Blåbetor	23 157	0·8	46 297	2·1	139 454	0·8	0·1	0·8	143 300
Tärvete	7 195	0·2	2 095	0·1	9 275	0·1	0·0	0·1	14 500
Blåtråg	125 204	3·1	192 414	5·4	317 618	3·6	10·1	10·1	345 500
Vårtråg	6 126	0·2	5 330	0·2	11 456	0·1	0·1	0·1	13 000
Korn	76 325	4·0	30 631	4·9	106 956	4·1	4·0	4·0	149 700
därav till magra säteri	76 329	4·0	30 349	4·9	106 677	4·1	4·0	4·0	149 100
» bete och gräsfrön	—	—	81	0·0	81	0·0	0·0	0·0	—
Havre	368 132	19·1	417 331	10·9	785 463	30·1	21·0	21·0	117 700
därav till magra säteri	366 132	19·1	410 661	10·4	776 793	29·1	21·0	21·0	117 700
» bete och gräsfrön	—	—	6 670	0·1	6 670	0·1	0·0	0·0	—
Blandsäd	119 949	6·2	79 370	4·1	199 319	5·6	3·1	4·1	855 900
därav till magra säteri	119 949	6·2	77 014	4·0	196 963	5·5	3·0	4·0	335 600
» bete och gräsfrön	—	—	2 356	0·1	2 356	0·1	0·1	0·1	—

För husdjur används både denna princip och en annan, där man beräknar den procentuella förändringen i de lokalundersökta områdena och applicerar denna förändringsskattning på 1911 års siffror. Ingen av dessa ansatser kan anses ge särskilt tillförlitlig statistik.

Statistik över mejerier och jordbrukskassor

SCB får under 1910-talet ansvar för två mindre statistikområden med anknytning till jordbruket, vilka inordnas i det omdöpta statistikområdet *Jordbruk med binäringar.*

Mejeristatistiken flyttas i stort sett oförändrad över från Lantbruksstyrelsen. Den innehåller uppgifter om invägd mjölk och dess användning samt vissa driftsuppgifter. Statistiken publiceras först i serien *Mejerihantering*. 1939 inordnas den i industristatistiken och 1951 tar Svenska mejeriers riksförbund över ansvaret.

Statistiken över jordbrukskassorna startar 1916 och täcker i stort sett samma uppgifter som sparbanksstatistiken. Denna statistik publiceras inte i en egen publikation utan endast i Statistisk årsbok.

Kommunernas finanser och fattigvård – en ifrågasatt koppling

Vad gäller fattigvårdsstatistiken kommer inte 1905 års kommitté med några förslag till förändringar av innehållet, eftersom en ny fattigvårdslag står på den politiska dagordningen. Däremot noterar man det olämpliga i att fattigvårdsstatistiken kopplas ihop med statistiken över kommunernas finanser. ”Med nästan samma berättigande skulle man eljest kunna fordra, att äfven

folkskolestatistiken offentliggjordes tillsammans med kommunernas finanser", som man träffande skriver.

SCB, som har ansvaret för dessa statistikgrenar, följer så småningom kommitténs intentioner. Inledningsvis behåller man *Kommunernas finanser och fattigvård* inom BiSOS men ger ut den i två separata avdelningar. Först i och med 1918 års statistik blir det två separata delserier i Sveriges officiella statistik.

Beträffande kommunernas finanser har kommittén mer ingående förändringsförslag. Varken med denna statistik eller med innehållet i fattigvårdsstatistiken händer det dock något förrän omkring 1920.

Statistisk publicering: En försiktig modernisering

Formerna för att publicera SCB:s statistik har knappast ändrats alls under femtio år. Nu genomförs ett antal förändringar, både vad avser den officiella statistiken och övriga publikationsformer.

BiSOS ersätts av Sveriges officiella statistik
1905 års statistiska kommitté föreslår inrättandet av en ny publikationsserie för att ersätta BiSOS. Eftersom denna serie skall omfatta all officiell statistik – man räknar upp 32 statistikområden – bör den heta Sveriges officiella statistik, SOS. Man noterar vidare att bokstäverna (litterorna) håller på att ta slut, varför man helt enkelt föreslår att de slopas. Den officiella statistiken skall i fortsättningen betecknas med "statistikens föremål" samt årtal.

I frågan om publikationernas format dammar man av Sidenbladhs gamla förslag om att gå över till det bekvämare oktavformatet. Layoutmässigt görs däremot endast små förändringar.

Kommittén behandlar också frågan om hur man ska kunna spara in på det statistiska trycket. Som bakgrund har man samlat in uppgifter om 1909 års tryckkostnader. De uppgår till nästan 89 000 kr (varav en enda publikation, Statens järnvägstrafik, står för nästan en fjärdedel). När man tar hänsyn till de publikationer som kommer ut mer sällan – t.ex. folkräkningsberättelserna och valstatistiken – får man en genomsnittlig årsutgift på 97 237 kronor och 89 öre. Man är dock försiktig med att komma med annat än generella resonemang.

Vad innehåller Statens järnverkstrafik ?
Statens järnvägstrafik helt enkelt allt om svensk järnvägstrafik. Naturligtvis uppgifter om existerande järnvägar och järnvägar under byggande, men också 1909 detaljerade ritningar av ångfärjan Konung Gustaf V och dess anläggningsplats i Trelleborg. Man får om samma år veta att det skett 380 olyckor, varvid 96 personer omkommit (5 passagerare, 32 järnvägsmän och 59 "främmande"). Om de 847 loken i Sverige får man veta allt från spårvidd till dimensionerna på ångpannorna. Det finns detaljerade ekonomiska och fysiska uppgifter om frakter, t.ex. att bruttointäkten av posttrafik på sträckan Varberg–Borås är 23 717 kr. Och att det 1909 fraktas 8 085 ton blåbär och lingon på svenska järnvägar, varav nästan hälften på sträckan Nässjö–Älmhult.

Kommittén är också ovillig med att ge förslag vad gäller distributionslistorna för den officiella statistiken. Det enda konkreta förslaget som läggs fram är att pastorsämbetena inte längre skall få befolkningsstatistiken gratis och att kommunerna inte skall få statistiken om fattigvård och kommunernas finanser. Eftersom utdelningen till pastorsämbetena kan ses som en ersättning för deras arbete med befolkningsstatistiken, föreslås att de skall få Statistisk årsbok som ”lämpligt vederlag”.

Kungl. Maj:t fattar i september 1911 beslut om inrättandet av Sveriges officiella statistik (SOS).

Innehållet i Sveriges officiella statistik

Den officiella statistiken omfattar inledningsvis 26 områden, som i förordningen kallas hufvudavdelningar enligt tabellen nedan.

Statistikområde	Ansvarig myndighet
Öfversikter öfver rikets utveckling	
Folkmängden och dess förändringar	SCB
Hälso- och sjukvård	Medicinalstyrelsen (samt armén och marinen)
Fast egendom	SCB
Lantmäteri	Lantmäteristyrelsen
Jordbruk och boskapsskötsel	SCB
Skogshushållning	Kommerskollegium
Industri och bergshantering	Kommerskollegium
Handel	Kommerskollegium
Sjöfart	Kommerskollegium
Lotsverket	Lotsstyrelsen
Allmänna väg- och vattenbyggnader	Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen
Järnvägar	Järnvägsstyrelsen
Postverket	Generalpoststyrelsen
Telefon och telegraf	Telegrafstyrelsen
Sparbanker	SCB och Styrelsen för postsparbanken
Försäkringsväsen	Försäkringsinspektionen, Pensionsstyrelsen Riksförsäkringsanstalten, Socialstyrelsen
Fromma stiftelser	SCB
Socialstatistik	Socialstyrelsen
Fattigvård	SCB
Rättsväsen	SCB
Fångvård	Fångvårdsstyrelsen
Undervisning	Ecklesiastikdepartementet
Allmänna val	SCB
Finanser	Kontrollstyrelsen
Kommunalförvaltning	SCB

Tabellen visar, liksom motsvarande tabell för BiSOS på sidan 57, att det svenska statistiksystemet fortfarande är mycket decentraliserat. Utöver SCB har nästan 20 myndigheter ansvar för delar av den officiella statistiken.

En jämförelse med tabellen på sidan 57 visar också att nästan alla gamla områden finns kvar och att mycket få nya har tillkommit. Det viktigaste tillskottet är Socialstatistik. Området Finanser låter viktigt, men omfattar endast rusdrycksförsäljning och accispliktiga näringar samt så småningom SCB:s statistik över kommunernas finanser.

De olika statistikområdena varierar mycket i omfattning. Det mest omfattande är Socialstatistik, där det under det första decenniet utkommer inte mindre än 22 olika publikationsserier. Här hittar man allt från årliga publikationer som *Olycksfall i arbetet* till enstaka utredningar. Av de sistnämnda kan nämnas *Levnadskostnaderna i Sverige 1913–14*, som ger upphov till Levnadskostnadsindex och *Undersökningar rörande alkoholens sociala skadeverkningar* som lägligt nog kom 1921, året innan folkomröstningen om rusdrycksförbud.

Det finns också statistikområden som avkastar mycket litet i form av statistik. *Öfversikt öfver rikets utveckling*, som är tänkt att ersätta landshövdingeberättelserna, ger inte upphov till någon publikation alls. Fast egendom och Fromma stiftelser kommer endast att omfatta en publikation var, i båda fallen för år 1910.

Ett statistikområde kan beskrivas med en eller flera publikationer. Ett exempel är Folkmängden och dess förändringar, som redovisas i sex separata serier: *Folkräkningen* (vart tionde år, med flera delserier), *Folkmängden inom administrativa områden* (årlig), *Befolkningsrörelsen* (årlig, med en översikt för varje tioårsperiod), *Ut- och invandring* (årlig), *Dödsorsaker* (årlig) och *Dödlighets- och livslängdstabeller* (vart tionde år).

Det förekommer också att olika myndigheter är ansvariga för olika publikationer inom samma område. Så är det till exempel inom försäkringsstatistiken.

Senare tillkommer nya områden i SOS, t.ex. Inkomst och förmögenhet. Den officiella statistiken utvidgas för att belysa områden som fått växande uppmärksamhet i politik och debatt. I stort sett är systemet dock konservativt, ett förhållande som kommer att gälla även under resten av 1900-talet.

Statistiska meddelanden

När *Statistisk tidskrift* läggs ned behövs en ny kanal för att presentera tillfälliga undersökningar och viss månadsstatistik. Det blir den nya serien Statistiska meddelanden, som kommer att omfatta fem delserier:

Serie A: Tillfälliga statistiska undersökningar
Serie C: Månadsstatistik över handeln
Serie D: Järnvägsstatistiska meddelanden
Serie E: Uppgifter om bankerna
Serie F: Sociala meddelanden

Serie B är ursprungligen tänkt att innehålla månads- och kvartalsstatistik från

det föreslagna Statistiska centralverket. När det nu inte blir något centralverk, skulle man utan större problem ha kunnat använda serien för motsvarande statistik från SCB, men SCB väljer att använda andra kanaler och bokstaven lämnas oanvänd.

Statistiska meddelanden finns kvar till 1953 då serien upphör. Initiativet till nedläggningen kommer från SCB, som har använt sin egen serie relativt sparsamt. Publikationerna i de fem serierna inordnas därefter i lämplig SOS-serie eller ges ut fristående. Beteckningen Statistiska meddelanden kommer dock att återanvändas för redovisning av statistik från SCB fr.o.m. 1963.

Statistisk tidskrift läggs ned och återuppstår

1905 års statistikkommitté anser inte att *Statistisk tidskrift* fyller de behov som en gång motiverade att den startades. Tidskriften läggs därför ned efter årgång 1913.

Under nästan hela första hälften av 1900-talet saknar alltså SCB en egen kanal för att publicera preliminär statistik, kvartalsstatistik o.dyl. Man utnyttjar istället Post- och inrikes tidningar eller andra myndigheters tidskrifter som Kommersiella meddelanden och Sociala meddelanden.

Behovet av en egen tidskrift för SCB finns dock kvar och år 1952 kommer första numret av den nya *Statistisk tidskrift*. Den skall fylla nästan exakt den uppgift som Berg hade när han lanserade den första *Statistisk tidskrift* 90 år tidigare. Som SCB:s chef Karin Kock skriver i sin anmälan av den nya tidskriften:

”Statistisk Tidskrift kommer sålunda att fylla den uppgift, som skisserades av 1905 års statistiska kommitté […] men den skall därutöver ge någonting mera. Meddelanden kommer nämligen att lämnas om nya statistikgrenar, ur metodologiskt intressanta omläggningar av äldre statistik, det internationella samarbetet och liknande.”

I den nya tidskriften är betecknande nog den första artikeln skriven av en av Sveriges mest kända statistiker genom tiderna, professor Harald Cramér. Artikeln heter *Den statistiska metoden*, vilken han definierar som ”regler att draga giltiga slutsatser och träffa förnuftiga praktiska avgöranden på grund av siffermässiga uppgifter, som innehåller en större eller mindre grad av slumpmässig variation”.

Övriga artiklar behandlar det nya befolkningsregistret, omläggningen av inkomststatistiken, priser och taxeringsvärden å jordbruksfastigheter samt det nya vetenskapliga området operationsanalys. Till detta kommer tre korta meddelanden och 35 sidor med statistiska resultat. De senare rör såväl månadsstatistik som preliminär årsstatistik. Efter fyrtio år har alltså SCB åter ett eget forum för denna typ av statistik.

Statistisk tidskrift behåller sin höga ambitionsnivå. I alla nummer finns såväl aktuell statistik som artiklar om statistiska ämnen. Tidskriften innehåller också bokrecensioner och rapporter från internationella möten. De statistiska artiklarna delas i tidskriftens innehållsförteckning in i två kategorier: Statistikens organisation och historia och Statistikens teori och metod.

*1963 kommer **Statistisk tidskrift** att få en delvis ny inriktning, se sidan 283.*

Statistisk årsbok

1905 års statistiska kommitté behandlar också frågan om en statistisk årsbok. Man konstaterar att den halvofficiella sammanställningen *Sveriges officiella statistik i sammandrag* är betydligt mindre omfattande än sina europeiska motsvarigheter. Den bör läggas ned och ersättas med en modern årsbok.

Sveriges officiella statistik i sammandrag

År 1870 ger Elis Sidenbladh, som ännu inte blivit SCB-chef, ut ett urval statistiska tabeller med titeln Sveriges statistik i sammandrag. Skälet är att han har noterat att den officiella statistiken växt ut så att det "nu är att befara, att mången torde af dessa redogörelsers stora omfång och öfvervåldigande mängd af detaljer låta afskräcka sig från det mödosamma arbetet att i dem söka upplysning."

Den första upplagan omfattar 68 sidor med 50 tabeller, från "Indelning och areal" till "Sjukvård". Från och med året därpå ingår detta sammandrag i Statistisk tidskrift och utgör det första häftet i varje årgång. Sammandraget, som också säljs som särtryck, blir allt mer omfattande och innehåller år 1913 hela 183 tabellsidor.

Tab. N:o 3. **Folkmängden i städerna år 1869** [enligt A].

Alingsås	1,905	Eskilstuna	5,059	Halmstad	5,535
Arboga	3,472	Falkenberg	1,379	Haparanda	898
Askersund	1,445	Falköping	1,672	Hedemora	1,170
Borgholm	817	Falsterbo	292	Helsingborg	7,675
Borås	3,162	Falun	5,907	Hernösand	3,630
Cimbrishamn	1,507	Filipstad	2,162	Hjo	1,280
Eksjö	2,268	Gefle	13,194	Hudiksvall	3,195
Engelholm	1,788	Grenna	1,286	Jönköping	10,820
Enköping	1 792	Göteborg	55 046	Kalmar	9453

*Början på tabellen över folkmängden i rikets städer ur **Sveriges officiella statistik i sammandrag**. Göteborg var även då Sveriges näst största stad medan Karlskrona var nummer fem.*

1914 publiceras för första gången den bok som kommit att symbolisera summan av statistisk information i Sverige, Statistisk årsbok. Den trycks i den relativt stora upplagan 3 000 exemplar.

Statistisk årsbok kommer inte ut förrän i mars 1914, vilket man beklagar i förordet. Man beklagar också att man har tvingats utelämna både källförteckning och sakregister. Källförteckningen kommer i 1915 års bok medan ett sakregister kommer först 1945. Årsboken förändras i övrigt inte särskilt mycket under sina första fyrtio år.

Den första upplagan av årsboken innehåller 279 tabellsidor, alltså nästan hundra mer än sammandraget. Dessutom är den tvåspråkig – svenska och franska – vad gäller textrubriker och tabellhuvuden. Förutom aktuell statistik innehåller årsboken också långa tidsserier, för befolkningsstatistiken ända från 1700-talet.

Statistisk årsbok för Sverige 1914 *har inte läsbarhet utan utrymmesekonomi som övergripande mål.*

172 TAB. 154 (forts.). ACCISPLIKTIGA NÄRINGAR. *Fabrications etc. soumises à l'accise.*

Årliga medeltal[1]) *Moyennes annuelles*	Brännvinsförsäljningsmedlen, i kronor *Droits sur la vente de l'eau de vie, en cour.* — Influtna medel *Droits perçus*				Fördelade medel *Répartition des droits*				
	I städer o. köpingar med bolag *Dans les villes et certains bourgs*	På landsbygden *A la campagne*	Summa *Total*	Därav fr. andra än bolag[2]) *Dont sur d'autres que les sociétés*	Landsting *Conseils généraux*	Hushållningssällskap *Sociétés d'économie rurale*	Städer o. köpingar med bolag *Villes et certains bourgs*	Landskommuner *Communes rurales*	Provisioner, ersättningar m. m. *Provisions, etc.*
1/10 1870—1/10 75	2 097 667	210 548	2 308 215	.	264 607	364 334	1 516 963	125 901	36 410
1/10 1875—1/10 80	4 904 137	302 136	5 206 273	1 129 196	682 456	860 224	3 447 111	199 133	17 349
1/10 1880—1/10 85	5 218 771	254 120	5 472 891	754 094	656 865	830 041	3 783 675	169 954	32 356
1/10 1885—1/10 90	6 051 981	215 473	6 267 454	484 015	1 041 677	781 592	3 592 370	760 632	91 183
1/10 1890—1/10 95	7 165 361	234 543	7 399 904	471 741	1 265 017	932 738	4 258 997	882 227	60 925
1/10 1895—1/10 00	10 382 811	384 883	10 767 694	588 701	1 828 296	1 347 484	6 238 116	1 309 193	44 605
1/10 1900—1/10 05	11 458 342	486 098	11 944 440	701 063	2 064 964	1 518 021	6 842 742	1 485 232	33 481
1/10 1905—31/12 10	14 756 134	484 579	15 240 713	297 892	2 681 268	1 942 639	8 251 832	2 203 217	183 288
1/10 1907—31/12 08	18 776 638	580 494	19 357 132	77 859	3 406 989	2 424 121	10 416 006	2 781 490	359 407
1909	12 414 755	404 388	12 819 143	65 697	2 264 567	1 610 754	6 731 840	2 047 475	239 238
1910	16 294 473	532 888	16 827 361	72 403	2 956 815	2 103 964	8 589 519	2 925 475	262 630
1911	18 516 615	583 270	19 099 885	65 322	3 338 070	2 381 422	9 508 596	3 581 290	286 451
1912	18 843 662	563 348	19 407 010	67 837	3 408 277	2 454 065	9 403 027	3 889 152	294 189

En högre ambitionsnivå för årsboken

1952 är det dags för nästa genomgripande förändring av *Statistisk årsbok*. Initiativet kommer från SCB:s dåvarande chef, Karin Kock. Tidsseriernas längd begränsas, i regel till tio år, och ett antal nya områden tillkommer, bl.a. socialförsäkring, socialvård och fångvård. Sist men inte minst förenklas tabellerna och blir mer lättlästa, exempelvis genom att mycket stora tabeller delas upp i flera mindre och genom att man undviker liggande tabeller.

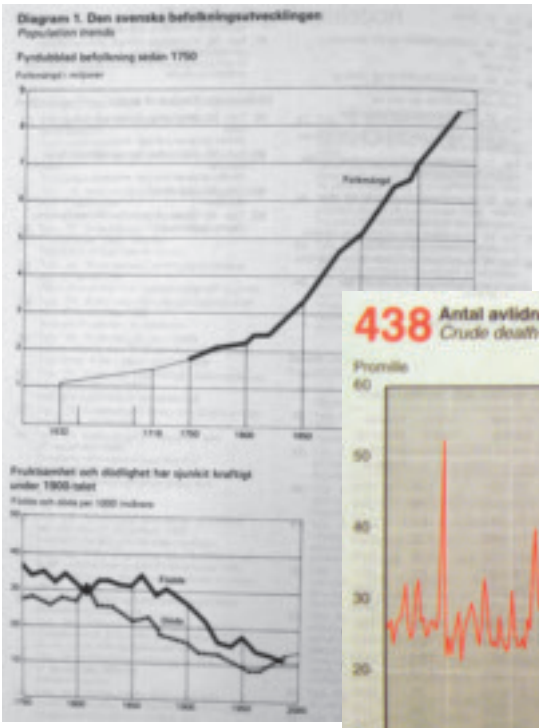
Omläggningen görs successivt under åren 1952 till 1956. Ett tidens tecken är att engelskan ersätter franskan som utländskt språk. Ett annat är att pluralformerna på verben slopas.

Efter denna stora omarbetning fortsätter utvecklingen av årsboken. Den har i början med samma slags klotband som SCB:s övriga statistiska publikationer, men 1967 tillkommer ett skyddsomslag som trycks i tvåfärg. Ett omslag i fyrfärgstryck kommer år 1987.

Omslaget till statistisk årsbok blir alltmer färgrikt.

De första diagrammen – totalt fem diagram på två sidor – kommer 1984. I samband med millennieskiftet sker en formlig diagramexplosion och varje avsnitt illustreras med flera tidsseriediagram. Dessutom förses varje kapitel med en vinjettbild. Dessa bilder, liksom omslagsbilden på årsboken, förnyas varje år.

Det första diagrammet i ***Statistisk årsbok*** *visar som sig bör befolkningsutvecklingen i Sverige.*

Alla tycker inte om alla bilder i ***Statistisk årsbok 2000****.*

År 2008 omfattar *Statistisk årsbok* över 800 sidor och innehåller förutom 726 tabeller även kortare texter, diagram och kartor. Den trycks i en upplaga om 6 000 exemplar. Årsboken finns dessutom sedan år 2006 tillgänglig på SCB:s hemsida. Årsbokens utveckling speglar väl hur synen på statistisk information ändrats från slutet av 1800-talet till början av 2000-talet.

Fler årsböcker

Statistisk årsbok får så småningom ett antal ”småsyskon”, årsböcker för särskilda områden. Redan 1918 kommer *Årsbok för Sveriges kommuner,* som dock inte är en översiktspublikation utan en samling detaljuppgifter för alla kommuner (se sidan 228).

När specialiserade årsböcker kommer ut i mitten av 1960-talet är de till att börja med inget annat än omarbetningar av tidigare årspublikationer. Den första av dessa specialiserade årsböcker, *Jordbruksstatistisk årsbok* som kommer 1965, är t.ex. endast en något utvidgad efterföljare till publikationen *Jordbruk och Bo-*

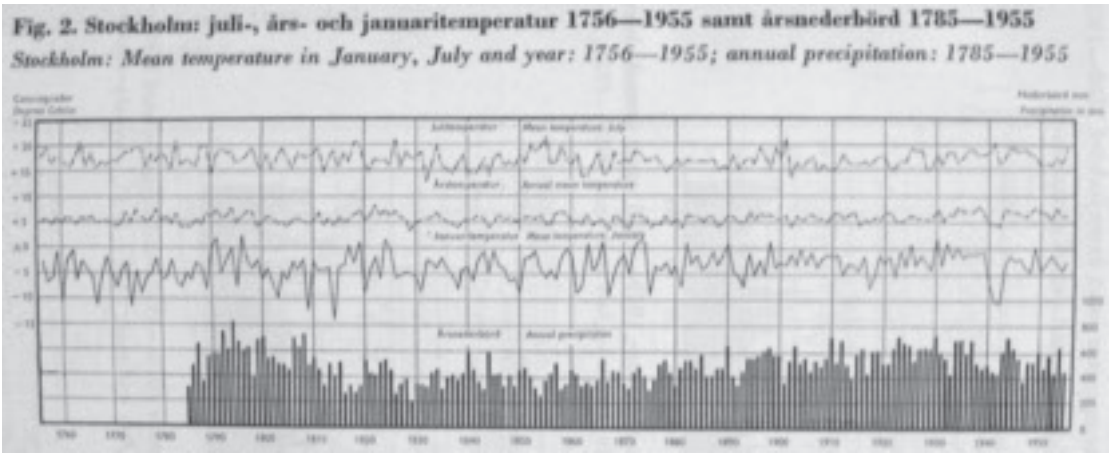
skapsskötsel. Den utvecklas dock med tiden och kommer även att innehålla statistik från källor utanför SCB, liksom diagram och kartor. Andra exempel på specialiserade årsböcker är *Utbildningsstatistisk årsbok* och *Miljöstatistisk årsbok*.

Historisk statistik för Sverige

Som följd av beslutet i början av 1950-talet att långa tidsserier inte längre skall presenteras i *Statistisk årsbok* börjar SCB ge ut en ny serie, *Historisk statistik för Sverige*. Tanken är att serien skall kunna ge bättre historisk information, t.ex. genom att presentera siffror för enskilda år istället för fem- eller tioårsmedelvärden.

En ambitiös plan för hur alla statistikområden skall behandlas i sex olika volymer plus en samlingsvolym görs upp. Det börjar också bra med *I Befolkning 1720–1950* som kommer år 1955 och *II Väderlek, lantmäteri, jordbruk, skogsbruk, fiske t.o.m. år 1955* som kommer år 1959.

Ungefär vid denna tid börjar dock SCB tvivla på realismen i de planer som finns. År 1960 kommer en onumrerad del med rubriken *Statistiska översiktstabeller utöver de i del I och II publicerade* ut. I denna del finns ett urval tabeller från alla de områden som enligt planerna skulle utgöra egna delar. SCB:s generaldirektör uttalar i förordet en förhoppning om att kunna fullfölja publiceringen enligt den ursprungliga planen, men så blir det inte.

Historiskt intressant statistik ur ***Historisk Statistik för Sverige del II****: Tidsserien över temperaturen startades 1756 av Pehr Wargentin.*

Del 1. Befolkning kommer ut som en andra upplaga med tidsserierna förlängda till 1967. *Del 3. Utrikeshandel 1732–1970* kommer år 1972, men det är en helt annan publikation än den del 3 som ingick i den ursprungliga planen. Även om SCB senare ger ut historisk statistik och t.o.m. kommer att använda namnet *Historisk statistik för Sverige* är den ursprungliga tanken på en historisk pendang till *Statistisk årsbok* sedan länge övergiven.

Användaren i fokus?
Sparivern under den första delen av 1900-talet leder till att SCB:s publikationer blir alltmer komprimerade och ofta mycket svåröverskådliga. Möjligen gör det inte användarna så mycket. De är fortfarande nästan uteslutande ämbetsmän, ofta med god sakkännedom och de är troligen inte så besvärade av den dåliga läsbarheten.

Användarna tycks inte heller vara så störda av att SCB:s statistik tar mycket lång tid att producera, även med hänsyn tagen till att nästan allt arbete i början görs för hand. Följande citat ut *Dödsorsaker år 1921*, som blir klar i september 1926, kan nästan stå som en sammanfattning av SCB:s inställning i frågan om snabbhet och punktlighet:

Hollerithmetoden syftar på SCB:s första hålkortsmaskiner (se sidan 247).

”Den svåra försening som sedan gammalt rått i fråga om dödsorsaksstatistiken, har det tyvärr knappast lyckats för centralbyrån att ens i obetydlig mån bortarbeta, då ämbetsverkets otillräckliga arbetskrafter i främsta rummet måste användas för andra mera trängande behov, och då den tidsbesparing, som Hollerithmetoden avser, först efter en tids vana vid maskinernas användande för resp. arbete kan göra sig gällande.”

Det är först omkring 1950 som användarfrågor börjar komma i fokus. Detta sker troligen både för att statistiken börjar efterfrågas av en större krets och för att den verkligen börjar användas. När politiker och andra beslutsfattare efterfrågar snabbare statistik får också SCB större resurser att möta detta behov, t.ex. genom en maskinell upprustning i början av 1950-talet.

Något förvånande kan det synas vara att den utveckling mot allt kortare textdelar i SCB:s publikationer som fortgått ett tag fortsätter och närmast accelererar. Det finns åtminstone två orsaker till denna utveckling. Den första är naturligtvis att mindre mängd analyser och kommenterande text gör det lättare att producera snabbare statistik. Den andra är att SCB mer och mer börjar ses enbart som producent av statistikunderlag. Analysen skall göras av fackmän inom andra myndigheter, inom universitetsvärlden och inom organisationer och näringsliv.

SCB växer och utvecklas

Trots att det inte blir någon centralisering av den officiella statistiken expanderar SCB under 1910-talet. Den nya statistiken som verket fått ansvar för kräver fler tjänstemän, större lokaler och en ny organisation. Vi skall först följa organisationens utveckling och sedan se på de olika statistikområdena.

Nya lokaler år 1911
Runt sekelskiftet har lokalerna på Storkyrkobrinken 2 blivit för trånga och SCB har tvingats hyra in sig på flera olika adresser i innerstaden. När det nya riksdagshuset byggs på Helgeandsholmen blir dock det gamla riksdagshuset på Riddarholmen ledigt och SCB är en av de myndigheter som får flytta dit. Verket får disponera lokaler i byggnadens södra del, två och tre trappor upp.

I dessa nya lokaler installerar SCB elektrisk belysning. Detta är uppenbarligen inte en självklarhet, eftersom verket skriver till Kungl. Maj:t om saken och får tillstånd. Kostnaden är 1 382 kronor och 23 öre. Till detta skall läggas de 100 kr som verket betalat till elektriska rådfrågningsbyrån för att utarbeta underlag för anbud, hjälpa till med utvärdering av anbuden och kontrollera utfört arbete – troligen en god investering.

Gamla riksdagshusets fasad efter ombyggnaden. SCB:s överdirektör hade sitt rum innanför tredje fönstret från höger två trappor upp. Längst ut i hörnet på samma plan ligger sessionssalen.

Arsenikförgiftning!

På senvåren 1911 flyttar SCB in i sina nya lokaler. Redan efter någon månad kommer de första tecknen på att något inte står rätt till. Personalen börjar drabbas av trötthet, huvudvärk, svindel, sveda i ögonen m.m. I slutet av 1912 har 46 av 67 anställda vid SCB anmält att de drabbats av sjukdom som kan knytas till arbetet. Samma symptom uppträder på de övriga myndigheterna.

"E.C., 32 år, sex timmars arbetstid
Fick i juli 1911, 3½ månader efter inflyttningen, ett svårartat eksem öfver hela kroppen, som omväxlande varit bättre och sämre, men ännu ej upphört.

Symtom i öfrigt har varit: hufvudvärk; allmänt illamående; rödögdhet; sveda i ögonen; kväljningar; stickningar; krypningar och domningar i armar och ben; ömhet öfver musklerna; bortfallande af naglarna."
Samtida beskrivning av ett av de 46 fallen av misstänkt arsenikförgiftning vid SCB.

Ämbetsverkens chefer klagar hos regeringen och en kommission tillsätts för att utreda frågan. Det står helt klart att det rör sig om "någon s.k. husepidemi eller bostadssjukdom". En läkare som undersökt alla de drabbade noterar "att en del personer utan medicinska kunskaper vid ett visst skede af epidemiens utveckling gissningsvis uttalat den meningen, att det vore fråga om någon psykisk epidemi, dvs. om ett större antal fall af hysteri, framkallade genom suggestion eller härmning". Efter att ha eliminerat andra tänkbara orsaker finns dock endast en möjlighet kvar: "Massförgiftning genom arsenik."

Källan till förgiftningen är lätt att finna: väggarna är målade med zinkfärg och mätningar i SCB:s lokaler visar halter mellan 0,75 och 3,95 mg arsenik per 200 cm^2. Det finns inget gränsvärde för arsenik i målarfärg, men däremot för arsenik i tapeter; det värdet är 0,19 mg per 200 cm^2.

Kommittén rekommenderar en sanering av hela huset. En grundlig sanering görs också, till en kostnad av 150 000 kr vilket är betydligt mer än SCB:s årliga anslag.

Arsenikförgiftningen medför också inkomstbortfall för de drabbade biträdena. De har rätt till 60 procent av sin lön under sjukskrivningen, men överdirektören skriver till Konungen att ”rättvisa och billighet” kräver att de får ersättning för hela bortfallet. Så blir det också. 25 biträden får ersättningar som varierar från 33 kronor och 34 öre till 150 kronor.

Arsenikförgiftning?

Kommittén är visserligen enig i sin rekommendation, men dess kemist tvivlar trots allt på att arseniken är den verkliga orsaken. Det finns också andra möjliga förklaringar, eftersom man har upptäckt mycket fukt och mögel i huset. Det är kanske mest sannolikt att det gamla riksdagshuset är ett tidigt exempel på ett ”sjukt hus”.

Fler tjänstemän … och kvinnor

Utökningen av arbetsuppgifterna speglas i ett ökat antal tjänster. 1912 får SCB således sin förste byråchef, en ny förste aktuarie och fyra nya aktuarier. Byråchefen är på s.k. ordinarie stat, medan de övriga är på tilläggsstat, alltså mer eller mindre tillfälliga budgetförstärkningar. Ytterligare förstärkningar sker både 1913 och 1914.

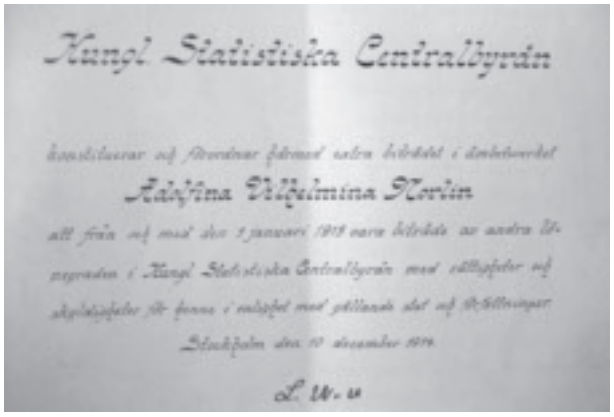
GUSTAF, med GUDS Nåde, Sveriges, Götes och Vendes Konung.

Vår synnerl och nådiga benägenhet med Gud. Allmänhet!

I skrifvelse den 30 nästlidna maj angående regleringen af aflöningarna under riksstatens sjunde huvudtitel har Riksdagen anmält, att Riksdagen i anledning af Vår därom gjorda framställning dels medgifvit, att i staten för Ecklesiastikverket finge från och med år 1913 upptföras aflöning för en byråchef med 6,400 kronor, däraf 4400 kronor lön och 2000 kronor tjänstgöringspenningar, samt att byråchefen finge åga rätt till ett åldrestillägg å 600 kronor efter fem års tjänst.

Konung Gustaf V meddelar SCB att riksdagen godkänt hans förslag om bl.a. en byråchefstjänst.

År 1912 får svenska ämbetsverk rätt att vid behov inrätta ordinarie biträdestjänster för kvinnor. 1913 begär SCB i sin anslagsframställning att få inrätta 13 tjänster för kvinnliga biträden i högre avlöningsgrad, dvs. med lön om 1 600 kr per år (inklusive tjänstgöringspenningar och ortstillägg) och 14 av lägre avlöningsgrad med 1 200 kr i lön.

Kungl. Statistiska Centralbyrån

Adolfina Wilhelmina Norlin

Adolfina Norlin är en av de 27 första ordinarie kvinnliga biträdena vid SCB.

Sedan både regering och riksdag bifallit framställningen kan SCB, efter vederbörlig utannonsering, tillsätta tjänsterna och den 1 januari 1915 har verket 27 ordinarie kvinnliga biträden. Verket får sitt anslag höjt med 9 900 kr för att täcka de extra kostnaderna.

Åtskillnad mellan gifta och ogifta kvinnor

Den förordning som ger myndigheterna rätt att anställa kvinnliga biträden innehåller ett par bestämmelser om gifta kvinnor. Gift kvinna får anställas endast efter att Kungl. Maj:t i varje enskilt ärende givit sitt medgivande. Å andra sidan har inte myndigheten rätt att avskeda ett biträde som ingår äktenskap, ”därest icke vederbörande öfverordnade myndighet med hänsyn till befattningens behöriga upprätthållande finner det nödigt”.

1917 får SCB, liksom andra myndigheter, en förfrågan från regeringen om man följer förordningens bestämmelser om gifta kvinnors anställning och om man har gifta kvinnor anställda. SCB svarar att man inte har anställt någon gift kvinna och ”att ej heller inträffat, att kvinnor, som efter sin befordran [till ordinarie eller extra ordinarie tjänst] ingått äktenskap, av ämbetsverket skilts från sin befattning”. Gifta kvinnor har anställts som tillfälliga biträden, ”varvid likväl förutsatts, att de icke skola ifrågakomma vid befordran till ordinarie eller extra ordinarie tjänst”.

Av svaret framgår också att SCB vid ingången av 1917 har 34 ordinarie eller extra ordinarie kvinnliga biträden. Av dessa är tre gifta och 31 ogifta, änkor eller frånskilda. De tre gifta kvinnorna är nygifta, och en av dem avgår i mars 1917 på egen begäran. Helt enligt vad som de flesta förväntar sig.

Inte förrän 1925 försvinner de legala och administrativa skillnaderna mellan manliga och kvinnliga anställda. Då träder nämligen den s.k. behörighetslagen i kraft och härefter har kvinnor samma rätt som män till statliga tjänster. Det finns dock vissa undantag, t.ex. för kyrkliga och militära tjänster.

1918: ny instruktion och ny organisation
Tiden med provisoriska utökningar och ändringar i SCB:s uppgifter får sitt slut år 1918. Då får SCB dels en ny instruktion, dels en ny ordinarie stat, alltså en permanent ekonomisk ram. SCB får samtidigt en organisation baserad på byråer istället för på avdelningar.

Den nya instruktionen
Den 1 juli 1918 får SCB sin andra instruktion. Den skiljer sig inte dramatiskt från den tidigare (se sidan 77). Listan på de statistikområden som SCB har ansvaret för har dock blivit längre:

– *Befolkningsstatistik*
– *Statistik över fast egendom*
– *Jordbruksstatistik*
– *Mejeristatistik*
– *Fiskestatistik*
– *Statistik över vägar och skjutsanstalter*
– *Allmän sparbanksstatistik*
– *Statistik över kassorna för jordbrukskredit*
– *Fattigvårdsstatistik*
– *Rättsstatistik*
– *Valstatistik*
– *Statistik över statens och kommunernas finanser*

Alla statistikområden medför inte särskilt stora arbetsinsatser. Statistiken över vägar och skjutsanstalter, ett arv från landshövdingeberättelserna, publiceras t.ex. endast en gång.

SCB har utöver detta ett antal uppgifter som inte ändras, t.ex. att ”föra anteckningar över skeende förändringar i rikets judiciella, administrativa, kommunala och ecklesiastika indelningar” samt att ha ett arkiv och ett bibliotek som är tillgängligt för allmänheten.

En nytillkommen uppgift är att ”i den mån ämbetets övriga uppgifter sådant medgiva, tillhandagå offentliga myndigheter och särskilt vederbörande departementschefer med de upplysningar och det biträde, som av dem äskas och vilka ligga inom området för centralbyråns verksamhet […]”. Här har tankar från 1905 års kommitté tagits upp.

Kompetenskrav för anställning
Instruktionen anger vilka krav som gäller för anställning vid SCB. Tjänstemännen skall i regel ha universitetsexamen i t.ex. statistik, nationalekonomi, matematik, statskunskap eller moderna språk. Dessutom skall man ha ”ådagalagt fallenhet och skicklighet i statistiskt arbetes utförande”.

För de kvinnliga biträdena gäller andra krav. De bör före ordinarie anställning ha arbetat på verket i minst ett år, såvida de inte på annat sätt kan styrka sin lämplighet.

Anställningsförfarandet har förenklats i jämförelse med den första instruktionen. Fortfarande utser Kungl. Maj:t inte bara överdirektör utan också byrå-

chefer och förste aktuarier, i de senare fallen efter förslag från SCB. Övriga tjänster, även aktuariernas, får SCB rätt att självt tillsätta.

För alla tjänster utom överdirektörens gäller att lediga tjänster skall utlysas genom annonser i tidningar och med anslag i SCB:s lokal, med trettio dagars ansökningstid. I den mån SCB inte har beslutsrätt skall man sända ansökningarna vidare till regeringen, om man så vill med förord för någon kandidat.

Högre tjänstemän på SCB enligt Statskalendern 1920

ÖD	*Ludvig Widell*
Byråchefer	*Hugo Burström*
	Edvard Arosenius
	Ernst Höijer
4 förste aktuarier	
5 aktuarier	
8 amanuenser	
4 kvinnliga biträden av 3:e graden	

Arbetstider och semester

Instruktionen reglerar tillsammans med andra förordningar arbetstid, semester och övriga arbetsförhållanden vid SCB. Det är inga större förändringar från verkets första år. För de anställda gäller t.ex. att:

- *den dagliga tjänstgöringstiden är sex timmar, måndag till lördag*
- *tjänstgöringstiden förläggs till tider på dagen som överdirektören bestämmer*
- *när så behövs kan "nödig utsträckning" av arbetstiden beordras; för kvinnliga anställda dock med högst en timme per dag*
- *överdirektören har rätt att, om arbetsuppgifterna det tillåter, inskränka den dagliga arbetstiden till fyra timmar under tre sommarmånader*
- *överdirektören kan medge arbete utanför tjänsterummet*
- *semestern är, under förutsättning att den inte inkräktar på nödiga göromål, en och en halv månad för högre tjänstemän, en månad för lägre tjänstemän och för kvinnliga biträden samt femton dagar för vaktmästare.*

Över huvud taget förefaller arbetsförhållandena vara goda, särskilt som man har rätt till en halv timmes rast under dagen för intagande av förfriskningar. Dock ökar den dagliga arbetstiden till sju timmar redan 1922.

Den nya organisationen

SCB organiseras på tre byråer:

- *Befolknings- och rättsstatistiska byrån (1:a byrån)*
- *Jordbruksstatistiska byrån (2:a byrån)*
- *Finansstatistiska byrån (3:e byrån)*

SCB:s högsta ledning kommer alltså att utgöras av överdirektören och tre byråchefer. Under dessa finns nio högre tjänstemän: "fyra förste aktuarier, därav en bibliotekarie, en anställd å den befolknings- och rättsstatistiska byrån såsom närmaste ledare av rättsstatistiken och en å vardera av de två övriga byråerna, samt fem aktuarier, därav en arkivarie". Dessutom finns biträden och vaktmästare. I den mån uppgifterna kräver har SCB också rätt att anställa

amanuenser och annan extra personal, naturligtvis inom givna ekonomiska ramar.

Bibliotek och arkiv blir en egen avdelning. Det är första gången SCB får en speciell enhet för något annat än statistikproduktion.

Personalstyrkan i praktiken
Antalet fasta tjänster på SCB är strikt begränsat, men det finns medel anvisade för att anställa extra personal. Det kan vara intressant att se hur stor SCB:s verkliga personalstyrka är när den nya organisationen varit på plats några år. I början av 1922 har SCB följande personal, utöver överdirektören:

På första byrån
1 byråchef
1 förste aktuarie (ledare för rättsstatistiska avdelningen)
2 aktuarier (varav en på äktenskaps-registret)
3 amanuenser
1 tillfälligt manligt biträde
15 ordinarie och 15 icke ordinarie kvinnliga befattningshavare

På tredje byrån
1 byråchef
1 förste aktuarie
2 aktuarier (därav en registrator)
1 amanuens
5 ordinarie och 3 icke ordinarie kvinnliga befattningshavare

På en extra avdelning för 1920 års folkräkning
1 tillförordnad ledare
2 tillförordnade aktuarier
1 amanuens
34 icke ordinarie kvinnliga befattnings-havare

På andra byrån
1 byråchef
1 förste aktuarie
1 aktuarie
1 amanuens
11 ordinarie och 1 icke ordinarie kvinnliga befattningshavare

På biblioteket
1 förste aktuarie
1 aktuarie

För Statistisk årsbok (under överdirektören)
1 ordinarie kvinnlig befattningshavare

På en extra avdelning för finans-statistiska utredningar
1 tillförordnad ledare
30 icke ordinarie kvinnliga befattnings-havare

Vaktmästeri
1 förste expeditionsvakt
1 expeditionsvakt

Totalt har alltså SCB en personal om drygt 140 personer, varav nästan hälften på tillfälliga avdelningar. Befolkningsstatistikens dominans syns tydligt – liksom kvinnornas, om än endast på de lägre nivåerna. Den första kvinnan på högre tjänst, registratorn Hilda Wall, anställs inte förrän 1929.

Ett äktenskapsregister inrättas
Den 1 januari 1921 får Sverige en ny giftermålsbalk. I denna stadgas att ett äktenskapsregister skall föras och SCB får ansvaret för det nya registret.

Den förordning som reglerar äktenskapsregistret är mycket detaljerad. Utöver innehållet specificeras t.ex. att för varje äktenskap skall två registerblad upprättas. Dessa skall ”ordnas i bokstavsföljd, det ena exemplaret efter man-

nens släktnamn och förnamn samt det andra efter hustruns släktnamn och förnamn". Inte förrän 1952 ersätts de detaljerade föreskrifterna med en mer allmän skrivning om att äktenskapsregistret skall vara så ordnat att de av domstolarna insända uppgifterna kan återfinnas.

Självfallet är även registrets innehåll och uppgiftslämnandet noggrant specificerat, liksom de blanketter som domstolarna skall använda. Det rör sig om juridiska aspekter på äktenskapet, som t.ex. äktenskapsförord och bodelning.

Äktenskapsregistret är, sitt namn till trots, inte ett register över alla ingångna äktenskap. Det är istället ett register över äktenskapsförord och andra dokument som påverkar äkta makars ekonomiska förhållanden. Det har aldrig publicerats någon statistik från registret, men under åren 1921–1932 publiceras en tryckt förteckning av de ärenden som förts in i registret. Den kommer ut månadsvis, med ett personregister för varje år.

Uppgifterna i äktenskapsregistret är självfallet inte sekretessbelagda.

SAMLING AV UPPGIFTER

ÄKTENSKAPSREGISTRET

UTGIFVEN AV

KUNGL. STATISTISKA CENTRALBYRÅN

1921 FÖRSTA ÅRGÅNGEN JANUARI

Äktenskapsregistret är en något udda verksamhet vid SCB genom att det inte används för statistikproduktion. Registrets placering har därför ifrågasatts flera gånger, och vissa delar av dess innehåll har ändrats med tiden. År 2008 finns det dock fortfarande kvar vid verket, med utnyttjande av modern IT-teknik istället för fysiska registerblad.

1922 års statistiksakkunniga

Den svenska statistiken har utretts många gånger och ofta har en önskan om att minska utgifterna för statistiken varit en utgångspunkt. Detta gäller även för den utredning som tillsätts år 1920 och som två år senare avger sin rapport med titeln *Statistiksakkunnigas betänkande*. I detta fall är dock uppdraget ovanligt begränsat.

Motion om "ohejdade statistiska publikationer"

Bakgrunden till uppdraget är en motion av Ernst Hage till 1915 års riksdag. I motionen talas om att "i riksdagskretsar den uppfattningen vore synnerligen allmän, att Sveriges officiella statistiska publikationer tillvuxit allt för ohejdat". Motionären vill i första hand undersöka om viss statistik verkligen behöver spridas utanför respektive ämbetsverk, och se om man i andra hand skulle kunna nöja sig med att samla in primärmaterial utan att bearbeta och publicera det.

Det finns en viss logik i Hages idéer om lämpliga besparingsåtgärder. Den officiella statistik som publiceras av vissa ämbetsverk i början av seklet har i stora delar närmast karaktären av verksamhetsberättelser. Att inte låta all information av denna typ ingå i de tryckta SOS-publikationerna skulle definitivt spara pengar. En stor kostnad för statistikframställningen vid denna tid är ju det statistiska trycket.

Även det andra förslaget, att samla in data men inte ta fram motsvarande statistik, har en kostnadsbakgrund. Bearbetning är också en stor kostnad, medan insamlingen är ”gratis” eftersom uppgifterna i allt väsentligt kommer från den egna myndigheten eller från andra myndigheter.

Riksdagen avger en anhållan om att ”Kungl. Maj:t måtte taga i övervägande, huruvida och på vad sätt en minskning av utgifterna för Sveriges officiella statistik kan komma till stånd”. Nästa steg blir att de tre viktigaste statistikproducerande myndigheterna – SCB, Kommerskollegium och Socialstyrelsen – får lämna sin syn på saken.

De tre myndigheternas gemensamma remissvar utgör i praktiken två motstridiga svar. Majoriteten i form av Kommerskollegium och Socialstyrelsen tycker att det mesta är bra som det är och pekar särskilt på vikten av att det statistiska systemet är och förblir decentraliserat. I en reservation framhåller SCB att en utredning behövs, och att denna också bör ta upp frågan om en starkare styrning av den officiella statistiken.

En utredning tillsätts

När finansminister Fredrik Thorsson föredrar sitt förslag i statsrådet inleder han med en formlig lovsång till statistiken:

”Värdet av en noggrant insamlad, omsorgsfullt bearbetad och med omdöme publicerad statistik från olika samhällslivets områden är numera allmänt erkänt. Att statistikens omfattning i det hela växer med samhällets egen utveckling, som alltmer påkallar ingående kännedom om företeelser av olika slag, är ofrånkomligt. Särskilt med hänsyn till statsmakternas behov av tillförlitligt material för bedömande av uppkommande nya spörsmål eller då förhållandena inom samfundslivet förändras i ett eller annat hänseende, kunna esomoftast utvidgningar eller omläggningar av det statistiska arbetet bliva oundgängligen påkallade. Att en gång för alla fastslå omfattningen i olika hänseenden av det statistiska arbete, som i officiell väg skall anordnas, är fördenskull otänkbart.”

Dock finner han ändå att en utredning bör tillsättas. Den bör inriktas på frågan om publiceringen av statistiken och endast ta upp andra frågor i den mån det visar sig erforderligt för att minska publiceringskostnaderna.

Utredningen kommer att utföras av tre sakkunniga: förstakammarledamöterna Axel Schotte (ordförande) och Gustaf Sederholm samt andrakammarledamoten Ernst Hage som ju ursprungligen väckt frågan i riksdagen. Docenten i statistik Sven Wicksell Wicksell utses till sekreterare. Utredningens betänkande kommer år 1922.

De sakkunniga håller sig i stort sett till sina direktiv. Efter en noggrann kartläggning av det statistiska systemet tar man, så när som på ett antal förslag om

samordning, endast upp frågor om publicering. Men i denna fråga är utredningen verkligt ambitiös: alla publikationer inom SOS gås igenom i detalj, och för varje publikation ges detaljerade förslag om t.ex. vilka tabeller som kan utgå och vilka tabeller som bara behöver publiceras vartannat år.

Kostnaderna för den officiella statistiken 1920
Fastän inte det ingår i statistiksakkunnigas uppdrag att se på totalkostnaderna för statistiken gör man ett försök att uppskatta dessa. Man noterar svårigheterna att ta fram korrekta siffror, speciellt för verk där statistikframställning inte är en tydligt avgränsad aktivitet. Listan är ändå av stort intresse:

Statistiska centralbyrån	*750 000 kr*
Kommerskollegium	*670 000 kr*
Socialstyrelsen	*420 000 kr*
Järnvägsstyrelsen	*700 000 kr*
Övriga	*550 000 kr*
Totalt	***3 090 000 kr***

Det är alltså nätt och jämnt att SCB vid denna tidpunkt är Sveriges största statistikproducent, sett ur ekonomisk synvinkel.

I genomgången av de statistiska publikationerna klarar sig SCB bra. De sakkunniga har visserligen många och välunderbyggda förslag, men de rör i regel mindre inskränkningar. En helt annan sak är det med de verk som man kallar förvaltande: Järnvägsstyrelsen, Generalpoststyrelsen m.fl. Här konstaterar utredningen att många verk blandat samman sina verksamhetsberättelser med sin officiella statistik. Det behövs bara en snabb bläddring i deras publikationer för att se att utredningen har helt rätt.

De sakkunnigas förslag blir helt enkelt att den information som saknar allmänt intresse inte skall tryckas utan sändas direkt till vederbörligt departement. SOS-publikationerna skall helt ägnas åt sådan statistik som är av intresse utanför det aktuella verket.

Förslag om nedskärningar i upplagorna
Neddragningar i publikationernas omfattning är det ena huvudspåret för utredningen. Det andra är en minskning av antalet tryckta exemplar. Man börjar med att konstatera att Kungl. Maj:t redan 1919 beslutat om nedskärningar i den s.k. samfällda listan, alltså listan över mottagare till allt statistiskt tryck. Av dem som inte längre får alla publikationer är riksdagsmännen den största gruppen. Det är ett fyrtio år gammalt förslag som har genomförts (se sidan 62). Riksdagsmännen får nu gratisexemplar endast av *Statistisk årsbok* och *Årsbok för Sveriges kommuner* samt av valstatistiken.

De sakkunniga konstaterar dock, med en viss överdrift, att den samfällda listan är ”blott en bråkdel” av gratisutdelningen, och kommer för varje publikation med förslag om vilka grupper som skall få respektive inte få den. För vissa publikationer föreslås att de inte skall sändas ut automatiskt, utan att

de som är intresserade skall få rekvirera dem. De 1 410 exemplar av *Statistisk årsbok* som går till landets pastorsexpeditioner hör till denna kategori.

I en bilaga ger de sakkunniga en översikt över all publicering i SOS. För år 1920 uppgår det totala sidantalet till 16 755, varav texttabeller upptar 2 300 sidor och tabellbilagor 10 258. Medelupplagan för en publikation är 1 225 exemplar. Den största upplagan har *Årsbok för Sveriges kommuner* med 4 400 exemplar, följd av *Statistisk årsbok* med 3 500 exemplar. Den minsta upplagan, 200 exemplar per år, har *Statistik över användningen av dubbla beläggningsstämplar*, en statistik som publiceras av SCB.

Dubbla beläggningsstämplar??

Statistiken över dubbla beläggningsstämplar torde vara en av SCB:s mer okända. Efter den första publikationen, som avser åren 1911–1920, kommer den ut vartannat år. Även omfångsmässigt står den i viss särklass. Den omfattar endast två sidor och saknar helt textdel; den har inte ens den vanliga dedikationen till Konungen.

En beläggningsstämpel är ett slags kontrollmärke för dokument som är belagda med stämpelavgift, t.ex. gåvobrev, lagfarter etc. Statens inkomster från denna källa är drygt 100 miljoner kr år 1947, det sista år som SCB ger ut denna statistik.

Denna typ av dubbel beläggningsstämpel användes under perioden 1845–1964.

Utredningens sakkunniga kommer också med förslag om bl.a. ökad användning av petitastil i publikationerna och om undvikande av tomma rader i tabellerna. Man gör ett försök att uppskatta den besparing som skulle bli resultatet om alla utredningens förslag gick igenom. Av de totala kostnaderna för tryckandet av den officiella statistiken, 500 000 kr, skulle en tredjedel kunna sparas in.

I likhet med så många andra utredningar av den officiella statistiken leder denna inte till något centralt beslut, utan utredningens förslag lämnas till myndigheterna för beaktande. Förslagen kommer att påverka flera av SCB:s publikationer och i vissa fall, t.ex. vad gäller brottsstatistiken, leda till avsevärda minskningar av publikationernas omfång.

För fackverken blir effekterna av utredningen mycket olika. När SJ ser över sin årspublikation minskar den endast från 154 till 144 sidor, medan Lotsverket lyckas minska sin publikation med mer än två tredjedelar, till endast 31 tabellsidor. Kvar blir emellertid den ståtliga utvikningskartan som visar strandningar och andra olyckshändelser vid Sveriges kuster.

Rickard Sandler

Överdirektör 1926–1941 (tjänstledig 1932–1941)

Rickard Sandler föds 1884. Han avlägger en filosofie licentiat år 1911 och blir samma år ledamot av Socialdemokratiska arbetarpartiets styrelse. Rickard Sandler blir 1918 statssekreterare i Finansdepartementet, 1920 konsultativt statsråd och under ett drygt år 1925–1926 Sveriges statsminister. Han blir chef för SCB i oktober 1926.

Rickard Sandler är verksam vid SCB en relativt kort period innan han åter ägnar sig åt politiken. Han är utrikesminister i två omgångar under perioden 1932–1939, och är även efter det att han 1941 blivit landshövding i Gävleborgs län aktiv inom det internationella området.

Som SCB-chef håller Rickard Sandler sju radioföredrag, som också trycks under titeln *I siffror ljus (1928)*. De sju föredragen har titlarna:

1) *Tur och otur. Stora talens lag*
2) *Hur ett folk räknas I*
3) *Hur ett folk räknas II*
4) *Fattiga och rika bland oss*
5) *Från vaggan till graven i statistikens register*
6) *Ett folk som stannar i växten*
7) *Skola våra barn leva längre än vi*

Ett citat från början av föredrag fem har aktualitet ännu idag:
”Den bild, i vilken människolivet avtecknar sig i statistikens register, ger ingalunda en fyllig bild av människors öden. Statistiken rullar inte upp för oss någon fortlöpande film, utan fotograferar punkter med större och mindre mellanrum ur levnadsförloppet.”

Utredning på utredning

Det är inte många år under 1920-, 1930- och 1940-talen då det inte sitter en utredning och grunnar över SCB:s organisation och statistik. Knappt är 1922 års utredning klar innan 1923 års besparingskommitté har synpunkter på delar av statistiken. Sedan kommer 1926 års besparingssakkunniga och efter en något lugnare period nya statistikutredningar 1943 och 1948. Vissa av dessa får mycket små effekter – 1923 års kommitté berör i stort sett endast fiskestatistiken – medan t.ex. 1926 års utredning leder till en ny organisation för SCB.

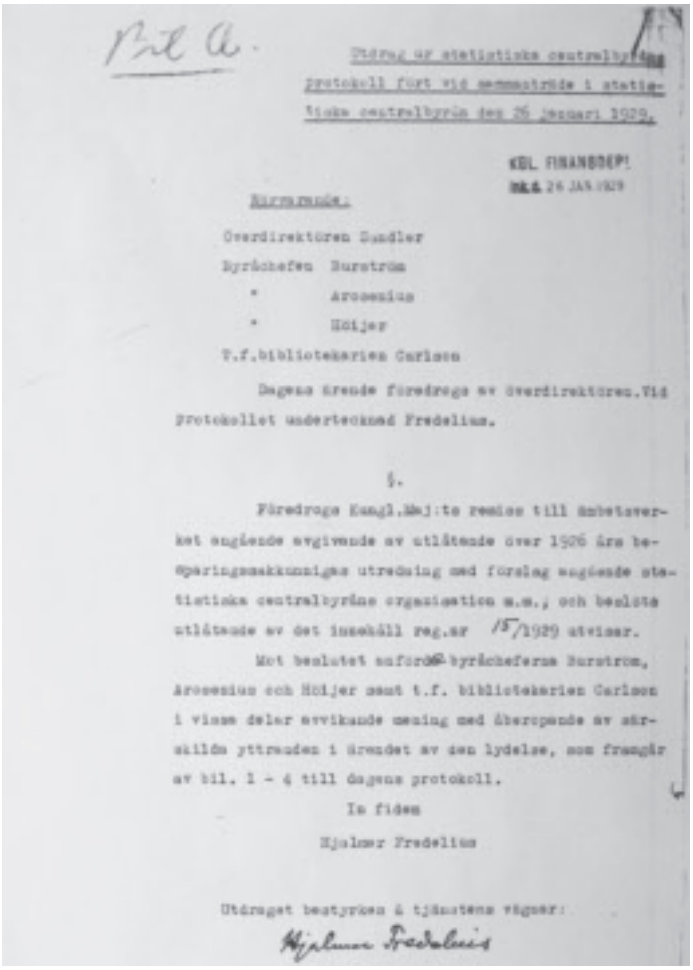
Budgetår införs
SCB och alla andra myndigheter får i början av 1920-talet anpassa sig till det nya s.k. budgetåret. Det första budgetåret, 1923/24, sträcker sig från den första juli 1923 till den sista juni 1924. Budgetåret, som avskaffas först 1997, medför vissa svårigheter med att uppskatta kostnaderna för statistikproduktionen, eftersom statistiken i regel avser kalenderår.

En annan nyhet är att myndigheterna fr.o.m. 1923 själva får besluta om tjänstledigheter för alla tjänstemän utom verkschefer och motsvarande.

Begränsade besparingar
1926 års besparingsutredning går igenom hela statsförvaltningen och naturligtvis också SCB som på det stora hela klarar granskningen bra. De särskilda sakkunniga noterar för de flesta statistikområden att statistiken behövs och att SCB:s resurser är väl avpassade till uppgiften.

Undantaget är finansstatistiken. Här är de sakkunniga inte bara kritiska till innehållet utan anser också att SCB har för stor personal i förhållande till den statistik som produceras. SCB protesterar i sitt remissvar, även om man erkänner att ”otvivelaktigt har uppskattningen av finansstatistikens värde varit växlande inom de officiella instanserna under tidens lopp”. Riksdagen beslutar att inte röra finansstatistiken.

Förutom neddragningarna på finansstatistiken föreslår utredningen indragning av en aktuarietjänst och en kansliskrivartjänst samt en mindre minskning av anslaget för vikariatsersättningar m.m. Resultatet blir efter riksdagsbehandlingen att SCB:s så kallade ordinarie förslagsanslag minskas med 11 300 kr till 273 000 kr, alltså med ungefär fyra procent – en relativt liten besparing.

Utdrag ur statistiska centralbyråns
protokoll fört vid sammanträde i statistiska centralbyrån den 26 januari 1929.

KGL. FINANSDEP:
INK. 26 JAN. 1929

Närvarande:

Överdirektören Sundler
Byråchefen Sunström
" Arosenius
" Höijer
T.f.bibliotekarien Carlson

Dagens ärende föredrogs av överdirektören. Vid protokollet undertecknad Fredelius.

§.

Föredrogs Kungl.Maj:ts remiss till ämbetsverket angående avgivande av utlåtande över 1926 års besparingssakkunnigas utredning med förslag angående statistiska centralbyråns organisation m.m.; och beslöts utlåtande av det innehåll reg.nr 15/1929 utvisar.

Mot beslutet anförde byråcheferna Sunström, Arosenius och Höijer samt t.f. bibliotekarien Carlson i vissa delar avvikande mening med åberopande av särskilda yttranden i ärendet av den lydelse, som framgår av bil. 1 – 4 till dagens protokoll.

In fidem
Hjalmar Fredelius

Utdraget bestyrkes å tjänstens vägnar:
Hjalmar Fredelius

Protokoll från SCB:s beslut om remissvar på besparingssakkunnigas utredning. Att alla utom överdirektören reserverar sig i mindre frågor betyder inget, eftersom överdirektören ensam tar beslut.

Tillbaka till en avdelningsorganisation

I ett längre perspektiv är det intressantare att de sakkunniga kommer med ett förslag till ny organisation för SCB. Även SCB:s aktuarier kommer skriftligt med synpunkter på organisationen.

Utredningens förslag innebär att den relativt stora första byrån, som ansvarar för befolkningsstatistik, valstatistik, rättsstatistik m.m., skall delas upp i två delar. Vidare föreslår utredningen att SCB:s organisatoriska enheter inte längre skall kallas byråer utan avdelningar. Man motiverar inte förslaget, men det är möjligt att man finner det mindre logiskt att en (central)byrå skall bestå av flera byråer.

SCB finner att utredningen med sitt förslag ”synes bilda en lycklig median” mellan nuvarande organisation och aktuariernas mer långtgående idéer om decentralisering. Förslaget genomförs också, varför SCB 1929 får fyra statistikproducerande avdelningar:

Avdelningen för befolkningsstatistik m.m.
Avdelningen för rättsstatistik m.m.
Avdelningen för jordbruksstatistik m.m.
Avdelningen för finansstatistik m.m.

När riksdagen 1929 behandlar regeringens proposition nr 168 om besparingar är SCB välrepresenterat. Såväl den nyss avgångne SCB-chefen Ludvig Widell som den nye, Richard Sandler, sitter i riksdagens första kammare.

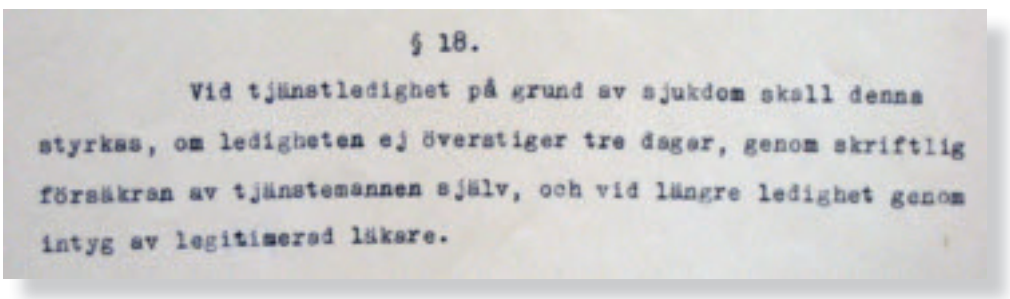
Utredningen ägnar stort utrymme åt frågan om vilken tjänsteställning och därmed vilken lön de olika avdelningscheferna bör ha. Chefen för befolkningsavdelningen, den äldsta och viktigaste statistikgrenen, bör självfallet behålla byråchefstiteln. Lika självklart motiverar de nyare områdena finans- och rättsstatistik inte mer än att en förste aktuarie är chef.

Knäckfrågan är chefen för jordbruksavdelningen. Efter moget övervägande, där också den aktuelle chefens stora internationella engagemang vägs in, blir förslaget att denne bör få behålla sin byråchefstitel. Så blir också riksdagens beslut.

Kompetensfrågor

Utredningen för ett ingående resonemang kring vad som krävs av SCB:s högre personal. Man konstaterar att även om all statistik också har ett vetenskapligt syfte, så ”följer ingalunda härav, att dessa statistiker [inte personerna, utan den producerade statistiken] skulle i sig själv vara vetenskap eller av vetenskaplig karaktär; i allmänhet vidtager det vetenskapliga arbete först, när stoffet lämnat den officiella statistikens verkstäder.”

I SCB:s arbetsordning från 1927 finns bestämmelser om sjukintyg vid kortare eller längre sjukdom.

§ 18.

Vid tjänstledighet på grund av sjukdom skall denna styrkas, om ledigheten ej överstiger tre dagar, genom skriftlig försäkran av tjänstemannen själv, och vid längre ledighet genom intyg av legitimerad läkare.

Man noterar vidare att det ”i allmänhet inte [har ansetts] behövligt att för anställning i statistisk tjänst eller ens för befordran till de ledande platserna inom den officiella statistiken kräva särskilt höga vetenskapliga kvalifikationer, men däremot i allmänhet en viss grad av vetenskaplig skolning.”

Med hänsyn till att det i Sverige sedan en tid finns statistisk utbildning på universitetsnivå ”torde tiden nu vara inne att specialisera kompetensvillkoren för anställning som tjänsteman i statistiska centralbyrån därhän, att betyget Med beröm godkänd [= två terminers studier] i statistik göres till ett grundvillkor. Men icke nog härmed. [Det] synes det ganska rimligt att för befordran till högre tjänst såsom första aktuarie eller byråchef såsom allmän regel fordra avlagd licentiatexamen eller med därmed jämförliga prov på teoretiska kunskaper och förmåga till statistiskt författarskap.”

1929 års instruktion

Kravet på statistikkunskaper återfinns i den nya instruktion som SCB får efter riksdagens beslut om besparingssakkunnigas förslag. I övrigt fastställer instruktionen SCB:s nya organisation, med fyra statistikproducerande avdelningar, en avdelning för bibliotek och arkiv samt en avdelning som består av kansli och registratorskontor med vaktexpedition. Cheferna för de sex avdelningarna är också ”ledamöter i centralbyrån”, alltså överdirektörens rådgivare.

Den nya instruktionen innebär inga större förändringar i SCB:s uppgifter, men bestämmelserna om arbetstider visar på kärvare ekonomiska förhållanden. Den dagliga arbetstiden är nu sju timmar varje söckendag och måltidsrasten får inte räknas som arbetstid. Nedsättningen av arbetstiden under sommarmånaderna begränsas också något: nu får överdirektören medge högst nio timmars reduktion av veckoarbetstiden.

Hugo Burström

Tillförordnad överdirektör 1932–1935

Hugo Burström föds 1868. Han avlägger en fil. kand. i Uppsala år 1890 och börjar som extra ordinarie tjänsteman på SCB år 1892. Hugo Burström gör sedan en snabb karriär inom verket: amanuens 1896, aktuarie 1901, förste aktuarie 1910 och SCB:s förste byråchef 1912.

Hugo Burström kommer vid SCB mest att arbeta med befolkningsstatistik och hjälper t.ex. Sundbärg att redigera *Sveriges land och folk*. Han gör också statistiska utredningar åt 1907 års Ålderdomsförsäkringskommitté.

En pensionerad byråchef minns
1928 anställs den nyblivne filosofie kandidaten John Bredal Bauer på SCB. I verkets personaltidning ***Kulramen*** *kan han 1970 berätta om ett konservativt verk där det t.ex. ansågs mycket olämpligt att en akademiker lade bort titlarna med ett biträde.*

Granskningen av primärmaterialet var rigorös. Hittades något fel "skrev man något som bar den fruktansvärda benämningen anmärkningsskrivelser till uppgiftslämnarna för att få rättelser på de fel, många gånger betydelselösa småfel, man hittat i materialet. Telefon fick inte användas för sådant ändamål. Det var påbjudet att en rättelseuppgift från en uppgiftslämnare skulle man ha svart på vitt".

Han minns också att det var absolut förbjudet att använda maskinskrivna manuskript till publikationerna. Istället skulle bladen i förra årets publikation klistras upp på ett vitt folioark och ändringarna markeras med korrekturtecken: "det påbjudna tillvägagångssättet […] innebar ett visst skydd mot eventuella nymodigheter och det var väl avsikten med det hela".

Någon kontakt med användarna var det inte tal om: "Vi som då arbetade med statistikproduktionen hade tyvärr många gånger en beklämmande känsla av att vårt arbete just inte var till större samhällsnytta".

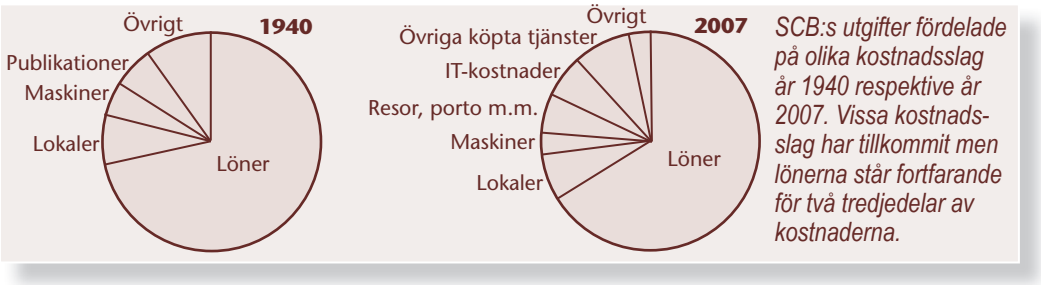
SCB under trettiotalet
1930-talet är en relativt lugn period för SCB. Trots avsaknaden av större förändringar händer ändå viktiga saker. Jordbruksstatistiken fortsätter att söka efter en bra modell och de första trevande försöken att utnyttja urval i officiell statistik görs. Statistikproduktionen blir gradvis snabbare, bl.a. genom att hålkortsteknik används.

Högre tjänstemän enligt Statskalendern 1940

ÖD	*Rickard Sandler, tjänstledig*
Tillförordnad ÖD	*Ernst Höijer*
Byråchefer	*Ernst Höijer, tillförordnad byråchef. Ivar Uhnbom*
	Gustaf Grönlund

3 förste aktuarier
1 bibliotekarie
5 aktuarier
10 amanuenser (varav en kvinna)
1 registrator (kvinna)

Den 1 oktober 1941 har SCB 22 ”kvalificerade befattningshavare” och 213 biträden. Alla de kvalificerade tjänstemännen är fast anställda, medan drygt hälften av biträdena har tillfälliga anställningar. Det finns stora variationer i arbetsbehov över året, främst för biträdespersonalen. År 1940 är t.ex. antalet dagsverken för biträdena 4 100 i januari men bara 2 200 i maj.

SCB:s utgifter fördelade på olika kostnadsslag år 1940 respektive år 2007. Vissa kostnadsslag har tillkommit men lönerna står fortfarande för två tredjedelar av kostnaderna.

Anställningsformer och befordringsgrunder

Det finns vid de statliga verken fyra olika anställningsformer: tillfälligt anställd, extra, extra ordinarie och ordinarie. Anställningstrygghet och lön beror på vilken nivå en tjänsteman befinner sig på. Framför allt för de lägre befattningarna beror avancemanget mot fastare tjänster till största delen på tjänstgöringstidens längd. Detta uttrycks mycket väl i en reservation mot överdirektörens beslut att 1940 befordra en kvinna till extra ordinarie trots att det finns 28 extra tjänstemän med längre tjänstgöringstid:

”Förvärvandet av extra ordinarie anställning har […] kommit att följa en utvecklingslinje, där första stadiet utgöres av den tillfälliga anställningen, som efter ett fixerat antal tjänsteår övergår till extra anställning och efter ytterligare ett antal tjänsteår till extra ordinarie, under förutsättning att vederbörande befattningshavare genom sin föregående tjänstgöring prövats lämplig till fortsatt anställning och befordran.”

Ernst Höijer

Tillförordnad överdirektör 1935–1940
Överdirektör 1941–1949

Ernst Höijer föds 1884 och börjar som extra ordinarie tjänsteman på SCB år 1906. Han utnämns till förste aktuarie år 1914 och till byråchef 1918. Samma år doktorerar han på avhandlingen *Undersökning av det större och mindre jordbrukets produktion.*

Ernst Höijers ansvarsområde vid SCB innan han blir överdirektör är jordbruksstatistiken. Han tar t.ex. 1921 fram den indelning av Sverige i naturliga jordbruksområden och produktionsområden som fortfarande används, om än något modifierad.

Ernst Höijer är aktiv inom Odd Felloworden och blir 1936 storsire, dvs. ledare för den svenska storlogen.

Personalen organiserar sig och får så småningom visst inflytande
År 1937 får statstjänstemännen förhandlingsrätt. Detta leder till att Statistiska centralbyråns personalförening bildas på ett möte på Margaretas hushållsskola i november samma år. Medlemsantalet är 142 personer, över hälften av SCB:s personal. Föreningen skriver till Konungen och hemställer om förhandlingsrätt, vilket SCB tillstyrker och föreningen också beviljas. 1939 ansluts föreningen till Centrala statsförvaltningens tjänstemannaförening, vilken senare kommer att uppgå i TCO.

Vördsam hemställan om högre löner
Redan innan föreningen bildas, i maj 1937, skriver 43 ordinarie kvinnliga tjänstemän till Konungen och hemställer vördsamt om att SCB:s sex skrivbiträdesbefattningar skall flyttas upp till kontorsbiträdesbefattningar och att kontorsbiträden skall ha minst lika hög lön som expeditionsvakter. Konungen tar inget intryck av skrivelsen.

Att föreningen har förhandlingsrätt är en sak, det faktiska inflytandet ett annat. Det är fortfarande riksdagen som bestämmer om varje tjänst och varje lönegradsförändring. Föreningens roll är snarast att vara pådrivande och att ta upp frågor om praktiska tillämpningar av de regler som finns. Det är dock alltid SCB:s överdirektör eller riksdagen som har sista ordet. Strejkrätt får statstjänstemännen först 1968.

Det finns gränser för vad som går för sig
Statistiska centralbyråns personalförenings styrelse uppvaktar 1938 överdirektören med förslag "om att samtliga tillfälliga tjänstemän, som så önskade, skulle beviljas rätt att på förhand arbeta in lördagen den 25 juni."

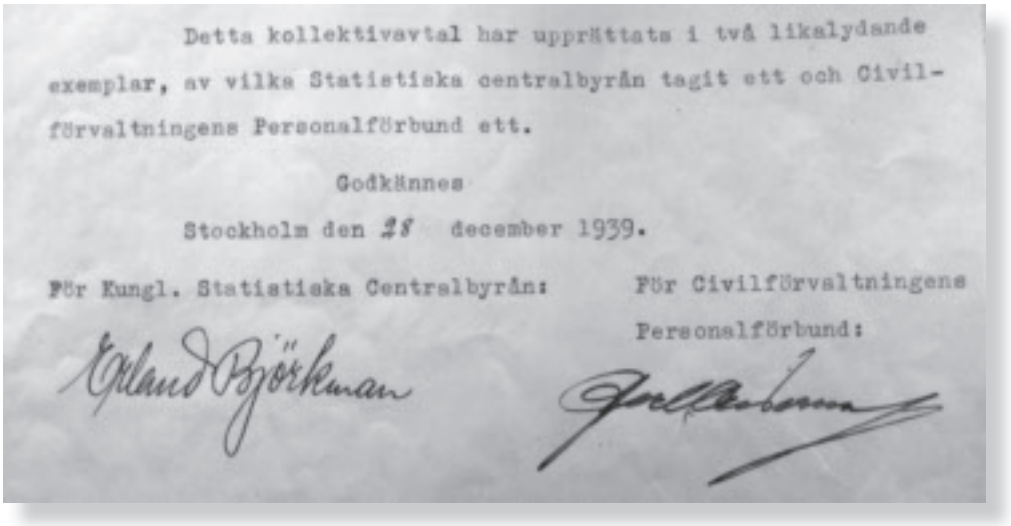
Om överdirektören skulle gå med på detta så skulle dessa personer, som helt saknar semesterrätt, få fyra dagas sammanhängande ledighet kring midsommar. Överdirektören säger dock nej.

Under 1940-talet förhandlar personalföreningen bl.a. om ombildning av extra tjänster till extra ordinarie, vilket i regel leder till att SCB:s chef lovar att vidarebefordra frågan; verket kan ju inte bestämma detta själv utan ev. förändringar bestäms av riksdagen. Vissa förhandlingar leder dock till mer konkreta resultat, som t.ex.1944 då man blir överens om fastare regler vid uppsägning:

"Då till följd av minskad arbetstillgång personalstyrkan måste inskränkas, skall som allmän regel gälla, att de tjänstemän, som ha de kortaste tjänstetiderna, skola i första hand permitteras."

Hälsovård
Redan 1939 får SCB:s ordinarie, extra ordinarie och extra personal rätt till fri sjukvård. Samtidigt utses en särskild verksläkare. År 1944 erbjuds all personal skärmbildsundersökning för att upptäcka eventuell tuberkulos.

SCB:s första kollektivavtal sluts med Civilförvaltningens personalförbund år 1939 och gäller städning av lokalerna i Gamla riksdagshuset. Fyra redan anställda städerskor får var sitt städområde angivet och en månadsersättning av 112:50 eller 125 kr beroende på områdets storlek; det motsvarar en timlön om 1 krona.

Detta kollektivavtal har upprättats i två likalydande exemplar, av vilka Statistiska centralbyrån tagit ett och Civilförvaltningens Personalförbund ett.

Godkännes

Stockholm den 28 december 1939.

För Kungl. Statistiska Centralbyrån: Erland Björkman

För Civilförvaltningens Personalförbund:

SCB:s första kollektivavtal undertecknas den 28 december 1939.

1951 tas ytterligare en steg mot mer personalinflytande, då en samarbetsnämnd inrättas på SCB. Nämnden är i mycket ett diskussions- och informationsforum. Information ges också direkt av överdirektören vid möten med all personal, om t.ex. planerade omorganisationer och flyttning till nya lokaler. Att informationsfrågorna börjar ses som allt viktigare visas också av att ett litet informationshäfte, *Nytt från samarbetsnämnden* börjar ges ut 1956.

Som exempel på de frågor som tas upp i samarbetsnämnden på 1950-talet kan nämnas personalens inställning till fria lördagar på sommaren och den föreslagna reformen att alla kvinnor, oavsett civilstånd, skall kallas ”fru” i officiella sammanhang.

Det finns ursprungligen endast en fackförening vid SCB. 1959 bildas en andra förening, SACO-klubben vid SCB. Den begär och får 1960 representation i samarbetsnämnden.

Besparingsberedningens statistikkommitté

Det kan finnas anledning att i samband med trettiotalet ta upp den statistikkommitté som utses av 1941 års besparingsutredning. Denna kommitté tar ett helt annat grepp på sin uppgift än tidigare utredningar. Istället för att föreslå inskränkt publicering, tunnare papper osv. ser man på hur SCB kan producera ”behövlig statistik av god kvalitet till lägsta möjliga kostnader”.

I enlighet med denna ansats diskuterar man faktorer som personalens utbildning och anställningstrygghet, kontakten med uppgiftslämnarna, användningen av tekniska hjälpmedel m.m. Om granskning och rättning konstaterar

man: ”Icke ovanligt är att onödigt mycket arbete nedlägges på granskning av materialet med fördyring och försening som följd.”

Kommittén kommer inte med några konkreta besparingsförslag. Istället föreslår man en satsning på ökad samordning, med ett Statistikkollegium och tillhörande kansli. Detta beräknas kosta 61 300 kr men kunna ge besparingar på flera hundra tusen kronor.

De största statistikproducenterna 1940
Statistikkommittén presenterar intressanta siffror om den officiella statistiken. De 19 ämbetsverk som ingår i SOS-systemet har år 1940 en sammanlagd lönesumma om 2,35 miljoner kronor. De fyra största statistikmyndigheterna är :

SCB	*640 000 kr*
Socialstyrelsen	*485 000 kr*
Järnvägsstyrelsen	*345 000 kr*
Kommerskollegium	*255 000 kr*

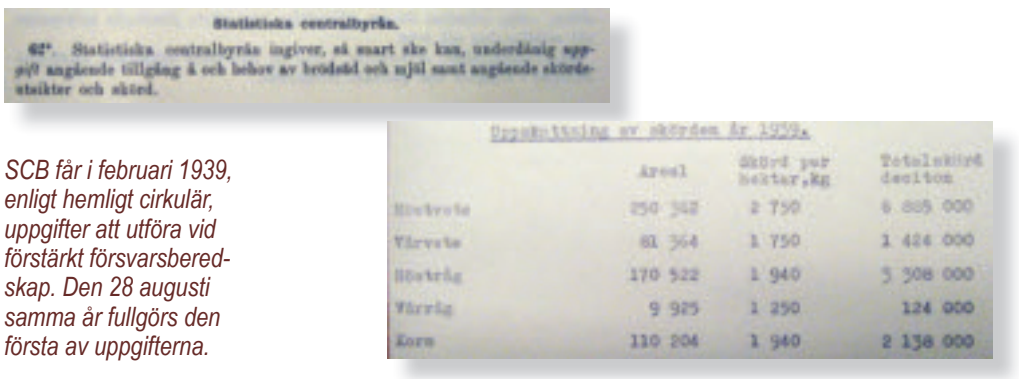
SCB, Socialstyrelsen och Kommerskollegium står tillsammans för nästan två tredjedelar av den officiella statistiken, mätt i antalet sidor. Att Järnvägsstyrelsen intar en tredjeplats beror på att mycket ren driftsstatistik ingår i dess statistik.

Inget av kommitténs konkreta förslag leder till centrala beslut, men ett antal idéer, t.ex. att återuppväcka *Statistisk tidskrift*, kommer att tas upp på 1950-talet.

SCB och andra världskriget
Första världskriget berör inte SCB särskilt mycket. Det är i huvudsak behovet av bättre information om jordbrukssektorn som medför ett antal extra undersökningar under kriget.

Andra världskriget får betydligt större konsekvenser för SCB. Det är inte så underligt eftersom detta krig berör Sverige som land så mycket mer, med alla våra nordiska grannländer inblandade.

Beredskap inför kriget
Redan före kriget har SCB fått sig uppgifter vid eventuell beredskap förelagda och har också upprättats mobiliserings- och luftskyddsplaner.

Statistiska centralbyrån.

62°. Statistiska centralbyrån ingiver, så snart ske kan, underdånig uppgift angående tillgång å och behov av brödsäd och mjöl samt angående skördeutsikter och skörd.

Uppskattning av skörden år 1939.

	Areal	Skörd per hektar, kg	Totalskörd decitons
Höstvete	250 342	2 750	6 885 000
Vårvete	81 364	1 750	1 424 000
Höstråg	170 522	1 940	3 308 000
Vårråg	9 925	1 250	124 000
Korn	110 204	1 940	2 138 000

SCB får i februari 1939, enligt hemligt cirkulär, uppgifter att utföra vid förstärkt försvarsberedskap. Den 28 augusti samma år fullgörs den första av uppgifterna.

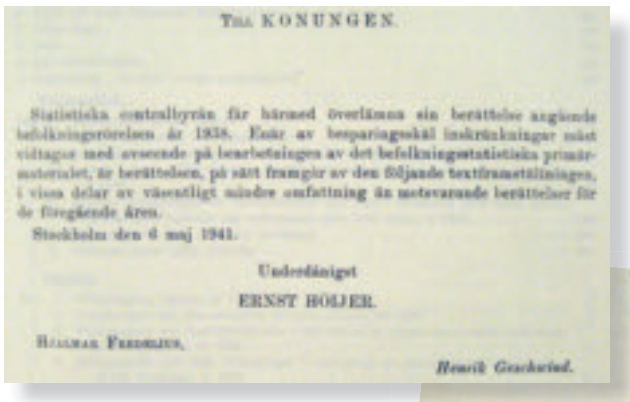
Besparingar i krigets skugga

På hösten 1940 får SCB vidkännas vissa mindre besparingar, bl.a. inskränkningar i personalen vid 1940 års folkräkning. Världskriget leder också till att alla myndigheter får i uppgift att se över möjligheten att göra tillfälliga inskränkningar i sin verksamhet. Finansministern pekar bl.a. på möjligheten att spara in på statistiken:

”Bland rent administrativa arbetsuppgifter, som på förhand kunna antagas mera allmänt ifrågakomma till inskränkning inom de olika förvaltningarna, må nämnas allmänna utredningar i varjehanda frågor, som ej äro omedelbart aktuella. Beträffande dessa kan alltefter omständigheterna ifrågasättas ett temporärt nedläggande eller fördröjd eller förenklad behandling. Inte minst gäller detta statistiska utredningar. […] Beträffande alla inom verken förekommande statistiska översikter och periodiska redogörelser, vare sig de är avsedda för publicering eller icke, bör undersökas, om de äro av den praktiska vikt, att de bör bibehållas.”

SCB svarar med förslag till hur inskränkningar i verkets statistikproduktion skulle kunna göras. En grundidé i förslaget är att primäruppgifter skall skickas in till SCB i oförändrad omfattning, utan ändringar i formulären. Granskningen av uppgifterna kan dock göras mindre omfattande och publiceringen begränsas till huvudresultaten. Förutom besparingar i tryckkostnader räknar verket med att kunna spara in motsvarande 18 årsbiträden.

Kungl. Maj:t fastställer dessa inskränkningar och de får omedelbart effekt. Antalet trycksidor som verket publicerar inom SOS minskar från 3 100 år 1939 till 1 700 år 1940. De flesta publikationer minskar i omfattning och några ges inte ut alls.

TILL KONUNGEN.

Statistiska centralbyrån får härmed överlämna sin berättelse angående befolkningsrörelsen år 1938. Enär av besparingsskäl inskränkningar nästa vidtagas med avseende på bearbetningen av det befolkningsstatistiska primärmaterialet, är berättelsen, på sätt framgår av den följande textframställningen, i vissa delar av väsentligt mindre omfattning än motsvarande berättelser för de föregående åren.

Stockholm den 6 maj 1941.

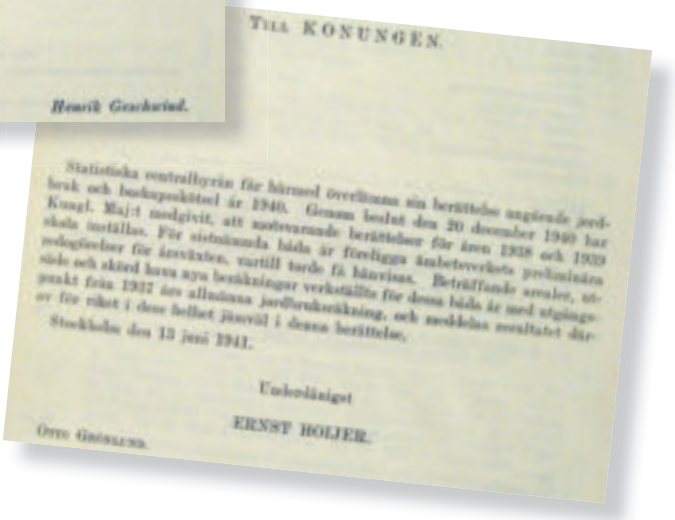
Underdånigst

ERNST BOLJER.

HJALMAR FRIDHOLM.

Henrik Gerhardsson.

***Befolkningsrörelsen 1937**, som kom ut före beslutet, omfattar 74 sidor medan **Befolkningsrörelsen 1938** bara omfattar 57 sidor.*

TILL KONUNGEN.

Statistiska centralbyrån får härmed överlämna sin berättelse angående jordbruk och boskapsskötsel år 1940. Genom beslut den 20 december 1940 har Kungl. Maj:t medgivit, att motsvarande berättelser för åren 1938 och 1939 skola inställas. För sistnämnda båda år föreligga åtskilliga preliminära redogörelser för årsväxten, vartill torde få hänvisas. Beträffande arealer, utsäde och skörd hava nya beräkningar verkställts för dessa båda år med utgångspunkt från 1937 års allmänna jordbruksräkning, och medtaga resultaten därav för riket i dess helhet jämväl i denna berättelse.

Stockholm den 13 juni 1941.

Underdånigst

ERNST BOLJER.

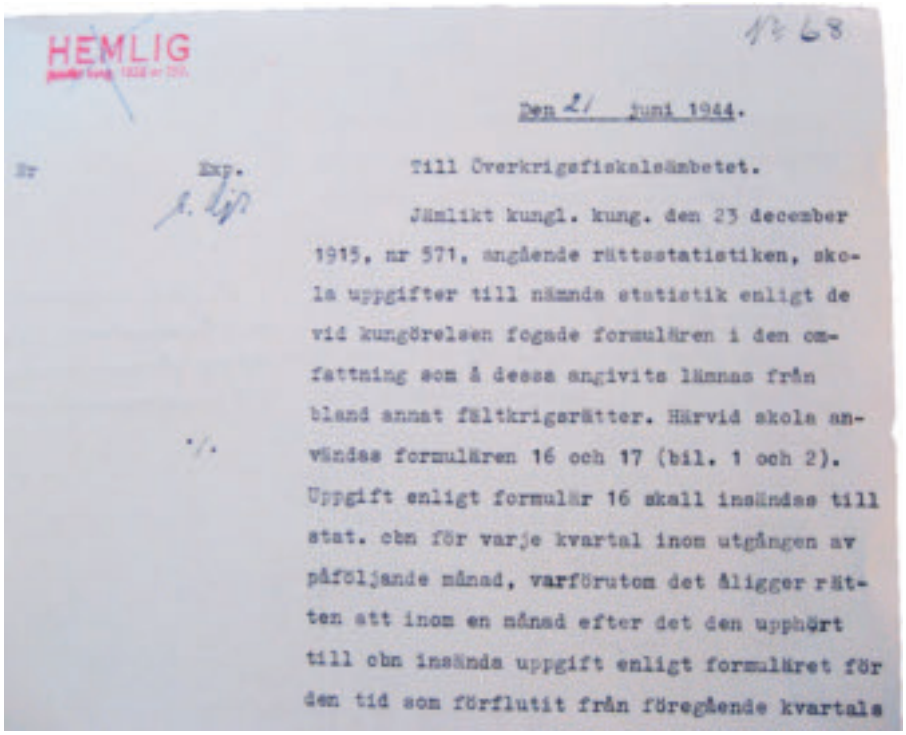
ÖRJAN GRÖNLUND.

***Jordbruk och boskapsskötsel** publiceras inte alls för åren 1938 och 1939. Uppskattade siffror för arealer och skörd baserade på 1937 års jordbruksräkning kommer i publikationen för år 1940.*

Statistik från kriskommissionerna

Under andra världskriget inrättas ett antal kriskommissioner i Sverige: Statens arbetsmarknadskommission, Statens livsmedelskommission, Statens priskontrollnämnd, Statens bränslekommission m.fl. Flera av dessa producerar statistik, som dock inte alltid publiceras. År 1941 beräknas omkring 130 personer arbeta med statistiskt arbete inom dessa kommissioner.

Under kriget blir t.o.m. vissa påminnelsebrev hemligstämplade. Detta brev gäller en försumlig fältkrigsdomare som inte fullgjort sin uppgiftsskyldighet till rättsstatistiken.

HEMLIG

Den 21 juni 1944.

Till Överkrigsfiskalsämbetet.

Jämlikt kungl. kung. den 23 december 1915, nr 571, angående rättsstatistiken, skola uppgifter till nämnda statistik enligt de vid kungörelsen fogade formulären i den omfattning som å dessa angivits lämnas från bland annat fältkrigsrätter. Härvid skola användas formulären 16 och 17 (bil. 1 och 2). Uppgift enligt formulär 16 skall insändas till stat. obn för varje kvartal inom utgången av påföljande månad, varförutom det åligger rätten att inom en månad efter det den upphört till obn insända uppgift enligt formuläret för den tid som förflutit från föregående kvartals

Den enda krismyndighet som producerar statistik inom SCB:s ansvarsområde är Statens livsmedelskommission. Den gör t.ex. arealinventeringar och djurräkningar, ungefär på motsvarande sätt som under första världskriget. Kommissionen genomför uppgiftsinsamling och preliminär bearbetning, SCB definitiv bearbetning och publicering.

1940 genomförs en arealinventering på försommaren och en husdjursräkning på hösten. Under kommande år blir undersökningarna allt ambitiösare. År 1944 genomförs t.ex. en inventering av arealer, husdjur och trädgårdsodling som kombineras med en ”vanlig” jordbruksräkning.

Vid 1944 års jordbruksräkning ställs också frågor om el, vatten och avlopp. Denna gård i Småland är typisk: över 70 procent av jordbruken saknar vatten i bostadshuset och nästan 70 procent saknar avlopp.

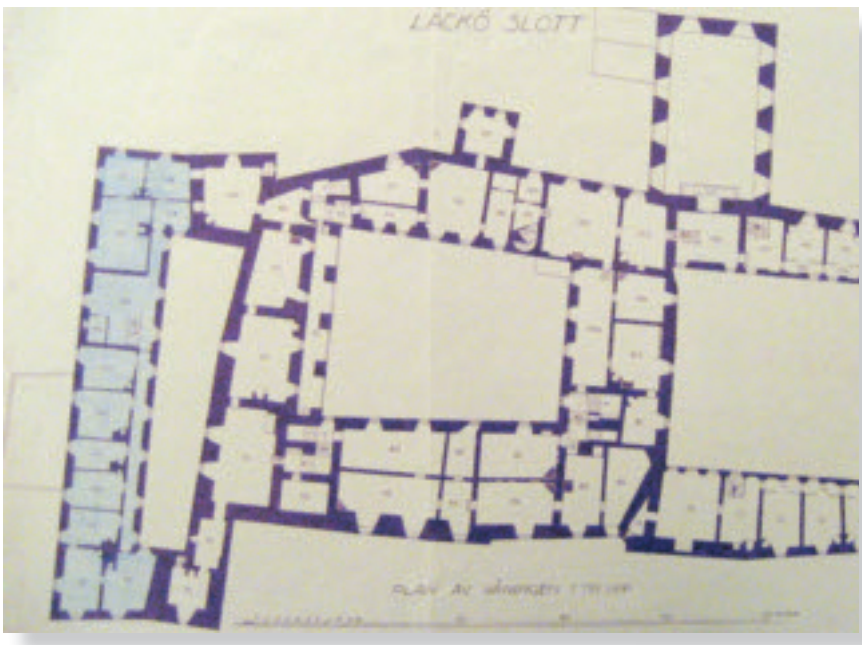
Kriskommissionerna finns kvar flera år efter krigets slut och vissa kommissioner behåller sin statistikproduktion fram till 1950.

Skyddsrum och evakueringsplaner

Redan hösten 1939 beslutar riksdag att bygga ett fullträffssäkert skyddsrum på Riddarholmen och på våren 1940 tilldelas SCB 380 kr för utbildning av personal i luftskydd. Personalen utrustas också med gasmasker.

Men inte endast personalen skall skyddas. Skyddsrum byggs också för ”särskilt värdefulla arkivalier”. Planer finns också på att evakuera hela SCB:s arkiv från Stockholm. Plats reserveras på Läckö slott för de 50 hyllmeter och 665 lådor som SCB bedömer skulle behöva flyttas. Tre täckta godsvagnar behövs för transporten till Lidköping och en speditör kontrakteras för biltransport därifrån och till Läckö.

Planeringen uppdateras löpande och 1942 kan t.ex. SCB:s chef Ernst Höijer meddela att omfattningen av det som avses flyttas ökat med ”15 papplådor om c:a 800 kg”. Någon evakuering kommer dock aldrig att genomföras.

I de skuggade rummen på ritningen över Läckö slott skulle SCB:s arkiv placeras.

Gravregistret
Andra världskriget medför att SCB i efterhand får en något udda uppgift. 1947 får verket i uppdrag att lägga upp ett register över utlänningar som dött i Sverige, det s.k. gravregistret. Anledningen är de förfrågningar som efter kriget kommer om utländska medborgare, t.ex. flygare, som dödats under kriget och begravts i Sverige. SCB lägger därför upp ett register över alla utlänningar som avlidit i Sverige från och med 1939 till och med 1948. Användare är i första hand Röda korset och utländska ambassader.

Register över bilar och befolkning
Under 1940-talet får SCB stora uppgifter inom två skilda områden. Det rör sig dels om att bygga upp och föra ett automobilregister, dels att bli huvudmyndighet för folkbokföringen. Dessa nya uppgifter leder naturligtvis till både personella och organisatoriska utvidgningar för SCB. Ur ett längre perspektiv är de intressanta för att de visar att SCB börjar betraktas som en expertmyndighet när det gäller att hålla register och att utnyttja dessa för statistikframställning.

Ett automobilregister byggs upp
Det centrala automobilregistret inrättas 1942, naturligtvis på förslag av en statlig utredning, Bilregisterutredningen. Avsikten är att ”man – utan att varje gång betunga länsstyrelserna med verkställande av särskilda utredningar och utan att behöva avvakta resultatet därav samt utan det arbete, som sammanställning av från länsstyrelserna överlämnade uppgifter innebure – skulle omedelbart med maskinella hjälpmedel kunna erhålla översikt av fordonsbeståndet i vilket avseende och i vilken omfattning som helst, varom upplysningar kunde erhållas från fordonsregistret”.

Så tidigt som 1907 börjar länsstyrelserna föra de lokala automobilregistren. Samtidigt införs länsbokstäverna: bilar i Stockholms stad får bilnummer som börjar på A, bilar i Örebro län nummer som börjar på T.

Som framgår av såväl registrets namn som av citatet finns det redan lokala bilregister, ett på varje länsstyrelse. Det är också dessa som förser SCB med underlag för det centrala registret, närmare bestämt i form av genomslagskopior på besiktningsinstrumenten. Registret omfattar alla personbilar, bussar, lastbilar, släpfordon och motorcyklar, dock inte s.k. lättviktsmotorcyklar. Registret innehåller alla uppgifter som finns på besiktningsinstrumenten, alltså ägare, fabrikat, tjänstevikt, motoreffekt m.m.

Nyregistreringar och ombesiktningar införs i registret, men inte ägarbyten inom länet. Detta gör naturligtvis inget för statistiken från registret, men begränsar användbarheten för t.ex. polisen.

Registret förs både manuellt och på hålkort. Det ligger till grund för löpande statistik, både kvartals- och årsstatistik, även om denna statistik inte ingår i SOS. Statistiken publiceras så småningom i *Statistisk tidskrift*, medan en mer detaljerad statistik går direkt till ett litet antal användare.

Automobilregistret placeras vid avdelningen för befolkningsstatistik och är en stor verksamhet vid SCB. 1949 kräver arbetet med registret ungefär 31 000 arbetstimmar till en kostnad av 125 000 kr. Detta är drygt en tredjedel av hela avdelningens budget.

Placeringen av automobilregistret på avdelningen kan tyckas märklig. När Maskincentralen startar vid SCB flyttas därför registret, som nu heter Bilregistret, över dit. Bilregistret blir kvar på SCB tills ett särskilt centralt bilregister inrättas år 1971.

Hemlig bilstatistik
De allra första tabellerna från Centrala automobilregistret produceras under brinnande krig. De förses därför med texten "Konfidentiellt". Detta leder förhoppningsvis till att rikets fiender inte får veta att det fjärde kvartalet 1942 finns 38 400 lastbilar i Sverige, varav 3 000 med en lastförmåga över 4 ton. De får inte heller veta att de flesta lastbilar drivs med gengas, 16 700 med kolgas och 18 000 med vedgas.

SCB får ansvaret för folkbokföringen
Befolkningsstatistiken har ju ända sedan 1858 baserats på uppgifter från kyrkobokföringen, men SCB:s möjligheter att påverka denna datakälla har varit begränsade. I mitten av 1940-talet ändras förutsättningarna i och med de riksdagsbeslut som i snabb takt tas om en ny folkbokföringsförordning och kyrkobokföringskungörelse år 1946 samt om en ny mantalsskrivningskungörelse år 1947.

Grunden till dessa beslut läggs av den folkbokföringskommitté som tillsatts som ett resultat av 1941 års besparingsutredning. Den finner brister i folkbokföringen, inte minst med tanke på uppgifternas statistiska användning. Riksdagsbeslutet 1946 innebär att särskilda länsbyråer för folkbokföringen och en central tillsynsmyndighet skapas. Den senare förläggs till SCB och leder till att en ny avdelning skapas, Riksbyrån för folkbokföringen.

Den 1 januari 1947 införs personnumren i Sverige, ett ursprungligen niosiffrigt nummer där de sex första siffrorna anger födelsetidpunkt och de tre sista är löpnummer inom respektive län. Invandrare m.fl. som inte har personnummer tilldelas ett sådant av Riksbyrån på SCB, som för ändamålet har en egen serie löpnummer.

Riksbyrån har ett brett ansvarsområde. Man skall besluta om olika formulär, planera större insatser som t.ex. folkräkningar och hålla vissa register. Man har också ansvaret för länsbyråernas maskinpark, vilket innebär att det är SCB som köper in och betalar för underhållet av de ca 90 präglingsmaskiner och 75 tryckmaskiner som finns runt om i landet. Byrån producerar dock inte någon egen statistik.

Riksbyrån får också ansvaret för namnärenden, vilka huvudsakligen består av ansökningar om nya släktnamn. Det rör sig om 4 000–5 000 ansökningar om året, varav ungefär två tredjedelar godkänns. SCB:s överdirektör blir också ordförande i den kommitté som tar fram *Svensk namnbok 1954*.

Svensk namnbok 1954
Namnboken är resultatet av en offentlig utredning och publiceras som SOU 1954:1. Boken innehåller 180 tättskrivna sidor med inte mindre än 35 000 förslag till nya släktnamn, ifrån Addebo till Öxnevret. Det finns inte så mycket statistik i utredningen, men man har gjort en "hålkortsmässig bearbetning" av alla släktnamn i Sverige. Denna visar att "Sten-" är den vanligaste förleden, följd av "Berg-". Den vanligaste avledningsändelsen är "-elius" följd av "-ner" medan den vanligaste verkliga slutleden är "-berg" följd av "-mark".

Den 1 juli 1964 överförs de arbetsuppgifter som dittills ankommit på Riksbyrån för folkbokföringen till Centrala folkbokförings- och uppbördsnämnden (CFU).

1948 års statistikutredning
Den statistikutredning som tillsätts 1948 är en enmansutredning som görs av professorn och förstakammarledamoten Sten Wahlund, samme man som lett 1943 års statistikkommitté. Utredningen kommer att få stor betydelse för SCB:s utveckling, även om alla dess förslag inte genomförs omedelbart.

En okonventionell utredning
Utredningsmannen arbetar på ett tämligen okonventionellt sätt. Han får fria direktiv och dessutom får han "under hand" önskemål från finansdepartementet. Han kommer inte med någon slutrapport utan med delrapporter om enskilda statistikgrenar, om SCB:s organisation och om samordning av den officiella statistiken.

Wahlund arbetar ganska nära SCB, som själva startar utredningar ungefär samtidigt. Detta arbetssätt gör det svårt att i efterhand avgöra vad som är Wahlunds initiativ och vad som är SCB:s egna. Två förslag som snabbt får mycket stor betydelse för SCB rör inrättandet av en för statsförvaltningen gemensam maskincentral och en enhet för intervjuundersökningar.

Visst tillskott av statistik
Utredningen föreslår begränsade förändringar i ansvaret för den officiella statistiken. Den absolut viktigaste är att SCB skall få ansvaret för nästan all den jordbruksstatistik som under och efter andra världskriget legat på Livsmedelskommissionen. När denna upplöses går ansvaret för statistiken provisoriskt över på Jordbruksnämnden. Utredningen föreslår nu att SCB skall återfå ansvaret för denna statistik, vilket skulle medföra att ca 20 tjänster flyttas till SCB.

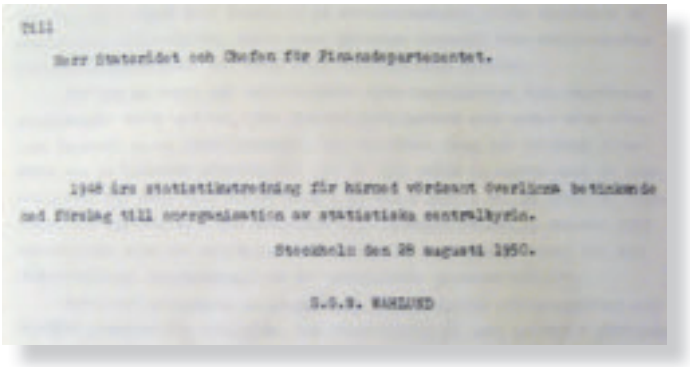
Förslaget om att jordbruksstatistiken skall få en enda huvudman blir snabbt genomfört; det är endast Jordbruksnämnden som är negativ. Förändringen möjliggör en snabb utveckling av både metoder och innehåll. SCB får också ett relativt stort tillskott av personal.

Intressant nog framför utredningen att all statistik hos Socialstyrelsen som inte berör dess administrativa uppgifter, i princip bör flyttas över till SCB. En flytt bör dock inte ske förrän centralbyråns planerade intervjuarorganisation (se si-

dan 185) varit i verksamhet ett tag och visat sig fungera väl. Återigen har alltså en statlig utredning fört fram tanken på centralisering av statistik.

SCB:s interna organisation

Utredningsmannen konstaterar att hans förslag till ny statistik vid SCB är så små att de inte motiverar någon omorganisation. Han fortsätter dock: ”Vissa statistikgrenar handläggs emellertid för närvarande på avdelningar, med vilkas huvudsakliga arbetsuppgifter de ha föga gemensamt. Jag föreslår därför överflyttning av dessa arbeten till de avdelningar, som de rätteligen böra tillhöra.”

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Finansdepartementet.

1948 års statistikutredning får härmed vördsamt överlämna betänkande och förslag till omorganisation av statistiska centralbyrån.

Stockholm den 28 augusti 1950.

S.O.S. WAHLUND

Delbetänkandena från 1948 års statistikutredning trycks inte utan finns bara tillgängliga i stencilerad form.

Utredarens förslag leder t.ex. till att Centrala bilregistret flyttar från befolkningsstatistiska avdelningen till den föreslagna maskincentralen och att sparbanksstatistiken flyttas från jordbruksstatistiska avdelningen till finansstatistiska avdelningen.

Utredningen har också förslag som berör SCB:s bibliotek. Där behövs en förstärkning, om än inte i samma utsträckning som en intern utredningsman kommit fram till. Viktigare är att biblioteket bör få ansvaret för *Statistisk årsbok*, en uppgift som tidigare legat direkt under överdirektören. Biblioteket bör också få ansvar för en föreslagen månatlig statistisk tidskrift. Alla dessa förslag genomförs.

Diskussion om kompetenskrav

1948 års statistikutredning ägnar en del uppmärksamhet åt frågan om kompetens för de högre tjänsterna på SCB. I verkets instruktion står sedan 1929 att en förste aktuarie normalt skall ha avlagt minst filosofie licentiatexamen i statistik. Såväl SCB:s personalförening som Civila statsförvaltningens tjänstemannaförbund har skrivit till utredningsmannen och föreslagit att kravet skall tas bort.

Wahlund har undersökt hur det är på andra verk och läst remissvar på 1942 års statistikutredning. SCB är den enda myndighet som anser att kravet på högre statistikutbildning skall vara kvar. Wahlund är dock professor i statistik och inte helt oväntat anser han att teoretiska statistikkunskaper är viktiga i praktiskt statistiskt arbete. Han tar därför inte bara avstånd från att slopa kravet på licentiatexamen vid SCB, utan föreslår att motsvarande regel skall införas vid andra statistikansvariga myndigheter.

Sten Wahlund skräder inte orden i sin argumentering:

”Det är självklart att den utveckling, som den statistiska vetenskapen genomgått under de senaste decennierna, måste till stor del vara okänd för personer utanför de skolade statistikernas krets. Det bör emellertid vara lika självklart, att man ej kan giva uttalanden, som grunda sig på en föråldrad syn på statistiken, något vitsord. Särskilt uttalanden från de affärsdrivande och fiskala ämbetsverkens sida av innebörd att fackutbildning inom verket vore att föredraga framför statistisk-teoretisk utbildning vittna om, att vederbörande remissförfattare saknat all kännedom om vad de yttrat sig över. – Jag vill ingalunda förneka, att insikter i tulltekniska, järnvägstekniska och postala göromål äro värdefulla vid utarbetande av vederbörande verks statistik. De för statistikarbetets behöriga handhavande erforderliga fackkunskaperna kunna emellertid lättare förvärvas vid en gedigen statistisk utbildning.

Skulle den förlegade syn på statistikernas arbete, som kommit till uttryck i de förut omnämnda remissvaren, i fortsättningen få vara bestämmande i fråga om statligt anställda statistikers kompetens, blir följden utan tvivel en föga önskvärd fördyring av statistikarbetet. Stickprovsundersökningar exempelvis kunna aldrig med gott resultat utföras under ledning av inkompetenta befattningshavare. De många problem, som en statistisk arbetsledare har att bemästra, ställa stora krav på dennes teoretiska kunnande.”

Karin Kock

Överdirektör 1950–1957

Karin Kock föds 1891. Efter en fil. kand. som omfattar bland annat statistik får hon 1918 anställning som statistiker på Skandinaviska Kreditaktiebolaget. Hon doktorerar i nationalekonomi 1929 och blir docent vid Stockholms Högskola 1933. Hon tilldelas professors namn 1945. Karin Kock blir den 11 april 1947 konsultativt statsråd och därmed den första kvinnan i Sveriges regering. Ett år senare blir hon folkhushållningsminister. 1950 blir hon överdirektör för SCB.

Karin Kock gör viktiga insatser för att modernisera statistiken, särskilt den ekonomiska. Hon tar också viktiga initiativ för att göra de statistiska publikationerna mer lättillgängliga.

Karin Kock skriver efter sin pensionering minnesskriften *Statistiska centralbyrån 100 år*. Hon skriver även i två band *Kreditmarknad och räntepolitik 1924–1958* där hon behandlar samma ämne som i sin doktorsavhandling.

Högre rang för SCB:s chef?

Utredningsmannen begagnar sig av sina vida direktiv för att komma med ett förslag om verkschefens ställning. SCB:s chef bör flyttas upp från överdirektör i lönegrad Co 17 till generaldirektör i Co 19. Förslaget motiveras genom jämförelser med andra statliga verk. Redan komplexiteten i SCB:s arbetsuppgifter borde räcka som skäl, men Wahlund räknar dessutom upp ett antal verk med

betydligt mindre personalantal än SCB där chefen ändå är generaldirektör. Försäkringsinspektionen har t.ex. endast 21 anställda, Statskontoret 125 och Kommerskollegium 174, medan SCB har 286. I detta fall ställer sig dock regeringen kallsinnig.

SCB får en modern hålkortscentral

I ett tidigt delbetänkande föreslår Sten Wahlund att en statlig maskincentral skall inrättas och planeras vid SCB. Förslaget blir snabbt verklighet.

En maskincentral för bearbetning av statistiskt material

Såväl SCB som andra statliga myndigheter hyr eller köper under perioden 1920–1950 utrustning för maskinell bearbetning av data från IBM eller andra företag. Omfattningen på maskinparken växlar och nyare utrustning introduceras i regel inför en större undersökning, t.ex. en folkräkning. När räkningen är över återlämnas hela eller delar av den hyrda utrustningen.

Redan 1943 har Besparingsberedningens statistikkommitté föreslagit att en permanent statlig maskincentral skall inrättas. Förslaget leder inte till något beslut, men 1948 års statistikutredning tar åter upp frågan om skapandet av en sådan maskincentral. Detta sker i ett delbetänkande i oktober 1949.

Skälen för att skapa denna centrala organisation är i första hand att ge bättre möjligheter för alla verk att överföra manuella moment till maskinella. Vidare framhålls möjligheten att utjämna arbetstoppar mellan olika verk samt stordriftsfördelar. Maskincentralen beräknas behöva en personal på 46 personer, med en byråchef som föreståndare och en förste byråingenjör som tekniskt ansvarig. Den beräknas kosta 450 000 kr under ett budgetår, kostnader som mer än väl beräknas sparas in hos de ämbetsverk som utnyttjar maskincentralen.

De flesta myndigheter som yttrar sig i frågan är positiva. Utredningsmannen säger sig dock ha svårt att utröna SCB:s inställning och citerar ett stycke ur SCB:s yttrande som belysning:

”I den mån nytillkomna behov av hålkortsbearbetning för olika statliga ändamål kunna påvisas vara aktuella inom den närmaste tiden och till sin omfattning kunna preciseras, synes skäl tala för att, för att möta detta behov, dessa anläggningar och liknande sådana, där efter hand en minskning i nyttjandebehovet kan väntas inträda, om möjligt under beaktande av att olika maskintyper och maskinsystem därvid bliva företrädda.”

Möjligen är valet av citat litet orättvist, eftersom verket faktiskt kommer fram till ett positivt sammanfattande omdöme, om än med krav på ytterligare utredningar. Sådana utredningar görs också och visar att ett tjugotal statliga verk utnyttjar eller har utnyttjat hålkortsteknik. Deras maskinella utrustning och beräkningsvolymer redovisas i detalj.

Maskincentralens placering och utrustning

En intressant fråga är den administrativa placeringen av maskincentralen. Utredningsmannens förslag är att den placeras under den statistiska nämnd som han föreslår i en annan delutredning. Tills denna nämnd har inrättats föreslås centralen utgöra en fristående institution.

Riksdagen ansluter sig till utredningsmannens förslag om en maskincentral, men placerar den som en avdelning vid SCB. Dess självständighet markeras genom att den skall vara självförsörjande. Maskincentralen betalar alltså hyra m.m. till SCB och tar betalt för sina tjänster, inte bara av övriga kunder utan också av SCB. Centralen inrättas den 1 juli 1950.

Vid starten har maskincentralen 28 maskiner till en total hyreskostnad av över 1 000 kr per månad.

	Typ	Antal	Hyra per månad i kr per maskin	antl. maskiner
Kontorsstans	001	1	5:-	5:-
El. stans	511	3	7:50	22:50
Automatstans	016	2	Ägas av stat. centralbyrån	
Automatstans	016	7	18:-	126:-
Alfab. stans	031	1	25:-	25:-
Kollatstans	051	5	6:50	32:50
Sorterare, icke räkn.	075	3	50:-	150:-
Collator	077	1	87:50	87:50
Sorterare, räkn.	080	3	40:-	120:-
Tabulator	405	1	420:-	420:-
Gång-punch	517	1	75:-	75:-
Summa maskinenheter		28	Summa	1.063:50

De statliga verk som inte har egna maskinanläggningar skall använda SCB:s maskincentral. På detta sätt har ännu ett frö såtts till den kommande centraliseringen av den svenska statistiken.

Mer om maskincentralen under slutet av 1950-talet, om dess utrustning och om SCB:s första datamaskin finns att läsa på sidan 249.

Maskincentralen blir ett serviceorgan med en bred kundkrets. Budgetåret 1956/57 har man en omsättning om 1,5 miljoner kr och även om SCB är den största kunden står verkets beställningar endast för en tredjedel av inkomsterna. Andra statliga verk och kommuner står tillsammans för ytterligare en tredjedel och lika mycket faktureras på enskilda uppdragsgivare.

Bild ur Karin Kocks historik vid SCB:s hundraårsjubileum. Den ursprungliga bildtexten: Interiör från maskincentralen. Kalkylator IBM 604 och IBM 416 i arbete.

Ett utredningsinstitut vid SCB
När det är dags för utredningens förslag om SCB:s inre organisation – det kommer i augusti 1950 – har maskincentralen redan inrättats. Den föreslås nu få ytterligare uppgifter utöver hålkortsbearbetningar. Den skall planlägga nya statistiska undersökningar, både vid SCB och vid andra statliga myndigheter, och den skall självständigt kunna utföra specialundersökningar och utredningar.

Utredningsinstitutets bakgrund
Utvidgningen av uppgifter föranlåter utredaren att föreslå att maskincentralen byter namn till Planerings- och utredningsavdelningen. SCB är positiv och vill lägga till ytterligare en uppgift; att bygga upp en organisation för stickprovsundersökningar i intervjuform.

Tankar om ett statligt organ för intervjuundersökningar ligger i tiden och 1948 års statistikutredning är varken ensam eller ens först med att föreslå ett sådant. 1948 har en motion om en statlig organisation för opinionsundersökningar lagts fram i riksdagen, dock utan att vinna bifall. I maj 1950 tillsätter SCB en mycket kompetent arbetsgrupp, med bl.a. professorerna Gerd Eneqvist och Carl-Erik Quensel, doktor Erland von Hofsten och licentiat Tore Dalenius för att belysa frågan.

Gruppen skickar en enkät till alla statistikansvariga ämbetsverk och finner ett stort intresse. Socialstyrelsen är t.ex. i färd med att planera för konsumtionsundersökningar och Arbetsmarknadsstatistikkommittén har tankar på regelbundna sysselsättningsundersökningar. SCB inkluderar ett förslag om en utredningsavdelning i sin petita till 1953 års riksdag.

”Man skulle eventuellt kunna invända att det vore onödigt med en statlig intervjuorganisation, enär det finns privata marknadsundersökningsinstitut som åtager sig statistiska undersökningar av det slag det här är fråga om. Det räcker emellertid med att påpeka, att det aldrig kan vara tal om att överflytta t.ex. socialstyrelsens konsumtionsundersökningar eller att förlägga de planerade sysselsättningsundersökningarna och andra undersökningar av samma karaktär till privata institut. Däremot kan det ej anses lämpligt att ett statligt organ åtar sig marknadsundersökningar av rent kommersiell natur.”
Karin Kock i Statistisk tidskrift 1952

SCB får tillfälliga anslag för att förbereda skapandet av en sådan organisation och 1953 fattar riksdagen beslut om att inrätta en utredningsavdelning vid SCB. Liksom maskincentralen skall den vara affärsdrivande; endast avdelningens chef är anslagsfinansierad. Förste chef blir Tore Dalenius.

Mer om Tore Dalenius och hans samarbete med SCB finns att läsa på sidan 452.

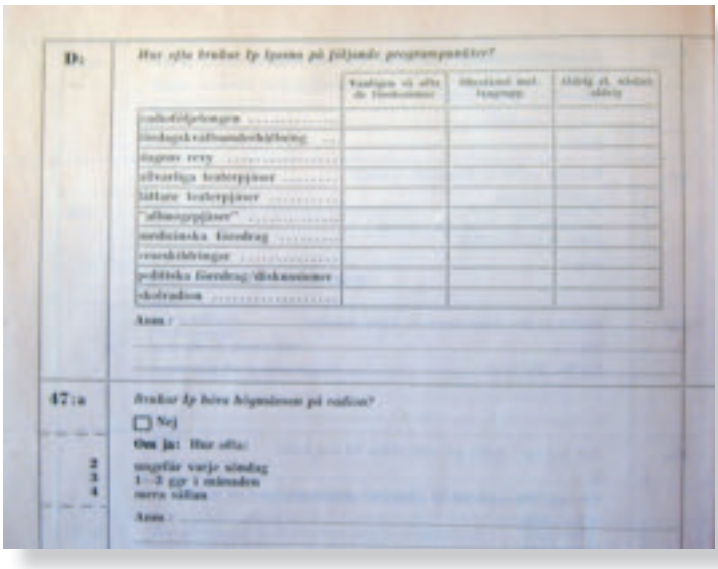
Basurval och rekrytering av intervjuare

När Utredningsinstitutet, som det kommit att kallas, startar den 1 juli 1953 har det tre tjänstemän samt två tillfälligt anställda sociologer. Den första stora uppgiften är att bygga upp en rikstäckande intervjuarorganisation.

För att så långt som möjligt hålla nere kostnaderna för intervjuarnas resor upprättar man ett s.k. basurval för Sverige. Förebilden finns i USA, där Bureau of the Census redan 1943 konstruerat ett sådant urval.

Ett basurval innebär att det slumpmässiga urvalet av individer dras i två steg, där det första steget är ett slumpmässigt urval av geografiska områden. Totalt 70 sådana områden väljs ut och kommer att utgöra ett slags Miniatyrsverige. De 16 största städerna och stadsområdena ingår automatiskt i basurvalet. När en enskild undersökning skall göras väljs individerna som skall ingå i undersökningen ut i just de 70 områden som utgör basurvalet. Konstruktionen av basurvalet är klart redan innan Utredningsinstitutet formellt bildas.

Nästa steg är att rekrytera intervjuare, eller lokalombud som de kallas, i de intervjuområden som täcks av basurvalet. Detta görs genom lokala kontaktpersoner som handplockar kandidater. Enligt SCB:s anvisningar skall en bra intervjuare, förutom förmågan att intervjua, ha goda personliga egenskaper, ha gott om tid att intervjua, och förväntas stanna kvar i intervjuararbetet.

Ett par av de över hundra frågorna i 1954 års undersökning Ålderspensionärernas levnadsförhållanden.

Kandidaterna får genomgå en brevkurs samt en central sexdagarskurs, varefter det slutliga urvalet görs. I denna första omgång rekryteras 160 personer, 92 kvinnor och 68 män. De flesta lokalombud arbetar deltid och får betalt per timme, plus utgifter för resor och telefon.

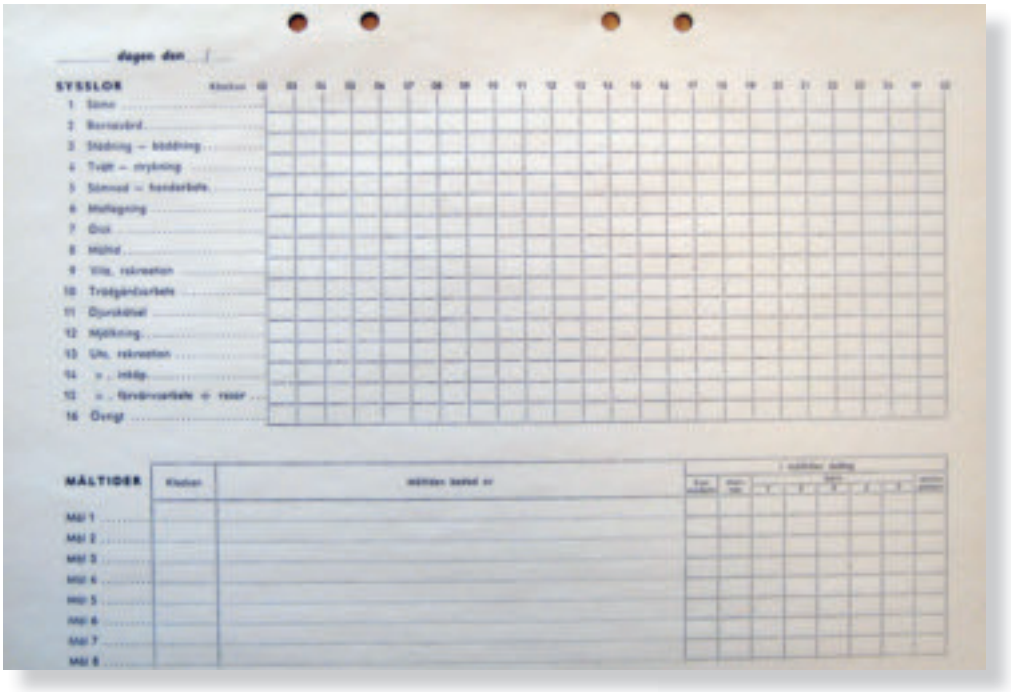
Utredningsinstitutet har i januari 1954 möjligheter att ta på sig uppgifter i full skala. Antalet lokalombud kan ställas i relation till SCB:s ordinarie personal, som vid denna tid är knappt 300 personer.

Utredningsinstitutets första år

Redan på hösten 1953 börjar lokalombuden upprätta listor över ”butiker och vissa försäljningsställen” som förberedelse inför insamling av prisdata för konsumentprisindex. Själva datainsamlingen startar på våren 1954.

Uppdragen i anslutning till konsumentprisindex görs åt Socialstyrelsen, som har ansvaret för detta slags statistik. UI, som utredningsinstitutet förkortas, arbetar alltså inte bara för SCB. Detta understryks i ett cirkulär från Kungl. Maj:t till berörda myndigheter som ålägger dem att ”anlita statistiska centralbyråns utredningsinstitut för sådana undersökningar och arbetsuppgifter som lämpligen kan uppdras åt detta”.

Utredningsinstitutet gör inte endast fältundersökningar, men det är ändå de som är huvudverksamheten. Den första stora undersökningen rör pensionärernas levnadsförhållanden och görs åt Åldringsvårdskommittén. Andra tidiga undersökningar är Konjunkturinstitutets sparundersökningar, en bilundersökning åt Industrins utredningsinstitut och undersökningar i samband med 1955 och 1957 års folkomröstningar.

I undersökningen Arbetsförhållandena i hushållet blandas datainsamlingsmetoderna. Utöver intervjun skall de utvalda husmödrarna föra dagbok i sju dagar.

De undersökningar som görs har ofta fantasieggande interna namn, som t.ex. ”Ensamstående mödrar”, ”Maltdryckerna”, ”Pensionärernas klädvanor” och ”Nervösa besvär bland vuxenbefolkningen i Stockholm”.

Det första verksamhetsåret har UI uppdrag för 135 000 kr. Fem år senare har omsättningen vuxit till 875 000 kr och antalet lokalombud till över 200. Verksamheten har gått med vinst, närmare bestämt sammanlagt 68 384 kr under dessa fem första år, en vinst som kommer statskassan tillgodo.

Inför hundraårsjubileet

SCB har fram till början av 1950-talet vuxit betydligt i och med att verket fått nya uppgifter. Det har också hänt en hel del på både personal- och lokalområdena.

Nya lokaler … över hela Stockholm

SCB finns kvar i sina lokaler i gamla riksdagshuset ända till 1953. Redan från början är dessa lokaler otillräckliga för folkräkningar och annan intermittent verksamhet, som får förläggas till tillfälliga lokaler. Inledningsvis kan man finna lokaler ganska nära Riddarholmen, men så småningom hamnar den ”utlokaliserade” verksamheten allt längre från centrum.

Generaldirektörens rum i gamla riksdagshuset år 1952.

Valstatistiken hyr 1915 tillfälliga lokaler på Klarabergsgatan 54 medan 1920 års folkräkning genomförs i särskilt iordningställda lokaler – bl.a. ger Kungl. Maj:t nådigt tillstånd till att utföra en WC-installation – på Idungatan 1, nära Norrtull. Å andra sidan får 1927 års jordbruksräkning så centrala lokaler som i Strömsborg mitt i Norrström.

På 1940-talet blir lokalerna i gamla riksdagshuset för trånga även för den ordinarie verksamheten. Den första verksamhet som flyttar ut, eller mer korrekt aldrig flyttar in, är centrala automobilregistret. Det placeras på Svartmangatan

9–11, för övrigt en adress som SCB använde provisoriskt i augusti 1858. Till Svartmangatan flyttar också den nyinrättade folkbokföringsavdelningen och den utvidgade avdelningen för jordbruksstatistik.

1950 är det befolkningsstatistiska avdelningens tur att flytta ut. Efter en kort period på Storkyrkobrinken – ytterligare ett gatunamn med SCB-historia – hamnar avdelningen i Svea livgardes gamla kaserner på Linnégatan 87. Maskincentralen har för övrigt redan flyttat till denna adress. Kasernerna ligger i kvarteret Garnisonen, ett namn som 20 år senare kommer att bli välkänt för alla på SCB.

Det är inte bara SCB:s statistikproducerande enheter som drabbas av lokalsplittring utan också arkivet. Till slut finns t.ex. arkivmaterial på inte mindre än fem olika adresser i Stockholm.

Lokalsituationen är naturligtvis ohållbar, speciellt som ytterligare expansion av SCB står för dörren. En lösning är dock nära och hösten 1953 kan SCB åter samla all sin löpande verksamhet i en lokal. Det är i de ombyggda kasernerna på Linnégatan 57, där SCB får disponera större delen av byggnadens östra del för 350 tjänstemän.

1953 flyttar SCB in i delar av Svea livgardes gamla lokaler, till höger på bilden.

Den samlade lokallösningen gäller inte de intermittenta undersökningarna som folkräkningar, jordbruksräkningar och valstatistik. Dessa får även i fortsättningen placeras i tillfälliga lokaler.

Karin Kock noterar 1959 i sin historik över SCB:

”Nu liksom i äldre tider har folkräkningar, jordbruksinventeringar och -räkningar samt större utredningar fått förläggas, där lokaler kunnat uppbringas. Centralbyråns tjänstemän har sannerligen fått erfarenhet av olika stadsdelars och olika lokalers förtjänster och nackdelar ur arbetssynpunkt. Skillnaden mellan den våning i Arvfurstens palats som tidigare disponerats av Prins Eugen och Masreliez’ska rummen i Hotell Östergötlands hus å ena sidan och nödtorftigt iordningställda gamla kaserner å den andra är ju påtaglig. T.o.m. utanför innerstaden har utredningar måst förläggas, t.ex. 1946 års arealinventering under en tid i Svea artilleris nya kaserner i Bromsten, dit personalen transporterades i bussar, samt 1956 års jordbruksräkning i en verkstadsbyggnad i Gröndal och valstatistiken samma år i en tom professorsvilla i Frescati.”

Organisation och personal i slutet av 1950-talet

I slutet av 1950-talet har SCB fortfarande fyra statistikproducerande avdelningar men organisationen i övrigt har vuxit. 1958 ser den ut på följande sätt:

Befolkningsstatistiska avdelningen
Löpande befolkningsstatistik
Folkräkningar (i regel "avknoppas" för varje räkning en särskild avdelning)
Valstatistik
Universitetsstatistik
Ansvar för rikets indelningar
Ansvar för Befolkningsregistret

Jordbruksstatistiska avdelningen
Jordbruk och boskapsskötsel
Årsväxt
Fiske
Jordbrukarnas och yrkesfiskarnas inkomster
Jordbruksräkningar och andra särskilda räkningar

Avdelningen för ekonomisk statistik (tidigare Finansstatistiska avdelningen)
Skattetaxeringar
Inkomst och förmögenhet
Kommunernas finanser
Prognoser över kommunernas finanser
Sparbanksstatistik
Statistik över statens personal
Årsbok för Sveriges kommuner

Rättsstatistiska avdelningen
Domstolarnas verksamhet
Brottsligheten
Prisstatistik för vissa fastigheter
Konkurser och protesterade växlar
Vägtrafikolyckor
Ansvar för Äktenskapsregistret

Utredningsinstitutet
Ansvar för intervjuarorganisationen
Ansvar för statistiska specialundersökningar
Ansvar för statistisk konsultverksamhet

Maskincentralen
Ansvar för hålkortsmaskiner och -bearbetning
Ansvar för centrala bilregistret

Folkbokföringsavdelningen
Ansvar för tillämpning av folkbokföringsföreskrifter
Ansvar för kyrkobokföring av immigranter samt nationalitetsfrågor
Förande av vissa register som t.ex. dödsregister och emigrantregister
Ansvar för namnbyrån

Bibliotek med arkiv samt upplysningsavdelning
Ansvar för arkiv och bibliotek
Ansvar för distribution av all officiell statistik (utom Socialstyrelsens)
Ansvar för Statistisk årsbok och Statistisk tidskrift

Kostnaderna för SCB:s statistikproduktion uppgår år 1957 till knappt 2,7 miljoner. 1957 är ett år då SCB nästan bara producerar löpande statistik. Det enda undantaget är valstatistiken (1956 års riksdagsmannaval) som ger ett extra anslag om knappt 200 000 kr. Totalt arbetar ungefär 330 personer med ordinarie verksamhet på SCB, varav knappt hälften har fast anställning. Till detta kommer 65 anställda vid maskincentralen och 220 lokalombud vid utredningsinstitutet.

Ökade internationella kontakter

Det internationella samarbetet på statistikområdet har gamla anor. Som vi har sett deltar Fredrik Theodor Berg i detta samarbete redan innan SCB bildats. Det finns också tidigt en förståelse för behovet av en likformighet i standarder och klassifikationer. Redan tidigt efter första världskriget deltar såväl befolknings- som jordbruksstatistiker i internationella möten inom sina områden.

Under tiden efter andra världskriget ökar det internationella samarbetets vikt. Såväl FN som dess fackorgan utarbetar riktlinjer och rekommendationer som rör statistiken och Sverige är i regel positivt till dessa standarder. Det gäller t.ex. Världshälsoorganisationen WHO:s klassificering av dödsorsaker och Världsjordbruksorganisationen FAO:s anvisningar för jordbruksräkningar. Ett annat exempel är den internationella näringsgrensindelningen, ISIC, som påverkar den svenska motsvarande standarden SNI.

För Sverige och SCB medför denna nya situation inte bara att man måste anpassa sig till nya internationella definitioner m.m., utan också att man genom deltagande i möten på olika nivåer kan försöka påverka dem.

Inför nyordningen

Åren kring 1960 händer ganska mycket med såväl SCB:s statistik som med dess organisation. Den 1 juli 1960 överförs t.ex. skolstatistiken från Skolöverstyrelsen till SCB, där en undervisningsstatistisk avdelning bildas.

Eftersom de flesta förändringarna har ett direkt samband med centraliseringen av den svenska officiella statistiken kommer de att behandlas mer ingående efter redogörelsen för 1956 års statistikutredning och för de beslut som denna leder till, se sidan 263.

Ur SCB:s krönika 1958 (i Statistisk tidskrift 1959)

”Hundraårsdagen av tabellkommissionens avskaffande och ersättande med en statistisk centralbyrå jämte ett koordinerande organ inföll den 2 augusti. Jubileet har inte firats på annat sätt än att en minnesskrift utarbetats,

KUNGL.
FINANSDEPARTEMENTET

I anledning av en av statistiska centralbyrån i skrivelse den 1 juli 1957 gjord framställning, varöver statskontoret avgivit utlåtande den 29 oktober 1957, medgiver Kungl. Maj:t, att statistiska centralbyrån må till en kostnad av högst 4,000 kronor låta utarbeta en skrift angående ämbetsverkets uppkomst och utveckling.

Kungl. Maj:t vill framdeles, efter särskild framställning därom, meddela beslut angående sättet för bestridandet av kostnaderna för ifrågavarande skrift.

Detta får jag, på nådig befallning, härigenom meddela.

Stockholm den 10 januari 1958.

C.E. Åsberg

Finansministern meddelar nådigt att en historik får utarbetas för 4 000 kr.

Personal enligt Statskalendern 1960

ÖD Ingvar Olsson
Byråchefer Alf Olsson
Ture Widstam
John Bredal Bauer
Knut Medin
Knut Hävermark
7 byrådirektörer
13 förste aktuarier (varav 1 kvinna)
15 övriga högre tjänstemän (varav 3 kvinnor)

Bibliotek och arkiv

Såväl arkiv som bibliotek växer naturligtvis i omfång under perioden 1910–1961. Dessutom sker, främst mot slutet av denna period, vissa organisatoriska förändringar.

En gradvis förstärkt organisation

Bibliotek och arkiv bildar sedan 1918 en egen avdelning. Ingen av de två tjänstemännen på avdelningen behöver ha någon utbildning inom biblioteks- eller arkivområdena.

1929 blir det en ändring i och med att en av de två tjänsterna blir en biblioteksassistentbefattning. I SCB:s instruktion anges att innehavaren ”skall hava vitsordade biblioteksstekniska insikter ävensom goda kunskaper i moderna språk”. Under 1930- och 40-talen växer avdelningen för bibliotek och arkiv sakta och 1945 får man för första gången arkivutbildad personal, en amanuens på halvtid.

En stor förändring kommer 1951, då den ansvariga för *Statistisk årsbok* flyttas till biblioteket från sin position direkt under överdirektören. Samtidigt placeras ansvaret för den nya *Statistisk tidskrift* på biblioteket. Efter denna omorganisation finns på avdelningen en chef, tre biblioteksutbildade personer och en halvtidstjänst på arkivet. Dessutom finns förstås, liksom tidigare, ett antal biträden.

De nya uppgifterna medför också ett nytt namn: Bibliotek, arkiv och upplysningsavdelning.

Fysisk tillväxt

Etthundra år efter SCB:s grundande omfattar biblioteket mer än 100 000 band och upptar mer än 2 000 hyllmeter. Enbart år 1960 tillkommer 2 600 volymer.

Arkivet upptar vid samma tidpunkt ungefär 3 500 hyllmeter. År 1960 tar SCB över skolstatistiken från Skolöverstyrelsen och därmed motsvarande arkiv. Detta svarar för huvuddelen av de 900 hyllmeter som tillkommer under året. Samma år gallras 700 hyllmeter ut.

En liten del av arkivet: Afgångna skrivelser 1910 och 1911.

Visst historiskt material har börjat mikrofilmas. Det rör sig om tvåhundra band av Tabellkommissionens arkiv och det s.k. emigrantregistret. Den senare filmningen har gjorts på uppdrag av mormonkyrkan.

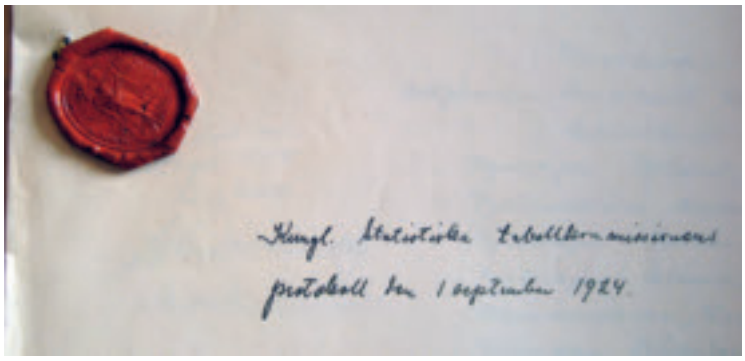
De flesta utomstående användare av arkivet är släktforskare. Det beror på att SCB:s arkiv innehåller de individuella uppgifter som utgör underlag för alla folkräkningar. Andra användbara register är emigrant- och immigrantregistren. Inte förrän 1992 övertar Riksarkivet ansvaret för dessa register.

Samordning av den officiella statistiken: en vilande fråga

En fråga som tas upp redan i 1854 års utredning och som därefter är ständigt aktuell är den om samordning av den officiella statistiken. Allteftersom antalet statistikansvariga myndigheter växer, blir frågan än mer aktuell under början av 1900-talet. Det blir dock inget av vare sig 1905 års statistikkommittés förslag på detta område eller något av alla de förslag som kommer senare. Samordning är något som alla talar varmt för, men som ingen myndighet utom SCB egentligen vill ha.

Tabellkommissionen tynar bort

Ansvaret för samordning inom det svenska statistiksystemet ligger på Tabellkommissionen. Som redan framgått spelar denna ingen som helst reell roll under den nu aktuella perioden. Kommissionen lever visserligen kvar, men sammanträder allt mer sporadiskt och behandlar i stort sett endast remissvar. I mars 1920 är t.ex. kommissionen kallad till möte för att yttra sig om kvaliteten på det papper som används i statistiska publikationer. Tabellkommissionen fortsätter att existera utan att ha det minsta inflytande på den officiella statistiken. 1948 upplöses den av regeringen, saknad av ingen.

Protokoll från Tabellkommissionens sista möte, 24 år innan den läggs ned.

Ett statistikkollegium …
Den besparingskommitté, som tillsätts år 1941 och kommer med sitt förslag 1943, ägnar största delen av sitt arbete åt frågan om statistiksystemets uppbyggnad. Man listar samtliga myndigheter och andra organ som producerar officiell statistik och kommer fram till att de är omkring 50.

Kommittén noterar att statistikens användbarhet, utan extra kostnader, kan ökas genom en bättre samordning. Som man något obyråkratiskt uttrycker saken: ”Det gäller kort uttryckt att inom statens utredande verksamhet ’den ena handen vet vad den andra gör’”. Rent konkret pekar kommittén bl.a. på bättre möjligheter till jämförelser om alla statistikproducenter använder samma grupperingar efter ålder, yrke, näringsgren etc.

Statistikkommittén gör en analys av varför Tabellkommissionen misslyckats och drar slutsatser av detta. Det nya samordningsorgan som man föreslår, Statistikkollegiet, är i nästan allt Tabellkommissionens motsats. Kommissionen är stor, kollegiet föreslås bestå av endast sex personer. Kommissionen är oavlönad, kollegiet föreslås vara avlönat. Kommissionen saknar kansli, kollegiet föreslås ha ett kansli med egna tjänstemän.

Litet oklarare är förslagen om Statistikkollegiets befogenheter. Kommittén skissar på olika lösningar, varav en är att alla förslag om ny eller ändrad statistik skall gå från statistikansvarig myndighet via kollegiet till berört departement. Det blir dock inget kollegium.

… eller en Statistisk nämnd?
Samordningstankarna tas upp igen av 1948 års statistikutredning, som föreslår en statistisk nämnd. Nämnden skall vara rådgivande och ha ett kansli. Den stora nyheten jämfört med tidigare förslag är nämndens sammansättning. Den skall bestå av representanter för näringslivet och arbetsmarknaden samt en statistisk vetenskapsman, alltså inga representanter för statistikproducenterna.

Förslaget till sammansättning möter stark kritik; för en gångs skull är de statistikproducerande myndigheterna överens. Det blir ingen statistisk nämnd heller, men det står klart att något måste göras. 1956 års statistikkommitté, som snart tillsätts, får naturligtvis i uppgift att se på samordningsfrågan. Den tar ett nygammalt grepp på samordningsfrågan.

SCB:s statistik förnyas och utökas

Under SCB:s andra femtioårsperiod sker en stor men odramatisk utökning av verkets statistikproduktion. Uppbyggnaden av nya statistikområde upptar mycket av de första tio åren medan 1920-talet är en konsolideringsperiod. Från och med trettiotalet ökar ambitionerna inom flera områden, t.ex. folkräkningarna och den ekonomiska statistiken. Nya statistikområden som universitetsstatistik och statistik över trafikolyckor utvecklas.

Mot slutet av perioden har SCB:s statistik ökat i omfång, men viktigare är att den har en högre kvalitet än tidigare och att den har börjat produceras på ett mer rationellt sätt.

Den löpande befolkningsstatistiken
Från och med 1910 delas befolkningsstatistiken upp i två delar i och med att folkräkningarna får en egen publikationsserie. Detta speglar inte någon ändring i metodiken, utan all befolkningsstatistik baseras fortfarande på administrativa uppgifter. Uppdelningen är snarare ett sätt att understryka att folkräkningarna ger detaljerade uppgifter med stora tidsmellanrum, medan övrig befolkningsstatistik ger löpande, årlig statistik med mindre detaljrikedom.

Den årliga befolkningsstatistiken delas upp i fyra delar under den gemensamma rubriken Folkmängden och dess förändringar:

– *Folkmängden inom administrativa områden*
– *Befolkningsrörelsen*
– *Ut- och invandringen*
– *Dödsorsaker*

Folkmängden inom administrativa områden
Folkmängden inom administrativa områden är SCB:s snabbstatistik för befolkningsuppgifter. Den har de första åren ingen textdel och när en sådan tillkommer är den mycket kort. Huvudinnehållet är en tabell med antalet invånare den 31 december i varje län, stad eller härad, domsaga och församling i riket. Den kompletteras av en tabell på länsnivå som anger befolkningens fördelning på män och kvinnor respektive landsbygd och stad. I ett bihang ges preliminära siffror för vigslar, födda och döda samt ut- och invandrare.

Folkmängden inom administrativa områden produceras snabbt: Statistiken avseende den 31 december 1914 kommer redan i april 1915. Publikationen förblir oförändrad under en mycket lång period. 1950 ser publikationen nästan exakt likadan ut som 35 år tidigare, med undantag för att antalet män och kvinnor nu också redovisas på de lägsta administrativa nivåerna.

Befolkningsrörelsen
Det tar betydligt längre tid för SCB att producera den utförligare och mer analyserande *Befolkningsrörelsen*. Medan 1914 års folkmängdsuppgifter som nämnts kommer drygt tre månader efter årsskiftet tar det nästan tre år innan *Befolkningsrörelsen* år 1914 är klar.

Barnadödligheten under första levnadsåret är i Sverige 42,5 promille år 1938. Högst är dödligheten i Norrbottens län, med 61 promille. Som jämförelse är motsvarande siffror för 2006 knappt 3 promille i Sverige och 65 promille i Kambodja.

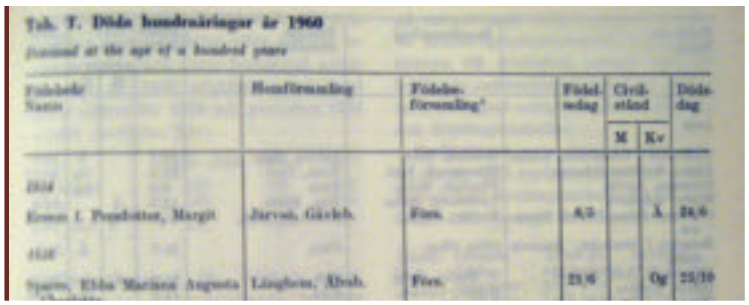
Inom de olika *länen* har dödligheten i första levnadsåret under åren 1931—1935 samt 1937 och 1938 ställt sig sålunda (avlidna i ‰ av levande födda):

	Åren 1931—35	År 1937	År 1938		Åren 1931—35	År 1937	År 1938
Stockholms stad	40·6	38·5	54·8	Göteborgs o. Bohus län	40·5	32·9	35·2
Stockholms län	48·9	41·8	40·9	Älvsborgs län	42·3	34·6	45·3
Uppsala län	49·9	34·5	33·9	Skaraborgs län	43·1	48·5	43·6

Befolkningsrörelsen ger i regel endast rikssiffror, men belyser i gengäld de olika komponenterna i befolkningens förändring relativt detaljerat. Den ger t.ex. uppgifter om de vigdas ålder och yrke, om barnaföderskornas civilstånd och ålder och om de dödas ålder. *Befolkningsrörelsen* finns kvar som publikation ända till 1960. Dess innehåll utvecklas inte särskilt mycket under dessa femtio år. Tvärtom försvinner exempelvis yrkesuppgifterna i samband med 1940 års besparingar.

Produktionsprocessen för den löpande befolkningsstatistiken ändras dock i samband med folkbokföringsreformerna i slutet av 1940-talet. SCB får nu sina uppgifter från de nya länsbyråerna för folkbokföring, i stället för direkt från pastoraten. Efter några år har produktionstiden kunnat minskas till mindre än ett år. Dessutom har SCB börjat publicera preliminär kvartalsstatistik över folkmängd samt antal födda, vigda och döda.

Personer som varit minst etthundra år när de avlidit enligt **Befolkningsrörelsen 1960.** Tabellen har haft samma utseende i femtio år. Inte förrän 1971 slopar SCB ”den nominativa förteckningen över döda hundaåringar”.

Tab. 7. Döda hundraåringar år 1960

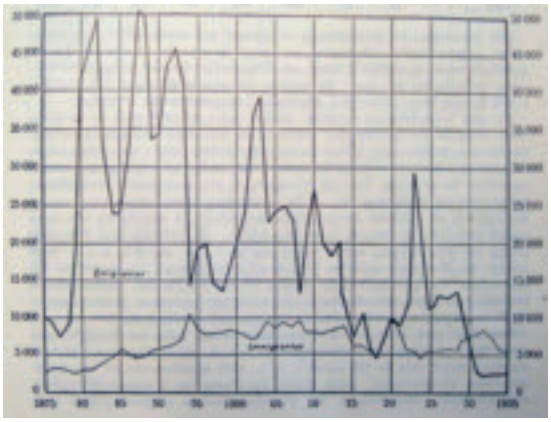
Deceased at the age of a hundred years

Födelsedatum Namn	Hemförsamling	Födelseförsamling	Födelsedag	Civilstånd M	Civilstånd Kv	Dödsdag
1859						
Ersson f. Persdotter, Margit	Järvsö, Gävleb.	Fors.	8/3		Å	24/6
1858						
Sparre, Ebba Mariana Augusta	Löngbens, Älvsb.	Fors.	21/6		Gr	23/10

Ut- och invandringen

Officiell statistik om emigration finns redan från SCB:s första år och om immigration sedan 1875. År 1911 samlas uppgifterna i en särskild publikation, *Ut- och invandringen*, som utges till och med 1937. Därefter redovisas en mer översiktlig bild av emigration och immigration i *Befolkningsrörelsen*.

Det finns två källor till uppgifter om emigrationens storlek: prästernas uppgifter från kyrkobokföringen och myndigheternas direkta uppgifter. Det kan skilja så mycket som fem procent mellan de två källorna. Den officiella statistiken baseras på prästernas uppgifter, som under 1900-talets första hälft i regel är högre än myndigheternas.

Från att knappt ha rymts inom diagrammet har utvandringen krympt till en mycket låg nivå. Från ***Ut- och invandringen år 1935****.*

Uppgifterna om immigration baseras också på kyrkobokföringen. Här bedömer SCB att statistikens uppgifter är för låga. En av anledningarna till detta är återinvandrare som inte registrerats korrekt vid utvandringen.

Statistiken om ut- och invandring är ganska oförändrad över åren. Den innehåller naturligtvis uppgifter om kön och ålder liksom om de länder som immigranterna kommer ifrån respektive emigranterna flyttar till. Den innehåller också en detaljerad yrkesfördelning för båda grupperna.

Statistiken över ut- och invandring fortsätter att vara osäker. Mot slutet av 1900-talet är det t.ex. problem med att uppskatta återutvandringen.

Dödsorsaker

Den nya statistiken över dödsorsaker är inte särskilt högt prioriterad. Under hela 1910-talet inleds publikationen *Dödsorsaker* med en ursäkt för förseningen. Först i början av 1930-talet har SCB lyckats få ned produktionstiden för dödsorsaksstatistiken till något under två år.

Spanska sjukan

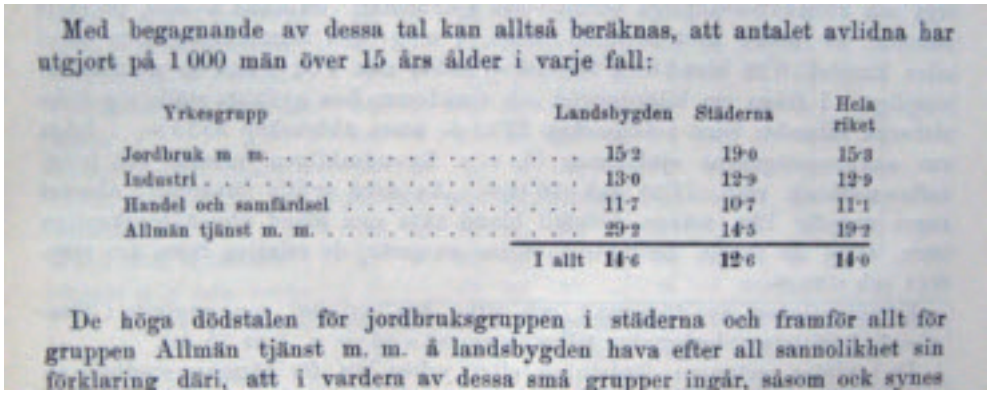
Den nya dödsorsaksstatistiken belyser en av de värsta epidemier världen och Sverige någonsin drabbats av:

”Sistnämnda sjukdom [influensan] vilken år 1918 i vårt land bortryckt 27 379 människoliv, vållade under 1919 i allt 7 341 dödsfall, däribland 6 894 under de fem första månaderna. Räknar man, att senare halvåret 1918 och första halvåret 1919 omsluta den tid, då sjukdomen uppträdde farsotsartat, så skulle den epidemi, som vanligen benämnes ’spanska sjukan’, få tillskrivas 34 374 dödsfall i vårt land, vilket giver […] ett relativtal av 591 på 100 000 invånare. Något motsvarande har Sveriges dödlighetsstatistik icke tidigare haft att uppvisa med undantag av smittkoppsepidemin år 1779, vilken uppgives ha vållat 725 dödsfall på 100 000 invånare.”

Ur ***Dödsorsaker 1919***

Dödsorsakerna klassificeras enligt 1911 års nomenklatur ända till och med år 1930. Året därpå kommer en ny, samnordisk nomenklatur med nästan dubbelt så många dödsorsaker, 188 stycken i arton huvudgrupper. Denna används till och med 1950, då den efterträds av den klassifikation som Världshälsoorganisationen, WHO, antagit 1948.

Antal döda per 1 000 män i olika yrkesgrupper. SCB förklarar i tillhörande text pedagogiskt att de stora skillnaderna kan bero på olika åldersfördelning inom grupperna och framhåller att en djupare analys kräver tillgång till åldersfördelningarna för både levande och döda.

Med begagnande av dessa tal kan alltså beräknas, att antalet avlidna har utgjort på 1 000 män över 15 års ålder i varje fall:

Yrkesgrupp	Landsbygden	Städerna	Hela riket
Jordbruk m. m.	15·2	19·0	15·3
Industri	13·0	12·9	12·9
Handel och samfärdsel	11·7	10·7	11·1
Allmän tjänst m. m.	29·2	14·5	19·2
I allt	14·6	12·6	14·0

De höga dödstalen för jordbruksgruppen i städerna och framför allt för gruppen Allmän tjänst m. m. å landsbygden hava efter all sannolikhet sin förklaring däri, att i vardera av dessa små grupper ingår, såsom ock synes

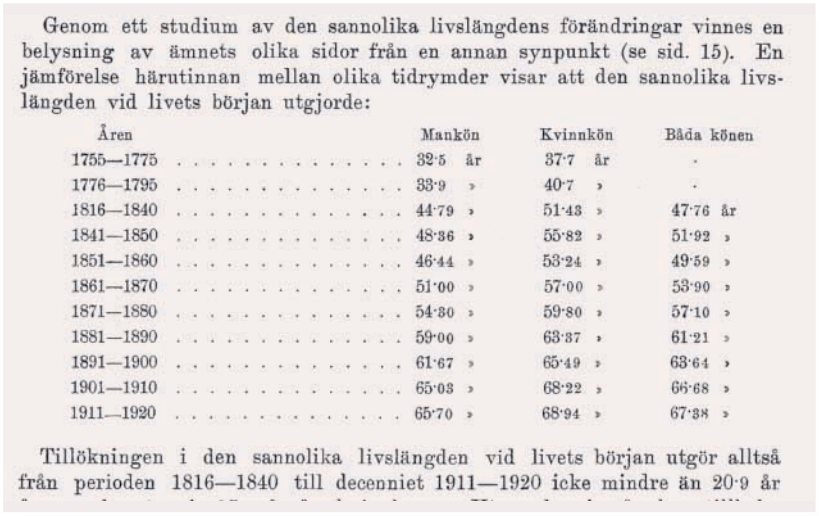
I *Dödsorsaker år 1951* inkluderar SCB en tabell som visar klassificeringen på huvudgruppsnivå enligt både den nya och den gamla nomenklaturen av de nästan 70 000 döda under året. Bland de större förändringarna märks bl.a. att infektionssjukdomar definieras på ett nytt sätt och att den nya dödsorsaken ”Tumörer” definieras bredare än den gamla ”Svulster”.

En nyhet i 1948 års dödsorsaksnomenklatur
Den nya nomenklaturen innebär bl.a. att dödsorsaken ”Plötslig död”, som funnits med ända sedan John Graunts första dödsorsaksstatistik för London år 1660, försvinner. De som tidigare förts till denna dödsorsak har i den nya nomenklaturen samtliga förts till klassen ”Senilitet”.

De flesta bakgrundsfaktorer, t.ex. yrke och månad för dödsfallet, försvinner från dödorsaksstatistiken. 1961 finns endast kön, ålder och län kvar. Också textdelen har då dragits ned till ett minimum.

Dödlighets- och livslängdstabeller
Även de dödlighets- och livslängdstabeller som SCB beräknar får efter 1911 en särskild publikation. Den kommer i allt väsentligt att se likadan ut under hela femtioårsperioden. Metoderna för beräkning förfinas dock hela tiden. Det gäller t.ex. sättet att ta hänsyn till de störningar i uppgifterna som uppstår till följd av emigration.

Ökningen av medellivslängden i Sverige sedan Tabellverkets tid är dramatisk. För män har den fördubblats till början av 1900-talet och tredubblats till början av 2000-talet. År 2008 är den förväntade livslängden för en nyfödd pojke ca 79 år och för en flicka ca 83 år.

Genom ett studium av den sannolika livslängdens förändringar vinnes en belysning av ämnets olika sidor från en annan synpunkt (se sid. 15). En jämförelse härutinnan mellan olika tidrymder visar att den sannolika livslängden vid livets början utgjorde:

Åren	Mankön	Kvinnkön	Båda könen
1755—1775	32·5 år	37·7 år	·
1776—1795	33·9 »	40·7 »	·
1816—1840	44·79 »	51·43 »	47·76 år
1841—1850	48·36 »	55·82 »	51·92 »
1851—1860	46·44 »	53·24 »	49·59 »
1861—1870	51·00 »	57·00 »	53·90 »
1871—1880	54·30 »	59·80 »	57·10 »
1881—1890	59·00 »	63·37 »	61·21 »
1891—1900	61·67 »	65·49 »	63·64 »
1901—1910	65·03 »	68·22 »	66·68 »
1911—1920	65·70 »	68·94 »	67·38 »

Tillökningen i den sannolika livslängden vid livets början utgör alltså från perioden 1816—1840 till decenniet 1911—1920 icke mindre än 20·9 år

Sveriges demografiska mittpunkt

SCB beräknar efter utländska förebilder läget av Sveriges demografiska mittpunkt för 1910. Beräkningen utgår från befolkningen i varje socken. Denna placeras i socknens mittpunkt, eller som ansvarige skriver:

”Begagnande mig af N. Selanders karta öfver Sverige, i skala 1:500,000, uppmätte jag för varje län sockentyngdpunkternas afstånd till en för länet lämplig meridian och parallellcirkel. I mer än 80 procent af rikets socknar ansåg jag mig därvid utan något fel, som var af betydelse för bestämningen ifråga, till tyngdpunkt för socknen kunna taga kyrkans läge, då densamma i allmänhet ligger ’midt i byn’”.

Med utgångspunkt i dessa sockenkoordinater beräknas sedan ett vägt medelvärde för dels nord-sydligt läge, dels öst-västligt. Punkten med dessa koordinater är Sveriges demografiska mittpunkt. Resultatet blir att den en punkt som ligger åtta km sydost om Hallsbergs järnvägsstation i Närke.

Den demografiska mittpunktens vandring under nästan hundra år. Kartan är framställd med programvaran MapInfo, en av flera s.k. GIS-programvaror (GIS = Geografiska Informations System) som används av SCB år 2008.

SCB upprepar flera gånger beräkningen av den demografiska mittpunkten. År 1950 har t.ex. den demografiska mittpunkten, nu beräknad med hjälp av församlingskoordinater, vandrat drygt en mil i nordostlig riktning och befinner sig fyra km nordost om Pålsboda järnvägsstation.

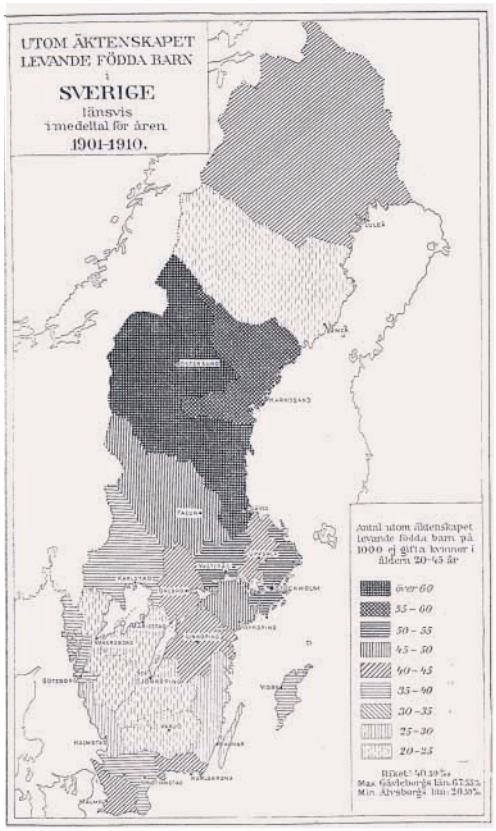
Den senaste bestämningen avser år 2006 och använder fastighetsdata som bas för beräkningarna. Resultatet blir en punkt 1 km väster om Hjortkvarns (nedlagda) station. Mittpunkten ligger alltså fortfarande i Närke men har flyttat sig två mil nästan rakt söderut.

*Sveriges **geografiska** medelpunkt beräknas 1910 ligga i Torps församling i sydligaste delen av Västernorrlands län. Denna punkt har rimligen inte flyttat sig lika mycket under motsvarande tidsperiod.*

Utom äktenskapet födda barn

En del av den befolkningsstatistik som inte ingår i den löpande SOS-publikationen redovisas i Statistiska meddelanden, serie A. Bland de första att publiceras är tre rapporter om utomäktenskapliga barn. De är resultatet av en undersökning av förhållandena under perioden 1901–1910 som SCB gör på uppdrag av Lagberedningen. Undersökningen skall ge underlag för ny lagstiftning om den rättsliga ställningen för barn födda utanför äktenskapet.

Andelen utomäktenskapliga barnafödslar av alla födslar är inte oväntat högst i Stockholms stad, 34 procent. Om man emellertid ställer antalet utomäktenskapliga barn i förhållande till antalet ogifta kvinnor i åldern 20–45 år har Gävleborgs län den högsta siffran.

Utom äktenskapet födda barn I–III ger en bred bild av sitt område. Den belyser antalet utomäktenskapliga barn (och antalet utom äktenskapet avlade barn, ”vilka så att säga legitimerats före födelsen”) och de variationer som finns under året, mellan olika län etc. Jämförelser görs hela tiden med inomäktenskapliga barn, varvid det bl.a. visar sig att andelen dödfödda är högre utanför äktenskapet, liksom barnadödligheten.

Självfallet beskrivs också barnens mödrar, bl.a. efter ålder och yrke. De flesta är i åldern 20–25 år, följt av åldern 25–30 år; läsaren får själv lista ut i vilken klass en 25-åring redovisas. Och det vanligaste yrket är ”tjänarinnor”.

SCB:s uppdrag är inte klart med denna beskrivning. Genom att använda longitudinella data, tidigast för dem som fötts år 1889, belyser man barnens liv: om de fått styvfader, om de flyttat inom landet eller utomlands, osv. För Lagberedningen måste de uppgifter som tas fram om barnuppfostringsbidrag vara högst intressanta, liksom de särskilda tabellerna för barn med okända mödrar.

Longitudinella data får man genom att följa enskilda individer under en viss tidsperiod. De är mycket användbara för att belysa förändringar.

Det är lätt att avfärda *Utom äktenskapet födda barn* för dess moraliska ton med fraser som ”sexuella utsvävningar”, ”otyglad naturdrift” o.dyl. Men där finns samtidigt en uppriktig vilja att belysa de aktuella barnens ställning samt en bredd och ett djup i den statistiska ansatsen.

Inte bara statistik
SCB har inte bara ansvar för statistiken över befolkningen. Man får också yttra sig i ett stort antal fall som rör enskilda personer, kommunala förhållanden el.dyl. Några exempel: I september 1910 får verket svara på en remiss om rätt kyrkobokföringsort för änkan Brita Märta Wiklund (SCB anser att den bör förbli Järvsö) och i februari 1914 skall ett utlåtande lämnas "över K. Bohrns besvär i fråga om tillstånd för J. R. Jonsson Born att få i kyrkboken infört namnet Bohrn" (SCB tillstyrker).

SCB får också yttra sig över Hörs kommuns begäran att få ändra namn till Höör och i frågor angående ödebygdstillägg för präster vid vissa församlingar i Norrland.

Ett vanligt remissärende är frågan om ändring av dopnamn, där beslut fattas av Kungl. Maj:t. Regeringen är i regel ganska ovillig att medge ändringar av dopnamn, men år 1940 får montören Carl Gustav Bernadotte Olsson tillstånd att byta ut namnet Bernadotte mot Bernhard. Detta sedan såväl det lokala domkapitlet som SCB tillstyrkt.

Befolkningsregistret
I början av 1950-talet inrättar SCB ett befolkningsregister. Avsikten är att få tillgång till demografiska och ekonomiska uppgifter på individnivå även mellan folkräkningarna. Registret byggs upp utifrån uppgifterna i 1950 års folkräkning och omfattar alla som är födda den 15:e i någon månad. Det kommer alltså att omfatta ungefär en trettiondedel av alla svenskar och kallas ofta "femtonderegistret".

Uppgifterna i befolkningsregistret förs över på hålkort och uppdateras dels utifrån uppgifter från folkbokföringen, dels utifrån den årliga inkomststatistiken. Registret upptar inte bara uppgifter om de som fötts den femtonde, utan också om deras familjer.

Befolkningsregistret kan självfallet användas för att ta fram statistik av folkräkningskaraktär, t.ex. åldersfördelningar, mellan folkräkningarna. Det kan också användas för att ta fram andra statistiska förhållanden som täcks av registrets uppgifter. Slutligen kan det användas som urvalsram vid stickprovsundersökningar.

De första resultaten från registret, preliminära befolkningssiffror från 1950 års folkräkning, publiceras 1952. Även fortsättningsvis är folkräkningarna en viktig användare av befolkningsregistret. Den sista räkning som använder registret är FoB 65.

Befolkningsregistret tappar i betydelse när datortekniken leder till att det blir lättare att skapa, lagra och uppdatera större informationsmängder. 1968 skapas RTB, Registret över totalbefolkningen, som innehåller uppgifter om hela Sveriges befolkning.

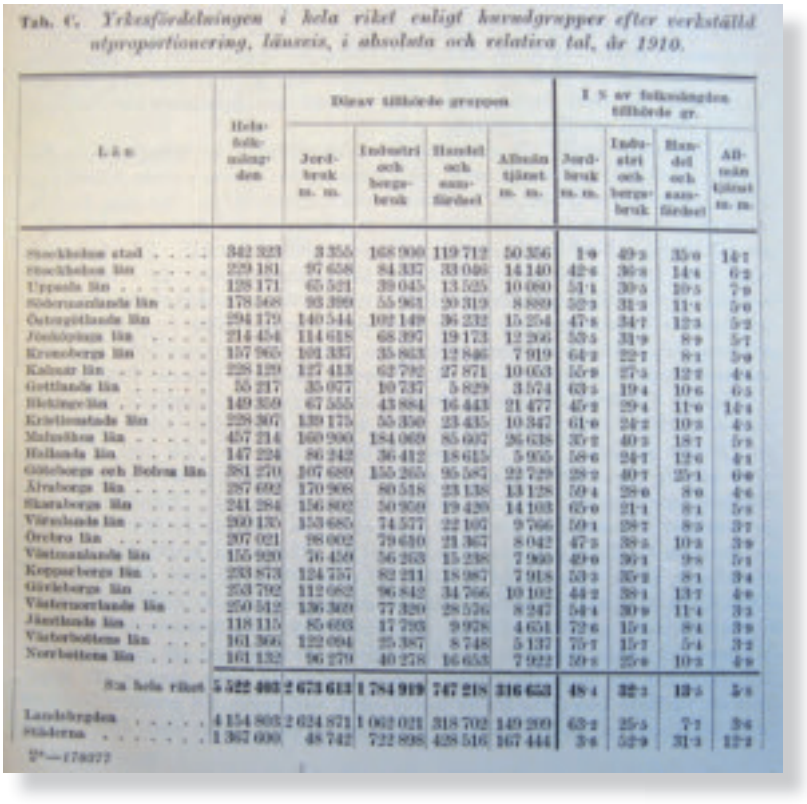
Folkräkningarna
Folkräkningarna utvecklas under 1900-talet till SCB:s viktigaste statistiska undersökningar. Vid varje folkräkning antar riksdagen en särskild folkräkningslag som bl.a. anger vilka uppgifter som skall samlas in. Dessförinnan har SCB täta kontakter med politiker, forskare, andra myndigheter och olika organisationer. Dessa kontakter kan ses som SCB:s första formaliserade samråd med statistikanvändarna.

1910 års folkräkning
År 1910 får SCB:s överdirektör tvåhundra kronor för att göra en studieresa till Kristiania och Köpenhamn. Skälet är att SCB ”inhämtat [att det] vid de senaste folkräkningarna i Norge och Danmark tillämpats mera moderna bearbetningsmetoder”. Trots denna resa genomförs 1910 års folkräkning till både innehåll och metoder i stort sett enligt tidigare uppläggning. Den nya kyrkobokföringsförordningen ger dock tillgång till bättre yrkesuppgifter.

När folkräkningsstatistiken 1910 bryts ut från den övriga befolkningsstatistiken och bildar en egen delserie inom SOS, består denna av fyra delar:

I. Areal och folkmängd för särskilda förvaltningsområden
II. Folkmängdens fördelning efter kön, ålder och civilstånd
III. Folkmängdens fördelning efter yrken
IV. Folkmängdens fördelning efter hushåll, trosbekännelse, födelseort m.m.

Sverige är 1910 fortfarande ett jordbruksland, med 48 procent av befolkningen sysselsatt inom jordbruket. Industrin är dock på starkt frammarsch och i Stockholm återfinns nära 15 procent inom Allmän tjänst.
För att få fram tabellen har SCB schablonmässigt fördelat ”husligt arbete samt arbete av ej specificerat slag” samt f.d. yrkesutövare och änkor på de fyra huvudgrupperna.

Tab. C. *Yrkesfördelningen i hela riket enligt huvudgrupper efter verkställd näproportionering, länsvis, i absoluta och relativa tal, år 1910.*

Län	Hela folkmängden	Därav tillhörde grupperna				I % av folkmängden tillhörde gr.			
		Jordbruk m. m.	Industri och bergsbruk	Handel och samfärdsel	Allmän tjänst m. m.	Jordbruk m. m.	Industri och bergsbruk	Handel och samfärdsel	Allmän tjänst m. m.
Stockholms stad	342 323	3 355	168 900	119 712	50 356	1·0	49·3	35·0	14·7
Stockholms län	229 181	97 658	84 337	33 046	14 140	42·6	36·8	14·4	6·2
Uppsala län	128 171	65 521	39 045	13 525	10 080	51·1	30·5	10·5	7·9
Södermanlands län	178 568	93 399	55 961	20 319	8 889	52·3	31·3	11·4	5·0
Östergötlands län	294 179	140 544	102 149	36 232	15 254	47·8	34·7	12·3	5·2
Jönköpings län	214 454	114 618	68 397	19 173	12 266	53·5	31·9	8·9	5·7
Kronobergs län	157 965	101 337	35 863	12 846	7 919	64·2	22·7	8·1	5·0
Kalmar län	228 129	127 413	62 792	27 871	10 053	55·9	27·5	12·2	4·4
Gottlands län	55 217	35 077	10 737	5 829	3 574	63·5	19·4	10·6	6·5
Blekinge län	149 359	67 555	43 884	16 443	21 477	45·2	29·4	11·0	14·4
Kristianstads län	228 307	139 175	55 350	23 435	10 347	61·0	24·2	10·3	4·5
Malmöhus län	457 214	160 900	184 069	85 607	26 638	35·2	40·3	18·7	5·8
Hallands län	147 224	86 342	36 412	18 615	5 955	58·6	24·7	12·6	4·1
Göteborgs och Bohus län	381 270	107 689	155 265	95 583	22 729	28·2	40·7	25·1	6·0
Älvsborgs län	287 692	170 908	80 518	23 138	13 128	59·4	28·0	8·0	4·6
Skaraborgs län	241 284	156 802	50 959	19 429	14 103	65·0	21·1	8·1	5·8
Värmlands län	200 130	153 685	74 577	22 103	9 766	59·1	28·7	8·5	3·7
Örebro län	207 021	98 002	79 610	21 367	8 042	47·3	38·5	10·3	3·9
Västmanlands län	155 920	76 450	56 263	15 238	7 969	49·0	36·1	9·8	5·1
Kopparbergs län	233 873	124 757	82 211	18 987	7 918	53·3	35·2	8·1	3·4
Gävleborgs län	253 792	112 662	96 842	34 766	10 102	44·2	38·1	13·7	4·0
Västernorrlands län	250 342	136 369	77 320	28 526	8 247	54·4	30·9	11·4	3·3
Jämtlands län	118 115	85 603	17 793	9 928	4 651	72·6	15·1	8·4	3·9
Västerbottens län	161 366	122 694	25 387	8 748	5 137	75·1	15·7	5·4	3·2
Norrbottens län	161 132	96 279	40 278	16 653	7 922	59·8	25·0	10·3	4·9
Å:a hela riket	5 522 403	2 673 613	1 784 919	747 218	316 653	48·4	32·3	13·5	5·8
Landsbygden	4 154 803	2 624 871	1 062 021	318 702	149 209	63·2	25·5	7·7	3·6
Städerna	1 367 600	48 742	722 898	428 516	167 444	3·6	52·9	31·3	12·2

2*—178272

Det tar lång tid att bearbeta allt material, eftersom detta fortfarande i huvudsak görs manuellt: SCB har vid denna tidpunkt tre räknemaskiner och en additionsmaskin. Arbetet börjar i mars 1911 och själva bearbetningen är klar vid utgången av 1916.

Den första delpubliceringen sker i mars 1913 och den sista i januari 1918. Preliminära uppgifter för folkmängden inom administrativa områden har överlämnats direkt till Konungen redan den 30 juni 1911.

SCB ger i del IV upplysningar om kostnaderna för folkräkningen. Personalkostnaderna är 162 000 kr och tryckkostnaderna 32 000 kr, alltså totalt 194 000 kr. Det är betydligt mer än de 70 000 kr som 1900 års folkräkning kostade, men SCB betonar att detta beror på ett högre kostnadsläge både för tryck och löner, på en högre ambitionsnivå och på att det är fler personer att räkna. Man förklarar också för läsaren att Sverige har betydligt lägre kostnader än andra länder: ”Statsverkets samtliga utgifter för folkräkningen motsvarar nämligen inemot fyra öre per individ, medan i främmande länder kostanden brukar uppgå till det flerdubbla.”

Billig eller dyr folkräkning?

Som vanligt är det svårt att säga vad de 194 000 kronorna för 1910 års folkräkningen skulle motsvara år 2008. Vid årsskiftet 1916/1917 beräknar dock Socialstyrelsen för första gången Levnadskostnadsindex, vilket ger något större möjligheter att bedöma prisförändringarna. Med alla de reservationer som måste göras har levnadskostnaderna sedan tiden för folkräkningen stigit ungefär 45 gånger, vilket gör att kostnaden för 1910 års folkräkning skulle motsvara ungefär 8,5 miljoner i dagens penningvärde.

Som jämförelse kan nämnas att den sista folk- och bostadsräkning som görs, FoB 90, kostar över hundra miljoner kronor bara vid SCB. Men då ingår förstås betydligt fler uppgifter, t.ex. om bostäder, inkomster och pendling samt resultatpresentation för kommunerna via persondator.

Folkräkningarna 1920 och 1930

Den stora innehållsmässiga nyheten vid 1920 års folkräkning är att SCB sambearbetar folkräkningsuppgifter och deklarationsuppgifter. Denna statistik behandlas nedan i samband med övrig inkomst- och förmögenhetsstatistik (se sidan 216).

Den stora produktionstekniska nyheten är att SCB för första gången använder hålkortsteknik för att bearbeta statistiskt material.

SCB:s ökande användning av maskinell bearbetning av data beskrivs i ett eget avsnitt, se sidan 247.

En folkräkning är en stor och viktig händelse vid SCB. En särskild planering görs och inte bara SCB:are deltar i planeringsarbetet. Inför 1930 års folkräkning tillkallar SCB åtta särskilda sakkunniga, från Lund i söder till Gideå i norr. De sakkunniga håller totalt 26 sammanträden enbart under år 1929. Synpunkter i särskilda frågor inhämtas från ytterligare sex personer och dessutom har man kontakter med sju ämbetsverk. Också enskilda personer kommer med förslag. SCB avslår t.ex. ett förslag att göra en särskild sjukräkning i samband med folkräkningen.

Yrkesutövare efter social klass enligt 1930 års folkräkning. Klasserna är Företagare, Funktionärer, Medhjälpande familjemedlemmar och Arbetare.

Tab. H. De egentliga yrkesutövarnas fördelning efter socialklass inom huvudgrupper av yrken år 1930.

Yrke	Absoluta tal					Av 1 000 egentl. yrkesutövare voro			
	Företagare	Funktionärer	Medhj. fam.-medl. i arb.-ställn.	Arbetare	Summa	företagare	funktionärer	medhj. fam.-medl. i arb.-ställn.	arbetare
Män.									
Jordbruk med binäringar	349 696	14 361	159 940	275 274	**799 271**	438	18	200	344
Industri och hantverk	80 562	46 753	12 570	601 229	**741 114**	109	63	17	811
Handel och samfärdsel	72 860	65 821	4 949	196 022	**339 652**	214	194	15	577
Allmän förvaltningstjänst och fria yrken	4 365	50 981	—	39 795	**95 141**	46	536	—	418
Husligt arbete	—	—	—	3 304	**3 304**	—	—	—	1 000
Övriga[1])	1 738	—	—	18 106	**19 844**	88	—	—	912
Samtliga yrken	**509 221**	**177 916**	**177 459**	**1 133 730**	**1 998 326**	**255**	**89**	**89**	**567**
Kvinnor.									
Jordbruk med binäringar	41 925	865	166 104	32 628	**241 522**	174	3	688	135
Industri och hantverk	30 103	13 069	1 994	140 719	**185 885**	162	70	11	757
Handel och samfärdsel	28 817	36 880	4 505	101 212	**171 414**	168	215	26	591
Allmän förvaltningstjänst och fria yrken	473	61 791	—	26 734	**88 998**	5	694	—	301
Husligt arbete	—	1 183	—	204 340	**205 523**	—	6	—	994
Övriga[1])	2 391	—	—	2 394	**4 785**	500	—	—	500
Samtliga yrken	**103 709**	**113 788**	**172 603**	**508 027**	**898 127**	**115**	**127**	**192**	**566**

1930 års folkräkning upptar ungefär samma variabler, men antalet tabeller och därmed antalet delar i resultatredovisningen ökar. En nyhet är att vissa resultat redovisas efter ”social klass”.

Klassindelning

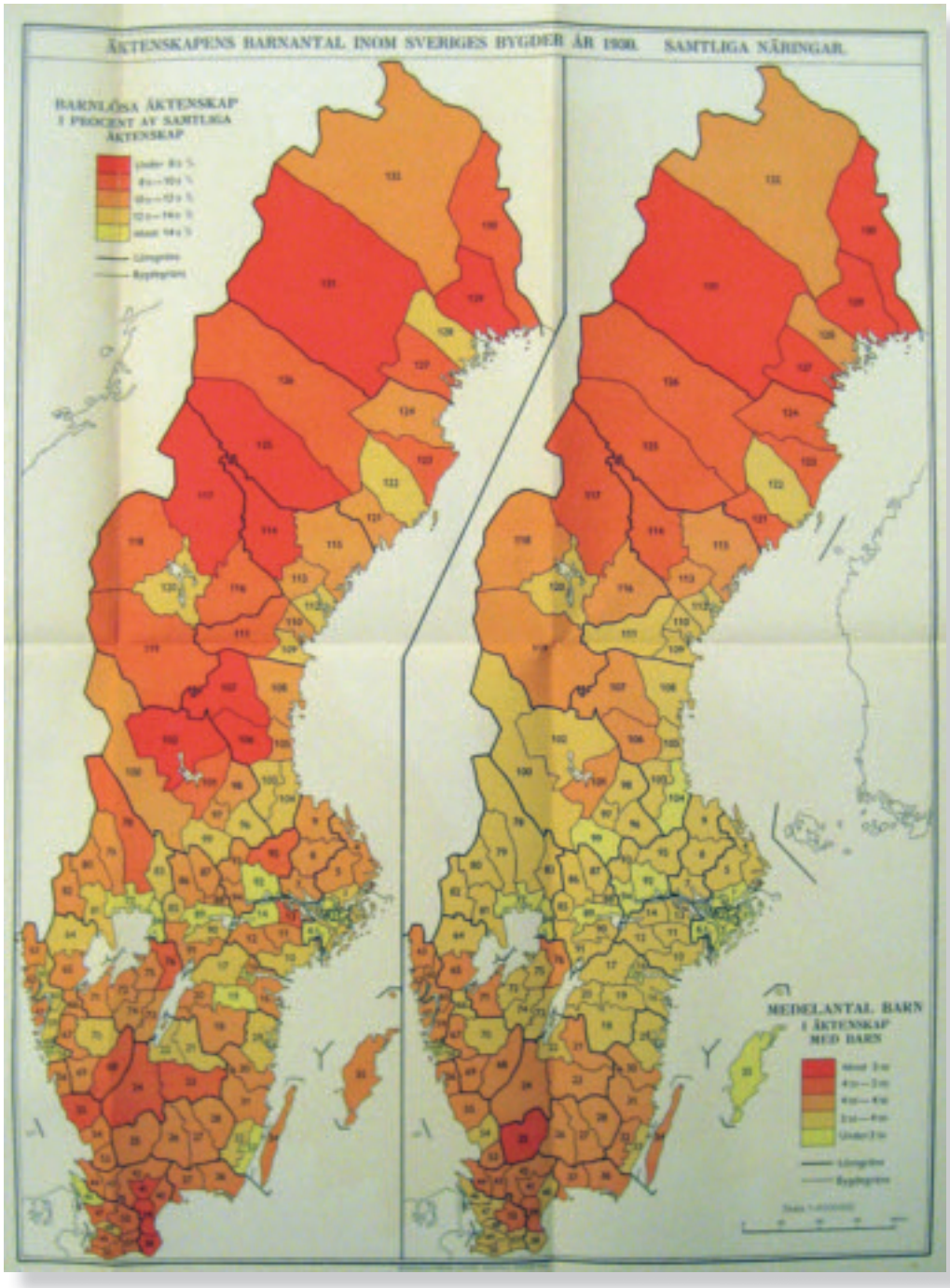
Att indela befolkningen efter social klass har gamla rötter. Folkräkningarna och valstatistiken använder något olika termer. I den indelning som skapas i valstatistiken 1911 bildas tre grupper av yrken som motsvarar den högre klassen, medelklassen och kroppsarbetarnas klass.

Senare kommer den kanske mest kända indelningen:

Socialgrupp I:	*Högre tjänstemän och större företagare/lantbrukare*
Socialgrupp II:	*Övriga tjänstemän och företagare/lantbrukare*
Socialgrupp III:	*Arbetare*

Folkräkningarna använder sig av begreppet socialklass. I grunden är det en indelning i Företagare, Förvaltningspersonal och Arbetande personal, även om beteckningarna växlar över åren.

Reglerna för klassificering har aldrig varit helt klara och av bl.a. den anledningen införs 1982 begreppet Socioekonomisk indelning. Detta har dock inte fått samma genomslag i det allmänna medvetandet som begreppet Socialgrupp.

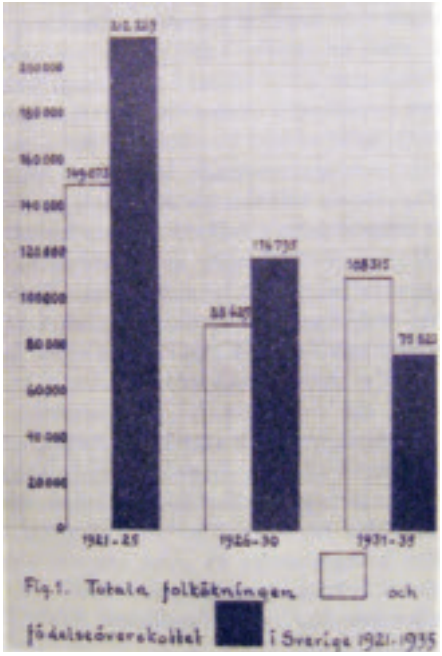

*Karta ur **1930 års folkräkning, del IX, Äktenskap och barnantal**. I bygder med få äktenskap utan barn (rött på kartan t.v.) finns också många barn i de äktenskap som har barn (rött på kartan t.h.).*

Den höjda ambitionsnivån gör att det tar ännu längre tid att bearbeta folkräkningsuppgifterna än tidigare, trots att hålkortsteknik används även vid 1930 års räkning. Den sista publikationen från 1930 års folkräkning, om äktenskap och barnantal, är t.ex. inte klar förrän i november 1938. Då har redan Befolkningskommissionen publicerat huvudresultaten av den särskilda folkräkning som görs 1935/36.

1935/36 års folkräkning

År 1934 utkommer Alva och Gunnar Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* och 1935 tillsätts en befolkningskommission under ledning av Gunnar Myrdal. Kommissionen anser att en särskild folkräkning är nödvändig för att ge underlag till dess arbete och därför blir det för första gången en svensk folkräkning genomförs på ett år som inte slutar på 0.

Varför det blir en särskild folkräkning: diagram ur Särskilda folkräkningen 1935/36 del I som visar hur födelseöverskottet snabbt förvandlats till ett födelseunderskott.

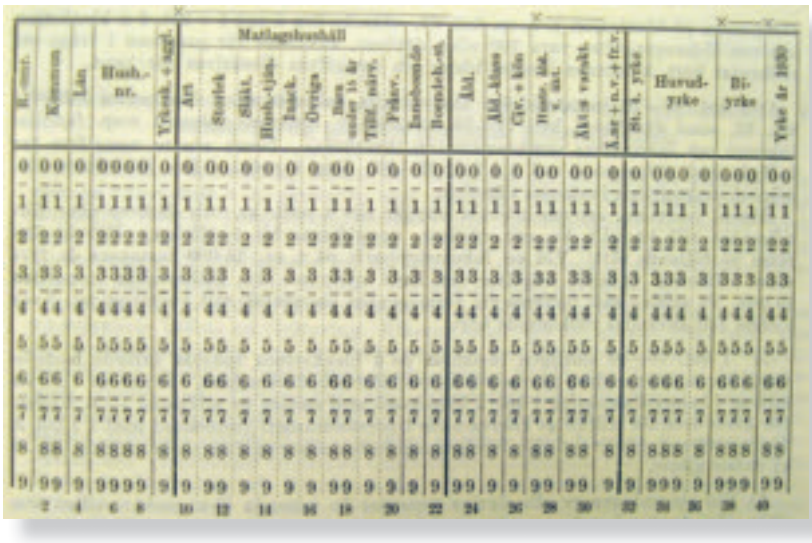
1935/36 års folkräkning är unik också på andra vis. Den är uppdelad i två delar: en folkräkning som görs på vanligt vis och avser den sista december 1935 och en partiell folkräkning som görs av särskilda folkräknare under mars 1936.

Den partiella folkräkningen är som namnet antyder en urvalsundersökning. Det rör sig inte om ett slumpmässigt urval, utan vissa städer och kommuner tas ut för att ge en ”representativ” bild av landet. I de större städerna görs dessutom ett underurval av vart femte hushåll.

För den partiella folkräkningen anställs 4 136 folkräknare, de flesta lantbrukare. De räknar totalt mer än 1,3 miljoner personer.

Samtliga allmänna svenska folkräkningar avser den s.k. rättsliga (de jure-) befolkningen, medan den partiella avser den s.k. verkliga (de facto-) befolkningen.

Den partiella folkräkningen kombineras med en specialundersökning av bostadsförhållandena i 100 landskommuner. I övrigt redovisas uppgifter om t.ex. arbetsförmåga, arbetslöshet, bostadsförhållanden och mer detaljerade yrkesuppgifter som biyrken och yrkesbyten.

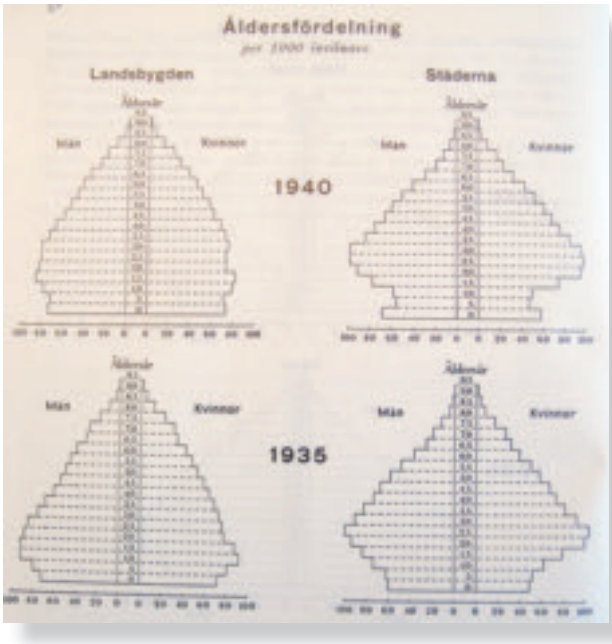

Folkräkningen använder hålkort med 80 positioner.

Folkräkningar på 1940-talet

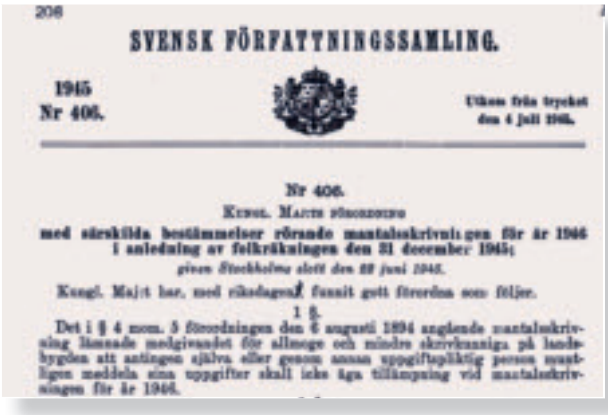
1940 års folkräkning, i krigets skugga, är mycket reducerad. De enda uppgifter som samlas in är ålder, kön och yrke. Liksom tidigare baseras befolkningsuppgifterna på församlingsböckerna och yrkesuppgifterna på mantalsuppgifter.

1945 års folkräkning är desto mer ingående, i sidantal mer än dubbelt så omfattande som den senaste ”vanliga” folkräkningen år 1930. Den är uppdelad i en total och en partiell del, men till skillnad från 1936 behövs inga särskilda folkräknare. De som ingår i det partiella urvalet får istället en extra mantalsskrivningsblankett att fylla i.

En begynnande baby-boom enligt befolkningspyramider ur 1940 års folkräkning.

Urvalsproceduren är något mer vetenskapligt korrekt än den som används 1936. Man drar två urval, varav det första kallas tolftedelssamplingen eftersom det består av alla som är födda i juli månad. Man väljer juli helt enkelt för att månaden ligger mitt på året. Nästa urval är ett underurval som består av var fjärde individ i tolftedelssamplingen. Det kommer alltså att omfatta ungefär två procent av befolkningen och kallas bottensamplingen. När det gäller familjeuppgifter styr den äldsta familjemedlemmens födelsemånad om familjen skall ingå i urvalet eller ej.

206

SVENSK FÖRFATTNINGSSAMLING.

1945
Nr 406.

Utkom från trycket den 4 juli 1945.

Nr 406.

Kungl. Maj:ts förordning med särskilda bestämmelser rörande mantalsskrivningen för år 1946 i anledning av folkräkningen den 31 december 1945; given Stockholm slott den 29 juni 1945.

Kungl. Maj:t har, med riksdagen funnit gott förordna som följer.

1 §.

Det i § 4 mom. 5 förordningen den 6 augusti 1894 angående mantalsskrivning lämnade medgivandet för allmoge och mindre skrivkunniga på landsbygden att antingen själva eller genom annan uppgiftspliktig person mantalsmässigen meddela sina uppgifter skall icke äga tillämpning vid mantalsskrivningen för år 1946.

Som vanligt utfärdas särskilda förordningar i samband med folkräkningen 1945. I SFS 1945:406 upphävs bl.a. ”medgivandet för allmoge och mindre skrivkunniga personer på landsbygden att […] muntligen meddela sina uppgifter”.

Den totala folkräkningen täcker de centrala folkräkningsvariablerna, som folkmängd, dödlighet och yrke. Dessutom görs en totalräkning av ”Lappbefolkningen”.

Tolftedelssamplingen ger möjlighet till fördjupningar vad gäller familjeförhållanden, yrke och inkomst medan bottensamplingen ger information om inkomst- och förmögenhetsfördelningen i landet.

Ett simkunnigt folk

Den kanske mest förvånande variabel som samlas in vid 1945 års folkräkning är den om simkunnighet. Det är Svenska simförbundet och Riksföreningen för simningens främjande som lyckats övertala regering och riksdag att inkludera denna uppgift.

SCB kan i del II:2 av folkräkningsrapporten meddela att hela 48 procent av befolkningen över 7 år är simkunniga, dvs. kan simma minst 50 meter. Det är stora variationer mellan olika grupper i samhället: simkunnigheten är högre bland unga än bland gamla, högre bland män än bland kvinnor, högre bland gifta än bland ogifta – även efter hänsyn tagen till ålder – och högre i städerna än på landsorten.

Att fiskare och sjömän har hög simkunnighet och jordbrukare låg är inte så förvånande. Den yrkesgrupp som har högst simkunnighet är dock "Allmän förvaltning och fria yrken": över 95 procent av männen i denna kategori i större städer kan simma. Slutligen visar SCB i en tabell att det finns ett tydligt samband mellan barns och föräldrars simkunnighet.

1950 års folkräkning

1950 introduceras en förenkling i uppgiftsinsamlingen i och med att mantalsuppgifter nu helt ersätter församlingsböckerna. Det medför dock en liten komplikation, eftersom mantalsuppgifterna avser den 1 november. Prästerna får därför hjälpa till med komplettering av förändringarna under perioden 2 november till 31 december

Folkräkningen 1950 är den sista där SCB i en "extratabell" ger folkmängd inte bara för län utan även för landskap.

26* ECKLESIASTIKA INDELNINGAR.

	Land-areal	Folk-mängd		Land-areal	Folk-mängd		Land-areal	Folk-mängd
Skåne	2·66	11·94	Södermanland .	2·02	9·74	Medelpad	1·73	1·58
Blekinge	0·71	2·07	Uppland	3·03	11·53	Ångermanland	4·84	2·73
Halland.....	1·16	2·32	Västmanland ..	2·01	3·29	Västerbotten .	3·68	2·16
Småland	7·13	9·09	Närke	1·01	2·15	Norrbotten...	6·44	2·43
Öland	0·33	0·37	Värmland	4·42	4·56	Lappland	26·71	1·85
Gotland.....	0·76	0·84	Dalarna.....	7·09	3·32	Hela riket	100·00	100·00
Östergötland ..	2·43	4·93	Gästrikland....	1·01	1·84	Däraví:		
Västergötland..	4·04	13·40	Hälsingland ...	3·47	2·22	Götaland...	21·20	48·10
Dalsland	0·90	0·99	Härjedalen	3·02	0·20	Svealand...	19·38	35·09
Bohuslän.....	1·08	2·24	Jämtland	8·32	1·80	Norrland...	59·32	16·81

I övrigt liknar 1950 års folkräkning både vad gäller innehåll och genomförande den närmast föregående folkräkningen, med en totalräknad och en urvalsbaserad del. Den urvalsbaserade avser att ge dels viss snabbstatistik, dels viss inkomst- och förmögenhetsstatistik. Urvalsundersökningarna baseras på det nya befolkningsregistret och omfattar 232 445 personer eller ca 3,3 procent av befolkningen.

Mått på urvalsfelen
SCB upplyser läsarna av den urvalsbaserade folkräkningsstatistiken om att siffrorna är behäftade med viss felmarginal, eftersom man inte kan vara säker på att urvalet helt avspeglar hela befolkningen.

SCB beräknar också ett mått på denna osäkerhet. Om en viss befolkningsgrupp består av n individer är "standardavvikelsen för det förväntade värdet (σ)" = 100·√29/n, eller 1,7 procent för en grupp om 100 000 personer. Vare sig ordvalet eller den använda formeln visar på någon större förståelse av den relativt nya teorin för slumpmässiga urval.

SCB föreslår en folkräkning även 1955 men regeringen beslutar att ställa in den.

1960 års folkräkning – nästan en folk- och bostadsräkning
För 1960 års folkräkning har man ändrat uppgiftstidpunkten till den 1 november. Detta förenklar naturligtvis arbetet eftersom mantalsuppgifterna avser just detta datum och alltså kan användas direkt. Andra viktiga nyheter rör datainsamlingen och innehållet.

Folkräkningen består av en totalräkning och tre urvalsundersökningar. Totalräkningen är i sin tur uppdelad i två etapper, där den första baseras på mantalsuppgifter och den andra på blanketter som fyllts i av allmänheten. Dessa direktinsamlade uppgifter sambearbetas sedan med mantalsuppgifterna.

De tre urvalsundersökningarna utgörs av en bearbetning av befolknings registret, ett urval om fastigheter som bearbetas med förtur och en särskild intervjuundersökning. Den senare används för belysa några mer komplicerade frågeställningar och dessutom som en kontrollundersökning av folkräkningens uppgifter.

Det viktigaste med 1960 års folkräkning är möjligen att den samordnas med den bostadsräkning som Bostadsstyrelsen genomför samtidigt. Samordningen avser planering, datainsamling, granskning, dataregistrering och bearbetning samt kontrollundersökning. Man tillsätter t.o.m. en gemensam kommitté för vetenskaplig analys av räkningarnas resultat. Egentligen är det endast publiceringen som görs i respektive ämbetsverks egna rapportserier.

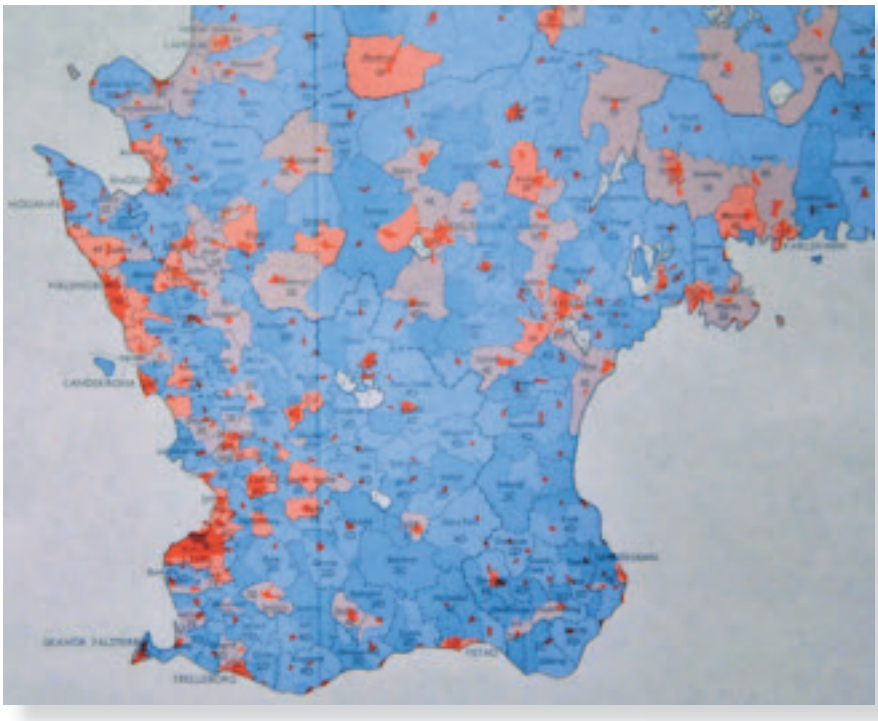

FOLK- OCH BOSTADSRÄKNINGSBLANKETT

AVD. A. UPPGIFTER OM BOSTADSLÄGENHETEN

Framsidan av folk- och bostadsräkningens hushållsblankett.

Innehållsmässigt uppvisar 1960 års folkräkning också en modernisering. Begrepp som pendling och nattbefolkning får för första gången sin belysning i en folkräkning.

SCB börjar förstå urvalsteorin
SCB:s förståelse av samplingteorin har förbättrats drastiskt mellan 1950 och 1960 års folkräkningar. 1960 ger man korrekta uppskattningar av medelfel inte bara för proportioner utan också för t.ex. medianer. Man utnyttjar dessutom tilläggsinformation från totalräkningen genom att bilda kvotskattningar, och visar pedagogiskt hur medelfelen därigenom blir mindre.

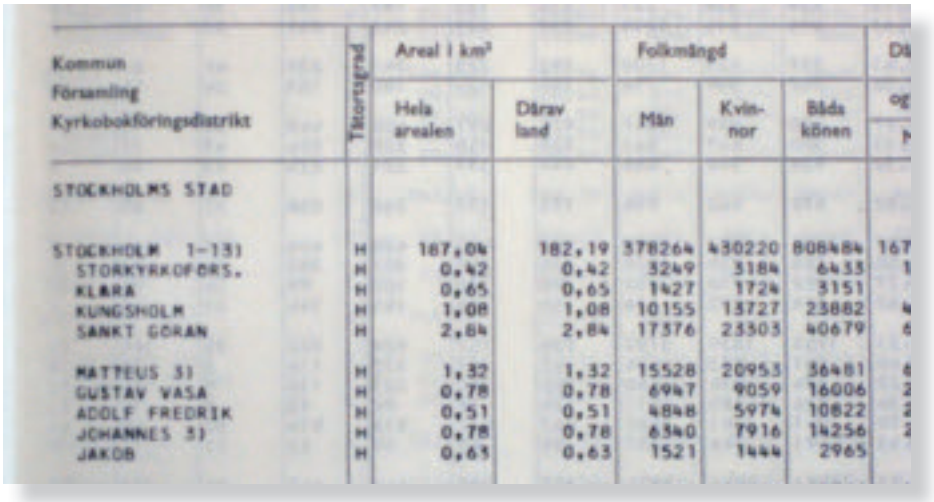

Tätorter (i rött) och kommuner med befolkningsökning (rosa) respektive befolkningsminskning (blått) i sydöstra Skåne. Mörkt blå kommuner har minskat mer än 15 procent sedan 1951. En liten del av kartbilaga till ***Folkräkningen 1960 del VI.***

En jämförelse mellan 1910 och 1960 års folkräkningar illustrerar väl den utveckling som skett vid SCB. 1910 års folkräkning utnyttjar data som skrivs in för hand av rikets präster, 1960 används befintliga register kompletterade med uppgifter från medborgarna själva.1910 års folkräkning bearbetas med papper och penna och ett fåtal räknemaskiner medan man 1960 utnyttjar en av sin tids kraftfullaste datorer. 1910 års folkräkning täcker endast ett fåtal befolkningsstatistiska uppgifter medan man 1960 också ger en bild av befolkningens utbildning och ekonomi.

Även produktionstiderna är helt olika: de första resultaten från 1910 års folkräkning tar nästan tre år att producera, medan det endast tar sex månader 1960. På motsvarande sätt kommer det fjärde och sista bandet från 1910 års räkning ut år 1918, medan det tionde bandet från 1960 års räkning är klart redan i början av 1964.

1960 års folkräkning är i många avseenden den första ”moderna” folkräkningen i Sverige. Den föregås av en provundersökning, av en informationskampanj och av särskild utbildning av berörd personal såväl centralt som ute i länen. Det finns också i övrigt en tydlig fokusering på kvalitetsfrågor, vilket t.ex. leder till kontrollstansning av blanketter och kodningskontroll.

Kommun / Församling / Kyrkobokföringsdistrikt	Tätortsgrad	Areal i km²		Folkmängd			Di
		Hela arealen	Därav land	Män	Kvinnor	Båda könen	
STOCKHOLMS STAD							
STOCKHOLM 1–13)	H	187,04	182,19	378264	430220	808484	167
STORKYRKOFÖRS.	H	0,42	0,42	3249	3184	6433	1
KLARA	H	0,65	0,65	1427	1724	3151	
KUNGSHOLM	H	1,08	1,08	10155	13727	23882	4
SANKT GÖRAN	H	2,84	2,84	17376	23303	40679	6
MATTEUS 3)	H	1,32	1,32	15528	20953	36481	6
GUSTAV VASA	H	0,78	0,78	6947	9059	16006	2
ADOLF FREDRIK	H	0,51	0,51	4848	5974	10822	2
JOHANNES 3)	H	0,78	0,78	6340	7916	14256	2
JAKOB	H	0,63	0,63	1521	1444	2965	

*Många tabeller i **Folkräkningen 1960** använder datorutskrifter direkt i tryckoriginalen.*

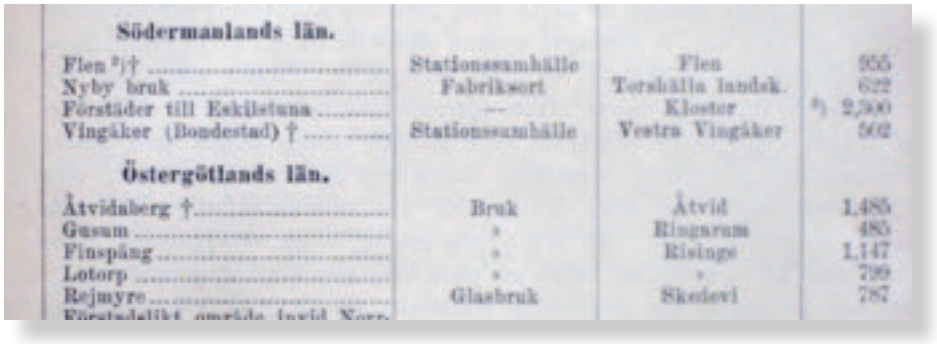
Tätorter i statistiken

I takt med urbaniseringen av Sverige blir det alltmer intressant att redovisa statistik över t.ex. befolkning och bebyggelse efter indelningen tätort-glesbygd.

SCB:s första tätortsstatistik

År 1903 publicerar SCB för första gången separata uppgifter för tätorter. Det görs i en artikel i Statistisk tidskrift med titeln ”Folkmängden i Sveriges köpingsliknande samhällen enligt folkräkningen år 1900”.

SCB har inför folkräkningen särskilt uppmanat prästerna att särredovisa bl.a. municipalsamhällen, men tvingas notera att detta ändå inte alltid gjorts. Ändå kan SCB presentera en tabell med befolkningsuppgifter för 138 tätorter. Listan omfattar alla orter med mer än 1 000 invånare samt ”åtskilliga andra, hvilka genom sitt läge eller eljest kunna vara föremål för ett allmännare intresse”. I artikeln medges att det i viss mån blir en smakfråga vilka orter som väljs ut, och att befolkningssiffrorna dessutom är osäkra.

Södermanlands län.			
Flen [2])†	Stationssamhälle	Flen	955
Nyby bruk	Fabriksort	Torshälla landsk.	622
Förstäder till Eskilstuna	—	Kloster	[1]) 2,300
Vingåker (Bondestad) †	Stationssamhälle	Västra Vingåker	502
Östergötlands län.			
Åtvidaberg †	Bruk	Åtvid	1,485
Gusum	»	Ringarum	485
Finspång	»	Risinge	1,147
Lotorp	»	»	799
Rejmyre	Glasbruk	Skedevi	787

”Öfvriga köpingsliknande samhällen” i Södermanland och Östergötland år 1900. Tecknet † anger att orten efter 1900 blivit municipalsamhälle.

Om man använde den internationella normen för vad som räknas som stad, minst 2 000 invånare, skulle ytterligare 38 orter i Sverige betraktas som städer. Å andra sidan ligger 27 av de existerande städerna under denna gräns.

Trots all osäkerhet ges i artikeln en uppskattning av hur stor andel av Sveriges befolkning som bor i tätorter. Den officiella siffran över stadsbefolkningen är 21,5 procent och om invånarna i de 138 tätorterna läggs till blir andelen tätortsbor 23,9 procent. Denna siffra kan alltså sägas vara SCB:s första försök att uppskatta tätortsbefolkningen.

År 2005 finns 1 940 tätorter i Sverige enligt den tätortsdefinition som införs 1960.

Ett föränderligt begrepp

1920 används en ganska vag tätortsdefinition där man inkluderar samtliga städer, köpingar och municipalsamhällen och ”även andra stadslika orter med sammanträngd befolkning.” Dock undantas bl.a. ”befolkningsagglomerationer av byars karaktär, vilkas invånare äro nästan uteslutande åkerbruksidkande”. I en omfattande notapparat diskuteras bedömningen för 118 särskilt knepiga gränsdragningsfall.

I folkräkningarna under perioden 1930–1945 används en något mer explicit definition. Den går i huvudsak ut på att man till de administrativt definierade tätorterna lägger alla icke-administrativa tätorter med minst 200 invånare, under förutsättning att dessa till minst 60 procent idkar annan näring än åkerbruk.

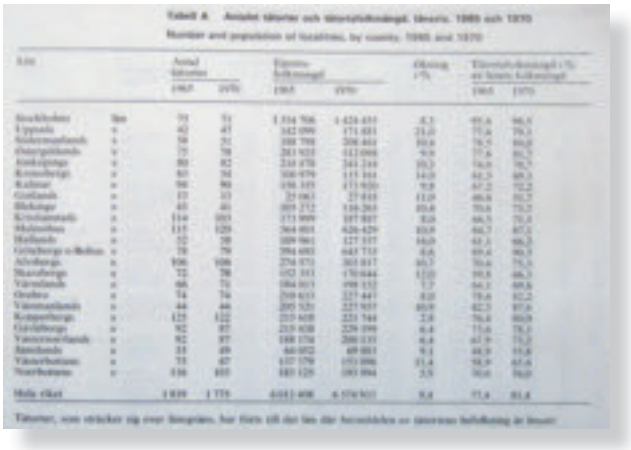
Fram till 1971 finns i Sverige tre olika slag av administrativa tätorter. Starkt förenklat skiljer de sig från varandra på följande sätt:
*En **stad** har särskilda stadsrättigheter och i staden gäller särskilda stadsstadgor.*
*En **köping** är en handelsplats utan stadsrättigheter, men där vissa stadsstadgor gäller, t.ex. brand- och byggstadgorna.*
*Ett **municipalsamhälle** är en administrativ enhet inom en landskommun, där i tillämpliga fall samma regler gäller som för städer och köpingar.*

Med tiden blir det allt mindre lämpligt att automatiskt räkna alla invånare i de administrativt definierade tätorterna som tätortsbor. Vid 1950 års folkräkning konstaterar SCB att ”städernas sammanlagda areal sedan år 1945 nästan femdubblats, varvid tillkomsten av den till arealen särskilt stora staden Kiruna väsentligt bidragit, och att vid 1952 års ingång icke mindre än omkring 90, till stor del glesbebyggda, landskommuner i sin helhet inkorporerats med städer eller köpingar”. Att bibehålla den tidigare definitionen skulle alltså medföra att ett stort antal personer i ren glesbygd skulle klassificeras som tätortsbor. 1950 års tätortsdefinitionen baseras helt på bebyggelsens täthet: de som bor i orter med minst 200 invånare är tätortsbor.

En gemensam nordisk definition

Vid det nordiska chefsstatistikermötet 1960 fattas beslut om en ny definition av tätort: ”Som tätbebyggt område räknas alla hussamlingar med minst 200 inv., såvida avstånden mellan husen normalt icke överstiger 200 meter.” Denna huvudprincip har använts vid all senare tätortsstatistik i Sverige.

För det praktiska avgränsandet används år 1960 geografisk expertis som utnyttjar olika slags kartmaterial. Efter åtskilliga konsultationer med regionala organ ritas tätortsgränserna in på en karta, som skickas till det organ i kommunen som arbetar med folkräkningen. Denna teknik används i princip även vid de kommande folk- och bostadsräkningarna fram till år 1985.

Tätortsbefolkningen ökar kraftigt mellan 1965 och 1970 enligt ***Folk- och bostadsräkningen 1970****.*

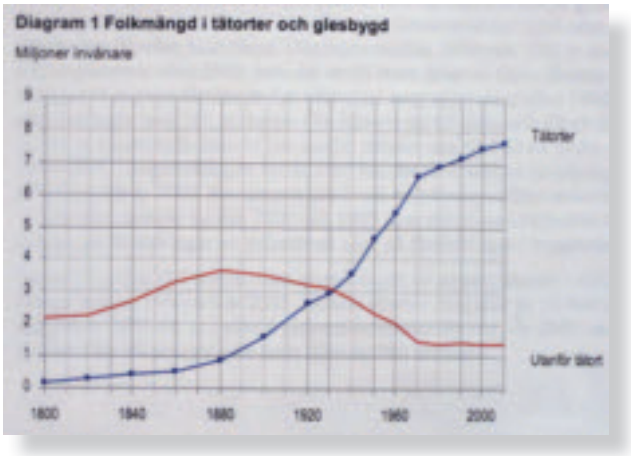
Tätortsavgränsning med GIS-teknik

År 1990 introduceras en helt ny teknik. Den är persondatorbaserad och bygger på GIS-programvara (Geografiska Informations-System) samt på att SCB har tillgång till koordinater för alla fastigheter. Allt arbete görs på SCB.

Tätortsstatistiken bygger på sambearbetningar av flera register. 2005 års tätortsavgränsning utgår från följande register och databaser:

Register över totalbefolkningen 2005-12-31
Fastighetsregister 2006-01-01
Byggnadsregister 2006-01-01
Digital vattenkarta
Nationell vägdatabas
Lantmäteriets internetsystem SeSverige
Digitala gränser för tätorter 2000

Statistik om tätorter har tidigare gjorts som en del av folkräkningarna. År 1990 bryts den kopplingen, och tätortsstatistiken görs i anslutning till SCB:s markanvändningsstatistik.

År 1800 bor nästan 93 procent av svenskarna på landsbygden, år 2005 knappt 16 procent. Ur ***Tätorter 2005.***

Statistik över inkomst och förmögenhet
1905 års statistiska kommitté lämnar ett förslag om att skapa en inkomst- och förmögenhetsstatistik. Man föreslår en modell där årliga bearbetningar av taxeringsuppgifter kompletteras med en statistik som baseras på deklarationsuppgifter. Då den senare är kostnadskrävande bör sådan statistik tas fram med relativt långa tidsmellanrum. Förslaget genomförs inte, men finansdepartementet gör egna beräkningar baserade på 1912 och 1913 års taxeringar. Så småningom kommer SCB att få i uppgift att ta fram statistik enligt kommitténs förslag.

Statistik baserad på taxeringsmaterial
1918 får SCB i uppdrag att bearbeta skattetaxeringsmaterial för år 1917 och producera statistik över inkomster och förmögenheter. Uppdraget redovisas direkt för finansdepartementet och för riksdagens bevillningsutskott. SCB presenterar sedan resultaten i den nya SOS-serien *Förmögenhet och inkomst*.

Taxeringen till inkomst- och förmögenhetsskatt år 1917 är en synnerligen detaljrik publikation. Skatterna redovisas regionalt ned till fögderinivå och dessutom för juridiska och fysiska personer, de senare indelade i Ej gifta män, Ej gifta kvinnor och Gifta män. Avdragen presenteras i en egen tabell. Bolag redovisas bl.a. efter kategori (Lantbruk, Industri etc.) och efter inkomsten i relation till bolagets kapital. Det går t.ex. att utläsa att 57 bolag har inkomster som överstiger 500 procent av kapitalet.

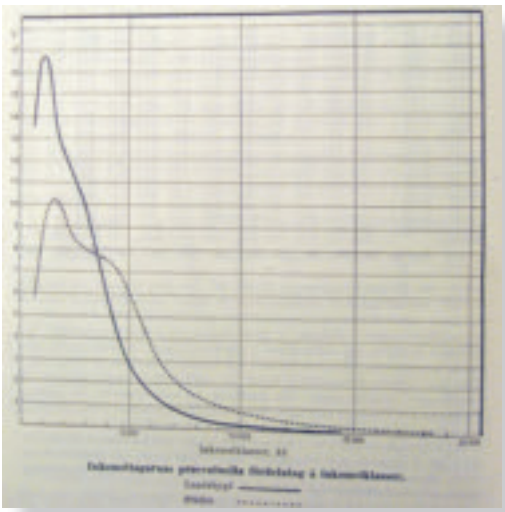
Begränsade marginaleffekter
I publikationen finns en översiktlig beskrivning av det gällande skattesystemet. Taxeringen baseras på inkomst och förmögenhet enligt formeln: taxerat belopp = inkomst + 1/60 av förmögenheten – olika avdrag. Det går alltså inte att skilja inkomst från förmögenhet i taxeringsstatistiken; en sådan uppdelning kräver tillgång till deklarationsuppgifter.

Skatteskalan är progressiv: på ett taxerat belopp om 900 kr betalar man t.ex. 0,4 procent i skatt, medan marginalskatten mellan 4 500 och 6 000 kr är 2,2 procent. Den högsta marginalskatten, på belopp över 80 000 kr, är 6 procent.

1922 byter publikationen namn till *Skattetaxeringarna*. De är enkla sammanställningar utan någon textdel, men eftersom reglerna för sammandrag av taxeringslängderna har ändrats kan man nu särskilja olika inkomstslag: av fast egendom, av kapital, av arbetsanställning, tjänst eller pension och av rörelse m.m.

Från och med taxeringsåret 1944 redovisas årlig statistik över inkomstfördelningen. SCB får av skattemyndigheterna uppgifter om inkomstbelopp och om inkomsttagarnas näringsgren och yrkesställning. Detta möjliggör en redovisning efter just dessa variabler samt efter län, men inte efter t.ex. ålder eller kön.

Eftersom det då är kristider finns det 1944 ovanligt många skattetyper att belysa: fastighetsskatt, inkomstskatt, förmögenhetsskatt (samt särskild förmögenhetsskatt), värnskatt, krigskonjunkturskatt, kupongskatt och allmän omsättningsskatt är bara några av statens inkomstkällor.

Inkomstfördelningen för landsbygd respektive stad år 1944.

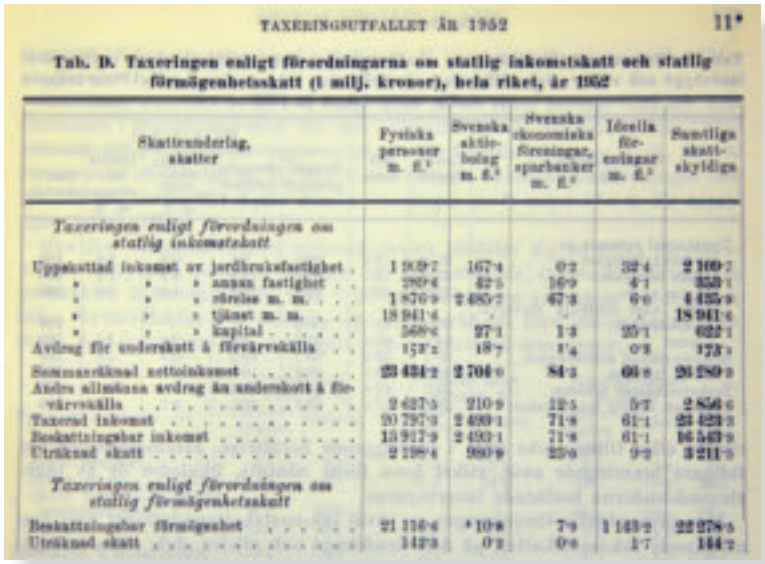
Inkomstskillnader

Det framgår av 1944 års taxeringsstatistik att en företagare har medianinkomsten 2 700 kr och en anställd 2 200 kr. Skillnaderna mellan olika yrken är stora. Högst medianinkomst bland anställda har den som, i likhet med dem som arbetar på SCB, är anställd i Allmän förvaltningstjänst: 4 100 kr per år. Lägst medianinkomst har de som utövar Husligt arbete: endast 1 200 kr.

Inkomsterna är betydligt högre i städerna än på landsbygden. En anställd inom Allmän förvaltningstjänst har t.ex. i genomsnitt årsinkomsten 3 900 kr på landsbygden men 5 200 kr i Stockholm. Självklart beror mycket av skillnaderna på att det är olika tjänster som dominerar på landsbygd respektive i stad.

1952 läggs inkomststatistiken om radikalt. Den baseras nu på ett urval: alla som är födda den 5:e, 15:e eller 25:e i varje månad ingår, liksom alla med inkomst över 30 000 kr. Att samla in uppgifter för just dem som är födda den 15:e är viktigt, eftersom man då kan utnyttja uppgifter från befolkningsregistret. Denna förändring gör det möjligt att producera inkomststatistik efter ålder, kön, civilstånd m.m.

Vid 1952 års taxering tas skatt ut på 12 procent av den sammanräknade inkomsten och på drygt en halv procent av den sammanlagda förmögenheten.

TAXERINGSUTFALLET ÅR 1952 11*

Tab. D. Taxeringen enligt förordningarna om statlig inkomstskatt och statlig förmögenhetsskatt (i milj. kronor), hela riket, år 1952

Skatteunderlag, skatter	Fysiska personer m. fl.[1]	Svenska aktiebolag m. fl.[2]	Svenska ekonomiska föreningar, sparbanker m. fl.[3]	Ideella föreningar m. fl.[4]	Samtliga skattskyldiga
Taxeringen enligt förordningen om statlig inkomstskatt					
Uppskattad inkomst av jordbruksfastighet	1 939·7	167·4	0·2	32·4	2 109·7
» » » annan fastighet	298·6	42·5	16·9	4·1	359·1
» » » rörelse m. m.	1 876·9	2 485·7	67·3	6·0	4 435·9
» » » tjänst m. m.	18 941·6	.	.	.	18 941·6
» » » kapital	568·6	27·1	1·3	25·1	622·1
Avdrag för underskott å förvärvskälla	153·2	18·7	1·4	0·3	173·7
Sammanräknad nettoinkomst	23 434·2	2 704·0	84·3	66·8	26 289·3
Andra allmänna avdrag än underskott å förvärvskälla	2 627·5	210·9	12·5	5·7	2 856·6
Taxerad inkomst	20 797·3	2 493·1	71·8	61·1	23 423·3
Beskattningsbar inkomst	13 917·9	2 493·1	71·8	61·1	16 543·9
Uträknad skatt	2 198·4	980·9	25·0	9·2	3 211·5
Taxeringen enligt förordningen om statlig förmögenhetsskatt					
Beskattningsbar förmögenhet	21 116·4	1 10·8	7·9	1 143·2	22 278·5
Uträknad skatt	142·8	0·2	0·6	1·7	144·2

Förmögenhetsfördelningen börjar belysas 1946. En svaghet med förmögenhetsstatistiken är att den endast omfattar skattepliktiga förmögenheter. I slutet av 1950-talet innebär det att statistiken endast omfattar förmögenheter över 80 000 kr.

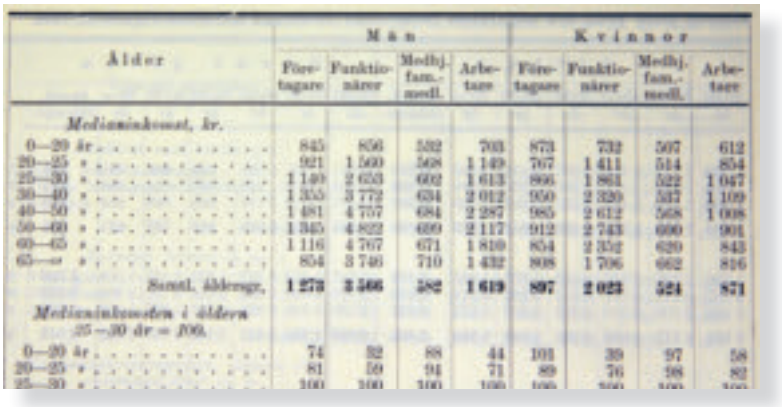
Förutom denna allmänna inkomststatistik finns det inom SOS-systemet särskild statistik för två yrkesgrupper: jordbrukare och fiskare. Båda dessa undersökningar tas i början av 1950-talet över av SCB. De beskrivs i samband med den jordbruksekonomiska statistiken på sidan 431.

Inkomst- och förmögenhetsstatistik i samband med folkräkningarna

När finansministern i 1920 års statsverksproposition föreslår en årlig taxeringsstatistik kommer han också med ett förslag om en statistik som grundas på deklarationerna. Han anser att det bör räcka om en sådan statistik framställs vart tionde år och att den lämpligen kan kombineras med folkräkningarna. Riksdagen bifaller förslagen och framhåller att ”anordnandet av en regelbunden finansstatistik vore en huvudbetingelse för ett rationellt bedrivande av budgetarbetet”.

Inkomsten är högst bland Funktionärer (ungefär detsamma som Tjänstemän), särskilt i åldersgruppen 40–65 år. Att Företagare ligger så lågt förklaras delvis av att de flesta är jordbrukare.

1920 års folkräkning kompletteras alltså med en bearbetning av 1921 års deklarationer, som ju avser 1920 års inkomster. Endast två variabler registreras, inkomst och förmögenhet. Statistiken redovisas i de volymer av folkräkningspublikationerna som behandlar yrke. Förutom efter yrke redovisas inkomst och förmögenhet efter kön, civilstånd och ålder.

Ålder	Män				Kvinnor			
	Företagare	Funktionärer	Medlj. fam.-medl.	Arbetare	Företagare	Funktionärer	Medlj. fam.-medl.	Arbetare
Medianinkomst, kr.								
0—20 år	845	856	532	703	873	732	507	612
20—25 »	921	1 560	568	1 149	767	1 411	514	854
25—30 »	1 149	2 653	602	1 613	866	1 861	522	1 047
30—40 »	1 355	3 772	634	2 012	950	2 320	537	1 109
40—50 »	1 481	4 757	684	2 287	985	2 612	568	1 008
50—60 »	1 345	4 822	699	2 117	912	2 743	600	901
60—65 »	1 116	4 767	671	1 810	854	2 352	629	843
65— »	854	3 746	710	1 432	808	1 706	662	826
Samtl. åldersgr.	**1 273**	**3 566**	**582**	**1 619**	**897**	**2 023**	**524**	**871**
Medianinkomsten i åldern 25—30 år = 100.								
0—20 år	74	32	88	44	101	39	97	58
20—25 »	81	59	94	71	89	76	98	82
25—30 »	100	100	100	100	100	100	100	100

Inkomst- och förmögenhetsstatistik publiceras också i samband med senare folkräkningar, med undantag för den begränsade folkräkningen år 1940. Från och med folkräkningen 1935/36 baseras den på ett urval.

Fattigvårdsstatistiken
Fattigvårdsstatistiken är den sista statistikgren vid SCB som förs över i det nya SOS-systemet. Publikationen *Fattigvården* kommer ut först 1918.

Innehållet i statistiken ändras inte alls. Text och texttabeller är nästan helt oförändrade från motsvarande BiSOS-publikation. Däremot flyttas den detaljerade redovisningen på kommunnivå över till den nya *Årsbok för Sveriges kommuner.*

En försiktig förändring sker i och med att statistiken får något mer av ett individperspektiv, t.ex. genom att åldersuppgifter för de som får understöd presenteras. Fortfarande står dock organisations- och kostnadsaspekter i centrum.

Från och med 1938 flyttas fattigvårdsstatistiken bort från SCB. Det är en konsekvens av att Fattigvårdsinspektionen flyttats från Kungl. Maj:ts kansli till Socialstyrelsen. Statistiken kommer att behålla sitt namn ända till 1957, då den byter namn till *Socialhjälpen* för att några år senare få namnet *Socialvården*.

	Nytillkomna varaktigt understödda	Tillfälligt understödda	Summa	Ökning el. minskning 1934—1935 Antal	%
Sjukdom	16 546	65 738	82 284	+ 451	+ 0·6
Otillräcklig arbetsförmåga	9 918	17 344	27 262	+ 918	+ 3·5
Arbetslöshet	3 666	56 617	60 283	— 15 418	— 20·4
Drycksenskap	69	277	346	+ 45	+ 15·0
Lättja och likgiltighet	109	324	433	+ 32	+ 8·0
Talrik familj	1 612	5 299	6 311	+ 544	+ 9·4
Den försörjningspliktiges död	243	193	436	+ 11	+ 2·6
» » avvikande	227	281	508	— 22	— 4·2
Andra orsaker	2 762	12 421	15 183	+ 4 243	+ 38·8
Summa	34 552	158 494	193 046	— 9 196	— 4·5

1935: Arbetslösheten är på väg ned, men är fortfarande den näst vanligaste grunden till understöd.

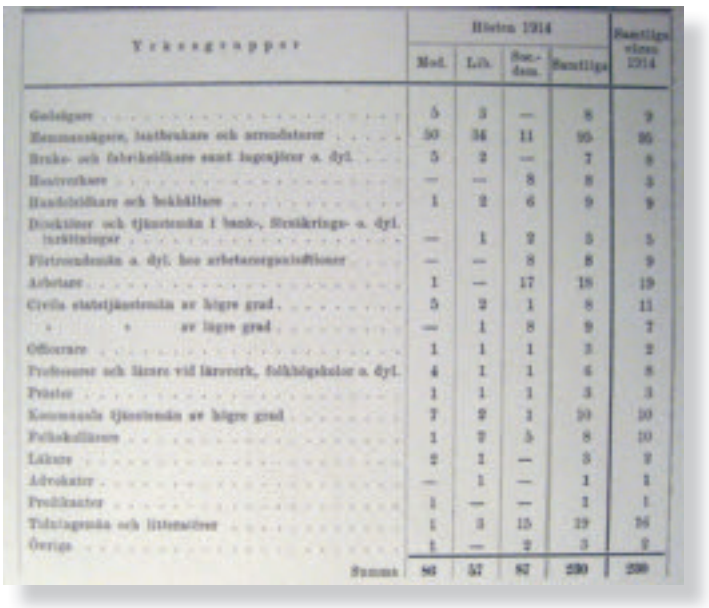
Valstatistiken
Valstatistiken utvecklas ungefär efter de riktlinjer som lagts upp vid dess omdaning under 1910-talet. Det innebär att den långsamt utvecklas från att bara belysa valdeltagande och resultat, inklusive vissa data om de valda, till att ge allt mer information om valmanskåren. På 1950-talet görs t.o.m. intervjuundersökningar för att belysa röstningsmönster.

Riksdagsmannaval
Under första hälften av 1900-talet består Sveriges riksdag av två kamrar. Medan andra kammaren väljs direkt, väljs den första kammarens ledamöter indirekt av särskilda valmän: landstingsmän samt kommunalfullmäktige i ett antal större städer som står utanför landstingen. Kammaren förnyas successivt, vilket innebär att först en sjättedel, senare en åttondel, väljs varje år.

Förfarandet innebär att valresultatet bestäms av tidigare kommunala val och att det sker en viss eftersläpning. Härigenom blir själva valen mindre intressanta, både politiskt och i statistiken. Det faktum att förstakammarvalen är utspridda i tiden hanterar SCB genom att i serien *Riksdagsmannavalen* redovisa dels resultatet av ett andrakammarval, dels närliggande val till första kammaren.

Belysningen av andrakammarvalen är redan från början relativt ambitiös. Man redovisar yrkesfördelningen inte bara bland de valda utan också bland de röstande. Detta kan man göra eftersom röstlängderna innehåller yrkesuppgifter, vilket också möjliggör en form av socialgruppsindelning. På så sätt kan t.ex. valdeltagandets variationer mellan olika socialgrupper belysas.

Jordbrukarna dominerar som synes bland de valda till andra kammaren 1914.

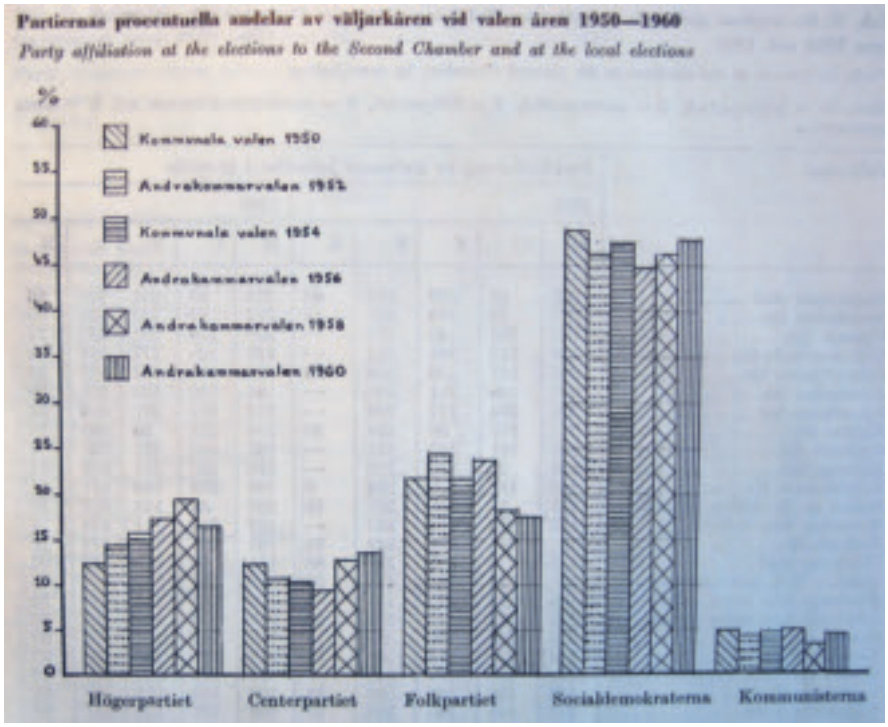
Yrkesgrupper	Höstn 1914				Samtliga vinn 1914
	Mod.	Lib.	Soc.-dem.	Samtliga	
Godsägare	5	3	—	8	9
Hemmansägare, lantbrukare och arrendatorer	50	34	11	95	95
Bruks- och fabrikspatroner samt ingenjörer o. dyl.	5	2	—	7	8
Handelsidkare	—	—	8	8	5
Handelsbokhållare och bokhållare	1	2	6	9	9
Direktörer och tjänstemän i bank-, försäkrings- o. dyl. inrättningar	—	1	2	3	5
Fästmandsmän o. dyl. hos arbetarorganisationer	—	—	8	8	9
Arbetare	1	—	17	18	19
Civila statstjänstemän av högre grad	5	2	1	8	11
» » av lägre grad	—	1	8	9	7
Officerare	1	1	1	3	2
Professorer och lärare vid läroverk, folkhögskolor o. dyl.	4	1	1	6	8
Präster	1	1	1	3	3
Kommunala tjänstemän av högre grad	7	2	1	10	10
Folkskollärare	1	2	5	8	10
Läkare	2	1	—	3	2
Advokater	—	1	—	1	1
Predikanter	1	—	—	1	1
Tidningsmän och litteratörer	1	3	15	19	16
Övriga	1	—	2	3	2
Summa	86	57	87	230	230

Kvinnlig rösträtt
1921 års andrakammarval är det första där kvinnorna har rösträtt. SCB kan rapportera att 47 procent av de röstberättigade kvinnorna utnyttjar sin rösträtt, jämfört med 62 procent av männen.

Tekniska framsteg ger snabbare valresultat
I samband med 1927 års andrakammarval kan SCB rapportera att ”för ett skyndsamt framförande per telefon natten efter valdagen av resultatet [träffats] mellan Telegrafstyrelsen och Tidningarnas telegrambyrå överenskommelse om vidtagande av särskilda åtgärder.” Till följd av dessa åtgärder kan valresultaten meddelas i radion – Radiotjänst har haft reguljära sändningar sedan två år.

Trots all teknik är det 10 av landets 3 970 valdistrikt som inte kommer in under valsöndagen. I vissa fall har detta fullt godtagbara förklaringar. SCB refererar i ***Riksdagsmannavalen 1925–1928*** *problemen för Hindersöns valdistrikt i Norrbottens län:*
”Ön är belägen i Luleå norra skärgård med c:a 2 mil till närmaste telefonstation (Hertsölandet). Valnämndsordföranden hade haft för avsikt att omedelbart efter sammanräkningens avslutande med motorbåt bege sig till Hertsölandet för intelefonering av resultatet. En stark dimma omöjliggjorde emellertid motorbåtsfärden under natten. Kl. 7 på måndagsmorgonen intelefonerade han rapporten från Hertsölandet.”

Statistiken över riksdagsmannavalen är förhållandevis snabb. SCB kan t.ex. redan i juli 1957 rapportera om 1956 års andrakammarval. Vid 1960 års val delar man upp publikationen i två delar, där den första täcker valdeltagande, röstberättigade och valda i form av okommenterade tabeller. Denna del kommer redan den 14 november, alltså mindre än två månader efter valdagen.

Diagramkonsten står inte så högt 1960.

Del två av *Riksdagsmannavalen 1959–1960* ger översikter och kommentarer. Den redovisar också en nyhet, nämligen den intervjuundersökning som SCB har genomfört tillsammans med Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. I den har frågor ställts om sociala bakgrundsfaktorer och dessutom om vilken roll radio och television spelat och om partiernas propagandabroschyrer. Urvalet omfattar knappt 1 600 personer med ett bortfall om 8 procent.

Tab. AF. Läsning av de politiska partiernas propagandabroschyrer inför valet bland partiernas väljare

The reading of electioneering propaganda prior to the election by those voting for the different parties

Läst broschyr från	Väljarnas partisympati			
	H	C	F	S
H	*45*	24	28	29
C	27	*40*	22	25
F	34	27	*39*	31
S	27	27	29	*46*
K	1	—	—	0
Andel i % som läst minst 1 broschyr	49	43	43	49

Nästan hälften av väljarna i 1960 års andrakammarval har läst minst en valbroschyr. Populärast är broschyrerna från det parti som man sedan röstar med.

Kommunala val

SCB publicerar från och med 1912 statistik över val till landsting och från och med 1919 över val till övriga kommunala församlingar. Statistiken visar valdeltagande röstberättigade och valda. Till skillnad från riksdagsvalstatistiken redovisas inte några yrkesuppgifter för vare sig väljare eller valda.

Eftersom varje röstberättigad har mellan 1 och 40 röster är antalet valsedlar och antalet röster för ett parti inte detsamma.

Landsbygd		Antal	Röstetal	*Städer*		Antal	Röstetal
Moderata	1916	87 842	687 385	Moderata	1916	26 157	496 507
	1912	69 610	536 544		1912	18 590	364 307
Liberala	1916	68 449	351 284	Liberala	1916	14 791	197 891
	1912	62 623	320 273		1912	11 781	156 846
Socialdemokrater	1916	69 265	380 282	Socialdemokrater	1916	16 664	150 892
	1912	34 935	201 232		1912	9 432	87 853
Övriga	1916	1 245	7 278	Övriga	1916	11	155
	1912	277	1 679		1912	3	42
Summa	1916	226 801	1 406 229	Summa	1916	57 623	844 445
	1912[1])	167 445	1 059 728		1912[1])	39 806	609 048

Statistiken över de kommunala valen utvecklas inte särskilt mycket under tiden fram till 1960.

Folkomröstningar

Vare sig folkomröstningen om rusdrycksförbud i Sverige år 1922 eller omröstningen om högertrafik år 1955 belyses inte i officiell statistik. Utredningsinstitutet vid SCB får dock göra tre intervjuundersökningar före och i samband med högertrafikomröstningen som uppdrag.

Den första folkomröstning som SCB får anslagsmedel för att täcka är omröstningen i pensionsfrågan 1957. Det sker delvis med utnyttjande av uppgifter från röstlängderna, men på samma sätt som vid tidigare andrakammarval på 1950-talet används också befolkningsregistret för att t.ex. belysa inverkan ålder och inkomst på valdeltagandet.

Valdeltagandet i pensionsomröstningen

I 1957 års folkomröstning är valdeltagandet drygt 72 procent. Män röstar i nästan fem procent högre utsträckning än kvinnor. SCB kan, utifrån en specialbearbetning av befolkningsregistret visa att valdeltagandet varierar starkt med inkomst. I den högsta inkomstklassen, över 30 000 kr, röstar mer än 90 procent medan inte ens hälften av dem som tjänar mindre än 3 000 kr per år röstar.

I samband med pensionsomröstningen får SCB också i uppdrag av Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet att göra två intervjuundersökningar före valet och en postenkät omedelbart efter. Det är inledningen på ett samarbete som varar ännu 50 år senare.

Jordbruksstatistiken
Svensk jordbruksstatistik fortsätter att ha otur. Knappt har den nya modellen med lokalundersökningar införts förrän första världskriget bryter ut. Nu är plötsligt behovet av information om jordbruket ett helt annat. För att kunna bedöma försörjningsläget behövs aktuella siffror för varje år, inte den bild av genomsnittet över åtta år som lokalundersökningarna ger.

Specialundersökningar under första världskriget
Den 6 juli 1915 får SCB i uppdrag att göra en särskild husdjursräkning. Drygt etthundra av de socknar som har ingått i lokalundersökningen de närmast föregående två åren väljs ut och hushållningssällskapen räknar husdjuren i dessa socknar. Därefter kan förändringen i antalet husdjur uppskattas. Det blir osäkra siffror, men de publiceras snabbt, redan efter två månader. Och snabbhet är förstås av vikt vid detta tillfälle.

Hemlig

SCB:s troligen enda hemligstämplade undersökningsplan, för 1916 års husdjursräkning.

De övriga tre krigsåren görs totalräkningar av husdjuren i Folkhushållningskommissionens regi. Jordbrukarna får själva fylla i särskilda blanketter. SCB står för planering, bearbetning och publicering, medan det lokala insamlingsarbetet och vissa kompletteringar görs av kronobetjäningen. Trots den större omfattningen är också dessa undersökningar snabba. 1917 års räkning publiceras t.ex. den 10 september, endast något mer än tre månader efter uppgiftsdagen.

Husdjursräkningarna ger uppgifter ned på kommunnivå och samma geografiska detaljrikedom ger de arealinventeringar som Folkhushållningskommissionen gör 1917 och 1918. Även här samlas data in direkt från jordbrukarna, men för dessa undersökningar sköter de lokala livsmedelsnämnderna utdelning, insamling och granskning av blanketterna. Förste aktuarien Ernst Höijer vid SCB bistår kommissionen med planering och med ledning av bearbetningsarbetet.

Lokalundersökningarna läggs ned …
Specialundersökningarna under kriget medför slutet för ansatsen med lokalundersökningar. Det visar sig helt enkelt att den grundbult som undersökningarna bygger på, antagandet om att variationerna mellan åren är obetydliga, inte håller. 1922 års statistiksakkunniga uttrycker det så här: ” […att] det icke, såsom ursprungligen var väntat, visat sig möjligt att genom medeltals-

beräkningar erhålla någon tillfredställande insikt rörande jordbruksnäringens tillstånd.” Trots att själva undersökningsrutinerna fungerar relativt bra läggs därför lokalundersökningarna ned redan efter en åttaårsomgång.

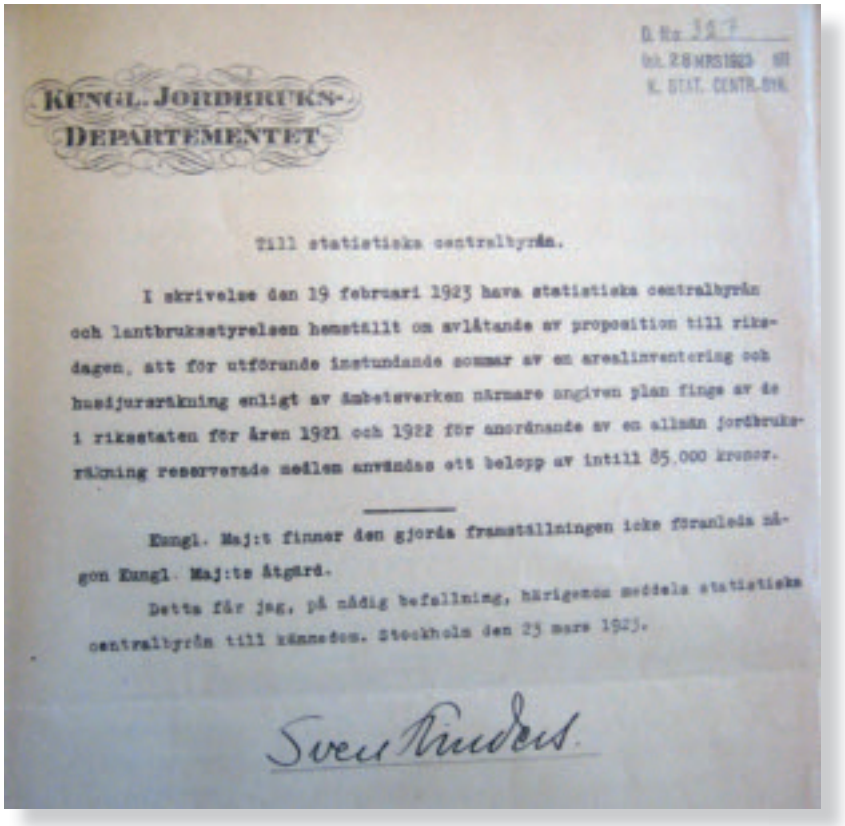
I *Jordbruk och boskapsskötsel år 1920* ger SCB en översikt över resultaten för perioden 1913–1920. Eftersom det finns aktuellare uppgifter från de särskilda undersökningarna har uppgifterna knappast mer än historiskt intresse.

… men ersätts inte

Vad kommer efter lokalundersökningarna? Ingenting!

Redan 1919 har en arbetsgrupp bestående av tjänstemän från SCB och Lantbruksstyrelsen föreslagit att lokalundersökningarna skall upphöra och ersättas med totalräkningar enligt den modell som använts under krigsåren. Dessa skulle enligt förslaget göras vartannat år.

En proposition om denna modell godkänns i princip av riksdagen, som dock vill ha fortsatta utredningar om bl.a. den ökande uppgiftsbördan för jordbrukarna. Nya förslag tas fram och förkastas ända tills ett system med jordbruksräkningar vart femte år införs år 1927. De årliga undersökningar som skall komplettera jordbruksräkningarna kommer inte igång förrän 1930.

KUNGL. JORDBRUKS-DEPARTEMENTET

Till statistiska centralbyrån.

I skrivelse den 19 februari 1923 hava statistiska centralbyrån och lantbruksstyrelsen hemställt om avlåtande av proposition till riksdagen, att för utförande instundande sommar av en arealinventering och husdjursräkning enligt av ämbetsverken närmare angiven plan finge av de i riksstaten för åren 1921 och 1922 för ändamålet av en allmän jordbruksräkning reserverade medlen användas ett belopp av intill 85,000 kronor.

Kungl. Maj:t finner den gjorda framställningen icke föranleda någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

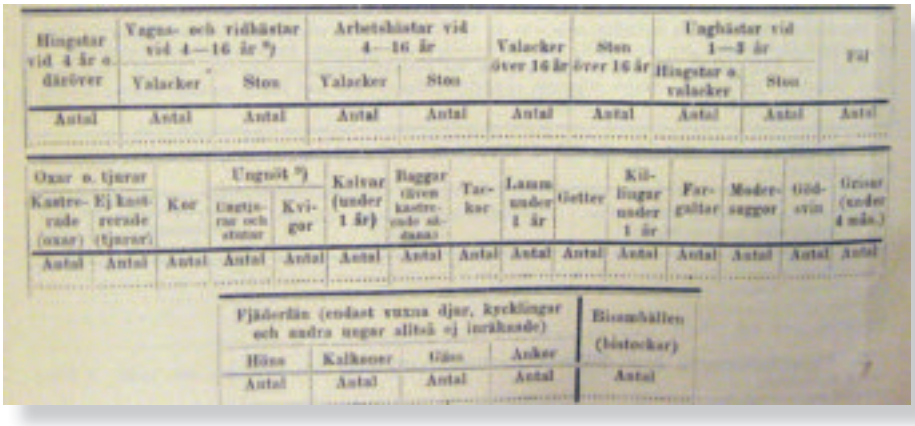
Detta får jag, på nådig befallning, härigenom meddela statistiska centralbyrån till kännedom. Stockholm den 23 mars 1923.

Sven Rudeen.

Ett av många avslag från Jordbruksdepartementet på begäran om att ta fram statistik över odlade arealer och husdjur under 1920-talet.

Under nästan hela 1920-talet, då jordbruksnäringen står för ca 30 procent av den svenska ekonomin, saknar Sverige alltså officiell statistik över jordbruksmark och husdjursantal.

SCB:s årliga jordbruksstatistik kommer därmed att presentera tabeller med alltmer föråldrade uppgifter. I ärlighetens namn skall dock noteras att *Jordbruk och boskapsskötsel* också innehåller vissa aktuella uppgifter. För åkerarealens användning görs summariska framskrivningar baserade på uppskattningar som görs av hushållningssällskapens sockenombud. Och avsnitten om utsäde, skörd och priset på jordbruksarbete har aktuella siffror.

Hingstar vid 4 år o. däröver	Vagns- och ridhästar vid 4—16 år *)		Arbetshästar vid 4—16 år		Valacker över 16 år	Ston över 16 år	Unghästar vid 1—3 år		Föl
	Valacker	Ston	Valacker	Ston			Hingstar o. valacker	Ston	
Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal

Oxar o. tjurar		Kor	Ungnöt *)		Kalvar (under 1 år)	Baggar (även kastrerade sådana)	Tackor	Lamm under 1 år	Getter	Killingar under 1 år	Fargaltar	Modersuggor	Gödsvin	Grisar (under 4 mån.)
Kastrerade (oxar)	Ej kastrerade (tjurar)		Ungtjurar och stutar	Kvigor										
Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal

Fjäderfän (endast vuxna djur, kycklingar och andra ungar alltså ej inräknade)				Bisamhållen (bistockar)
Höns	Kalkoner	Gäss	Ankor	
Antal	Antal	Antal	Antal	Antal

Avsnittet om boskapsskötsel ser likadant ut år från år under hela 1920-talet.

Jordbruksräkningarna

Den första jordbruksräkningen genomförs år 1927 och samordnas med den allmänna fastighetstaxeringen 1928. Jordbruksräkningarna görs med en kontinuitet i innehåll, definitioner och metoder som saknats i tidigare jordbruksstatistik. Vid varje räkning finns frågor om arealer, grödor och husdjur och till denna stomme kopplas frågor som skiftar mellan räkningarna, t.ex. om täckdikning, redskap och maskiner.

Den valda uppläggningen går ut på att det är taxeringsmyndigheterna och SCB som har ansvar för datainsamling och bearbetning. Hushållningssällskapen behåller dock viktiga roller, t.ex. att hjälpa uppgiftslämnarna och att bistå SCB med granskning av uppgifterna.

SCB ägnar stor uppmärksamhet åt kvalitetsfrågorna i samband med jordbruksräkningarna. På det hela taget anser man också att resultaten är betydligt mer tillförlitliga än tidigare siffror. Detta bekräftas av en särskild kontrollundersökning som man får Kungl. Majt:s tillstånd (och 5 000 kr) att genomföra.

Jordbruksräkningarna är stora undersökningar: 1927 räknas över 640 000 företag. Som mest arbetar över 40 personer med bearbetningen av uppgifterna, trots att man för första gången använder hålkortsteknik inom jordbruksstatistiken.

Jordbruksräkningarna ger också statistik över nyodlingen. Denna är emellertid redan på tjugo- och trettiotalen i klar minskning. Uppgifter ur ***Historisk statistik, del 2.***

Tab. E 1. Nyodlingar i hektar 1871—1955 *Reclaimed land in hectares*

Siffrorna utgör summor, ej årliga medeltal.

År *Year*	Götaland	Svealand	Norrland	Hela riket *Sweden*	År *Year*	Södra och mellersta Sverige *South and Central Sweden*		Norra Sverige *North Sweden*	Hela riket *Sweden*
						Slättbygder *Plains*	Skogs- och dalbygder *Forests and valleys*		
1871—1875	40 389	14 012	6 663	61 064	1913—1920[1]	11 871	15 657	14 692	42 220
1876—1880	37 576	17 516	6 669	61 761					
1881—1885	34 776	15 343	11 292	61 411	1922—1927[2]	4 997	6 053	11 723	22 773
1886—1890	28 227	18 227	6 262	52 716					
					1928—1932	3 001	4 844	7 712	15 557
1891—1895	18 996	12 874	4 591	36 461	1933—1937	4 260	6 092	9 409	19 752
1896—1900	22 568	8 585	6 042	37 195	1938—1944	3 192	3 807	9 929	16 928
1901—1905	12 690	5 101	6 108	23 899	1945—1951	2 947	1 487	8 200	12 634
1906—1910	14 756	3 898	8 668	27 322	1952—1955	541	253	2 826	3 620

[1] Avser en femårsperiod som slutar något av de här angivna åren. — [2] Ej justerat för ändringar i riksområdesindelningen. Jfr s. 26*.

Jordbruksräkningar kommer senare att genomföras vart femte år, med undantag för åren kring andra världskriget, då det är sju år mellan räkningarna. Den sista jordbruksräkningen görs 1966.

De representativa jordbruksundersökningarna

De s.k. representativa jordbruksräkningarna bygger på att hushållningssällskapen samlar in uppgifter för ungefär en tiondel av antalet jordbruk varje år. Dessa får sedan representera hela riket. Föga oväntat misslyckas många hushållningssällskap med sin uppgift; det blir t.ex. alldeles för få små jordbruk som undersöks, något som SCB försöker korrigera i efterhand.

De representativa jordbruksräkningarna uppfyller knappast de kvalitetskrav som bör ställas på officiell statistik under 1930-talet. Än en gång kommer den svenska jordbruksstatistiken att ”räddas” av ett världskrig.

Särskilda undersökningar

(s) står för Socialdemokraterna medan (bf) står för Bondeförbundet, vars arvtagare närmast är Centerpartiet.

I motion nummer 284 till 1930 års riksdag tar riksdagsmännen Per Edvin Sköld (s) och Axel Pehrsson i Bramstorp (bf) – sedermera finansminister respektive statsminister i olika regeringar – upp behovet av ”ofta återupprepade räkningar av svinbeståndet”. Jordbruksutskottet och riksdagen är positiva och detta leder till att årliga svinräkningar införs fr.o.m. hösten 1930.

Några år senare införs en skyldighet för galthållare att föra journal över suggbetäckningar och månadsvis rapportera om antalet galtar och betäckta suggor. Det som kommer att kallas Galt- och betäckningsstatistiken används i första hand för slaktprognoser och tas fram ända till Sveriges inträde i EU 1995.

Galt- och betäckningsstatistiken torde vara en av de statistikprodukter vid SCB som givit upphov till flest dåliga skämt, t.ex. tidningsrubriker av typ ”Porr med knorr”.

Stickprovsundersökningar – ett lyft för jordbruksstatistiken
Under andra världskriget tar Livsmedelskommissionen över ansvaret för den löpande jordbruksstatistiken (se sidan 176). När kommissionen skall lämna tillbaka ansvaret finns det två alternativ för var det skall hamna: Statens jordnämnd och SCB. Frågan hänvisas till den sittande 1948 års statistikutredning som förordar SCB, vilket också blir regeringens beslut. Från och med 1950 har alltså SCB åter ansvaret för jordbruksstatistiken.

Samtidigt införs ett nytt system för den löpande jordbruksstatistiken. Grunden utgörs av en arealinventering och husdjursräkning i juni varje år som täcker alla jordbruk med mer än 2 hektar åker. Denna kompletteras med svinräkningar, en hönsräkning och en inventering av höstsådda grödor. En viktig nyhet är att alla undersökningarna utnyttjar modern stickprovsmetodik.

Tanken att använda stickprov för officiell statistik är relativt ny i Sverige och det är första gången den används i denna skala på SCB. Stickprovet utgör ungefär en tiondel av alla jordbruk; antalet är beräknat utifrån precisionskrav för de viktigaste redovisningsgrupperna och urvalet fördelas i proportion till den totala åkerarealen inom varje stratum.

För att kunna dra ett slumpmässigt stickprov krävs en bra lista över alla Sveriges jordbruk. En sådan har man, eftersom det 1949 har genomförts en totalräkning av jordbruket. Stickprovet förnyas med 3–4 års mellanrum och fr.o.m. 1954 använder man Riksförbundet Landsbygdens Folks (RLF) hålkortsregister över alla svenska jordbruk som urvalsram.

Systemet med stickprovsbaserade inventeringar utvecklas i början av 1960-talet och behålls tills Lantbruksregistret inrättas 1968. Sverige har äntligen en tillfredsställande jordbruksstatistik.

	År 1927	År 1932	År 1937	År 1944	År 1951
Åker	3 715 847	3 724 625	3 731 038	3 714 644	3 647 287
Kultiverad betesmark	31 291	58 433	98 141	129 654	188 853
Naturlig äng	1 237 565	1 032 695	920 869	812 485	535 095
Skogsmark	21 746 502	22 242 753	22 356 028	22 268 986	22 486 062
Övrig mark	14 322 788	13 965 144	13 917 926	14 109 161	14 199 507
Summa landareal	41 053 993	41 023 650	41 024 002	41 034 930	41 056 804

1951 kan man se en viss minskning av åkermarken, men den mest dramatiska förändringen är den nedgången i arealen naturlig äng.

Fiskestatistiken
En statlig besparingskommitté kommer 1923 med nya förslag om inskränkningar i den officiella statistiken. Den statistikgren som påverkas mest är fiskestatistiken, där följden blir att uppgiftsinsamlingen för insjöfisket inskränks drastiskt.

Den officiella statistiken omfattar därför från och med år 1924 endast uppgifter om det svenska saltvattensfisket (med undantag för någon enstaka tabell för sötvattensfisket). Ända in på 1960-talet kommer fiskestatistiken att behålla denna ganska låga ambitionsnivå.

Inte bara fisk
”Under året har försök för valfångst skett. I försöken, som med statsbidrag pågått under 15 veckor, ha två båtar från Gravarne deltagit.”

Ur ***Fiske 1938****, som dock inte ger några detaljer eller någon fångstrapport.*

Saltvattensfisket beskrivs i princip på samma sätt i båda publikationerna: antal fiskare, antal redskap och båtar, fångstens mängd och värde samt vissa särskilda fisken (geografiskt, efter fångstmetod eller efter fångst). Texten är dock mer omfattande 1955, det finns fler och mer detaljerade tabeller och till och med ett par diagram.

Intressant nog redovisas i Fiske 1955 också försök med datainsamling direkt vid fiskeauktionerna i Gravarne (dagens Kungshamn) och Smögen. Sådana försök skall så småningom leda till nya sätt att samla in fiskestatistiken.

Kommunerna och deras finanser
I samband med att statistiken över kommunernas finanser lämnar det gamla statistiksystemet BiSOS och går in i det nya SOS sker en grundlig översyn av statistikens innehåll. Det är hög tid, eftersom blanketterna har varit praktiskt taget oförändrade sedan statistiken kom till i mitten av 1870-talet, trots att kommunernas verksamhet blivit allt mer omfattande och mångskiftande.

Från och med år 1918 kan SCB belysa kommunerna på ett betydligt bättre sätt. Statistik enligt det nya upplägget publiceras första gången 1925.

Kommunernas finanser
1917 fastställer Kungl. Maj:t nya formulär för den kommunala finansstatistiken. Såväl inkomster som utgifter redovisas på ett modernare och mer detaljerat vis. Viktigare är att SCB verkligen gör statistik av uppgifterna, inte bara redovisar dem kommun för kommun. I en innehållsrik textdel presenteras riks- och länssiffror för olika slags kommuner. De tjugo största städerna – Trollhättan är nummer 20 – redovisas dock individuellt i en särskild tabell.

Kommunernas finanser speglar inte bara landskommuner och städer, utan också municipalsamhällen, landsting och prästlönekassor. Den första statistiken avser åren 1918–1921. Först 1928 blir statistiken årlig.

Affärsföretag	Städer		Köpingar		Municipalsamhällen	
	Antal	Vinst eller förlust (−), kr.	Antal	Vinst eller förlust (−), kr.	Antal	Vinst eller förlust (−), kr.
Hamnar, kanaler och slussar	73	9 152 487	7	44 763	19	26 998
Renhållningsverk	68	−1 773 690	9	−15 082	27	−10 715
Vattenledningsverk	109	8 379 722	18	222 974	50	381 328
Gasverk	29	9 428 916	—	—	—	—
Elektricitetsverk	89	37 646 841	18	416 825	35	671 738
Slakthus	8	694 802	—	—	—	—
Saluhallar	17	627 974	2	583	6	1 940
Spårvägar	7	2 800 024	—	—	—	—
Andra affärsföretag	79	160 116	14	−7 069	24	7 480
Samtliga	113	67 117 192	33	662 994	94	1 078 769

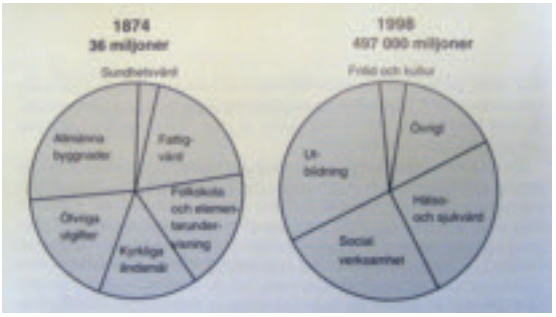
Det finns kommunal affärsverksamhet redan 1928. Den går överlag med vinst, i synnerhet elektricitetsverken.

De följande decennierna görs endast detaljförändringar i den kommunala finansstatistiken. 1928 återupptas den detaljerade redovisningen av varje enskild kommun.

1952 genomförs den s.k. storkommunreformen i Sverige. I samband med reformen fastställer Kungl. Maj:t nya formulär för alla typer av kommuner utom de kyrkliga. Bortsett från vissa mindre förändringar är sig det mesta likt: en rad för varje kommun i landet.

Färre kommuner att belysa
Genom storkommunreformen minskas antalet landskommuner i Sverige från 2 281 till 816. Till detta kommer 133 städer och 88 köpingar, alltså totalt 1 037 kommuner. Nästa stora kommunsammanslagning kommer 1971, då antalet kommuner minskar från dåvarande 848 till 464. Samtidigt slopas indelningen av kommunerna i städer, köpingar och landskommuner.

Kommunernas finanser blir en långkörare. När den sista årgången kommer ut år 1998 är den SCB:s näst äldsta årliga statistikpublikation efter befolkningsstatistiken. Den har också utvecklats från en kameral detaljredovisning till en modern statistisk översikt. Från år 1999 kommer även statistik för staten och socialförsäkringssektorn att ingå varför publikationen byter namn till *Den offentliga sektorns finanser.*

De redovisade utgifterna motsvarar 400 respektive 56 000 kr per invånare i 1998 års penningvärde.

Årsbok för Sveriges kommuner

Kommunernas finanser kompletteras redan 1918 med *Årsbok för Sveriges kommuner*. Denna bok är som statistisk publikation något speciell. Den inleds visserligen med översiktstabeller för riket, län och landsting, men huvudparten av publikationen består av administrativa uppgifter för enskilda städer, municipalsamhällen och landskommuner. Listan börjar med Abild i Hallands län och slutar med Öxnevalla i Älvsborgs län.

En fördel med årsboken är att den är mycket aktuell, något som uppnås genom att man använder preliminära siffror och uppgifter för senast tillgängliga år. Snart kan SCB presentera årsboken redan på sommaren aktuellt år.

Hundskatten är en liten del av kommunernas finanser. Den får 1918 maximalt utgå med 15 kr och är i regel högre i städerna än i landskommunerna.

Tab. E. *Kommunerna fördelade efter hundskattens storlek åren 1918—1921.*

År	Antal kommuner med en hundskatt per hund av							Kommunernas procentiska fördelning efter hundskattens storlek							
	0 kr.	0:01 -4:99 kr.	5:00 kr.	5:01 -9:99 kr.	10 kr.	10:01 -14:99 kr.	15 kr.	0 kr.	0:01 -4:99 kr.	5:00 kr.	5:01 -9:99 kr.	10 kr.	10:01 -14:99 kr.	15 kr.	Summa
Landskommunerna.															
1918	709	477	705	34	351	3	130	29·5	19·8	29·3	1·4	14·5	0·1	5·4	100
1919	702	406	694	40	385	5	174	29·2	16·9	28·8	1·7	16·0	0·2	7·2	100
1920	692	340	582	48	449	4	288	29·8	14·1	24·2	2·0	18·7	0·2	12·0	100
1921	683	267	520	45	513	3	377	29·4	11·1	21·6	1·8	21·3	0·1	15·7	100
Städerna.															
1918	—	—	3	2	34	—	64	—	—	2·9	2·0	33·0	—	62·1	100
1919	—	—	2	2	35	—	68	—	—	1·9	1·9	32·7	—	63·5	100
1920	—	—	2	—	32	1	75	—	—	1·8	—	29·1	0·9	68·2	100
1921	—	—	1	—	26	1	82	—	—	0·9	—	23·6	0·9	74·6	100

Att SCB ger ut detta register är inte så udda som det kanske kan tyckas. I SCB:s instruktion finns ju uppgiften att ”föra anteckningar över skeende förändringar i rikets judiciella, administrativa, kommunala och ecklesiastika indelningar”.

Den sista årgången av ***Rikets indelningar*** *trycks i 1 700 ex.*

Uppgifterna om rikets olika administrativa indelningar kommer att finns kvar i *Årsbok för Sveriges kommuner* till 1967. Året därpå bryts dessa uppgifter ut och publiceras separat som *Rikets indelningar*, en publikation som ges ut ända till och med år 2006. Från 2007 finns motsvarande information på SCB:s webbplats. Informationsbehovet finns alltså kvar efter 80 år, men tekniken för att möta det har utvecklats.

Själva årsboken utvecklas med tiden till att innehålla fler översiktstabeller, men fortfarande är dess huvudinnehåll uppgifter för enskilda kommuner. Antalet kommuner har dock minskat från 2 512 (inklusive städer) år 1918 till 290 år 2008.

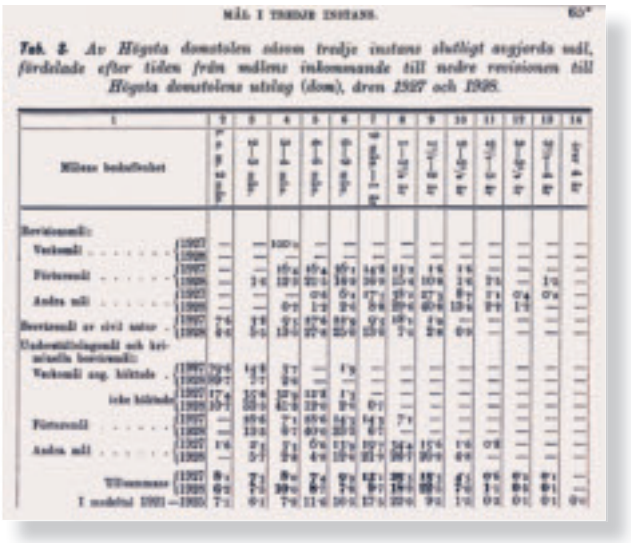
Rättsstatistiken
Inledningsvis består SCB:s rättsstatistik av tre delar: processtatistik, konkursstatistik och kriminalstatistik. Till detta kommer senare en polisstatistik. Samtliga fyra baseras på administrativt material.

Processtatistiken
Den första publikationen från den nya rättsstatistiken är *Domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhet åren 1913 och 1914*. Den överlämnas inte till Konungen förrän nyårsafton 1918, en försening som SCB förklarar dels med uppgiftslämnarnas ovana, dels med bristande resurser. Det senare har som nämnts SCB redan påpekat och från och med 1917 har man också fått utökade resurser. Därefter börjar rättstatistiken komma ut mer enligt tidsplanen.

Snabbheten förbättras ytterligare sedan man inför publiceringen av statistiken för 1921 och 1922 tagit till sig förslag från såväl 1922 års statistiksakkunniga som 1923 års besparingskommitté. Flera tabeller stryks, andra omarbetas och publikationens omfång om nästan 300 sidor kan härigenom halveras. Så småningom får detta avsedd effekt på snabbheten. Statistiken för 1927 och 1928 kan t.ex. publiceras redan i mars 1930.

Även efter denna modernisering är dock domstolsstatistiken mycket detaljerad och den förblir verksamhetsinriktad.

*Domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhe*t kommer även i fortsättningen ut vartannat år. Ett märkligt undantag är tiden kring 1948, då en rättegångsreform träder i kraft. SCB går tillfälligt över till att redovisa statistik för treårsperioder och hoppar dessutom helt enkelt över år 1948. För detta år saknas alltså statistik över avgjorda mål och avkunnade domar.

MÅL I TREDJE INSTANS. 63*

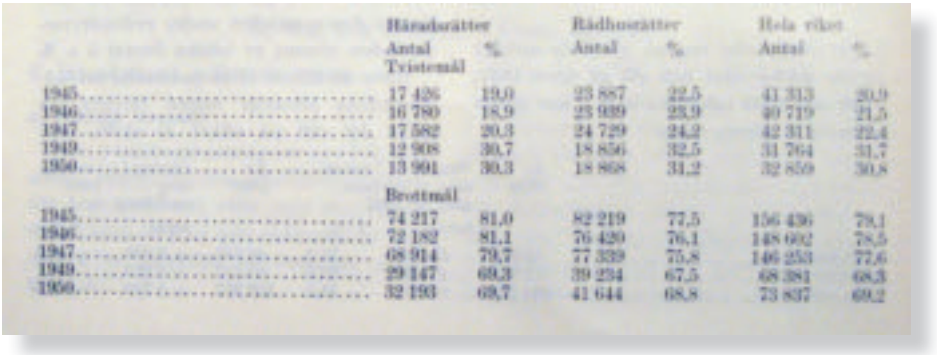
Tab. 2. Av Högsta domstolen såsom tredje instans slutligt avgjorda mål, fördelade efter tiden från målens inkommande till nedre revisionen till Högsta domstolens utslag (dom), åren 1927 och 1928.

Processtatistik i dubbel bemärkelse. Som SCB noterar i texten går inte Högsta domstolens arbete snabbare än tidigare.

Ur Domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhet 1949–1951
”Med anledning av framställning av statistiska centralbyrån har Kungl. Maj:t den 6 oktober 1950 funnit gott förordna, […] att berättelse om domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhet icke skall utarbetas för år 1948 […]”.

Detta brott i tidsserien är inte det enda. Antalet mål, främst antalet brottmål, minskar nämligen dramatiskt. Skälet är förändrade bestämmelser i den nya rättegångsbalken. Särskilt pekar SCB på ”det däri reglerade institutet strafföreläggande”.

Antalet brottsmål minskar dramatiskt i statistiken efter 1948.

	Häradsrätter		Rådhusrätter		Hela riket	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
	Tristemål					
1945	17 426	19,0	23 887	22,5	41 313	20,9
1946	16 780	18,9	23 939	23,9	40 719	21,5
1947	17 582	20,3	24 729	24,2	42 311	22,4
1949	12 908	30,7	18 856	32,5	31 764	31,7
1950	13 901	30,3	18 868	31,2	32 859	30,8
	Brottmål					
1945	74 217	81,0	82 219	77,5	156 436	78,1
1946	72 182	81,1	76 429	76,1	148 602	78,5
1947	68 914	79,7	77 339	75,8	146 253	77,6
1949	29 147	69,3	39 234	67,5	68 381	68,3
1950	32 193	69,7	41 644	68,8	73 837	69,2

Processstatistiken blir årlig först 1962. I samband härmed hoppar man över år 1961, även nu med kungligt tillstånd. Också för detta år saknas alltså officiell statistik över domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhet.

Brottsstatistiken

Den första SCB-publikationen om brottslighet publiceras 1920 och avser åren 1913 och 1914. Att det tar längre tid än för domstolsstatistiken kan förklaras med att brottsstatistiken är mer komplicerad och att dess innehåll ändras mera.

En förbättring är att den nya statistiken skiljer på dömda personer och de brott som de dömts för. En brottsling tas bara upp en gång, för det svåraste brottet. Alla enskilda brott redovisas däremot under tillämpliga lagrum.

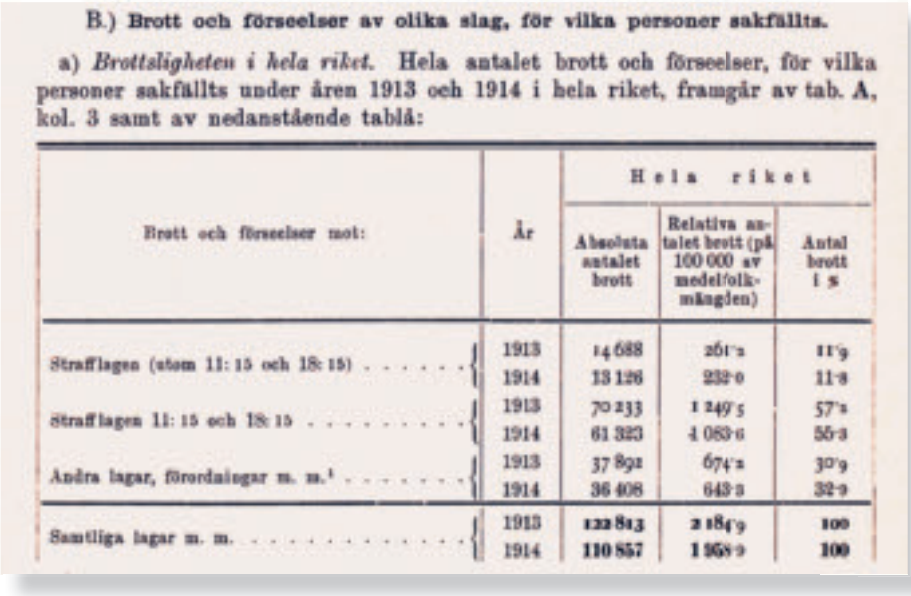
Brottsligheten åren 1913 och 1914 är representativ för SCB:s publikationer under början av verkets andra femtioårsperiod. Den är oerhört detaljerad, både geografiskt och vad gäller brottens och förseelsernas art. Tabelldelen består endast av sex tabeller, men dessa upptar tillsammans drygt 130 sidor.

För den läsare som inte är intresserad av detaljer finns det lyckligtvis mer översiktliga texttabeller i *Brottsligheten*.

En ny brottslighet

1913 döms 740 personer (739 män och 1 kvinna) för sammanlagt 765 brott mot automobiltrafikförordningen.

Uppenbarligen utgår SCB från att *Brottsligheten* endast har juridiskt skolade läsare. De olika brotten anges inte med sina vardagliga benämningar som mord eller dråp, utan med motsvarande paragrafer i strafflagen. Först i 1926 års publikation inkluderar SCB en bilaga som förklarar vad de olika paragraferna avser.

B.) **Brott och förseelser av olika slag, för vilka personer sakfällts.**

a) *Brottsligheten i hela riket.* Hela antalet brott och förseelser, för vilka personer sakfällts under åren 1913 och 1914 i hela riket, framgår av tab. A, kol. 3 samt av nedanstående tablå:

Brott och förseelser mot:	År	Hela riket		
		Absoluta antalet brott	Relativa antalet brott (på 100 000 av medelfolkmängden)	Antal brott i %
Strafflagen (utom 11: 15 och 18: 15)	1913	14 688	261·2	11·9
	1914	13 126	232·0	11·8
Strafflagen 11: 15 och 18: 15	1913	70 233	1 249·5	57·1
	1914	61 323	1 083·6	55·3
Andra lagar, förordningar m. m.[1]	1913	37 892	674·2	30·9
	1914	36 408	643·3	32·9
Samtliga lagar m. m.	1913	122 813	2 184·9	100
	1914	110 857	1 958·9	100

Antalet brott år 1913 är drygt 120 000. De flesta rör störande av den allmänna ordningen och fylleri; att Strafflagen 11:15 respektive 18:15 avser just dessa brott förväntas läsaren känna till.

Statistiken över brottsligheten kommer under den aktuella femtioårsperioden att förenklas avsevärt. Det är framför allt den detaljerade geografiska redovisningen som successivt slopas, samtidigt som textdelen och därmed texttabellerna byggs ut. 1960 års statistik, som är den sista före en större omläggning, redovisas med en tabellbilaga om endast 12 sidor, men med en textdel om 29. Den geografiska indelningen är nu helt försvunnen.

Brottsligheten utkommer i början vartannat år, med undantag för en publikation som avser tre år. Från och med 1926 års statistik blir den årlig, men den får ett återfall i vartannatårspublicering för åren 1949/1950 och 1951/1952.

Framställningstiden för brottsstatistiken fortsätter att vara lång, ca två och ett halvt år. Detta gäller ända tills statistiken läggs om; 1961 års statistik kommer faktiskt ut före den för 1960.

Konkursstatistiken

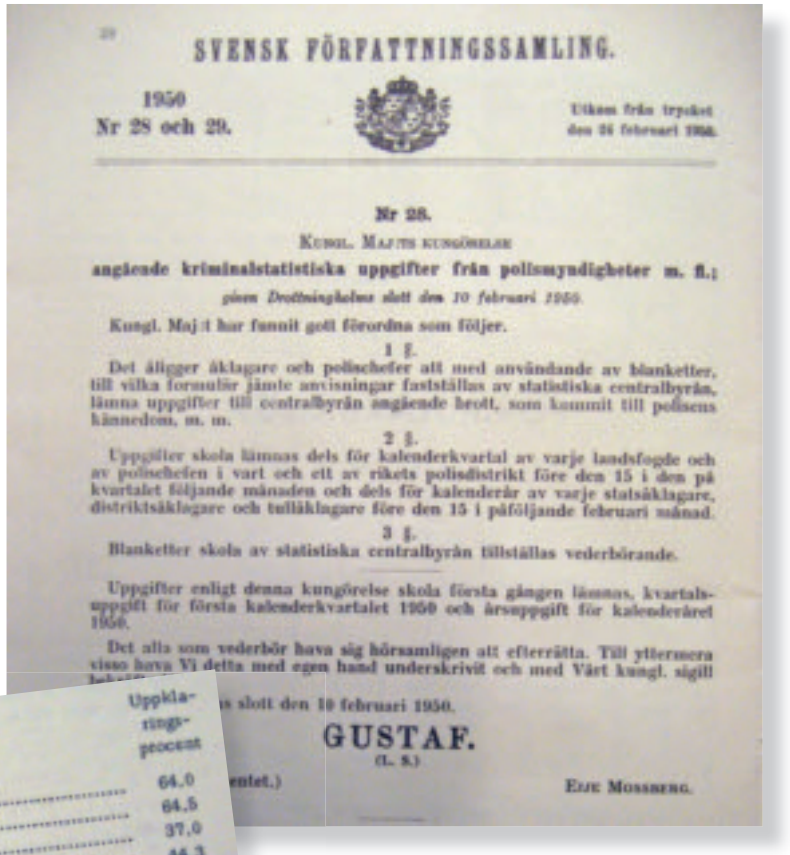
Redan 1908 har SCB börjat publicera statistik om konkurser, som baseras på uppgifter i Post- och Inrikes tidningar. Också statistiken publiceras till att börja med i Post- och Inrikes tidningar och senare i SCB:s kortlivade häfte *Statistiska uppgifter för belysande av Sveriges ekonomiska förhållanden*. Då detta häfte läggs ned 1913 uppstår en lucka som fylls först tio år senare. Statistik över konkurser avslutade under åren 1914 till 1917 utkommer i juni 1923.

Konkursstatistiken kommer att gå skiftande öden tillmötes. En andra rapport täcker perioden 1918–1920, men sedan medför neddragningar att nästa rapport avser åren 1926–1928. Då har också datainsamlingen ändrats, så att statistiken bygger på uppgifter direkt från rätten. Detta är dock den sista publikationen i den korta serien; därefter sker publicering månadsvis i *Post- och inrikes tidningar* och så småningom i den 1952 nystartade *Statistisk tidskrift*.

Polisstatistiken

Länge saknas en rikstäckande polisstatistik, alltså uppgifter om brott som kommit till polisens kännedom och om hur många brott som klaras upp. Den statistik som finns inskränker sig till de större städerna och publiceras i deras egna statistiska årsböcker. Redan på 1920-talet får SCB i uppdrag att komma med förslag till en riksstatistik, men det är inte förrän 1950 som åklagare och polischefer åläggs att lämna uppgifter som underlag för en polisstatistik. Det blir det första året för publikationen *Brott som kommit till polisens kännedom*.

Uppgiftsinsamlingen till polisstatistiken regleras i kunglig förordning.

SVENSK FÖRFATTNINGSSAMLING.

1950
Nr 28 och 29.

Utkom från trycket den 16 februari 1950.

Nr 28.

Kungl. Maj:ts kungörelse

angående kriminalstatistiska uppgifter från polismyndigheter m. fl.;

given Drottningholms slott den 10 februari 1950.

Kungl. Maj:t har funnit gott förordna som följer.

1 §.

Det åligger åklagare och polischefer att med användande av blanketter, till vilka formulär jämte anvisningar fastställas av statistiska centralbyrån, lämna uppgifter till centralbyrån angående brott, som kommit till polisens kännedom, m. m.

2 §.

Uppgifter skola lämnas dels för kalenderkvartal av varje landsfogde och av polischefen i vart och ett av rikets polisdistrikt före den 15 i den på kvartalet följande månaden och dels för kalenderår av varje statsåklagare, distriktsåklagare och tulläklagare före den 15 i påföljande februari månad.

3 §.

Blanketter skola av statistiska centralbyrån tillställas vederbörande.

Uppgifter enligt denna kungörelse skola första gången lämnas, kvartalsuppgift för första kalenderkvartalet 1950 och årsuppgift för kalenderåret 1950.

Det alla som vederbör hava sig hörsamligen att efterrätta. Till yttermera visso hava Vi detta med egen hand underskrivit och med Vårt kungl. sigill

s slott den 10 februari 1950.

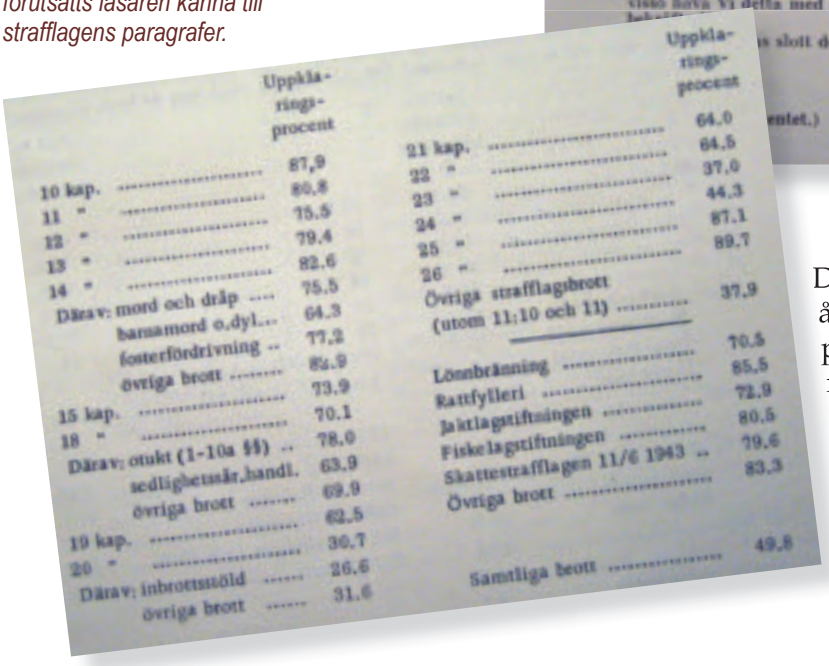
GUSTAF.

(L. S.)

enlet.)

Elje Mossberg.

Ungefär hälften av brotten klaras upp. Som vanligt i SCB:s tidiga rättsstatistik förutsätts läsaren känna till strafflagens paragrafer.

	Uppklaringsprocent
10 kap.	87,9
11 "	80,8
12 "	75,5
13 "	79,4
14 "	82,6
Därav: mord och dråp	75,5
barnamord o.dyl.	64,3
fosterfördrivning	77,2
övriga brott	85,9
15 kap.	73,9
18 "	70,1
Därav: otukt (1-10a §§)	78,0
sedlighetsår,handl.	63,9
övriga brott	69,9
19 kap.	62,5
20 "	30,7
Därav: inbrottsstöld	26,6
övriga brott	31,6
21 kap.	64,0
22 "	64,5
23 "	37,0
24 "	44,3
25 "	87,1
26 "	89,7
Övriga strafflagsbrott (utom 11:10 och 11)	37,9
Lönbränning	70,5
Rattfylleri	85,5
Jaktlagstiftningen	72,9
Fiskelagstiftningen	80,5
Skattestrafflagen 11/6 1943	79,6
Övriga brott	83,3
Samtliga brott	49,8

Det blir faktiskt också det sista året, åtminstone på ett bra tag. Helt enligt planerna publiceras statistiken de närmaste åren i *Statistisk tidskrift*. Först 1959 kommer polisstatistiken åter i en SOS-publikation, under samma namn som tidigare. Samtidigt börjar SCB publicera kvartalsstatistik i *Statistisk tidskrift*. Detta arrangemang kvarstår sedan in på 1960-talet.

”Med uttrycket till polisens kännedom komna brott avses brott, om vilka polisen fått kännedom genom angivelse eller på annat sätt, oberoende av huruvida sedermera brott befinnes verkligen vara begånget eller angivelsen visar sig vara ogrundad eller antagandet att brott förelegat eljest befinnes oriktigt.”
Ur Brott som kommit till polisens kännedom 1959

Naturligtvis är SCB medvetet om de tolkningsproblem som finns inom kriminalstatistiken. Man nämner t.ex. problemet med mörkertal, alltså att inte alla brott kommer till polisens kännedom. De försök att uppskatta mörkertalen som gjorts bedöms som osäkra: ”Det enda säkra torde vara att mörkertalet är mycket olika för olika brott; det är t.ex. jämförelsevis litet vid mord, dråp och grov stöld men däremot mycket stort för fosterfördrivning.”

SCB manar alltså till största försiktighet, men anser ändå att polisstatistiken utgör det bästa underslaget för slutsatser om den verkliga brottsligheten. Domstolsstatistiken och fångvårdsstatistiken (den senare framställs av Fångvårdsstyrelsen) rekommenderas främst för att studera ”brottslingarnas personliga förhållanden samt det straffrättsliga reaktionssystemets användning och effektivitet”.

Sparbanksstatistiken
1905 års statistiska kommitté föreslår vissa mindre ändringar för sparbanksstatistiken och dessa genomförs också år 1911. Vart femte år utvidgas datainsamlingen till att avse också insättarna och insättningarnas storlek. Publiceringen sker från och med detta år under titeln *Allmän sparbanksstatistik.*

Sparbanksstatistiken genomgår mycket små förändringar. Med viss överdrift kan man säga att den mest dramatiska förändringen är när publikationen år 1960 byter namn från *Allmän sparbanksstatistik* till *Sparbankerna*. Innehållet förändras endast i detaljer.

20* KLASSIFIKATION AV INS. — SPARBANK. SKULDER. — SPARBANK. FONDER.

Insättare med behållning av	Antal insättare	Summa behållning Kronor	I procent	
			Antal insättare	Behållning
T. o. m. 100 kronor	1 057 187	23 489 126	53·2	1·7
Över 100 t. o. m. 500 kronor	399 426	109 155 351	20·1	7·9
» 500 » 1 000 »	180 835	142 116 470	9·1	10·3
» 1 000 » 2 000 »	166 924	259 762 101	8·4	18·8
» 2 000 kronor	182 822	846 990 253	9·2	61·3
Summa	1 987 194	1 381 713 301	100·0	100·0

Denna tabell ur Allmän sparbanksstatistik 1917 visar tydligt både omfattningen av sparbanksrörelsen och dess inriktning mot småsparare; av drygt 1,6 miljoner konton har de flesta en behållning under 100 kr.

Universitetsstatistiken – början till utbildningsstatistik
1905 års kommitté har stora planer för den svenska utbildningsstatistiken, men dess förslag genomförs inte. Den enda utbildningsstatistik som finns under 1900-talets första årtionden är den statistik över folkskolor och läroverk som Skolöverstyrelsen fått ta över från den tidigare statistikansvariga myndigheten, Ecklesiastikdepartementet.

Ett långvarigt provisorium
Den svenska universitetsstatistiken har sina rötter redan i mitten av 1700-talet, men en modern universitetsstatistik växer fram först på 1930-talet, efter förslag i en utredning om tillströmningen till de intellektuella yrkena. 1937 får SCB i uppdrag att producera en universitetsstatistik. Denna ses som ett provisorium, men kommer att bestå i tjugo år. Statistiken baseras på dubblettexemplar av de s.k. studiekort som alla nyinskrivna studenter fyller i. SCB kompletterar sedan korten med uppgifter om närvaro och tentamina.

Universitetsstatistiken omfattar nyinskrivna och närvarande studenter samt examina. Statistiken publiceras inte i en egen publikation utan redovisas genom Post- och Inrikes tidningar och TT samt även i *Statistisk årsbok*.

En universitetsstatistik med höga ambitioner
Föga förvånande utsätts denna provisoriska och ganska rudimentära statistik för kritik, inte minst från studenternas organisationer. Statistiken ger t.ex. inte någon information om studietidens längd eller om studieavbrott och utgör följaktligen inte heller något underlag för prognoser om antalet utexaminerade. Efter att ett antal utredningar behandlat frågan framlägger Universitetskanslern 1953 ett förslag till en modern universitetsstatistik.

Den nya statistiken täcker all undervisning som kräver studentexamen och får därför namnet *Statistik över högre studier*. Första årgången av publikationen Högre studier avser läsåret 1956/57. Högre studier ges ut till och med läsåret 1961/62 varefter universitetsstatistiken publiceras i den nya serien av Statistiska meddelanden.

En kombination av datakällor; siffrorna för 1943 kommer från en akademisk avhandling, de för 1952 från en forskningsrapport, och endast uppgifterna för 1957 från SCB:s undersökning.

Faderns yrke[1]	Män			Kvinnor		
	1943	1952	1957	1943	1952	1957
Jordbruk med binäringar	10	11	10	8	10	10
Folkskollärare	7	7	4	9	7	5
Akademiker	21	22	22	25	24	24
Officerare	3	2	2	3	2	1
Större affärsmän och direktörer	8	7	6	7	5	6
Mindre affärsmän och vissa hantverkare	13	12	11	14	13	14
Tjänstemän i stat, kommun eller enskild tjänst	15	12	10	13	13	11
Lägre tjänstemän	6	6	7	6	7	7
Statstjänare, arbetare, hantverkare	14	17	22	10	14	17
Obestämt yrke	1	} 4	—	2	} 5	—
Uppgift saknas	2		6	3		5
Samtliga	100	100	100	100	100	100

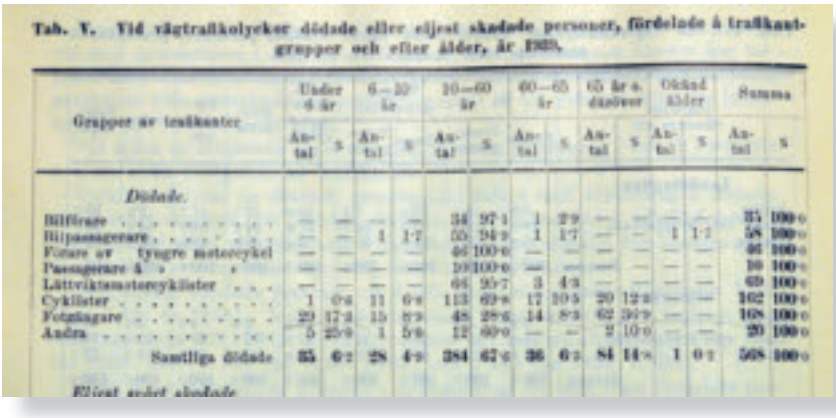
I *Högre studier 1956/57* kompletteras de tidigare antalsuppgifterna om nyinskrivna, närvarande och examinerade med uppgifter om deras bakgrund,

t.ex. faderns yrke och studentbetyg. Här finns också uppgifter om lärarkåren, om netto- och bruttostudietider m.m. Prognosfrågor ägnas en stor uppmärksamhet och avslutningsvis beskrivs 1955 års studentkull ingående. Rapporten ligger i vissa avseenden närmare en forskningsrapport än en vanlig statistisk resultatredovisning.

Statistik över vägtrafikolyckor

Under mellankrigstiden ökar biltrafiken och i början av 1930-talet tar Centralförbundet för nykterhetsundervisning ett initiativ som så småningom, via en utredning som SCB gör i samråd med bl.a. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, leder till den första officiella statistiken över trafikolyckor. Inledningsvis är det fråga om en försöksverksamhet för år 1935 som endast avser motorfordonsolyckor. I statistiken, som baseras på uppgifter från polisen enligt en detaljerad blankett, redovisas bl.a. olyckor, antal dödade och skadade samt tidpunkt på dygnet.

SCB får särskilda uppdrag för denna statistik under åren 1936–1938, som 1939 blir officiell. Den utvidgas samtidigt till att gälla alla vägtrafikolyckor.

Tab. V. Vid vägtrafikolyckor dödade eller eljest skadade personer, fördelade å trafikantgrupper och efter ålder, år 1939.

Grupper av trafikanter	Under 6 år		6–20 år		21–60 år		61–65 år		65 år o. däröver		Okänd ålder		Summa	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Dödade.														
Bilförare	—	—	—	—	34	97 1	1	2 9	—	—	—	—	35	100 0
Bilpassagerare	—	—	1	1 7	55	94 9	1	1 7	—	—	1	1 7	58	100 0
Förare av tyngre motorcykel	—	—	—	—	46	100 0	—	—	—	—	—	—	46	100 0
Passagerare å » »	—	—	—	—	10	100 0	—	—	—	—	—	—	10	100 0
Lättviktsmotorcyklister	—	—	—	—	60	95 7	3	4 3	—	—	—	—	63	100 0
Cyklister	1	0 6	11	6 8	113	69 8	17	10 5	20	12 3	—	—	162	100 0
Fotgängare	29	17 3	15	8 9	48	28 6	14	8 3	62	36 9	—	—	168	100 0
Andra	5	25 0	1	5 0	12	60 0	—	—	2	10 0	—	—	20	100 0
Samtliga dödade	35	6 2	28	4 9	384	67 6	36	6 3	84	14 8	1	0 1	568	100 0
Eljest svårt skadade														

Antalet döda är 1939 så högt som 568 personer, de allra flesta cyklister eller fotgängare. Av de 20 i kategorin Andra döda är två hästfordonstrafikanter, tio kälk- eller sparkstöttingåkare och två skidåkare medan uppgift saknas för de resterande sex.

Preliminär statistik publiceras kvartalsvis först i Post- och Inrikes tidningar, senare i den nystartade *Statistisk tidskrift*. Den definitiva årsstatistiken publiceras under beteckningen *Vägtrafikolyckor*.

1955 sker en omläggning av insamlingsrutinerna. Varje olycka rapporteras två gånger till SCB, först för en snabbstatistik och sedan för den definitiva statistiken. Blanketten för snabbstatistiken skall skickas in till SCB senast 24 timmar efter olyckan och möjliggör statistik för varje vecka och dag under året. Denna statistik publiceras inte utan går direkt till t.ex. Trafiksäkerhetsrådet och Nationalföreningen för trafiksäkerhetens främjande, NTF.

Uppgifterna till snabbstatistiken rör olycksplats, tid för olyckan, inblandade fordon, skadade och döda etc. Intressant är att uppgifterna också används administrativt: en kopia av blanketten går direkt till den lokala väg- eller gatuhållaren och när SCB behandlat sina blanketter färdigt skickas de till Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.

När polisundersökningen är färdig rapporteras resterande uppgifter, t.ex. om orsaken till olyckan, och eventuella rättelser på en ny blankett till SCB för användning i den definitiva statistiken. Denna redovisas på ungefär samma sätt som tidigare. Efter några år utvidgas redovisningen, framför allt vad gäller orsakerna till olyckorna.

Endast 5 procent av dödsolyckorna 1959 kan hänföras till brister hos de inblandade fordonen.

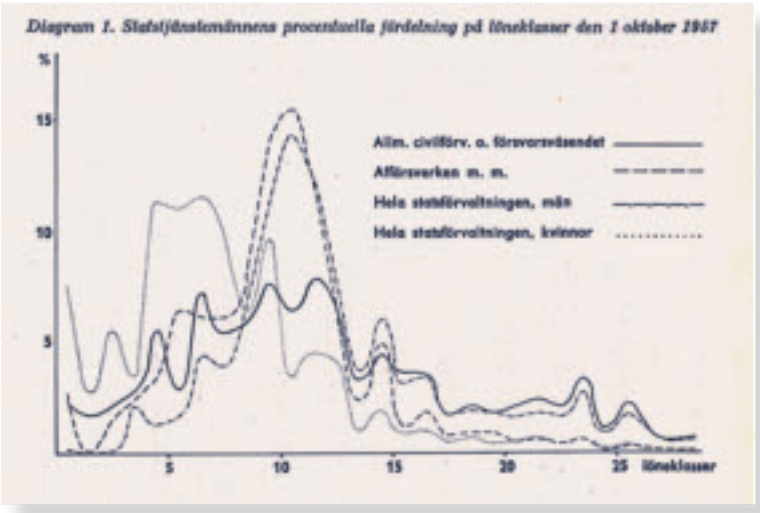
Bristernas art	Fordonsbrister, vilka bidragit till vägtrafikolyckor, år 1959	
	Olyckor med dödlig utgång %	Samtliga olyckor %
Inga brister angivna	95,1	97,8
Fel på bromsarna	1,9	0,7
» » styrinrättningen ..	0,1	0,2
Slitna däck	1,1	0,4
Punktering, fjäderbrott ..	0,1	0,3
Ljuset felaktigt, bak- eller stopplykta felaktig	0,9	0,2
Annat tekniskt fel	0,8	0,4
Summa	100	100

Statlig personalstatistik – ett nygammalt statistikområde

Statistik över offentliganställdas löner saknas tills Riksräkenskapsverket 1944 börjar komplettera sin statistik över statens finanser med en översiktlig statistik över statstjänstemännens löner. Denna statistik utvidgas sedan till att omfatta också statsunderstödd verksamhet och omfattar då också t.ex. små- och folkskollärare.

Civildepartementet känner så småningom behov av en mer detaljerad statistik som underlag vid förhandlingar med statstjänstemännens organisationer. Framför allt vill man ha en statistik som grundar sig på individuella uppgifter. Därför får SCB 1954 i uppdrag att ta över statistiken över statstjänstemännens löner och utvidga den.

Diagram 1. Statstjänstemännens procentuella fördelning på löneklasser den 1 oktober 1957

*Den som har god syn kan i **Tjänstemän inom statlig och statsunderstödd verksamhet åren 1954–1957** se att det statliga området under mitten av 1900-talet är långt ifrån jämställt. Kvinnorna dominerar i de lägre löneklasserna, männen inom de högre.*

Som bas för statistiken lägger SCB upp ett hålkortsregister med uppgifter om alla statstjänstemän och anställda inom den statsunderstödda verksamheten. Registret omfattar uppgifter om ålder, kön, utbildning, anställningsår, befattning, lönegrad etc. Den första publikationen kommer 1958 och har titeln *Tjänstemän inom statlig och statsunderstödd verksamhet åren 1954–1957.*

Även om statistiken nu blir mer detaljerad betonar SCB att den är ”att betrakta som en personalredovisning och ej en lönestatistik i egentlig mening”. Mest korrekt är kanske att betrakta den som en specificering av statens lönekostnader. Den är detaljerad, men långtifrån så detaljerad som SCB:s tidigare avlönings- och pensionsstatistik.

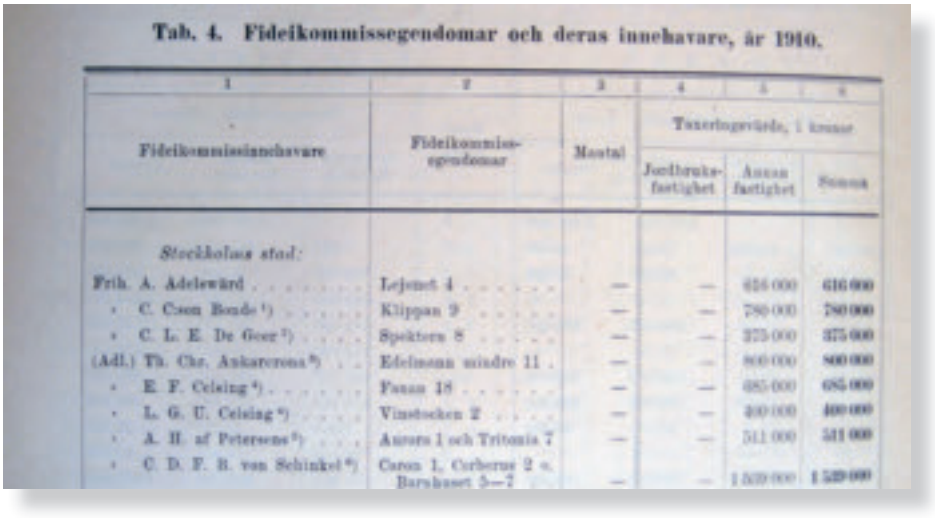
Statistiken visar antal anställda och lönesummor för alla statliga verk, inklusive affärsverken, försvaret, kyrkan, vissa lärargrupper m.fl. Dessutom ges löneplansplacering för alla dessa tjänstemän samt vissa uppgifter om befattning och anställningsår.

Statistik över fastigheter och fastighetspriser
En föregångare till fastighetsstatistiken finns i Landshövdingeberättelserna. Efter den systematisering av berättelserna som Berg genomför 1861 kan man publicera rikstäckande tabeller över taxeringsvärden för både landsbygd och stad.

När den nya serien för officiell statistik införs är planerna för en fastighetsstatistik ambitiösa. Publikationen *Fast egendom* kommer dock bara ut en enda gång, för år 1910.

Fast egendom 1910 innehåller fyra delar, vilka tillsammans täcker de svenska fastigheterna: hemman och lägenheter samt stadsfastigheter (78 procent av det totala taxeringsvärdet), fast egendom tillhörande inhemska aktiebolag (20 procent), fast egendom tillhörande utländska undersåtar och fast egendom av fideikommissnatur (tillsammans 2 procent).

En fideikommissegendom går ograverad i arv, i regel från far till äldste son. 1963 beslutar riksdagen att avveckla detta undantag från vanliga arvsregler.

Tab. 4. Fideikommissegendomar och deras innehavare, år 1910.

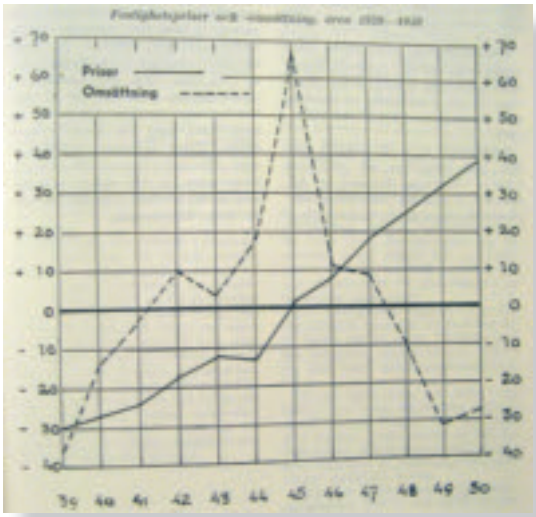
1	2	3	4	5	6
Fideikommissinnehavare	Fideikommiss-egendomar	Mantal	Taxeringsvärde, i kronor		
			Jordbruks-fastighet	Annan fastighet	Summa
Stockholms stad:					
Frih. A. Adelswärd	Lejonet 4	—	—	616 000	616 000
» C. Cron Bonde [1])	Klippan 9	—	—	780 000	780 000
» C. L. E. De Geer [2])	Spektern 8	—	—	375 000	375 000
(Adl.) Th. Chr. Ankarcrona [3])	Edelsnan mindre 11	—	—	800 000	800 000
» E. F. Celsing [4])	Fasan 18	—	—	685 000	685 000
» L. G. U. Celsing [4])	Vinstocken 2	—	—	400 000	400 000
» A. H. af Petersens [5])	Aurora 1 och Tritonia 7	—	—	511 000	511 000
» C. D. F. R. von Schinkel [6])	Caron 1, Cerberus 2 o. Barnhuset 5—7	—	—	1 529 000	1 529 000

Fideikommissegendomar finns inte bara på landsbygden. 11 av Sveriges 162 fideikommissinnehavare har sina fastigheter i Stockholms innerstad. Här de åtta första.

Statistik över jordbruksfastigheter kommer under de närmaste tjugo åren att tas fram med ojämna mellanrum, men inte av SCB. Det är inte förrän 1937 som centralbyrån får i uppdrag att ta fram statistik över förhållandet mellan köpe-

skilling och taxeringsvärde, vilket ger det s.k. överpriset. Statistiken för åren 1938–1944 publiceras i *Statistiska meddelanden, serie A*. Statistik över prisutvecklingen för jordbruksfastigheter görs därefter årligen, men publiceras inte i SOS. Så småningom redovisas den i *Statistisk tidskrift* och 1953 utvidgas statistiken till att avse också bostads- och affärsfastigheter.

Diagramkonsten står inte så högt inom SCB i början på 1950-talet: fastighetspriser och omsättning av jordbruksfastigheter ur ***Statistisk tidskrift 1952****.*

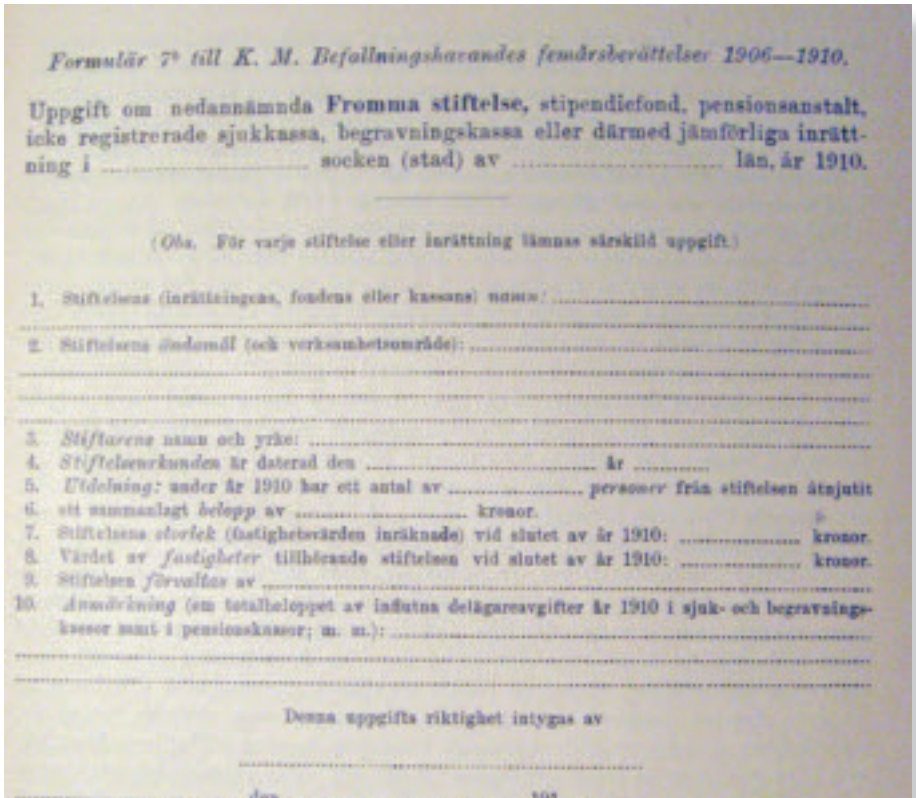
Några kortvariga statistikserier

Under 1900-talets första hälft publicerar SCB också statistik för några mer udda områden. Det rör sig om publikationer för ett eller ett fåtal år eller områden som övertas av andra myndigheter.

Stiftelser

En definitiv dagslända är *Stiftelser 1910*. Uppgifter om stiftelser har tidigare ingått i Landshövdingeberättelserna och när dessa läggs ned anbefalls SCB genom nådigt brev att offentliggöra uppgifterna i SOS.

Formuläret till statistik över fromma stiftelser har återanvänts från ***Landshövdingeberättelserna****.*

Formulär 7:o till K. M. Befallningshavandes femårsberättelser 1906—1910.

Uppgift om nedannämnda **Fromma stiftelse**, stipendiefond, pensionsanstalt, icke registrerade sjukkassa, begravningskassa eller därmed jämförliga inrättning i ..... socken (stad) av ..... län, år 1910.

(Obs. För varje stiftelse eller inrättning lämnas särskild uppgift.)

1. Stiftelsens (inrättningens, fondens eller kassans) namn: .....
2. Stiftelsens ändamål (och verksamhetsområde): .....
3. *Stiftarens* namn och yrke: .....
4. *Stiftelseurkunden* är daterad den ..... år .....
5. *Utdelning:* under år 1910 har ett antal av ..... personer från stiftelsen åtnjutit
6. ett sammanlagt *belopp* av ..... kronor.
7. Stiftelsens *storlek* (fastighetsvärden inräknade) vid slutet av år 1910: ..... kronor.
8. Värdet av *fastigheter* tillhörande stiftelsen vid slutet av år 1910: ..... kronor.
9. Stiftelsen *förvaltas* av .....
10. *Anmärkning* (om totalbeloppet av influtna delägareavgifter år 1910 i sjuk- och begravningskassor samt i pensionskassor; m. m.): .....

Denna uppgifts riktighet intygas av

.....

den 191

Stiftelser 1910 är egentligen inte en statistisk publikation, utan en systematisk uppräkning av landets samtliga fromma stiftelser, stipendiefonder, pensionsanstalter etc. SCB utgår från uppgifterna i Landshövdingeberättelserna och lyckas genom ihärdigt arbete påträffa ca 2 000 ”nya” stiftelser. Totalt redovisas uppgifter för 12 629 stiftelser.

Sveriges nordligaste stiftelse
Sveriges nordligaste stiftelse år 1910 återfinns i Jukkasjärvi kommun och heter ”Kiruna högre folkskolas Linnéfond”. Den har ett kapital om 5 000 kr och har under året delat ut totalt 460 kr till 16 elever. Detta har dock endast varit möjligt genom att donatorn, disponent Hjalmar Lundbohm, skjutit till ett visst kontant belopp.

Tanken är att *Stiftelser* skall komma ut vart tionde år, men dessa planer överges.

Statens utarrenderade domäner
Sedan 1810 finns en förteckning över samtliga utarrenderade kronoegendomar, förd först av Kammarkollegium och sedan av Domänstyrelsen. Någon egentlig statistik har dock inte utarbetats. 1905 års kommitté föreslår att SCB skall sammanställa en statistik baserad på denna förteckning, som dessutom håller på att utökas med vissa arealuppgifter och alltså blir mer värdefull som statistikkälla.

Domän betyder i detta sammanhang ungefär jordegendom.

SCB gör en första sammanställning för arrendeåret 1907–1908. Den andra sammanställningen, som avser året 1910–1911, är en av de första rapporterna som publiceras i den nya serien Tillfälliga statistiska underökningar. Valet av publiceringskanal är riktigt, eftersom SCB inte gör någon mer statistik på detta område.

Barnavård
År 1924 träder en lag om samhällets barnavård i kraft. Varje kommun skall enligt denna ha en barnavårdsnämnd, som tar över ansvaret för vård av barn från fattigvårdsstyrelsen. I lagen förordnas också om att barnavårdsnämnderna skall avge statistiska redogörelser för sin verksamhet. 1925 uppdrar Kungl. Maj:t åt SCB att i samråd med Statens barnavårdsinspektör utarbeta lämpliga formulär och ta fram statistik över samhällets barnavård.

När materialet för det första året, 1926, kommer in till SCB visar det sig att ”dessa redogörelser voro behäftade med så betydande brister, att materialet icke syntes lämpligt för bearbetning”. SCB får därför tillstånd att inställa bearbetningen av 1926 års material och istället låta 1928 bli startår för barnavårdsstatistiken. Därefter skall statistik tas fram vart tredje år.

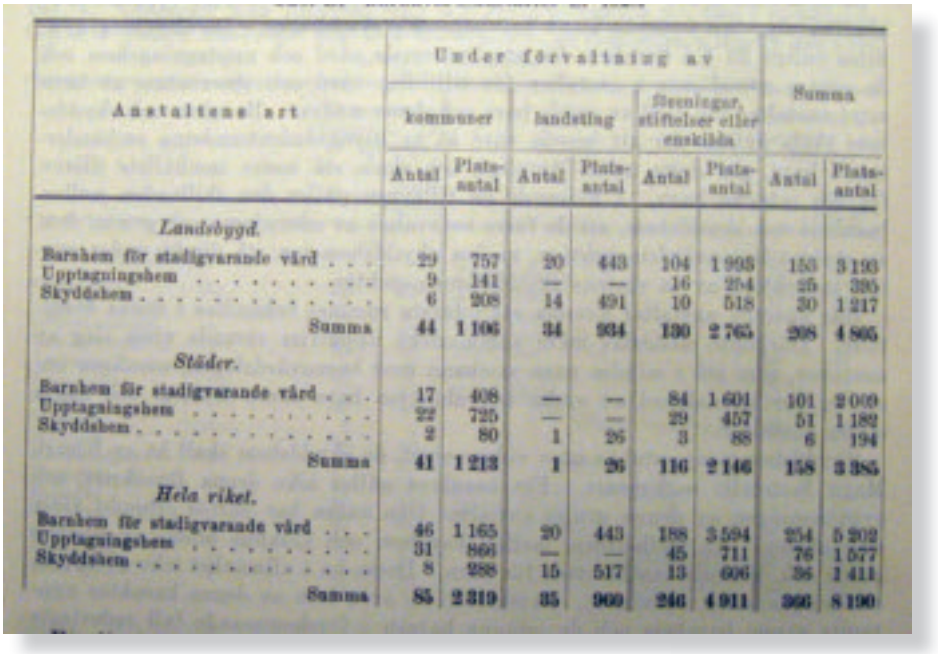
SCB publicerar *Samhällets barnavård* för åren 1928, 1931 och 1934. Därefter tar Socialstyrelsen över ansvaret, något som med tanke på styrelsens övriga statistikansvar förefaller tämligen logiskt.

Barnen som objekt för vård

Perspektivet i Samhällets barnavård är administrativt; det är samhällets insatser som belyses, inte barnens situation. Redan publikationens disposition ger en klar bild av detta:

I. Förordningar och formulär
II. Barnavårdsnämnder och barnavårdsanstalter
Översikt över barnavårdsnämndernas verksamhet enligt barnavårdslagen
III. Skyddsuppfostran, samhällsvård och därmed sammanhängande åtgärder
IV. Fosterbarn under barnavårdsnämndernas tillsyn

Drygt 8 000 barn är föremål för samhällets barnavård år 1928.

Anstaltens art	Under förvaltning av kommuner		landsting		föreningar, stiftelser eller enskilda		Summa	
	Antal	Platsantal	Antal	Platsantal	Antal	Platsantal	Antal	Platsantal
Landsbygd.								
Barnhem för stadigvarande vård	29	757	20	443	104	1 995	153	3 193
Upptagningshem	9	141	—	—	16	254	25	395
Skyddshem	6	208	14	491	10	518	30	1 217
Summa	44	1 106	34	934	130	2 765	208	4 805
Städer.								
Barnhem för stadigvarande vård	17	408	—	—	84	1 601	101	2 009
Upptagningshem	22	725	—	—	29	457	51	1 182
Skyddshem	2	80	1	26	3	88	6	194
Summa	41	1 213	1	26	116	2 146	158	3 385
Hela riket.								
Barnhem för stadigvarande vård	46	1 165	20	443	188	3 594	254	5 202
Upptagningshem	31	866	—	—	45	711	76	1 577
Skyddshem	8	288	15	517	13	606	36	1 411
Summa	85	2 319	35	960	246	4 911	366	8 190

De statistiska metodernas utveckling

Utvecklas de statistiska metoder som SCB använder under 1900-talets första hälft? Med ett par viktiga undantag händer inte så mycket. Men ett av undantagen innebär en smärre revolution: stickprovsmetodernas genombrott.

Fortsatt finslipning

Den praxis som utvecklats under 1800-talet fortsätter att finslipas. SCB blir bättre på att hantera stora datamängder, men fortfarande är nästan all statistik baserad på administrativa källor; endera andra myndigheters redan sammanställda uppgifter, t.ex. domstolsprotokoll, eller uppgifter som samlas in för både administrativa och statistiska ändamål, t.ex. dödsattester.

Också formerna för att presentera statistiken utvecklas långsamt. Man märker inte mycket av användarperspektivet. Tabellerna är fortfarande svåröverskådliga och dåligt disponerade. Det finns diagram, men de används inte i särskilt stor utsträckning och är ofta banala.

I presentationsfrågor sker dock en förändring mot slutet av perioden, under Karin Kocks chefsskap. Nu blir tabellerna gradvis mer lättlästa, diagrammen fler och inte minst den kommenterande texten mer anpassad till läsaren.

En viktig förändring är den ökande datainsamlingen direkt från dem som statistiken avser. Under 1800-talet är egentligen de enda exemplen på direktinsamling de särskilda folkräkningar som görs i Stockholm och Göteborg inom befolkningsstatistiken samt Sparbanksstatistiken på det ekonomiska området.

Under första hälften av 1900-talet tillkommer nya behov av uppgifter direkt från privatpersoner, t.ex. vid folkräkningarna och för den nya jordbruksstatistiken. Detta ställer andra krav på utformning av blanketter, på anvisningar och på granskning av inkomna uppgifter.

Inrättandet på 1950-talet av en särskild enhet för att göra intervjuer, Utredningsinstitutet, innebär ett större fokus på frågeformulering. Detta påverkar dock inte den officiella statistiken förrän senare.

Kvalitetsfrågorna förefaller inte ha haft särskilt hög prioritet under början av 1900-talet. Att hålla kostnadsramar har hög prioritet, de olika kvalitetskomponenterna låg prioritet.

Stickprovsundersökningar i officiell statistik

SCB börjar använda moderna stickprovsundersökningar omkring 1950. Tanken att endast undersöka en del av den grupp som man är intresserad av har dock en lång historia, även inom officiell statistik.

*Inom stickprovsteorin betecknas den grupp man är intresserad av, t.ex. alla röstberättigade i Sverige eller alla detaljhandelsföretag, för **population**. Den del av gruppen för vilken man samlar in uppgifter kallas **stickprov, urval eller sampel**.*

Stickprovsundersökningar inom officiell statistik – en norsk ansats

Tanken att dra mer eller mindre formaliserade slutsatser från en del till det hela betraktas länge med skepsis. Det metodologiska genombrottet sker år 1895 då Anders Kiær – chef för Det Statistiske Centralbureau i Norge – på International Statistical Institutes konferens i Bern presenterar ett bidrag om ”Den representative Undersøgelsemethode”.

Anders Nicolai Kiær *är inte själv upphovsmannen till den representativa metoden – den äran tillfaller hans landsman Jakob Neumann Mohn – men han är den som introducerar metoden internationellt.*

Kiærs sätt att resonera om urval är ganska modernt. Han noterar att både urvalets storlek och sättet att konstruera urvalet är viktiga för att man skall kunna dra säkra slutsatser. Han betonar att urvalsmetoden är mycket viktigare än urvalets storlek. Han är också medveten om att lottdragning är det riktiga sättet att skapa ett urval, även om han av praktiska skäl använder ett annat tillvägagångssätt.

Norsk läsövning

”Hvorvidt en Representation kan ansees at give et tilnærmelsevis rigtigt Miniaturbillede af det hele Undersøgelsefeldt, beror selvfølgelig dels paa, hvorvidt man har lagt rigtige Principer til Grund for Udvalget, dels paa hvorvidt Udvalget er af en tillstrækkelig stort Omfang.”

Allt detta kan verka imponerande för en nutida läsare, men det gör inte något större intryck på Kiærs åhörare. En knapp majoritet röstar dock för att ta upp frågan på nästa ISI-möte. Vid detta möte lyckas Kiær få till stånd en kommission för att utreda frågan. År 1903 presenterar denna kommission sina slutsatser; metoden kan rekommenderas om urvalet är draget på ett bra sätt. Nästa gång ISI behandlar frågan, 1925, råder stor enighet om att metoden är användbar.

1934 publiceras Jerzy Neymans banbrytande uppsats där han lägger grunden till den moderna stickprovsteorin. Den har titeln *On two different aspects of the representative method: the method of stratified sampling and of purposive selection.* Teorin kommer alltså långt efter de första tillämpningarna.

Ett exempel på konstruktion av representativa urval
1891 års norska inkomst- och förmögenhetsundersökning använder folkräkningen samma år som urvalsram. Det representativa urvalet konstrueras i tre steg:

1) *Ett geografiskt urval: 128 härader och 23 städer för att ge en bra bild av Norge som möjligt.*
2) *Ett åldersmässigt urval: alla män i åldrarna 17, 22, 27 år etc. – Kvinnorna ingår inte i populationen.*
3) *Ett urval av efternamn: Begynnelsebokstäverna A, B, L, M och N på landsbygd och i mindre städer, endast L, M och N i större städer.*

Detta ger ett urval om 11 427 personer, motsvarande 1,54 procent av alla män på landsbygden och 3,10 procent av männen i större städer. Kiær väger sedan uppgifterna i urvalet med hänsyn tagen till skillnaden i "urvalssannolikheter".

En poäng i sammanhanget är att Kiær kan jämföra resultaten för variabler som ålder och yrke med motsvarande värden från folkräkningen. Resultaten visar på det stora hela en god överensstämmelse.

De första urvalsundersökningarna i Sverige
Det är inte SCB som är föregångare när det gäller att introducera stickprov i svensk officiell statistik. De första tillämpningarna kommer istället inom ett område som är mycket aktuellt i början på 1900-talet, nämligen arbetarnas bostadsvillkor. 1910 presenterar K. A. Edin en doktorsavhandling om arbetarnas bostadsförhållanden i Uppsala, där han använt slumpmässiga urval. Året därpå får han i uppdrag att göra en liknande undersökning i Göteborg.

Edin använder sig av en ren lottning. Beteckningarna på de fastigheter som ingår i populationen skrivs på lappar som stoppas i en urna, blandas omsorgsfullt och dras tills man nått den planerade urvalsstorleken. Edin skriver att skälet till förfaringssättet är att gardera sig mot snedvridning i urvalet.

Den första användningen av detta slags urval i officiell statistik är inom samma område. 1912–1914 års bostadsräkning genomförs i regi av den nybildade Socialstyrelsen, endast c:a 15 år efter Kiærs uppsats. Denna undersökning är en blandning av gammalt och nytt vad gäller urvalsmetoder.

I ett första steg väljer Socialstyrelsen ut 112 städer, köpingar och municipalsamhällen så att de " från klimatisk, befolknings-, närings- och allmänt social synpunkt fylligt representerar olika typer av städer och stadsliknande samhällen". Ett motsvarande urval om 138 kommuner eller kommundelar görs för landsbygden.

I detta steg är det alltså inte tal om något slumpmässigt urval. Däremot öppnar man för slumpmässighet i nästa moment:
”I bostadsundersökningsorterna behöva dock icke samtliga smålägenheter undersökas, utan, åtminstone vad gäller större och medelstora städer, blott en viss representativ del (t.ex. 20 %), utvald antingen på så sätt, att vissa kvarter undersökas, eller vissa fastigheter, genom lottning fördelade utöver hela stadsområdet”.

De lokala myndigheterna får alltså välja hur man skall dra sina urval. Denna valfrihet utnyttjas också. I Norrköping väljer t.ex. stadsläkaren ut ett antal ”för äldre och nyare stadsdelar typiska gator”, medan Jönköping och Sundsvall använder ” […] utlottning stadsdelsvis bland […] samtliga, genom den föregående bostadsräkningen registrerade fastigheter”. Det förra är ett slags omdömesurval, det senare ett slumpmässigt stratifierat urval.

I sin slutrapport ger Socialstyrelsen ett försiktigt förord år den slumpmässiga metoden.

Såväl Socialstyrelsen som andra statistikproducenter kommer under de följande årtiondena att använda urval. Dock görs fortfarande få försök att uppskatta urvalsosäkerheten.

Tidiga urvalsundersökningar i samband med folkräkningarna
SCB använder relativt tidigt urval i folkräkningarna för att dra slutsatser om hela befolkningen. Det handlar i dessa fall om att komplettera totalräkningarna med vissa variabler som är mer omständliga att samla in.

Den första tillämpningen kommer i samband med 1935/36 års folkräkning. Man använder sig av något olika förfaranden i olika delar av landet. I större städer väljs t.ex. vart femte hushåll med systematiskt urval, medan bland mindre städer och bland övriga kommuner var femte kommun totalundersöks. Detta senare urval är inte slumpmässigt, utan ett omdömesurval. Byråchef Edin vid SCB – samme man som gjorde de tidiga urvalsundersökningarna i Uppsala och Göteborg – anmäler avvikande mening. Han anser att ett urval av vart femte hushåll i hela landet skulle ge en bättre representativitet.

Medelfelsberäkning
Då man inte har dragit ett slumpmässigt urval går det enligt modern teori inte att beräkna urvalsfelets storlek. År 1936 känner SCB inte till detta utan utnyttjar skillnaden mellan urvalet och resterande kommuner i länet för ett antal variabler som ingår i totalundersökningen för att beräkna ett s.k. samplingfel. Det genomsnittliga för alla variabler visar sig vara 7,5 procent. Denna siffra kallas medelfelet och SCB uppmanar läsarna att tänka sig ± 7,5 procent efter aktuella länssiffror i tabellerna.

Från och med 1950 års folkräkning kan man utnyttja det särskilda befolkningsregister som byggts upp med alla som är födda den 15:e i varje månad, alltså ett slags systematiskt urval. Ännu i början av femtiotalet är alltså helt slumpmässiga urval ovanliga vid SCB.

Urval inom valstatistiken

I samband med 1942 års kommunalval belyser SCB för första gången valdeltagandet i olika åldersgrupper. Av kostnadsskäl använder man en urvalsundersökning ”som därtill måste bli av rätt begränsad omfattning”.

Ett litet urval ...
Det totala urvalet kommer att omfatta 3,1 procent av alla väljare eller 79 296 personer. Att man anser detta vara en ”rätt begränsad” undersökning antyder att man inte inser att det är den absoluta stickprovsstorleken – inte den relativa – som är avgörande för urvalets precision.

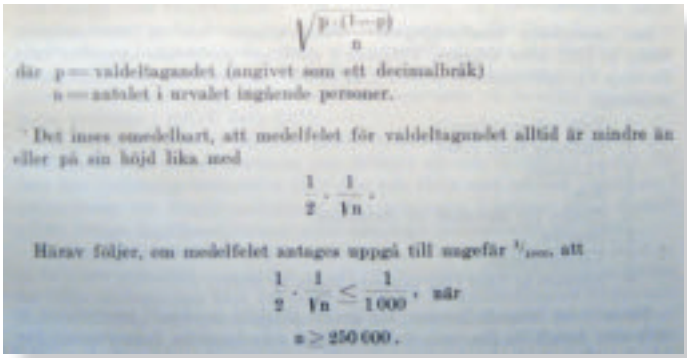
Urvalet går så till att man väljer ut 176 distrikt som är ”typiska” och ser till att partifördelningen i de utvalda distrikten nära överensstämmer med hela väljarkårens. Sedan totalundersöks röstlängderna i dessa distrikt. Det rör sig alltså, liksom i så många av de tidiga urvalsundersökningarna, om ett omdömesurval (purposive sampling).

Vid planeringen av statistiken för riksdagsmannavalet 1944 föreslår SCB att man återigen skall använda ett urval, vilket Kungl. Maj:t godkänner. Nu är inställningen till slumpmässighet en helt annan. Verket noterar: ”Den urvalsmetod, som i detta läge närmast erbjuder sig är den rent slumpmässiga. Enklaste sättet att tillämpa densamma är otvivelaktigt att, om så låter sig göra, infordra samtliga röstlängder och för bearbetning uttaga t.ex. var femte sida, var tionde sida eller liknande, allt efter den andel av samtliga röstlängder man anser urvalet skall omfatta.”

För säkerhets skull gör man en provundersökning baserad på 1940 års material, för vilket man ju känner både valdeltagande och röstutfall. Överensstämmelsen befinns vara så god att man beslutar sig för använda metoden. Den tillämpas enligt förslaget för rikets städer, med en urvalsfraktion om 10 procent. På landsbygden undersöker man istället hela valdistrikt. Vart tionde distrikt väljs ut enligt principen om systematiskt urval.

1944 års undersökning visar på en helt annan förståelse hos SCB för urvalsundersökningarnas teori och praktik än två år tidigare. När man beräknar medelfel för de siffror man fått fram blir det dock fel. För en valkrets med 30 000 valberättigade får man t.ex. fram ett medelfel på ungefär en procent eftersom man utgår från ett antagande om obundet slumpmässigt urval. De verkliga medelfelen torde vara högre, framför allt för landsbygden.

SCB beräknar medelfel för 1944 års valstatistik.

$$\sqrt{\frac{p \cdot (1-p)}{n}}$$

där p = valdeltagandet (angivet som ett decimalbråk)
n = antalet i urvalet ingående personer.

Det inses omedelbart, att medelfelet för valdeltagandet alltid är mindre än eller på sin höjd lika med

$$\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{\sqrt{n}}.$$

Härav följer, om medelfelet antages uppgå till högst $^1/_{1000}$, att

$$\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{\sqrt{n}} \leq \frac{1}{1\,000}, \text{ när}$$

$$n \geq 250\,000.$$

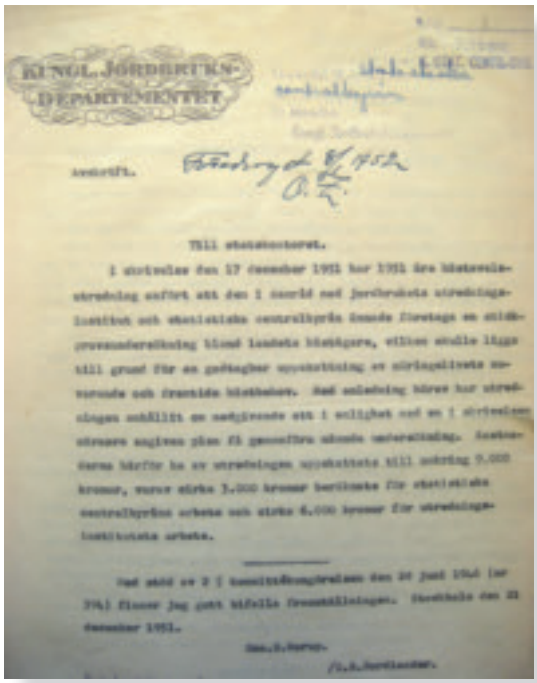
Ett genombrott; urval inom jordbruksstatistiken

Under perioden 1930–1939 har jordbruksstatistiken som tidigare nämnts utnyttjat omdömesurval för att försöka få representativitet. De representativa jordbruksräkningarna och principerna för urvalet beskrivs på följande sätt:

”Till ledning för uppgiftsinsamlarna [hushållningssällskapen] angav centralbyrån det ungefärliga antalet brukningsenheter inom varje socken [ca 10%], från vilka uppgifter borde införskaffas, och för att det insamlade materialet måtte bli så representativt som möjligt, framhölls angelägenheten att i detsamma funnes företrädda brukningsenheter från skilda delar av varje socken och från de olika storleksgrupper efter åkerarealen, som mera allmänt förekomme inom socknen”.

Till skillnad från tidigare nöjer man sig inte med att försöka konstruera ett representativt urval utan kontrollerar också resultatet av proceduren mot den senaste totalundersökningen. När det t.ex. visar sig att urvalet har för få små gårdar korrigerar man för denna skevhet med hjälp av proportionerna i totalundersökningen. Denna metodik baseras dock snarare på intuition än på vetenskaplig metod.

En tidig specialundersökning: stickprovsundersökning för Hästavelsutredningen 1952.

KUNGL. JORDBRUKS-DEPARTEMENTET

Till statistiska centralbyrån.

I skrivelse den 17 december 1951 har 1951 års hästavelsutredning anfört att den i samråd med jordbrukets utredningsinstitut och statistiska centralbyrån ämnade företaga en stickprovsundersökning bland landets hästägare, vilken skulle ligga till grund för en godtagbar uppskattning av nötkreatursbeståndets framtida hästbehov. Med anledning härav har utredningen anhållit om medgivande att i enlighet med i skrivelsen närmare angiven plan få genomföra nämnda undersökning. Kostnaderna härför ha av utredningen uppskattats till omkring 9.000 kronor, varav cirka 3.000 kronor beräknats för statistiska centralbyråns arbete och cirka 6.000 kronor för utredningsinstitutets arbete.

Uppbyggnaden av basurvalet vid SCB:s utredningsinstitut är ett annat viktigt steg i introduktionen av stickprovsmetodik inom den officiella statistiken. Denna process har beskrivits på sidan 156.

1950 tar jordbruksstatistiken ett avgörande kliv när slumpmässiga urval införs för de årliga jordbruksinventeringarna. Den urvalsmetod som används är en form av stratifierat urval av gårdar. För att ytterligare förbättra precisionen sorteras först jordbruksföretagen, varefter ett systematiskt urval dras i varje stratum. Man beräknar att kostnaden för denna urvalsinventering är ungefär en tredjedel av kostnaden för en totalinventering.

Maskinell bearbetning av statistiska data

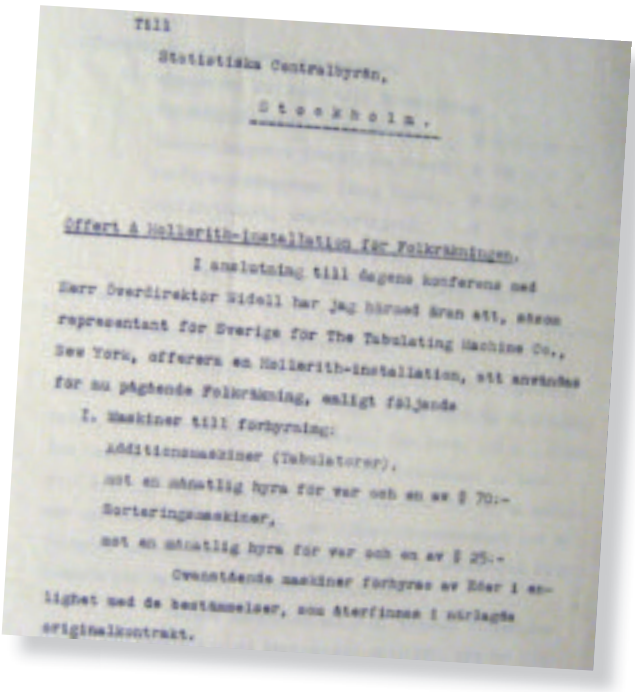
I början av 1900-talet används knappt några mekaniska räknemaskiner vid SCB och de tankar som man har på att använda den relativt nya hålkortstekniken förblir just tankar. Sverige är mycket sent att utnyttja denna teknik, som faktiskt vuxit fram som svar på ett statistiskt behov, vid de amerikanska folkräkningarna.

De första hålkortsmaskinerna i USA
I den amerikanska konstitutionens första artikels andra sektion, tredje stycket stadgas att det skall göras folkräkning i Förenta staterna vart tionde år. Denna räkning växer till en omfattande operation som hanteras av ett särskilt ämbetsverk, US Census Bureau. Trots detta tar folkräkningarna allt längre tid att genomföra. 1880 års folkräkning tar t.ex. sju år att färdigställa.

1890 års folkräkning tar dock bara två och ett halvt år, eftersom man för första gången använder en elektrisk hålkortsmaskin. Den är uppfunnen av en tjänsteman på byrån, Herman Hollerith. Senare utvecklar Hollerith sin maskin, t.ex. så att den kan "programmeras" för att ta mer än ett slags hålkort.

SCB skyndar långsamt
Den första undersökning vid SCB som använder hålkortsteknik är 1920 års folkräkning. Redan inför folkräkningen år 1900 har verket funderat på att använda tekniken, men förkastat idén. I juni 1921 skriver dock SCB till regeringen: "Numera torde emellertid den elektriska sorterings- och adderingsmetoden hava nått sådan fulländning och utveckling, att den kan anses som fullt säker och tillförlitlig."

SCB begär att få hyra Hollerithmaskiner för folkräkningen och köpa in nödvändig kringutrustning. Detta skall inte bara möjliggöra en snabbare och säkrare bearbetning av folkräkningsdata, utan också spara pengar, närmare bestämt 149 800 kr. SCB får bifall på sin begäran, och också tillstånd att få anställa "en på området erfaren tjänsteman".

Till

Statistiska Centralbyrån,

Stockholm.

Offert å Hollerith-installation för Folkräkningen.

I anslutning till dagens konferens med Herr Överdirektör Widell har jag härmed äran att, såsom representant för Sverige för The Tabulating Machine Co., New York, offerera en Hollerith-installation, att användas för nu pågående Folkräkning, enligt följande

I. Maskiner till förhyrning:

Additionsmaskiner (Tabulatorer),

mot en månatlig hyra för var och en av $ 70.-

Sorteringsmaskiner,

mot en månatlig hyra för var och en av $ 25.-

Ovannämnda maskiner förhyras av Eder i enlighet med de bestämmelser, som återfinnas i nuvarande originalkontrakt.

Offert till SCB att hyra hålkortsmaskiner från B G Brisman, generalagent för The Tabulating Machine Company.

SCB:s första hålkortsmaskiner utgörs av två tabulatorer och tre sorteringsmaskiner som hyrs av The Tabulating Machine Company – det företag som Hollerith grundat år 1896 – via dess svenska agent. Dessutom inköps 12 stansapparater, 2 kontrollstansapparater och 2 multistansapparater. Dessutom köps speciella möbler, t.ex. 14 ”punschings- eller stansbord” och 7 ”skåp till s.k. hollerithkort”. Samt naturligtvis själva hålkorten, till ett antal av drygt 6 miljoner.

Tidens hålkort har endast 45 positioner, vilket medför att alla variabler inte kan registreras. Statistiken för t.ex. ålder, kön, yrke och inkomst framställs maskinellt, medan statistik över bl.a. hushåll och religionstillhörighet görs på traditionellt sätt.

Förhoppningarna om en väsentligt snabbare publicering infrias inte, men SCB:s erfarenheter av hålkortstekniken är ändå positiva. När folkräkningen börjar bli färdig skriver verket därför till finansdepartementet och anhåller om att få förlänga hyresperioden. Detta beviljas i olika omgångar och under perioden 1925–1930 har SCB i regel tillgång till en tabulator och en sorteringsmaskin. De används bl.a. till att framställa löpande befolkningsstatistik och fattigvårdsstatistik samt vid 1927 års jordbruksräkning.

SCB hyr 1932 bl.a. tio helautomatiska stansmaskiner; helautomatisk innebär att det räcker med ”en lätt beröring av tangenterna” för att hålen skall stansas ut. Man hyr också sex sorteringsmaskiner, med något olika funktioner och två tabulatorer. Hålkorten har nu de 80 kolumner som kommer att bli standard.

IBM kan 1932 offerera ”horisontala sorteringsmaskiner” med endera en, två eller tre skrivande räknebänkar. SCB hyr två maskiner med en räknebänk och två med två räknebänkar.

I början hyr SCB all utrustning, men så småningom börjar verket köpa in vissa maskiner. Det rör sig främst om stansutrustning. 1940 äger t.ex. SCB två stansmaskiner, en checkmaskin, fyra ”key-punsches” och två kontrollstansapparater.

Hålkortsteknik införs inte vid SCB en gång för alla. Det är stor skillnad mellan de olika avdelningarna och statistikprodukterna. Viss statistik görs inte maskinellt förrän ett tag in på 1960-talet.

Det förekommer också att statistikprodukter som gjorts med hålkortsteknik går tillbaka till manuell bearbetning. Vid 1927 års jordbruksräkning används t.ex. hålkortsteknik, men vid 1932 års räkning är arbetsmarknadsläget ett annat och därför används endast manuella tekniker. Även inom befolkningsstatistiken läggs viss statistik om från maskinell till manuell bearbetning.

Läget 1949

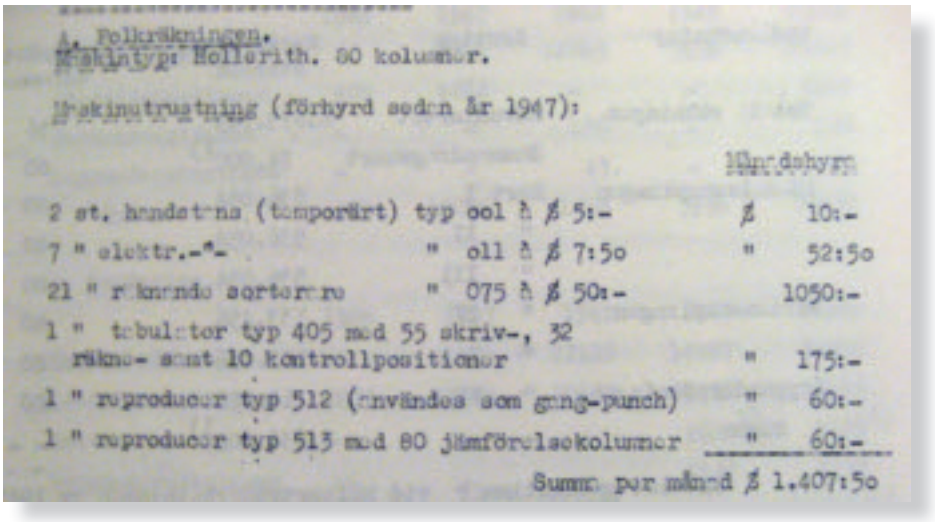
Den 1 juli 1950 inrättas en maskincentral vid SCB (se sidan 183). Då förändras drastiskt verkets förutsättningar för maskinell databehandling.

Det kan därför finnas skäl att se på situationen vid verket just före denna nyordning. 1949 används hålkortsteknik inom:

- *1945 års folkräkning*
- *Centrala automobilregistret*
- *Den årliga befolkningsstatistiken*
- *Förmögenhetsstatistiken*
- *Trafikolycksfallsstatistiken*
- *1944 års jordbruksräkning (och den kommande räkningen för 1950)*
- *1948 års valstatistik*

Hålkortsarbete vid 1945 års folkräkning

1945 års folkräkning är den ojämförligt största användaren av hålkortsmaskiner på SCB i slutet av 1940-talet. Arbetsmomenten är stansning, kontrollstansning, sortering, tabulering, reproducering (inklusive s.k. gang-punching) och bearbetning. Som mest är 43 personer sysselsatta med detta arbete. Nio rum på totalt 240 m² har utnyttjats.

A. Folkräkningen.
Maskintyp: Hollerith. 80 kolumner.

Maskinutrustning (förhyrd sedan år 1947):

		Månadshyra
2 st. handstans (temporärt) typ 001 à	₰ 5:-	₰ 10:-
7 " elektr.-"- "	011 à ₰ 7:50	" 52:50
21 " räknande sorterare "	075 à ₰ 50:-	1050:-
1 " tabulator typ 405 med 55 skriv-, 32 räkne- samt 10 kontrollpositioner		" 175:-
1 " reproducer typ 512 (användes som gang-punch)		" 60:-
1 " reproducer typ 513 med 80 jämförelsekolumner		" 60:-
	Summa per månad	₰ 1.407:50

Hålkortsutrustningen för 1945 års folkräkning kostar $ 1 407:50 i månadshyra. Till kursen 5:18 motsvarar detta "i runt tal 87 000 kr".

SCB:s maskincentral

I och med att maskincentralen inrättas äger SCB, eller rättare sagt maskincentralen som är en självständig ekonomisk enhet, såväl stansmaskiner som sorterare och tabulatorer.

Den tekniska utvecklingen går snabbt på 1950-talet, varför omsättningstakten på maskincentralen är ganska hög. Maskinerna blir snabbare och bättre. Den

nya sorterare som inköps år 1957 har t.ex. en kapacitet om 60 000 kortgenomgångar i timmen. Redan året därpå inköps ytterligare fyra snabba sorterare, samt en ”elektronisk statistikmaskin av typen 101 vilken till motsats till den motsvarande maskin, som redan finns på maskincentralen, är försedd med summastans”.

År 1959 har utvecklingen gått så långt att SCB ”efter noggranna undersökningar och kostnadsberäkningar funnit, att vissa grenar av statistiken jämte andra arbetsuppgifter med fördel kan överföras till en datamaskin”. SCB inköper en trumminnesmaskin, IBM 650. Maskincentralens personal internutbildas för sina nya arbetsuppgifter, bl.a. programmering.

Den första SCB-statistik som framställs med elektronisk databehandling är inkomstfördelningsstatistiken, som 1958 till sin huvuddel produceras på IBM:s anläggning i Stockholm.

Den första maskinen är relativt liten och köpet ses som en kortsiktig lösning. ”På längre sikt kräver en rationell lösning av liknande problem tillgång till väsentligt större och effektivare maskiner […]”.

Det tar bara två år innan SCB har köpt en betydligt större och modernare datamaskin. I maj 1961 inviger finansminister Gunnar Sträng den nya anläggningen, med en IBM 7070, en IBM 1401 och nio magnetbandsstationer. Det är den första anläggningen i sin storleksklass i Skandinavien.

IBM 7070 *är transistoriserad och kan utföra en miljon additioner i minuten. Den har ett kärnminne om 100 000 tecken. Den mindre kraftfulla maskinen 1401 används för att kommunicera med den kraftfulla 7070, t.ex. för att läsa in hålkort och skriva ut resultat.*

Räknemaskiner

Det finns också en mer decentraliserad beräkningskapacitet vid SCB i form av räknemaskiner. År 1910 finns det en additionsmaskin och tre multiplikationsmaskiner. 1940 finns det 25 additionsmaskiner och 46 multiplikationsmaskiner samt två andra räknemaskiner. Alla additionsmaskiner utom en är elektriska; alla multiplikationsmaskiner utom en är handdrivna.

SCB i mitten av 1900-talet

SCB:s andra femtioårsperiod har som helhet knappast präglats av stora visioner eller djärva satsningar. Verket utför de uppgifter som det åläggs, lojalt men utan större entusiasm.

Under nästan hela första hälften av 1900-talet lever SCB under knappa omständigheter. Besparingskraven leder till neddragningar för många statistikområden. Det är egentligen bara de stora totalräkningarna – folkräkningar och jordbruksräkningar – som får gott om resurser. Det finns exempel på ny statistik som får läggas ned efter att endast en eller två undersökningar genomförts.

Ett problem under hela perioden är den långsamma publiceringen av nästan all statistik. I regel får användarna vänta flera år på statistiken. Åtgärder för att få fram statistiken snabbare kommer inte på fråga om de kostar pengar. Nu verkar inte den sena publiceringen vara något större problem för användarna, som endera klarar sig bra med mindre aktuella siffror eller har vant sig vid situationen.

Att det finns pengar är inte någon garanti för utveckling av statistiken eller ens att det finns någon statistik alls. Jordbruksstatistiken under början av 1920-talet utgör något av ett bottennapp för svensk officiell statistik och inte heller andra statistikområden uppvisar särskilt många tecken på nytänkande eller förnyelse. Den långsamma acceptansen av maskinella hjälpmedel och av stickprovsmetodiken är också tecken på en stor konservatism.

Under 1950-talet förändras denna bild. Plötsligt är SCB ledande inom det statliga området i Sverige både på maskinsidan och när det gäller undersökningsmetodik. Nya arbetsuppgifter tillkommer och SCB börjar få status som expertorgan inom statistikområdet, något som inte varit självklart tidigare under seklet.

Det är svårt att hitta självklara förklaringar till denna utveckling. Karin Kocks chefskap, med ett större fokus på medarbetare och användare, har naturligtvis spelat en roll. SCB har också börjat förnya sin chefskader. Detta räcker dock inte som förklaring, speciellt inte som de flesta av de nya cheferna hör till ”den gamla stammen”.

De ökande kontakterna med den akademiska världen verkar ha haft en relativt stor inverkan. Professor Sten Wahlunds utredningar stärker definitivt SCB:s position. Anställningen av personer med moderna kunskaper i statistisk teori spelar också en roll. Sist men inte minst börjar den akademiska statistiken, som går mot något av en storhetsperiod, att intressera sig för den officiella statistiken och dess villkor.

Frågan är dock om inte samhällsutvecklingen i stort är det viktigaste skälet till att SCB börjar stiga fram i rampljuset. I ett samhälle där statens planering och styrning blir allt viktigare växer kraven på både bakgrundsinformation och beslutsunderlag. Samtidigt har detta samhälle blivit så komplicerat att den typ av statistik som illustreras av de olika ämbetsverkens driftsstatistik blir allt mer otillräcklig. Statistikbehoven kan inte längre fyllas genom omfattande och omsorgsfulla men i grunden enkla sammanställningar av administrativa data. När de nya kraven på statistik och statistiker växer fram gynnar detta SCB.

Dessa utvecklingslinjer är dock lättast att se med facit i hand. I mitten av 1950-talet är det långt ifrån självklart hur SCB skall komma att utvecklas.

I den nya instruktion som SCB får 1957 uttrycks t.ex. verkets ställning inom det statistiska systemet något mer svävande än tidigare. Det står inte längre att SCB är ”den centrala myndigheten på statistikområdet”, och även skrivningarna om att SCB skall ha ansvar för den statistik som inte åvilar andra myndigheter är borta. Istället står det kort och gott att ”Statistiska centralbyrån är central statsmyndighet på den officiella statistikens område och riksbyrå för folkbokföringen.”

Det kan finnas anledning att citera Karin Kocks suck från 1959 i *Statistiska centralbyrån 100 år:*
”Innebörden av orden ’central myndighet’ är icke att centralbyrån skulle ha någon myndighet över andra verk, som bearbetar officiell statistik, ej heller fylla den funktionen att aktivt deltaga som rådgivare vid omläggning av annan statistik än dess egen […]”.

Hon tröstar sig dock med att:
”I praktiken har denna bestämmelse inneburit att centralbyrån i regel erhållit på remiss de förslag på det statistiska området som framförts till Kungl. Maj:t av kommittéer och myndigheter och därigenom kunnat influera på besluten. Vid internationella och nordiska möten och i andra sammanhang har chefen för centralbyrån vidare varit den självskrivne företrädaren för den officiella statistiken, vid behov med representanter för andra verk vid sin sida.”

Hon skulle också kunna trösta sig med att det återigen sitter en utredning och funderar på hur den officiella statistiken skall organiseras. Mycket tyder på att dess förslag kommer att bli minst lika genomgripande som förslagen från 1905 års kommitté.

Internationellt samarbete

Internationella impulser har alltid varit viktiga för SCB, både när det gäller statistikens innehåll och sättet att ta fram den. Det internationella samarbetet har ibland varit formellt, t.ex. i samband med möten och konferenser, ibland informellt, t.ex. studiebesök. Den ökande globaliseringen under senare delen av 1900-talet har drastiskt ökat såväl behovet av sådant samarbete som möjligheterna till att genomföra det.

Internationella rekommendationer har ända sedan 1900-talet spelat en viktig roll för att underlätta för användare att göra internationella jämförelser. I och med EU-inträdet har en ökande andel av den svenska statistiken kommit att omfattas av unionens förordningar.

De internationella statistiska kongresserna och konferenserna
Redan Wargentin korresponderar med sin tids ledande statistiker, och den statistiska professionen är en av de första som bildar en internationell gemenskap med regelbundna möten. Dessa kommer att ha stor betydelse för SCB:s utveckling, främst som inspirationskälla.

De internationella statistiska kongresserna
I september 1853 samlas den första internationella statistiska kongressen i Bryssel. Valet av ort är en hedersbetygelse för initiativtagaren, den kände belgiske statistikern Adolphe Quetelet. Kongressen samlar deltagare från 26 länder, bland dem officiella representanter för 12 europeiska länder.

Sverige är inte representerat vid detta första möte, men redan vid den andra kongressen i Paris år 1855 deltar Sverige med officiell representation och SCB:s blivande överdirektör Fredrik Teodor Berg inkluderar kongressen i sin europeiska resa. Därefter är det en självklarhet att SCB-chefen skall delta vid varje kongress.

De internationella kongresserna hålls sedan ungefär vart tredje år t.o.m. 1878. De ger rekommendationer i både stort och smått, från införandet av nya statistikområden och genomförandet av folkräkningar till variabellistor och klassindelningar.

Internationella statistiska institutet tar över
Med tiden kommer kongresserna att spela ut sin roll. Ett skäl till detta är att de har en oklar profil, med såväl officiella delegater från olika stater som andra deltagare. Efter ett antal års försök att hitta en bra form bildas en ny internationell sammanslutning 1885 i London, Internationella statistiska institutet, ISI.

Institutet får ingen som helst officiell ställning utan förväntas få auktoritet ”genom sina medlemmars anseende och genom värdet af sina produkter”. För att säkra dess status begränsas storleken till högst 100 invalda medlemmar. Senare slopas detta tak, medan invalsproceduren har behållits. Under ISI:s mer än hundraåriga historia kommer många SCB:are att bli invalda.

Världens statistiker samlas i Stockholm

I augusti 1957 hålls ISI:s 30:e session i Stockholm. 580 deltagare och 250 medföljande hälsas välkomna av statsminister Tage Erlander i Konserthusets stora sal. Deltagarna kan under den följande veckan följa parallella vetenskapliga sessioner om bl.a. Statistical theory, Statistics of regions within countries, Statistics of transport, Statistics of road safety and traffic congestion och The application of statistics in administrations.

Några av tidens största statistiker enligt reportage i Statistisk tidskrift.

De konferenser som ISI ordnar vart tredje år har utvecklats till möten med tusentals deltagare. Och värdet för SCB av att delta kan fortfarande beskrivas med ungefär samma ord som dåvarande generaldirektören Elis Sidenbladh, använde om de tidiga kongresserna i Statistisk tidskrift 1885:

”Att de statistiska kongresserna i många stycken väl fyllt sin uppgift, derom är man temligen allmänt ense. De hafva sålunda väsentligen bidragit till inrättande af statistiska embetsverk ej blott inom en mängd europeiska länder, utan äfven inom verldsdelar utom Europa; de hafva lagt grunden till det internationella utbytet, hvarigenom de statistiska biblioteken numera ständigt öka sina bokskatter; de hafva framkallat statistiska undersökningar inom en mängd förut alldeles obrutna fält; de hafva förbättrat metoderna och publikationerna för dylika undersökningar; de hafva slutligen bland annat inledt eller förnyat den personliga bekantskapen mellan de förnämsta representanterna för den officiela och vetenskapliga statistiken, en sak af särskild betydelse inom ett område, der utbyte länder emellan af åsigter och upplysningar är nästan ständigt af behofvet.”

Det nordiska samarbetet
Samarbetet mellan de nordiska centralbyråerna har inte en fullt lika lång historia som samarbetet i ISI och dess föregångare. Det har dock troligen haft större inverkan, bl.a. för att det med åren får en stor bredd.

Träffar för centralbyråchefer
Det nordiska samarbetet inleds år 1889. Syftet är ursprungligen relativt begränsat, nämligen att ”fremme en større Ensarthed mellem de officielle statistiske Publikationer i de tre nordiske Riger.”

Initiativtagaren till mötet är chefen för Det Statistiske Centralbureau i Kristiania, Anders Kiær. Som framgår av citatet rör det sig inledningsvis om tre länder; Finland ansluter till samarbetet 1924 och Island 1927.

Det första mötet hålls i Kristiania den 4–6 juli 1889 med tre punkter på dagordningen: ”Folkräkningstabellerna”, ”Resultaten av 1890 års folkräkningar” och ”Utrikeshandelsstatistiken”. De närmaste två åren hålls möten i Stockholm och Köpenhamn. Därefter bestämmer sig för att mötas vart tredje år, en modell som behållits sedan dess, med vissa mindre variationer, som t.ex. ett uppehåll under andra världskriget.

En vidgad deltagarkrets
Vid de första mötena deltar endast chefer för de tre centralbyråerna. Med tiden kommer dock allt fler att delta, t.ex. experter på de områden som behandlas på mötet. Trots denna vidgade deltagarkrets kallas mötena fortfarande för chefsmöten.

År 1927 kompletteras chefsmötet med ett möte för de nordiska statistiska föreningarna. Detta nordiska statistikermöte varar i två dagar och samlar hela 103 deltagare. Att hålla dessa två möten i tidsmässig och geografisk anslutning till varandra visar sig lyckat, men det är inte förrän 1967 som kopplingen blir permanent.

Frågor på dagordningen
Vid de första chefsmötena står undersökningarna i sig – inklusive resultaten – och presentationsfrågor i centrum. Metodfrågor tas för första gången upp vid det femte mötet, i Stockholm 1897, i och med att Anders Kiær presenterar ”Den representative undersøkningsmetodiken” (se sidan 242). Därefter dröjer det dock ända till 1939 innan nästa renodlade metodfråga, ”Några synpunkter på indexfrågor”, behandlas.

I tablån nedan ges några exempel på de olika områden som behandlas på chefsmötena och när de först tas upp:

Område	År	Dagordningspunkt
Klassificering och nomenklatur	1900	Om befolkningens social gruppering
	1917	Klassificering efter yrke
Organisationsfrågor	1935	Organisationen av den särskilda folkräkningen i Sverige
	1952	Vissa organisationsproblem i de statliga statistiska byråerna
Tekniska hjälpmedel	1960	Teknisk samverkan med speciell inriktning på elektronisk databehandling
Registerstatistik	1967	Statistiska utnyttjande av administrativa register
EU-frågor	1970	Statistisk samordning inom EEC-länderna
	1973	Det statistiska samarbetet i EG och konsekvenserna för dansk statistikproduktion av Danmarks medlemskap i EG
Uppgiftslämnarfrågor	1954	Kontakten med uppgiftslämnare och konsumenter
	1966	Sekretessfrågan
Uppdragsfrågor	1976	Marknadsföring av den officiella statistiken

Samordningsfrågor har redan från början varit ett huvudtema på chefsmötena. Detta gäller såväl publicering – nordiska statistiska årsböcker eller motsvarande är nog det mest frekventa ämnet på mötena – som ämnessamordning.

Naturligt nog speglar dagordningarna också nya områden för den officiella statistiken. Redan 1894 diskuterar man ”Arbetslöner och andra löne- och intäktsförhållande” och 1897 är ett av de tre ämnena ”Statistik över arbetskonflikter”. 1924 ägnas tre rapporter åt ekonomisk statistik och 1936 diskuteras för första gången hur nationalräkenskaper bör läggas upp. Miljöstatistik behandlas första gången 1989.

Sammantaget är det en imponerande bredd på de ämnen som stått på agendan. I många fall tas nyheter upp relativt snabbt, även om det naturligtvis också finns exempel på motsatsen. Efter den goda starten med stickprovsmetodik dröjer det t.ex. mer än femtio år innan urvalsmetodiken diskuteras igen.

Nordiskt statistiskt sekretariat
1969 inrättas ett nordiskt statistiskt sekretariat. Det förläggs till Köpenhamn och får bl.a. ansvaret för Nordisk statistisk årsbok, som då redan har givits ut i sex år. Sekretariatet är delvis finansierat av Nordiska rådet och finns kvar till 1996.

De nordiska utskotten och kontaktnäten

Vidgningen av chefsmötena, både vad gäller ämnen och deltagare, medför att alltmer specialiserade ämnen tas upp. Den leder också till att särskilda utskott bildas.

Det första fröet till nordiska arbetsgrupper sås faktiskt utanför centralbyråernas krets. Vid en nordisk socialministerkonferens 1945 tillsätts två internordiska delegationer för statistik över sociala utgifter respektive lönestatistik, och senare tillkommer en expertgrupp för levnadskostnader.

Vid det nordiska chefsmötet i Köpenhamn 1952 beslutar man att förstärka detta samarbete genom att tillsätta arbetsutskott för fyra områden, nämligen befolkningsstatistik, transportstatistik, näringsstatistik och kreditmarknadsstatistik. Utskotten skall huvudsakligen arbeta per korrespondens och i princip mötas en gång per år, växelvis i Danmark, Finland, Norge och Sverige. Länderna har hand om ordförandeskapet för var sitt utskott.

Utskottens uppgifter är i första hand att diskutera metod- och samordningsfrågor. De skall också dryfta förslag från internationella organisationer och samordna det internationella agerandet.

Efter hand växer antalet arbetsutskott och får något annorlunda avgränsningar. År 1964 finns t.ex. åtta utskott:

- *Befolknings- och arbetskraftsstatistik*
- *Industri- och annan näringsstatistik*
- *Samfärdselstatistik*
- *Nationalräkenskaper*
- *Undervisnings- och annan kulturstatistik*
- *Lantbruksstatistik*
- *Teknisk samverkan*
- *Socialstatistik (inkl. lönestatistik)*

På 1990-talet ersätts arbetsutskotten med kontaktnät. Dessa skall i första hand utbyta information utan att behöva träffas. I början av 2000-talet finns det drygt 40 olika kontaktnät. Det finns också ett omfattande direktutbyte av erfarenheter mellan de nordiska statistikbyråerna.

FN, OECD och annat internationellt samarbete

Efter första världskriget börjar det personliga utbytet av erfarenheter i internationella sammanhang ta fart, om än i mycket begränsad omfattning. Naturligt nog är det befolknings- och jordbruksstatistikområdena som är föremål för de första utlandsresorna som inte företas av verkschefen. Utbytet stoppas inte ens av andra världskriget: I april 1943 är överdirektör Höijer inbjuden till Tyskland och passar på att studera ”de av tyska myndigheter vidtagna åtgärderna för statistikens rationalisering”.

Internationellt samarbete efter andra världskriget

Efter andra världskrigets slut blir det internationella samarbetet mycket mer intensivt. Ett skäl till det ökade utbytet är det ökande intresset för statistik och för internationella jämförelser, samtidigt som kommunikationerna blir snabbare. Sverige deltar t.ex. i de årliga Conference of European Statisticians, CES, som anordnas av Economic Commission of Europe (ECE) i Genève. En annan orsak är att Förenta Nationernas, FN, olika fackorgan – FAO, ILO, WHO m.fl. – är mycket aktiva på statistikområdet, och att SCB deltar alltmer i detta arbete. Fackorganen utarbetar rekommendationer och standarder samt anordnar möten för såväl tekniker som beslutsfattare.

När SCB efter centraliseringen företräder nästan all svensk statistik intensifieras det internationella samarbetet, särskilt som GD Ingvar Ohlsson har stort intresse för området. Antalet internationella resor, som under mellankrigstiden uppgår till en eller två per år, ökar stadigt. I början av 1960-talet är antalet resor per år mindre än 20, medan det mot slutet är över 50. Fortfarande är det nästan bara högre chefer som reser. Och ännu på 70-talet är utlandsresor så ovanliga att den som gjort en sådan förväntas skriva en notis i Statistisk tidskrift om resans ändamål, genomförande och resultat.

Från denna relativt låga nivå ökar resandet kraftigt. Budgetåret 1970/71 görs 69 utlandsresor, varav 48 är inom Norden. Trettio år senare görs 670 utlandsresor, tjänsteexporten oräknad. Nu är det EU som övertagit rollen som vanligaste resmål; drygt hälften av resorna rör EU-samarbetet.

Statistics Sweden
SCB:s engelska namn är inledningsvis en ren översättning, om vanligen Central Office of Statistics. År 1982 byts detta namn mot Statistics sweden.

EU-anpassningen av statistiken behandlas på sidan 371.

Statistiksamarbete inom EU

1994 börjar ett samarbetsavtal gälla mellan dåvarande EG och den lösare handelsorganisationen EFTA som Sverige tillhör. I det s.k. EES-avtalets bilaga XXI stadgas att vissa rättsakter inom EG, bl.a. inom statistikområdet, även skall gälla övriga deltagande länder.

För SCB:s del startar dock samarbetet med EG startat flera år tidigare. I samband med att förhandlingarna mellan EFTA och EG inleds, börjar SCB delta aktivt både i det löpande arbetet och i utvecklingsarbete inom bl.a. områdena turism, forskning och finansräkenskaper. Antalet resor till Luxemburg, där EG:s statistikbyrå ligger, och övriga EG-länder uppgår till drygt 110 budgetåret 1990/91. Denna siffra innebär är en fördubbling jämfört med budgetåret innan och den kommer i sin tur att fördubblas igen till nästa budgetår.

Medlemskapet i EU, som gemenskapen nu kallas, år 1995 medför naturligtvis en intensifiering av kontakterna. SCB deltar i princip i alla arbetsgrupper inom de statistikområden som verket har ansvar för, och även inom de flesta där verket inte har statistikansvar men ändå producerar statistiken.

Ordförandeskapshalvåret
Ordförandeskapet inom EU roterar mellan alla medlemsländer och Sveriges första ordförande period inträffar det första halvåret 2001. Med ordförandeskapet följer ett ansvar på alla områden som omfattas av EU-samarbetet. För SCB:s del innebär det att man får ansvar för det statistiska samarbetet varför SCB tar över ordförandeskapet i två statistiska arbetsgrupper. I dessa grupper har ordförandelandet begränsade möjligheter att sätta en egen agenda, eftersom de flesta frågor "ärvs" av det tidigare ordförandelandet. SCB sammanfattar sina erfarenheter med att man anser sig ha ökat öppenheten i processen men att detta är en trög procedur.

SCB satsar också på att sprida statistisk information om aktuella EU-frågor på sin webbplats. De områden som Sverige prioriterar, nämligen sysselsättningen, miljön och utvidgningen av EU, ägnas särskild uppmärksamhet. SCB ger t.ex. tillsammans med Naturvårdsverket ut en publikation om indikatorer för hållbar utveckling på engelska.

Samarbetet inom EU har en annan karaktär än tidigare internationellt samarbete genom att unionen har gemensamma lagar och förordningar. Detta innebär att Sverige måste följa alla förordningar på statistikområdet och att det blir viktigt att i ett tidigt skede försöka påverka dem. Även informationsutbytet inom de olika områdena blir mer intensivt. År 2007 deltar SCB:are i 118 arbetsgrupper och gör 352 EU-resor.

Internationellt samarbete

	2005	2006	2007
Antal nya EU-rättsakter inom statistikområdet	46	27	31
Totalt antal EU-rättsakter inom statistikområdet	278	305	336
Antal EU-arbetsgrupper inom statistikområdet	151	150	150
Antal EU-arbetsgrupper med deltagande från SCB	117	120	118
Antal utlandsresor	790	778	798
varav EU-resor	298	351	352
Tjänsteexporten			
Antal utlandsstationerade långtidskonsulter	10	15	16
Antal korttidsuppdrag	430	400	375
Antal mottagna studiebesök	25	40	35

Antalet EU-rättsakter inom statistikområdet ökar stadigt, liksom antalet resor som SCB:are gör till EU.

Nu är det 1962
– Det kalla kriget hettar till under Kubakrisen
– Världens första kommunikationssatellit, Telstar, sänds upp
– Algeriet blir självständigt från Frankrike
– Filmskådespelerskan Marilyn Monroe avlider

– Den nioåriga grundskolan införs efter en försöksperiod
– Familjeprogrammet Hylands hörna har premiär i TV
– Sverige vinner VM i ishockey i Colorado Springs
– Eyvind Johnson tilldelas Nordiska rådets nyinstiftade litteraturpris

Expansion och konkurrens: 1962–2008

Den sista tredjedelen av SCB:s 150-åriga historia är den mest dramatiska. Den inleds med en nästan fullständig centralisering av den svenska statistiken. All statlig statistik utom den som har sin huvudanvändning inom den egna myndigheten, skall samlas till SCB som äntligen gör skäl för C:et i sitt namn.

Eftersom denna överflyttning sammanfaller med en utbyggnad av existerande statistik och introduktion av ny statistik expanderar SCB kraftigt under sextiotalet och början av sjuttiotalet. I slutet av 1970-talet uppnår SCB sin högsta personalstyrka: drygt 2 500 personer, varav 340 intervjuare.

Denna personalökning sker samtidigt som verket på allvar börjar dra nytta av IT-utvecklingen. Efter en relativt lång övergångsfas kan rutinarbete börja överföras från människa till maskin. Detta ger både snabbare och säkrare statistik. Det leder också till att allt mer statistik produceras av allt färre personer. I början av 1990-talet är SCB:s personalstyrka nere i ca 1 600 personer och i början av 2000-talet har antalet stabiliserats till kring 1 300.

Synen på personalen förändras. Lönesättningen som legat först på regeringens och sedan SCB-chefens bord blir föremål för förhandlingar mellan verket och fackföreningarna. Personalfrågor blir allt viktigare och SCB blir något av en föregångare bland statliga verk vad gäller bl.a. internutbildning.

En större personal kräver större lokaler. SCB får äntligen en samlad lokallösning i kvarteret Garnisonen på Östermalm i Stockholm, med inflyttning år 1971. Då har redan en produktionsfilial etablerats i Örebro. Med tiden får SCB fler anställda i Örebro än i Stockholm.

Den statistik som SCB producerar kopplas i allt högre grad till användarnas behov. Detta sker inte bara genom styrning från regeringen, utan också genom ökade kontakter med användare, bl.a. i olika råd och nämnder.

Under andra delen av 1900-talet tillkommer helt nya statistikområden som t.ex. miljöstatistik, medan individstatistiken kraftigt utökas. Utbyggnad av den ekonomiska statistiken pågår under hela denna period. Allt fler områden, t.ex. resande och transporter, belyses ur både ekonomisk synvinkel och miljösynvinkel.

Ett annat område som blir allt viktigare är arbetsmarknaden. Förutom arbetskraftsstatistik tar SCB fram statistik som belyser hur individer rör sig mellan utbildning, arbete och arbetslöshet.

Man kunde vänta sig att jordbruksstatistiken skulle minska i takt med att Sverige blir alltmer industrialiserat. Jordbruksnäringen är dock hårt reglerad och de inblandade parterna kräver och får allt bättre jordbruksstatistik. Inte förrän i slutet av 1980-talet minskar denna statistik i omfattning i och med avregleringen av jordbrukssektorn.

SCB och dess statistik blir också alltmer uppmärksammade i massmedia. Detta är inte bara till fördel för verket. Med början i en upprörd debatt om 1970 års folk- och bostadsräkning ges SCB en roll som symbol för storebrorssamhället. Ibland växer debatten nästan till en presskampanj mot verket, t.ex. inför det Orwellska året 1984.

Andelen uppdragsverksamhet ökar sakta men inte särskilt dramatiskt under perioden, ända till 1993. Då skrivs ett nytt kapitel i historien om centralisering och decentralisering av den officiella statistiken. Ansvaret för en tredjedel av SCB:s anslagsstatistik flyttas till olika fackmyndigheter. De flesta av dessa beslutar att låta SCB fortsätta att producera statistiken och SCB:s verksamhet består plötsligt till hälften av uppdrag.

År 1995 blir Sverige medlem i Europeiska unionen, EU. För statistiken innebär det att det europeiska samarbete som redan inletts nu får högsta prioritet. Den svenska statistikens innehåll kommer i allt högre grad att bestämmas av lagar och förordningar inom EU. Detta gäller t.ex. nästan all ekonomisk statistik.

SCB torde vara ett av de statliga verk som dragit störst nytta av IT-utvecklingen. Till en början rör det sig i huvudsak om allt kraftfullare stordatorer. På 1980-talet introduceras persondatorer vid SCB, först inom administrationen och sedan inom statistikproduktionen. Vid sekelskiftet lämnar SCB helt stordatorvärlden och satsar på client/serverteknik.

En annan utveckling inom IT-området som får stor inverkan på SCB, är den explosionsartade användningen av internet. Redan 1995 börjar SCB göra all statistik tillgänglig på sin webbplats och 1999 tas beslut om att all statistik skall publiceras elektroniskt. Allt färre publikationer kommer i tryckta versioner.

År 2008 är SCB en viktig del i informationssamhället. 1854 års statistiska kommitté, 1905 års statistiska kommitté och 1956 års statistikkommitté skulle troligen vara nöjda med utvecklingen.

En ny utredning – som får igenom sina förslag

Inte någon av alla statistikutredningar under första hälften av 1900-talet har egentligen lett till några större resultat vad gäller samordning av den svenska statistiken. Sist i raden är 1948 års statistikutredning som avger sitt förslag i maj 1953. Eftersom framför allt de tunga statistikproducerande myndigheterna, bland dem SCB, är kritiska läggs även detta samordningsförslag på hyllan.

Liksom i början av seklet är Statistiska föreningen aktiv, och den kräver 1955 i ett brev till Kungl. Maj:t att samordningen av det statistiska systemet skall ses över. Också från andra håll, t.ex. Konjunkturinstitutet och de akademiska statistikerna, påpekas behovet av en förändring. Resultatet blir en ny utredning.

Ingvar Ohlsson

Överdirektör 1958–1961
Generaldirektör 1961–1978

Ingvar Ohlsson föds 1918. Han anställs efter avlagd fil. kand. vid Konjunkturinstitutet, där han lägger grunden till de svenska nationalräkenskaperna. 1953 doktorerar han på avhandlingen *On National Accounting*.

Efter en period på Finansdepartementet blir Ingvar Ohlsson 1958 chef för SCB, alldeles före den stora centraliseringen. Under hans chefstid förvandlas SCB från ett relativt perifert ämbetsverk till en myndighet med över 2 500 anställda, en central aktör inom svenskt samhällsliv.

Ingvar Ohlsson har även ansvaret för en genomgripande modernisering av SCB. Troligen är hans tjugoåriga chefstid den period i SCB:s historia som innebär de största förändringarna för verket, vad gäller såväl storlek och organisation som sättet att producera statistik.

1956 års statistikkommitté
Vid tillsättandet av den nya kommittén konstaterar tillförordnade finansministern Sigurd Lindholm inledningsvis att den svenska statistiken är starkt decentraliserad till över tjugo ansvariga ämbetsverk och myndigheter. Han noterar att detta har en historisk bakgrund och att försök att samordna den officiella statistiken inte saknats, men att dessa ”endast givit begränsade resultat”.

Utredningens uppdrag
Ministern konstaterar att den nuvarande decentraliseringen skapar problem, men att uppdraget ändå är att göra en förutsättningslös översyn av det statistiska systemet.

Förutom de vanliga skälen för samordning – t.ex. kostnadsbesparingar – lyfter finansministern fram tre aspekter. Den första, som också Statistiska föreningen understrukit, är användarnas och uppgiftslämnarnas intressen. De två andra är utvecklingen inom samplingmetodiken och tillkomsten av elektronisk databehandling, vilka båda talar för en centralisering:
”För att dessa hjälpmedel skall kunna utnyttjas rationellt fordras att de beredes en hög och jämn sysselsättning. Det förefaller sannolikt att detta lättare kan åstadkommas om det statliga statistiska arbetet i högre grad än nu är fallet koncentreras till större enheter.”

En skiftande sammansättning
Ordförande i utredningen, som tar sig namnet 1956 års statistikkommitté, blir professor Ingvar Svennilson. Övriga ledamöter är förstakammarledamoten Yngve Möller, SCB:s överdirektör Ingvar Ohlsson, chefen för LO:s utredningsavdelning Rudolf Meidner, ekonomidirektör Nils Wadstein och byråchef Sven Moberg. Till sekreterare utses Olof Lindahl.

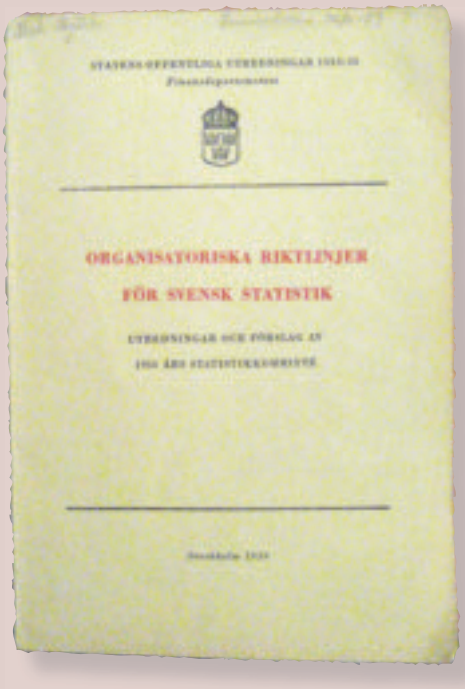
Utredningens sammansättning kommer att variera på ett anmärkningsvärt sätt under de tre år den är verksam. Efter ungefär ett års arbete förstärks utredningen med professorn i statistik Herman Wold. Under det närmast kommande året beviljas i tur och ordning Rudolf Meidner, Ingvar Ohlsson, Herman Wold och Yngve Möller entledigande från utredningen. De ersätts av de något mindre namnkunniga Tord Ekström, Sven Mellqvist och Georg Ringström.

Vissa av avhoppen är enkla att förklara, t.ex. Ingvar Ohlssons när han blir chef för SCB. Andra torde bero på vissa motsättningar inom och kring utredningen. Bland annat har universitetsvärlden mycket bestämda uppfattningar i många frågor. Kommitténs betänkande presenteras i oktober 1959 som SOU 1959:33.

Inledningen av 1956 års statistikkommittés rapport: en bild av tidens tro på den tekniska och sociala ingenjörskonsten

”Den utveckling som äger rum i vårt samhälle kan sägas vara grundad på en strävan inom all verksamhet mot en ökande rationalitet. Det traditionellt hantverksmässiga ersätts av den studerade tekniken, det skönsmässiga omdömet av den precisa mätningen och ett studium av kvantitativa sammanhang. Utbildningen inriktas i växande grad på att skola människorna för en ökad rationalitet i yrkeslivet.

Exempel på denna utvecklingstendens kan hämtas från alla områden av samhällslivet. Teknikerna studerar sambandet mellan råvaruförbrukning och produktionsresultat, arbetsstudiemannen mellan arbetsinsats och produktion, jordbrukaren mellan sådd och skörd; affärsmannen gör sina marknadsundersökningar; arkitekten analyserar förhållandet mellan levnadsvanor och utrymmesbehov; läkaren studerar sambandet mellan miljö och sjukdom, socialpolitikern mellan miljö och socialt beteende, pedagogen mellan begåvning, studieresultat och yrkesval, politikern mellan socialstruktur och valresultat, ekonomen mellan olika sidor av det ekonomiska livet. All denna forskning och analys siktar att möjliggöra ett mera rationellt val av medel för att uppnå ett eftersträvat resultat.

ORGANISATORISKA RIKTLINJER
FÖR SVENSK STATISTIK

1956 års statistikutrednings betänkande. Exemplaret har tillhört byråchef Leif Björk vid Socialstyrelsen, som senare får samma tjänst vid SCB.

Grundvalen för denna verksamhet är en mätning av olika företeelser, en registrering av data. Det systematiska ordnande av dessa data, som är nödvändigt för deras utnyttjande, kallar vi statistik. Även där det ordet inte användes, utgör statistik sålunda en allt viktigare grundval för handlandet inom alla delar av samhällslivet, och i vilken form den än organiseras, växer ständigt omfattningen av den verksamhet som går ut på att registrera data och bearbeta dem statistiskt. Liksom för den tekniska forskningen måste vi därför för den statistiska verksamheten i vid bemärkelse räkna med en relativt snabbt stigande trend.”

Utredningens överväganden och förslag

I jämförelse med tidigare statistikutredningar gör 1956 års kommitté en mindre ambitiös genomgång av den officiella statistikens utveckling och dagsläge, men ett mer ambitiöst försök att behandla statistikens roll i samhället.

Fyra utgångspunkter
Kommittén börjar med att ange sina utgångspunkter:

a) Statistiken skall utformas för operationell användning

b) Statistiken måste vara rörlig

c) Möjligheter måste skapas till statistiska kombinationer

d) Statistikproduktionen måste rationaliseras.

Med den andra punkten menar man att statistiken måste anpassas till nya behov och med den tredje avses att olika statistiska material måste kunna samutnyttjas, t.ex. genom att de använder samma definitioner.

Dessa utgångspunkter leder kommittén till att introducera begreppet ”statistiskt system”. Att utforma ett sådant system, där prioritering och utveckling kan ske på ett rationellt sätt, ser utredningen som sin huvuduppgift.

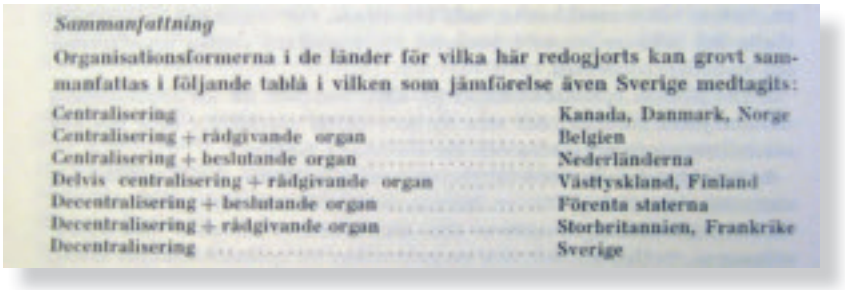
Statlig statistik i slutet av 1950-talet
Utredningen finner att 31 statliga verk producerar officiell statistik. Man räknar då inte bara in den statistik som publiceras i Sveriges officiella statistik (SOS), utan all statlig statistik som offentliggörs.

Den totala kostnaden för den officiella statistiken är drygt 11,3 miljoner kronor. SCB är det största av de 31 verken med en budget på 2,7 miljoner kronor, följt av Socialstyrelsen med drygt 1,5 miljoner och Kommerskollegium med knappt 1,5 miljoner. Bland andra verk med betydande statistikproduktion kan nämnas Lantbruksstyrelsen (950 000 kr), Riksförsäkringsanstalten (900 000 kr) och Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen (500 000 kr).

Statistik om statistiker
Kommittén konstaterar att antalet statistiker i Sverige har ökat snabbt. Den beräknar att det i juni 1959 vid de statliga statistikproducerande verken finns 13 byråchefer/byrådirektörer, 99½ övriga akademiker och 393 biträden. SCB är den största arbetsgivaren med 5 byråchefer/byrådirektörer, 21½ övriga akademiker och 132 biträden.

I enlighet med sina direktiv lyfter utredningen särskilt fram konsumentfrågor, uppgiftslämnarfrågor och samordningsfrågor. Konsument- och uppgiftslämnarfrågor har visserligen behandlats också av tidigare statistikutredningar, men får nu en mycket mer central roll.

Man för ingående resonemang om hur kontakterna med konsumenterna kan organiseras, om hur uppgiftslämnarbördan – ett nytt begrepp – kan begränsas och om hur register kan användas som samordningsinstrument. Allt detta gör att utredningen känns ganska modern även för en nutida läsare.

Sammanfattning

Organisationsformerna i de länder för vilka här redogjorts kan grovt sammanfattas i följande tablå i vilken som jämförelse även Sverige medtagits:

Centralisering	Kanada, Danmark, Norge
Centralisering + rådgivande organ	Belgien
Centralisering + beslutande organ	Nederländerna
Delvis centralisering + rådgivande organ	Västtyskland, Finland
Decentralisering + beslutande organ	Förenta staterna
Decentralisering + rådgivande organ	Storbritannien, Frankrike
Decentralisering	Sverige

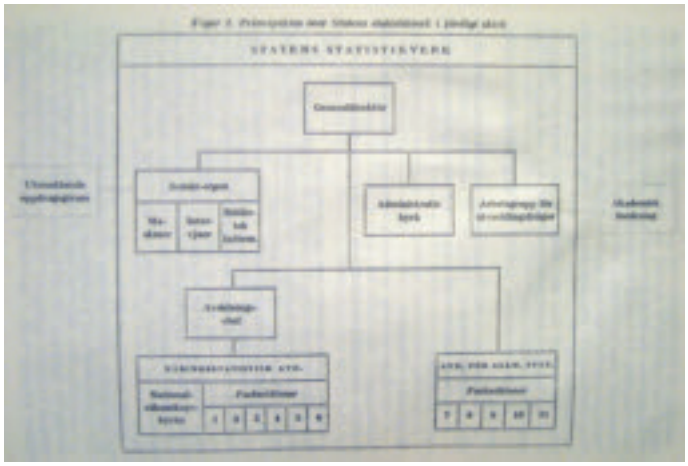
Utredningen noterar att Sverige är det enda undersökta landet som har decentraliserad statistikproduktion utan samordning.

Kommittén är definitivt för en ökad centralisering. Argumentet om behov av sakkunskap inom respektive sakområde avfärdas:

”Det föreligger alltså [ett antal] olika möjligheter även vid statistikens förläggning till ett verk som inte har administrativa befogenheter på området skapa förutsättningar för en sakkunnig behandling av statistiken. Det väsentliga är, att det statistikproducerande organet håller nära kontakt med viktigare konsumenter, med uppgiftslämnare och övrig sakkunskap på området.”

Centralisering till Statens statistikverk

Den statliga statistiken bör i största möjliga utsträckning koncentreras till ett nytt verk, lämpligen kallat Statens statistikverk. Detta skall byggas upp under en femårsperiod med SCB som stomme. Genom att föreslå inrättandet av ett nytt verk vill man betona ”att det i den nya organisationen jämfört med centralbyråns nuvarande organisation är fråga om dels en väsentlig utvidgning av produktionens omfång och [dels] att ge ett organisatoriskt uttryck åt väsentliga, för närvarande till följd av statistikens splittring och bristande resurser, icke tillgodosedda samordningsbehov.”

*Det nya **Statens statistikverk enligt SOU 1959:33**.*

Utredningen gör en summarisk genomgång av all statlig statistik för att avgöra vilken som bör föras till det nya statistikverket. Resultatet blir en indelning av den statliga statistiken i tre delar: sådan som skall föras över till det nya statistikverket, sådan som skall ligga kvar på andra verk och sådan ”vars inordnande i statens statistikverk helt eller delvis kan övervägas.”

För en stor del av statistiken föreslås alltså ytterligare utredande.

Statistikverkets interna organisation
Kommittén anser att Statens statistikverk skall koncentrera sig på statistiska frågor, varför folkbokförings- och namnfrågor bör förläggas till andra organ.

Det nya verket föreslås få två stora avdelningar, en näringsstatistisk och en allmän.

Dessutom skall där finnas ett antal serviceorgan, t.ex. maskincentral och intervjuinstitut, en administrativ enhet och en särskild arbetsgrupp för utvecklingsfrågor.

En delegationen för statistikfrågor
Den föreslagna koncentrationen av svensk statistik är en genomgripande reform. Därför skall överflyttningen av verksamhet till det nya statistikverket ske successivt över en femårsperiod.

Kommittén föreslår att omläggningsarbetet skall ledas av ett särskilt organ, en delegation. Med en lätt överdrift kan man säga att delegationen skall lösa alla de frågor, både principiella och konkreta, som kommittén inte hunnit med. Man skall t.ex. avväga statistikproduktionen med hänsyn till aktuella samhällsintressen, samordna den statliga statistiken och integrera den med administrativ databehandling (ADB).

Remissbehandling och beslut
Flera av remissinstanserna noterar att utredningen inte fullgjort sitt uppdrag utan lämnat kvar stora delar till den planerade delegationen för statistikfrågor. I övrigt är de flesta av de tunga statistikproducerande verken positiva till grundidén med ökad centralisering. Många ser dock problem med att överföra just deras statistik till det nya verket.

Ett blandat mottagande
Ett av de mest positiva remissvaren avges av Konjunkturinstitutet, som är både producent och användare av ekonomisk statistik. Denna inställning är naturlig eftersom institutet tidigare har agerat för en bättre samordning av denna statistik. Mer negativt till en centralisering är Kommerskollegium, som ”anser sig med anledning härav och av vad som tidigare anförts böra förorda det decentraliserade systemet – i allt fall i vad avser näringsstatistik av sådan art som produceras inom kollegium”. Intressant är att medan Socialstyrelsen avstyrker att dess statistik överförs till det nya statistikverket, så reserverar sig dess två statistiska byråchefer till förmån för en överflyttning.

De flesta remissinstanser ser fördelar med en ökad användning av datamaskiner. Återigen är Kommerskollegium negativt: ”Utan sådana [noggranna] undersökningar är det omöjligt att bilda sig en uppfattning om det verkligen är förenat med påtagliga fördelar att övergå till att använda nämnda elektroniska maskin för kollegii statistik.”

SCB ansluter sig till utredningens resonemang, särskilt till dess förslag att lösa samordningsproblemen genom centralisering. Däremot tror man inte att Delegationen för statistikfrågor kommer att ha vare sig tid eller resurser för att lösa sitt uppdrag.

Det enda helt avfärdande remissyttrandet kommer från de fyra statistikprofessorerna Quensel, Wold, Malmquist och Hyrenius. De anser inte att utredningens analys är djup nog och sammanfattar sina åsikter: ”Vi avstyrker därför, att betänkandet lägges till grund för arbetet på att skapa ett svenskt statistiskt system”.

Beslut om centralisering

Regeringens proposition nr 104/1960 följer i sina huvuddrag utredningens förslag. All statlig statistik som inte av administrativa skäl är bunden till ett visst verk skall koncentreras till SCB – regeringen tycker att det är onödigt att skapa ett nytt verk. Delegationen för statistikfrågor inrättas för att fr.o.m. den 1 juli 1960 leda omläggningen. Riksdagen antar propositionen.

Under fem år skall nu viss specificerad statistik föras över till SCB från bl.a. Kommerskollegium, Skolverket och Socialstyrelsen. Under samma tid skall frågan om ytterligare överföringar prövas, så att ”den ytterligare statistiska verksamhet varom beslut kan komma att fattas på grundval av statistikdelegationens förslag” också förs över. I propositionen nämns också att SCB kan få ansvaret för statistikgrenar som ännu befinner sig på försöksstadiet, t.ex. arbetskraftsundersökningar och levnadskostnadsundersökningar.

Delegationen för statistikfrågor 1960–1965

Delegationen för statistikfrågor får alltså en mycket viktig roll. Den har mycket fria händer vad gäller omorganisationen av svensk statistik.

Delegationens sammansättning

Det är inte några små uppgifter som delegationen får på sitt bord, men så har den också en bred och imponerande kompetens. Ordförande är Halvdan Åstrand, VD i Sveriges jordbrukskasseförbund, och vice ordförande är SCB:s chef Ingvar Ohlsson. Övriga ledamöter är docent Tore Dalenius vid Stockholms högskola, direktör Arne Henriksson från LKAB, professor Sten Malmquist vid Stockholms högskola, chefen för finansdepartementets budgetavdelning Georg Ringström och föreståndaren för Jernkontorets statistikavdelning Erik Ruist. Till chef för delegationens kansli utses byråchef Lennart Fastbom, senare överdirektör vid SCB.

Förslag om SCB:s nya organisation

Delegationen arbetar inledningsvis mest med organisationsfrågor och med att konkretisera riksdagens beslut. Den inrättar särskilda arbetsgrupper för praktiska frågor som t.ex. överflyttning av personal och hålkortsmaskiner.

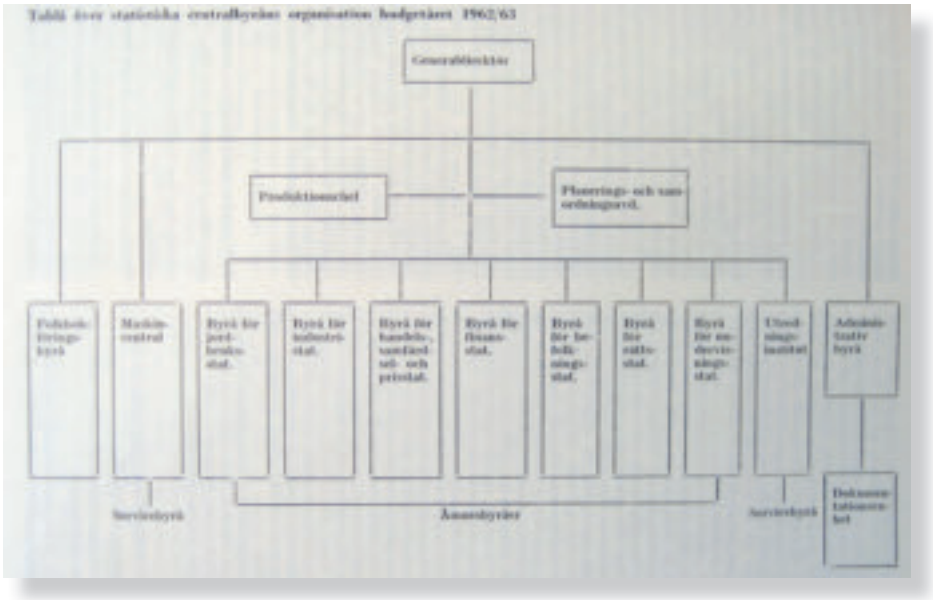
Hösten 1961 avger delegationen förslag till SCB:s inre organisation med ämnesbyråer som indelas efter uppgiftslämnarkategorier.

Delegationen föreslår också lämpliga tjänsteställningar, alltså lönegrader, för cheferna. I ett fall har dock riksdagen redan fattat beslut: SCB:s chef har fr.o.m. den 1 juli 1961 generaldirektörs tjänsteställning.

Fortsatt centralisering

I oktober 1962 kommer delegationen med en rapport med en genomgång av vissa områden som inte täcks av tidigare riksdagsbeslut. Man föreslår att ansvaret för nationalräkenskaperna skall föras över från Konjunkturinstitutet och att huvuddelen av socialvårdsstatistiken skall föras över från Socialstyrelsen.

Samma höst kommer delegationen med förslag om att ett företagsregister skall skapas, ett arbete som riksdagen sedan beviljar medel till. Delegationen föreslår också en nämnd för statistikfrågor, något som dock inte genomförs (se sidan 389).

SCB:s organisation efter riksdagens beslut. Den föreslagna tjänsten som planeringschef finns inte med, men den inrättas redan 1965.

Förslag om bostads- och byggnadsstatistikens överförande

Hösten 1964 är delegationen klar med sin analys av bostads- och byggnadsstatistiken. Man noterar att statistiken är splittrad på många myndigheter och dessutom snarare tillgodoser interna behov än utomstående konsumenters önskemål. Utvecklingsarbetet är också tillbakasatt inom området. Det är därför lämpligt med en centralisering.

Delegationen föreslår att en ny byrå för bostads- och byggnadsstatistik bildas vid SCB, med ca 35 anställda. Dessutom bör SCB tillföras mer medel för utvecklingsarbete inom området. Statsmakterna följer förslaget och den 1 januari 1966 kan den nya byrån starta.

Förslag om jordbruksstatistiken

För jordbruksstatistiken har delegationen inte lika radikala förslag, möjligen beroende på att SCB redan har ansvar för en stor del av denna statistik. Den månatliga fiskestatistik som Jordbruksverket ansvarar för bör dock överföras till SCB.

Vad gäller den jordbruksekonomiska undersökningen, som görs av Lantbruksstyrelsen, föreslås en särskild utredning. Denna utredning leder till att undersökningen förs över till SCB, men det sker inte förrän 1976. Denna överflyttning kan ses som slutpunkten på den centralisering som 1956 års statistikkommitté har initierat.

Delegationens "testamente"

När delegationen i januari 1965 avslutar sin verksamhet lämnar den ett "testamente", *Statlig verksamhet på statistikens område – synpunkter och utredningar*. Där tar man upp vissa områden där man påbörjat arbete men inte hunnit avsluta det, bl.a. rörande Socialstyrelsen och Kontrollstyrelsen.

Ett avsnitt ägnas åt det pågående utvecklingsarbetet på arbetsmarknadsområdet, där delegationen bl.a. uttalar sig för en fullständig och likformig lönestatistik som täcker såväl den statliga sektorn, som den kommunala och den privata. Det kommer att ta nästan 25 år innan denna vision förverkligas (se sidan 423).

Delegationen understryker vidare behovet av fortsatt utvecklingsarbete vid SCB. Den nya Planerings- och samordningsavdelningen bör ha ett antal fasta tjänster på hög nivå för att kunna rekrytera kvalificerad personal.

"Man måste […] göra klart för sig att omställningen av statistikarbetet inte är fullbordad i och med överföringen. Ett högst betydande arbete återstår innan produktionen flyter friktionsfritt. Många gånger har personalbrist ytterligare försvårat och fördröjt centralbyråns energiska ansträngningar att bli vår stora, välutrustade och effektiva serviceinstitution på statistikens område. Det är min tro att detta mål kommer att uppnås, och min förhoppning att centralbyråns styrelse skall kunna ägna statistikens samordningsfrågor all den uppmärksamhet de förtjänar."

Delegationens ordförande Halvdan Åstrand

Delegationen har arbetat i knappt fem år och med begränsade resurser, men med gott stöd av olika funktioner inom SCB. Den har till stora delar fullgjort sitt uppdrag, även om den inte hunnit med alla sina uppgifter, t.ex. att se över alla statistikområden, som 1956 års kommitté lämnade över till den.

Många nya statistikområden vid SCB

	Statistikprodukt	*Kommer från*
1960	*Skolstatistik*	*Skolverket*
1961	*Arbetskraftsundersökningar*	*Arbetsmarknadsstyrelsen*
1962	*Industri- och bergverksstatistik*	*Kommerskollegium*
	Partiprisindex	*Kommerskollegium*
	Sjöfart	*Kommerskollegium*
	Utrikeshandel	*Kommerskollegium*
	Konsumentprisindex	*Socialstyrelsen*
	Nationalräkenskaper, etapp I	*Konjunkturinstitutet*
1963	*Omsättning inom detaljhandel m.m.*	*Socialstyrelsen*
	Sysselsättning inom skogsbruket	*Arbetsmarknadsstyrelsen*
	Löner	*Socialstyrelsen*
	Sysselsättning	*Socialstyrelsen*
	Socialvård (huvuddelen)	*Socialstyrelsen*
1964	*Nationalräkenskaper, etapp II*	*Konjunkturinstitutet*
	Prognosinstitutet	*Arbetsmarknadsstyrelsen*
1965	*Exportenkäter*	*Konjunkturenkäter*
	Bostadsräkningar	*Bostadsstyrelsen*

Skolstatistik
Ansvaret för statistiken över folkskolor, läroverk, gymnasier m.m. flyttas omkring 1920 från Ecklesiastikdepartementet till Skolöverstyrelsen. Den finns därefter endast i manuskriptform och i sammandrag i *Statistisk årsbok*.

Skolöverstyrelsen tar i mitten av 1950-talet initiativ till en utredning av skolstatistiken. Redan från början är tanken att SCB skall ta över ansvaret för all skolstatistik, vilket också blir utredningens förslag. Detta förslag kommer våren 1959, alltså före Statistikkommitténs betänkande.

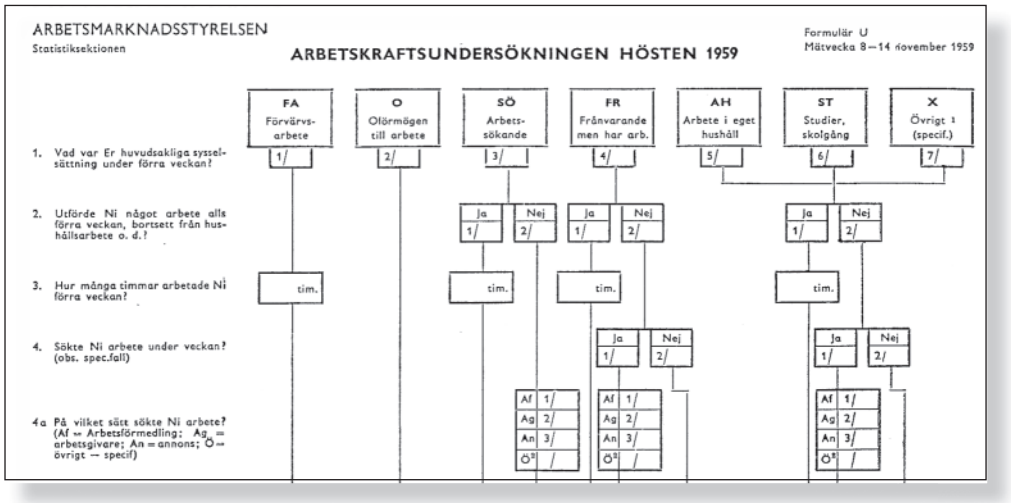
SCB producerar redan statistiken om högre studier och får nu ansvaret också för folkskolor, realskolor och flickskolor, gymnasier, yrkesskolor, folkhögskolor och yrkesskolor. En ny avdelning bildas för att ansvara för all undervisningsstatistisk.

Skolstatistiken läggs om i samband med överflyttningen till SCB, där man bl.a. eftersträvar att använda samma definitioner och blanketter för alla skolformer. Man arbetar också tillsammans med Skolöverstyrelsen på att samordna insamlingen av statistiska uppgifter med administration och budgetarbete på skolområdet, så att dubbelinsamling av uppgifter undviks.

Publicering av skolstatistiken återupptas också. Inledningsvis utnyttjas *Statistisk tidskrift*, men från och med 1963 används den nystartade serien Statistiska meddelanden.

Arbetskraftsundersökningar

SCB tar från och med budgetåret 1961/62 över ansvaret för utvecklingen av arbetskraftsundersökningarna från Arbetsmarknadsstyrelsen. Försök med den s.k. ”labour-force-metoden” har börjat redan 1959 med motsvarande amerikanska undersökningar som förebild.

ARBETSMARKNADSSTYRELSEN
Statistiksektionen

ARBETSKRAFTSUNDERSÖKNINGEN HÖSTEN 1959

Formulär U
Mätvecka 8—14 november 1959

	FA Förvärvs-arbete	O Oförmögen till arbete	SÖ Arbets-sökande	FR Frånvarande men har arb.	AH Arbete i eget hushåll	ST Studier, skolgång	X Övrigt 1 (specif.)
1. Vad var Er huvudsakliga sysselsättning under förra veckan?	1/	2/	3/	4/	5/	6/	7/
2. Utförde Ni något arbete alls förra veckan, bortsett från hushållsarbete o. d.?			Ja 1/ Nej 2/	Ja 1/ Nej 2/		Ja 1/ Nej 2/	
3. Hur många timmar arbetade Ni förra veckan?	tim.		tim.	tim.		tim.	
4. Sökte Ni arbete under veckan? (obs. spec.fall)				Ja 1/ Nej 2/		Ja 1/ Nej 2/	
4a På vilket sätt sökte Ni arbete? (Af = Arbetsförmedling; Ag = arbetsgivare; An = annons; Ö = övrigt — specif)			Af 1/ Ag 2/ An 3/ Ö[3] /	Af 1/ Ag 2/ An 3/ Ö[3] /		Af 1/ Ag 2/ An 3/ Ö[3] /	

De fyra första frågorna på frågeformuläret vid prov inför arbetskraftsundersökningen i november 1959.

Tre provundersökningar genomförs från och med 1958 innan man i november 1960 övergår till regelbundna undersökningar. Försöken är omfattande, med mellan 4 000 och 6 000 individer i urvalet. Man studerar bl.a. olika former av uppgiftsinsamling: enkät, besöksintervju och telefonintervju.

SCB:s första undersökning görs i augusti 1961. I början publiceras AK-undersökningarna, som de kallas, i publikationen *Arbetsmarknadsinformation*, men 1964 börjar de publiceras i Statistiska meddelanden.

Industristatistik

1962 bildar SCB en ny byrå för industristatistik. Dess första uppgift är att lägga över den årliga industristatistiken till elektronisk databehandling. I samband med detta förbättras granskningen av uppgifterna.

Den första industristatistik som SCB publicerar avser år 1959. Den består av två delar: den ena täcker antalet företag inom olika branscher och deras personal, produktionsvärde m.m. och den andra produktion av olika varor. Produktionsstatistiken är mycket detaljerad och när SCB inför samma varuindelning som i utrikeshandelsstatistiken blir den ännu mer detaljerad – publikationen *Industri* får ett fördubblat antal sidor jämfört med tidigare. Den gemensamma varuindelningen ger dock en klar förbättring av jämförbarheten mellan olika statistikgrenar, helt i linje med tankarna bakom centraliseringen.

Industribyrån får också ansvaret för produktionsvolymindexberäkningar, elstatistik, lager- och orderstatistik samt viss annan statistik inom området.

SCB tar även över ansvaret för Investeringsenkäterna som startat som en årsstatistik redan 1938. Under 1950-talet utvidgas undersökningen till att ske två gånger per år och när SCB tar över undersökningen är en omläggning till kvartalsvisa mätningar på gång. SCB fullföljer detta arbete.

Investeringsenkäterna görs som en urvalsundersökning, där 4 000 arbetsställen får besvara en enkät per år frågor om gjorda och planerade investeringar. Ett underurval om ca 1 000 får enkäten fyra gånger per år.

Resultaten från den första investeringsenkäten som publiceras i Statistiska meddelanden. Denna källa är avsedd för snabbstatistik och som synes är inte analysen särskilt djup.

Industrin inklusive el-, gas- och vattenverk

Investeringarna utom underhålls- och reparationsarbeten för år 1962 beräknas preliminärt uppgå till 5,6 miljarder kr. inom industrien (inkl. el-, gas- och vattenverk). Då investeringarna år 1961 uppgick till 5,5 miljarder kr. (i 1961 års penningvärde) tyder detta på en i förhållande till år 1961 oförändrad investeringsvolym.

Konsumentprisindex

Socialstyrelsen börjar 1916 beräkna ett sammanfattande mått på prisutvecklingen, Levnadskostnadsindex. Indexet baseras på budgeten för en normalfamilj, som tillhör kategorin arbetare och lägre tjänstemän, har två barn och bor i en stad.

Familjen har en budget om 2 000 kr, som fördelas på följande utgiftsposter enligt 1914 års hushållsbudgetundersökning:

Födo- och njutningsämnen	*42,8 %*
Bostad	*15,0 %*
Bränsle och lyse	*4,1 %*
Beklädnad	*11,9 %*
Skatter	*7,9 %*
Övriga utgifter	*18,3 %*

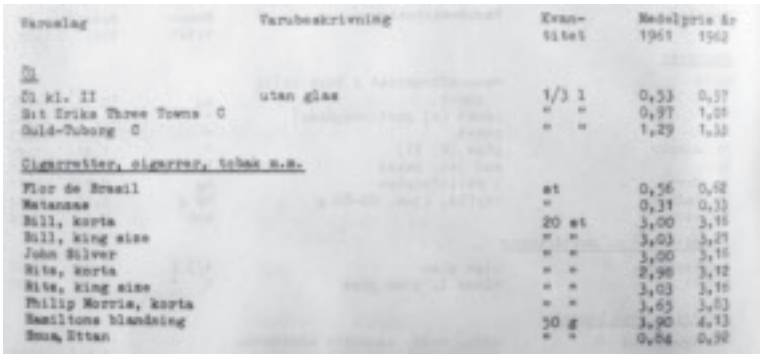
Dessa proportioner används ända in på 1930-talet. När de revideras är de största förändringarna att livsmedelskontot minskar och övriga utgifter ökar.

När Sverige 1931 lämnar guldmyntfoten anser sig Riksbanken behöva ett sätt att belysa prisförändringarna för den totala enskilda konsumtionen av varor och tjänster. Man konstruerar därför i samarbete med Socialstyrelsen en mer heltäckande prisindex. Det nya indexet har dessutom rörliga vikter, dvs. vikterna ändras när konsumtionsmönstret har ändrats. 1949 tar Socialstyrelsen över ansvaret för denna allmänna konsumtionsindex.

1954 börjar Konsumentprisindex, KPI, att beräknas. Den har 1949 som basår, dvs. prisnivån för det året sätts till 100. Indexet beräknas månadsvis och viktsystemet byts ut en gång per år. Liksom Riksbankens tidigare index skall den täcka all konsumtion men inte direkta skatter.

I juli 1962 tar SCB över ansvaret för KPI och indexsiffrorna publiceras från och med 1963 i den nyinrättade rapportserien Statistiska Meddelanden. SCB tar också över Socialstyrelsens årsrapport *Konsumentpriser och indexberäkningar* med mer detaljerad statistik.

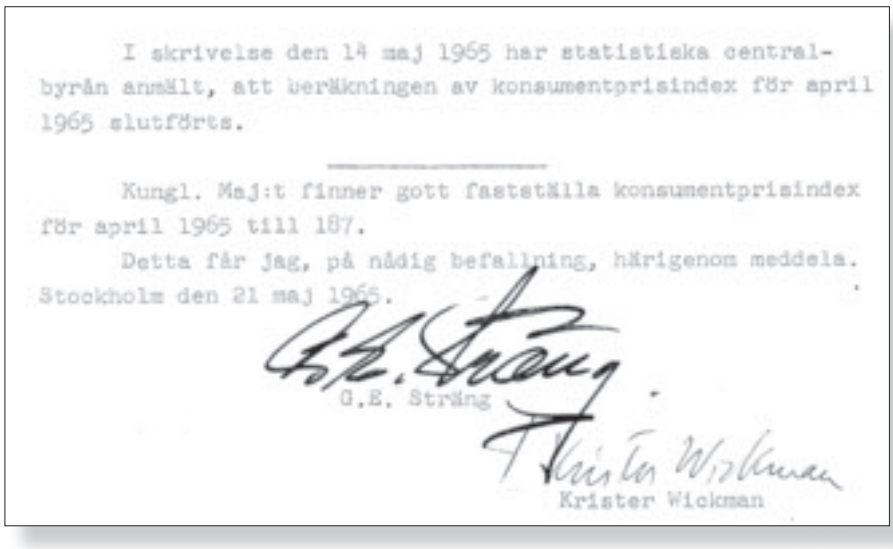
Man kan länka ihop nuvarande KPI med dess föregångare för att få en serie ända från 1914. Det går också att uppskatta penningvärdesförändringarna dessförinnan och få ännu längre tidsserier. En sådan serie för perioden 1858–2008 presenteras på omslagets insida.

Varuslag	Varubeskrivning	Kvantitet	Medelpris år 1961	1962
Öl				
Öl kl. II	utan glas	1/3 l	0,53	0,57
Sir Erika Three Towns	G	" "	0,97	1,05
Guld-Tuborg	G	" "	1,29	1,33
Cigarretter, cigarrer, tobak m.m.				
Flor de Brasil		st	0,56	0,62
Matanzas		"	0,31	0,33
Bill, korta		20 st	3,00	3,15
Bill, king size		" "	3,03	3,21
John Silver		" "	3,00	3,15
Rita, korta		" "	2,90	3,12
Rita, king size		" "	3,03	3,15
Philip Morris, korta		" "	3,65	3,83
Hamiltons blandning		50 g	3,90	4,13
Snus, Ettan		" "	0,84	0,90

I KPI får en hel grupp av varor representeras av visa märken. Här urvalet av representantvaror för öl och tobak 1962. Sedan dess har ambitionsnivån höjts.

SCB:s övertagande sker helt odramatiskt. Samma person är ansvarig för indexet, samma metodik används, rapporten har exakt samma layout och liksom tidigare står SCB:s utredningsinstitut för den datainsamling som sker ute i landet.

I skrivelse den 14 maj 1965 har statistiska centralbyrån anmält, att beräkningen av konsumentprisindex för april 1965 slutförts.

Kungl. Maj:t finner gott fastställa konsumentprisindex för april 1965 till 187.

Detta får jag, på nådig befallning, härigenom meddela.

Stockholm den 21 maj 1965.

G.E. Sträng

Krister Wickman

Konsumentprisindex skiljer sig från andra statistiska mått genom att det bestäms av regeringen. Skälet är dess användning vid beräkning av priskompensationer.
1993 delegerar regeringen fastställandet till SCB.

Konsumentprisindex produceras vid SCB inom den nyinrättade byrån för handels-, samfärdsel- och prisstatistik. Denna byrå får också ansvaret för partiprisindex, utrikeshandelsstatistiken och sjöfartsstatistiken.

Lönestatistik

Socialstyrelsen har gjort statistiska undersökningar om löner sedan 1910-talet. Från och med 1929 samlas statistik om olika grupper och sektorer i *Lönestatistisk årsbok för Sverige*, som i början på 1950-talet delas upp i två publikationer. Det är dessa publikationer som SCB tar över, och börjar med *Löner 1961, del II.*

SCB gör inga större förändringar i lönestatistiken. Man fortsätter t.ex. att använda olika sätt att samla in statistikunderlag från olika sektorer; uppgifterna för lantarbetare samlas in via en enkät till ett urval av jordbruk, uppgifterna för skogsarbetare via frågor om normala dagsförtjänster till Domänverkets jägmästare, och uppgifterna för industriarbetare via Svenska arbetsgivarföreningen, SAF.

Enligt ***Löner 1961, del II*** *är lönerna för vuxna män högst inom gruvindustrin, följd av lönerna inom grafisk industri. Vuxna kvinnor tjänar mest inom dryckes- och tobaksindustrin, men långt mindre än sina manliga kollegor.*

Tab. 8. Genomsnittliga timförtjänster år 1961 för arbetare inom olika industrigrupper

c = *inkl.* övertids- och skifttillägg, helgdagslön, semesterlön och övriga förmåner

Industrigrupp	Genomsnittlig timförtjänst (c), öre					
	Män			Kvinnor		
	Vuxna	Minderåriga	Samtliga	Vuxna	Minderåriga	Samtliga
Gruvindustri	857	420	839	432	293	422
Metall- och verkstadsindustri	710	389	676	506	355	486
Jord- och stenindustri	644	369	633	428	290	415
Träindustri	611	394	590	473	330	456
Massa- och pappersindustri	669	358	657	468	324	454
Grafisk industri	758	327	704	509	302	477
Livsmedelsindustri	615	332	598	475	322	465
Dryckesvaru- och tobaksindustri	635	346	623	522	363	518
Textil- och beklädnadsindustri	582	367	566	452	327	437
Läder-, hår- och gummivaruindustri	642	375	620	461	307	442
Kemisk och kemisk-teknisk industri	655	368	644	474	336	465
Samtliga industrigrupper	682	381	656	471	330	455

Handelsstatistik

SCB tar över ansvaret för statistik över utrikeshandeln år 1962 och ansvaret för inrikeshandeln ett år senare. De två statistikområdena skiljer sig åt i många hänseenden.

Utrikeshandelsstatistiken har sina rötter i sjuttonhundratalet och utnyttjar uppgifter från Tullverket; vid införsel från en tullsedel och vid utförsel från en varuanmälan. Statistiken bygger på dessa två källor. I samband med att SCB tar över ansvaret för statistiken görs en omläggning till elektronisk databehandling och årspublikationen byter namn från Handel till det mer rättvisande *Utrikeshandel*.

Statistiken är fördelad på land och varuslag. Den publiceras såväl som översiktlig månadsstatistik både för kvartal och år. De senare redovisas både enligt den nya s.k. Brysselnomenklaturen och enligt FN:s Standard International Trade Classification. Framför allt Brysselnomenklaturen är mycket detaljerad.

AVD. XII. Skodon; huvudbonader; paraplyer och parasoller; bearbetade fjädrar samt varor av fjädrar; konstgjorda blommor; varor av människohår; solfjädrar	**142,7**	**24,8**
Kap. 64. Skodon, damasker och liknande artiklar samt delar därtill	109,1	14,6
Kap. 65. Huvudbonader och delar därtill	26,8	10,0
Kap. 66. Paraplyer, parasoller, promenadkäppar, piskor och ridspön samt delar därtill	4,2	0,1
Kap. 67. Bearbetade fjädrar och dun samt varor av fjädrar eller dun; konstgjorda blommor; varor av människohår; solfjädrar	2,6	0,1

I årsstatistiken delas "Kapitel 64. Skodon, damasker m.m." upp i inte mindre än 215 olika varuposter. Och då är endast poster med ett värde om minst 10 000 kr medtagna.

Årspublikationen byter år 1962 namn från *Handel* till det mer rättvisande *Utrikeshandel*.

Den statistik över inrikes handel som SCB tar över kallas "Omsättningen inom enskild och konsumentkooperativ detaljhandel m.m." Det är en undersökning med stora brister, främst vad gäller urvalsram, svarsfrekvens samt klassificering av företagen.

Direkt efter övertagandet tillsätter SCB en arbetsgrupp för inrikeshandelsstatistiken. En av de första åtgärderna för att förbättra statistiken är en företagsräkning för handeln som genomförs år 1964. Den tar längre tid att bearbeta än planerat och är inte klar förrän 1967.

SCB fortsätter att producera statistiken över detaljhandeln utan förändringar till och med andra kvartalet 1968 då den ersätts av *Detaljhandelns försäljning*. Det är en avsevärd förbättring, men eftersom urvalet baseras på 1964 års företagsräkning har den kvar problemet med en gammal urvalsram.

Tab. A. Handelsflottans omfattning åren 1959—1961

Fartygsslag	1959		1960		1961		
	Antal	1000 ton brutto	Antal	1000 ton brutto	Antal	1000 ton brutto	1000 ton netto
Fartyg om 100 ton brutto och däröver:							
Tankfartyg	168	1 263	168	1 305	163	1 337	781
Malmtankfartyg	24	321	29	410	28	400	221
Kyl- och frysfartyg	24	102	32	152	35	176	88
Passagerarfartyg	93	124	96	118	96	120	57
Övriga fartyg utom motorseglare	672	1 769	684	1 822	664	1 906	1 001
Motorseglare	131	21	116	18	100	16	10
Summa	1 112	3 600	1 125	3 825	1 086	3 955	2 158
Fartyg under 100 ton brutto	396	28	361	26	323	23	14
Totalt	1 508	3 628	1 486	3 851	1 409	3 978	2 172

*SCB tar också över statistiken över sjöfarten. Som framgår i **Sjöfart, berättelse för 1961** är den svenska handelsflottan stor och innehåller ännu över 100 motorseglare.*

Statistik om socialvård

SCB övertar 1963 ansvaret för nästan all socialvårdsstatistik. Kvar på Socialstyrelsen blir endast ”statistiken över barnhem, mödrahjälp, förskollärare och ferieresor”. SCB för samman socialstatistiken med rättsstatistiken i den nya byrån för rätts- och socialvårdsstatistik.

Ett år före övertagandet har Socialstyrelsen samlat sin statistik i årsboken *Socialvården*, som SCB fortsätter att ge ut. För preliminär statistik och viss annan socialvårdsstatistik använder SCB Statistiska meddelanden.

Redan 1960 finns det TV på nästan 85 procent av landets ålderdomshem, med vissa regionala skillnader.

Tab. B13. Förekomst av TV-apparat på ålderdomshem inom olika riksområden vid slutet av år 1960

Occurence of television sets in old-age homes in various regions at the end of 1960

Riksområde	Antal ålderdomshem	Därav med TV	
		Antal	I % av samtliga
Landsbygd	1 161	961	82,8
Mälarlänen	219	213	97,3
Östra Götaland	255	188	73,7
Södra Götaland	200	174	87,0
Bohuslän och Vänerlänen	271	233	86,0
Dalarna och nedre Norrland	161	128	79,5
Övre Norrland	55	25	45,5
Städer	189	182	96,3
Stockholm, Göteborg och Malmö	19	19	100,0
Städer med 30 000—100 000 inv.	40	39	97,5
Städer med 10 000— 30 000 inv.	72	67	93,1
Städer med under 10 000 inv.	58	57	98,3
Hela riket	1 350	1 143	84,7

Socialvårdsstatistiken baseras på underlag från socialnämnder, barnavårdsnämnder och andra ansvariga lokala myndigheter. SCB gör inledningsvis inga förändringar i blanketterna.

Statistik över bostäder och byggnader

Det sista större statistikområde som SCB tar över är det mest heterogena. Det rör bostäder och byggande där statistiken tidigare gjorts av tre andra myndigheter: Bostadsstyrelsen, Arbetsmarknadsstyrelsen och Statens hyresråd. Dessutom har Delegationen för statistikfrågor initierat en försöksverksamhet med en ny produktionsstatistik för byggnads- och anläggningsverksamhet som nu är klar att permanentas.

Statistiken över bostadsbyggandet görs månadsvis och omfattar allt byggande; påbörjat, pågående och färdigställt. Månadsstatistiken täcker hela landet vad gäller flerbostadshus, men för enfamiljshus omfattas endast städer och större orter. En sammanfattande årsrapport täcker dock allt bostadsbyggande i Sverige. SCB genomför inte några större förändringar i statistikens innehåll.

En särskild månatlig påbörjandestatistik täcker alla former av byggnadsarbete, närmare bestämt:

”uppförande av hus av alla slag, rivning av hus samt schaktning för husbyggnad, anläggning av väg, järnväg, spårväg eller annan större fast transportanordning eller av bro, hamn, farled, flottled, kraft-, vatten- eller avloppsledning, gata eller park, utförande av vattenbyggnads- eller torrläggningsföretag samt annat liknande anläggningsarbete, så ock om- och tillbyggnad, reparation och underhållsarbete å byggnad eller anläggning, som nu sagts”.

Bostads- och byggnadsstatistiken speglar också ekonomiska förhållanden. Det finns t.ex. en fastighetskostnadsundersökning och en reparationskostnadsundersökning. SCB får också ansvaret för beräkning av flera index, t.ex. byggnadskostnads- och entreprenörsindex.

Den nya s.k. produktionsstatistiken publiceras för första gången den 30 december 1966. Den baseras på uppgifter om producenter av byggnader och anläggningar och ger bl.a. information om strukturen i byggsektorn.

SCB inrättar en ny byrå, Bo-byrån, för att producera denna statistik. Byrån får dessutom ansvar för ett par stora utvecklingsprojekt, dels konstruktionen av en byggnadsprisindex, dels planläggningen av en löpande bostads- och hyresundersökning.

Nationalräkenskaper

Grunden till arbetet med nationalräkenskaper läggs i England på 30- och 40-talen och 1953 kommer den första versionen av FN:s System of National Accounts. Konjunkturinstitutet har börjat arbeta med svenska nationalräkenskaperna i början av 1950-talet och när SCB tar över ansvaret är det ett område under stark utveckling. Den första SCB-publikation på området kommer år 1964.

Den 1 juli 1963 övertar SCB arbetet med nationalräkenskaperna (NR) på årsbasis och ett år senare flyttas resten av NR-arbetet över från Konjunkturinstitutet. Räkenskaperna ses som ett viktigt samordningsinstrument i den ekonomiska statistiken.

”Nationalräkenskaperna kan beskrivas som en systematisk statistisk sammanställning över den ekonomiska aktiviteten i ett land. Genom lämpliga klassificeringar skall den åskådliggöra viktiga ekonomiska samband inom samhällsekonomin och sålunda bl.a. utgöra bas för ekonomisk analys och ekonomisk planering.”
SCB:s GD Ingvar Ohlsson (1963)

Prognosinstitutet

1964 tar SCB över Prognosinstitutet från Arbetsmarknadsstyrelsen. Det är en relativt ny enhet med uppgift att göra långsiktiga prognoser inom arbetsmarknadsområdet. Prognosinstitutet blir 1965 en byrå med ca 25 anställda.

Prognosinstitutet har en unik ställning inom SCB genom att det inte producerar utan använder statistik som produceras av andra enheter. Det förblir den enda enhet vid SCB som har till enda uppgift att göra analyser och prognoser. Prognosinstitutet behåller sin rapportserie, *Information i prognosfrågor*.

Den första publikationen från Prognosinstitutet efter överförandet till SCB är ***Arbetsmarknadsläget för vissa utbildningsgrupper hösten 1964****. Där kan man t.ex. se att det är brist på lärare.*

Tablå 1 (forts)

	Tillgång på sökande	Rekryteringsmöjligheterna i år jämfört med föregående år	Efterfrågan 1965	Ant anst. i undersökn i procent av förvärvsarbetande pers med resp utbildning i 1960 års folkräkning
Ämneslärare, hum utan främm språk	Ngn brist	Förbättrade	Ingen ändr	29
Ämneslärare naturvetare	Brist	Oförändrade	Ngn ökning	40
Folkskollärare	Balans	Förbättrade	Ngn minskn	19
Teckningslärare	Brist	Oförändrade	Ngn ökning	..
Musiklärare	"	Försämrade	Ökning	..
Gymnastikdirektörer	"	Oförändrade	Ngn ökning	11
Slöjdlärare	Balans	Ngt försämrade	Ingen ändr	..
Textillärare	Överskott	Oförändrade	Ngn minskn	16
Hushållslärare	Brist	"	Ingen ändr	14
Barnavårdslärare	"	Ngt försämrade	Ngn ökning	21

Till Prognosinstitutets mer ambitiösa projekt hör att konstruera en modell för hela det svenska utbildningssystemet. Även om de ursprungliga planerna är väl optimistiska så leder arbetet både till löpande lärarprognoser och till framskrivningar som utnyttjas av långtidsutredningarna.

Förstärkt utrednings- och utvecklingskapacitet

1960 bildas en särskild grupp för metod- och utvecklingsfrågor vid SCB. Den består av tre personer som placeras direkt under verkschefen. En av dem arbetar med kvalitetskontroll, en med EDB-frågor och en med kontorsrationalisering och systemanalys. Gruppen utökas redan efter ett år med ytterligare två personer, dels en redaktör med uppgift att rationalisera det statistiska trycket, dels ytterligare en EDB-expert.

Det som kallas elektronisk databehandling, EDB, börjar mot slutet av 1960-talet att kallas ADB. Den nya förkortningen står inledningsvis för administrativ databehandling, men kan senare också utläsas automatisk databehandling. Omkring 1990 börjar man använda den vidare beteckningen IT, informationsteknologi.

1962 inrättas en planerings- och samordningsavdelning, PoS. Bland avdelningens viktigaste uppgifter är att utveckla nya statistikprodukter. Det är följaktligen på PoS som arbetet med nationalräkenskaperna placeras, liksom ansvaret för att utveckla arbetskraftsmätningar och ett företagsregister.

PoS växer snabbt: i början av år 1965 finns omkring 90 personer på avdelningen. 1964 bildas en särskild sektion för statistiska metoder.

Från publicering av statistik till spridning av information

Den 1 januari 1963 ändras publiceringen av SCB:s statistik radikalt. Förändringen kan sägas ha tre huvuddelar:

- ***Allmän månadsstatistik*** *startas som en helt ny tidskrift och blir en huvudkanal för kortperiodisk statistik.*
- ***Statistiska meddelanden*** *är, trots att den övertar en tidigare series namn, en ny intermittent publikation för presentation av svensk statistik.*
- ***Statistisk tidskrift*** *ändrar karaktär och blir ett forum för metodartiklar och allmän information.*

Sveriges officiella statistik påverkas inte, men tillkomsten av de nya kanalerna ger ett alternativ som en del statistikgrenar kommer att utnyttja. Så läggs t.ex. SOS-publikationen *Folkmängden inom administrativa områden* ned och ersätts med två häften i Statistiska meddelanden.

Lilla riksvapnet pryder de s.k. ”blå böckerna” ända till mitten av 1970-talet. Först som här högt på framsidan, sedan längst ned till höger. Det ersätts med en speciell SOS-symbol.

Statistiska meddelanden

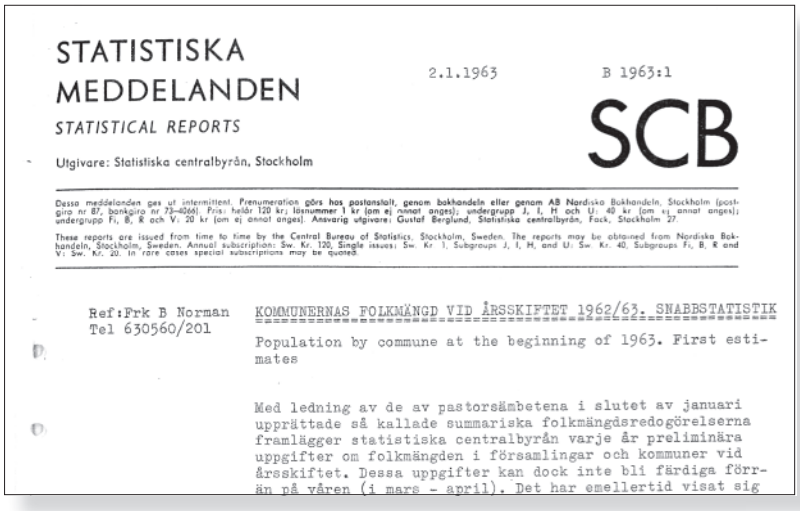
Vid starten år 1963 delas Statistiska meddelanden (SM) in i sju undergrupper, som motsvarar de statistikområden som SCB har ansvaret för, samt en undergrupp för Övrigt. Senare tillkommer nya grupper i takt med att ny statistik förs över till SCB eller tidigare områden delas upp.

Eftersom SCB saknar eget tryckeri är de flesta av de första SM:en stencilerade.

1969 ser serieindelningen ut på följande sätt:

Am	*Arbetsmarknad*
Be	*Befolkning*
Bo	*Bostäder och byggande*
H	*Handel*
I	*Industri*
Iv	*Industrins varuproduktion*
J	*Jordbruk*
N	*Nationalräkenskaper m.m.*
P	*Priser*
R	*Rättsstatistik*
S	*Social-, hälso- och sjukvård*
U	*Utbildning*

Inte heller i fortsättningen har Statistiska meddelanden en statisk struktur. Så tillkommer till exempel år 1976 K Kreditmarknad och Hs Hälso- och sjukvård. År 1981 blir E Energi en egen serie.

STATISTISKA MEDDELANDEN

STATISTICAL REPORTS

2.1.1963 B 1963:1

SCB

Utgivare: Statistiska centralbyrån, Stockholm

Dessa meddelanden ges ut intermittent. Prenumeration görs hos postanstalt, genom bokhandeln eller genom AB Nordiska Bokhandeln, Stockholm (postgiro nr 87, bankgiro nr 73-4066). Pris: helår 120 kr; lösnummer 1 kr (om ej annat anges); undergrupp J, I, H och U: 40 kr (om ej annat anges); undergrupp Fi, B, R och V: 20 kr (om ej annat anges). Ansvarig utgivare: Gustaf Berglund, Statistiska centralbyrån, Fack, Stockholm 27.

These reports are issued from time to time by the Central Bureau of Statistics, Stockholm, Sweden. The reports may be obtained from Nordiska Bokhandeln, Stockholm, Sweden. Annual subscription: Sw. Kr. 120. Single issues: Sw. Kr 1. Subgroups J, I, H, and U: Sw. Kr. 40. Subgroups Fi, B, R and V: Sw. Kr. 20. In rare cases special subscriptions may be quoted.

Ref:Frk B Norman
Tel 630560/201

KOMMUNERNAS FOLKMÄNGD VID ÅRSSKIFTET 1962/63. SNABBSTATISTIK

Population by commune at the beginning of 1963. First estimates

Med ledning av de av pastorsämbetena i slutet av januari upprättade så kallade summariska folkmängdsredogörelserna framlägger statistiska centralbyrån varje år preliminära uppgifter om folkmängden i församlingar och kommuner vid årsskiftet. Dessa uppgifter kan dock inte bli färdiga förr- än på våren (i mars - april). Det har emellertid visat sig

SCB:s första SM är typiskt både till utseende och innehåll: maskinskrivet och med tre sidors beskrivning av statistiken och elva sidor tabeller.

SM är under lång tid SCB:s huvudsakliga publiceringskanal för löpande statistik. I de olika serierna publiceras snabbstatistik såväl som definitiv statistik, månads- och kvartalsstatistik som årsstatistik. De flesta häften är typografiskt mycket enkla, även om det finns undantag. En typisk publikation i serien innehåller ett par inledande sidor som beskriver undersökningen och sedan ett antal okommenterade tabeller.

Omkring 1970 sker en målgruppsanpassning i och med att varje SM inleds med en sammanfattning. Med tiden höjs ambitionsnivån i Statistiska meddelanden och då återkommer såväl bakgrundsinformation om undersökningen som förklarande text och alltmer diagram och kartor.

Vid 1993 års statistikreform mister SCB ansvaret för vissa statistikområden. År 2008 ser listan över Statistiska meddelanden ut så här:

AM Arbetsmarknad
BE Befolkning
BO Bostäder och byggande
HA Handel med varor och tjänster
HE Hushållens ekonomi
ME Medborgarinflytande
MI Miljö
NR Nationalräkenskaper
NV Näringsverksamhet
OE Offentlig ekonomi

SCBs VERKSAMHETSBERÄTTELSE 1975/76 97

6.13 REMISSER M M

Under budgetåret 1975/76 har SCB besvarat sammanlagt 82 remisser. Antalet utgående skrivelser som diarieförts i verkets centrala diarium uppgick till 385.

6.14 PUBLIKATIONER

Resultaten av SCBs verksamhet framläggs i väsentlig utsträckning i publikationer. SCBs publiceringsverksamhet är av betydande omfattning. Antalet publikationer med extern spridning som utgavs av SCB under budgetåret 1975/76 framgår av följande sammanställning:

Namn på publikation eller publikationsserie		Antal utgivna under 1975/76
Sveriges officiella statistik (SOS)		810
Därav: Statistisk årsbok (SÅ)	1	
Övriga årsböcker, årsrapporter m m	54	
Allmän månadsstatistik (AM)	12	
Information i prognosfrågor (IPF)	5	
Statistiska meddelanden (SM)	712	
Statistiska meddelanden (SM) Appendix	26	
Statistisk fickårsbok (Schweden 75, Siffror om Sverige 1976, Sweden 76, Suède 76)		4
Urval		1
Ekonomisk månadsöversikt		11
Statistisk tidskrift (ST)		6
Meddelanden i samordningsfrågor (MIS)		6
Rikets indelningar 1976		1
Promemorior från SCB		15
Metodinformation		13
DBC-nytt		2
Månadens tryck		12
Årets tryck 1975		1
Nyförvärv (till SCBs bibliotek)		7
Uppdraget		3
Diverse broschyrer		3
Totalt		895

SCB har en imponerande bredd på sin publiceringsverksamhet. Ovan den totala publikationsvolymen under budgetåret 1975/76.

Till detta kommer att vissa undersökningar som SCB utför på uppdrag åt andra myndigheter också kan förekomma inom Statistiska meddelanden. Det gäller t.ex. viss jordbruksstatistik (JO) och energistatistik (EN).

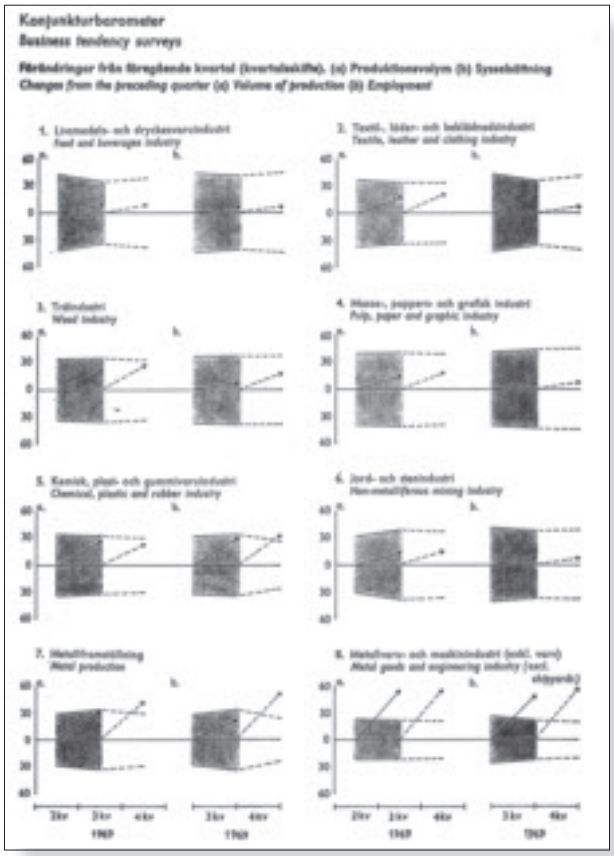
År 2008 publiceras nästan alla Statistiska meddelanden endast i elektronisk form.

Allmän månadsstatistik

Allmän månadsstatistik innehåller i huvudsak ekonomisk statistik. Den kan till viss del ses som en arvtagare till Kommerskollegiums tidigare månadstidskrift *Kommersiella meddelanden*, som givits ut sedan 1914.

Den nya publikationen täcker dock ett betydligt vidare område än endast ekonomisk statistik, som arbetsmarknad, befolkning och rättsväsen.

Allmän månadsstatistik upphör att komma ut 2003 efter att några år ha funnits både som tryckt publikation och i webbupplaga.

Allmän månadsstatistik innehåller en konjunkturbarometer i diagramform. I januari 1970 pekar alla kurvor uppåt.

Statistisk tidskrift – tredje och sista följden

I och med att *Allmän månadsstatistik* och Statistiska meddelanden tar över uppgiften som snabbkanal för statistik förlorar Statistisk tidskrift denna roll. I det första numret för 1963 talas till och med om ”tredje följden” av tidskriften, efter den första 1914 och den andra 1952.

Innehållet i den nya följden blir allmänna metodartiklar och artiklar med anknytning till svensk statistikproduktion. Rapporter från internationella möten och bokanmälningar blir kvar. Det blir allt svårare att få fram bra artiklar och årgång 1984 blir *Statistisk tidskrifts* sista. Den får dock direkt en efterföljare, med internationella ambitioner.

Journal of Official Statistics

Den nya tidskriften, *Journal of Official Statistics, JOS*, är som namnet antyder helt på engelska och kommer ut kvartalsvis. Den har helt andra ambitioner än Statistisk tidskrift, nämligen att bli en ledande internationell tidskrift på sitt område.

”We have the ambition to make the Journal of Official Statistics an internationally recognized communication medium on methodology and policy matters facing national statistical offices and other producers of statistics.”
Inledningen till ”Editorial Statement” i det första numret av JOS.

För att uppnå detta höga mål använder *JOS* ett strikt system där alla artiklar som sänds in till tidningen förgranskas av experter. Inte mer än en femtedel av alla insända artiklar publiceras, i regel efter omarbetningar. *JOS* finns också tillgänglig på internet.

JOS ger SCB en hög internationell profil. Detta underlättar erfarenhetsutbyte med utländska experter och stimulerar utveckling och användning av nya statistiska metoder vid SCB. Samtidigt är *JOS* relativt billig, med en budget år 2008 om 1,5 miljoner kronor. Till detta skall dock läggas betydande ideella arbetsinsatser, t.ex. av artikelgranskarna. Den största ideella insatsen gör troligen *JOS* chefredaktör under alla dess år, Lars Lyberg.

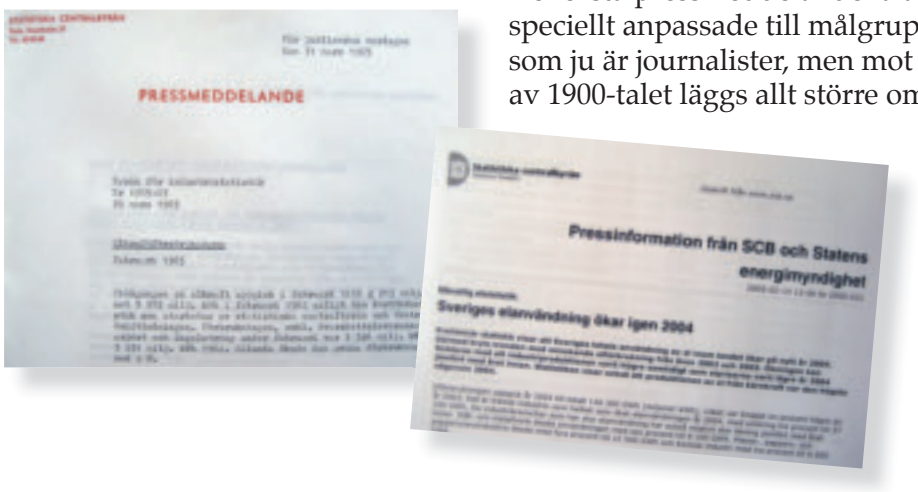
Pressmeddelanden

I och med att allmänheten börjar bli en allt viktigare användargrupp, ökar SCB:s intresse för att nå ut via media. 1962 sker en uppstramning av ”de pressmeddelanden som tidigare år utgetts mera formlöst”. Det året sänder SCB ut 138 pressmeddelanden, en siffra som nästan har dubblerats, till 271 meddelanden, två år senare. SCB har då också anställt en pressombudsman för att ansvara för verkets ”public relations”.

Antalet pressmeddelanden ökar inte lika drastiskt i fortsättningen. Några årtal kan exemplifiera utvecklingen:

År	*Antal pressmeddelanden*
1967	*296*
1977	*533*
1987	*337*
1997	*320*
2007	*367*

Att antalet varierar så kraftigt speglar inte i första hand växlingar i SCB:s statistikproduktion utan i högre grad förändringar i verkets policy. 12 av pressmeddelandena år 1977 handlar t.ex. om månadens produktion av sågat virke. De ger inte så stort genomslag i pressen.

Två pressmeddelanden om elanvändning, från år 1965 respektive 2005. Det senare är hämtat från www.scb.se.

De första pressmeddelandena är inte speciellt anpassade till målgruppen, som ju är journalister, men mot slutet av 1900-talet läggs allt större omsorg

ned på deras formulering. Särskilda kurser anordnas för dem som författar meddelandena och år 2008 får Kommunikationsavdelningen ett uttalat ansvar för den redaktionella utformningen. För innehållet ansvarar förstås alltid den enhet som producerar statistiken.

Pressmeddelanden har ju ett nyhetsvärde och därför är de redan från början försedda med en anvisning om när publicering kan ske, t.ex. ”Får publiceras omedelbart” eller ”För publicering i morgontidningarna lördagen den 9 januari 1965”. TT och vissa Stockholmstidningar hämtar sina exemplar av pressmeddelandena direkt på SCB klockan 14.00, medan övriga exemplar sänds till mottagarna per post. Att landsortstidningarna får tillgång till pressmeddelandena något dygn försenat ses inte som ett problem.

Mot slutet av 1980-talet börjar pressmeddelandena faxas till mottagarna, vilket innebär att alla mottagare får SCB:s information samtidigt. På våren 1996 börjar SCB:s presstjänst lägga ut korta sammanfattningar av pressmeddelandena på SCB:s webbplats. I juni 1997 publiceras det första pressmeddelandet direkt på webbplatsen, år 2000 blir det obligatoriskt att publicera dem på webbplatsen och år 2003 slutar SCB med faxningen.

När pressmeddelandena publiceras elektroniskt blir tidhållningen viktig. Efter att i början ha haft två publiceringstillfällen per dag, övergår SCB snart till en tidpunkt, klockan 09.30. I de enstaka fall då det sker en försening ringer snabbt telefonen hos den pressansvarige.

Statistiska databaser

SCB börjar utveckla statistiska databaser som presentationsmedel i mitten av 1970-talet. En första databas med tidsseriedata byggs upp med hjälp av ett kanadensiskt system. Det är dock på det regionalstatistiska området som det riktiga genombrottet sker.

Den regionalstatistiska databasen, RSDB, kommer i en första version 1976 och utvecklas till både funktion och innehåll under flera år. Arbetet sker i samarbete med användare vid länsstyrelser och större kommuner. 1982 anser SCB att databasen är så utvecklad att den avgiftsbeläggs. Den får det året ett hundratal användare.

1979 beslutar generaldirektören om utveckling av en tidsseriedatabas inom ramen för RSDB. Den kommer att innehålla framför allt ekonomiska tidsserier och får namnet TSDB.

Axis och PC-Axis

För att hantera databaserna tar SCB fram en särskild programvara. Till en början får den samma namn som databasen, RSDB, men 1980 byter programvaran namn till AXIS (AuXiliary system for Interactive Statistics). I början är Axis främst ett system för distribution av statistik, men det får med tiden allt fler uppgifter vad gäller bearbetning, presentation och uttag av data. Axis är inte oomstritt vid SCB, men en internutredning i mitten av 1980-talet konstaterar att: "Ett byte av databashanteringssystem visar sig alltså vara olämpligt och dessutom bli dyrt."

Vid 1990 års folk- och bostadsräkning görs dataregistrering och granskning av uppgifterna på persondatorer i kommunerna. För att sprida resultaten från FoB 90 utvecklas en persondatorversion av Axis. I och med att SCB beslutar att lämna stormiljön och satsa på en client/server utvecklas PC-Axis ytterligare. 1995 kommer t.ex. en Windows-version.

År 2008 är PC-Axis en hel familj av program för att lägga in data, göra tabeller, skapa diagram och kartor, publicera på internet m.m.

Förpackningarna växlar: Nordisk statistik med PC-Axis på CD 1992 och på DVD 2004.

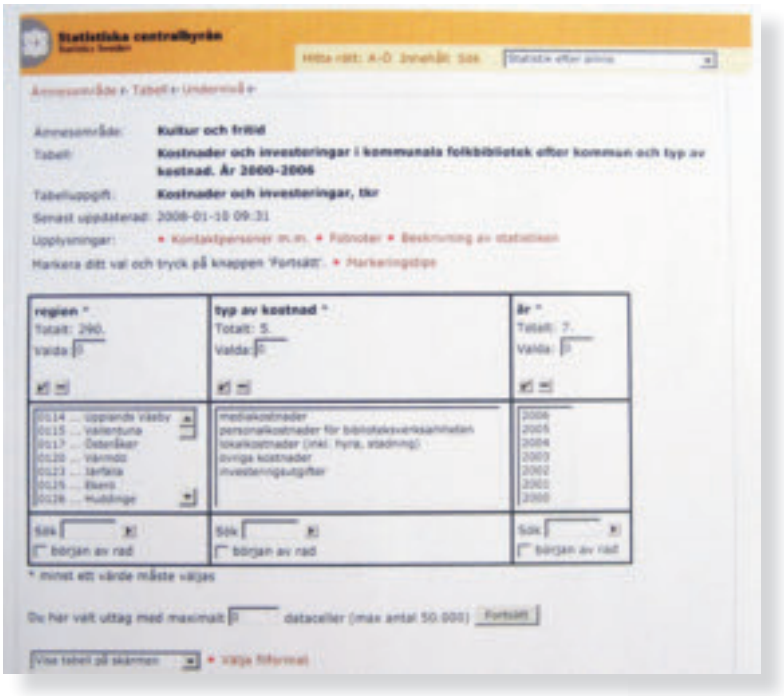
Redan 1985 installeras Axis hos Danmarks Statistik och 1987 hos ECE i Genève. Efter introduktionen av PC-Axis har antalet användare vuxit stadigt och år 2008 använder fler än 40 länder och internationella organisationer PC-Axis. SCB får in 2,5 miljoner kronor per år i licensavgifter.

Databasernas användbarhet beror naturligtvis helt och hållet på deras innehåll. Idealt skall alla ämnesavdelningar vid SCB lägga in "sin" statistik i databaserna, men i praktiken visar det sig vara en lågt prioriterad uppgift. Alltså får mycket av detta arbete göras centralt vid databasenheten. Inte förrän på 2000-talet får inläggningsarbetet en högre prioritet och år 2007 finns 98 av 110 av SCB:s statistikprodukter tillgängliga via Statistikdatabasen.

1997 slås RSDB och TSDB ihop till Sveriges Statistiska Databaser, SDB. Det sker samtidigt som databaserna blir tillgängliga på ett nytt sätt, nämligen via Internet. Det blir nu betydligt enklare att få tillgång till databasernas innehåll, men fortfarande måste användarna betala för tjänsten.

SCB-Visionen
Redan i mitten på 1980-talet satsar SCB på att göra databaser tillgängliga via Televerkets Videotex-system. Detta system blir dock ingen framgång och läggs ned i början av 1990-talet.

År 2000 kan databaserna göras gratis tillgängliga sedan SCB fått anslagsmedel för att täcka det inkomstbortfall som uppstår. Det är troligen för samhället väl använda pengar, eftersom användningen av databaserna fördubblas.

Den som är intresserad av kostnaderna för kommunala bibliotek når efter fyra klick från SCB:s webbplats denna meny.

Publiceringen år 1993
Alldeles före den statistikreform som medför att SCB förlorar ansvaret för många statistikområden, och innan publiceringen blivit elektronisk, står SCB:s publicering på sin antalsmässiga topp.

Den består dels av snabbt publicerad statistik i form av Statistiska meddelanden, dels av mer påkostade årsböcker och temapublikationer. År 1993 publicerar SCB:

Statistiska meddelanden (SM)

– Månads-SM *ca 20 × 12 = 240 titlar*
– Kvartals-SM *ca 30 × 4 = 120 titlar*
– Års-SM och "Blå böcker" (SOS-publ.) *ca 225 titlar*

Övriga publikationer

– Årsböcker och temapublikationer *ca 40 titlar*

Till detta kommer ett tiotal specialinriktade publikationer, t.ex. med bakgrundsfakta eller teknisk information, samt metodrapporter i serien ***R&D Reports****. Sammanlagt blir det 679 titlar.*

Elektronisk publicering

I sin årsredovisning för 1995/96 kan SCB meddela att ”en hemsida på Internet med viss basinformation har lagts upp. Den har också utnyttjats för spridning av vissa statistikresultat.” Inom tio år kommer webbplatsen att vara den helt dominerande kanalen för att sprida statistik. Från 1996 till 1997 ökar ”antalet besök på dokumentet, s.k. hits” från 2 miljoner till 5,6 miljoner.

1999 beslutar SCB om en ny policy för elektronisk publicering. Den innebär att all statistik som SCB har ansvaret för skall offentliggöras i Sveriges statistiska databaser och att den statistik som tidigare redovisats i tryckt form i Statistiska meddelanden skall publiceras på SCB:s webbplats. Det skall vara möjligt att såväl läsa SM på datorskärmen som att skriva ut dem. Dessutom skall de fortfarande kunna beställas från SCB i tryckt form mot betalning.

Bråkdelar av en sekund

För de stora ekonominyhetsbyråerna är säkerhet och tidhållning mycket viktig. De får därför ekonomisk statistik parallellt med webbpubliceringen och det är viktigt att de får tillgång till uppgifterna samtidigt. År 2008 får SCB ett klagomål från en byrå som har mätt upp att de får uppgifterna i genomsnitt 0,77 sekunder senare än sina konkurrenter. Förklaringen till denna tidsskillnad visar sig ligga i deras eget tekniska system…

SVERIGES OFFICIELLA STATISTIK **STATISTISKA MEDDELANDEN**

Tätorter 2005 Befolkning och bebyggelsestruktur

I korta drag

Befolkningen i tätort 2005

Befolkningsförändringar i och utanför tätort 2000-2005

Statistiska centralbyrån

Ett elektroniskt SM om miljöstatistik från år 2008.

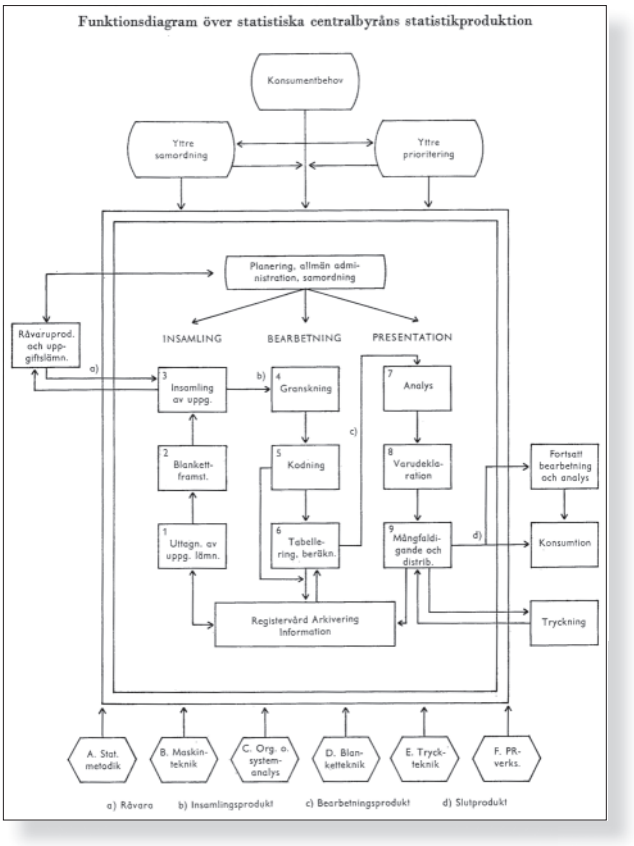
Efter vissa övergångsproblem publiceras från och med november 2002 alla SM på webbplatsen i utskriftsvänligt format.

Från sifferfabrik till informationsverk

När det nya SCB byggs upp är förebilden i mycket den moderna industrin. SCB gör ingen hemlighet av detta utan använder termer som produktion och stordrift. Man anställer till och med en tidsstudieman.

Denna teknokratiska inriktning kulminerar under 1970-talet med bl.a. en ny organisation. Därefter kommer en motreaktion, där fokus gradvis ändras från produktionen till användningen av statistiken. Ungefär parallellt med Sveriges utveckling från industrisamhälle mot ett informationssamhälle flyttas intresset till den statistiska informationen och hur den ställs till samhällets förfogande.

Industrin tappar dock inte helt sin roll som inspirationskälla. När SCB på 1990-talet först satsar på kvalitetsarbete och senare på processorientering är återigen det privata näringslivet en viktig förebild.

1964 skriver GD Ingvar Ohlsson artikeln ”Funktionell verksamhetsbeskrivning av statistiska centralbyrån”. Det är ingen tvekan om att det privata näringslivet och dess produktion är modellen för SCB.

SCB år 1965

Den 1 juli 1965 får SCB en ny instruktion och en ny organisation. Delegationen för statistikfrågor har lämnat sitt uppdrag och centraliseringen är genomförd.

SCB får en styrelse

Enligt den nya instruktionen skall SCB ha en styrelse och den utses 1965 av Kungl. Maj:t. SCB:s generaldirektör är ordförande och de sju övriga medlemmarna representerar universitetsvärlden, riksdagen, fackföreningsrörelsen och näringslivet. Styrelsen skall handlägga:

1) *Frågor av särskild vikt om planering, samordning eller utformning av den statliga statistikproduktionen […];*
2) *Viktigare frågor om organisation, arbetsordning eller tjänsteföreskrifter;*
3) *Frågor om anslagsframställningar, avsedda att föreläggas riksdagen och andra frågor av större ekonomisk betydelse;*
4) *Frågor om tillsättning av tjänst på löneplan B;*
5) *Frågor som avses i 23–26 §§ allmänna verksstadgan [åtal och disciplinär bestraffning]; samt*
6) *Andra frågor som generaldirektören hänskjuter till styrelsen.*

År 1974 får också personalen representanter i styrelsen.

På papperet har alltså styrelsen en viktig roll, men i praktiken är situationen en annan. Ett skäl är förstås att en styrelse i ett statligt verk inte kan fatta några strategiska beslut; sådana fattas av departement och riksdag. Mycket av styrelsens tid kommer därför att upptas av rena informationspunkter. Vad gäller beslutspunkterna, t.ex. tillsättningar av högre tjänster, har styrelsen sällan sådana kunskaper om det enskilda fallet att den kan göra annat än att bekräfta SCB:s förslag.

SCB:s styrelse 1968 enligt foto i ***Kulramen****.*

Från ett styrelsesammanträde
Fr h Gustaf Berglund (föredragande) SCB, Bertil Lidgard Lärarnas Riksförbund, Rudolf Meidner Institutet för arbetsmarknadsfrågor, Herman Wold Uppsala Universitet, GD, Kurt Rydé Pripp-Bryggerierna AB, Erik Höök Finansdepartementet, Lennart Fastbom (föredragande) SCB, samt styrelsens sekreterare Harald Westerlund.

Trots sitt begränsade direkta inflytande har styrelsen en viktig roll som kanal ut mot samhället genom att styrelseledamöterna representerar viktiga samhällsintressen. SCB får också tillgång till kompetens av olika slag som inte finns inom verket.

Styrelsens uppgifter urvattnas i samband med att SCB får nya instruktioner, men ännu så sent som 1988 fattar styrelsen beslut i enskilda tillsättningsärenden. År 2007 ersätts SCB:s styrelse av ett Insynsråd som bara är rådgivande. SCB:s generaldirektör tar därmed över befogenheten att fatta beslut i t.ex. budgetfrågor och frågor om årsrapporter.

Det vetenskapliga rådet

Ett av förslagen från 1956 års statistikkommitté är att SCB skall ha ett vetenskapligt råd. Rådet inrättas 1965 och består av ”representanter för vetenskapsgrenar av särskild betydelse för SCB:s verksamhet såsom statistik, företagsekonomi, geografi, nationalekonomi och sociologi”.

Det vetenskapliga rådet skall initiera och stimulera forskningsverksamhet inom områden som är viktiga för SCB. Detta görs bl.a. genom att rådet tillsätter särskilda arbetsgrupper. Det första året tillsätts två sådana grupper, en för prognosfrågor och en för planläggning av internutbildning av statistiker.

SCB har inom ramen för sitt anslag fått 100 000 kr för att stödja forskning på sitt område. Hur dessa medel skall användas diskuteras i vetenskapliga rådet. Det första projektet som får stöd är ett projekt vid Uppsala universitet för att mäta av nyttan av forskningsverksamhet. Andra projekt som finansieras det första året är Klassifikationsproblematik och Kriminalitetsprognoser.

SCB har kvar en forskningsbudget i storleksordningen 100 000–300 000 kr ända fram till 1984/85. Den omedelbara nyttan för SCB:s verksamhet av dessa pengar är begränsad.

Vetenskapliga rådets inflytande växlar ganska mycket över åren. Under 70-och 80-talen består verksamheten alltmer av allmänna diskussioner. 1985 ombildas rådet och får en bättre specificerad roll. I stället för forskningsanslag får man en budget om 300 000 kr.

Mot slutet av 1990-talet får rådet en delvis ny roll. Det får i större utsträckning ta ställning till olika frågor på ett tidigt stadium. Även om detta sker på bekostnad av att frågeställningarna blir mindre konkreta, får SCB större möjligheter att dra nytta av rådets kompetens.

Ny instruktion för centralbyrån

1965 får SCB en instruktion som speglar de beslut som tagits under de senaste åren. Instruktionen tar t.ex. upp styrelsen och det vetenskapliga rådet och deras roller och specificerar den nya organisationen. I övrigt, t.ex. vad gäller verkets uppgift, är ändringarna små.

SCB:s uppgifter specificeras med både nya och nygamla formuleringar. De fyra första att-satserna lyder som följer:

”Det åligger centralbyrån särskilt att

- *handha de grenar av den löpande statliga statistikproduktionen som icke ankomma på annat ämbetsverk samt offentliggöra resultaten därav,*
- *svara för samordning av den statliga statistikproduktionen samt verka för samordning mellan statlig och annan statistikproduktion,*
- *i det fall underlaget för statistikproduktionen utgörs av material, som annan myndighet insamlar för administrativt ändamål, bevaka att de statistiska synpunkterna tillgodoses samt svara för de specialbearbetningar som fordras för statistiska ändamål,*
- *tillse att statistiken anpassas till rekommendationer, som utfärdas av internationella organ på det statistiska området.”*

Vidare nämns t.ex. de gamla uppgifterna att föra äktenskapsregister och bilregister samt den nya att göra långsiktiga utbildnings- och yrkesprognoser. En uppgift som försvunnit är huvudmannaskapet för folkbokföringen (se sidan 180).

I en särskild paragraf anges Datamaskincentralens och Utredningsinstitutets roller samt att de skall vara självförsörjande. Dessutom ges övriga delar av SCB möjlighet att åta sig uppdrag genom formuleringen: ”Om centralbyrån haft utgifter för annat uppdrag [än till DC och UI], äger centralbyrån uttaga särskild ersättning härför.”

Delegeringen av anställningsärenden har nu gått så långt att endast generaldirektören och andra högre tjänster (lönegrad B3 och över) tillsätts av regeringen. I övriga fall har SCB rätt att självt fatta beslut.

Den nya organisationen

1962 har SCB fått en ny organisation som i allt väsentligt följer förslaget från Delegationen för statistikfrågor. I princip byter de tidigare avdelningarna namn till byråer, medan den nytillkommande statistikverksamheten förs till nybildade byråer. Det är en platt organisation där det inte finns någon nivå mellan en byråchef och GD.

I samband med SCB:s expansion på 1960-talet förväntas arkiv, bibliotek och kansli med flera stödfunktioner få mer omfattande uppgifter. Efter vederbörlig utredning ombildas det tidigare kansliet till en administrativ avdelning. Denna består av en ekonomisektion, en sektion för inre tjänster som t.ex. vaktmästeri, telefonväxel och registratur samt en dokumentationsenhet med ansvar för bibliotek, arkiv och upplysningsverksamhet.

1965 tillkommer en planeringschef, tillika chef för Planerings- och samordningsavdelningen, PoS. SCB består detta år av nio statistikproducerande byråer och ett antal övriga enheter:

Byrån för jordbruksstatistik
Byrån för industristatistik
Byrån för handels-, samfärdsels- och prisstatistik
Byrån för bostads- och byggnadsstatistik
Byrån för finansstatistik
Byrån för befolkningsstatistik
Byrån för rätts- och socialvårdsstatistik
Byrån för undervisningsstatistik
Byrån för arbetsmarknadsstatistik
Prognosinstitutet
Planerings- och samordningsavdelningen
Utredningsinstitutet
Datamaskincentralen
Administrativa byrån

Det sker inga större förändringar i organisationen under de närmaste fem åren.

Personal och ekonomi

Det nya SCB har ett stort anställningsbehov. Till stor del täcks detta genom att personal följer med ”sin” statistik när den flyttar till SCB. Många rekryteras också direkt från universiteten. Den sista december år 1965 har SCB 1 100 anställda, vilket är en ökning med 100 personer under året. Till detta skall läggas 270 anställda vid Maskincentralen och 480 lokalombud vid Utredningsinstitutet.

År 2000 har SCB 1 329 anställda, varav 125 är intervjuare. Personalrörligheten är 14 procent och sjukfrånvaron 3 procent.

En följd av den höga rekryteringstakten är en mycket hög personalrörlighet. I högkonjunkturen år 1964 är den otroliga 46 procent och inte förrän 1970 har den sjunkit till under 10 procent. Sjukfrånvaron ligger under 1960-talet på omkring 10 procent, enligt SCB:s tidrapporteringssystem.

SCB har budgetåret 1965/66 anslag och tilläggsbudgetar om totalt 35 miljoner kronor. Maskincentralen och Utredningsinstitutet har under samma period gjort externa uppdrag för tillsammans sju miljoner.

SCB etablerar sig i Örebro

Redan 1941 pekar riksdagsrevisorerna på fördelarna med att förlägga ämbetsverk utanför huvudstaden. 1948 sker den första etableringen utanför Stockholm, då riksdagen med knapp majoritet beslutar att den nya Fiskeristyrelsen skall placeras i Göteborg. Det är dock först på 1960-talet som utlokalisering av statliga verk kommer högt upp på den politiska agendan.

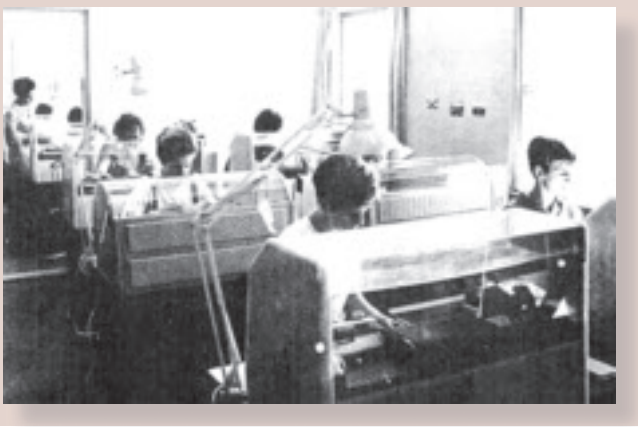
1963 presenterar Lokaliseringsutredningen sitt betänkande med en lista över statliga verk som skulle kunna flyttas ut. SCB tillhör inte dem som diskuteras i detalj, men nämns ändå bland möjliga utlokaliseringsobjekt. Risken för utlokalisering leder till att SCB på eget initiativ etablerar sig i Örebro.

Att det blir en filial och att den förläggs till just Örebro beror på tre starka män: generaldirektören Ingvar Ohlsson, finansministern Gunnar Sträng och kommunalrådet Harald Aronsson.

En förövning: stansfilial i Hallstavik

1964 etablerar SCB en stansningsfilial i Hallstavik. Skälet är att det i rådande högkonjunktur är svårt att i Stockholm behålla stanspersonal vid datamaskinscentralen. Det visar sig vara lättare i Roslagen. 20 kvinnor får fast arbete vid SCB och en arbetsplats i Hallstaviks kommunalhus.

De positiva erfarenheterna av Hallstaviksfilialen spelar utan tvivel en roll när en större utlokalisering blir aktuell.

Stansfilialen i Hallstavik växer till som mest 50 personer. När SCB:s datacentral delas förs stansfilialen till DAFA.

SCB agerar i lokaliseringsfrågan

SCB:s generaldirektör Ingvar Ohlsson förstår tidigt att SCB riskerar att hamna på listan över utflyttningskandidater. För att förekomma detta erbjuder han finansminister Gunnar Sträng en frivillig utlokalisering av en del av SCB:s verksamhet. I gengäld skall – även om det inte sägs rent ut – resten av SCB få ligga kvar i Stockholm.

Det finns naturligtvis även andra skäl till utlokaliseringen, t.ex. att SCB fått besked om att det ”bara” blir 1 000 platser för verket i det nya kontorshuset Garnisonen i Stockholm. SCB sammanfattar skälen så här i sin årskrönika för 1969:

”Det har således funnits både personal- och lokalmässiga skäl för SCB att överväga möjligheterna att förlägga viss del av verksamheten utanför Stockholmsområdet. Därtill har som en viktig faktor kommit det från olika håll utanför SCB ofta uttalade önskemålet att i lokalisationspolitiskt syfte förlägga statlig verksamhet även till andra delar av landet än Stockholmsområdet.”

Nästa fråga är vilken ort som skall väljas. De två huvudkandidaterna är Norrköping och Örebro. Norrköping har flera fördelar, bl.a. vad gäller kommunikationer, men det blir ändå på Örebro som valet faller. Största anledningen till detta är kommunalrådet Harald Aronssons stora engagemang. Han utlovar lokaler i ombyggda fabriker, lägenheter och t.o.m. förtur i tomtkön till SCB:are som flyttar från Stockholm. Löften som han också håller när SCB beslutar att etablera sig i Örebro.

De första verksamheter som flyttar till Örebro är utsändning, granskning och stansning av Arbetskraftsundersökningen, AKU. Detta sker hösten 1967 till provisoriska lokaler på Olaigatan och senare även till den f.d. skofabriken Master på Östra Bangatan. Snart flyttar också det manuella arbetet med andra undersökningar, t.ex. Levnadsnivåundersökningen, liksom administration av Utredningsinstitutets fältarbete till Örebro. Eftersom det ännu inte finns någon datamaskin vid SCB i Örebro görs ADB-bearbetningarna på Länsstyrelsen i staden.

SCB:s blivande huvudkontor i Örebro: hörnet Ringgatan – Västra Bangatan. Här ligger Ekströms livsmedelsfabrik, som tagit över AB J. Pehrson & Co:s skofabrik.

Timpenning

De som anställs för manuellt arbete i Örebro får timlön: 7 kr för dem som inte har studentexamen och en femtioöring mer för dem som har studentexamen. Det finns ingen garanti för ett visst antal arbetstimmar i veckan. Finns det inget arbete får man gå hem.

Högtidlig invigning

Den 6 november 1969 sker invigningen av SCB:s nya lokaler i Ekströms f.d. fabrik på Ringgatan 32 i Örebro. Alla huvudaktörerna är förstås nöjda. Kommunalrådet Aronsson noterar att SCB har det trångt i Stockholm och erbjuder sig att ordna fler lokaler i Örebro. SCB:s generaldirektör tackar för det fina huset och nämner bl.a. rekryteringsmöjligheterna och den kommunala servicen som plusposter för Örebro. Finansminister Gunnar Sträng ger SCB beröm för sin framsynthet i lokalfrågan: ”Det är verkligen inte varje dag som statliga myndigheter själva framför sådana planer.”

Allt fungerar när finansministern symboliskt trycker på startknappen till Datamaskincentralen i Örebro.

Det är inte bara SCB:s nya lokaler som invigs, utan också en ny datamaskin. SCB:s Datamaskincentral har nämligen också flyttat viss verksamhet till Örebro. Totalt arbetar över 200 personer i det nya huset, på 7 500 kvadratmeters kontorsyta. Halva ytan upptas av ett antal storrum, dels för stansning, dels för det som har kommit att kallas manuell databehandling, alltså granskning och kodning av blanketter och registermaterial.

Det som kallas storrum beskrivs senare med mer positiva ord som kontorslandskap eller öppen planlösning.

Enheter för manuell och maskinell databehandling

1969 bildas en central för manuell databehandling (MDB) i Örebro. Den skall arbeta med granskning, kodning m.m. åt hela SCB. MDB skall också hjälpa andra myndigheter. Ursprungligen placeras den inom UI, för att sedan bli en enhet direkt under produktionschefen och slutligen inlemmas i den nya driftavdelningen.

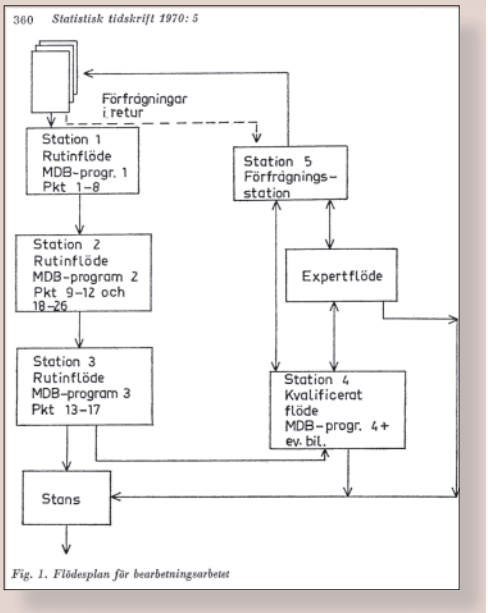
MDB är en funktionell enhet som, precis som DC, skall utföra rutinuppgifter i samband med statistikproduktionen. Genom denna specialisering skall ämnesenheterna kunna koncentrera sig på sakfrågor, konsumentkontakter och utvecklingsarbete. En nackdel, som inledningsvis accepteras, är att de som arbetar på MDB har svårt att få ett helhetsperspektiv på arbetet. Senare luckras den strikta indelningen mellan MDB och ämnesenheterna upp, bland annat genom att arbetsgrupper inom MDB i praktiken knyts till samma ämnesområde år efter år. MDB avvecklas dock inte förrän 1991.

I och med att Stockholmsdelen av SCB:s Datamaskincentral tas över av det nybildade DAFA (se sidan 307) kommer all datorbearbetning att koncentreras till Örebro. Det blir en viktig del av den nya filialens verksamhet.

Programmering av manuella arbeten

Från industrin lånar SCB tanken att manuella arbeten skall delas in i ett antal avgränsade små steg som skall utföras på ett standardiserat vis. Särskilda MDB-program, inspirerade från datorvärlden, skrivs för varje arbetsmoment. Allt som en maskin kan göra bör en människa också kunna utföra!

”MDB-programmering innebär en systematisering och standardisering av arbetsinstruktionerna för de manuella momenten i statistikproduktionen vid SCB, jämfört med de instruktioner o.d. som tidigare varit brukliga.”
Bilder och citat ur ***Statistisk tidskrift 1970****.*

Filialen växer och får vidgade uppgifter

Eftersom det är tänkt att planering och ledning av SCB:s statistiska undersökningar skall ligga kvar i Stockholm – ”Huvudet i Stockholm, händerna i Örebro” – kommer Örebrodelen av SCB att kallas produktionsfilial.

Den växer snabbt, och redan 1970/71 arbetar nästan 400 personer i Örebro. Det är en fjärdedel av verkets personal exklusive intervjuare.

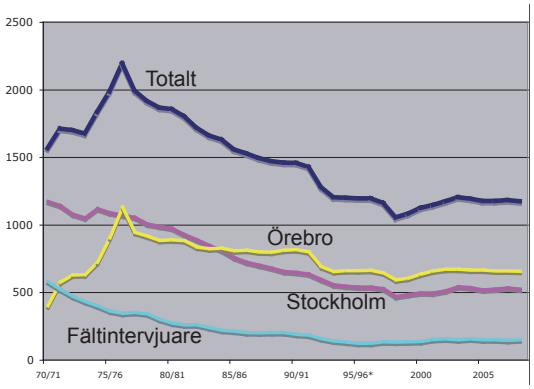
Chefen för driftavdelningen blir chef för filialen. Han är under 15 år den ende i verksdirektionen som har sin arbetsplats i Örebro.

I början av 1970-talet flyttar hela statistikproducerande enheter, och därmed även handläggaruppgifter, till Örebro, t.ex. större delen av jordbruksstatistiken. Beteckningen produktionsfilial blir därmed allt mindre korrekt. Det dröjer dock ända till mitten av 1980-talet innan den försvinner helt ur SCB:s interna språkbruk.

Anställda i Örebro i juni 1972
De anställda i Örebro fördelar sig på avdelningar enligt följande:

Areell statistik	*25*
Företagsstatistik	*9*
Individstatistik	*5*
Administration och information	*15*
Uppdragsverksamhet	*40*
Driftverksamhet	*523*
Summa	***617***

Tio år efter den högtidliga invigningen finns det nästan lika många anställda i Örebro som i Stockholm, 900 respektive 1 000 personer.

Budgetåret 1984/85 är det för första gången fler anställda i Örebro än i Stockholm. Och år 2008 arbetar 56 procent av den centralt placerade personalen i Örebro, 44 procent i Stockholm.

Lokalfrågan i Stockholm – äntligen en samlad lösning
SCB har expanderat kraftigt i början av 1960-talet, från under 500 anställda i Stockholm år 1960 till nästan 1 200 år 1970. Detta gör naturligtvis behovet av nya lokaler akut.

Provisorier under 1960-talet
SCB behåller sina lokaler på Linnégatan men kompletterar dem med lokaler över hela Stockholm och t.o.m. i en grannkommun. 1966 finns t.ex. 1965 års folk- och bostadsräkning på Turbinvägen i Nacka medan 1966 års jordbruksräkning har lokaler vid Stureplan.

År 1967 har lokalsplittringen ökat ytterligare, till över tio olika platser i Stockholm om också arkivlokaler räknas in. Det finns nu ett förslag till lösning på SCB:s problem, nämligen ett projekterat nybygge inom kvarteret Garnisonen.

SCB producerar statistik på åtta ställen i Storstockholm enligt karta i ***Kulramen 1/67.***

På kort sikt innebär denna lösning ännu större lokalsplittring eftersom SCB har en hel del verksamhet i baracker på den plats där det nya huset skall byggas, verksamhet som nu får flytta ut. Vid slutet av år 1968 har SCB verksamhet vid 19 olika adresser (25 om man räknar med arkivlokaler).

Garnisonen byggs

1964 har arkitekt Tage Hertzell fått i uppdrag av Kungliga Byggnadsstyrelsen att göra en dispositionsplan för kvarteret Garnisonen. Det är då inte bestämt vilka statliga myndigheter som skall placeras där, men när byggnadsritningarna fyra år senare är klara vet SCB att detta kommer att bli verkets nya adress i Stockholm. Ytterligare fyra år senare är det dags att flytta in.

I **Kulramens Byggextra** berättas att husets volym blir nära 500 000 m^3 med 135 000 m^2 golvyta, vilket ”skulle motsvara 12 hötorgsskrapor resp 20 x Råsunda fotbollsstadion.”

Den nya byggnaden blir ett av Europas största kontorshus med plats för 3 000 personer. Förutom arbetsutrymmen skall bl.a. en restaurang och ett kafé inrymmas, liksom samlingslokaler och motionslokaler, läkare, tandläkare, kiosk och en butik där SCB:aren kan köpa ”en hel del från kylskåp och andra kapitalvaror till den dagliga biffen eller falukorven”.

Vad skall huset heta?

Byggnadsstyrelsen utlyser en tävling att namnge det nya huset. Första pris går till förslaget Östra Verkshuset, vilket ger förslagsställaren (på Skolöverstyrelsen) en tågresa för två personer till valfri ort i Sverige. Ett extrapris går till en SCB:are för förslaget Kronojäktet. Trots resultatet av tävlingen döps huset till Garnisonen.

Utöver SCB skall bl.a. Byggnadsstyrelsen, Skolöverstyrelsen och Socialstyrelsen flytta in i kvarteret Garnisonen. Det rör sig om så många tjänstemän att man diskuterar olika arbetstider för de olika myndigheterna i syfte att undvika trängsel och köer. Lösningen på problemet blir flexibel arbetstid, alltså att de anställda inom vissa gränser kan bestämma när på dagen de förlägger sin arbetstid. Inledningsvis är detta en försöksverksamhet för vissa myndigheter; en förordning som berör alla myndigheter kommer först 1976.

Kontorshuset Garnisonen har en 350 meter lång fasad mot Karlavägen.

Rationalitet i allt

Garnisonen byggs enligt en strukturalistisk grundsyn. I mångt och mycket står industrin som förebild. Detta tänkande gäller även matsalen. Så här presenteras huvudmatsalen i SCB Byggnytt:

”Rätterna serveras på löpande band från köket. […] Maten ligger på en s k bricktallrik av ungefär samma typ som man använder i flygplan, bland annat. Själva brickan består av ett hållbart, hårdglansigt vitt material. I olika fördjupningar på brickan kommer var sak att ligga på sin plats och man slipper ’den oaptitliga röran som är utmärkande för den vanliga barserveringen på tallrik’. Serveringen går snabbt: 25 portioner i minuten.”

SCB flyttar in och blir kvar

SCB etablerar sig i Garnisonen i etapper. Hösten 1971 flyttar programmeringscentralen och enheten för databehandlingsmetoder in i ett kontorslandskap på gatuplanet. Under våren 1972 följs de av 800 SCB:are i två omgångar.

SCB blir kvar i Garnisonen även när personalstyrkan minskar och verket successivt minskar sin lokalyta. 1993 läggs Byggnadsstyrelsen ned och dess lokalförsörjningsmonopol upphör. SCB:s nya hyresvärd blir Vasakronan, det statliga fastighetsbolag som tar över vissa av Byggnadsstyrelsens uppgifter.

När SCB, i likhet med andra statliga verk, kan hyresförhandla med andra hyresvärdar aktualiseras med jämna mellanrum frågan om flytt till andra lokaler, men Garnisonen fortsätter att vara den mest fördelaktiga lokallösningen i Stockholm. 2008 skriver SCB ett nytt hyresavtal med Vasakronan om lokaler i Garnisonen fram till år 2016.

En ny filosofi och en ny organisation
1956 års statistiska kommitté betonar vikten av att kunna skapa ”statistiska kombinationer”, alltså sambearbeta data från flera datakällor för att tillgodose nya statistiska behov. En annan ledstjärna för kommittén är rationalitet inom statistikproduktionen. 1966 tillsätter SCB:s generaldirektör en ambitiös utredning om ett arkivstatistiskt system med sikte på att nå dessa mål. Grundtanken är att spara data om enskilda individer, företag e.dyl. i stora arkiv och utnyttja för både löpande statistik och för att möta tillfälliga behov. Även om utredningen ”inte når ända fram”, så kommer den att påverka SCB under lång tid framåt.

Planer på ett arkivstatistiskt system
Den utredning som tillsätts kallas UKAS, Utredningen om det arkivstatistiska systemet. Den består av en central diskussionsgrupp med deltagare såväl från SCB som från andra håll och av tio delprojekt inom olika områden.

Delprojekten spänner över ett mycket stort område, alltifrån ”Allmän begreppsbestämmelse m.m.” till ”Den regionala planeringens behov av data”. Vissa delprojekt ger konkreta resultat som blir en del av SCB:s arbetssätt, medan andra lägger grunden för fortsatt arbete.

När UKAS avslutas 1971 är vissa delprojekt klara medan andra fortlever i ny skepnad. Ett delprojekt har t.ex. resulterat i att man börjat arbeta med ett antal standardprogram, t.ex. tabellprogrammet TAB68 (se sidan 337) som kommer 1972. Ett annat har lett till fortsatt arbete för att försöka skapa ett system för socio-demografisk statistik.

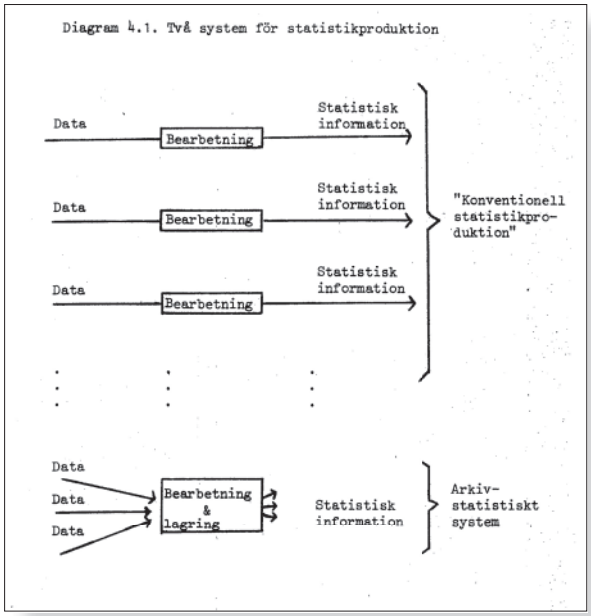
SCB:s överdirektör Lennart Fastbom gör en mycket ambitiös sammanfattning av arbetet med ett arkivstatistiskt system, ARKSY-utredningen. Den färdigställs aldrig, men ligger i en preliminär version till grund för en diskussion vid ett chefsmöte i december 1974.

”Grundidén för ARKSY är att produktionsapparaten skall utformas så att det är möjligt
– att för bearbetningar återutnyttja tidigare insamlat och för statistikproduktion preparerat material
– att kunna kombinera data som insamlats genom olika insamlingskanaler i olika insamlingsgrupper och i olika insamlingsomgångar
– att genomföra detta till överkomliga kostnader, med rimlig snabbhet och utan risk för röjande av sekretessbelagda enskilda uppgifter.”

Ur den aldrig publicerade utredningsrapporten

Det arkivstatistiska systemet införs inte. En orsak är att integritetsfrågorna efter debatten i samband med FoB 70 (se sidan 343) gjort tankarna på en stor databas med all information om medborgarna mindre attraktiv. En annan är att tekniken ännu inte är mogen för de mest visionära delarna av systemet. Det viktigaste skälet är möjligen det stora interna motståndet på SCB, inte minst från ämnesavdelningarna.

Mycket i filosofin bakom det arkivstatistiska systemet kommer att påverka SCB:s utveckling. Speciellt gäller detta arbetet inom databehandlings- och databasområdena. Betoningen av standardisering och dokumentation inom statistikproduktionen får också stort inflytande. Och vissa ser till och med den processorientering som SCB genomför i början av 2000-talet som ett anammande av ARKSY:s grundidéer.

*En pedagogisk bild ur **ARKSY-utredningen** från 1974. Liknande bilder kommer att dyka upp vid SCB igen.*

En organisation för arkivstatistik

SCB:s organisation efter utbyggnaden i början av 1960-talet är i allt väsentligt endast en uppförstoring av den tidigare organisationen, med ett antal byråer och andra enheter direkt under verksledningen. När verket expanderat så att det finns hela 14 chefer som är direkt underställda GD är denna organisationsform inte längre ändamålsenlig.

Initiativet till tidigare organisationsförändringar har i regel kommit utifrån, men den här gången tar SCB själv upp frågan. Efter en intern utredning föreslår man regeringen att verket skall få en organisation med tre statistikproducerande avdelningar och fyra funktionella avdelningar. Den nya organisationen införs den 1 juli 1971.

Registercentral

Redan 1968 har en registercentral (RC) inrättats inom Utredningsinstitutet. Centralen skall föra register som Centrala företagsregistret, Centrala bilregistret och Registret över totalbefolkningen, samt göra dem tillgängliga för produktion av statistik. RC skall också stå för dokumentation av registren. Satsningen är helt i linje med den arkivstatistiska filosofin.

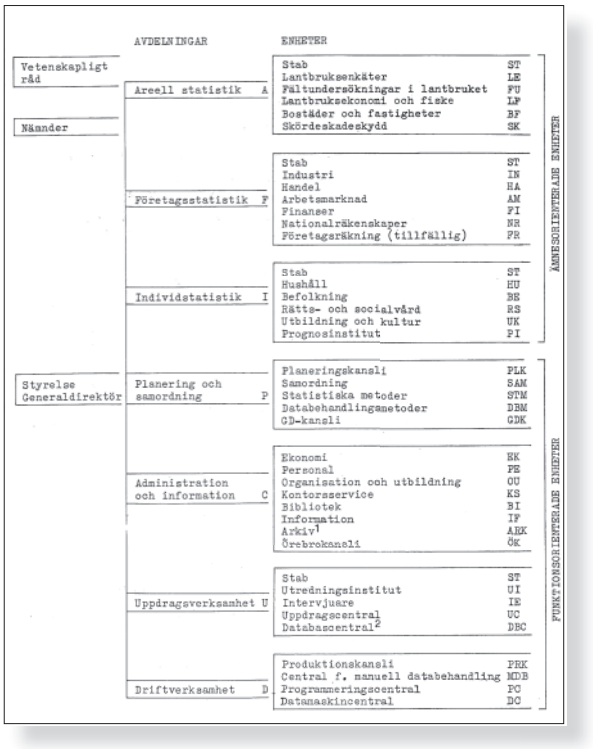
De statistikproducerande avdelningarna, ämnesavdelningarna, skapas genom att de tidigare byråerna blir enheter och grupperas ihop i en avdelning för areell statistik (A), en avdelning för företagsstatistik (F) och en avdelning för individstatistik (I). Samtidigt passar man på att dela upp vissa stora byråer. Resultatet blir ett femtontal statistikproducerande enheter.

Areell statistik är ett nytt begrepp. Det täcker i stort sett jordbruk, fiske, bostäder och byggande.

Tanken med att införa avdelningsnivån är självfallet att avlasta verksledningen men också att öka samordningen inom vart och ett av de tre områdena. Ämnesavdelningarna får därför en självständig roll. I vissa avseenden kan de nästan liknas vid dotterbolag inom en koncern.

Ämnesenheterna avgränsas utifrån det statistikområde de är ansvariga för. Samtidigt följer indelningen också sättet att samla in data, alltså vilka datainsamlingsmetoder och vilka uppgiftslämnarkategorier man har. Denna aspekt förstärks genom att varje avdelning har ansvar för de stora registren inom sitt område: A-avdelningen ifråga om fastigheter, F-avdelningen ifråga om företag och I-avdelningen ifråga om individer.

SCB:s nya organisation fr.o.m. den 1 juli 1971.

De funktionella avdelningarna får i den nya organisationen en ny roll, som till stor del inspirerats av arkivstatistiska principer. Framför allt gäller detta driftavdelningen (D). Den skall ha ansvaret för statistikproduktionens mer rutinmässiga delar. Ämnesavdelningarna har ansvar för statistikens innehåll och presentation, men ”köper in” arbetet med dataregistrering, databeredning och databehandling. Tanken är förstås att dessa moment är så likartade för olika statistikprodukter att de kan skötas mer rationellt av specialiserade enheter.

Nya tider, nya titlar
I den nya organisationen får cheferna nya titlar. Den ärevördiga titeln Byråchef ersätts t.ex. med Statistikchef.

Avdelningen för planering och samordning (P) är i princip oförändrad sedan tidigare och avdelningen för administration och information (AdI) motsvarar den förutvarande byrån med samma namn. Avdelningen för uppdragsverksamhet (U) består huvudsakligen av Utredningsinstitutets verksamhet.

Det finns också ett inslag av matrisorganisation i den nya strukturen. Förutom hierarkin med statistikproducerande enheter skall nämligen finnas en ”överlagrad” projektorganisation. Denna skall svara för tillfälliga utredningar, ämnesanknutet utvecklingsarbete och större intermittenta undersökningar.

I samband med omorganisationen skapas en ny verksdirektion, VD. Den består av generaldirektören och de sju avdelningscheferna. VD fattar inga beslut, utan är endast ett forum för att diskutera viktiga gemensamma frågor. VD kommer att behålla sin roll under lång tid, även om deltagarantalet och sammanträdesfrekvensen ändras. År 2007 byter den namn till Ledningsgruppen.

Verksdirektionen efter omorganisationen. Främre ledet: Ingvar Ohlsson (GD) och Nils Elmhammer (AdI). Bakre ledet: Knut Medin (A), Edmund Rapaport (U), Klas Wallberg (I), Lennart Fastbom (PoS), Gustaf Berglund (D), Åke Lönnqvist (F). Med på kortet är också Christer Arvas.

Avdelningar kommer, avdelningar försvinner

SCB behåller i stora drag denna organisationsform i tjugo år. Det sker dock fortlöpande förändringar, både för att få bättre intern funktion och för att möta yttre krav på ett bättre sätt.

Den första större förändringen kommer redan 1976. Uppdragsavdelningen försvinner och dess verksamhet delas upp på i första hand de befintliga I- och D-avdelningarna samt den nya S-avdelningen (System och information).

Utredningsinstitutet har redan tidigare delats i en ledningsenhet, som övertar namnet, och en fältorganisation som kallas Intervjuarenheten. Nu placeras intervjuarenheten på Driftavdelningen, medan Utredningsinstitutet förs till Avdelningen för individstatistik, där den tillsammans med den tidigare enheten för hushållsstatistik bildar Utredningsinstitutet för statistik om levnadsförhållanden.

Samtidigt delas Avdelningen för administration och information upp i två avdelningar. Avdelningen för central administration (C) blir en renodlad stödavdelning med ekonomi, personal och kontorsservice som viktigaste enheter. Avdelningen för system och information får ansvar för extern information, bibliotek och arkiv. Dit förs också en ny systemenhet, som är resultatet av att programmeringscentralen och databascentralen läggs samman.

Det tillkommer också enheter i och med att samhällets behov av statistisk information växer och SCB får nya uppgifter eller identifierar nya målgrupper. 1974/75 inrättas vid A-avdelningen en ny enhet för naturresurser och miljö och strax därefter ett regionalstatistiskt kansli som förläggs till S-avdelningen.

I början av 1980-talet sker en ytterligare modifiering av avdelningsstrukturen. I samband med att ämnesenheterna tar över vissa arbetsuppgifter, t.ex. mycket av systemerings- och programmeringsarbetet, byter Avdelningen för system och information namn till Avdelningen för statistikservice. Planerings- och samordningsavdelningen blir Utvecklingsavdelningen.

Det viktigaste är kanske att en ny ämnesavdelning, Avdelningen för arbetsmarknadsstatistik (AM), bildas år 1985. De tidigare ämnesavdelningarna har varit avgränsade efter datakällor, men nu får SCB en avdelning som organiserats utifrån ett specifikt ämnesområde. Förutom arbetsmarknadsstatistik förs också skolstatistiken till den nya avdelningen.

1987 försvinner C-avdelningen och dess enheter placeras direkt under generaldirektören.

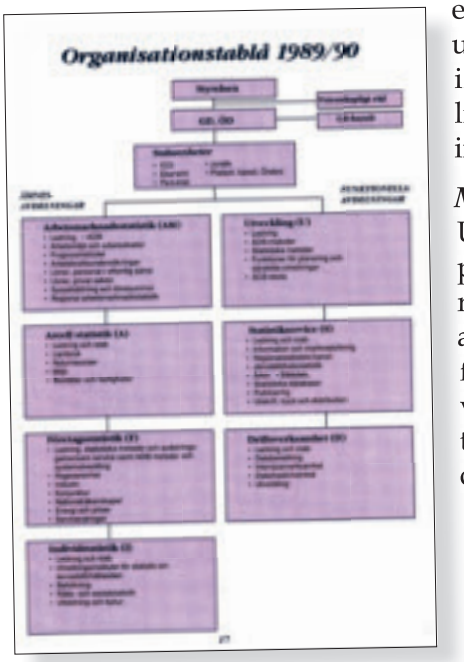
Den nya AM-avdelningen fotograferad för ***Kulramen 2/86****.*

SCB växer vidare

Fram till 1965 expanderar SCB genom att ta över statistikområden från andra myndigheter. Under perioden 1965–1975 fortsätter expansionen, men nu genom att SCB får i uppdrag att utveckla ny eller förbättra existerande statistik. SCB behandlas välvilligt av regering och riksdag, även om man inte får igenom alla förslag i sina petitor.

SCB:s organisation i slutet av 1980-talet.

Modernisering ger snabbare statistik

Under 1960-talet går de flesta statistikprodukter över till att använda ADB vid registrering, granskning och bearbetning av primäruppgifter. En del går över direkt från manuell hantering, medan andra tar vägen via hålkortsteknik. En hålkortscentral finns länge kvar vid SCB, så småningom med självbetjäning.

Ur SCB:s krönika för 1963

”Övergången till EDB har fortsatt på flera områden. Denna begränsar behovet av personaltillskott vid stigande efterfrågan. Övergången har lett till väsentliga personalbesparingar. De totala kostnadsbesparingarna är relativt begränsade. Däremot har övergången till EDB medfört väsentliga kvalitetshöjningar. Bland annat har tidsbesparingar kunnat göras – i flera fall dock först efter ökad eftersläpning under ett år i samband med övergången.”

Under själva övergången blir statistiken varken billigare eller snabbare, men efter hand som inkörningsproblemen löses minskar produktionstiderna. Sista delen av Befolkningsförändringar 1967 kommer t.ex. ut i februari 1969, medan motsvarande publikation för 1977 kommer ut i oktober 1978. Särskilt mycket billigare blir det dock inte; det utrymme som skapas av rationaliseringarna utnyttjas ofta till att höja ambitionsnivån med t.ex. nya variabler eller en mer detaljerad redovisning.

Nya perspektiv i statistiken

Även om SCB står i hela samhällets tjänst, är det naturligt att verket under sina första hundra år haft andra myndigheter som huvudanvändare av sin statistik. Med tiden sker dock en långsam förskjutning, så att också forskare och allmänhet – oftast via media – ses som viktiga målgrupper.

En konsekvens av denna förändring, och av en ny syn på sambandet mellan individ och samhälle, är att statistiken börjar anlägga mer av ett individperspektiv.

Den ursprungliga fattigvårds- och socialbidragsstatistiken ger en mycket ofullständig bild av de fattiga och socialbidragstagarna. Det är i stället dimensioneringsfrågor och de ekonomiska konsekvenserna för samhället som är det väsentliga. På motsvarande vis är utbildningsstatistikens mål inte i första hand att beskriva de studerande och utexaminerade utan att ge myndigheterna planeringsunderlag.

Ingen drastisk förändring i detta synsätt sker, men fokus börjar flyttas från samhället och dess olika sektorer till själva individerna. Det bästa exemplet är levnadsnivåundersökningarna, som helt vänder på det vedertagna perspektivet. Istället för att belysa svenska folkets bostäder i en undersökning, utbildning i en annan och ekonomisk standard i en tredje, ges en helhetsbild av svenskarna och deras boendeförhållanden, utbildning, ekonomi m.m. i en och samma undersökning. Ett annat exempel är den utveckling som folk- och bostadsräkningarna genomgår.

Anslagsposter inom program 1	1972/73 (milj kr)	1973/74 (milj kr) Beräknar SCB	Dep ch
Löpande verksamhet	77,4	101,5	88,0
Intermittenta undersökningar	15,5	14,8	10,0
Utvecklingsarbete	5,7	8,5	7,0
Summa	98,6	124,9	105,0

SCB får inte allt man begär för budgetåret 1973/74 men ”[vi kan] nog i stort sett känna oss nöjda med finansdepartementets behandling av SCB:s petita”. Tablåerna – ur ***Kulramen*** *– visar också på omfördelningen till individstatistikens förmån.*

Tyngdpunkten i SCB:s statistik ändras också. Trots att mycket av den nya statistik som SCB får ansvaret för är av ekonomisk natur, så är det individstatistiken som utvecklas mest under 1970-talet. Målet från UKAS att bygga ett socio-demografiskt system uppnås inte, men många undersökningar med individ- och hushållsperspektiv tillkommer, t.ex. hushållsbudgetundersökningen.

Interninformation i skrift

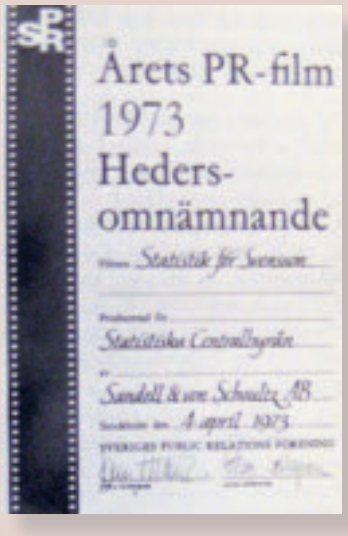
*Första numret av **Kulramen** visar en tidig friskvårdssatsning.*

År 1965 får SCB en personaltidning, som efter en tävling döps till Kulramen. Den innehåller en blandning av lättare och tyngre information och kommer ut med fyra till åtta nummer per år fram till 1991. Parallellt med Kulramen finns dels det snabbare komplementet Kulan, dels det mer officiella SCB-nytt.

1991 ersätts Kulramen med en ny interntidning, som får namnet På tal om SCB. Den nya tidningen är i betydligt högre grad verksledningens informationskanal. Sista numret av På tal om SCB kommer ut i september 2006. Därefter har SCB ingen tryckt personaltidning eftersom motsvarande information läggs ut på intranätet.

Utredningsinstitutets lokalombud har naturligtvis ett särskilt behov av information, eftersom de sitter på olika håll i landet. 1960 kommer en tidning för dem, Loko-nytt. Då lokalombuden börjar kallas intervjuare byter den 1978 namn till Intervjuaren.

Extern information

SCB tar fram flera informationsfilmer. En av dem, Statistik för Svensson, vinner hedersomnämnande i tävlingen om 1973 års bästa PR-film.

SCB informerar tidigt allmänheten om större undersökningar som t.ex. folk- och bostadsräkningar genom annonser, först i dagspress och senare också i TV. I samband med varje enskild undersökning tar SCB också fram brev eller särskilda broschyrer som förklarar syftet med undersökningen.

SCB börjar också delta aktivt i olika slags mässor, ordna presskonferenser och seminarier och bjuder in riksdagsmän för att ge information. Redan 1980 anordnar Prognosinstitutet två Prognosdagar, en för utbildning och en för arbetsmarknad. Redan första året kommer drygt hundra deltagare och arrangemangen återkommer regelbundet. Liknande arrangemang anordnas inom andra områden. Verket börjar 1994 också ge ut en särskild kundtidning, Källa:SCB.

Uppdragsverksamheten omstruktureras
Ända sedan 1918 har SCB haft inskrivet i sin instruktion att verket kan hjälpa andra myndigheter med uppgifter av statistisk natur. I praktiken har denna verksamhet länge liten omfattning. Detta ändras på 1950-talet när Maskincentralen, MC, och Utredningsinstitutet, UI, startar. Båda dessa finansieras genom uppdrag, och även om huvuddelen av inkomsterna till en början kommer från övriga SCB börjar externa uppdrag bli en viktig del av SCB:s verksamhet. Regeringen ser positivt på uppdragsverksamheten och SCB får i uppdrag att öka den.

Uppdrag i slutet av 1960-talet – mest DC och UI
Datamaskincentralen och Utredningsinstitutet fortsätter att vara SCB:s viktigaste uppdragsproducenter. 1962 inrättas Statistiktjänsten, som skall stå för SCB:s avgiftsbelagda upplysningsverksamhet. Under år 1963 utför den drygt 100 uppdrag om totalt 150 000 kr.

1965/66 uppgår SCB:s anslag, inklusive anslaget från jordbruksdepartementet för skördeuppskattningar och skördeskadeskydd, till 35 miljoner kronor. DC och UI gör under samma period uppdrag till externa kunder för 10 miljoner. Uppdragen står alltså för drygt 20 procent av SCB:s hela omsättning.

Utredningsinstitutet fortsätter att utföra uppdrag åt vitt skilda användare. 1964 gör man t.ex. undersökningar åt Sveriges Radio om TV-utbudet. Syftet är att få fram tittarfrekvenser och mått för uppskattning av programmen. Åt Stockholms stad gör man undersökningar om inneboende och åt Högertrafikkommissionen om upplysningsverksamheten i samband med högertrafikomläggningen.

Också Datacentralen fortsätter att växa och få alltmer skiftande uppdrag. Ett exempel är att när Penninglotteriet i april 1968 går över till datadragning av vinstnumren, görs dragningen med hjälp av SCB:s datamaskin.

Men DC och UI står omkring 1970 inför stora omvälvningar. Störst blir förändringarna för Datacentralen, som förlorar nästan all sin externa uppdragsverksamhet.

Uppdragsverksamheten finner sin form
Under 1960-talet får DC:s uppdrag alltmer administrativ karaktär, med tillämpningar snarare inom statlig rationalisering än inom statistikproduktion. Man säljer också adressuppgifter för direktreklam och liknande ändamål. Budgetåret 1968/69 står denna typ av uppdrag för ungefär hälften var av DC:s omsättning om 30 miljoner kronor.

1970 beslutar riksdagen att dela datamaskincentralen i två delar. Den ena blir kvar vid SCB och arbetar huvudsakligen med statistisk databehandling och med registervård. Den övriga verksamheten förs över till den nyinrättade Datacentralen för administrativ användning, DAFA.

Avskiljandet av DAFA medför att nästan alla SCB:s externa uppdrag på datamaskinsidan försvinner; alldeles efter delningen uppgår intäkterna endast till 50 000 kr. Uppdragens andel av SCB:s totala verksamhet sjunker följaktligen mycket snabbt och är början av 70-talet nere på ca 10 procent.

Uppdelningen av DC är logisk och SCB har nu uppdragsverksamheten koncentrerad till sitt kärnområde. Att SCB slutat att sälja uppgifter om enskilda personers adresser är utan tvivel positivt för verket då integritetsdebatten börjar ta fart vid mitten av 1970-talet.

För utredningsinstitutet är förändringarna mindre. I samband med omorganisationen 1971 delas institutet, som redan nämnts, så att Intervjuarenheten blir en egen enhet inom Uppdragsavdelningen.

I början av 1970-talet kommer allt mer av uppdragsverksamheten att utföras utanför UI. Budgetåret 1974/75 står Utredningsinstitutet och Intervjuarenheten endast för 3,3 respektive 1,2 miljoner kronor av uppdragsverksamhetens totalt 14 miljoner. De tre ämnesavdelningarna står tillsammans för 5,2 miljoner och Driftavdelningen för resten.

Statliga myndigheter utgör den största kundkategorin: 81 procent av intäkterna kommer därifrån. Kommuner och landsting står för 13 procent och övriga kunder för 6 procent.

De flesta uppdragen är naturligtvis statistiska undersökningar eller bearbetningar av statistiska data. Men det finns också uppdrag där SCB ställer upp med sin statistiska expertis.

Trots att uppdragsvolymen växer under mitten av 1970-talet fortsätter dess andel av SCB:s totala budget att ligga kring 10 procent. Också kundbilden består, med den statliga sektorn som dominerande.

”Genom uppdragsverksamheten erbjuds myndigheter, forskare, näringsliv m.fl. möjlighet att, som en komplettering till den officiella statistiken, dra nytta av SCB:s samtliga produktionsresurser – insamlat material, fackkunnig personal och tekniska hjälpmedel – på ett till behovet anpassat sätt. Uppdragsverksamheten ger också vidgade möjligheter för SCB att verka för samordning av statistiken och bevaka dess kvalitet och användbarhet.”
Ur SCB:s verksamhetsberättelse 1974/75

Nya lokaler i Örebro
De nya lokalerna på Ringgatan i Örebro blir snabbt för trånga. I början av 1970-talet hyr SCB lokaler på Östra och Västra Bangatan, Fredsgatan, Folkungagatan, Fabriksgatan och Olaigatan. Målet är förstås att få en samlad lokallösning precis som i Stockholm. Det börjar bra…

Tullen, etapp I
I december 1974 ger regeringen Byggnadsstyrelsen i uppgift att projektera den första halvan av ett nytt hus för SCB i Örebro. Huset skall byggas i kvarteret Tullen och liksom i Stockholm döps det efter kvarteret där det byggs.

Tidsplanen för bygget är pressad, eftersom FoB 75 skall starta i februari 1976. Måndagen 3 februari 1975 sätts spaden i jorden och allt går enligt planerna. I början av 1976 kan SCB börja flytta in efter det snabbaste bygget i Byggnadsstyrelsens trehundraåriga historia.

Tullen blir en flexibel byggnad, med plats för både storrum och vanliga kontorsrum. När FoB 75, med ca 200 extraanställda, är klar anpassas den till verkets ordinarie behov. Tullen I innehåller ca 400 arbetsplatser, men efter inflyttningen har ändå SCB lokaler på sex adresser i Örebro. Det är därför lugnande att Gunnar Sträng på taklagsfesten säger: ”Det mesta talar för att andra etappen kommer utan alltför stor tidsutdräkt.”

Den 4 februari 1976 flyttas datamaskinens centralenhet från Ringgatan till Klostergatan.

Tullen, etapp II

Med etapp ett klar kan man börja planera etapp två. I slutet av oktober 1976 finns ett första ritningsunderlag färdigt. Enligt planen skall projekteringen vara klar om drygt ett år, byggstarten ske 1978 och SCB flytta in två år senare. Det statsfinansiella läget försämras dock och etapp två skjuts upp på obestämd tid. Det finns också andra myndigheter i Örebro som behöver nya lokaler och som hamnar före SCB i byggkön. I femton år får både SCB:are och övriga Örebroare beskåda SCB-husets ”provisoriska” brandgavel.

I maj 1988 tar regeringen beslut om att bygga klart SCB-huset i Örebro. Ett skäl till initiativet är att riksdagen beslutar om att 55 procent av SCB:s personal (exklusive intervjuare) skall vara placerade i Örebro.

Den andra delen av Tullen står färdig våren 1991. Sedan återstår en del ombyggnadsarbeten i den första delen innan den officiella invigningen kan äga rum i september 1993. Äntligen finns SCB samlat i ett hus såväl i Stockholm som i Örebro.

Tullen II är en ljus arbetsplats, här exemplifierat med öppna kontorsrum och hissarna vid entrétorget.

När hela byggnaden är klar finns där 39 000 m² våningsyta med plats för 830 personer. I ett suterrängplan finns dessutom en konferensavdelning med 20 konferens- och utbildningsrum samt en hörsal med 150 sittplatser. Huset har fyra våningar med kontorsrum ovan jord och över dessa finns ett extra plan med olika tekniska utrymmen.

I takt med minskande personalantal kommer SCB att lämna tillbaka stora delar av sina kontorsutrymmen både i Stockholm och Örebro. När personalen i Örebro växer igen leder detta till problem. Men hyresvärden Vasakronan löser problemet på ett elegant sätt: den översta våningen byggs 2003 ut så att det blir kontorsrum över halva ytan.

Två orter – problem och möjlighet

SCB:s mål i början av 1970-talet är att verket skall ha högst 1 000 anställda i Stockholm och minst 600 i Örebro. Redan år 1974 är målet i stort sett uppnått och när verket fortsätter att växa innebär det att tillväxten personalmässigt måste ske i Örebro. Balansen mellan orterna är framgent en viktig fråga – inte minst psykologiskt – som kommer att engagera såväl personalen som SCB:s ledning, statsmakterna och lokalpolitikerna i Örebro.

SUSÖ-utredningen och dess effekter

Under expansionsfasen är det inte några större problem med personalfördelningen mellan Stockholm och Örebro, men när SCB omkring 1980 börjar se en neddragning av personalantalet blir balansfrågan aktuell. Det finns också problem med fördelningen av arbetsuppgifter mellan orterna, t.ex. vad gäller sektioner där cheferna sitter i Stockholm medan nästan all personal finns i Örebro.

En intern utredning med namnet SUSÖ – Översyn av SCB:s verksamhetsuppdelning mellan Stockholm och Örebro – tillsätts därför. Den är klar i början av 1982.

Utredningen räknar med en minskning av SCB:s personal från 1 850 personer till 1 500. Antalet anställda skulle minska med knappt 100 personer i Stockholm och med drygt 200 i Örebro. Utredningen föreslår därför att arbetsuppgifter för ungefär 120 personer skall föras över till Örebro. Resultatet skulle bli att de två orterna fick lika stor personal.

För att verksamheten skall bli effektivare föreslås att inga sektioner eller motsvarande skall vara delade mellan orterna. Undantag görs för funktionella enheter och sektioner, som har i uppgift att tillhandahålla service på båda orterna.

Efter en internremiss fattar SCB:s styrelse 1983 ett principbeslut som i stort sett följer SUSÖ-förslaget:

– *ämnesavdelningarnas verksamhet inom ett statistikområde skall så långt det är möjligt samlas till endera orten*
– *arbetsuppgifter för 50–70 personer (senare preciserat till 65 personer, alltså ungefär hälften av det ursprungliga förslaget) skall flyttas från Stockholm till Örebro*
– *motsvarande ledningsfunktioner på olika nivåer skall förläggas till Örebro.*

Motivet för beslutet ”är – utöver att klara sysselsättningen i Örebro – att öka SCB:s samlade effektivitet genom att SCB:s Örebro-del får utvecklas till en bärkraftig del av SCB:s samlade verksamhet med ansvar för och ledning av hela arbetsområden och inte fungera som en produktionsfilial till Stockholm”.

Beslutet får störst konsekvenser för avdelningen för areell statistik. Den flyttas till Örebro, inklusive avdelningsledningen men med undantag för miljöstatistiken och delar av bostads- och fastighetsstatistiken. De övriga två ämnesavdelningarna fortsätter att ha sin tyngdpunkt i Stockholm. Företagsavdelningens nya enhet för samfärdsel- och inrikeshandelsstatistik placeras dock i Örebro liksom hela Individavdelningens enhet för utbildnings- och kulturstatistik.

Lika litet som vid etableringen i Örebro tvingas några SCB:are flytta mellan orterna, även om personer i Stockholm naturligtvis måste byta arbetsuppgifter. Det tar mer än fyra år att genomföra alla beslutade överflyttningar till Örebro.

55 procent i Örebro

Samtidigt med klarsignalen för andra etappen i byggandet av Tullen beslutar riksdagen att 55 procent av SCB:s verksamhet skall ligga i Örebro. I verkets treårsplan för åren 1987/88–1989/90 finns detta med som ett mål, vilket inte är så svårt att uppnå eftersom det redan finns fler anställda i Örebro än i Stockholm.

Att procentmål av detta slag kan få oväntade följder visar sig då SCB genomför stora rationaliseringar i början av 1990-talet. Utkontrakterandet av datordriften till DAFA (se sidan 361) medför t.ex. att personalandelen i Örebro hamnar under 55-procentsgränsen. SCB fattar därför 1993 beslut om att flytta hela industristatistiken från Stockholm. De berörda befarar att det skall ta lång tid att bygga upp motsvarande kompetens i Örebro, men detta visar sig gå relativt snabbt – ungefär lika snabbt som vid andra tillfällen då verksamhet flyttas från Örebro till Stockholm.

Även sedan riksdagen överger målet 45/55 fortsätter statliga utlokaliseringar att stå på den politiska agendan. Lokala Örebropolitiker motionerar i riksdagen om att hela SCB skall flyttas till Örebro, och så sent som 1999 aktualiseras frågan om flyttning av verksamheten till Örebro av justitiedepartementet, som efter samtal med GD dock avstår från att driva ärendet vidare. Den frivilliga utflyttningen till Örebro på sextiotalet har alltså fungerat precis som planerat. Och 2008 finns SCB på båda orterna med ungefär 55 procent av personalen i Örebro.

Tycker att SCB:s flytt från Stockholm ska gå till Örebro

Enighet över blockgränserna enligt artikel från Nerikes Allehanda i januari 1995.

Statsmakternas styrning av SCB

SCB har sedan slutet av 1800-talet styrts genom sin instruktion, genom det årliga anslag som riksdagen beviljat och genom att verket tilldelats särskilda uppdrag. De ekonomiska ramarna har givits i form av specifika anslag för olika slags utgifter: för löner, för biblioteket, för tryck etc. Inte förrän på 1960-talet införs ett nytt sätt att styra myndigheter.

Konungen styr SCB:s ekonomi – på samma sätt som hundra år tidigare

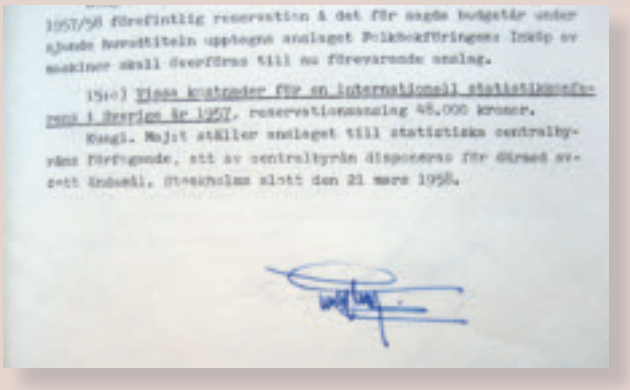
Budgetåret 1958/59 får SCB ett totalt anslag om drygt 4,6 miljoner kronor för sin verksamhet (samt drygt 1,8 miljoner för folkbokföringen, det mesta för kostnader i kommuner och länsstyrelser). De 4,6 miljonerna delas upp i delposter enligt följande:

1:o) Avlöningar åt personal för verksamheten i allmänhet	*3 254 000 kr*
2:o) Avlöningar till personal vid 1960 års folkräkning	*122 000 kr*
3:o) Avlöningar till personal vid 1958 års valstatistik	*76 100 kr*
4:o) Omkostnader (efter avdrag för publikationsförsäljning)	*957 600 kr*
5:o) Bibliotekets underhåll	*8 000 kr*
6:o) Kostnader för [provundersökningar i skördestatistiken]	*150 000 kr*
7:o) Utredningsinstitutet	*100 kr*
8:o) Maskincentralen	*100 kr*
15:o) Vissa kostnader för en internationell statistikerkonferens	*48 000 kr*

(Delposterna 9–14 rör folkbokföringen.)

Inom varje delpost sker en ytterligare specifikation. Under t.ex. första delposten räknas alla SCB:s ordinarie tjänster upp och under den fjärde specificeras olika utgiftsslag. Och trots att Utredningsinstitutet och Maskincentralen endast har symboliska anslag meddelar Konungen detaljerade stater även för dem.

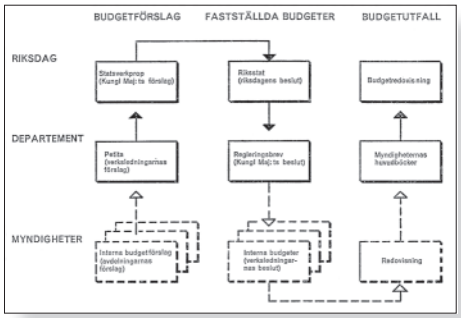
Ytterligare en likhet med 1858: Kungen underteckar personligen.

Programbudgetering

Statskontoret arbetar vid mitten av 1960-talet med att effektivisera styrningen av de statliga verken. Resultatet blir s.k. programbudgetering: myndigheterna får inte längre anslag för att täcka vissa kostnader utan för att uppnå vissa mål. Deras verksamhet delas upp i ett större eller mindre antal program och myndigheterna får sedan ett anslag per program.

Den nya budgetprocessen har inspirerats av näringslivet och en huvudprincip är att det skall bli enklare att se sambandet mellan mål och medel. Personalen vid en myndighet skall komma att känna ett prestations- och kostnadsansvar genom att verksamhetens mål och förväntade resultat blir tydligare.

Den nya budgetprocessen gäller fortfarande i sina grunddrag.

SCB blir en av försöksmyndigheterna och får för budgetåret 1970/71 sin första budget utformad enligt den nya modellen. Verksamheten delas in i tre program:

Program 1 – Statistik, register och prognoser
Program 2 – Statistisk uppdragsverksamhet
Program 3 – Teknisk uppdragsverksamhet

Program 1 delas i sin tur in i delprogram. Dessa växlar något i antal över tiden och ändras också i vissa detaljer, men i stort sett är dock uppdelningen oförändrad i nästan 20 år.

1970/71 ser delprogramindelningen ut så här:

a Jordbruk
b Industri
c Handel, samfärdsel och servicenäringar
d Byggnadsverksamhet, bostäder och andra byggnader
e Samhällsekonomi och offentlig förvaltning
f Arbetsmarknad
g Befolkning och hushåll
h Rätts- och socialväsende
i Utbildning
j Yrkes- och utbildningsprognoser
k Gemensam metodutveckling
l Bibliotek, arkiv och information

Anslaget till program 1 är 70 miljoner kronor, medan de två övriga programmen endast får 1 000 kr var. Detta beror på att SCB:s uppdrag skall vara ekonomiskt självbärande, varför de traditionellt endast får symboliska belopp. I själva verket står de för en stor del av SCB:s totala verksamhet. Den statistiska uppdragsverksamheten omsätter under budgetåret 1970/71 uppemot 19 miljoner kronor och den tekniska uppemot 42 miljoner, sammanlagt nästan lika mycket som anslaget till program 1.

Treårsbudgetar och mål- och resultatstyrning

Som ett led i den offentliga sektorns förnyelse startar regeringen på 1980-talet ett försök med treårsbudgetar. SCB är en av sex försöksmyndigheter och får i uppdrag att förbereda en budget för budgetåren 1987/88–1989/90.

Den första anslagsframställningen enligt den nya modellen får namnet Statistik 90. SCB fortsätter sedan att lägga fram treårsbudgetar, men de minskar efter hand i omfång. Medan Statistik 93 omfattar ett femtiotal tryckalster med sammanlagt tusentals sidor, ryms Statistik 99 på 78 sidor.

Med tiden kommer den nya programbudgeteringen att betraktas som alltför stel. I regeringens proposition 1990/91:100 sägs därför:

”En ny form av finansiell styrning är under införande i statsförvaltningen. En detaljerad budgetstyrning ersätts av mål- och resultatstyrning. Ansvar och befogenheter delegeras till myndigheterna […] Samtidigt som kraven att redovisa uppnådda resultat ökar så ges myndigheterna större frihet att själva besluta om hur resultaten skall uppnås.”

Grundtanken i mål- och resultatstyrningen är att regeringen bestämmer vad som skall åstadkommas, medan myndigheten avgör hur verksamheten skall bedrivas för att nå dessa mål. Regeringen kan ge både mer generella, ofta långsiktiga mål och mer specifika, ofta kortsiktiga sådana. Modellen förutsätter också en förbättrad uppföljning, t.ex. av de särskilda uppdrag som givits i regleringsbreven. SCB får dessa typer av mål för första gången 1993.

Uppdrag i regleringsbrevet

År 1999 får t.ex. SCB i sitt regleringsbrev det generella målet att öka produktiviteten med två procent per år.

De speciella uppdrag som SCB får är att komma med ett budgetunderlag för 2000–2002, att fortsätta med förbättringarna av nationalräkenskaperna, att redovisa orsaken till revideringar i de kvartalsvisa nationalräkenskaperna och att redovisa mått på i vilken omfattning SCB:s officiella statistik bidrar till att uppfylla regeringens ekonomiska mål.

Återrapportering

Ända sedan myndighetens inrättande avger SCB årliga rapporter till regeringen över årets eller budgetårets verksamhet. På 1970-talet får dessa formen av verksamhetsberättelser och mot slutet av 1980-talet utvecklas de ytterligare och blir mer översiktliga. SCB får till och med pris för bästa statliga årsredovisning för budgetåret 1990/91. I början av 2000-talet är SCB:s årsredovisningar av mycket hög klass.

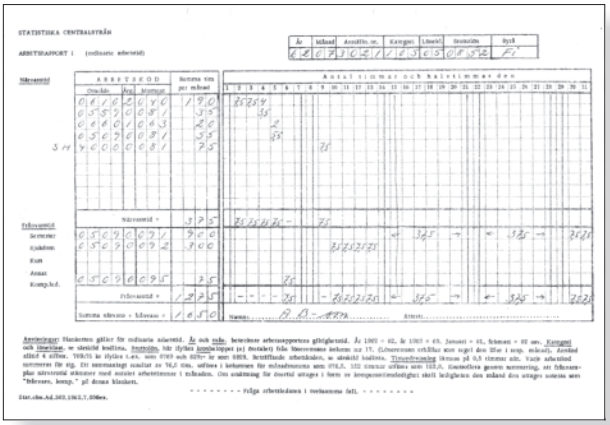
Styrning inom SCB

Den genomgripande moderniseringen av SCB i början av 1960-talet omfattar också den interna planeringen och uppföljningen av verksamheten, i första hand i ekonomiska termer. Delegationen för statistikfrågor har hjälpt SCB att ta fram en modell som ”utgör ett försök att inom statistiska centralbyrån tillämpa de principerna för ekonomisk planering och kontroll som i dag kan sägas vara ganska allmänt accepterade inom större privata och statliga företag”.

Planeringskalender och tidrapportering

År 1964 fastställer GD för första gången en planeringskalender för budgetåret. Den inleds med att GD i augusti ett visst år sänder ut allmänna riktlinjer för de årliga planeringssammanträdena och avslutas med att petitan, verkets anslagsframställning, fastställs i augusti nästa år.

För uppföljningen av verksamheten spelar den tidrapportering som nu införs en central roll. Alla anställda skall en gång per månad rapportera vad de arbetat med, på halvtimmen när. På arbetsrapporterna anges vilka ”produkter” – t.ex. en statistisk undersökning, interna informationsmöten eller marknadsföring – som man arbetat med. Vidare anges vilka specifika uppgifter som arbetet avsett, t.ex. arbetsledning, insamling eller granskning.

STATISTISKA CENTRALBYRÅN

ARBETSRAPPORT I (ordinarie arbetstid)

Tidig tidrapport, från en försöksverksamhet på Fi-byrån.

Tidrapporterna, som stansas och sammanställs maskinellt, är en hörnsten i det ekonomisystem som gör det möjligt att fördela den arbetade tiden på olika produkter. Även om systemet inledningsvis tar relativt stora resurser i anspråk har det levt kvar, och år 2008 är det naturligtvis PC-baserat.

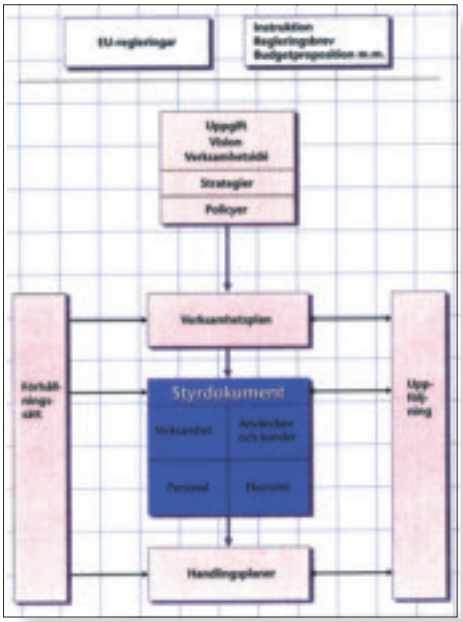
Tjänstemeddelanden

Ett medel för att styra verksamheten är s.k. tjänstemeddelanden, stencilerade papper om olika aspekter på arbetet vid SCB. De distribueras till berörd personal och sätts upp på anslagstavlorna. Budgetåret 1971/72 ger generaldirektören, planeringschefen, driftchefen och C-avdelningen ut sammanlagt 190 tjänstemeddelanden.

Styrdokument

Som en logisk följd av modellen med mål- och resultatstyrning inför SCB 1994 interna styrdokument. Verksledningen skriver efter en dialog dokument för avdelningar och enheter, som i sin tur upprepar proceduren med nästa nivå.

Styrdokumentet insatt i ett större sammanhang. Från sammanställningen av styrdokument från år 2003.

Dokumenten innehåller såväl generella mål inom t.ex. ekonomi- och personalområdena som speciella verksamhetsmål. Uppföljning görs varje hel- och halvår. Från och med år 2007 utgör styrdokumenten en del av SCB:s verksamhetsplan.

Personal och personalinflytande

Samhällets syn på personalfrågor ändras drastiskt i början av 1970-talet. Det tydligaste tecknet på förändring är den maktförskjutning som Medbestämmandelagen, MBL, medför. Fackföreningarna får också en starkare roll i lönefrågor i och med att dessa frågor successivt flyttas från central regeringsnivå till den enskilda myndigheten.

SCB påverkas naturligtvis av denna allmänna samhällsutveckling. I många fall ligger verket till och med i framkant, t.ex. vad gäller arbetstidsfrågor.

Från företagsnämnd till MBL

1963 ersätter Företagsnämnden den tidigare Samarbetsnämnden vid SCB. Företagsnämnderna vid statliga myndigheter skall:

- *upprätthålla fortlöpande samverkan mellan myndigheten och personalen i syfte att åstadkomma bästa möjliga arbetsresultat och betjäning av allmänheten,*
- *bereda personalen insikt i verksamhetens ekonomiska, organisatoriska och tekniska betingelser och dess resultat,*
- *verka för god hushållning med arbetskraft och material,*
- *verka för säkerhet, sundhet och trivsel i arbetet,*
- *främja verkets yrkesutbildning av personal samt*
- *i övrigt verka för goda drifts- och arbetsförhållanden vid verket.*

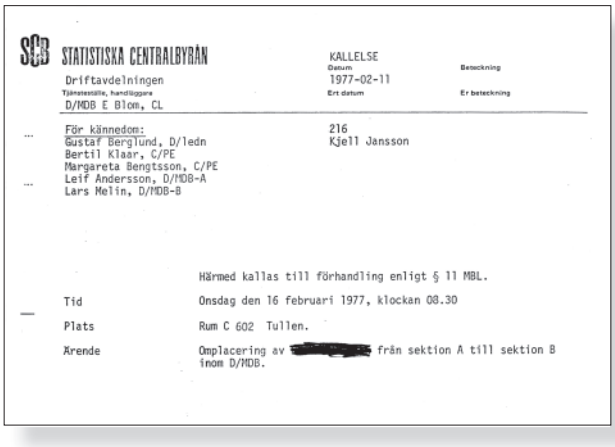
1973 får SCB tre företagsnämnder; en som är gemensam för hela verket och en vardera för Stockholm och Örebro.

En företagsnämnd är som framgår ovan inget forum för fackligt inflytande, utan snarare ett verktyg för att öka produktiviteten på arbetsplatsen. Den får t.ex. inte diskutera avtalsfrågor. SCB:s första nämnd, som har arton ledamöter och GD som ordförande, blir mest ett forum för information och diskussion. De fackliga företrädarna är inte nöjda med ”samrådsgröten”, men nästa reform på området ändrar spelreglerna radikalt.

Förslagskommittén
Förslagsverksamhet finns inom alla statliga myndigheter och på SCB utser företagsnämnden en förslagskommitté, som behandlar de förbättringsförslag som kommer in från personalen. I regel blir det några hundralappar för ett belönat förslag, men en del skickas vidare för central bedömning och då kan det bli belöningar på uppåt 25 000 kr. SCB:arna är aktiva förslagsställare och vinner ofta tävlingar med de övriga myndigheterna i Garnisonen.

År 1977 träder lagen om medbestämmande i arbetslivet i kraft. Den reglerar bl.a. fackets rätt till information och förhandlingsrätt vid t.ex. viktigare förändringar i verksamheten. Lagen kompletteras nästa år med ett centralt medbestämmandeavtal för den statliga sektorn, MBA-S.

Fackföreningarna vid SCB, främst ST-SCB, är fast beslutna att utnyttja de nya möjligheterna och SCB:s ledning å sin sida avser att till fullo följa den nya lagen. Till följd av detta blir SCB ledande i Sverige på MBL-förhandlingar; budgetåret 1977/78 genomförs hela 310 förhandlingar. Kostnaden för den fackliga verksamhet som bekostas av verket är över en miljon kronor.

SCB STATISTISKA CENTRALBYRÅN

KALLELSE
Datum 1977-02-11
Beteckning

Driftavdelningen
Tjänsteställe, handläggare
D/MDB E Blom, CL
Ert datum
Er beteckning

För kännedom:
Gustaf Berglund, D/ledn
Bertil Klaar, C/PE
Margareta Bengtsson, C/PE
Leif Andersson, D/MDB-A
Lars Melin, D/MDB-B

216
Kjell Jansson

Härmed kallas till förhandling enligt § 11 MBL.

Tid — Onsdag den 16 februari 1977, klockan 08.30

Plats — Rum C 602 Tullen.

Ärende — Omplacering av [redacted] från sektion A till sektion B inom D/MDB.

Ingen fråga är för liten att förhandla om. Här gäller det byta av sektion inom en enhet.

Efter denna rivstart minskar förhandlingsvolymen. I slutet av 1980-talet är den nere under 200 förhandlingar per år.

Rådslag
Fackföreningarna är kring 1980 mycket aktiva och tar t.ex. fram lönepolitiska och personalpolitiska program. De låter också löntagarkonsulter se över SCB:s verksamhet, vilket leder till rapporten *SCB inför 80-talet*. Denna rapport leder i sin tur till att personalen vid SCB engageras i en rådslagsverksamhet.

I rådslagen deltar något mindre än hälften av personalen. De resulterar i 133 rapporter med totalt 677 förslag. De flesta förslagen rör organisationsfrågor – i första hand slopandet av funktionella enheter – samt personal- och ledarfrågor. Det finns allt från radikala förslag som att dela upp SCB i divisioner till mer försiktiga som att använda oblekt papper vid tryckeriet.

GD överlämnar de förslag som berör enskilda avdelningar till dessa medan övergripande förslag behandlas centralt inom verket. Rådslagsverksamheten leder till förändringar på både kort och lång sikt.

Förhandlingar om löner och annat
SCB har länge haft rätt att själv förhandla med de lokala fackliga organisationerna om vissa lönefrågor, t.ex. vad gäller arvodesanställda. Budgetåret 1979/80 läggs ansvaret för de årliga lönerevisionerna för all personal över från Statens avtalsverk (SAV) till SCB. Det innebär inledningsvis mycket arbete med lokala löneförhandlingar. Eftersom det ännu inte finns individuella löner förhandlar man om uppflyttning av enskilda individer i lönegrad eller löneklass. Förhandlingarna drar ofta ut på tiden, och tjänstetidens längd är fortfarande en viktig grund för löneförhöjning.

Strejk och lockout
De lokala förhandlingarna vid SCB, vare sig de gäller löner eller andra förhållanden, förs under fredsplikt. Det som händer om parterna inte kan enas är att förhandlingarna lyfts upp till det centrala planet: Statens avtalsverk och de centrala facken.

SCB blir emellertid utsatt för stridsåtgärder som ingår i större konflikter. Den första av dessa inträffar våren 1971, då förhandlingarna mellan SAV och SACO strandar. SACO varslar om strejk och SAV om blockad. 160 tjänstemän vid SCB berörs från mitten av februari till mitten av mars, då riksdagen antar en tvångslag som avslutar strejken.

Våren 1980 kommer nästa konflikt. I samband med avbrutna förhandlingar varslar TCO om blockad av övertid, nyanställning och arbetsresor utanför ordinarie tjänstetid. SAV svarar med en lockout av 12 000 inom offentlig verksamhet, däribland ST-SCB:s medlemmar. Konflikten, som delvis hamnar i skuggan av en konfrontation mellan LO och SAF som berör nästan en miljon arbetare, varar i tre veckor.

I början av maj 1985 går 20 000 medlemmar i TCO-S ut i strejk varvid skolor och postkontor stängs. Som svar varslar SAV om lockout för 80 000 arbetstagare inom TCO-S. SCB gör upp en lista på 200 SCB:are som, med tillägg av hela Datacentralen, bör undantas från stridsåtgärder. En uppgörelse nås dock efter två veckors strejk och SCB berörs aldrig.

1989 slopas de statliga löneplanerna och individuella löner införs. Även om detta inte revolutionerar löneförhandlingarna så skapas i alla fall förutsättningar för större hänsynstagande till enskilda personers ansvar och kompetens.

Intervjuarna blir statstjänstemän
SCB:s intervjuare intar länge en särställning bland personalen. De är timanställda och har ingen garanti för att få arbeta ett visst antal timmar under en månad. De har inte samma rätt till semester som andra SCB:are och inte heller rätt till full sjuklön. Inte förrän 1990 får de samma villkor som övriga SCB:are sedan ST-SCB agerat. Det viktigaste är att de får en fast månadslön.

När förhandlingarna går trögt demonstrerar 116 av 185 intervjuare utanför Garnisonen.

Hösten 1993 förhandlar verket och de fackliga organisationerna fram ett nytt arbetstidsavtal. Avtalet, som är det första i sitt slag inom staten, ger de anställda stor flexibilitet vad gäller arbetstid.

Förhandlingsklimatet, både i löneförhandlingar och i andra sammanhang, blir bättre under 1990-talet. Båda parter har lärt sig att ersätta konfrontation med samverkan. 1999 ersätts också regelverket från MBL med ett mer modernt samverkansavtal. Trots det är det fackliga arbetet fortfarande omfattande. År 2003 uppgår det till 6 700 arbetstimmar, motsvarande nästan fyra heltidsanställda.

Vägen för det lokala samverkansavtalet har beretts genom ett centralt avtal ett drygt år tidigare.

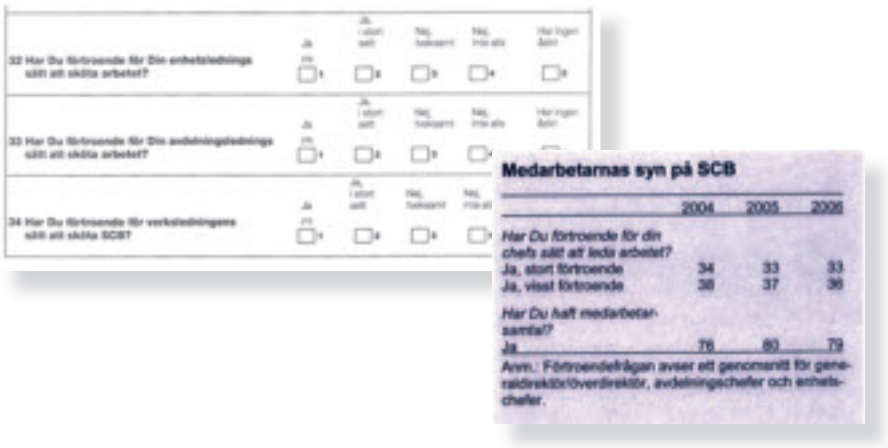
Utvecklingssamtal
Vid slutet av 1980-talet börjar SCB satsa på individuella samtal mellan chefer och medarbetare för att ”i enlighet med SCB:s och enheternas mål utarbeta utvecklingsplaner för varje medarbetare”. I mitten av 1990-talet blir det obligatoriskt för cheferna att erbjuda utvecklingssamtal.

Personalenkäter

Hösten 1989 får all personal vid SCB utom intervjuarna fylla i en enkät som kallas ”Ditt bokslut” och som innehåller frågor om arbetsförhållandena under föregående budgetår. Resultaten från enkäten skall komplettera verkets ekonomiska bokslut, en typ av redovisning där SCB är tidigt framme.

Verksledningen kan notera att de flesta svaren är positiva: sju av tio instämmer helt eller delvis i att årets verksamhet flutit bra och närmare nio av tio trivs med att arbeta på SCB. Å andra sidan anser sex av tio att arbetsbelastningen varit för hög.

Året därpå har enkäten bytt namn till ”Personalenkät” och omfattar nu också intervjuarna. År 2002 byter den namn igen, nu till ”Medarbetarenkät”. Oavsett namn tar enkäten upp samma kärnfrågor om bl.a. den egna arbetssituationen, trivsel och förtroende för både verksledningen och den närmaste chefen. Innehållet i övrigt växlar något mellan åren, liksom omfånget.

Medarbetarnas syn på SCB

	2004	2005	2006
Har Du förtroende för din chefs sätt att leda arbetet?			
Ja, stort förtroende	34	33	33
Ja, visst förtroende	38	37	36
Har Du haft medarbetarsamtal?			
Ja	76	80	79

Anm.: Förtroendefrågan avser ett genomsnitt för generaldirektör/överdirektör, avdelningschefer och enhetschefer.

Frågan om förtroendet för chefer år 1990 ger till resultat att 66 procent har visst eller stort förtroende. Motsvarande fråga tretton år senare ger något bättre resultat.

Tyvärr är bortfallet i personalenkäten stort, drygt 10 procent första året och nästan 25 procent tio år senare. Detta trots att personalen får samma försäkringar som man ger till uppgiftslämnarna i verkets externa undersökningar, om att avsikten bara är att framställa statistik och att enskilda svar inte kan identifieras.

Personalens utbildning
Personalens utbildningsnivå har ändrats mycket under den senaste femtioårsperioden, vilket framgår av sammanställningarna nedan för åren 1967, 1987 och 2007. Indelningen i utbildningsnivåer är den som används vid respektive tidpunkt.

Utbildningsnivån vid SCB den 1 oktober 1967 enligt specialbearbetning av Am-byråns material. 1 297 anställda.

Folkskola, grundskola etc.	*32,6 %*
Normalskolekompetens, real- eller studentexamen etc.	*19,0 %*
Handelsskola, handelsgymnasium etc.	*8,3 %*
Systemmän, programmerare	*8,2 %*
Teknisk utbildning, kanslistkurs m.m. (inkl. ”övrig”)	*5,1 %*
Enstaka akademiska betyg	*2,9 %*
Lägre akademisk examen (fil.kand., pol.mag. etc.)	*21,5 %*
Högre akademisk examen (fil.dr., fil.lic. etc.)	*1,5 %*
Okänd	*0,9 %*

Utbildningsnivån vid SCB i september 1987 enligt specialbearbetning av det s.k. SLÖR-registret. 1 453 anställda.

Förgymnasial utbildning	*16,9 %*
Gymnasial utbildning	*27,7 %*
Kortare eftergymnasial utbildning	*10,2 %*
Akademisk examen	*40,4 %*
Forskarutbildning	*3,1 %*
Okänd	*1,7 %*

Utbildningsnivån vid SCB den 1 december 2007 enligt lönesystemet Palasso. 1 236 anställda.

Förgymnasial utbildning	*3,2 %*
Gymnasieutbildning	*18,8 %*
Eftergymnasial utbildning ≤ 2 år	*10,3 %*
Eftergymnasial utbildning ≥ 3 år	*61,5 %*
Forskarutbildning	*3,5 %*
Nivå saknas	*2,7 %*

Ungefär 23 procent av personalen år 1967 har akademisk utbildning. Tjugo år senare har denna andel vuxit till nästan 45 procent och efter ytterligare tjugo år är den ca 60 procent.

Lennart Nilsson
Generaldirektör 1979–1983

Lennart Nilsson föds 1942. Han avlägger 1966 en fil.kand. i Lund med bl.a. matematik och nationalekonomi. Efter en tid som lärare vid nationalekonomiska institutionen kommer han 1969 till Finansdepartementet. Han utses till generaldirektör för SCB 1979.

Lennart Nilsson förordar ett mer offensivt SCB och blir mer synlig inom organisationen än någon av sina företrädare. Han lanserar också ”budord”, kortfattade riktlinjer, för dem som arbetar vid SCB.

Efter bara fyra år som SCB-chef handplockas Lennart Nilsson till motsvarande position på Riksskatteverket.

Nämnder, råd och andra kontaktytor
SCB utvecklar under andra delen av 1900-talet målmedvetet sina kontaktytor mot användare, uppdragsgivare och den akademiska världen. De flesta kontakter är informella, t.ex. mellan SCB:s statistikproducerande enheter och användarna av deras statistik, men det finns också ett växande antal formaliserade kontaktytor.

Nämnder enligt SCB:s instruktion
SCB:s instruktion föreskriver att verket skall ha en styrelse (från och med 2007 ombildad till ett insynsråd) och ett vetenskapligt råd. Därutöver skall verket ha två indexnämnder, en för konsumentprisindex och en för byggnadsindex.

Nämnden för konsumentprisindex har sitt ursprung i den Indexnämnd – inrättad redan 1940 – som SCB tar över från Socialstyrelsen samtidigt med ansvaret för själva indexet. Denna nämnd skall, för att citera 2007 års instruktion, ”handlägga frågor om beräkningar av konsumentprisindex och därvid […] avgöra frågor av principiell natur rörande tillämpningen av de grunder som gäller för indexberäkningarna, och […] främja en utveckling av metoderna för beräkningarna av konsumentprisindex”.

Nämndens ledamöter utses ursprungligen av regeringen, men detta ändras till att SCB utser såväl ordförande som ledamöter. En viss styrning finns dock, bl.a. genom att tre ledamöter skall ”besitta sådan vetenskaplig skicklighet att de sammantaget har kompetens inom områdena nationalekonomi och statistik”. Nämnden för konsumentprisindex sammanträder ca fyra gånger per år. Nämnden för byggnadsindex, som inrättas 1973, har motsvarande uppgifter inom sitt område. Dess sammansättning är ännu mer styrd, eftersom åtta av de tio ledamöterna utses på förslag av externa intressenter. Bland dessa märks Boverket, Byggherreforum, Sveriges allmännyttiga bostadsföretag och Svenska byggnadsarbetarförbundet.

År 2005 inrättas en nämnd för nationalräkenskaperna. Den består av en ordförande från SCB samt åtta externa ledamöter. Nämnden skall ”handlägga metodfrågor avseende nationalräkenskaperna och därvid behandla frågor av principiell natur rörande tillämpningen av de grunder som gäller för dessa beräkningar”. Avsikten är att nämnden i praktiken skall vara beslutande i metodfrågor även om SCB har det formella ansvaret för besluten.

Andra nämnder och arbetsgrupper
1962 tillsätter SCB en expertgrupp för arbetsmarknadsstatistiken, EFAM.

Det är en bred grupp med SCB:s generaldirektör som ordförande och med representanter för bl.a. SAF, LO, TCO, SACO, civildepartementet och arbetsmarknadsstyrelsen som ledamöter. Gruppen finns ännu kvar år 2008.

En annan grupp som är viktig för SCB:s utvecklingsarbete är Lantbruksekonomiska samarbetsnämnden. Till skillnad från EFAM är detta en extern grupp med eget kansli och egna anslag. Nämnden består av representanter för Jordbruksnämnden och Lantbruksstyrelsen (senare Jordbruksverket), LRF, Lantbruksuniversitetet m.fl. samt SCB. Den får stor betydelse för utvecklingen av jordbruksstatistiken under 70- och 80-talen, framför allt genom sina stående arbetsgrupper.

Vid SCB finns under olika tidsperioder ett stort antal övriga nämnder och grupper med externa representanter, t.ex. paritetstalsnämnden och skördestatistiska nämnden.

Programråd
Omkring 1990 börjar programråd bildas i anslutning till att statistikproduktionen organiseras i program på det individstatistiska området (se sidan 369). Ordföranden, som skall vara extern, och ledamöter i programråden utses av SCB:s generaldirektör. Rådens uppgift är dels att yttra sig över förslag till verksamhetsplaner och resultatredovisningar, dels att ge råd i frågor som berör programmen.

1992 har SCB tolv programråd, som tillsammans täcker det individstatistiska området. Senare tillkommer områden utanför individstatistiken samtidigt som vissa råd slås samman. Vid statistikreformen 1993 försvinner naturligtvis de råd som hör till områden som SCB förlorar ansvaret för. Eftersom varje statistikansvarig myndighet bör ha ett användarråd kan dock idén med programråd anses ha fått spridning utanför SCB.

Programråden spelar en viktig roll för att SCB skall få information, goda råd och respons på sina planer. År 2004 stärks rådens roll i och med att de får i uppgift att diskutera utbyggnader, neddragningar och omprioriteringar inom sina områden. Exempel på åtgärder som råden redan första året föreslår är slopandet av preliminär statistik om hyror och omfördelning av medel inom utbildningsstatistiken för att möjliggöra bättre personalutbildningsstatistik.

År 2008 har SCB nio programråd som i princip täcker all statistik som verket han ansvar för:
Arbetsmarknadsstatistik
Befolkning, demografi och utbildning
Demokratistatistik
Ekonomisk statistik
FoU-statistik
Regionalstatistik
Mark och bebyggelse
Miljö och miljöräkenskaper
Välfärdsstatistik

Samarbete med universitetsvärlden
SCB:s samarbete med universiteten sker länge på ett individuellt plan. Enskilda forskare har bra kontakter med SCB och enskilda SCB:are kan t.o.m. undervisa på en statistisk institution.

Vid mitten av 1960-talet har SCB höjt ambitionsnivån för samarbetet med universiteten. Vidareutbildningskurser köps in från Stockholms universitet och SCB presenterar ett antal lämpliga uppsatsämnen för statistikstuderande. Enskilda SCB:are uppmuntras också att studera vidare vid universitetet.

I praktiken fortsätter samarbetet att bygga på personkontakter snarare än att vara ett organisatoriskt samarbete mellan SCB och universiteten. SCB spelar en viktig roll som dataleverantör åt universiteten och de förser i sin tur SCB med nya medarbetare.

Ett mer institutionellt samarbete inleds med Stockholms universitet i och med att universitetet 1965 inrättar en preceptur med inriktning på allmän statistikproduktion. Den ombildas senare till en professur vars innehavare skall tillbringa 20 procent av sin tid på SCB, som på detta sätt får tillgång till kvalificerad handledning och rådgivning. Flera SCB-anställda doktorerar också vid Stockholms universitet.

I Örebro begränsas samarbetet länge till utbyte av personal, studiebesök och medverkan från SCB på arbetsmarknadsdagar o.dyl. De initiativ till en mer formell samverkan som tas rinner ut i sanden. Inte förrän högskolan i Örebro får universitetsstatus ändras bilden.

År 2001 undertecknar SCB och Örebro universitet ett avtal om fördjupat samarbete. Det täcker utbildning, forskning och utvecklingsarbete inom alla universitetets institutioner, men inledningsvis ligger fokus på statistikämnet. För att stärka SCB:s kompetensuppbyggnad skall universitetet bl.a. handleda doktorander vid SCB och ge kurser med särskild inriktning på för SCB intressanta områden.

Ett på en aktivitet inom ramen för samarbetsavtalet är den internationella sommarskola som anordnas varje år sedan 2002. Den behandlar ämnen som ligger på gränsen mellan forskning och tillämpning, exempelvis prisindex, demografi och miljöräkenskaper, och har samlat mellan 20 och 60 deltagare per gång.

Samarbetet förstärks ytterligare år 2003 då en särskild professur inrättas med halva tjänstgöringen vid universitetet och halva vid SCB.

Statistiska centralbyrån
Statistics Sweden

ÖREBRO UNIVERSITY

Professor,
refnr CFP 157-2003
I statistik vid Institutionen för ekonomi, statistik och informatik

Professor/lektor,
refnr CPF 158-2003
I statistik med särskild inriktning mot produktion av officiell statistik vid Institutionen för ekonomi, statistik och informatik och med 50% tjänstgöring vid Statistiska centralbyrån (SCB)

För en beskrivning av SCB och dess verksamhet, se www.scb.se.
För mer information om arbetsuppgifter, behörighet och kontaktpersoner, se www.oru.se.
Ansökan märkt med refnr, ska vara inkommen till Registrator, Örebro universitet, 701 82 Örebro senast 15 september 2003.

I augusti 2003 annonserar SCB och Örebro universitet gemensamt. Försiktigtvis efter endera en professor eller en lektor.

Utredningar om produktionsmetoder

Omkring 1980 arbetar många interna och externa utredningar med frågor som rör olika sidor av SCB och verkets sätt att arbeta. Den interna STAMP-utredningen följs av 1980 års statistikutredning (se sidan 338). Fackföreningarna tar som just berättats fram rapporten *SCB inför 80-talet* som följs av interna rådslag (se sidan 317). Dessutom behandlar flera interna utredningar olika aspekter av SCB:s produktionsmiljö.

Produktionstekniska principer

Sommaren 1979 presenterar den interna utredningen Produktionstekniska principer, PTP, sin rapport. Man ser en stor rationaliseringspotential i ett mer omfattande och standardiserat sätt att använda ADB. Manuella produktionsmoment bör kunna ges ökat ADB-stöd eller automatiseras helt. En ökad ADB-användning borde alltså på sikt leda till att SCB kunde minska sin personal.

Ungefär samtidigt kommer en utredning som ekonomidepartementet gör fram till en helt annan slutsats. I rapporten *ADB vid SCB* konstateras att ADB-tekniken endast i begränsad omfattning kommer att påverka datoranvändningen fram till 1985.

Regeringen tror mest på Ekonomidepartementet och räknar med en ökning av SCB:s ADB-volym om endast två procent om året. Utvecklingen ger SCB rätt: enbart budgetåret 1981/82 ökar utnyttjandet av SCB:s datorsystem med 14 procent, mest till följd av ökad terminalanvändning.

PTP föreslår också standardisering vad gäller lagringsformat för data och en gemensam systemutvecklingsmodell. Dessa förslag genomförs.

SYNTES

PTP-utredningen gör en uppskattning av de personalmässiga konsekvenserna av ett införande av dess produktionsmodell. Självfallet skulle det behövas mer ADB-personal, vilket är en okontroversiell fråga. Kontroversiell är däremot uppskattningen av effekten för övrig personal. Totalt skulle personalbehovet vid införande av PTP-modellen leda till en minskning av personalstyrkan med mellan 300 och 450 personer. Enheten för manuell databehandling skulle beröras mest: mellan 200 och 250 av 335 berörda personer skulle kunna komma att rationaliseras bort.

Det stycke i PTP-utredningens rapport som vållar uppståndelse.

> Sammantaget ger denna mycket överslagsmässiga kalkyl vid handen, att personalbehovet vid SCB skulle bli mellan 300 och 450 årspersoner lägre än idag förutsatt oförändrad omfattning av statistikproduktionen. Av denna nedgång skulle mellan 75 och drygt 100 årspersoner falla på Stockholm och mellan ca 225 och 350 på Örebro om nuvarande arbetsfördelning mellan de båda orterna behålls.

Det blir naturligtvis oro bland personalen, främst i Örebro som skulle drabbas mest av nedskärningarna. Fackföreningen ST-SCB agerar bl.a. genom att uppvakta kommunstyrelsens ordförande i Örebro. När pressen börjar skriva är det med rubriker som ”500 jobb bort” och ”20-procentig minskning av SCB-anställda”.

GD Lennart Nilsson känner sig föranlåten att skriva ett brev riktat till all personal där han försäkrar att ”ingen behöver känna sig oroad av PTP-utredningen”. Han betonar att inga beslut är fattade och att eventuella förändringar kommer att ta minst tio år att genomföra. Mer konkret tillsätts en partssammansatt grupp för att genomföra ”en förstudie m m för översyn i rationaliseringssyfte av den av SCB inom statistikproduktionen tillämpade produktionstekniken”. Gruppen tar sig det symboliska namnet SYNTES.

SYNTES skisserar tre olika framtida SCB: Informationsverket, Registerverket och Forskningsverket. Utredningen förordar Informationsverket, ett scenario där anslagen visserligen minskar något, men där verket satsar hårt på uppdragssidan, bland annat med hjälp av ”en liten grupp ’uppdragskonsulenter’ (ca 40–50)”.

Vidare är SYNTES relativt positiv till PTP:s allmänna modell, behandlar ökad ADB-användning inom olika områden som något önskvärt, och kommer med konkreta förslag till ändringar i produktionstekniken. Man accepterar att antalet personer som arbetar med okvalificerat arbete kommer att minska men ger inga antalsuppgifter. Mycket av utredningens förslag handlar om nya attityder och om utbildning.

SYNTES får viss kritik för att ha satt ADB-tekniken i centrum på bekostnad av innehålls- och kvalitetsfrågor. Men de flesta är nöjda, och SCB kan fortsätta med det rationaliseringsarbete som inletts.

Hur går det då med personalantalet? Budgetåret 1980/81 har verket 1 841 anställda exklusive intervjuare. 1990/91 är motsvarande siffra 1 443 personer. En minskning om 400 personer eller drygt 20 procent.

Uppgiftslämnarfrågor

Som vi sett protesterar prästerna mot den uppgiftslämnarbörda de får i och med införandet av Tabellverket i mitten på 1700-talet. Ett drygt sekel senare är SCB:s förste generaldirektör, Fredrik Teodor Berg, angelägen om att ha prästernas stöd för sin reformering av befolkningsstatistiken ett drygt sekel senare. Eftersom uppgiftslämnarna till SCB:s statistik under de första hundra åren huvudsakligen är andra myndigheter, är ändå uppgiftslämnarfrågor relativt lågt prioriterade.

Vid mitten av 1950-talet ändras detta. Skälet är främst att SCB får ansvar för statistik där data hämtas direkt från företag, men även insamlingen av uppgifter från individer ökar.

Företagens uppgiftslämnande

Precis som för tidigare uppgiftsinsamling från myndigheter, regleras insamling av uppgifter från företag i särskilda lagar och förordningar. De flesta undersökningar inom den ekonomiska statistiken har uppgiftsplikt. Detta är dock inte tillräckligt för att SCB skall få in primäruppgifter med god kvalitet.

Redan 1962 startar SCB en arbetsgrupp med representanter för centralbyrån, näringslivet och forskningen för att studera problemen kring industriföretagens uppgiftslämnande. Den skall ”föreslå utredningar och diskutera förslag till sådana lösningar som så långt möjligt tillgodoser såväl statistikkonsumenternas behov av data från företagssektorn som uppgiftslämnarnas krav på kostnadsbesparingar i uppgiftslämnandet”.

Under 1970-talet aktualiseras uppgiftslämnarfrågor i både pressen och i riksdagen. Efter en statlig utredning inrättas ett särskilt granskningsorgan för att bevaka uppgiftsinsamlingen på det statliga området, Delegationen för Företagens uppgiftslämnande (DEFU). All ny uppgiftsinsamling från företag måste anmälas till DEFU, som har rätt att föreslå inskränkningar. Om inte en myndighet godtar DEFU:s beslut kan frågan hänskjutas till regeringen. För SCB innebär DEFU:s tillkomst ett visst extraarbete och marginella minskningar av vissa urval.

SCB står för en mycket liten del, uppskattningsvis tre procent, av den statliga uppgiftslämnarbördan. Trots det blir SCB för många småföretagare symbolen för onödig statlig byråkrati.

Det tillsätts också en särskild utredning för att se på SCB:s uppgiftsinsamling, som börjar med att söka möjligheter till förenklingar i industristatistiken och kommer med ett antal konkreta förslag. SCB är försiktigt positiv och hänvisar till att verket löpande försöker förenkla i företagsstatistiken.

I slutrapporten kommer mer generella rekommendationer, t.ex. att SCB skall anpassa sina krav till företagens praktiska förutsättningar att lämna uppgifter och informera bättre om hur uppgifterna används och hur de statistiska resultaten utnyttjas.

Samordning av urvalen för företagsstatistiken
SCB börjar 1972 samordna urvalen till den ekonomiska statistiken genom det s.k. SAMU-systemet. Det fördelar uppgiftslämnarbördan jämnt mellan de olika urvalsundersökningarna under ett år. Det är dock knappast något som den enskilde företagaren märker av och kan uppskatta.

DEFU är en försöksverksamhet och i samband med att en ny förordning om statliga myndigheters inhämtande av uppgifter från näringsidkare och kommuner kommer 1982, avvecklas den. Förordningen talar om att ”myndigheten [skall] samråda med organisation eller annan som kan anses företräda de näringsidkare och kommuner som skall lämna uppgifterna.” Näringslivets organisationer skapar FUD, Företagens uppgiftslämnardelegation som sådan företrädare. SCB får ett konstruktivt samarbete med FUD och dess efterträdare, NNR (Näringslivets regelnämnd).

Nutek mäter den statistiska uppgiftslämnarbördan
Regeringen sätter 2006 upp målet att under en fyraårsperiod minska företagens administrativa kostnader för statliga regelverk, som uppskattas till 60-70 miljarder kronor, med 25 procent. Verket för näringslivsutveckling, Nutek, får därför i uppgift att närmare studera de olika områden som bidrar till den totala administrativa bördan.

Nutek uppskattar den totala uppgiftslämnarkostnaden för all officiell statistik år 2006 till ca 300 miljoner kronor. SCB står för nästan 90 procent av denna kostnad, alltså drygt 260 miljoner kronor. Den helt dominerande undersökningen vid SCB är Intrastat, den undersökning som ligger till grund för utrikeshandelsstatistiken. Uppgiftslämnandet dit beräknas kosta 215 miljoner kronor.

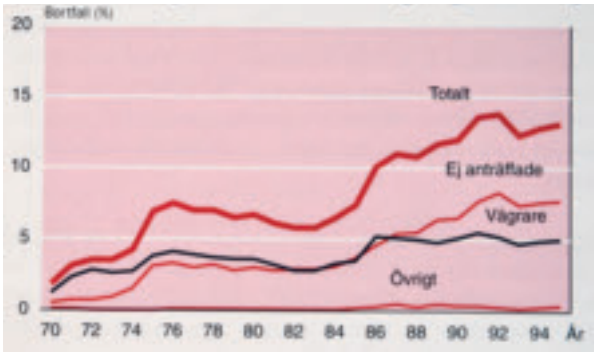
När Nutek följer upp sin mätning ett och ett halvt år senare finner man att SCB lyckats sänka uppgiftslämnarkostnaderna, men bara med bara två miljoner.

Individundersökningar
På individsidan finns inte någon formell samrådsprocedur, men SCB har självklart ett ansvar för att inte besvära enskilda individer mer än nödvändigt. Dessutom har verket att ta hänsyn till att individundersökningarna, med undantag av folk- och bostadsräkningarna, inte har uppgiftsplikt. Det finns därför en risk att bortfallet blir så stort att statistikens användbarhet äventyras.

SCB:s viktigaste åtgärder för att minska bortfallet är något olika för intervjuer och för enkäter. Vid intervjuundersökningar måste man söka adresser och telefonnummer på ett effektivt sätt samt göra flera kontaktförsök vid olika tidpunkter; vid enkätundersökningar sänder man ut påminnelser till dem som

ingår i urvalet men ännu inte svarat. I båda fallen är det viktigt att informera om skälet till undersökningen. görs, t.ex. med ett brev till uppgiftslämnarna

Att bortfallet ökar har flera orsaker, men de viktigaste ligger utanför SCB:s kontroll. Det blir t.ex. svårare att nå personer för telefonintervjuer när antalet hemliga telefonnummer och hushåll utan fast telefoni öka och när alltfler ytterdörrar förses med portkoder. Uppgiftslämnarklimatet påverkas också av det allmänna samhällsklimatet, av integritetsdebatter m.m.

*AKU har historiskt haft ett lågt bortfall, då det är förhållandevis enkelt att argumentera för dess nytta. Men som synes i detta diagram från **Minska bortfallet** (1997) ökar det ändå stadigt.*

Anslagsstatistiken konsolideras och utvecklas
1975 har SCB:s anslagsfinansierade statistik fått den struktur som den kommer att behålla fram till 1993 års statistikreform. Även om det är få helt nya områden som tillkommer, betyder det inte att utvecklingsarbetet avtar. Inom nästan alla områden utvecklas både innehåll och produktionsmetoder. Presentationen av resultaten blir också fylligare.

Förbättrad samordning
En av tankarna bakom 1971 års organisation är att förbättra samordningen inom olika statistikområden. Detta lyckas definitivt. Nationalräkenskaperna börjar spela en överordnad samordnande roll inom den ekonomiska statistiken och företagsregistret respektive lantbruksregistret gör mycket för samordningen inom sina områden. Även på individsidan ökar samordningen, även om drömmen om en parallell till nationalräkenskaperna i form av ett socioekonomiskt system inte kan realiseras.

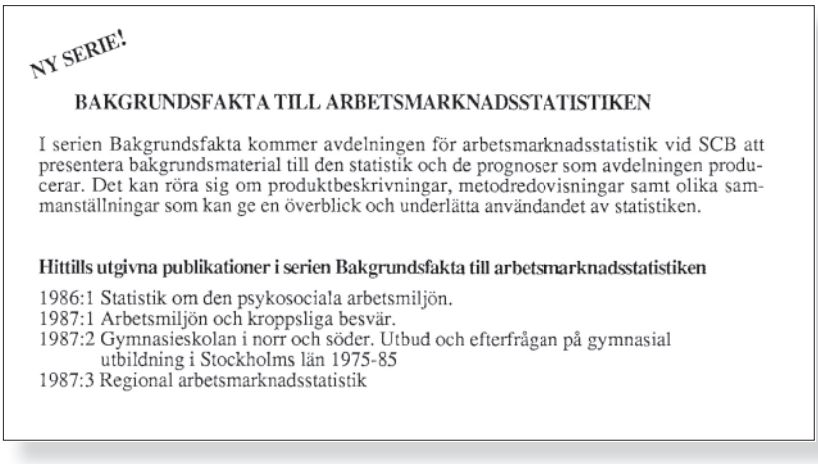
Skilda hushåll
Samordning är ibland lättare i teorin än i praktiken. De båda undersökningarna Hushållens inköpsplaner och Hushållens utgifter har länge olika definitioner av begreppet "hushåll". Det beror på att undersökningarna har olika huvudanvändare, och dessa är ovilliga att ändra definitionen med de problem med tidsseriebrott som det skulle medföra.

Samordningen mellan de olika områdena är mer problematisk. Ett bra exempel är de ovan nämnda företags- och lantbruksregistren, som samarbetar ytterst litet. Det gäller inte bara innehållssidan, utan även de tekniska lösningarna, där visserligen verkets standardprogramvaror och systemeringsmodeller används, men inget mer omfattande erfarenhetsutbyte sker.

En aspekt av samordningen är att SCB börjar ge ut allt fler publikationer av översiktskaraktär. I dessa samlas information om ett område från olika SCB-

undersökningar och även från andra källor. De specialiserade årsböckerna och publikationer som tar upp särskilda grupper – ungdomar, invandrare etc. – är bra exempel på denna trend. Ett annat exempel är Bakgrundsfakta som börjar ges ut för olika statistikområden, först över arbetsmarknadsstatistik.

Innehållet i den nya serien Bakgrundsfakta till arbetsmarknadsstatistiken illustreras bra av titlarna på de fyra första rapporterna.

NY SERIE!

BAKGRUNDSFAKTA TILL ARBETSMARKNADSSTATISTIKEN

I serien Bakgrundsfakta kommer avdelningen för arbetsmarknadsstatistik vid SCB att presentera bakgrundsmaterial till den statistik och de prognoser som avdelningen producerar. Det kan röra sig om produktbeskrivningar, metodredovisningar samt olika sammanställningar som kan ge en överblick och underlätta användandet av statistiken.

Hittills utgivna publikationer i serien Bakgrundsfakta till arbetsmarknadsstatistiken

1986:1 Statistik om den psykosociala arbetsmiljön.
1987:1 Arbetsmiljön och kroppsliga besvär.
1987:2 Gymnasieskolan i norr och söder. Utbud och efterfrågan på gymnasial utbildning i Stockholms län 1975-85
1987:3 Regional arbetsmarknadsstatistik

Förbättrad ekonomisk statistik

Under 1980-talet börjar den ekonomiska statistiken alltmer att komma i fokus. Det gäller inte enbart statistik om företag, betalningsströmmar etc. utan även ekonomiska aspekter på individer och hushåll. Det ökande intresset för arbetsmarknaden och för hushållens ekonomi ger SCB nya arbetsuppgifter och samhället ny statistisk information.

Ett önskemål som växer sig allt starkare är om snabbare ekonomisk statistik. SCB genomför åtgärder som minskar produktionstiderna, men uppgiften kvarstår som en av SCB:s största utmaningar.

Inom den ekonomiska statistiken får vissa områden som redan täcks av statistik ny tyngd. SCB inrättar t.ex. ett särskilt program för offentlig ekonomi. Ett annat exempel är servicenäringarna, som växer i ekonomisk betydelse.

Tjänstenäringar – konsulter och uthyrning, reparationer, hotell och restaurang m.m. har länge varit betydligt sämre belyst än andra delar av ekonomin, t.ex. industri och jordbruk. 1986tillsätter SCB ett projekt för att förbättra och utveckla statistiken om den privata tjänstesektorn. 1987 publiceras den första rapporten med statistik över sektorn.

Vid uppbyggandet av tjänstenäringsstatistiken har SCB stor nytta av det internationella samarbetet inom den s.k. Vorburg-gruppen. Det är framför allt med de nordiska länderna samt Australien och Kanada som Sverige utbyter erfarenheter.

Mätning av produktivitet och kvalitet

I slutet av 1980-talet börjar SCB mäta produktivitetsutvecklingen för den egna statistikproduktionen.. Metoden bygger på en före/efter-jämförelse av kostnaderna i fasta priser för produkter vars innehåll inte ändrats under mät-

perioden. Metoden är inte helt oproblematisk, men ger för längre tidsperioder resultat som förefaller rimliga. Mätmetoden vidareutvecklas kontinuerligt.

För de två första treårsperioderna som metoden används ger den följande resultat:

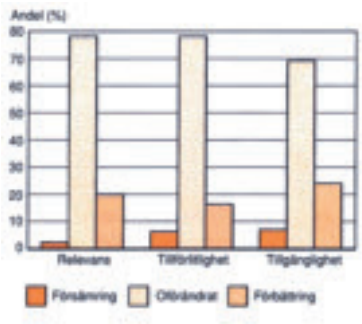
Period	*Årlig förändring*
1986/87 – 1989/90	*+2,1 %*
1989/90 – 1992/93	*+1,3 %*

Under resten av 90-talet ligger den uppskattade produktivitetsökningen på drygt två procent per år.

En korrekt mätning av produktiviteten skall, på samma sätt som mätning av prisförändringar med KPI, ta hänsyn till eventuella förändringar i produktens kvalitet. SCB startar därför också en årlig mätning av kvalitetsutvecklingen, t.ex. om statistiken publiceras snabbare eller om resultaten blir säkrare. Den bygger på att de ansvariga för respektive statistikprodukt får lämna en subjektiv bedömning av om situationen förbättrats, varit oförändrad eller försämrats jämfört med föregående år för ett antal kvalitetskomponenter.

Inte heller denna mätning är invändningsfri – det ligger t.ex. nära till hands att misstänka att den ansvarige ser för positivt på sin egen produkt – men den ger i alla fall en indikator på utvecklingen.

Antalet kvalitetskomponenter växlar något över tiden men resultatet av undersökningarna visar att de flesta produkter har oförändrad kvalitet och att de som uppvisar förändringar i regel har förbättrats. SCB gör ingen numerisk korrigering av produktivitetsmätningarna, men drar slutsatsen att produktivitetsutvecklingen i alla fall inte underskattas

Kvalitetsförändringarna under budgetåret 1991/92.

En allt viktigare egenskap hos statistiken är snabbhet och punktlighet. För snabbheten kan SCB visa på positiva förändringar från år till år. Med punktligheten är det sämre. För budgetåret 1989/90, som är ganska typiskt för slutet av 1900-talet, kan SCB notera att de flesta publikationer kommer ut snabbare än tidigare, men att endast en av tre kommer ut vid utsatt tid.

Uppdragsverksamheten fortsätter att öka

Efter den radikala omstruktureringen av uppdragsverksamhet i början av 1970-talet (se sidan 307) växer uppdragsverksamheten sakta men stadigt, både i absoluta och relativa termer. Från 1975 till 1990 fördubblas uppdragens andel av SCB:s omsättning från 10 till 20 procent. Det är resultatet av en medveten strävan från SCB, som dessutom har fått i uppgift av riksdagen att öka uppdragsvolymen med fem procent per år. Uppdragen ses som ett sätt att motverka de negativa konsekvenserna av minskande anslag.

Olika slags uppdrag

De flesta uppdrag är relativt små och utgörs av registerbearbetningar eller standardprodukter som t.ex. statistikpaket. Centrala företagsregistret och lantbruksregistret säljer också adressuppgifter om företag.

En annan kategori uppdrag är specialbearbetningar av redan insamlade uppgifter. Under budgetåret 1977/78 görs t.ex. sådana bearbetningar av industri- och finansstatistik åt Statens industriverk som underlag för branschstudier, och bearbetningar av de tre senaste folk- och bostadsräkningarna åt Stockholms utrednings- och statistikkontor för bostadsprognoser.

Men de uppdrag som genererar den absolut största delen av uppdragsintäkterna är sådana som kräver särskild datainsamling. Vissa sådana uppdrag är mer eller mindre stående uppdrag. Två exempel på sådana återkommande uppdrag från 1977/78 är inkvarteringsstatistik åt Sveriges turistråd och svinräkningar åt Statens jordbruksnämnd.

I vissa fall krävs ett omfattande utredningsarbete innan datainsamlingen kan göras. Exempel på sådana uppdrag, fortfarande från 1977/78, är utveckling av miljöstatistik åt Miljödatanämnden och förplanering av en fruktsamhetsundersökning åt Socialdepartementet.

De olika slagen av uppdrag fördelar sig ett typiskt år på 1980-talet på följande sätt:

Bearbetning av befintlig statistik	*25 %*
Datainsamling	*23 %*
Register, adressuttag	*7 %*
Statistisk konsultation	*4 %*
Tjänsteexport	*15 %*
Övrigt	*6 %*

Ett speciellt "uppdrag"

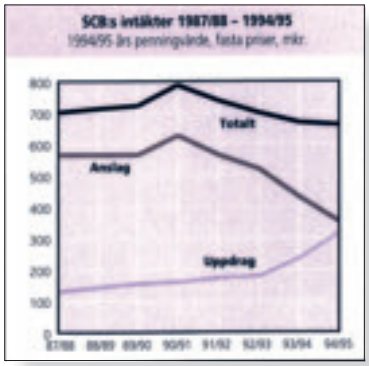
1988 begär en journalist att SCB skall förse honom med ett antal tabeller om kvinnors tillgång till sjukvård. Eftersom SCB har uppgifterna lagrade elektroniskt hänvisar han till offentlighetsprincipen och begär att SCB gratis skall ta fram den efterfrågade statistiken. SCB tycker att det hela är ett vanligt uppdrag och avslår begäran.

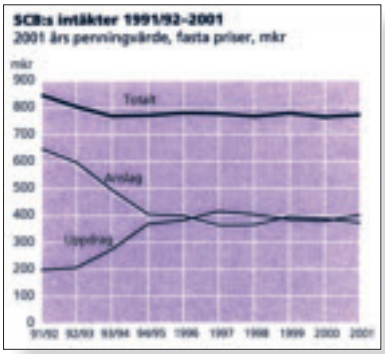
Journalisten ger sig inte utan överklagar ända upp till Kammarrätten. SCB hävdar att det inte rör sig om några rutinmässiga utdrag av den typ som offentlighetslagstiftningen avser, utan en statistisk bearbetning som "genom en matematisk operation transformerar befintliga uppgifter för att få fram ett statistiskt resultat".

SCB får rätt; om verket inte fått det skulle uppdragsverksamheten definitivt ha fått lönsamhetsproblem.

En ny syn på uppdrag

Eftersom uppdragen blir allt viktigare för SCB:s ekonomi försöker verket organisera uppdragsarbetet på ett bättre sätt. Efter det korta experimentet med en särskild uppdragsavdelning, läggs huvudansvaret på ämnesavdelningarna. Det är ju den ämneskompetens och det material som finns där som är grunden för de flesta uppdrag. Intervjuarenheten fortsätter att göra intervjuundersökningar och SCB:s informations- och upplysningstjänst genererar också ett antal mindre uppdrag.

SCB:s årsredovisningar visar hur uppdragsvolymen växer sakta för att i samband med statistikreformen utgöra hälften av SCB:s verksamhet.

Med tiden utvecklas olika uppdragskulturer på olika delar av verket. Inom vissa enheter fortsätter uppdragen att vara lågprioriterade medan andra satsar på aktiv marknadsföring.

Under 1980-talet ökar det centrala stödet till uppdragsarbetet med bl.a. utbildning. I den nya organisationen som träder i kraft 1993 finns också på varje avdelning en marknadsdirektör som dels skall stödja avdelningens marknadsarbete, dels arbeta för en större samsyn över avdelningsgränserna.

Satsningen på nya uppdragsgivare återspeglas i en förändrad kundstruktur.

Statliga myndigheter och utredningar har under 70-talet stått för mellan 70 och 80 procent av omsättningen medan företag, organisationer m.m. endast stått för 10 procent. Den senare siffran ökar under 80-talet samtidigt som den internationella uppdragsverksamheten (se sidan 355) tillkommer.

En illustration av hur synen på uppdragsverksamheten förändras: Från 1979 års ”Handbok i uppdragsadministration” till 1995 års ”Affärshandboken”.

Budgetåret 1989/90 är siffrorna för de olika kategorierna:

Statliga organ	*45 %*
Kommuner och landsting	*15 %*
Företag och organisationer	*20 %*
Tjänsteexport	*20 %*

Regional statistik på uppdrag
SCB:s första uppdragsfinansierade enhet, Utredningsinstitutet, är också först med regional statistik på uppdrag. Redan på 1950-talet gör man en sammanställning av löpande aktuell statistik för Svenska Stadsförbundet. Institutet och dess efterföljare gör också intervjuundersökningar åt regionala uppdragsgivare. En mer planmässig satsning görs i och med introduktionen av de regionala statistikpaketen.

De första regionala erbjudandena
Redan vid 1960 års folkräkning erbjuder SCB större städer att få köpa speciella tabeller som SCB tar fram med hjälp av ett särskilt tabellprogram. Vid FoB65 har detta erbjudande utvidgats till större kommuner och från och med FoB70 täcker det s.k. Kommunprogrammet alla kommuner.

När kommunerna, i samband med de stora kommunsammanslagningarna, blir allt större och får fler uppgifter, växer behovet av statistisk information om stadsdelar och andra områden inom kommunen. Samtidigt får SCB i och med datorteknikens utveckling bättre möjligheter att erbjuda denna information. År 1967 datoriserar Riksskatteverket folkbokföring och skatteredovisning samtidigt som Lantmäteriet utvecklar ett datoriserat fastighetsregister och 1968 skapas Registret över totalbefolkningen, RTB, vid Registercentralen vid SCB (se sidan 394). Härmed finns möjligheter att knyta alla individer till en viss fastighetsadress och alltså förutsättningar för att göra statistik för små geografiska områden.

De kommuner som vill utnyttja möjligheten att köpa denna typ av statistik får själva välja områdesindelning inom kommunen, göra en avgränsning av delområdena och upprätta ett s.k. nyckelkodsregister som möjliggör koppling mellan fastigheter och delområde. SCB kan därefter erbjuda två standardiserade statistikpaket, DEMOPAK med befolkningsuppgifter och INKOPAK med inkomstuppgifter. Dessa första paket avser 1967 års förhållanden.

Delområden i nästan alla kommuner
Antalet delområden varierar med bl.a. kommunens storlek. År 2008 har 286 av landets 290 kommuner en delområdesindelning. Flest områden har inte oväntat Stockholm med 7 463, näst flest Linköping med 2 572. Mullsjö har det minsta antalet delområden, 11 stycken. Totalt finns det nästan 93 000 delområden i Sverige.

Fler paket och databaser
På 1970-talet växer familjen av regionala statistikpaket med AVIPAK med uppgifter om befolkningsförändringar, TAXOPAK med taxeringsdata och BILPAK med uppgifter om bilar och bilägare. Senare kommer ytterligare paket som bl.a. belyser fastigheter och byggnader samt sysselsättning. Existerande paket utvecklas också och får nytt innehåll och ibland också nytt namn. År 2008 finns ett tiotal regionala paket samt ett antal tjänster som knyts till paketen.

De första regionala paketen utvecklades av Registercentralen vid SCB och tas över av det regionalstatistiska kansliet. På 1990-talet leder omorganisationer inom SCB till att ämnesavdelningarna får ansvar för innehållet i de regionala paketen.

Varje kommun har sin pärm med information om alla SCB:s statistikpaket. I början på 2000-talet försvinner pärmarna i samband med att informationen läggs ut på SCB:s webbplats.

SCB:s Regionalstatistiska databas, RSDB, tas i drift 1976 och vänder sig till regionala planerare. Det finns också en delområdesstatistisk databas, DSDB för kommunal planering. Under början av 2000-talet ersätts den senare av OSDB, Områdesstatistiska databasen, som utvidgas till att omfatta flertalet av statistikpaketen. Kommunerna kan nu själva göra sina uttag och utskrifter och SCB slipper skicka papperstabeller.

De regionala kontoren

Allt sedan Utredningsinstitutets start i början av 50-talet har SCB landet runt representation i form av lokalombud, senare kallade intervjuare, som dock bara arbetar med datainsamling. När SCB blir mer uppdragsinriktat under 1980-talet öppnas lokalkontor som skall syssla med uppdragsverksamhet.

Det första kontoret öppnar i Luleå 1986, i anslutning till ett försöksprojekt med samordnad länsförvaltning. Det skall ha kontakt med lokala organ, som länsstyrelser, kommuner etc. och sprida kunskap om SCB:s statistik. Syftet är naturligtvis också att öka SCB:s uppdragsvolym och 1987 säljer man uppdrag för 850 000 kr. De positiva erfarenheterna gör att Norrbottenskontoret följs av ett kontor i Göteborg år 1990 och ett i Malmö 1992.

1989 utvärderas försöksverksamheten i Luleå. Resultatet meddelas på personaltidningen ***Kulramens*** *framsida.*

Kontoren lyckas etablera lokala kontakter och genererar också uppdrag som SCB annars inte skulle ha fått. En utvärdering som görs år 1997 visar dock att framför allt Göteborgs- och Malmökontoren kostar mer än de smakar. Kontoren läggs därför ner. Luleåkontoret, som är det största, omvandlas till ett privat företag

Utvecklingsarbete

Under SCB:s första hundra år är nästan allt utvecklingsarbete som utförs knutet till enskilda produkter. Det gäller naturligtvis innehållsmässig utveckling, men också utveckling av insamlingsmetoder och statistiska metoder. I samband med centraliseringen på 60-talet får SCB för första gången anslag för generell metodutveckling. Denna görs i regel centralt, t.ex. vid Planerings- och samordningsavdelningen, PoS och dess efterträdare.

PoS som utvecklingsavdelning

Inledningsvis fungerar Avdelningen för planering och samordning som en utvecklingsavdelning. Den har inte bara ansvar för den generella utvecklingen inom ADB och statistiska metoder, utan på 60-talet också för mycket av den ämnesanknutna utvecklingen. POS har t.ex. ansvaret för uppbyggnaden av företagsregistret, för försök med en hyres- och bostadsundersökning och för utvecklingen av nationalräkenskaperna. Först när en produkt anses färdigutvecklad förs den över till en ämnesbyrå.

PoS:s roll som utvecklare av nya statistikområden minskar i slutet av 60-talet. Efter 1971 års omorganisation har de nya ämnesavdelningarna detta ansvar.

Omfattning och inriktning

Visst ämnesinriktat utvecklingsarbete beskrivs i anslutning till avsnitten om den statistik som SCB ansvarar för (se sidan 394 och följande).

Det mesta av SCB:s utvecklingsarbete bedrivs efter 1970 inom ämnesavdelningarna. Det är inriktat mot att utveckla nya undersökningar eller göra existerande undersökningar bättre eller – till att börja med mer sällan – billigare. Utveckling av nya register som stöd för statistikproduktionen är också en viktig utvecklingsaktivitet.

SCB gör inte något försök att uppskatta volymen av hela utvecklingsarbetet förrän i början av 2000-talet. År 2004 beräknas hela utvecklingsarbetet vid SCB uppgå till 130 miljoner eller nästan 15 procent av verkets omsättning. Den höga nivån är en tydlig indikation att SCB bibehållit den roll som på 1800-talet kallas ”ett lärt verk” och på 2000-talet ”ett kunskapsföretag”.

År 2004 står ämnesavdelningarna för två tredjedelar av utvecklingsarbetet och det är troligt att proportionerna varit likartade ända sedan 1970.

Under senare delen av 1900-talet görs också stora utvecklingssatsningar inom SCB:s uppdragsverksamhet. Det är dels satsningar på nya produkter för att öka uppdragsvolymen, dels utvecklingsarbete som betalas av en uppdragsgivare. Till den förra kategorin hör t.ex. utvecklingen av nya produkter inom ramen för den regionala uppdragsverksamheten. År 2004 uppgick den egenfinansierade utvecklingen av nya uppdragsprodukter till knappt 3,5 miljoner kronor.

Omkring år 2000 genomför SCB flera stora utvecklingsprojekt på uppdrag. Det största är ett uppdrag till Riksbanken att utveckla och överta produktionen av finansmarknadsstatistiken och delar av betalningsbalansstatistiken. Ett ytterligare exempel är utvecklingen av det regionala analys- och prognosinstrumentet rAps med Nutek som en huvudintressent. Ett tredje exempel är utveckling av ett system för att mäta utsläpp till luft, vatten och farliga ämnen samt för avfall åt Naturvårdsverket. Det senare är litet ovanligt i och med att SCB deltar i ett utförarkonsortium tillsammans med tre andra aktörer. Alla tre dessa tre utvecklingsuppdrag leder till betydande löpande produktionsuppdrag.

Metoder inom ADB/IT och statistik

Det generella utvecklingsarbetet som SCB får anslag för berör främst områdena datorområdet och statistik, även om viktiga insatser också görs inom t.ex.

standarder och klassifikationer och publicering. Några nedslag under olika årtionden kan belysa arbetets inriktning.

Under 70-talet görs stora insatser för att utveckla standarprogram inom statistikområdet, eftersom sådana inte finns tillgängliga på marknaden. Metoder för databashantering tas också fram. På statistikområdet är bl.a. kvalitetskontroll, uppgiftslämnarfrågor och bortfallsproblem.

TAB68

TAB68 är ett standardprogram för att skapa statistiska tabeller, som är så enkelt att det kan användas av personer utan programmeringskunskaper. Samma grundstruktur används för en hel familj standardprogram, bl.a. GRAN78, STRIKE82, PLUS84 och SMED83. Dessa används t.ex. för granskning och rättning och för medelfelsberäkningar.

På åttiotalet aktualiseras systemarkitekturfrågor. SCB konstaterar i *Verksamhetsberättelsen 1981/82:* ”Många system vid SCB är p g a den snabba utvecklingen inom ADB-området tekniskt och metodologiskt föråldrade, vilket gör att de är onödigt dyra att underhålla och svåra att förändra.” Trots alla insatser på området skulle meningen nästan oförändrad kunna återfinnas i årsredovisningen över trettio år senare.

Det anslagsfinansierade statistiska metodarbetet når i början av 80-talet sin största omfattning. År 1981/82 har enheten för statistiska metoder en budget om 6,7 miljoner och 24 anställda. Man arbetar mycket med konsultationer åt de statistikproducerande avdelningarna, t.ex. med folkräkningarna.

Från nittiotalet och framåt ägnas allt större del av utvecklingsarbetet åt att ta fram gemensamma, standardiserade metoder inom statistik och IT. Exempel på detta är den datorstödda systemutvecklingsmodellen SiP, Systemutveckling i Praktiken. Inom det statistiska metodområdet har mycket av arbetet, t.ex. framtagandet av metoder för bortfallsreduktion samt granskning och rättning, anknytning till det systematiska kvalitetsarbetet.

Mer om utvecklingen inom områdena IT och statistiska metoder finns att läsa i särskilda avsnitt som börjar på sidan 449.

Personal enligt Statskalendern 1980

GD Lennart Nilsson

ÖD Lennart Fastbom

Avdelningschefer	*Knut Medin* *Åke Lönnqvist* *Nils Elmhammer* *Christer Arvas* *Klas Wallberg* *Edmund Rapaport* *Gustaf Berglund*	*22 statistikchefer (varav 2 kvinnor)* *1 datachef, 1 överbibliotekarie, 1 arkivchef, 1 programmeringschef, 1 enhetschef, 1 personaldirektör (alla män)* *179 avdelningsdirektörer, byrådirektörer m.fl. högre tjänstemän*

1980 års utredning om framtida statlig statistik

1979 är det tjugo år sedan den senaste utredningen om SCB publicerades. Detta noteras av ekonomiminister Gösta Bohman i direktiven för en ny utredning. Den har föregåtts av en intern SCB-utredning, kallad STAMP.

Avstamp inför framtiden?

Samma år som Ingvar Ohlsson avgår som generaldirektör genomför han på styrelsens uppdrag en studie av den statliga statistiken. Denna studie publiceras vad som kan sägas vara Ingvar Ohlssons statistiska testamente: *Statlig statistik inför 1980-talet – En miljöstudie.*

STAMP-rapporten från maj 1978.

STAMP presenterar en nulägesbeskrivning och försöker att se in i den närmaste framtiden för ett antal områden. Framtidsbedömningarna är ofta ganska korrekta, t.ex. vad gäller ADB-utvecklingen i stort (även om man anser att den nya teknologin redan är känd och därmed helt missar utvecklingen av persondatorer), vad gäller ökat användning av statistik inte minst för regionala ändamål och att kvalitetsfrågor kommer att få större uppmärksamhet. En annan korrekt slutsats är att det negativa opinionsklimatet efter 1970-talets integritetsdebatter kommer att bestå en tid.

STAMP diskuterar också användaranpassning och samordning av den statliga statistiken och noterar att en utredning skulle behöva göras för att förbättra dessa områden, vilket SCB:s styrelse föreslår i en skrivelse till regeringen.

Direktiv för den statliga utredningen

Den utredning som helt enkelt tar sig namnet Statistikutredningen får i uppgift att se över den statliga statistikens innehåll och framtida utveckling och föra en principiell diskussion om den statliga statistikens roll i samhället. Utredningen bör uppmärksamma internationella perspektiv och användning av administrativa data.

Statistikutredningens huvuduppgift är alltså att göra en analys av statistikbehovet inom olika samhällsområden och jämföra det med befintlig statistik, alltså exakt det som 1956 års utredning inte hann med. Den skall också se över de beslutsprocesser ”varigenom statistikens inriktning och omfattning fastställs” samt beakta möjligheterna till ökad uppdragsfinansiering. Däremot sägs det uttryckligen att 1960 års organisation av den statliga statistiken inte skall utredas.

Två år senare får utredningen ett tilläggsdirektiv, nämligen att räkna på en minskning av den anslagsfinansierade statliga statistiken med 20 procent.

Utredningen arbetar

Ordförande i Statistikutredningen blir landshövding Lennart Hjalmarsson och huvudsekreterare förre departementsrådet Gösta Guteland, som nyligen tillträtt posten som chef för SCB:s Prognosinstitut.

Statistikutredningen har fått ett vitt uppdrag och den arbetar följaktligen mycket brett. Fyra arbetsgrupper skriver var sin s.k. departementsstencil om olika samhällsområden och dessutom ger utredningen ut en egen serie ”Diskussionsunderlag från statistikutredningen”. Bland de fjorton skrifterna märks *Statistikens roll i samhället, en uppsatssamling, Att beräkna värdet av statistik och Former och metoder för behovsanalys och användaranpassning av statistik.* Dessutom ingår tio skrifter av typ *Behovet av X-statistik.*

Statistikens forntid och framtid på förstasidan till Statistikutredningen.

Efter detta grundliga förarbete kommer utredningen 1983 med sina förslag.

Förslag om ny styrningsmodell

Statistikutredningen vill få en bättre styrning och användaranpassning av statistiken genom att flytta besluten om statistikens omfattning, inriktning och kvalitet så nära användarna som möjligt. I praktiken föreslår man att fackdepartementen får ökat ansvar för statistikfrågorna. SCB skall lämna in anlagsframställningar direkt till departementen som väger nyttan av statistik mot nyttan av andra åtgärder inom sitt område.

Civildepartementet, som SCB lyder under, behåller sitt samordningsansvar och ser till att SCB får ett enda regleringsbrev från regeringen. Civildepartementet får också ansvar för statistik som griper över flera samhällsområden.

Dessutom föreslås att SCB utvecklar sitt system med samarbetsgrupper på olika områden. Ordförandeskapet i grupperna bör också kunna flyttas från SCB till användarrepresentanterna.

Olika ambitionsnivåer

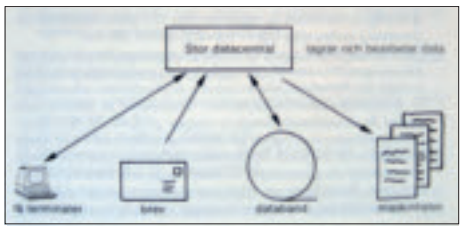
Utredningen lyckas inte lösa sin uppgift att finna ”behovsmodeller och kriterier för effektivitets- och nyttoanalyser”. Till skillnad mot 1956 års kommitté gör den dock en ambitiös behovskartläggning, område för område. Utredningen arbetar med tre alternativ där ambitionsnivå I omfattar synnerligen angelägna behov och motsvara en nedskärning av anslagen med de 20 procent som tilläggsdirektiven specificerade. Ambitionsnivå II och III motsvarar gällande ekonomiska nivå respektive en utökning av anslagen med 20 procent.

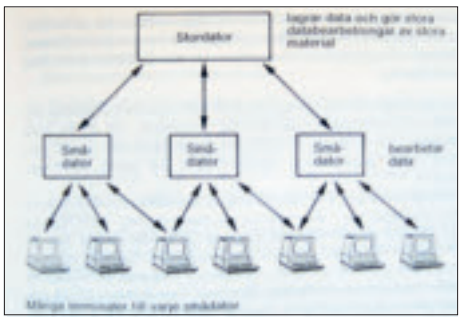
Ambitionsnivå II innebär inte oförändrad statistik utan utredningen gör ganska kraftiga omprioriteringar inom den givna ekonomiska ramen. För jordbruksstatistiken skulle t.ex. nivå II innebära en nedskärning från 57 till 39 miljoner kr, medan statistiken över handel och service skulle få en fördubbling av anslaget.

Förslag om datateknik och sekretess

Utredningen ägnar ett särskilt avsnitt åt den nya datatekniken och hur den påverkar olika aspekter av statistikproduktionen. Man är i det stora hela optimistisk vad gäller de möjligheter som öppnar sig och förordar en ökad användning av register och databaser. Vad gäller registerstatistik lyfts Danmark fram som en förebild. Utredningen har visserligen i ett särskilt yttrande förordat en traditionell folk- och bostadsräkning år 1985, men visar ändå intresse för den registermodell, FOBALT, som SCB presenterat.

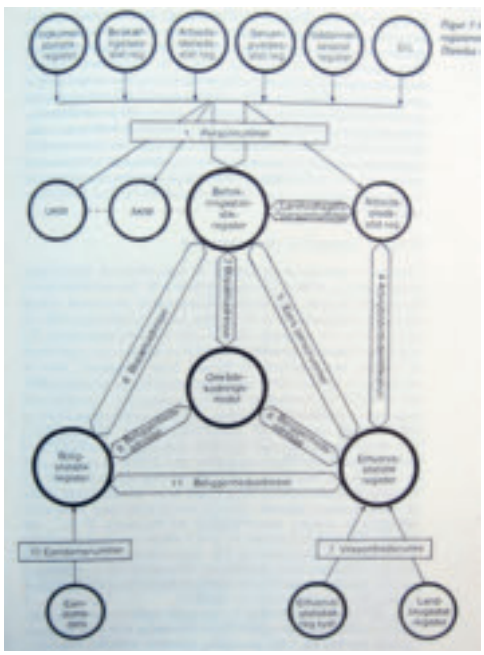
En jämförelse mellan nutida och framtida statistikproduktion. I framtiden behöver man inte skicka brev till stordatorn…

Utredningen tar naturligtvis upp riskerna ur integritetssynvinkel och konstaterar att en avvägning måste göras mellan dessa risker och samhällsnyttan. I den avvägningen anser utredningen att riskerna inte får överdrivas. Man påpekar att även om ”någon obehörig med tekniska hjälpmedel” – ordet ”hackare” är ännu inte en del av svenska språket – lyckas tränga in i ett statistiskt register så skulle han endast finna relativt ointressanta uppgifter. Säkerheten för statistikuppgifter är dessutom betydligt högre än för mer känsliga uppgifter vid t.ex. vårdinstitutioner.

Det danska registersystemet. En dröm för vissa, en mardröm för andra.

Utifrån sitt resonemang föreslår utredningen att register för forsknings- och statistikändamål inte skall vara underkastade tillståndstvång. Om Datainspektionen slipper denna administration kan den ägna sina krafter åt tillsynsverksamhet.

Freeses promemoria
I en bilaga till utredningen ger Datainspektionens generaldirektör, Jan Freese, en annan bild av riskerna med statistiska register. Hans hotbild innehåller såväl främmande underrättelsetjänster som aningslösa myndigheter som agerar felaktigt för att "registren finns ju redan".

Freese tar till ganska drastiska exempel för att visa att statistiken är övervärderad: trots all kriminalstatistik ökar brottsligheten och trots att statistik visat att tobak är skadligt har inte ens lördagsstängning av tobakskiosker tillgripits.

Lösningen på problemet skulle vara att begränsa datainsamlingen och utnyttja olika myndigheters administrativa register, naturligtvis utan att samköra dem över myndighetsgränser. Visserligen får man inga helhetsbilder, men det räcker för att "spegla den sektoriella verklighet som samhällets alltjämt sektoriella indelning ger upphov till".

Beslut och genomförande
Statistikutredningens förslag behandlas av riksdagen i anslutning till budgetpropositionen 1984/85. Den nya beslutsordningen som ger fackdepartementen större inflytande fastställs och riksdagen uttalar sig i generella termer vara för de tyngdpunktsförskjutningar i statistiken som utredningen föreslagit.

I regeringens proposition noteras att många remissinstanser uttalat sig för en mer decentraliserad statistikproduktion. Eftersom detta inte ingick i utredningens uppdrag, blir regeringens enda åtgärd att uppmana SCB att fortsätta arbetet med användaranpassning och att försöka finna förbättrade former för att prioritera mellan olika statistikprodukter.

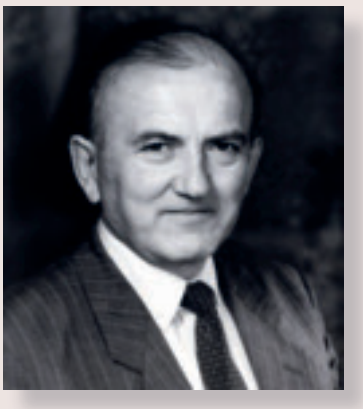
Som en följd av den nya beslutsordningen ändrar SCB sin indelning av verksamhet i delprogram (se sidan 313). Den nya delprogramindelningen följer helt enkelt departementsindelningen: 1 Justitiedepartementet, 2 Utrikesdepartementet osv.

SCB:s statistik utvecklas också i den riktning som såväl utredning som riksdag förordat. Det visar sig dock gå långsamt; departementen är försiktiga med att föreslå neddragningar inom sina egna områden. Jordbruksstatistikens anslag fortsätter t.ex. att ligga på samma nivå som tidigare. För andra områden, t.ex. energistatistiken, går faktiskt utvecklingen rakt mot den skisserade.

Just svårigheten att genomföra verkliga omfördelningar kommer att vara ett skäl för nästa utredning av den statliga statistiken.

Sten Johansson

Generaldirektör 1983–1992

Sten Johansson föds 1939. Han avlägger 1967 en fil. lic. i sociologi och arbetar sedan i Låginkomstutredningen. 1972 blir han biträdande professor vid det nyinrättade institutet för social forskning, SOFI, vid Stockholms universitet.

Efter en kortare tid på statsrådsberedningen i regeringskansliet utses Sten Johansson 1983 till chef för SCB. Redan från första början visar han att han gärna tar del i den offentliga debatten, t.ex. när SCB kritiseras i pressen.

Sten Johansson är chef för SCB under en period där viktiga nya utvecklingslinjer startar, t.ex. övergången till persondatorer och statistiksamarbete med EU. Han är unik genom att under ett år vara GD på distans. Han har en gästprofessur i Harvard men behåller ändå sin chefstjänst.

Sten Johansson slutar som SCB-chef år 1993. Han återgår till SOFI och är senare under sex år chef för FIEF, Fackföreningsrörelsens institut för ekonomisk forskning.

Integritetsfrågornas årtionden

Det svenska samhällsklimatet under tiden efter andra världskriget präglas av optimism och social ingenjörskonst. Det är t.ex. under denna tid som alla svenskar får ett personnummer. Den svenska registertraditionen som redan tidigare är stark, blir ännu starkare och för SCB blir det naturligt att alltmer använda registerdata. Detta gör att SCB i stor utsträckning påverkas av den integritetsdebatt som blossar upp på 1970-talet och i många fall blir slagträ (eller slagpåse) i debatten.

En tidigt väckt fråga

Redan 1915 tar Kommerskollegium upp frågan om förbättrat skydd för uppgifter som samlas in för statistiska ändamål. SCB anser i sitt yttrande att ”något behov av ökat skydd för de statistiska primäruppgifterna icke gjort sig gällande inom Statistiska centralbyråns ämbetsverksamhet”. Ändå är verket positivt till att ”uppgiftslämnarna givetvis böra vara tillförsäkrade sådant skydd, att skada genom uppgifternas offentliggörande under inga omständigheter må kunna dem tillfogas”.

Från opinionsstorm …
Debatten börjar med 1970 års Folk- och bostadsräkning (FoB70). Denna har, i likhet med FoB60 och FoB65, inte rönt någon större uppmärksamhet under planeringsfasen eller under riksdagsbehandlingen. I samband med uppgiftsinsamlingen hösten 1970 blir det dock en stor uppståndelse. Riksdagen och medierna engagerar sig och SCB får 23 JO-anmälningar från allmänheten. I debatten börjar årtalet 1984 dyka upp.

Till protesterna bidrar att SCB, precis som i FoB 65, låter representanter för fastighetsägarna sköta första steget i uppgiftsinsamlingen. Sekretessen är alltså dålig.

SCB är helt oförberett på opinionsstormen och agerar ganska svagt. Verksledningen låter i stort sett den ansvarige för folk- och bostadsräkningen själv sköta kontakterna med media.

Till FoB 75 har verket dock lärt sig läxan: det finns en genomtänkt informationsstrategi, insamlingen görs direkt utan att fastighetsägarna involveras och av någon anledning är inte pressen så intresserad av integritetsfrågor. Även FoB 80 klarar sig utan alltför stor negativ medieuppmärksamhet.

… till orkanstyrka
Något helt annat inträffar när SCB på regeringens uppdrag har utrett om den statistik som folk- och bostadsräkningarna ger kan tas fram på annat sätt. SCB föreslår i sin utredning, Fobalt, en lösning som bygger på sambearbetning av registerdata. Datainspektionen godkänner förslaget, med förbehållet att alla medborgare en gång om året skall få ett utdrag ur registret hemsänt till sig.

Presskritiken börjar redan när utredningen går ut på remiss, med rubriker som ”Storebror igen” och ”Onödigt uppgiftslämnande”. Men sedan är det ganska lugnt till Svenska Dagbladet ”avslöjar” planerna. Ledaren den 24 juli 1983 har rubriken ”Stoppa Fobalt” och inleds:

”Som SvD kan avslöja i dag på nyhetsplats håller statistiska centralbyrån på att förbereda ett nytt gigantiskt registersystem. Dagens personnummer skall kompletteras med särskilda hushållsnummer, särskilda lägenhetsnummer och särskilda arbetsplatsnummer. Till detta skall kopplas nyuppbyggda yrkesregister och utbildningsregister.”

Sveriges Television hakar på. Rapports förstanyhet den 26 juli introduceras så här:

”Vi skall börja med det nya datasystemet Fobalt. Om drygt ett år kan Sverige ha ett fullständigt genomfört datasystem som ger insyn i det mesta om medborgarna. Genom att samköra dataregister kan myndigheterna få tillgäng till så omfattande uppgifter om oss att den personliga integriteten hotas i sina grundvalar.”

Några tidningar ger en mer nyanserad blid, men de flesta hakar på med rubriker som ”Fy för Fobalt!” och ”Jätten FOBALT ser dig!”. SCB:s nytillträdde generaldirektör Sten Johansson kallar i ett brev till SvD:s ledarsida det hela för ett ”systematiskt folkfördumningsarbete” men får förstås inte sista ordet.

Sedan börjar företrädare för de politiska partierna yttra sig och ganska snart är Fobalts förslag politiskt omöjliga. I oktober föreslår regeringens datadelegation att nästa FoB görs på traditionellt sätt. Dock inte för att man instämmer i den offentliga kritiken, utan för att SCB skall få tid att utveckla en bättre lösning, med bättre sekretess.

När det sedan blir en konventionell FoB 85 är uppmärksamheten till en början begränsad. När Jan Myrdal får en påminnelseblankett i januari 1986 går han dock till vilt angrepp på SCB och dess generaldirektör, som undertecknat påminnelsen. Det är inte i första hand integritetsfrågorna som upprör Myrdal, utan hela samhället. De partier som röstat för FoB 85 kallas ”de fem statsdäggande ämbetsmannapartierna” och FoB-frågorna är uttänkta för att sysselsätta SCB:arna. Sten Johansson svarar och påpekar bl.a. ett antal faktafel i den ursprungliga artikel, men de som läser debattartiklarna blir nog mer underhållna än upplysta.

Sten Johansson, generaldirektör i SCB:
- Jan Myrdal är en papperstiger

Sten Johanssons vs. Jan Myrdal, i Expressen, januari 1986.

Metropolit
1900-talets största integritetsaffär är projekt Metropolit. 15 000 personer födda i Stockholm 1953 har följts av forskare vid Stockholms universitet och förutom triviala uppgifter finns bl.a. uppgifter om intelligenstester, sjukdomar och arbetslöshet registrerade. Registret har tillstånd från Datainspektionen.

Efter en artikel i DN i februari 1986 startar ett ramaskri i pressen: ”Chockade, gråtande och ursinniga belägrade Metropolitbarnen sociologiska institutionens och datainspektionens telefoner” (DN), ”Det som inte fick ske – en total kränkning av den personliga integriteten genom en fullständig samkörning av samtliga befintliga register är nu ett faktum” (SvD).

Forskarnas försvar för registerbaserad forskning misslyckas totalt. SCB är inte direkt inblandat i Metropolitprojektet, men lider av att den allmänna misstron mot register och myndigheter ökar. Dessutom drar generaldirektör Sten Johansson uppmärksamhet till verket när han spelar en aktiv roll i forskarvärldens försvar.

Bilden av verket
Ett resultat av integritetsdebatterna är att SCB börjar mäta allmänhetens inställning till verket och dess statistik. Första gången görs det 1976 och därefter har såväl innehåll i undersökning som undersökningsfrekvensen varierat något.

Generellt kan sägas att efter turbulensen omkring 1985–1990 har allmänhetens förtroende för SCB ökat stadigt. År 2006 anser t.ex. 70 procent av svenskarna att statistik är viktig eller mycket viktig för att ge information om samhället och 50 procent har en positiv eller mycket positiv inställning till SCB. Å andra sidan anser inte mer än 20 procent att SCB:s siffror om prisförändringar ger en i stort sett alltid korrekt bild.

Andelen Ja-svar på frågan "Tror Du att uppgifter som Du lämnat till SCB om Dina personliga förhållanden kan komma ut på ett sätt som du ogillar?" Det är inte svårt att se effekten av Metropolit-debatten och den senare debatten om FoB 90 i tidsserien.

SCB och datalagen

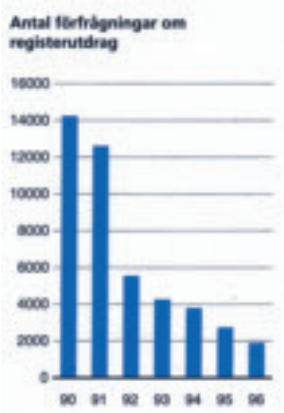
Debatten kring FoB 70 är en av anledningarna till att Sverige 1973 får världens första lag om skydd av "uppgifter på register, förteckning eller andra anteckningar som föres med hjälp av automatisk databehandling och som innehåller personuppgift som kan hänföras till den som avses med uppgiften." Datainspektionen inrättas för att ge tillstånd till register och för att övervaka att bestämmelserna efterföljs.

SCB får alltså söka om tillstånd från datainspektionen för varje register, med specifikation av bl.a. vilka variabler som ingår. För register som statsmakterna beslutat om behövs dock inget tillstånd utan bara att registret anmäls. Lagstiftningen ändras senare så att SCB endast behöver anmäla sina statistikregister.

Enligt 10 § datalagen åligger det från den 1 juli 1974 varje registeransvarig att på förfrågan upplysa dem som är registrerade om vilka uppgifter som registret innehåller.

För SCB är det en stor uppgift att sammanställa information från alla aktuella register. SCB inrättar en särskild organisation för att besvara förfrågningar och de får snabbt mycket att göra; den första tiden ligger antalet förfrågningar omkring 5 000 per månad.

Datalagsförfrågningarna ökar i perioder då pressen riktar uppmärksamheten mot datalagsfrågor. Dagstidningarna trycker t.o.m. färdiga kuponger för läsarna att fylla i, klippa ut och sända in till SCB. I anslutning till folk- och bostadsräkningarna är antalet förfrågningar störst: över 40 000 budgetåret 1986/87 och över 30 000 budgetåret 1991/92. Därefter minskar antalet drastiskt.

Början på en för SCB positiv trend: datalagsförfrågningarna minskar drastiskt. Denna utveckling fortsätter och 2007 är antalet nere i 231 stycken.

Datalagsförfrågningarna vållar SCB direkta kostnader. Allvarligare är att debatterna kring integritetsfrågorna ökar bortfallet och därigenom gör många undersökningar dyrare eller osäkrare.

Sekretess och säkerhet
Det är ett fundamentalt intresse för SCB att enskilda och företag kan lita på att de uppgifter som de lämnar inte kommer i orätta händer eller används på felaktigt sätt. Skyddet för lämnade uppgifter är dels juridiskt genom sekretesslagstiftning, dels fysiskt genom SCB:s åtgärder för att skydda uppgifterna mot intrång.

Statistiksekretess
I den svenska tryckfrihetsförordningen stadgas om alla medborgares rätt att ta del av offentliga handlingar, men också om att denna rätt kan begränsas, t.ex. genom tystnadsplikt eller sekretess. Ett skäl för undantag är ”skyddet för enskilds personliga eller ekonomiska förhållanden”. För statistiska uppgifter stadgas om sådana undantag i Sekretesslagens 9 kapitel, 4 §.

Sekretess gäller i sådan särskild verksamhet hos myndighet som avser framställning av statistik för uppgift som avser enskilds personliga eller ekonomiska förhållanden och som kan hänföras till den enskilde. […] Uppgift som behövs för forsknings- eller statistikändamål och uppgift, som inte genom namn, annan identitetsbeteckning eller därmed jämförbart förhållande är direkt hänförlig till den enskilde, får dock lämnas ut, om det står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till den enskilde lider skada eller men. […] I fråga om uppgift i allmän handling gäller sekretessen i högst sjuttio år, såvitt angår uppgift om enskilds personliga förhållanden, och annars i högst tjugo år.
(2008 års lydelse)

Statistiksekretessen innebär att SCB – eller någon anställd – inte får lämna ut statistikuppgifter utom i ett fåtal väl specificerade fall. Ett undantag är uppgifter som skall användas för forskningsändamål. I sådana fall får dock inte utlämnandet ske om det kan leda till ”skada eller men” för enskilda personer.

Inte ens polisen
SCB håller mycket hårt på statistiksekretessen. Ett uppmärksammat fall är när polisen i Västmanland 1974 begär att få ta del av blanketter från FoB 70 för att kunna jämföra handstilen på dem med handstilen på meddelanden som skrivits av den s.k. Arbogapyromanen. SCB nekar med hänvisning till statistiksekretessen och när länspolischefen överklagar till regeringen ger denna SCB rätt.

Data till forskare
Ett av de specificerade undantagen i sekretesslagen som medger utelämnande av data rör uppgifter som skall användas för forskningsändamål. Därmed regleras en fråga som länge vållat SCB bekymmer.

Redan på 1920-talet
År 1924 får professor E. F. Heckscher tillstånd av Kungl. Maj:t att ta del av och bearbeta vissa självdeklarationer som ingår i materialet till 1920 års folkräkning. Detta sker under förutsättning att arbetet utföres inom SCB:s lokaler och att "de från självdeklarationerna hämtade uppgifterna ej publiceras på sådant sätt, att personliga ekonomiska förhållanden röjas eller eljest obehörigen utnyttjas".

Forskarnas tillgång till statistiska grunddata förblir länge en fråga som får avgöras från fall till fall. I en reservation i SCB:s styrelse mot ett beslut att inte lämna ut data, uttrycker professor Herman Wold på 1970-talet koncist den intressekonflikt som finns:

"Det är nödvändigt att SCB:s individuella uppgifter behandlas på ett sådant sätt att sekretessbestämmelserna tillgodoses. Lika uppenbart är det för samhället av ovärderlig betydelse att forskningen får utnyttja SCB:s för stora kostnader insamlade material."

Efter den nya sekretesslagens tillkomst kan SCB förenkla proceduren kring forskarnas ansökan om att få utnyttja individdata, även om varje ansökan fortfarande måste prövas individuellt. Forskarna får därefter de aktuella uppgifterna på t.ex. ett magnetband, en diskett eller en CD-skiva.

Sekretesslagen ger lagskydd åt individdata även hos de forskare som fått tillgång till dem, men det innebär naturligtvis en viss risk att denna typ av data lämnar SCB. Verket söker därför efter alternativa sätt att ge forskare tillgång till individdata. År 2005 kan ett nytt system presenteras: Microdata ONline Access, MONA.

MONA, som utvecklats utifrån en dansk förebild, medger att forskaren från sin egen dator kan utföra beräkningar på SCB:s dator. Individdata lämnar inte SCB och kan alltså inte komma på avvägar. År 2008 har systemet 480 aktiva användare

En del i säkerhetssystemet kring MONA är en särskild säkerhetsdosa.

Fysiskt och tekniskt skydd
Det juridiska skyddet måste kompletteras med andra åtgärder. 1978 börjar SCB t.ex. kryptera de mest känsliga registren. Krypteringen gör registren oläsbara för dem som inte har tillgång till krypteringsnyckeln.

SCB har också tidigt ett skalskydd på sina lokaler, genom att in- och utpassering endast kan ske på ett begränsat antal ställen, som endera är bevakade eller försedda med en dörr som kräver en kod för att kunna öppnas. I och med att Garnisonen och Tullen byggs förbättras detta skalskydd väsentligt.

År 2004 tilldelades samtliga SCB:are SIS-godkända ID-kort, som tillsammans med en personlig kod också är inpasseringskort. Korten skall inom SCB:s lokaler bäras synligt.

Det fysiska skyddet omfattar också brandskydd samt planering för fortsatt drift vid katastrofer och beredskap.

Informationssäkerhet

Så länge som SCB endast använder sig av stordatorer är informationssäkerheten i stort sett en fråga för Datamaskincentralen. Det rör sig om såväl skydd mot obehörig åtkomst till data som åtgärder för att hindra eller begränsa effekterna av driftsavbrott.

När persondatorer börjar användas i allt större utsträckning sprids ansvaret för informationssäkerhet ut i organisationen. SCB:s första *Föreskrifter för persondatorer* specificerar att enhetschef eller motsvarande är ansvarig för persondatorerna på enheten. Han eller hon skall utse en datoransvarig för varje persondator. Denna skall bl.a. se till att s.k. back-up tas minst en gång i veckan och förvaras på ett säkert ställe.

År 1996 samlar SCB sina regler inom olika områden i *Säkerhetsföreskrifter*, som 2007 ersätts av regelverket SCB LIS, som baseras på en internationell standard på området.

Skriften ”Säkerhetsföreskrifter” bör vara väl tummad.

Virus och spam

Virus är skadlig kod som t.ex. via elektronisk post sprids till datorer och nätverk och orsakar olika slags problem, som i värsta fall medför att datorn helt slås ut. Spam är skräppost, ofta utsänd i stort antal likalydande exemplar och som helt kan översvämma en mottagare.

SCB har inget virusskydd alls för e-posten när verket i maj 2000 drabbas av viruset Loveletter. När de första indikationerna kommer en fredagseftermiddag får hela nätverket stängas av. IBM, som är ansvariga för datordriften, och SCB:s personal arbetar hela helgen och på måndag är nätet i funktion igen. SCB köper inom en vecka in ett högklassigt virusskydd och har därefter varit skyddat mot större attacker.

I det skydd som SCB köper ingår också ett s.k. spam-filter. I början är SCB inte så hårt ansatt, utan filtret upptäcker endast några skräpbrev i veckan. Snart når dock skräpposten helt andra volymer. Det högsta antalet spam som SCB får under en enda dag är två miljoner den femte december 2005. Det rör sig om en attack som riktats specifikt mot SCB, men tack vare filtret vållar den inga problem.

Internutbildning vid SCB
Naturligtvis har det länge funnits informell internutbildning vid SCB: introduktioner för nyanställda, instruktioner vid övertagande av nya arbetsuppgifter, äldre kollegors råd och handledning osv. Mer formaliserad internutbildning är dock ovanlig under verkets hundra första år.

Fortbildning av statistiker 1930
År 1930 skriver Statistiska föreningen till Konungen och föreslår en fortbildningskurs för statstjänstemän som arbetar med officiell statistik. SCB är i sitt yttrande närmast entusiastiskt och vitsordar Statistiska föreningens ”framställning av utbildningsförhållandena i äldre tid och av det nuvarande läget ifråga om rekryteringsmöjligheter.” Även andra tillfrågade myndigheter är positiva och regeringen ger utan prut Statistiska föreningen de 3 000 kr som kursen beräknas kosta.

”Särskilt vill centralbyrån […] understryka den ekonomiska betydelsen av vidgade insikter i den statistiska metodläran, dels för att undvika onödig vidlyftighet i siffermaterialet, dels för dess rationella utnyttjande.”

Ur SCB:s remissvar om vidareutbildning i statistik, mars 1930

Kursen löper under två terminer med start hösten 1930 och har ett åttiotal anmälda från olika myndigheter. Den består av föreläsningar, seminarieövningar och demonstrationer.

Statistik på tapeten.

Högtidlig öppning av finansminister Felix Hamrin. Ur ***Stockholmstidningen den 29 september 1930.***

Kurser och vidareutbildning på 1950-talet
I slutet av 1950-talet startar SCB utbildning i egen regi. För den akademiskt utbildade personalen anordnas den första fortbildningskursen år 1958. Den täcker dels statistiska ämnen som stickprovsteori, kvalitetskontroll och mätfelsproblematik, dels maskinell databehandling. Ungefär samtidigt påbörjas också internutbildning i programmering m.m. inför övergången från traditionell hålkortsteknik till elektroniska datamaskiner.

Kurser för biträdespersonalen anordnas för första gången 1959 i användningen av helautomatiska räknemaskiner. Senare anordnas kurser i elementär statistik för ”de mer erfarna biträdena”.

En högre ambitionsnivå

1961 anordnas vidareutbildning av den akademiska personalen i samarbete med statistiska institutionen på Stockholms universitet (tidigare Stockholms högskola). Professor Sten Malmqvist ger ett antal seminarier med anknytning till aktuella ämnen inom SCB:s verksamhet, och docent Tore Dalenius håller två föreläsningsserier, en om den officiella statistikproduktionen i USA och en om stickprovsmetodik.

Hösten 1962 anordnar Civildepartementets utbildningsnämnd en kanslistutbildning speciellt för de statistikproducerande verken. Elva anställda vid SCB deltar i kursen, som omfattar en vecka och är avsedd för erfarna kvinnliga biträden. SCB sänder senare fler deltagare och ordnar också en extra kursvecka internt.

Jämfört med andra statliga verk är SCB tidigt ute med internutbildning av personalen och på det tidiga 1960-talet börjar en intern organisation för sådan utbildning att byggas upp. Budgetåret 1964/65 består SCB:s kursprogram av sju kurser:

I	*Arbetsledning och arbetspsykologi*	*(8 timmar)*
II	*Introduktionskurs för amanuenser*	*(36 timmar)*
III	*Statistik m.m. för SCB biträden*	*(26 timmar)*
IV	*Seminarium kring aktuella användningar av ekonomisk statistik*	*(12 timmar)*
V	*Nationalräkenskaper*	*(20 timmar)*
VI	*Introduktionskurs till ADB*	*(16 timmar)*
VII	*Hålkortsmetodik*	*(10 timmar)*

I början av 1970-talet görs en stor satsning på vidareutbildning i statistik. Kurser på 20 respektive 40 poäng i statistik köps in från Stockholms universitet. Kurserna har sitt vanliga innehåll, men ges på kvartsfart så att det är möjligt för heltidsarbetande vid SCB att följa dem.

SCB:s första kurskatalog innehåller 35 olika kurser, däribland flera som ges av externa arrangörer som Statskontoret och Statens personalutbildningsnämnd.

SCB:s interna kursutbud växer under 1970- och 80-talen. Det gäller både specialiserade kurser och mer generella kurser. En av de mest ambitiösa satsningarna är en utbildning av assistentpersonal som hålls i Örebro 1984. Tanken är att de som gått utbildningen skall kunna ta över vissa handläggaruppgifter. Kursen är på hela 15 veckor, med tyngdpunkt på ADB och statistik, varefter följer 1–4 månaders praktik.

SCB-skolan

I slutet av 1980-talet görs en satsning på en särskild SCB-skola med uppgift att ge internutbildning i framför allt statistik och ADB, men också i t.ex. språk. Skolan placeras på Utvecklingsavdelningen, medan ansvaret för övrig utbildning ligger kvar på Personalavdelningen.

SCB-skolan tillgodoser uppenbarligen ett uppdämt behov av utbildning; de första åren ges nästan hundra kurser per år. Skolan använder sig också av nya utbildningsmöjligheter som PC-baserad undervisning. Under budgetåret 1990/91 går drygt 300 personer kursen ”Körkort för PC” och ungefär 120 personer kursen ”WordPerfect”.

SCB-skolan har kataloger för både interna kurser (till vänster) och externa kurser (till höger).

Skolan är också öppen för deltagare utifrån. 1990/91 deltar t.ex. ett femtiotal externa elever i skolans ordinarie kurser medan drygt 200 deltar i kurser som anordnas särskilt för andra myndigheter

SCB har under 1980- och 1990-talen som mål att varje SCB:are skall få 40 timmars utbildning plus 40 timmar egen utveckling (konferenser, seminarier, självstudier m.m.) per år. Riktigt så långt kommer man inte, men SCB-skolan bidrar med 20–25 utbildningstimmar per person och år.

När SCB:s ekonomi blir kärvare ifrågasätts SCB-skolans berättigande. 1996 förs ansvaret för ADB- och statistikutbildningen över till motsvarande enheter. Kort därefter läggs SCB-skolan ned.

Utbildning av chefer

Länge har SCB vad gäller sina chefer, haft inställningen att ”Den Gud ger ett ämbete ger han också förmåga”. Cheferna får alltså ingen särskild utbildning. Det finns visserligen tillfällen då t.ex. alla chefer på en avdelning samlas och får ta del av nya rön, men det rör sig då om fackkunskaper, inte om chefskunskaper.

År 1982 anordnas dock en niodagarskurs för avdelningschefer och andra högre chefer. Den består av tre internat: SCB och omvärlden, En organisation under omvandling och Det sammansatta ledarskapet. Deltagarna får under de sista tre dagarna bl.a. stifta bekantskap med det s.k. Joharis fönster och genomgå en övning i ”chefskap och personlig stil”. Därefter arrangeras tvådagarsinternat för sektionschefer med liknande innehåll.

En mycket högre ambitionsnivå har de chefskandidatsutbildningar som arrangeras med början år 1987. Den första av dessa utbildningar sker inom ramen för Statens arbetsmarknadsnämnds projekt KUB (Kvinnor, Utbildning, Befordran) och är följaktligen endast öppen för kvinnor. 15 kvinnliga medarbetare genomgår 1988/89 en kurs om 15 dagar plus hemarbete. Kursen täcker områden som kvinnligt ledarskap men också strategifrågor samt verksamhetsplanering och ekonomi. Följande år ges ytterligare en motsvarande kurs och därefter en där hälften av deltagarna är män.

KUB-avslutning

Den 17-19 maj var det avslutning på chefsutvecklingsprogrammet för kvinnor (KUB) på vackra kursgården Balingsholm utanför Stockholm.

Avslutning av KUB-kursen 17–19 maj 1989 på Balingsholms kursgård.

Utbildning för såväl chefskandidater som dem som redan är chefer genomförs också vid senare tillfällen. Dessa kurser har getts av externa konsulter, även om SCB noga har följt uppläggningen och SCB:are har medverkat som lärare i enskilda moment.

För personalens trivsel

Den personalförening som bildas vid SCB 1937 är förelöpare till en fackförening som ser till sina medlemmars ekonomiska och arbetsrättsliga förhållanden. Med tiden bildas nya föreningar som ser mer till personalens sociala och kroppsliga behov. Det görs också satsningar från verkets sida.

Konstföreningarna

SCB:s konstförening bildas 1946. Den har bl.a. som sin uppgift att anordna ”visningar med sakkunnig ciceron av värdefulla konstutställningar”. Medlemsavgiften ger deltagande i ett lotteri, där vinsterna är en kontant summa som skall användas för inköp av ett verk av en nordisk konstnär. Senare utgörs vinsterna av konstverk som köpts in av föreningen.

Senare bildas det en konstförening också i Örebro. Den har ungefär samma inriktning som Stockholmsföreningen, med utflykter, studiebesök och konstutlottning.

Kamrat- och Idrottsföreningen

1964 bildas SCB:s Kamratklubb med 400 medlemmar. Dess första arrangemang är en vårutflykt till Skokloster. Utflykter och studiebesök blir sedan stående arrangemang. Snart tillkommer en idrottsförening med sektioner för olika idrotter.

1968 arrangerar Kamratklubben en stafett ute i Ågesta. Bland de tio grenarna återfinns vissa som är minst sagt annorlunda, t.ex. paddling på luftmadrass, vattenkokning och tunnbandsrullning. Stafetten blir en tradition som så småningom flyttar till Gustav Adolfsparken utanför Garnisonen. Men grenarna blir inte tradition utan förnyas ständigt.

GD rullade från Adl-laget till trettonde plats i den spännande SCB-stafetten.

Källa: **Kulramen 4/68**.

Mycket snart efter etableringen i Örebro bildas en motsvarande förening, Idrotts- och kamratföreningen. Förutom sociala aktiviteter finns rika möjligheter att idrotta. Det finns sektioner för allt mellan badminton och volleyboll.

1989 slås föreningarna samman till en förening, SCB:s Kamrat- och Idrottsförening.

Seniorföreningarna

1978 bildade pensionärer vid SCB en egen förening. Fem år senare delades den upp i två systerföreningar, en i Stockholm och en i Örebro. Föreningarna anordnar möten och utflykter och dessutom bjuder verket en gång per år och ort deltagarna på en pensionärslunch, där GD ger information om aktuella frågor vid SCB. Föreningarna har 2008 nästan 150 medlemmar vardera.

Trivselmedel

Personalens trivsel är länge en lågprioriterad fråga inom statsförvaltningen. Det finns särskilda trivselmedel avsatta; deras användning ligger på företagsnämndens bord. Det är små belopp som är avsatta för personalens trivsel. I mitten av 80-talet är det 80 kronor per anställd.

Trivselmedel ett typiskt år

De drygt 65 000 kr som finns avsatta budgetåret 1986/87 används, enligt etablerad praxis, på följande sätt:

– Förtäring i samband med personalsammankomster	*28 696 kr*
– Stöd till kamrat- och konstföreningarna	*25 800 kr*
– Medaljlunch	*4 186 kr*
– Seniorföreningarna	*1 500 kr*
– Sångkören	*1 500 kr*
– Julgransplundring i Örebro	*4 166 kr*

Vid ett tillfälle får SCB:arna trivselmedel på en helt annan nivå. Som tack för att verket klarat sina uppsatta mål får verkets enheter 500 kr per person att använda för personalvårdande ändamål under 1989/90. Pengarna går till allt från teaterbesök till ridning på islandshästar. Det är också populärt att resa, ofta i kombination med studiebesök. Kiruna och Reykjavik är två av de mer originella resmålen.

SCB-dagar

1987 samlas hela SCB:s personal, inklusive intervjuare, till en SCB-dag i Örebro. Därmed inleds traditionen att all personal vart tredje år samlas till en gemensam dag, med information och föredrag under dagen och en gemensam festmiddag med underhållning på kvällen. Under dagen gäller i princip obligatorisk närvaro, medan deltagandet på kvällen är frivilligt.

SCB har specialchartrat ett tåg från Stockholm, som i Örebro växlas in på ett industrispår och därmed går ända fram till Idrottshuset.

Den första SCB-dagen inleds i Idrottshuset med bl.a. information, en paneldebatt och utdelning av priset till Årets publikation (*Naturmiljön i siffror*). Senare på dagen följer parallella sessioner, där det t.ex. är möjligt att höra om SCB förr och nu, om användning av satellitbilder för att göra statistik och om chefsavveckling.

Nästa SCB-dag är spektakulär. GD Sten Johansson har utverkat tillstånd från finansministern att förlägga den till Estlands huvudstad Tallinn. Transporten dit sker i två chartrade kryssningsfartyg, Baltic Star och Nord Estonia, med avsegling på kvällen fredagen den 28 september 1990. Efter ankomsten till Tallinn på lördagsmorgonen ägnas resten av dagen åt sightseeing samt en konferens tillsammans med personalen på Estlands statistikbyrå, ESA. På söndagen finns olika förmiddagsaktiviteter att välja mellan, varefter själva SCB-dagen hålls på eftermiddagen. Återresan sker på söndagskvällen med ankomst till Stockholm på morgonen måndagen den 1 oktober. 1 145 SCB:are deltar.

Nord Estonia, den större av de två fartygen, med 864 hyttplatser. Baltic Star har 381.

Följande SCB-dagar har varit något mer konventionella. Den totala listan ser ut på följande vis (med ett avsteg från treårscykeln):

1987	*Örebro*	*Idrottshuset, Club 700 m.fl. platser*
1990	*Tallinn*	*Linnahall m.fl. platser*
1993	*Västerås*	*Aros Congress Center m.fl. platser*
1997	*Stockholm*	*Folkets hus och Norra Latin, Stadshuset*
1999	*Örebro*	*Örebromässan*
2002	*Stockholm*	*Globen*
2005	*Örebro*	*Conventum*
2008	*Stockholm*	*Folkets hus och Stadshuset*

De år som det inte är SCB-dag anordnas mindre arrangemang, personaldagar, på respektive ort. Inledningsvis består de endast av två timmars information, t.ex. om det gångna årets resultat och om aktuella frågor. Med början år 2000 blir programmet något mer ambitiöst och dessutom bjuder verket på en middag med underhållning och dans på kvällen.

SCB-dagen 2008 är helt naturligt en jubileumsdag för att fira 150-årsminnet av SCB:s grundande.

Internationell uppdragsverksamhet

Under 1960- och 70-talen arbetar flera SCB:are i kortare eller längre perioder i utvecklingsländer. Även om SCB ibland är förmedlande länk så är det ofta privata initiativ som ligger bakom insatserna. Personerna i fråga är tjänstlediga från SCB under den tid som arbetet utförs.

På 1970-talet börjar SCB som organisation att engagera sig i stöd till u-länder inom statistikområdet. Statistiker från u-länder kommer på studiebesök och SCB anordnar t.o.m. en kurs i skördeuppskattning på uppdrag av SIDA.

I början av 1980-talet engagerar sig SCB direkt i tjänsteexport. Först tar detta sig uttryck i att officiella SCB-representanter deltar i statistikmöten i bl.a. Addis Abeba. Den statliga utredning som ser på svensk konsultexport kontaktas också vilket leder till att SCB förs upp på listan över statliga verk med verksamhet som lämpar sig för sådan export.

ICO:s födelse

År 1982 får SCB sitt första internationella konsultuppdrag i ett u-land. Det är ett uppdrag från Världsbanken att hjälpa till med uppbyggnaden av statistikproduktionen i Somalia. För att administrera detta uppdrag och andra som snart blir aktuella, bildas samma år International Consulting Office, ICO. Det ligger först på P-avdelningen, men blir 1988 en egen enhet direkt under generaldirektören.

Undertecknandet av SCB:s första kontrakt. Förutom den somaliske representanten syns GD Lennart Nilsson och två SCB:are med erfarenhet av att arbeta i Afrika: Gunnar Jacobsson (t.v.) och Jan Eklöf.

Mycket snart får SCB tre uppdrag från SIDA, som kommer att bli ICO:s dominerande uppdragsgivare. Det rör sig om flerårsuppdrag i Tanzania, Zimbabwe och Lesotho. Liksom i Somalia rör det sig om ett institutionellt samarbete mellan två jämbördiga parter.

Samarbetsmodellen innebär att representanter för SCB, s.k. långtidare, skall stationeras i respektive land. Dessa anställs formellt av Televerkets dotterbolag Swedtel, vilket möjliggör att de befrias från svensk inkomstskatt. SCB har inom mindre än två år fått representation i de fyra huvudstäderna Mogadishu, Dar es Salaam, Harare och Maseru.

Efter samråd mellan den aktuella statistikbyrån och långtidaren görs sedan ett antal korttidsmissioner. Dessa består av en eller flera experter på olika områ-

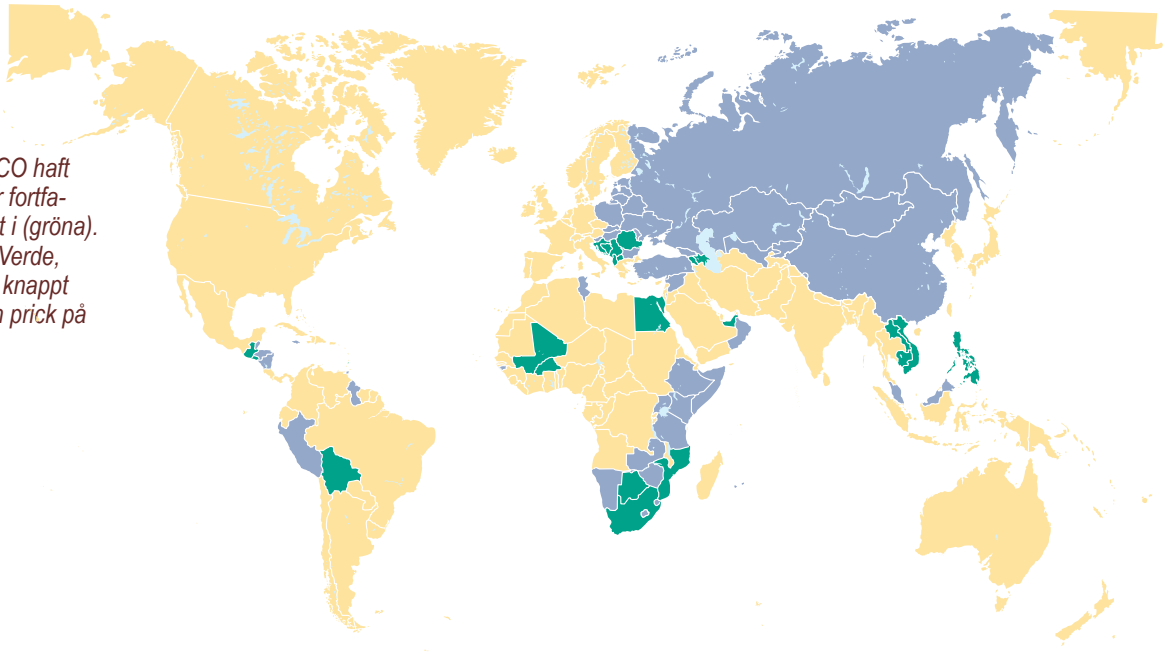
den som under någon eller några veckor arbetar med specifika uppgifter; en utbildningsinsats, en översyn av en undersökning, introduktion av ny teknik eller nya planeringsinstrument etc.

Varför internationell konsultverksamhet?
Det är långt ifrån självklart att SCB skall arbeta internationellt på det sätt som ICO gör. I SCB:s uppdrag, som det definieras i verkets instruktion, ingår dock sedan 1950-talet att i mån av resurser och med full kostnadstäckning utföra uppdrag. I början av 1980-talet har uppdragsverksamheten en relativt lång tradition och ses av de flesta som en viktig del av den totala verksamheten. Det finns alltså en juridisk, administrativ och psykologisk grund för att lansera ICO.

En ökad uppdragsvolym och därmed ett bättre utnyttjande av SCB:s resurser är alltså ett skäl för den internationella uppdragsverksamheten. Ett annat är den stimulans som erbjuds medarbetarna, vilken förhoppningsvis skall öka möjligheterna att rekrytera och behålla kvalificerad personal. Ett tredje skäl är den personliga utveckling som följer av arbete i ny miljö och med nya förutsättningar. Så lär sig t.ex. många SCB:are att utnyttja persondatorer för såväl rapportskrivning som statistikproduktion just under ICO-uppdrag.

ICO växer till sig
Antalet länder som ICO är aktivt i växer snabbt: Lesotho tillkommer 1984 och Kina 1986. Också den ekonomiska omfattningen av verksamheten ökar snabbt. 1985/86 är omsättningen nästan 15 miljoner kr.

I samband med Sovjetunionens upplösning och Östeuropas frigörelse får ICO uppdrag inom en ny sfär. Starten sker i Estland 1990 och sedan följer de övriga baltiska länderna som t.ex. Polen och Ryssland. Uppgiften är en annan än i u-länderna, där det ofta rör sig om att bygga upp ny kompetens. På östeuropeiska statistikbyråer finns ofta en hög teoretisk kompetens, men en stel infrastruktur och en brist på moderna metoder.

De länder som ICO haft projekt (blå) eller fortfarande har projekt i (gröna). Vissa, t.ex. Kap Verde, är så små att de knappt ens syns som en prick på kartan.

Eftersom de utsända experterna skall träna upp sina kollegor i det aktuella landet så att de senare kan ta över ansvaret för t.ex. en folkräkning skall ICO förr eller senare avsluta sina engagemang i landet. I praktiken är det naturligtvis finansiären som bestämmer när ett projekt avslutas, t.ex. för att Sveriges bistånd till landet minskas eller får en annan inriktning.

Av de första projekten avslutas Somalia redan 1990, Kina 1994 och Zimbabwe 1996. Det finns också länder som ICO är engagerat i sedan lång tid: Laos sedan 1991, Vietnam och Sydafrika sedan 1996.

Några siffror om ICO 1983–2007
Sedan starten år 1983 har långtidskonsulter tillbringat sammanlagt 300 konsultår i länder som ICO haft samarbete med. Det innebär att i genomsnitt har ca 12 långtidare funnits ute i världen varje år. Ungefär 70 procent av dem har rekryterats från SCB.

Nästan 4 500 korttidsmissioner har gjorts under samma period, dvs. i genomsnitt 175 per år. Av korttidskonsulterna kommer ca 80 procent från SCB.

ICO har varit verksamt i 72 länder eller självstyrande områden, från Ryssland i norr till Sydafrika i söder och från Bolivia i väster till Kina i öster. Några av de mer exotiska länderna är Bhutan, Oman, Trinidad Tobago och Uzbekistan.

SCB är en av de myndigheter som har den största tjänsteexporten. När Ekonomistyrningsverket år 2006 gör en kartläggning, kommer SCB med 75 miljoner kronor i topp, före Försvarets materielverk och Banverket.

Sida har ända sedan starten varit ICO:s största uppdragsgivare och beställare av ungefär 80 procent av verksamheten. Andra stora uppdragsgivare är FN, Världsbanken och EU.

Uppdrag inom EU
I och med Sveriges inträde i EU öppnas nya möjligheter till uppdrag. Det gäller dels bidrag i samband med introduktionen av nya undersökningar, dels till uppdrag åt EU:s institutioner eller inom ramen för EU:s forskningsprogram.

När ett nytt medlemsland anpassar sin statistik till EU:s regelverk eller i samband med större förändringar ger EU bidrag till förändringsarbetet i form av s.k. grants. Det är snarare anslagsförstärkningar från EU än traditionella uppdrag. Det rör sig endast om en delfinansiering. För 1998 uppskattar t.ex. SCB kostnaderna för EU-harmonisering till nästan åtta miljoner varav knappt en fjärdedel skulle täckas av grants. Senare utgår bidrag från EU till betydligt högre belopp, t.ex. 21 miljoner kronor år 2006 och 11 miljoner år 2007.

Grants fortsätter att vara en inkomstkälla för SCB. År 2005 får verket t.ex. 14 miljoner i bidrag för anpassning, försöksverksamhet och utveckling. Två av de undersökningar som får bidrag detta år är Gemenskapsstatistik över inkomst- och levnadsvillkor (EU-SILC) och Adult Education Survey (AES).

SCB utför också mer konventionella uppdrag åt uppdragsgivare inom EU. Redan budgetåret 1995/96 (som omfattar 18 månader) uppgår dessa uppdrag till tio miljoner. I denna summa ingår vissa uppdrag i anslutning till EU:s biståndsverksamhet och medverkan i några forsknings- och utvecklingsprojekt.

Var tionde punkt dokumenteras med hjälp av en engångskamera i alla fyra väderstrecken. Just denna punkt ligger i närheten av Pajala.

LUCAS – ett ovanligt EU-uppdrag

Åren 2001 och 2003 genomför SCB datainsamling för Land Use/land Cover Area Frame Survey på uppdrag av EU. Ett antal slumpmässigt valda punkter i Sverige skall besökas och uppgifter om t.ex. markanvändning och marktäckning samlas in. För var och en av de 14 000 punkterna i Sverige skall också antecknas eventuellt störande ljud.

Det visar sig svårt att få lönsamhet i de EU-finansierade uppdragen. Huvudskälet är att EU utgår från en finansieringsmodell där nationella myndigheter antas ha en fast grundfinansiering, t.ex. vad gäller lokaler och personal. För SCB skall däremot uppdragen ge ett täckning för även denna typ av kostnader. För att få ett uppdrag måste alltså SCB acceptera en ren förlust, eller ge ett anbud som betraktas som för högt.

Utmaningar i början av 1990-talet

Budgetpropositionen 1991/92 innehåller besk läsning för de flesta statliga myndigheter. Det skall sparas i den statliga administrationen och för SCB:s del rör det sig om besparingar på 40 miljoner kr i treårsplanen för 1993/94–1996/97. Dessutom aviseras ytterligare fem procents nedskärningar under nästa treårsperiod. Det lär knappast gå att uppnå dessa mål med osthyvelsmetoden. SCB:s ledning börjar arbeta efter två spår: programspåret och kostnadsspåret.

Programspåret: Den oemotståndliga offerten

SCB har sedan budgetåret några år haft treårsbudgetar. Det är nu aktuellt att förbereda anslagsframställningen för treårsperioden 1993/94–1996/97, Statistik 96. Det skall bli en oemotståndlig offert med satsningar på ny statistik som ger ökade anslag.

Statistik 96, inklusive sammanfattning och en engelsk översättning av huvuddragen, väger 7,2 kg.

Statistik 96 är det mest ambitiösa förslag till treårsplan som verket någonsin framställt. Huvuddokumentet på 200 sidor underbyggs av inte mindre än 49 detaljerade dokument för de olika statistikprogrammen. Dessa är i regel på mellan 50 och 100 sidor var. Verksamhet och förslag för SCB:s allra minsta statistikprogram, Livsmedelspolitik som i princip sköts av en person, presenteras t.ex. i ett 56-sidigt dokument.

SCB skall redovisa förslag på tre olika nivåer. Enligt regeringens anvisningar innebär huvudförslaget en minskning av anslaget med 62 miljoner kronor eller 13 procent. SCB anser sig kunna klara detta mål genom rationaliseringar och omprioriteringar utan att produktionsnivån förändras.

Alternativ 1 innebär att SCB får tillbaka 22 miljoner och dessa skall i så fall satsas på EU-anpassning. Alternativ 2, som innebär oförändrad anslagsram, skulle ge SCB möjlighet att satsa på ny statistik om bl.a. löne- och miljöområdena.

Frågan är om inte offerten är litet väl omfångsrik. Det är svårt att uttala sig om hur den faller ut, eftersom 1993 års statistikreform gör att SCB förlorar ansvaret för en stor del av den statistik som förslagen gäller och eftersom statsfinanserna försämras. Budgetåret 1995/96, efter det att statistikreformen genomförts till fullo, minskar SCB:s anslag med nio procent. Det är nästan lika mycket på ett och ett halvt år – budgetåret 1995/96 är extra långt, eftersom budgetår fr.o.m. 1977 är detsamma som kalenderår – som den minskning om 13 procent som det fruktade huvudalternativet skulle medföra på tre år.

Naturligtvis görs offensiva satsningar också på uppdragssidan. En generell satsning är AAA = Aktivare användaranpassning. Här är målet att snabbt öka SCB:s uppdragsvolym med tio procent. Det skall göras genom att personalen får bättre utbildning, genom nya samarbetsformer inom verket och genom att särskilda kundansvariga utses.

Etikfrågor

All uppmärksamhet ägnas inte åt ekonomifrågor. 1991 skall all personal diskutera etikfrågor. Utgångspunkt är ett antal fiktiva frågeställningar och ett par rollspel. Resultatet förväntas bli en ökad medvetenhet om etik och moral i arbetslivet.

SCB:arna kan välja att t.ex. behandla ”Den stora centrumstriden”, ”Det efterlängtade jobbet” eller ”Offentlig sanning om den svenska rovan”.

Kostnadsspåret: BRA-processen

Kostnadsjakten bedrivs med hjälp av externa konsulter och kallas Bättre Resurs Användning, BRA. Projektet startar hösten 1991 och avslutas i december 1992. Som ofta när externa konsulter arbetar inom en organisation är det svårt att avgöra vad som beror på konsultinsatsen och vad som skulle ha skett ändå. Säkert är dock att SCB genomgår mycket stora förändringar i samband med BRA-projektet.

Projektet består av två delar, ett inledande analysprojekt och ett huvudprojekt. Efter analysprojektet tillsätts ett antal s.k. tvärgrupper som arbetar med avdelningsövergripande frågor. Också ett antal grupper som redan finns, inordnas i BRA-arbetet.

Resultatet av BRA-projektet enligt SCB:s redovisning i februari 1993.

Resultat (mkr)

	Totalt	Per 1/7 93
Avdelningarna		
AM	5	4
A	8	8
F	8	8
I	9	6
S	5	5
U	2	2
Gemensamma staber	3	3
Summa avdelningarna	**40**	**36**
Tvärgrupper		
Lokaler	25	20
D-avdelningen	8	6
Ny ADB-organisation	20	10
IKON	5	5
Summa tvärgrupper	**53**	**41**
Totalt	**98**	**77**

De flesta på SCB kommer bara i kontakt med BRA genom de diskussioner som förs i de naturliga arbetsgrupperna. Dessa skall bl.a. ta fram förslag på att sänka sina kostnader med 25 procent. Totalt genererar 140 arbetsgrupper 3 000 förslag. Denna del av BRA är den minst framgångsrika. Även om många besparingar görs inom avdelningarna, så är många av dem redan diskuterade eller skulle ändå ha kommit fram i ett ekonomiskt kärvt klimat. Totalt beräknar SCB, något optimistiskt, att denna typ av besparingar redan på kort sikt ger 36 miljoner kronor per år.

Tvärgrupperna tar fram färre men mer omfattande förslag. Tillsammans beräknas de ge besparingar om 41 miljoner kronor på kort sikt, 53 miljoner på litet längre sikt.

Rationaliseringsåtgärder

BRA-projektet och de förändringar som genomförs i anslutning till projektet, leder till att SCB med råge kan klara sitt sparbeting om 70 miljoner kronor, men ännu viktigare är att en grund lagts för framtida arbete. Kommande upphandlingar på t.ex. dator- och lokalsidan pressar kostnaderna på dessa områden ytterligare.

Jakt på lokalkostnader

I samband med att Byggnadsstyrelsen 1993 läggs ned ändras principerna för myndigheternas lokalförsörjning. Det innebär att det lönar sig bättre för SCB att aktivt se över sina lokalbehov. Lokalytan minskas och inte minst undersöks alternativa hyresvärdar. Utan att flytta kan därför SCB få väsentligt lägre lokalkostnader. SCB lägger också ut städningen på entreprenad.

”Outsourcing” av datordriften

På sikt ännu viktigare är beslutet att haka på en utveckling inom ADB-sektorn och ”outsourca”, utkontraktera, driften av stordatorn. Här har kontakter tagits redan före BRA-processen och efter förhandlingar skrivs ett avtal med DAFA, alltså det bolag som bildades 1970 i samband med att SCB:s datamaskincentral koncentrerade sig på statistiska uppgifter. Ett nytt bolag, Mittsystem, bildas och alla anställda vid DC erbjuds att gå över till det nya bolaget eller att få ett generöst avgångsvederlag. Samtliga accepterar.

I samband med att datadriften läggs ut, omorganiseras hela SCB:s ADB-verksamhet. Åtgärderna inom ADB-området beräknas ge besparingar på tio miljoner kronor redan på kort sikt.

Nedläggning av D-avdelningen

Redan före BRA-arbetets start har fördelningen av databeredningsarbetet mellan ämnesavdelningarna och D-avdelningen diskuterats. En särskild tvärgrupp utreder denna fråga och resultatet blir att ämnesavdelningarna den 1 juli 1992 tar över D-avdelningens ansvar för databeredning. D-avdelningen läggs ned och därmed överger SCB – tills vidare – det starka funktionella draget i sin organisation.

Rationaliseringar av intervjuarbetet

Den fjärde stora besparingsåtgärden är att intervjuorganisationens konkurrenskraft stärks. I en första fas, redan före BRA-processens start, har beslut om att spara åtta miljoner kr fattats. Inom BRA-processens ram kommer förslag om besparingar på ytterligare fem miljoner kr fram. Förslagen innebär bl.a. inrättandet av en central telefongrupp i Örebro och en minskning av intervjuarkåren ute i landet.

Personalnedskärningar

De olika rationaliseringsåtgärderna leder till ett minskat personalbehov. SCB klarar ändå sin målsättning att inte behöva säga upp någon personal, med undantag för en lokalvårdare som inte vill följa med när städningen utkontrakteras. Ett nästan totalt anställningsstopp införs dock och personalen erbjuds att ansöka om förtida pensionsavgång.

Budgetåret 1992/93 anställs endast tre personer av vilka en är verkets nye GD. Under en tvåårsperiod minskar antalet SCB:are med drygt 200 personer. Av dessa lämnar 57 personer SCB i samband med utkontrakteringen av datordriften, 32 personer accepterar förtida pension och 31 personer slutar som intervjuare.

En ny modell för statistikstyrning

Den nya beslutsmodell för den statliga statistiken som blev resultatet av 1980 års statistikutredning får i stort sett godkänt, men det finns ändå ett missnöje med hur den fungerar. Dessutom ifrågasätter man inom både regeringskansliet och Riksrevisionsverket, RRV, om statistikproduktionen vid SCB verkligen är effektivt organiserad.

1990 tillsätts en ny utredning, som kommer att få nästan lika stor betydelse för SCB som 1956 års utredning.

Riksrevisionsverket reviderar

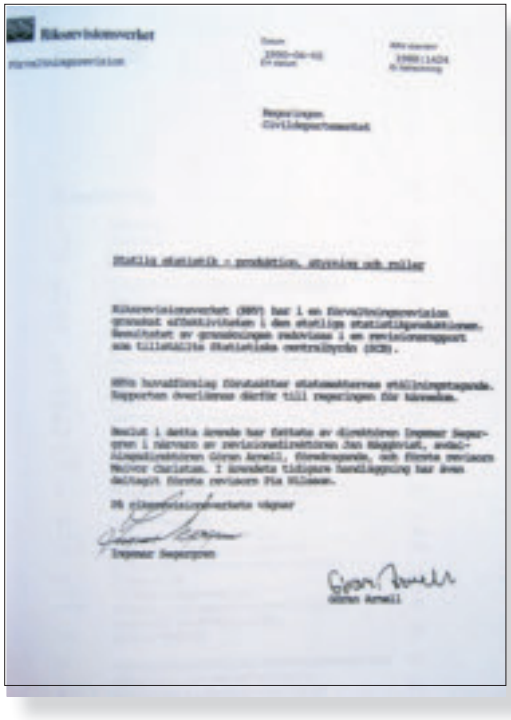
Redan 1988 har en intern arbetsgrupp inom regeringskansliet konstaterat att det i praktiken är nästan omöjligt att omprioritera mellan olika statistikområden. Såväl kontakterna inom regeringskansliet som med SCB är krångliga och tidsödande. Ansvarsfördelningen mellan Civildepartementet och övriga departement är dessutom oklar.

RRV startar samma år en förvaltningsrevision av SCB:s verksamhet. Revisionsrapporten blir klar i april 1990.

Revisionsrapporten är relativt allmänt hållen, med undantag för att man specialstuderat två program vid SCB, nämligen transportstatistiken och turiststatistiken. Den förra är anslagsfinansierad, den senare uppdragsfinansierad. Man finner inga större skillnader i hur t.ex. användarna upplever statistiken, men drar slutsatsen att just det faktum att turiststatistiken är uppdragsfinansierad ger bättre möjligheter att väga statistikens nytta mot dess kostnad.

SCB:s arbete med statistikförsörjningsprogram (Statistik 90 och Statistik 93) får kritik, eftersom ansvaret delegerats nedåt i organisationen utan klara riktlinjer: ”Vad RRV erfar saknas det dock tillräcklig vägledning från central nivå inom myndigheten om metoder och tillvägagångssätt för användaranpassning och samordning av statistiken.”

RRV är inte heller nöjt med hur SCB sköter sin samordningsroll. SCB:s egen analys vänds mot verket. SCB skriver i Statistik 90 att det ”finns tendenser till växande problem med statistik som framställs osamordnat och utan professionell metodik. Konsekvenserna av det skulle kunna bli ett ökat missbruk av statistik och i värsta fall informationskaos.” RRV konstaterar helt enkelt: ”Någon uttalad strategi inom SCB för att möta denna utveckling finns enligt vad RRV erfar inte.”

Riksrevisionsverket

*RRV sänder **Statlig statistik** till regeringen ”för statsmakternas ställningstagande”.*

RRV delar upp sina förslag i två delar: Förslag till en förändrad arbets- och ansvarfördelning och Förslag inom ramen för nuvarande arbets- och ansvarsfördelning. Det är förslagen inom den förra delen som innehåller mest sprängstoff. Revisorerna beskriver sitt huvudförslag på följande vis;

”RRV gör den sammantagna bedömningen att effektivitetsproblemen i den statliga statistikproduktionen bäst löses genom en förändrad arbets- och ansvarsfördelning mellan SCB och övriga statliga myndigheter i riktning mot en ökad decentralisering av ansvaret för statistikens inriktning och innehåll.”

En utredning tillsätts

Regeringen följer RRV:s råd och tillsätter en ny statistikutredning, den sjunde större utredningen sedan 1858. Civilminister Bengt K Å Johansson hänvisar i direktiven till såväl departementspromemorian som RRV:s rapport. Han nämner också att förutsättningarna för statistikproduktion ändrats sedan 1960-talet i och med att de flesta myndigheter har bra ADB-resurser.

Utredningen får som uppgifter att föreslå gränser för den basstatistik som det från samhällets synpunkt är angeläget att ha tillgång till. Den skall föreslå en effektiv styrning och finansiering av såväl basstatistiken som annan statistik och härvid pröva möjligheten att helt uppdragsfinansiera SCB. Kravet på kvalitet och ändamålsenlig spridning av statistiken skall upprätthållas.

Översynen bör leda till att:
- *användarna får ett större inflytande över statistikens inriktning och innehåll,*
- *styrning och finansiering av den statliga statistiken görs mer effektiv,*
- *statistikens produktionsförutsättningar klarläggs.*

Ur direktiven till Översyn av den statliga statistikens styrning, finansiering och samordning m.m.

*En oansenlig rapport i A5-format: **Effektivare statistikstyrning** från 1992.*

Enmansutredare blir landshövding Gösta Gunnarsson, som ganska snart avsäger sig uppdraget och ersätts med länsdirektör Walter Slunge. Huvudsekreterare blir revisionsdirektören Karl-Olov Hedler.

Utredningens förslag

Utredningen presenterar sitt förslag i maj 1992. Mot bakgrund av direktiven och de tidigare rapporterna ägnar den inte alltför mycket uppmärksamhet åt den existerande styrmodellen utan går ganska direkt på att diskutera hur den kan ändras. Man skisserar två tänkbara alternativ. I det ena delegeras styrningen till ”ett nytt, mera allmänt, användarorienterat organ i anslutning till regeringskansliet, en statistikdelegation”. Det andra innebär att ”Styrningen av statistikproduktionen delegeras så långt möjligt till huvudansvarig myndighet”. Utredningen förordar alternativ två.

Utredningen ser vissa risker med den föreslagna modellen, t.ex. att det uppstår kostnader för förhandlingsarbete mellan beställare och producent och att statistikens oberoende och objektivitet kan komma att ifrågasättas. Det största problemet anser man vara att statistiksystemet kan bli alltför splittrat. Man föreslår därför en stärkt samordningsroll för SCB. Ett nytt, fristående statistikråd föreslås också.

I samband med att en ny roll för SCB diskuteras meddelar finansminister Ann Wibble att GD Sten Johansson inte får förlängt förordnande. Både han och pressen ser det som ett avsked och en mindre pressdebatt utbryter. Rubrik i Nerikes Allehanda den 11 mars 1991.

Stora förändringar att vänta

SCB-chefen fick sparken av Wibble

Ett decentraliserat system redan före 1993
1992 finns det 17 myndigheter utöver SCB som har ansvar för officiell statistik, bl.a. Arbetarskyddsstyrelsen, Finansinspektionen, Riksförsäkringsverket, Socialstyrelsen och Sveriges Lantbruksuniversitet.

Utredningen betonar att man endast lagt förslag avseende ansvaret för styrning och finansiering, men noterar att förslaget också kan få konsekvenser för var statistikproduktionen förläggs. För att minska riskerna för ”ökad uppgiftslämnarbörda, sämre statistisk kvalitet, mindre flexibilitet i användningen och dyrare statistik” föreslår man att en myndighet som överväger en produktionsmässig decentralisering, måste göra en självkostnadskalkyl där alla kostnader tas upp och dessutom ge SCB möjlighet att lämna ett anbud på statistiken.

Utredningen sammanfattar sina förslag i tio punkter, varav de två sista avser konsekvensändringar i olika förordningar:

1. *Ansvaret för detaljstyrningen av den statliga statistikverksamheten delegeras så långt möjligt till särskilt utsedda myndigheter […]*
2. *All statistikproduktion vid SCB uppdragsfinansieras, SCB:s förvaltningsuppgifter anslagsfinansieras.*
3. *Basstatistiken avgränsas efter sju föreslagna kriterier […]*
4. *Användarintressena samordnas dels för de olika statistikområdena av statistikbeställarna, dels nationellt av statistikrådet […]*
5. *SCB:s prissättning skall liksom hittills baseras på självkostnaderna med anpassning till marknadssituationen; myndigheter som vill starta egen statistikproduktion skall göra totalkostnadskalkyler, samråda med och begära in anbud från SCB.*
6. *Basstatistiken skall liksom den officiella statistiken vara allmänt tillgänglig. […]*
7. *All basstatistik bör publiceras i lämplig form, bl.a. som officiell statistik.*
8. *Ett genomförandeorgan inrättas för att […] mera i detalj planera hur förändringarna skall genomföras.*

Proposition och riksdagsbeslut

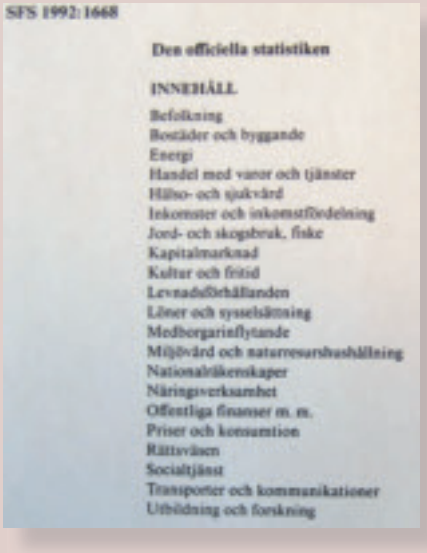
I remissbehandlingen är i allmänhet de myndigheter som har sektorsövergripande statistikbehov negativa, medan de som utnyttjar sektorsspecifik statistik är positiva. Regering och riksdag följer huvuddragen i utredningens förslag men avviker från det i några viktiga avseenden.

Den för SCB viktigaste avvikelsen är att endast hälften av SCB:s statistik skall konkurrensutsättas. Sådan statistik som saknar naturliga huvudanvändare, t.ex. ekonomisk statistik och befolkningsstatistik, skall SCB fortfarande ha ansvaret för.

Trots kritiken mot SCB:s sätt att sköta samordningsfrågorna får SCB behålla hela samordningsansvaret. Det blir alltså inte något statistikråd; denna regering är lika ovillig som sina föregångare att inrätta ett särskilt samordningsorgan.

Det blir heller inget beslut om basstatistik eller några kriterier för hur den skall definieras. Statsmakterna väljer istället att använda begreppet officiell statistik och att definiera vad som är officiell statistik med hjälp av en lista.

*Officiell statistik definieras i Förordning om den officiella statistiken (SFS 1992:1668), 2§: "Officiell statistik är sådan statistik som förteckna*s i bilagan".

SFS 1992:1668

Den officiella statistiken

INNEHÅLL

Befolkning
Bostäder och byggande
Energi
Handel med varor och tjänster
Hälso- och sjukvård
Inkomster och inkomstfördelning
Jord- och skogsbruk, fiske
Kapitalmarknad
Kultur och fritid
Levnadsförhållanden
Löner och sysselsättning
Medborgarinflytande
Miljövård och naturresurshushållning
Nationalräkenskaper
Näringsverksamhet
Offentliga finanser m. m.
Priser och konsumtion
Rättsväsen
Socialtjänst
Transporter och kommunikationer
Utbildning och forskning

Vart och ett av de 21 områdena indelas i ett antal underområden, t.ex. BEFOLKNING i Befolkningens storlek, sammansättning och förändringar och Folk- och bostadsräkningar.

Inte heller det relativt komplicerade förslaget att myndigheter som vill ta över statistikproduktionen själva skall upprätta totalkostnadskalkyler finns med i proposition och beslut. Varje myndighet får fritt välja mellan att själv utföra statistikproduktionen eller upphandla den.

Något förvånande anger inte riksdagen vilka statistikgrenar som skall ligga kvar på SCB och vilka som skall läggas ut på andra myndigheter. Man anger endast att SCB:s anslagsfinansierade statistik bör minska med ca 50 procent. I en parallell till beslutet om centralisering tillsätts en kommitté för att ge förslag i frågan. 1960 anser statsmakterna att en centralisering är bäst, men vet

inte hur mycket som skall centraliseras. 1992 anses en decentralisering vara bäst, men man vet inte vad som skall decentraliseras.

En genomförandekommitté

SCB:s nye generaldirektör Jan Carling blir ordförande i kommittén där dessutom t.f. generaldirektör Jan Engman (som lämnar sitt uppdrag relativt snart), departementssekreterare Monica Helander och professor Anders Klevmarken ingår. SCB:arna Jan Eklöf och Barbro Loogna blir sekreterare.

De externa ledamöterna är relativt passiva, varför man skulle kunna säga att SCB självt får föreslå vilka av verkets statistikområden som skall flyttas ut.

Genomförandekommitténs uppdrag är naturligtvis att ”föreslå vilken statistik som skall styras av sektorsmyndigheter och precisera sektorsansvaret samt bedöma konsekvenserna av ändrade ansvarsförhållanden”. Dessutom skall man precisera frågor kring de anslagsfinansierade centrala databaserna, klargöra SCB:s ansvar för informationsansvar för officiell statistik och föreslå eventuella regeländringar som kan behövas.

Kommittén får relativt kort tid på sig. Den tillsätts i februari 1993 och skall ge sitt förslag före årets slut. För ett par statistikområden har då redan en ny ansvarsordning genomförts. Redan från och med budgetåret 1992/93 har Skolverket fått ansvaret för Skolstatistiken och den 1 juli 1993 får Livsmedelsekonomiska samarbetsnämnden, LES, ansvaret för jordbruksstatistiken.

Som ledning i sitt arbete formulerar kommittén ett antal utgångspunkter: De berör t.ex. statistikens nuvarande användning, konsekvenserna för dess trovärdighet om en sektorsmyndighet får ansvaret och huruvida en sektorsmyndighet kan ses som naturlig huvudanvändare av statistiken.

Vad gäller de sektorsmyndigheter som övervägs ser kommittén främst på deras kompetens och på om de är positiva till att ta ett ansvar.

Kommitténs förslag innebär att ansvaret för statistik till ett belopp av nästan 90 miljoner kronor läggs ut från SCB från och med budgetåret 1994/95, utöver de ca 50 miljoner för skol- och jordbruksstatistiken som redan lagts ut. De enskilda beloppen har beräknats utifrån SCB:s anslagsframställning med tillägg för produktspecifika uppgifter som tidigare finansierats över andra delar av SCB:s budget, t.ex. kostnader för uppgiftslämnarfrågor och information.

De myndigheter som enligt genomförandekommitténs förslag skall få de beloppsmässigt största statistikområdena är Socialstyrelsen (drygt 15 miljoner kr), Boverket (knappt 15 miljoner kr) och NUTEK (drygt 11 miljoner).

Tabell 1: Förslag till myndigheter och departement med föreslaget beställaransvar

Departement	Myndighet/organisation	Statistikområde	Belopp (tkr)
Justitie	Brottsförebyggande rådet	Kriminal och rättsv.	6 288
Försvar	Överstyrelsen civil beredskap	Varustatistik	1 058
Social	Socialstyrelsen	Socialtjänst, hälsa, sjukvård, äldreomsorg	15 567
	Barnombudsmannen	Barns levnadsförh.	210
	Socialdepartementet	Välfärdsbulletin	867
Finans	Konjunkturinstitutet	Invest. prognoser	2 940
	Riksrevisionsverket	Taxeringsutfall	210
	Statskontoret	Offentlig sektor	1 965
	Boverket	Bostäder och bygga	14 533
	Statens arbetsgivarverk	Statliga löner	1 700
Utbildnings	Verket för högskoleservice	Högskola	8 747
	Skolverket[1]	Lärarprogrammet, publicering av skolstatistik	3 357
	Utbildningsdepartementet	Utbildn. stat årsbok	419
Jordbruks	Fiskeriverket	Fiskestatistik	3 679
	Skogsstyrelsen	Skogsstatistik	1 184
	LES[2]	Prisläsning	100
Arbetsmarknads	Arbetarskyddsstyrelsen	Arbetsskador	1 281
	Arbetsmiljöinstitutet	Arbetsmiljö	5 013
Kultur	Statens kulturråd	Kultur stat	1 451
	Statens invandrarverk	Invandring	575
	Kulturdepartementet	Museistatistik	210
Närings	Närings och utvecklingsverket (NUTEK)	Företag, energi, och teknologi	11 351
Miljö- och naturresurs	Statens naturvårdsverk	Miljövård	5 067
	Konkurrensinspektionen	Konkurrens, bedömningsgrunder	3 211
	Miljö- och naturresursdep.	Samlingsposter	972
TOTALT			89 341

SCB får i framtiden tre separata roller:

– *ansvar för anslagsfinansierad statistik*
– *uppdragsverksamhet*
– *förvaltningsuppgifter.*

Förvaltningsuppgifterna består av sex olika områden som anslagsfinansieras, nämligen Samordning av SOS, Information och statistikservice, Nationell statistiksamordning, Internationellt samarbete, Grundläggande metodutveckling samt Databasservice.

SCB:s anslag för budgetåret 1994/95 skall enligt förslaget uppgå till 325 miljoner kronor, varav statistikproduktion drygt 260 miljoner, förvaltningsuppgifter knappt 50 miljoner och myndighetsuppgifter (bl.a. de analyser och prognoser som görs av Prognosinstitutet) drygt 25 miljoner.

Beslut och genomförande

Regering och riksdag följer i stort sett Genomförandekommitténs förslag. Ett viktigt undantag är att statistiken om bostäder och byggande, som enligt förslaget skulle delas mellan SCB och Boverket, hamnar helt hos SCB. I gengäld flyttas statistikansvaret för transportsektorn från SCB till Statens Institut för Kommunikationsanalys, SIKA.

Från och med den 1 juli har alltså Sverige ett nytt system för den officiella statistiken. Även om det är mer decentraliserat än tidigare så är det inte alls så decentraliserat som före 1962. För SCB innebär det att anslaget minskas med ungefär 140 miljoner. Eftersom ingen av de myndigheter som fått ett nytt statistikansvar på kort sikt har möjlighet att finna något alternativ till att beställa statistiken av SCB så ökar uppdragsvolymen ungefär lika mycket. SCB är nu till hälften anslagsfinansierat, till hälften uppdragsfinansierat.

Från beställaransvariga till statistikansvariga myndigheter

Såväl 1990 års utredning som Genomförandekommittén talar om Statistikansvariga myndigheter. Oftare använder man dock, även inom SCB, begreppet Beställarmyndigheter. I och med att det står klart att vissa myndigheter ämnar ta över också produktionen blir dock Statistikansvariga myndigheter, SAM, den gängse benämningen.

Jan Carling

Generaldirektör 1993–1999

Jan Carling föds 1939. Efter studier på Handelshögskolan arbetar han vid Konjunkturinstitutet och därefter med utredningsarbete, så småningom på Socialdemokratiska riksdagsgruppens utredningskansli. 1982 kommer han till Industridepartementet där han tre år senare blir statssekreterare. 1989 utnämns han chef för Statskontoret.

Jan Carling blir chef för SCB efter det att beslutet om 1993 års statistikreform har tagits. Han utses därför till ordförande i den genomförandekommitté, som får i uppgift att komma med förslag på vilka statistikgrenar som SCB inte längre skall ha ansvaret för.

Även efter denna akuta fas kommer mycket av Jan Carlings arbete på SCB att kretsa kring den nya situationen efter reformen. Ett annat område som han kommer att arbeta aktivt med är systematiskt kvalitetsarbete.

År 1999 slutar Jan Carling vid SCB. Han gör därefter ett antal utredningar åt Regeringskansliet och är bl.a. under några år ordförande i styrelserna för Försvarets Materielverk och Statens Kvalitets- och kompetensråd, KKR.

Nya och nygamla ämnesavdelningar

SCB:s ämnesavdelningar har, med undantag för tillkomsten av AM-avdelningen, varit nästan oförändrade sedan 1971. Den nye generaldirektören har dock börjat utreda en större förändring, som framför allt skall innebära en omstrukturering av dem.

1993 års omorganisation

Den nya organisation som träder i kraft 1993 bygger i mycket på den gamla modellen, men med omstuvningar av de statistikproducerande enheterna och vissa viktiga förändringar under ytan.

SCB får fem ämnesavdelningar mot tidigare fyra och en funktionell avdelning mot tidigare två. Fyra av ämnesavdelningarna, Miljö och lantbruk (M), Arbete och utbildning (AM), Ekonomisk statistik (ES) och Välfärd och socialpolitik (V), kan sägas ha sina rötter i de gamla ämnesavdelningarna, även om ganska stora omflyttningar av statistikområden skett mellan avdelningarna.

Den femte ämnesavdelningen, Befolkning och regioner (BoR), får förutom att den tar emot t.ex. befolkningsstatistiken från gamla I och bostäder och byggande från gamla A även ta över uppgifter från den nu nedlagda funktionella avdelningen för Statistikservice (S). Avdelningen tar t.ex. över den regionala uppdragsverksamheten och informationsservicen, inklusive biblioteket.

1993 års organisation.

De arbetsuppgifter vid den tidigare S-avdelningen som inte flyttas till BoR förs till Utvecklingsavdelningen (U) eller placeras direkt under generaldirektören. Den nya organisationen innehåller sex stabsenheter, bland dem Ekonomi och Personal och fem resultatenheter, däribland ADB, ICO och Tryckeri.

Ämnesavdelningarna förstärks genom att varje avdelning får en ekonomiansvarig, en personalansvarig och en marknadsdirektör. Dessa skall samarbeta med motsvarande enheter på verksnivån.

Avdelningarna får också en enhetlig inre struktur. I 1971 års omorganisation finns i princip tre nivåer: avdelning, enhet och sektion. När AM-avdelningen skapas får den dock en annan inre struktur, med ett antal funktioner direkt under avdelningschefen. I-avdelningen slopar också en nivå och delas sedan år 1991 in i ett antal s.k. program.

Det finns visst missnöje både från verksledning och fackföreningar med ”småpåvar” på sektionschefsnivån. För att förbättra möjligheterna till samarbete över administrativa gränser, och kanske också för att det ligger i tiden att platta till organisationer, väljer SCB att införa modellen med program direkt under avdelningsledningen på alla avdelningar.

Beslut om den nya organisationen tas, efter förhandlingar med fackföreningarna, sommaren 1993 och samtidigt utlyses alla programchefstjänster. Den nya organisationen träder i kraft den 1 oktober.

I den nya organisationen har det manuella arbetet med datainsamling förlagts till respektive program, med två undantag. Det ena är intervjuarbetet, som ligger på resultatenheten Survey. Det andra är den produktionsfunktion som V-avdelningen behåller ”så länge det är nödvändigt från praktiska synpunkter”. Den långsiktiga inriktningen är att funktionen skall avvecklas.

Funktionen, som sköter det praktiska arbetet med avdelningens enkäter, utvecklar dock en sådan kompetens inom sitt område att den inte bara ”överlever” nästa organisationsöversyn, utan till och med blir en viktig pusselbit vid SCB:s övergång till en processorganisation.

Tidsbegränsade chefskap
I slutet av 1990-talet har SCB börjat tillämpa tidsbegränsade chefskap för nya chefer. Från och med oktober 1993 gäller detta även chefer som tidigare haft tillsvidareförordnande. Chefer på alla nivåer får först ett treårsförordnande, som sedan kan förlängas med två år i taget. Förändringen ger möjligheter att utvärdera chefskapen och förväntas dessutom öka rörligheten bland cheferna.

Justeringar av organisationen
1998 genomförs en översyn av SCB:s organisation. Den leder till vissa förändringar. Den största är att BoR-avdelningen, som ju haft både ämnesenheter och funktionella enheter, läggs ned. Ämnesenheterna flyttas till de övriga avdelningarna, de flesta till M-avdelningen som byter namn till Miljö och region (MR) respektive V-avdelningen som byter namn till Befolkning och välfärd (BV).

En viktig del i omorganisationen är att samla informationsfrågorna på ett ställe. Därför bildas en avdelning för information och publicering, IP. Samtidigt renodlas utvecklingsavdelningens verksamhet till att enbart avse ADB och statistiska metoder.

SCB efter statistikreformen
SCB står 1994 inför en ny situation. För stora delar av verkets tidigare statistik måste man nu förhandla med en annan myndighet. Det tar ett tag innan alla funnit sina nya roller.

Först bestörtning, sedan besinning
Även om det länge stått klart att SCB skulle få en ny och något mindre roll som statlig statistikproducent så drabbas verket av något av en chock när beslutet om nyordningen tas. Den går dock ganska snabbt över, inte minst eftersom det står klart att ingen statistikansvarig myndighet direkt kommer att flytta produktionen från SCB. SCB har alltså ett år på sig att förbereda sig, t.ex. genom att lära sig mer om formella upphandlingsregler, avtalskonstruktion och förhandlingsteknik.

Denna OH-bild lägger GD Jan Carling på vid ett chefsmöte hösten 1994. Och så blir det…

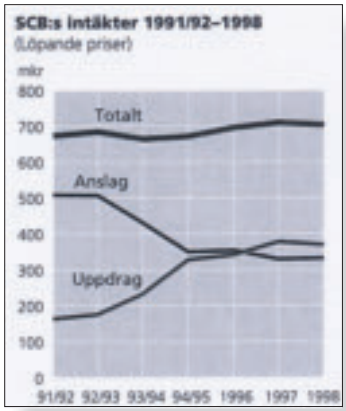
Effekterna av statistikreformen slår mycket olika på olika avdelningar vid SCB. Avdelningen för ekonomisk statistik berörs t.ex. knappast alls, medan Avdelningen för miljö och lantbruk blir till 95 procent uppdragsfinansierad.

Den första statistikansvariga myndighet som beslutar att själv ta över produktionen är Brottsförebyggande rådet, BRÅ. Man tar över produktionen efter ett år men underskattar arbetets omfattning. Detta leder inledningsvis till kraftiga förseningar för rättsstatistiken. Kulturrådet tar också tidigt över viss statistik.

Flera andra myndigheter, t.ex. Jordbruksverket och SIKA genomför upphandlingar av statistiska undersökningar. Oftast, men inte alltid, vinner SCB upphandlingarna. SCB:s totala intäkter i löpande ligger i stort sett stilla under 1990-talet.

Utvärdering av reformen

Genomförandekommittén har föreslagit att reformen skall utvärderas och en sådan utvärdering görs 1998–1999. Särskild utredare är generaldirektör Agneta Bladh som efter ett halvår ersätts av verkställande direktör Gunnar Holmgren.

1998 är uppdragen större än anslagen. SCB har anslag för både förvaltningsuppgifter och för statistikproduktion.

Utredningen baseras i huvudsak på intervjuer med statistikansvariga myndigheter, bland dem SCB, och användare. Den kan konstatera att SCB fortfarande står för nästan all produktion av officiell statistik. Flera statistikansvariga myndigheter ser problem med vad de ser som ett de-facto-monopol. SCB å sin sida ser problem med att t.ex. vissa SAM har lagt ut produktionen på intresseorganisationer inom sektorn eller har använt felaktiga beräkningsmetoder när man överväger att göra produktionen i egen regi.

Utredningen anser att statistikreformen på det hela taget fungerar väl. Det största problemet rör samordning och överblicken över systemet för officiell statistik. För att förbättra samordningen föreslår man att ett råd och ett kontor för Sveriges officiella statistik skall inrättas. Rådet skall ha en oberoende ordförande, medan kontoret placeras på SCB.

För att förbättra överskådligheten föreslår man att den officiella statistiken skall göras tillgänglig på ett enhetligt och samlat sätt, nämligen via Sveriges statistiska databaser, SDB. Dessa föreslås också bli gratis för användarna.

Utredningen kommer inte med några förslag om ändrat statistikansvar, med ett undantag. SCB föreslås få dela statistikansvaret för området Bostäder och byggande med Boverket, ungefär som i Statistikutredningens ursprungliga förslag. Trots att Boverket är positivt och att frågan hålls vid liv under flera år blir det ingen förändring på detta område.

Utredningens förslag om ett råd för den officiella statistiken och om avgiftsfri tillgång till SDB kommer att genomföras, se vidare sidorna 342 respektive 287.

EU-anpassning

Redan innan Sverige 1995 går med i EU har SCB påverkats av det europeiska statistiksamarbetet. Dels sker ett informellt utbyte av idéer i samband med t.ex. utvecklingsarbete, dels börjar SCB anpassa viss statistik till den som produceras inom EG/EU. Redan omkring 1990 anpassas t.ex. köpkraftsparitetsundersökningen till EU:s uppläggning.

I samband med förhandlingarna om ett djupare samarbete mellan EFTA och EG åtar sig SCB att leverera viss statistik till EG:s statistikbyrå Eurostat. SCB konstaterar att det i regel inte innebär några svårigheter.

I och med medlemskapet måste Sverige fullt ut harmonisera sin statistik med EU:s. Det innebär stora arbetsinsatser, framför allt inom den ekonomiska statistiken och arbetskraftsstatistiken. Trots att SCB inte får särskilda medel för detta arbete av regeringen, kan arbetet genomföras enligt plan. Ett särskilt problem uppstår för utrikeshandelsstatistiken, som inte längre kan använda tulldokument som grund för uppgifter om handeln med EU-länderna.

EU-anpassningen innebär i regel en höjd ambitionsnivå, som också kommer inhemska användare till nytta. I några undantagsfall kräver dock EU en högre detaljrikedom än vad de svenska användarna efterfrågar.

En uppfattning om omfattningen av EU-anpassningen kan ges av att SCB 1997 uppskattar kostnaden för detta arbete till 13 miljoner kronor, varav EU finansierar ungefär en tredjedel genom s.k. grants. Dessa pengar går bl.a. åt för att:

- *införa en ny yrkesnomenklatur i AKU*
- *introducera den intermittenta lönestrukturstatistiken (Structure of Earnings)*
- *förbereda 1998 års undersökning av arbetskraftskostnader*
- *börja beräkna och publicera Harmoniserad Index för Konsumentpriser*
- *förbereda introduktionen av systemet för europeiska nationalräkenskaper, ENS-95*

Andra stora anpassningsprojekt är olika omläggningar av nationalräkenskaperna, EU-anpassning av AKU och anpassningen av undersökningen om levnadsförhållanden, ULF, till EU:s motsvarande undersökning EU-SILC.

EU-anpassningen fortsätter att kräva stora resurser. Den medför dessutom att allt större delar av framför allt den ekonomiska statistiken är föremål för tvingande bestämmelser, som gör det omöjligt att omfördela resurser till andra områden. Möjligheterna att minska företagens uppgiftslämnarbörda genom mindre urval eller mindre omfattande frågeformulär begränsas också av EU-kraven.

Systematiskt kvalitetsarbete

Det har funnits kvalitetsarbete på SCB sedan Fredrik Teodor Bergs dagar. Fokus ligger länge på statistikens kvalitet, men redan i början av 1900-talet finns tankar på hur själva produktionen av statistiken skall kunna göras effektivare. Sådana tankar är styrande i flera utredningar, inte minst 1956 års statistikkommitté. Rationalisering börjar bli ett begrepp inte bara inom tillverkningsindustrin. Principer för industriell acceptanskontroll används i 1960 års folkräkning.

Tidigt kvalitetsarbete

Under 1970- och 1980-talen intensifieras kvalitetsarbetet med kvalitetsprojekt som KAPLAN (Kvalitetskontroll, allmän plan) och KEX (Kvalitetskontroll, extra). Flera stora undersökningar, t.ex. folk- och bostadsräkningarna och den löpande jordbruksstatistiken gör stora satsningar på kvalitetshöjande arbete.

Under åren 1976–1982 pågår projektet Rationalisering i statistikprocessen, RIS som är ytterligare ett steg mot ett systematik i kvalitetsarbetet. Det består av tre delar: fallstudier, tillämpning och utarbetande av generella metoder samt spridning av idéerna genom särskilda kurser.

1986 sluts ett lokalt kollektivavtal om SCB-cirklar. Det är en idé som hämtats från Japan via USA där medlemmarna i en naturlig arbetsgrupp löser problem av olika slag. Till sin hjälp har de en s.k. underlättare som dels är en katalysator, dels hjälper till med att lära ut t.ex. problemlösningsmetoder.

Trots alla detta ambitiösa arbete innebär det kvalitetsarbete som startar 1993 ändå något nytt.

Total Quality Management

Det finns flera orsaker till att SCB satser på systematiskt kvalitetsarbete just 1993. Det ökade konkurrenstrycket i samband med statistikreformen är naturligtvis det viktigaste. Ett annat är att metoderna för kvalitetsarbete har slagit igenom, framför allt inom industrin. När sedan tankarna på en satsning väcks visar det sig att den nytillträdde generaldirektören, Jan Carling, är medlem av Institutet för Kvalitetsutvecklings, SIQ:s, domarkommitté. Han är alltså redan väl insatt i dessa frågor och positiv till en satsning.

Den modell för systematiskt kvalitetsarbete som SCB väljer är Total Quality Management, TQM. Liksom andra liknande ansatser bygger den på att kvalitetsarbetet skall vara systematiskt, långsiktigt, processinriktat och kundorienterat. Vad som särskilt utmärker TQM är användningen av förbättringsprojekt som utnyttjar särskilda kvalitetsverktyg, t.ex. paretodiagram och fiskbensdiagram.

År 1989 delas det första kvalitetspriset ut vid SCB. Mottagare är Ingrid Lyberg på I-avdelningen. Kvalitetspriset finns kvar; 2007 års pris gick till ett team som arbetat med Intrastatsystemet för utrikeshandelsstatistik.

TQM får en bra start vid SCB och efter fem år har mer än 100 förbättringsprojekt startats och ett sjuttiotal avslutats. Nästan 60 procent av personalen anser, vid personalenkäten, att TQM är viktigt eller mycket viktigt för SCB.

TQM vid SCB

- TQM är ett ständigt pågående, djupt kund- och användarorienterat, kvalitetsarbete. Det är inte någon engångssatsning.
- Vi arbetar både med kontinuerliga förbättringar och tidsbegränsade insatser.
- Vi har satt igång ett stort antal förbättringsarbeten. Alla SCB:are kommer successivt att involveras.
- Kvalitetsarbetet är en integrerad del i den befintliga organisationen. Det leds av GD och verksdirektionen och med ett speciellt stöd i de 45 internkonsulter, piloter, som hjälper till i olika förbättringsprojekt.

Grundprinciperna i TQM som de används vid SCB. Ur den interna broschyren ***TQM vid SCB****.*

*En del i TQM-arbetet är att standardisera vanliga moment i statistikproduktionen. Därför tas bland annat **CBM – Current Best Methods** – fram inom olika områden. Ett av åtta CBM behandlar granskningsmomentet.*

Trots det blir inte TQM en odelad framgång. Ett skäl är att det finns en viss skepsis inom verket mot ”ännu en trebokstavskombination”. En annan är att det trots allt gått långsamt med att lansera TQM; efter fem år har inte ens hälften av personalen varit med om ett förbättringsprojekt. Dessutom ligger fokus i alltför hög grad på enskilda produkter snarare än på generella processer.

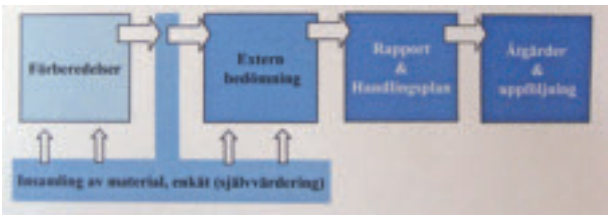
Denna första kvalitetssatsning är dock viktig på lång sikt. Den har hjälpt SCB att förstå att kvalitet är betydligt vidare än bara de enskilda statistiska måttens precision. SCB har också tagit till sig att kvalitet är ett användarorienterat begrepp. Förståelsen för processer har långsamt börja växa till sig. Sist men inte minst har SCB som organisation fått en god kunskap om olika kvalitetsfilosofier.

Genomlysningar

I början av 1990-talet fattar SCB:s generaldirektör beslut om att SCB:s produkter skall genomlysas. En eller flera experter skall grundligt gå igenom produkten och lämna förslag till förbättringar. Tanken är att alla produkter skall man gå igenom under en femårsperiod, men modellen visar sig vara mycket tidskrävande, och endast ett fåtal genomlysningar genomförs.

År 2001 inleder SCB ett projekt för att se om det är möjligt att ta fram en mer realistisk modell för översyn av SCB:s statistikprodukter. Inspirationen kommer från bl.a. England och Nederländerna där liknande översyner genomförts. Resultatet blir en ny modell för att genomlysa en statistikprodukt.

Modellen består av en självvärderingsdel som görs av den grupp som är ansvarig för produkten, en bedömning som görs av en grupp med tre experter i samarbete med de produktansvariga och en gemensam slutrapport. Expertgruppens arbete tar endast fem dagar och en genomlysning blir därför inte alltför dyr. Ansvaret för att värdera och genomföra de förslag som kommit fram ligger i linjen.

Genomlysningsarbetet skall vara ett intimt samarbete mellan produktansvariga och genomlysningsteamet.

Modellen får vid acceptans och nästan alla genomlysta produkter upplever den som ett stöd i deras eget förbättringsarbete, inte som en inspektion. Inklusive fyra testgenomlysningar genomfördes 86 produktgenomlysningar under åren 2002–2006. Genomlysningsarbetet läggs då på is i samband med att kvalitetsarbetet koncentreras på processdimensionen.

Europeiskt kvalitetssamarbete

SCB är tidigt ute med ett systematiskt kvalitetsarbete och detta uppmärksammas inte minst inom EU. Sverige utses t.ex. till att leda en Leadership Group on Quality (LEG Quality) där sex övriga länder och Eurostat deltar. Gruppen skall bl.a. etablera ett ramverk för kvalitetsfrågor och komma med förslag till kommande insatser.

Rapporten från gruppen innehåller 24 rekommendationer, t.ex. att alla nationella statistikbyråer skall rapportera produktkvalitet enligt det europeiska statistiksystemets modell. De flesta av rekommendationerna leder till konkreta resultat och bidrar till att höja kvaliteten på både statistiken och statistikproduktionen.

SCB arrangerar i maj 2001, tillsammans med Eurostat, en tvådagarskonferens om kvalitet i officiell statistik, The International Conference on Quality in Official Statistics, eller Q2001. Konferensen samlar närmare 400 deltagare från 37 länder.

Q2001 är så lyckad att den blir den första i en serie konferenser: Q2004 i Mainz, Q2006 i Cardiff och Q2008 i Rom.

European Code of Practice

God statistik och framför allt jämförbar statistik är av mycket stor vikt inom EU. Medlemsavgifterna baseras t.ex. på de olika staternas bruttonationalinkomst och viktiga överenskommelser om ekonomisk politik förutsätter att exempelvis inflation och budgetunderskott mäts på ett korrekt sätt.

I början av 2000-talet uppstår problem då vissa medlemsländer uppenbarligen inte följer givna rekommendationer inom statistikområdet. Som ett resultat får kvalitetsfrågorna ett större politiskt intresse, vilket bl.a. leder till att Kommissionen år 2005 antar en European Statistics Code of Practice. Den innehåller 15 principer för statistikproduktion, varav de fyra första är:

Professional Independence

Mandate for Data Collection

Adequacy of Resources

Quality Commitment.

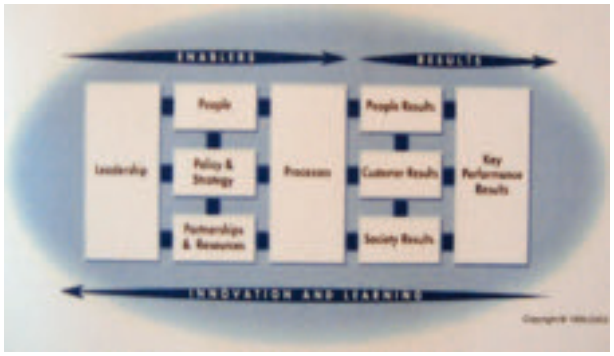

Principerna för god statistikproduktion ristade i sten.

För varje princip listas ett antal mer eller mindre lättmätbara indikatorer. Under perioden 2006–2008 utvärderas varje centralbyrå en gång på basis dels av en självvärdering, dels ett besök av ett ”peer review team”. SCB utvärderas 2007 och klarar sig bra, med ”fully complied” på de flesta indikatorer som undersökts och ”largely complied” på övriga.

Ett kvalitetsledningssystem

Våren 2008 fattar GD beslut om att använda EFQM – European Foundation for Quality Management – som ramverk för fortsatt verksamhetsutveckling. SCB övergår därmed till att ha en specifik modell för sitt förbättringsarbete. EFQM har en ganska öppen struktur med nio kriterier på ett framgångsrikt förbättringsarbeta. Fem av kriterierna avser angreppssätt och fyra resultat.

EFQM:s modell utgör både ett allmänt ramverk och ett underlag för kvalitetsbedömningar. I det senare faller poängsätts var och en av de nio kriterierna i modellen (Leadership, People, etc).

För att komplettera EFQM väljer SCB att arbeta med Six Sigma. Det är amerikansk metod för kvalitetsarbete som är mycket lik TQM. Den betonar dock starkare behovet av standardisering och dokumentation. SCB skall också arbeta för att bli certifierat enligt ISO-standarden 20 252, Marknads-, opinions- och samhällsundersökningar – Vokabulär och servicekrav. En sådan certifiering kräver att SCB lever upp till specifika krav vad gäller t.ex. kvalitetssäkring av enkät- och intervjuundersökningar.

Personal enligt Statskalendern 2000

GD Svante Öberg

ÖD Gösta Guteland

Avdelningschefer	*Berndt Öhman*
	Ulf Jorner
	Hans Lindblom
	Ingrid Lyberg

1 chefsjurist, 1 ekonomidirektör, 1 personaldirektör, 1 metodchef, 2 statistikchefer, 1 presschef, 1 enhetschef (av dessa 8 är 2 kvinnor),

47 programchefer/motsvarande

Svante Öberg

Generaldirektör 1999–2005

Svante Öberg föds 1946. Han tar en fil. kand. i matematik, matematisk statistik och praktisk filosofi vid Stockholms universitet och fortsätter senare med studier i huvudämnet nationalekonomi. Sin första anställning får han vid SCB:s enhet för databehandlingsmetoder år 1970.

1974 börjar Svante Öberg på Finansdepartementet där han 1990 blir statssekreterare. Ett par år arbetar han vid Internationella valutafonden i Washington D.C., men återvänder till Finansdepartementet 1994 som statssekreterare och stannar där fram till 1997. Detta år blir han chef för Konjunkturinstitutet och två år senare chef för SCB.

Förbättringar av den ekonomiska statistiken kommer att bli en av hans huvuduppgifter under åren på SCB. Han ägnar också stor uppmärksamhet åt samarbetet inom hela det svenska systemet för officiell statistik.

År 2005 får Svante Öberg ett erbjudande att bli vice riksbankschef, en post som han tillträder den 1 januari 2006.

SCB på 2000-talet

Sekelskiftet innebär bl.a. att SCB lämnar stordatorvärlden och satsar på en s.k. client/server-lösning. Verkets arbete med att säkra så många uppdrag som möjligt från de olika SAM-myndigheterna fortsätter. På anslagssidan fortgår arbetet med EU-anpassning och den ekonomiska statistiken hamnar alltmer i fokus.

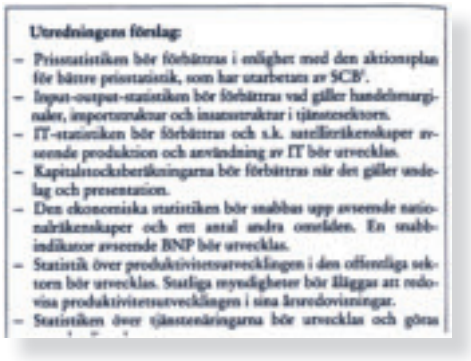
Utredning av den ekonomiska statistiken

År 2000 tillsätter regeringen en enmansutredning om den ekonomiska statistiken, Utredningen om översyn av den ekonomiska statistiken. Utredningsman blir SCB:s generaldirektör Svante Öberg. Utredningen knyter i enlighet med sina direktiv både svenska och utländska experter till sig.

Först görs en behovskartläggning, som baseras på intervjuer med användare av statistiken. En grundlig genomgång av situationen i andra länder, inte minst inom EU, görs också. Resultatet blir förslag till förbättringar på olika områden, i första hand nationalräkenskaperna. Såväl dessa som ett antal andra ekonomiska indikatorer bör publiceras snabbare.

Totalkostnaden för de föreslagna förbättringarna uppskattas till 64 miljoner kronor, vilket motsvarar 80–90 helårspersoner, varav 20 till nationalräkenskaperna.

Utredningen specificerar 14 förslag, varav dessa är de första.

Utredningens förslag:

- Prisstatistiken bör förbättras i enlighet med den aktionsplan för bättre prisstatistik, som har utarbetats av SCB[1].
- Input-output-statistiken bör förbättras vad gäller handelsmarginaler, importstrukturer och insatsstrukturer i tjänstesektorn.
- IT-statistiken bör förbättras och s.k. satellitkonton avseende produktion och användning av IT bör utvecklas.
- Kapitalstockberäkningarna bör förbättras när det gäller underlag och presentation.
- Den ekonomiska statistiken bör snabbas upp avseende nationalräkenskaper och ett antal andra områden. En snabbindikator avseende BNP bör utvecklas.
- Statistik över produktivitetsutvecklingen i den offentliga sektorn bör utvecklas. Statliga myndigheter bör åläggas att redovisa produktivitetsutvecklingen i sina årsredovisningar.
- Statistiken över tjänsteföretagen bör utvecklas och göras

Förbättring av den ekonomiska statistiken

SCB får inte resurser i den storleksordning som utredningen föreslår, men den ekonomiska statistiken tillförs ändå nya medel, delvis genom omfördelning inom SCB:s anslag under ett antal år fram till och med 2007. Det redan pågående förbättringsarbetet kan alltså skyndas på. En del i detta arbete är att SCB inrättar en särskild analysenhet för den ekonomiska statistiken.

Arbetet med att förbättra den ekonomiska statistiken ger upphov till ett stort antal projekt. De samlas 2006 i det s.k. Emma-projektet sedan SCB fått extra medel i vårpropositionen. Emma omfattar ca 30 delprojekt och målet är att förbättringarna i åtgärdsplanen ska vara genomförda senast vid utgången av 2008. Parallellt med detta arbete pågår övergången till den nya standarden för näringsgrensindelning, SNI 2007.

Ett viktigt krav är att korta ned framställningstiderna för den ekonomiska statistiken. Detta är inte bara ett svenskt mål utan ett europeiskt. Efter det att en särskild bench-markinggrupp har studerat situationen i bl.a. USA, sätter EU upp målet att korta produktionstiderna väsentligt. För Sveriges del leder detta t.ex. till att många statistikgrenar måste krympa produktionstiderna i storleksordningen 10–20 dagar, vilket i vissa fall innebär en procentuell minskning med mer än 30 procent. Detta arbete går bra och SCB kan rapportera följande utveckling av framställningstiderna för den officiella statistiken till regeringen:

År	*Månadsstatistik*	*Kvartalsstatistik*
2002	*6,4 veckor*	*11,4 veckor*
2003	*6,4 veckor*	*10,4 veckor*
2004	*6,0 veckor*	*8,4 veckor*
2005	*5,8 veckor*	*9,1 veckor*
2006	*5,4 veckor*	*9,1 veckor*
2007	*5,2 veckor*	*8,3 veckor*

Brister i punktligheten

Samtidigt som SCB under hela senare delen av 1900-talet arbetar med att korta ned tiden mellan referensperiod och publicering förblir punktligheten i statistiken dålig. 1990 kommer endast 41 procent av alla publikationer ut senast vid den tidpunkt som anges i publiceringsplanen och är motsvarande siffra 57 procent.

Fortfarande år 2000 kommer endast 65 procent av publikationerna ut i tid, men efter det att denna kvalitetsaspekt prioriterats har siffran år 2005 ökat till 89 procent. År 2007 är SCB nära målet 100 procent: Månadsstatistiken ligger på 99 procent, medan kvartals- och årsstatistiken har sämre siffror. Medelvärdet blir 97 procent.

Plattformsbytet

Redan 1994 har SCB tagit de första besluten för att byta datorplattform från stordator till en client/servermiljö. I denna lagras data på kraftfulla servrar, medan bearbetning sker på persondatorer via ett nätverk med hög kapacitet. Huvudskäl till bytet är kraven på ökad tillgänglighet och ökad effektivitet.

I och med att millennieskiftet närmar sig får vissa datorproblem stor uppmärksamhet, inte minst i media. Det rör sig t.ex. om att årtal i äldre datorsystem lagras med två siffror, så att t.ex. 1942 blir 42 vilket skapar tvetydighet i register som omfattar mer än ett sekel. En oro sprids att gamla system som ännu används skall kollapsa vid övergången till 2000-talet och över hela världen läggs stora resurser ned på att lösa denna s.k. millenniebugg.

Mot denna bakgrund ökar SCB takten på sin övergång till den nya plattformen. Den blir också klar före nyårsnatten, så när som på några produkter inom främst den ekonomiska statistiken. Stordatorn används under en övergångsperiod fortfarande för viss kommunikation.

Även om plattformsbytet sker under tidspress går det bra och lägger en god grund för introduktion av nya tillämpningar, bl.a. inom elektronisk publicering. SCB drabbas inte av någon millenniebugg, och det gör inte särskilt många andra datoranvändare heller.

Uppdragsverksamheten planar ut

Trots SCB:s ambitioner att öka uppdragsverksamheten minskar denna något i slutet av 1990-talet, från knappt 380 miljoner kronor år 1997 till knappt 370 miljoner år 2000.

I början av 2000-talet går uppdragsvolymen upp väsentligt, till nästan 450 miljoner år 2003 och drygt 460 miljoner kronor 2007. En del av ökningen beror på att ansvaret för lönestatistiken efter särskild utredning förs över till Medlingsinstitutet, som ger SCB i uppdrag att producera den. SCB har också fått några större uppdrag, t.ex. de redan nämnda åt Riksbanken och Naturvårdsverket. Den andel av uppdragsintäkterna som kommer från de statistikansvariga myndigheterna ligger relativt konstant kring 35 procent, men det är intressant att notera att deras uppdrag till SCB utöver produktionen av officiell statistik ökar.

Det händer att SCB går miste om uppdrag till de statistikansvariga myndigheterna. Tidigare har ju bl.a. BRÅ och Jordbruksverket tagit över produktionen av den officiella statistik som de har ansvaret för. De följs av Arbetsmiljöverket, Fiskeriverket och SIKA som tar över delar av ”sin” statistik. SCB förlorar också vissa upphandlingar av officiell statistik, t.ex. Hushållens inköpsplaner, som SCB förlorar från och med 2002.

Staten fortsätter att vara den dominerande kunden. Och de flesta uppdrag, speciellt åt den privata sektorn, är små.

SCB fortsätter att utveckla nya typer av uppdragsprodukter. Ett exempel är service- och kundstudier, ett annat mätning av personalens syn på arbetsledning och trivsel, ungefär enligt samma modell som den interna personalenkäten.

Kundstudier

I och med att SCB blir mer kundanpassat är det naturligt, särskilt för en statistisk byrå, att börja mäta kundernas syn på SCB. 1993 görs den första mätningen, med hjälp av ett externt konsultföretag. Resultatet av frågor till drygt 1 000 användare är ett s.k. Nöjd-Kund-Index, NKI.

Det första året får SCB betyget 67 på en hundragradig skala. Det är något lägre än Apoteksbolaget, men klart högre än t.ex. Posten, Televerket och Polisen.

Vid den senaste mätningen, år 2006, blir resultatet 73, vilket innebär att SCB ligger väl till jämfört med både offentliga och privata tjänsteföretag.

Sedan 1996 genomför SCB även en kompletterande mätning, en leveransenkät. Med varje faktura för uppdrag större än 10 000 kronor skickas en enkel enkät med åtta frågor. Huvudsyftet med enkäten är att identifiera och sedan kontakta missnöjda kunder.

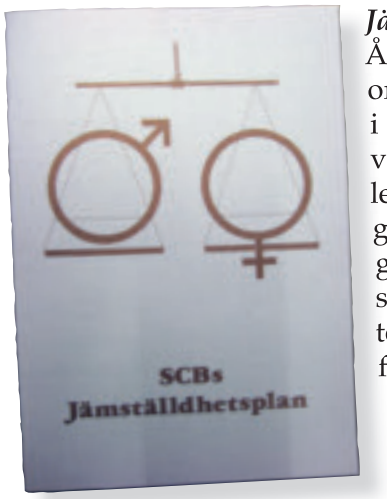
Kundnöjdheten enligt leveransenkäten är hög, möjligen med undantag för variabeln ”Prisvärdhet”.

Kundnöjdhet[1]

Faktor	2004	2005	2006	2007
Nöjdhet	8,7	8,5	8,6	8,5
Tempo	8,4	8,4	8,4	8,2
Service	8,9	8,8	8,9	8,8
Punktlighet	8,8	8,8	8,9	8,9
Innehåll	8,7	8,6	8,6	8,6
Lättförståelighet	8,6	8,5	8,5	8,3
Användbarhet	8,8	8,7	8,8	8,8
Prisvärdhet	7,3	7,3	7,3	7,5
Antal svar	471	473	484	458

1) På en 10-gradig skala.

Jämställdhetsplanen 1982 innehåller bl.a. skrivningar om att en strävan skall vara att fler kvinnor skall kunna komma ifråga för chefsuppgifter och att verket skall inta ”en fortsatt generös hållning till deltidstjänstgöring på alla nivåer för såväl män som kvinnor.”

Jämställdhetsarbetet

År 1977 rapporterar SCB, i enlighet med en förordning om jämställdhet mellan kvinnor och män i statlig tjänst, för första gången till regeringen om verkets jämställdhetsarbete. Det är en allmänt hållen rapport, där det bl.a. framhålls att ”ett framgångsrikt jämställdhetsarbete inom verket i hög grad är beroende av attitydförändringar inom samhället i stort.” Det framgår också av rapporten att det i lönegrad F 23/24 eller högre endast finns tre kvinnor bland fyrtio män.

Jämställdhetsplanerna blir snart mer konkreta, både vad gäller mål och åtgärder. I planen för 1986/87 anges t.ex. att målet är ”en jämn fördelning (40/60%) mellan kvinnor och män på alla nivåer och inom skilda befattningar”. I samband med KUB-projektet (se sidan 352) får jämställdhetsarbetet en högre prioritet. Bl.a. får kvinnor företräde till korttidsvikariat på chefsbefattningar.

SCB:s jämställdhetsplaner tar inte bara upp chefsfrågor, utan även t.ex. förhållandena för småbarnsföräldrar och åtgärder mot sexuella trakasserier. Frågan om fler kvinnliga chefer har dock stort symbolvärde, särskilt som strävan dit inledningsvis går ganska trögt. År 1990 är 25 procent av cheferna kvinnor och 1994, alldeles efter omorganisationen, har andelen inte kommit upp i mer än 32 procent. Å andra sidan har verket då för första gången utsett en kvinna till avdelningschef.

Genom en medveten satsning på utbildning av blivande chefer uppnår verket i slutet av 90-talet en jämn fördelning mellan könen bland enhetscheferna, men ännu 2005 är endast tre av tretton ordinarie medlemmar i verksdirektionen kvinnor. Året därpå är dock exakt hälften av medlemmarna kvinnor.

Ledningsgruppen (som övertagit Verksdirektionens roll) år 2007 är så nära 50/50 som man kan komma.

Longitudinella register

När samma personer eller andra objekt finns i flera årgångar av ett register med samma identifieringsnummer, t.ex. personnummer, går det att följa dem över tiden. Ett register som omfattar objekt som kan följas över tiden, ett longitudinellt register, ger möjlighet att ta fram information av nytt slag. I vanliga register över t.ex. arbetslöshet går det endast att ta fram statistik över hur många arbetslösa som finns vid en viss given tidpunkt och hur antalet varierar mellan åren, medan man i ett longitudinellt register även kan ta fram statistik över hur länge enskilda individer har varit arbetslösa.

Flera av SCB:s tidiga register, t.ex. Registret över totalbefolkningen och Lantbruksregistret, kan användas för att ge information om förändringar för enskilda individer. På 1990-talet börjar SCB ta fram särskilda longitudinella register, främst för användning inom forskning och utredningsarbete. På detta sätt kan Sveriges unika tillgång på registerdata komma till ökad nytta.

LOUISE – Longitudinell databas kring utbildning, inkomst och sysselsättning – är ett register som belyser arbetsmarknaden, inklusive övergången från utbildning till arbetsmarknad, arbetslöshet m.m. Det täcker variabler inom områdena demografi, utbildning, sysselsättning, inkomst, familj och hushåll samt arbetsställe/företag från och med 1990.

År 2005 vidareutvecklas registret som följd av ett samarbete mellan SCB och bl.a. Försäkringskassan. Det utvidgade registret, som innehåller mer detaljerade uppgifter av försäkringskaraktär samt urvalsuppgifter om arbetsmiljö

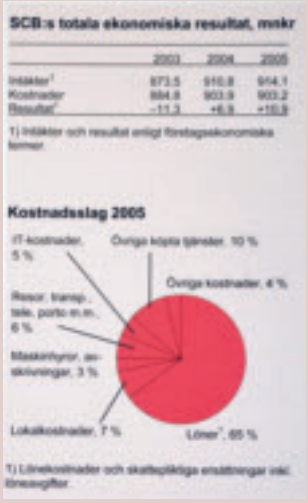
och arbetsorsakade besvär, kallas LISA – Longitudinell databas för sjukförsäkrings- och arbetsmarknadsstudier.

Ungefär samtidigt bygger SCB upp ett longitudinellt register för att belysa inkomstutveckling tillsammans med Riksförsäkringsverket, Uppsala Universitet och Finansdepartementet. Detta register kallas LINDA – Longitudinell individdatabas – och är i början ett uppdrag men blir senare anslagsfinansierat. LINDA innehåller huvudsakligen inkomstvariabler och baseras på urval. Totalt finns i registret drygt en miljon individer inklusive familjemedlemmar. Det täcker perioden efter 1968.

Personal och ekonomi

SCB:s årsredovisningar under 2000-talet ger en utmärkt bild av läget vad gäller personal och ekonomi. Här visas ett klipp ur 2006 års rapport på en stabil personalsituation, medan ett klipp ur 2005 års rapport visar en ekonomi i långsiktig balans, även om SCB enskilda år utnyttjar möjligheten att bygga upp respektive utnyttja ett s.k. anslagssparande.

Lönekostnader är, liksom alla år, SCB:s största enskilda utgiftspost.

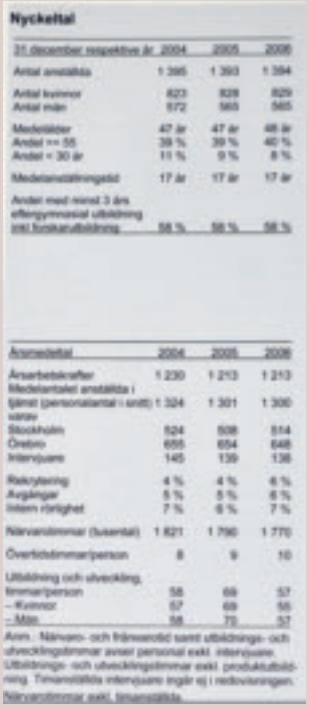
SCB:s totala ekonomiska resultat, mnkr

	2003	2004	2005
Intäkter[1]	873.5	910.8	914.1
Kostnader	884.8	903.9	903.2
Resultat	-11.3	+6.9	+10.9

1) Intäkter och resultat enligt företagsekonomiska termer.

Kostnadsslag 2005

1) Lönekostnader och skattepliktiga ersättningar inkl. löneavgifter.

Nyckeltal

31 december respektive år	2004	2005	2006
Antal anställda	1 395	1 393	1 394
Antal kvinnor	823	828	829
Antal män	572	565	565
Medelålder	47 år	47 år	48 år
Andel =< 55	39 %	39 %	40 %
Andel > 30 år	11 %	9 %	8 %
Medelanställningstid	17 år	17 år	17 år
Andel med minst 3 års eftergymnasial utbildning inkl forskarutbildning	58 %	58 %	58 %

Årsmedeltal	2004	2005	2006
Årsarbetskrafter	1 230	1 213	1 213
Medelantalet anställda i tjänst (personalantal = snitt)	1 324	1 301	1 300
varav			
Stockholm	524	508	514
Örebro	655	654	648
Intervjuare	145	139	138
Rekrytering	4 %	4 %	6 %
Avgångar	5 %	5 %	6 %
Intern rörlighet	7 %	6 %	7 %
Närvarotimmar (tusental)	1 821	1 790	1 770
Övertidstimmar/person	8	9	10
Utbildning och utveckling, timmar/person	58	69	57
- Kvinnor	57	69	55
- Män	58	70	57

Anm. Närvaro- och frånvarotid samt utbildnings- och utvecklingstimmar avser personal exkl. intervjuare. Utbildnings- och utvecklingstimmar exkl. produktutbildning. Timanställda intervjuare ingår ej i redovisningen. Närvarotimmar exkl. timanställda.

Kjell Jansson

Generaldirektör 2006–2008

Kjell Jansson föds 1949. Han tar en fil. kand. med bl.a. företagsekonomi, nationalekonomi och statistik vid Stockholms universitet. Efter en första anställning på LRF:s Revisionsbyrå får han 1977 arbete på SCB där han arbetar med nationalräkenskaperna.

1981 kommer Kjell Jansson till Finansdepartementet och efter en tid på Industridepartementet blir han 1990 statssekreterare på Miljödepartementet. 1992 blir han generaldirektör för Svenska Kraftnät där han bl.a. får arbeta med avregleringen av elmarknaden. 1998 blir han chef för Tullverket och 2004 chef för Nutek. I februari 2006 blir Kjell Jansson generaldirektör för SCB.

Kjell Jansson arbetar kraftfullt för att standardisera SCB:s produktionsprocess.

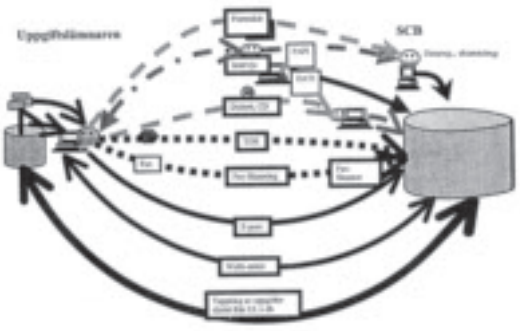
Han lämnar verket redan efter två och ett halvt år för att bli VD för Svensk Energi.

Processorientering

Den organisation som SCB har vid ingången av det nya seklet är produktorienterad. Arbetet är organiserat efter statistikprodukter, från behovsanalys och marknadsföring till distribution av resultaten. Detta ger en enkel ansvarsfördelning och en god ämneskompetens. Nackdelen är att det är svårt att genomföra förändringar som berör statistikprodukter på olika avdelningar, liksom att standardisera olika moment. Pendeln börjar svänga mot en ökad funktionalisering, som nu kallas processorientering.

Ett första steg: Insamlingsavdelningar

År 2003 tillsätter GD en utredning av SCB:s organisation. Ett av skälen är en utveckling mot elektronisk datainsamling från företag, men med olika ansatser inom olika delar av organisationen. På relativt kort tid skall utredningen i första hand se på alternativa sätt att organisera datainsamlingen, men också på organisatoriska förändringar som kan stärka nationalräkenskaperna.

En bakgrund till 2003 års organisationsutredning; det komplicerade dataflödet till SCB.

Efter en livlig intern diskussion beslutas, i enlighet med ett av utredningens alternativ, att 2004 skapa en enhet för företagens uppgiftslämnande. Denna får ansvar för såväl insamling som granskning och rättning av inkomna uppgifter från företag och organisationer. Den får också ansvar för en särskild satsning på storföretagens uppgiftslämnade och för utveckling av ett IT-system för insamlingen. Vad gäller nationalräkenskaperna sker inte någon organisationsförändring.

År 2006 tas nästa steg i och med att två datainsamlingsavdelningar bildas. Den ena, Datainsamling från individer och hushåll (DIH), bygger på en sammanslagning av Intervjuavdelningen och Enheten för enkäter vid avdelningen för befolkning och välfärd. Den andra, Datainsamling från företag och organisationer (DFO), utgår från den nyss skapade enheten för företagens uppgiftslämnande.

Samtidigt görs vissa ändringar för de ämnesavdelningar som har ansvar för den ekonomiska statistiken: Avdelningarna för Ekonomisk statistik och Arbetsmarknads- och utbildningsstatistik lämnar plats för avdelningarna för Makroekonomi och priser samt Näringsliv och arbetsmarknad. Utbildnings- och arbetsmarknadsstatistiken förs till avdelningen för Befolkning och välfärd.

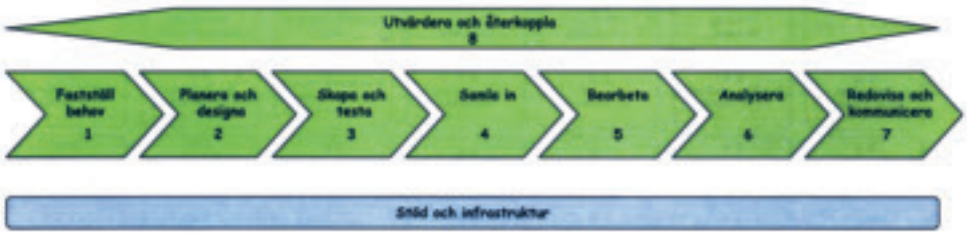
Lotta

Den 13 maj 2006 initierar GD ett stort utvecklingsprojekt som döps efter ett av dagens namnsdagsbarn. Lotta är ett mycket stort projekt, med en budget som inledningsvis är på drygt 50 miljoner kronor och senare ökas på med ytterligare fem miljoner. Det är uppdelat i tre paraplyprojekt och hålls samman av en beredningsgrupp. Sammanlagt arbetar 272 personer aktivt i de 67 delprojekt som Lotta består av.

Det övergripande målet för Lotta-projektet är att effektivisera statistikproduktionen genom att minska variationen i produktionsprocesser och produktionsmetoder vid verket.

Lottas målbild beskriver projektets utgångspunkter och mål:
”Effektiva metoder och gemensamma verktyg finns utvecklade för produktionsprocessens alla steg och används av alla statistikprodukter. Ansvaret för metoder och verktyg ligger centralt liksom ansvaret för att stötta och driva på användningen. I ansvaret ligger också att kontinuerligt förbättra metoder och verktyg för att åstadkomma ökad kvalitet och minskade kostnader för SCB och därmed för våra kunder samt för uppgiftslämnarna. Utvecklingsarbetet initieras och prioriteras utifrån produktionsprocessens samlade behov och utgår från kundernas behov och önskemål.”

Som utvecklingsprojekt skiljer sig Lotta från tidigare liknande satsningar på SCB, inte bara genom sina stora resurser. Lika viktigt är att projektet har rätt att ”avropa” de deltagare på SCB som man anser vara lämpligast, oberoende av deras organisatoriska placering. Delprojekten har också mycket pressade tidsplaner, med tre månader som ett riktmärke. Om inte arbetet är klart inom tidsramen, kan ett fortsättningsprojekt tillsättas. De korta projekttiderna ses som en mycket lyckad ansats.

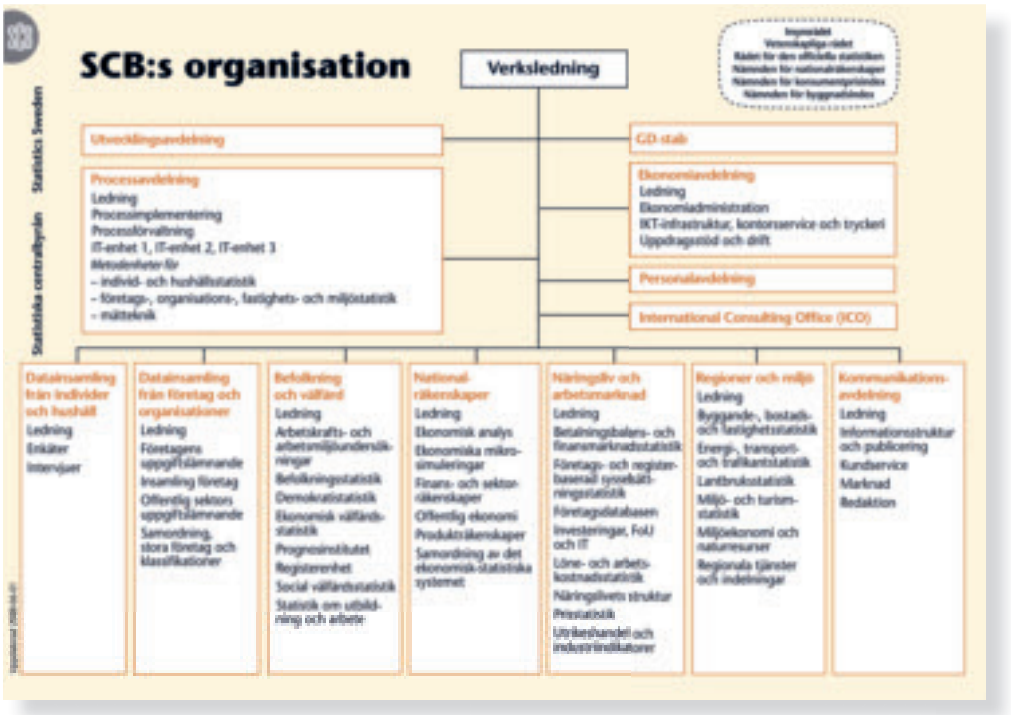
Lottas bild av SCB:s statistikproduktion uppbruten i delprocesser.

Redan den 8 oktober samma år kan GD på basis av Lotta-arbetet ta beslut om en ny organisation och den 20 november om ett antal gemensamma standarder på SCB. Lotta-projektet avslutas våren 2008 och dess uppgifter överförs till den löpande verksamheten eller nya projekt.

En processinriktad organisation

Den nya organisation som införs den 1 januari 2008 skiljer sig från den tidigare främst genom att en processavdelning, PCA, skapas. PCA har ansvar för att fastställa och tillhandahålla metoder och verktyg, dokumentation, stöd och utbildning för delprocesserna i statistikproduktionen samt för att utvärdera och kontinuerligt förbättra processerna. Detta innebär att U-avdelningen får en mer uttalad utvecklingsroll.

Dessutom skapas en ny kommunikationsavdelning, KOM, som förutom att den tar över den tidigare Informations- och publiceringsavdelningens uppgifter också får ansvar för det centrala marknadsarbetet genom en nyinrättad marknadsenhet.

1858 lyder alla på SCB direkt under Överdirektören. 2008 års organisation är något mer komplicerad.

Den 1 juli 2008 görs ytterligare en förändring, nu för ämnesavdelningarna. Nationalräkenskaperna bildar en egen avdelning, NR. De övriga avdelningarna kvarstår, men bl.a. prisstatistiken förs över till avdelningen för Näringsliv och arbetsmarknad. I och med denna omorganisation kan det arbete som startade 2003 anses vara avslutat.

Arkiv och bibliotek m.m.
Arkiv och bibliotek utgör i början av 1960-talet egna sektioner inom den nyinrättade Dokumentationsenheten. Denna ställning kommer de att behålla, även om moderorganisationens namn och uppgift kommer att växla över åren: Samordningsavdelningen, Avdelningen för Information och publicering, Kommunikationsavdelningen m.fl.

I samband med centraliseringen av den statliga statistiken växer framför allt arkivet när material från de myndigheter som tidigare haft ansvaret flyttas till SCB. År 1971, alldeles före flytten till Garnisonen, omfattar biblioteket 3 000 hyllmeter och 150 000 böcker och tidskrifter. Arkivet består vid samma tidpunkt av 12 000 hyllmeter, utspridda på inte mindre än tio olika ställen.

Biblioteket

Personalen på bibliotekets expedition poserar för Kulramens fotograf år 1966.

Vid inflyttningen i Garnisonen beslutar sig Byggnadsstyrelsen, Skolöverstyrelsen, Socialstyrelsen och SCB för att ha ett gemensamt bibliotek. Det placeras inom SCB:s organisation och de andra myndigheterna betalar SCB för driften av biblioteket. Budgetåret 1972/73 uppgår ersättningen till ca en miljon kronor.

1980 ansluts SCB:s bibliotek till forskningsbibliotekens gemensamma datasystem LIBRIS. SCB lägger löpande in allt sitt katalogiserade material i den gemensamma databasen, ett arbete som är väsentligt enklare än tidigare manuella rutiner.

Biblioteket lånar under 1980/81 ut nästan 50 000 böcker och tidskrifter. Av dessa är nästan 30 000 läsesalslån och resten hemlån. De flesta hemlånen, ungefär 10 000, är till tjänstemän vid någon av de fyra myndigheter som driver biblioteket.

Samarbetet med de andra myndigheterna inom Garnisonen fortsätter ända till 1990, då Skolöverstyrelsen säger upp samarbetsavtalet; två år senare följer Byggnadsstyrelsen och Socialstyrelsen detta exempel. Från och med den 1 juli 1992 är alltså SCB:s bibliotek åter ett renodlat statistikbibliotek, med en verksamhet som i stort sett halverats på några år.

SCB tidigt ute med att utveckla sitt digitala utbud. 1994 inköps det första fullständiga bibliotekssystemet och 1997 läggs bibliotekets katalog ut på Internet. Samtidigt fortsätter den normala utlåningsverksamheten. År 2002 lånar man

t.ex. ut nästan 15 000 volymer, varav drygt hälften är läsesalslån. Antalet lån minskar dock och är år 2007 nästan nere i 10 000.

SCB:s bibliotek består 2008 av mer än 3 500 hyllmeter och 200 000 volymer. Det innebär att SCB:s bibliotek mer än fördubblats på femtio år. Samtidigt står det klart att bibliotekets roll kommer att förändras. En internutredning skall hösten 2008 komma med förslag om hur SCB:s bibliotek i fortsättningen skall ge service till externa och interna användare.

Arkivet

När SCB går över till maskinell databehandling, får arkivet ansvar för att arkivera också elektroniskt material. 1965 färdigställs en särskild lokal på Linnégatan för att arkivera magnetband och mikrofilmer. SCB fattar tidigt ett beslut att lagra allt material som dataregistrerats. Detta möjliggör en snabbare utgallring av själva blankettmaterialet, men självfallet måste lagbestämmelser och – i förekommande fall –Riksarkivets beslut följas i varje enskilt fall. Inte förrän 1998 får SCB ett generellt tillstånd från Riksarkivet att gallra ut blanketter om samma uppgifter bevaras elektroniskt.

Arkivet har till år 1980 vuxit till nästa 25 000 hyllmeter, men fem år senare har man genom aktiv gallringspolitik fått ned det till drygt 20 000. Samma år uppgår det elektroniskt arkiverade materialet till 7 500 originalband och 2 800 säkerhetskopieband.

Nya medier kräver nya redskap: En s.k. tape-cleaner från 1970.

1992 flyttar, som tidigare nämnts, släktforskningsverksamheten från SCB till Riksarkivet. Antalet forskarbesök i arkivet minskar från ca 5 000 per år till 62 året efter flytten. Tillsammans med en fortsatt aktiv gallring av pappersburen information för elektronisk långtidsarkivering medför detta att arkivet år 2008 upptar endast 5 000 hyllmeter. Nästan 1 000 GB statistiska mikrodata finns elektroniskt lagrade, det mesta hos Riksarkivet.

SCB:s tryckeri

År 1971 startar SCB ett eget tryckeri efter att tidigare ha köpt in tryck av både blanketter och rapporter. Den första utrustningen är en kontorsoffsetmaskin och en enkel efterbehandlingsutrustning. Tryckeriet är inledningsvis en del av datamaskincentralen och ligger i likhet med denna i Örebro. Efter att ha flyttat mellan olika lokaler flyttar det 1976 in i SCB:s nya lokaler i Tullen. Som mest arbetar nästan 15 personer i tryckeriet.

En offsetmaskin av den typ som köps in 1971 i arbete.

I anslutning till tryckeriet görs också utsändning av publikationer och blanketter, vilket är ett omfattande arbete: 1980 sänder SCB ut över en miljon exemplar av både publikationer och blanketter.

Den tekniska utvecklingen påverkar hela tiden SCB:s tryckeri. Vid mitten av 1980-talet köps de första persondatorerna in och vid mitten av 1990-talet den första utrustningen för digitalt tryck, en teknik som SCB snart helt går över till. I och med att alla Statistiska meddelanden publiceras elektroniskt minskar antalet tryckta publikationer och år 2008 är tryckeriets huvudsakliga uppgifter inom datainsamling.

En drastisk minskning
Det totala antalet tryckta exemplar (för försäljning och gratisutdelning/utbyte) under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet uppvisar en snabb minskning:
1995 290 000 st.
1998 217 000 st.
2001 148 000 st.
2004 113 000 st.
2007 40 000 st.

Informationsservice
SCB har alltid haft som uppgift att ge allmänheten hjälp att finna statistiska uppgifter. I SCB:s första instruktion uttrycks det att verket skall ”hjälpa allmänheten att finna upplysningar i arkiv och bibliotek”. I början är det inte någon större uppgift, men allteftersom intresset för statistiska uppgifter ökar och kommunikationerna förbättras får SCB en allt större ström av förfrågningar. En särskild upplysningstjänst bildas och den har redan 1981/82 nära 14 000 telefonförfrågningar att besvara.

Den centrala upplysningstjänsten får tio år senare ca 24 000 telefonförfrågningar, till vilket skall läggas dels 2 400 skriftliga förfrågningar, dels ett stort antal förfrågningar som går direkt till ämnesenheterna. Eftersom vissa förfrågningar kan ta lång tid, inför SCB en tidsgräns: en förfrågan får endast ta en kvart att besvara, i annat fall skall den räknas som ett uppdrag och debiteras. Åtminstone i princip.

1997 har antalet telefonförfrågningar vuxit till 30 000 och nu har ett nytt sätt att kommunicera tillkommit; 1 500 förfrågningar kommer in via e-post. Telefonförfrågningarna kommer sedan att minska, medan e-postförfrågningarna ökar. År 2007 besvarar SCB:s kundtjänst 12 000 telefonförfrågningar och 9 000 e-postförfrågningar.

Samordningsfrågorna – från ord till (så småningom) handling

1956 års statistikkommitté når inte ända fram …
Direktiven till 1956 års statistikkommitté betonar bristen på samordning inom den svenska officiella statistiken. Utredningens inledande analys visar också tydligt på avsaknaden av samordning. Man skulle därför kunna vänta sig att kommittén ger ett kraftfullt förslag till nytt samordningsorgan.

Den nöjer sig dock med att konstatera att efter uppbyggnadsperiodens slut ”bör tiden vara mogen för en mer permanent organisation för lösning av samordningsfrågor av det slag, som under uppbyggnadstiden handhafts av delegationen [för statistikfrågor]”.

På denna permanenta organisation har kommittén inte mer än allmänna synpunkter. Att låta ett samordningsorgan inta en fristående position över statistikverket anser man olämpligt. Man kastar därför fram idén att låta samordningsorganet utgöra styrelse för statistikverket. Varför det är olämpligt med ett fristående organ eller lämpligt med en styrelse som dels styr statistikverket, dels samordnar all officiell statistik, motiveras inte närmare.

… och inte delegationen heller …
Delegationen för statistikfrågor föreslår att ett fristående organ, Nämnden för statistikfrågor, skall inrättas. Det skall verka för att behovet av statistikproduktion tillgodoses på ett effektivt sätt, inte bara genom samordning utan också genom att behandla frågor som statistikutnyttjande, undervisning, forskning och internationella kontakter. SCB är mycket negativt till förslaget; man tycker helt enkelt att ”centralbyrån [bör] i dess egenskap av central myndighet på den statliga statistikproduktionens område få i uppdrag att ansvara för samordningen inom hela den statliga sektorn”.

… utan SCB får ansvaret
Departementschefen tar sig ”en årslång funderare på saken” men finner att samordningsansvaret bör ligga hos SCB. I sista hand blir det SCB:s styrelse som blir samordningsorgan. Det är en konstruktion som inte är helt lätt att förena med den svenska modellen med relativt självständiga myndigheter, inte minst eftersom myndigheterna lyder under olika departement.

När SCB 1965 får en styrelse är en av dess uppgifter att behandla ”frågor av särskild vikt om planering, samordning eller utformning av den statliga statistikproduktionen”. Den godkänner redan på sitt andra sammanträde ett niopunktsprogram för att skapa ett effektivt informationssystem i Sverige.

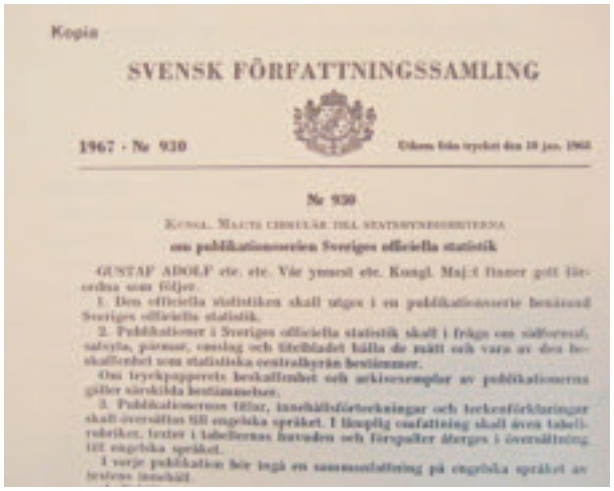
Bland punkterna kan nämnas att vid SCB inrätta en särskild sektion för extern samordning, att utarbeta en cirkulärskrivelse för att informera om SCB:s nya roll och att samla in uppgifter om blanketter vid andra statliga myndigheter.

Kungl. cirkulär 1966:750 om statliga myndigheters samråd med SCB i frågor rörande statistikproduktion m.m.
I cirkuläret framhålls att SCB är central förvaltningsmyndighet inom statistikområdet och skall ansvara för dess samordning. Statliga myndigheter anbefalls därför att samråda med SCB vad gäller sådan statistik som inte bara berör den enskilda myndigheten och vid ändring i administrativa procedurer som kan påverka statistikproduktionen. De skall också samråda med SCB i internationella frågor, t.ex. deltagande i konferenser som behandlar statistiska frågor.

Man har inledningsvis höga ambitioner. Insamlandet av blanketter ses som ett första steg mot en blankettkontroll och tankar finns också på att komplettera SCB:s långtidsbudget med ”en långtidsbudget […] för i första hand övrig statlig statistikproduktion och viss analysverksamhet.”

I verkligheten blir samordningen inte alls så långtgående. I SCB:s interna STAMP-utredning från 1978 har avsnittet som behandlar samordningsfrågorna den ganska talande rubriken ”Nuläget – ’ett ofullbordat statistiskt system’”.

Meddelanden i samordningsfrågor
År 1966 börjar SCB ge ut Meddelanden i samordningsfrågor, MIS. Även om serien delvis innehåller internt SCB-material kommer den att utvecklas till SCB:s kanske mest effektiva instrument för samordning av den officiella statistiken. Standarder och klassifikationer som presenteras i MIS är inte tvingande utanför SCB men blir ofta ändå de facto-standard.

Kopia

SVENSK FÖRFATTNINGSSAMLING

1967 · Nr 930

Nr 930

om publikationsserien Sveriges officiella statistik

***MIS 1968:1**, **Anvisningar för publikationsserien Sveriges officiella statistik** baseras på ett regeringsbeslut.*

Det första meddelandet i serien har titeln *Kring samordningsproblemen i den svenska statistikproduktionen*, medan det andra, *Regionala indelningar i statistikredovisningen*, är mer typiskt för seriens framtida inriktning.

Några av de viktigaste klassifikationerna presenteras i tablån på nästa sida, tillsammans med de år de publiceras och då större ändringar görs. Det bör påpekas att de flesta klassifikationerna funnits i en eller annan form innan de presenteras i ett Meddelande i samordningsfrågor. Det gäller t.ex. klassifikation av dödsorsaker och yrkesklassificering.

Standarder och klassifikationer inom SCB:s område finns numera på verkets webbplats.

Standarder eller motsvarande	*År*
Regionala koder	*1969 och nästan varje år*
Svensk utbildningsnomenklatur (SUN)	*1969, 1973, 1979, 1988, 2000*
Varunomenklaturer och varuförteckningar	*1969*
Standard för svensk näringsgrensindelning (SNI)	*1969, 1992, 2002, 2007*
Svenskt nationalräkenskapssystem	*1972*
Klassificering av dödsorsaker	*1973, 1990*
Socioekonomisk indelning	*1982*
Familj och hushåll, civilstånd och sammanboende	*1988*
Åldersgruppering av individer	*1988*
Svensk standard för yrkesklassificering (SSYK)	*1996*
Svensk produktionsindelning efter näringsgren (SPIN)	*2002*

Svensk standard för näringsgrensindelning
En av de viktigaste klassifikationerna är Standard för svensk näringsgrensindelning. Det baseras på EU:s motsvarande klassifikation och ytterst på den internationella standarden Industrial Standard Industrial Classification of all Economic Activities. SNI används för att klassificera företag till rätt bransch och är alltså grundläggande inte bara för industristatistiken utan också för t.ex. nationalräkenskaperna.

SNI har reviderats flera gånger för att bättre spegla näringslivets skiftande struktur. Så har t.ex. tjänstesektorn och den offentliga sektorn gjorts mer detaljerade. Den första versionen av SNI kommer 1969 och den senaste 2007.

Läget i början på 1990-talet
1990 års statistikutredning gör en kartläggning av den statistik som produceras av statliga myndigheter. Man noterar att fem myndigheter har ett formellt statistikansvar:

Finansinspektionen
Konjunkturinstitutet
Riksbanken
Riksrevisionsverket
Statens invandrarverk

Dessutom får Skolverket under utredningens gång ansvaret för skolstatistiken.

Utredningen listar vidare 13 myndigheter som i sin instruktion eller på annat vis har ett särskilt ansvar inom sitt område. Det är t.ex. Arbetsmarknadsstyrelsen, Socialstyrelsen och Statens jordbruksverk. Totalt ger ca 35 myndigheter ut statistiska publikationer för mer allmän spridning.

SCB:s samordning av denna verksamhet inskränker sig i huvudsak till att verket ger ut Meddelanden i samordningsfrågor med bl.a. klassifikationer av sektorsövergripande natur.

Rådet för den officiella statistiken

Den utläggning av statistikansvar för olika områden som genomförs 1994 ökar naturligtvis behovet av samordning. Det finns nu 25 myndigheter som har ett formellt statistikansvar. SCB har fortfarande ett samordningsansvar, men situationen är något problematisk. SCB är ju dels själv statistikansvarig myndighet, dels – på uppdragsbasis och ofta efter en upphandlingsprocess – producent av andra myndigheters statistik, dels samordningsmyndighet. Det är inte förvånande att andra statistikansvariga myndigheter ibland tycker att SCB:s roller flyter in i varandra.

Den utvärdering av statistikreformen som görs efter sex år påpekar att samordningsfrågan ännu inte fått en tillfredsställande lösning. Man föreslår att ett råd för den officiella statistiken inrättas, med en oberoende ordförande.

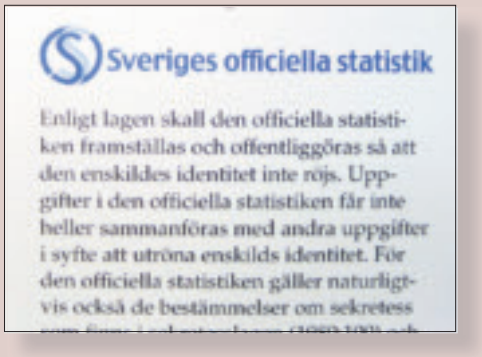
I detta läge tar SCB:s generaldirektör Svante Öberg underhandskontakter med några ”tunga” statistikansvariga myndigheter och lyckas få dem med på ett gemensamt förslag om ett råd för den officiella statistiken. Rådet skall endast vara rådgivande och ha SCB:s generaldirektör som ordförande. SCB behåller sin rätt att komma med föreskrifter om den officiella statistiken, men genom rådet får alla SAM möjlighet att påverka dem. Rådet skall, förutom ordföranden, ha sex ledamöter som kommer från övriga myndigheter enligt ett rotationssystem.

Regeringen finner förslaget gott och skriver in rådet i SCB:s instruktion. Rådet för den officiella statistiken, ROS, inrättas 2002 för att ”behandla principiella frågor om den officiella statistikens tillgänglighet, kvalitet och användbarhet samt frågor om att underlätta uppgiftslämnandet”. Rådet lämnar en årlig rapport till regeringen om sin verksamhet.

Lagskydd för officiell statistik

Den officiella statistiken regleras ursprungligen i lagen (1992:889) om den officiella statistiken. Denna lag ersätts år 2001 av lag (2001:99) om den officiella statistiken, som bl.a. reglerar uppgiftsskydd och uppgiftsskyldighet.

Lagen ger ett särskilt skydd åt beteckningen Sveriges officiella statistik och till dess symbol.

Sveriges officiella statistik

Enligt lagen skall den officiella statistiken framställas och offentliggöras så att den enskildes identitet inte röjs. Uppgifter i den officiella statistiken får inte heller sammanföras med andra uppgifter i syfte att utröna enskilds identitet. För den officiella statistiken gäller naturligtvis också de bestämmelser om sekretess

Eftersom såväl lagen om den officiella statistiken som motsvarande förordning saknar detaljföreskrifter, har ROS inledningsvis arbetat med att ta fram riktlinjer för olika aspekter av den officiella statistiken. Arbetet med dessa riktlinjer sker till stor del i de olika arbetsgrupper som rådet inrättar.

Rådet har sedan starten haft en arbetsgrupp för utlämnade av data och en för metod- och kvalitetsfrågor. Två arbetsgrupper har arbetat med elektronisk publicering och år 2006 tillsattes tre nya grupper: för uppgiftslämnarfrågor, för regional officiell statistik och för beräkning av den officiella statistikens kostnader.

ROS uppmuntrar också till erfarenhetsutbyte inom systemet för officiell statistik, bl.a. genom att anordna en årlig konferens om aktuella frågor.

För första gången sedan Statistiska beredningens första tid har Sverige ett fungerande samordningsorgan för den officiella statistiken.

Två exempel på riktlinjer som antagits av ROS: om tillräcklig kvalitet för officiell statistik och om elektronisk publicering.

Statistik om nästan allt

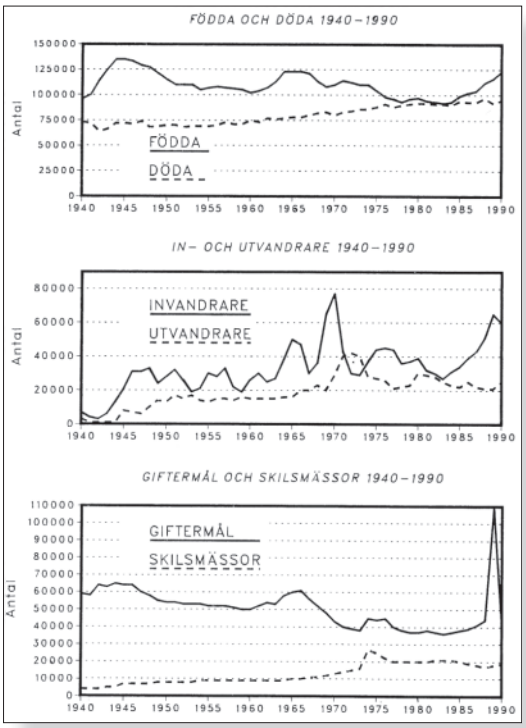
I och med centraliseringen får SCB ansvar för statistik inom nästan alla samhällets alla sektorer. Under de följande årtiondena tillkommer ytterligare områden, innan SCB i mitten av 1990-talet förlorar ansvaret för många områden. SCB:s statistik är så omfattande att det inte som tidigare går att följa alla statistikområden, utan ett urval har måst göras

Löpande befolkningsstatistik
Den löpande befolkningsstatistiken behåller sina huvuddrag. Det sker dock samtidigt stora förändringar framför allt genom tillkomsten av Registret över totalbefolkningen, RTB.

Registret över totalbefolkningen
År 1968 skapas vid SCB ett register över alla som är folkbokförda i Sverige: Registret över totalbefolkningen, RTB. SCB får varje vecka uppgifter från Riksskatteverket och kan uppdatera registret. Från och med 1998 får SCB uppdateringar fem gånger i veckan från folkbokföringen.

Inledningsvis används RTB för uppdrag men från och med årsskiftet 1974 baseras all befolkningsstatistik från SCB på registret. 1968 går det åt ca 100 magnetband för att lagra RTB. 2008 ryms registret på en DVD-skiva.

Från och med år 2001, då SCB får ansvaret för migrationsstatistiken, finns också antalsuppgifter om asylsökande i RTB. Dessa uppgifter uppdateras en gång per år. Även om RTB håller god kvalitet är det just migrationen som medför vissa problem. Illegala immigranter sakas naturligtvis i registret, och emigranter som inte anmält flyttning kvarstår i registret.

Utvecklingen av viktiga variabler under 50 år, ur ***Befolkningsförändringar 1990****. Det stora antalet giftermål 1989 beror på en ändring i reglerna för änkepension.*

Folkmängden och dess förändringar
Från och med 1961 års statistik redovisas löpande befolkningssiffror i den nya publikationen *Folkmängdens förändringar*. Det rör sig liksom tidigare om statistik över folkmängdens storlek, födda och döda, giftermål och skilsmässor samt flyttning.

En annan förändring är att all beskrivande text utgått. 1967 byter publikationen namn till *Befolkningsförändringar* utan att några större förändringar i innehållet görs.

Det är först omkring 1980 som en kort text samt några diagram och kartor börjar dyka upp.

Folkmängdens förändringar kompletteras av publikationen Folkmängd som ger uppgifter om antalet invånare på lokal nivå ned till kommun, församling och pastorat.

1991 slås dessa två publikationer samman till den nya Befolkningsstatistik. Den summerar de uppgifter som publicerats i Statistiska meddelanden i fyra delar, vars titlar sammanfattar den löpande befolkningsstatistikens innehåll på ett bra sätt:

– *Folkmängden och dess förändringar i kommuner och församlingar m.m.*

– *Inrikes och utrikes flyttningar*

– *Folkmängden efter kön, ålder och medborgarskap m.m.*

– *Födda och döda, civilståndsförändringar m.m.*

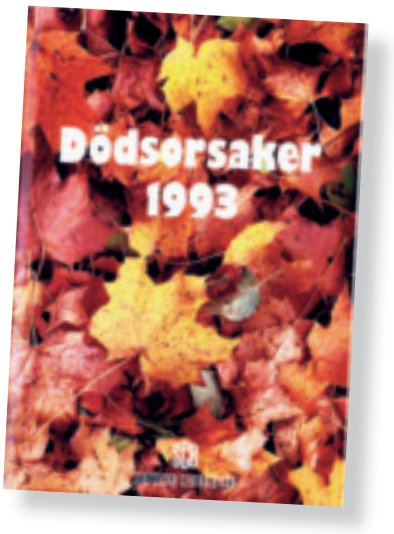
Ansvaret för migrationsstatistiken överförs år 2001 från Migrationsverket till SCB. Diagrammet från ***Beskrivning av Sveriges befolkning 2004****.*

År 2004 samlas den löpande befolkningsstatistiken i en enda volym, *Tabeller över Sveriges befolkning*. Den kompletteras av en mindre skrift, *Beskrivning av Sveriges befolkning*, med översikter och bakgrundsartiklar.

Dödsorsaksstatistik

Så länge som SCB har ansvaret för dödsorsaksstatistiken fortsätter den att publiceras i SOS-publikationen Dödsorsaker. Den sista publikationen i serien, Dödsorsaker 1993, ges ut på uppdrag av Socialstyrelsen som sedan tar över också publiceringen.

Underlaget till statistiken är dels dödsbevis, dels dödsfallsaviseringar från länsstyrelserna. Före 1971 baseras ett fåtal fall på s.k. dödsorsaksbevis. Dödsfall utomlands rapporteras på särskilt sätt.

Dödsorsaker *behåller det omslag med klar symbolik som introduceras 1987.*

Klassificeringen av dödsorsaker utgår som tidigare från WHO:s International Statistical classification of Diseases, Injuries and Causes of Death, ICD. År 1969 kommer den åttonde revisionen av ICD och 1987 den nionde. Motsvarande svensk standard fastställs av Socialstyrelsen.

Såväl den akuta dödsorsaken som den underliggande dödsorsaken kodsätts. Kodningen görs manuellt ända till 1993, då SCB utvecklat programvara för automatisk kodning. Cirka 80 procent av diagnoserna kodas därefter helt automatiskt, övriga med datorstöd.

Övrig löpande befolkningsstatistik

Med början vid årsskiftet 1962/63 tar SCB fram en snabbstatistik över folkmängden vid årsskiftet. Den baseras på frivilliga uppgifter från pastorsämbetena i december samt skattningar av utvecklingen de sista veckorna. Uppgifterna får ett stort nyhetsvärde.

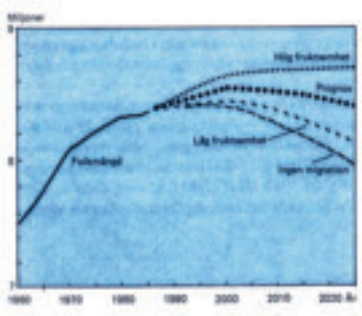
9 miljoner svenskar

Sveriges befolkning passerar 5 miljoner år 1897 och 7 miljoner år 1950. När tidpunkten för passerandet av 9-miljonerstrecket närmar sig under 2004 är intresset från allmänhet och massmedia stort. SCB uppmuntrar detta genom att ha en befolkningsklocka på webbplatsen, med en löpande uppskattning av antalet svenskar. Den 12 augusti passerar klockan 9 miljoner. Detta sker under stor uppmärksamhet och SCB:s får rekordmånga besök på webbplatsen, 54 000 stycken på en enda dag.

SCB fortsätter att ta fram livslängdstabeller med hjälp av befolkningsstatistiken. De baseras i regel på en tioårsperiod. Även regionala livslängdstabeller publiceras och visar bl.a. att storstadsbor inte lever lika länge som andra svenskar.

1987 kommer den första rapporten i en ny serie som helt enkelt kallas Demografiska rapporter. Serien, som delvis ersätter Information i prognosfrågor, kommer att innehålla såväl anslagspublikationer som rapporter som görs på uppdrag. Ett exempel på en uppdragsrapport är Barn och deras familjer som görs på uppdrag av Socialdepartementet och 2007 kommer ut med sin nionde årgång.

*Om prognosen i den första publikationen i Demografiska rapporter, **Den framtida befolkningen,** skulle ha slagit in, skulle det aldrig blivit någon befolkningsklocka.*

Folk- och bostadsräkningar

Som redan nämnts är folkräkningen och bostadsräkningen år 1960 synnerligen långt samordnade. När SCB får ansvaret för bostadsstatistiken blir följden en helt samordnad räkning. Folk- och bostadsräkningarna kommer under perioden 1965–1990 att bli SCB:s kanske största och viktigaste statistiska undersökningar. De genomförs vart femte år och får en helt annan uppmärksamhet än tidigare, både positiv och negativ.

Folk- och bostadsräkningen 1965

Folk- och bostadsräkningen 1965 är den första räkningen där SCB har ansvar också för bostadsuppgifterna. Den består av tre delar: en totalräkning, en urvalsundersökning och en intervjuundersökning.

Urvalet består av alla som är födda den femtonde i någon månad, utom då det gäller gifta kvinnor. De representeras av kvinnor som är gifta med en man som är född den femtonde.

Intervjuundersökningen, som utförs av Utredningsinstitutets lokalombud, avser bostadskostnader. Den används också för att kontrollera totalräkningens uppgifter.

1965 års räkning är relativt begränsad, vad gäller såväl befolknings- som bostadsuppgifter. Befolkningsdelen ger förutom uppgifter om befolkningens sammansättning (ålder, kön etc.) också uppgifter om yrkesverksamhet och bl.a. pendling. Bostadsdelen omfattar lägenhets- och hushållsdata.

Folk- och bostadsräkningarna ger intressanta siffror om hur bostadsstandarden förbättras. Mellan 1960 och 1965 har t.ex. andelen bostäder som saknar vatten och/eller avlopp minskat från tio till sex procent. Bostadsbyggandet har varit intensivt. Hela 370 000 lägenheter har byggts, vilket gör att antalet lägenheter ökat med 7,5 procent.
Siffror från Folk- och bostadsräkningen 1965

FoB 70

I och med 1970 års räkning börjar SCB både externt och internt att använda förkortningen ”FoB”. Utöver uppgifterna i 1965 års räkning gäller insamlingen vid FoB 70 bl.a. uppgifter om hyreskostnader och bostadstillägg in, liksom uppgifter om utbildning, personbil och födelseland.

En folk- och bostadsräkning är en mycket omfattande operation som tar flera år att förbereda och ungefär fem år att avrapportera. Det krävs också stora lokala insatser. Totalt beräknas ca 4 000 personer ha varit inblandade i insamlings- och granskningsarbete vid FoB 70.

Informationen till allmänheten är omfattande. SCB sätter in dagstidningsannonser vid två tillfällen, distribuerar affischer till 30 000 arbetsplatser, visar tre korta filminslag i TV och ger specialinformation i Invandrartidningen på de fem vanligaste invandrarspråken (finska, tyska, grekiska, serbo-kroatiska och italienska).

Informationskampanjen understryker behovet av FoB-data för rationell samhällsplanering.

FoB 70 får stor uppmärksamhet i pressen. SCB uppskattar att 22 300 spaltcentimeter skrivs om FoB alldeles före och omkring räkningsveckan. Tyvärr är de flesta artiklarna är negativa. Kritikerna skjuter in sig på sekretess- och integritetsfrågor, och på temat ”nyfikna myndigheter”.

Mer om integritetsdebatten under 1970- och 1980-talen finns att läsa på sidan 342.

Därför ska du svara på en massa närgångna frågor. Man vill samla
ALLT OM DIG PÅ ETT KORT

En av de mer oförargliga rubrikerna i samband med FoB 70: Expressen den 6 oktober 1970.

FoB 75

Varje ny folk- och bostadsräkning börjar med intensiva användarkontakter och en utvärdering av den föregående räkningen. Inför FoB 75 finns det mycket att dra lärdom av. SCB inser bl.a. att insamling via hyresvärdar, som fungerade bra 1965 men var en huvudpunkt i kritiken 1970, knappast är ett lämpligt förfarande.

”Vid FoB 75 tillämpades ett nytt förfarande vid distributionen och insamlingen av FoB-blanketterna. Nyheten innebar en direktutsändning av förtryckta personblanketter och insamling via portofria svarsförsändelser till de kommunala granskningsorganen. Till grund för de förändrade rutinerna låg bl.a. erfarenheter som vunnits vid FoB 70 […]”

Ur Folk- och bostadsräkningen 1975, del 11

1975 är ett ”mellanår” med färre variabler än år 1970. Bland de uppgifter som utesluts kan nämnas utbildning, familjeinkomst, vissa utrustningsdetaljer i lägenheten och bostadskostnader.

Insamlingsarbetet går smidigt. Endast 2,5 procent av de 6,4 miljonerna uppgiftsskyldiga behöver få en påminnelse. Till sist blir bortfallet 0,9 procent. Eftersom det föreligger uppgiftsplikt enligt lag hotar SCB i sista påminnelsen med vitesföreläggande och så småningom lämnas ansökan om sådant föreläggande in för 14 700 personer.

FoB 80

Efter 1975 års Folk- och bostadsräkning tillsätter regeringen en särskild FoB-utredning för att studera behovet av framtida räkningar. Utredningen föreslår en begränsad folk- och bostadsräkning år 1980, med utökat användande av registerinformation och samordning med fastighetstaxeringen. Efter behandling i regering och riksdag blir dock resultatet en relativt konventionell räkning, om än med utökad registeranvändning.

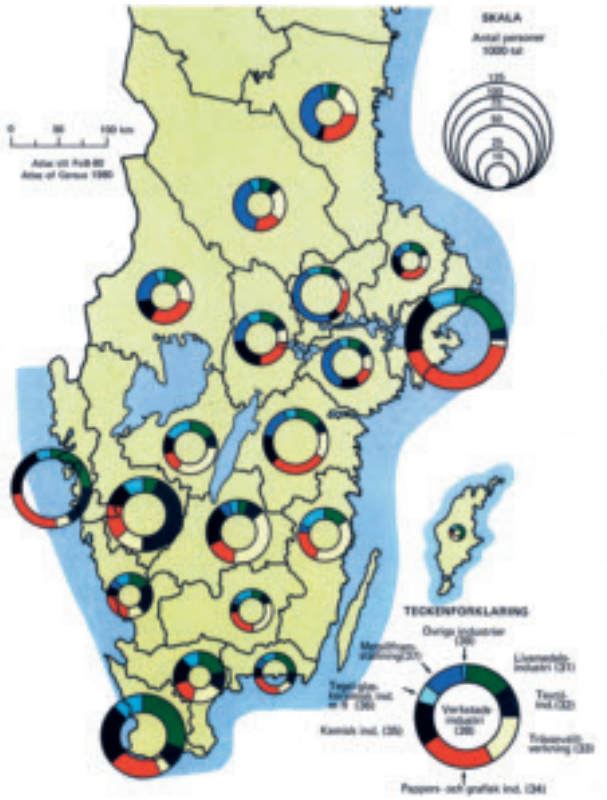

Folk- och bostadsräkningen 1980

Framsidan av blanketten till FoB 80. På baksidan finns ytterligare fyra frågor som rör yrke och om det företag, myndighet etc. där man arbetar.

Samordningen med fastighetstaxeringen innebär visserligen att uppgiftslämnarbördan minskar, men är i övrigt ingen succé. Det byggnadsregister som hämtas utifrån fastighetstaxeringen visar sig både innehålla direkta fel och vara svårt att matcha mot FoB-registret.

Det är lugnare i media kring FoB 80 än det var kring FoB 75. Expressen har till och med en artikel med rubriken ”Så här skall du göra: Expressen hjälper dig” om hur man fyller i blanketten. Tidningen noterar i samma artikel att blanketten blivit enklare att fylla i.

En nyhet i samband med FoB 80 är att SCB har en plan för att aktivt marknadsföra tjänster som bygger på FoB-data. Resultatet blir inte bara en fördubbling av uppdragen jämfört med FoB 75, utan också ”en hel rad intäkter som inte går att ange i pengar som goodwill, kontakter, erfarenheter m.m.”.

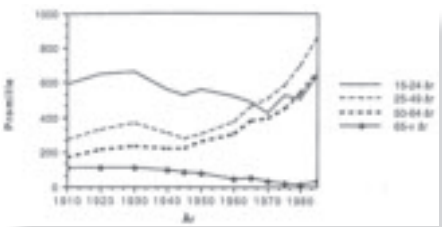
*Vid FoB 80 görs en imponerande grafisk presentation av folkräkningsresultaten i **Atlas till Folk- och bostadsräkningen** med hjälp av 50 kartor och diagram.*

FoB 85

Traditionella folk- och bostadsräkningar är dyra: FoB 80 kostar över 90 miljoner kronor enbart för SCB. Det är alltså inte förvånande att regeringen ger SCB i uppdrag att utreda alternativa sätt att samla in FoB-data.

SCB:s utredning, Fobalt, är klar i början av 1983 och föreslår att framtida folk- och bostadsräkningar skall bli helt registerbaserade. 1985 behövs dock en begränsad konventionell räkning som bas för register på hushålls- och lägenhetsområdet.

Det finns utmärkta skäl för en registerbaserad folk- och bostadsräkning. Uppgiftslämnandet skulle bli väsentligt mindre omfattande och de ingående registren skulle kunna utnyttjas också för andra ändamål än en räkning vart femte år. Framför allt blir det billigare. En konventionell FoB 85 beräknas kosta 150 miljoner kronor, varav 83 vid SCB. En alternativ FoB skulle kosta 115 miljoner, varav ungefär hälften skulle vara engångskostnader i samband med uppläggningen av de nya registren.

I samband med FoB 85 presenterar SCB ett antal 75-åriga tidsserier. I dessa diagram syns t.ex. kvinnornas ökande förvärvsarbete, de längre studietiderna och effekten av pensionsreformerna tydligt.

Det blåser dock upp en mediestorm mot Fobalt, som gör att förslaget inte är politiskt genomförbart. FoB 85 blir därför en traditionell räkning, med undantag för att sysselsättningsuppgifterna hämtas från ett nyinrättat register, ÅRSYS (se sidan 422). Till omfång och innehåll är räkningen ungefär jämförbar med FoB 80.

Optisk läsning användes redan vid FoB 80, men då endast för uppgifter som fyllts i av de kommunala granskningsorganen. Nu används tekniken också för vissa uppgifter som fylls i direkt av uppgiftslämnarna.

Även om det inte blir någon alternativ folkräkning framförs kritik i pressen mot FoB:en. Ett par ”kulturpersonligheter” uppmanar till och med till bojkott. Eftersom de är litet sent ute, när över 95 procent av svenskarna redan skickat in sin blankett, får detta ingen större betydelse för själva räkningen.

FoB 90

Det blir en FoB också år 1990. Omfattningen är på samma nivå som de tidigare räkningarna, men en större andel uppgifter tas från register. Liksom 1985 övervakar en särskild FoB-kommission SCB:s arbete.

Bearbetningen är mer decentraliserad än tidigare. I kommunerna finns FoB-kontor som inte bara skall granska uppgifterna utan även göra dataregistrering och rättning. För detta arbete finns ute i landet 500 persondatorer, med direktkoppling till SCB:s stordator.

Trots statsmakternas och SCB:s försök att avdramatisera folk- och bostadsräkningen drabbas den av oönskad uppmärksamhet i media. Det mest spektakulära exemplet är när en programledare bränner upp FoB-blanketten i direktsändning i TV. För första gången blir det ett väsentligt bortfall i en folk- och bostadsräkning, 2,5 procent.

Snabbare resultat

Efter hand förkortas framställningstiderna väsentligt. Vid SCB:s första FoB, 1965, tar det fyra och ett halvt år innan den sista rapporten publiceras. Vid FoB 90 tar det drygt två år. Det är dock betydligt mer text i den tidigare rapporteringen.

Information av hur olika slags hushåll bor enligt FoB 90.

	Antal i 1 000-tal			
	Hushåll i småhus	%	Hushåll i flerbostadshus	%
Barnhushåll	636	69,3	282	30,7
Ungdomshushåll	44	17,6	208	82,4
Yngre medelålders hushåll	646	49,0	674	51,0
Äldre medelålders hushåll	696	60,5	455	39,5
Äldrehushåll	475	42,9	631	57,1
Invandrarhushåll	200	40,0	299	60,0
Samtliga hushåll	1 861	48,6	1 969	51,4

Kontrollundersökningar i anslutning till folkräkningarna
Vid folkräkningarna under första hälften av 1900-talet ses i princip de redovisade resultaten som fria från fel, även om det förekommer viss redovisning av skillnader mellan den löpande befolkningsstatistiken och folkräkningarna.

Först i och med 1960 års folkräkning tas ett samlat grepp om kvalitetsfrågorna. Då görs en särskild kontrollundersökning för att uppskatta fel i olika uppgifter och kartlägga felkällor för att förbättra framtida räkningar.

Den mest ambitiösa kontrollen, som består av sex olika delar med bl.a. jämförelser med Arbetskraftsundersökningen och Bostads- och hyresundersökningen samt kodningsstudier, görs i samband med FoB 70. Även vid de följande räkningarna görs evalveringsstudier av t. ex. sysselsättningsdata, bostadsdata och kodning.

Sveriges sista folk- och bostadsräkning
FoB 90-kommissionen föreslår i sin slutrapport att en traditionell FoB inte bör göras före år 2000. Man tar inte ställning till frågan om en eventuell registerbaserad FoB.

Remissbehandlingen av kommissionens förslag visar på ett stort behov av hushållsstatistik. Regeringen ger därför SCB, Centralnämnden för fastighetsdata och Riksskatteverket i uppgift att utreda möjligheterna att producera hushålls- och bostadsstatistik med hjälp av ett framtida lägenhetsregister. Utifrån detta förslag beslutar riksdagen 1995 om en registerbaserad folk- och bostadsräkning år 2000.

Varför ett lägenhetsregister?
Den svenska befolkningsstatistiken har varit baserad på registerdata sedan 1749, och efter tillkomsten av den moderna folkbokföringen har det i princip varit möjligt att genomföra en registerbaserad folkräkning varje år.

I folkbokföringen finns emellertid inga hushållsuppgifter. Eftersom varje svensk är folkbokförd på en fastighet, och det kan finnas åtskilliga lägenheter i en fastighet, går det inte att få fram hushållsuppgifter genom folkbokföringen.

För hushållsstatistik måste man alltså fråga direkt efter hushållsdata eller skapa ett särskilt register, ett lägenhetsregister. I det senare fallet måste också lagstiftningen ändras, så att folkbokföring sker på lägenhet istället för på fastighet.

Utvecklingsarbetet mot en registerbaserad räkning stöter dock på problem, bl.a. med folkbokföringen på lägenhet, och försenas. Regeringen ger därför SCB i uppdrag att ta fram ett alternativ för år 2000. SCB finner att det är möjligt att utnyttja 1990 års register och genomföra en kompletterande uppgiftsinsamling. Kostnaden skulle dock bli mycket hög, 230 miljoner kronor, varför riksdagen beslutar att ställa in folk- och bostadsräkningen år 2000 och istället sikta på en registerbaserad räkning år 2004 eller 2005.

Det visar sig dock inte möjligt att finna en politisk majoritet för en sådan lösning, vilket leder till ytterligare förseningar. SCB ger dock inte upp utan byter strategi: man slutar att använda begreppet folk- och bostadsräkningar och talar istället om hushållsstatistik. Detta är helt logiskt, eftersom det med en registerlösning är möjligt att ta fram löpande hushållsstatistik.

Utredningen ”Förbättrad hushålls- och bostadsstatistik i stället för FoB” som SCB, Lantmäteriverket och Riksskatteverket presenterar 2001 kommer efter många politiska turer att ligga till grund för den framtida hushålls- och bostadsstatistiken. År 2006 fattar riksdagen beslut om ett nytt lägenhetsregister med 156 röster för, 129 mot och två som avstår.

Äntligen! Lantmäteriet och Skatteverket – som har hunnit få nya namn sedan arbetet började – informerar tillsammans med SCB hösten 2007 om det nya lägenhetsregistret.

Det nya registret gör det möjligt att ta fram hushållsdata från och med år 2011. I tjugo år har Sverige alltså saknat statistik på ett område som varit högt prioriterat både på riksplanet och av kommunerna och där det finns bestämda FN-rekommendationer.

FoB 90 blev således den sista svenska folk- och bostadsräkningen, men förhoppningsvis skall den nya hushålls- och bostadsstatistiken ge ett bättre beslutsunderlag än de gamla räkningarna.

Statistik om individers och hushålls ekonomi

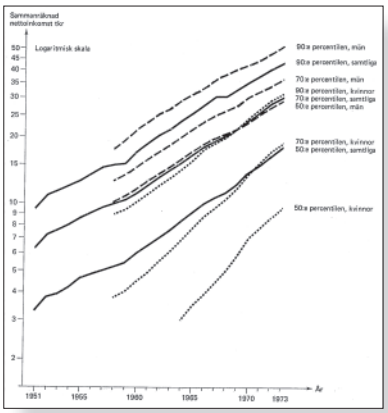
Folk- och bostadsräkningarna ger, särskilt i äldre tider, vissa ekonomiska uppgifter om individer och hushåll. På motsvarande vis ger också Undersökningen om levnadsförhållanden, ULF, ekonomiska uppgifter. Det finns dock undersökningar som direkt och varje år följer den ekonomiska utvecklingen. SCB har t.ex. ända sedan 1917 utnyttjat taxeringsmaterial för sådan statistik. Under senare delen av 1900-talet kompletteras denna datakälla med uppgifter som samlas in direkt från hushåll och individer. I flera fall ses dessa statistikgrenar också som konjunkturindikatorer.

Inkomst, förmögenhet och skatter

SCB har framställt statistik baserat på taxeringsuppgifter ända sedan 1910-talet. I samband med att taxeringsväsendet går över till ADB år 1967 skapas helt nya förutsättningar för statistiken om inkomst och förmögenhet. Statistiken är från och med 1968 totalräknade, även om vissa bakgrundsvariabler i början endast baseras på urval.

Taxeringsmaterialet är visserligen heltäckande, men medför vissa problem ur statistisk synvinkel. Den relativt höga gränsen för förmögenhetsskatt utgör t.ex. en begränsning för förmögenhetsstatistiken. Ändringar i skattereglerna, t.ex. skattereformen 1990/91, medför också större eller mindre brott i tidsserierna.

Statistiken publiceras för åren 1967–1973 i årspublikationen Inkomst och förmögenhet. Sättet att publicera har ändrats flera gånger därefter och sedan 2004 ges någon årspublikation inte längre ut. 1974 genomförs en omläggning av inkomst- och förmögenhetsstatistiken, som innebär att den totalräknade statistiken kompletteras med en urvalsundersökning.

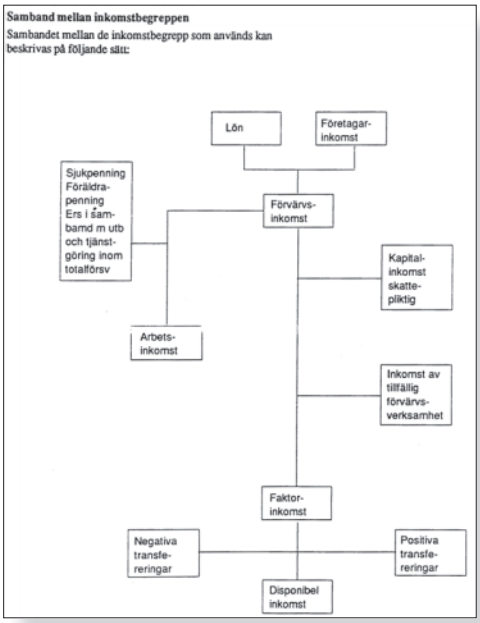
De glada 50- och 60-talen. Inkomsten ökar för alla grupper, men mest för kvinnor. Diagrammet är logaritmiskt, vilket innebär att de nästan raka linjerna motsvarar en konstant inkomstökningstakt.

Sedan 1999 presenteras årliga förmögenhetsdata i Förmögenhetsstatistik, som är totalräknad för individer men urvalsbaserad för hushåll. I och med att förmögenhetsskatten slopas från och med inkomståret 2008 måste en eventuell fortsättning baseras på en annan datakälla.

Hushållens ekonomi

Undersökningen av hushållens inkomster baseras på en internationell undersökning som genomförs år 1972. Den löpande svenska undersökningen, HINK, har dock ett större urval, inledningsvis 10 000 hushåll, färre variabler samt förstärks vart tredje år med ett urval av ”förmögna hushåll”. Resultaten presenteras i Statistiska Meddelanden som Inkomstfördelningsundersökningen. Undersökningen 1999 byter namn till Hushållens ekonomi, HEK.

Undersökningen kombinerar registerdata, t.ex. taxeringsdata, med uppgifter som samlas in via en enkät till hushållen. I enkäten ställs frågor om exempelvis hushållets storlek och sammansättning, utbildning och yrke.

Sambanden mellan olika slag av inkomster förklaras i ***Inkomstfördelnings-undersökningen 1988****.*

FASIT
Data från HEK och andra källor förs av SCB samman i mikrosimuleringsmodellen FASIT, vars första version kom redan 1988. Den innehåller dels en databas över inkomster, transfereringar, avgifter, förmögenhet, sysselsättning m.m., dels ett simuleringsverktyg där användaren kan studera effekter av ändringar i skatter, bidrag etc. Användare är bl.a. Regeringskansliet, Riksdagen och Konjunkturinstitutet.

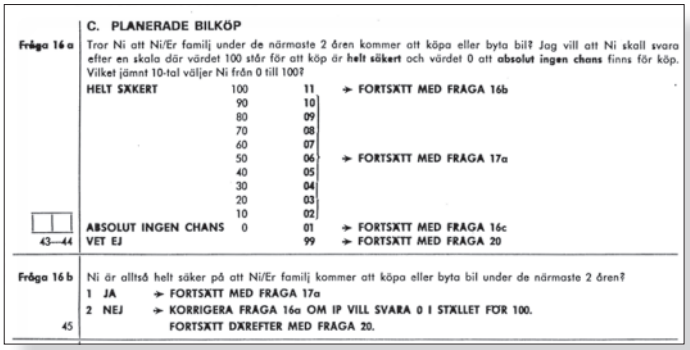
Från och med undersökningsåret 2000 samordnas urvalet med SCB:s longitudinella databas (LINDA). Till skillnad mot tidigare görs insamlingen av uppgifter nu direkt från hushållen med telefonintervju.

Hushållens inköpsplaner
1963 börjar SCB en försöksverksamhet med kvartalsvisa mätningar av hushållens inköpsplaner. Syftet är i första hand att ge underlag till Konjunkturinstitutets prognosarbete. Inspirationen kommer, liksom i flera andra fall, från en liknande undersökning i USA.

Från och med budgetåret 1973/74 får SCB anslag för att göra fyra mätningar per år. Undersökningen görs som ett rullande panelurval om 10 000 personer, där en femtedel byts ut varje undersökningsomgång. Urvalet görs från RTB, men frågorna avser hela hushållet.

I undersökningen, som görs per telefon, ställs dels frågor om innehav av varor som bil, TV m.m., dels om eventuella planer på att köpa sådana varor inom den närmaste tiden. Dessutom ställs frågor om semesterresor och planerade semesterresor samt om förväntningar på den egna ekonomin och samhällsekonomins utveckling

I HIP är SCB verkligen envist ”Ni är alltså helt säker ….”. Del av 1974 års intervjuformulär.

C. PLANERADE BILKÖP

Fråga 16 a — Tror Ni att Ni/Er familj under de närmaste 2 åren kommer att köpa eller byta bil? Jag vill att Ni skall svara efter en skala där värdet 100 står för att köp är **helt säkert** och värdet 0 att **absolut ingen chans** finns för köp. Vilket jämnt 10-tal väljer Ni från 0 till 100?

HELT SÄKERT	100	11	→ FORTSÄTT MED FRÅGA 16b
	90	10	
	80	09	
	70	08	
	60	07	
	50	06	→ FORTSÄTT MED FRÅGA 17a
	40	05	
	30	04	
	20	03	
	10	02	
ABSOLUT INGEN CHANS	0	01	→ FORTSÄTT MED FRÅGA 16c
43—44 VET EJ		99	→ FORTSÄTT MED FRÅGA 20

Fråga 16 b — Ni är alltså helt säker på att Ni/Er familj kommer att köpa eller byta bil under de närmaste 2 åren?
1 JA → FORTSÄTT MED FRÅGA 17a
2 NEJ → KORRIGERA FRÅGA 16a OM IP VILL SVARA 0 I STÄLLET FÖR 100. FORTSÄTT DÄREFTER MED FRÅGA 20.
45

Från och med juli 1979 tar Konjunkturinstitutet över ansvaret för Hushållens inköpsplaner. Samtidigt skärs urvalet ned till 6 600 hushåll och antalet variabler minskas. SCB fortsätter att göra undersökningen på uppdrag till början av 2000-talet.

Hushållens utgifter
År 1985 genomför SCB den första undersökningen med namnet Hushållets utgifter, HUT. Föregångare till denna undersökning finns i de hushållsbudgetundersökningar som har gjorts åren 1958, 1969 och 1978. Dessa undersökning har liknande innehåll och uppläggning men är något mer detaljerade.

Liksom för HIP drar man i HUT ett urval om individer, som 1985 omfattar drygt 6 000 personer, men ställer frågorna om hela hushållet. Undersökningen är relativt komplicerad och består av tre faser:

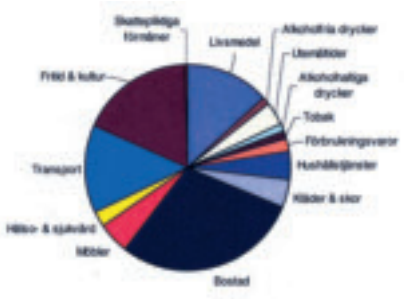
1. *Inledningsintervju*
2. *Bokföring*
3. *Årsenkät*

Vid den inledande intervjun ställs bl.a. frågor om hushållets sammansättning. I bokföringsfasen skall de utvalda hushållen sedan föra kassabok under fyra veckor, en period som senare halveras. Bokföringen skall avse varor som köps ofta, medan sällanköpsvaror och utgifter som hyra, försäkringar etc. täcks av årsenkäten. Vissa uppgifter tas senare från befintliga register.

HUT är en omfattande undersökning och trots stora insatser för att minska bortfallet är det stort. Omkring år 2000 ligger det varje år mycket nära 50 procent, men har senare minskat något.

Under perioden 1995–2001 kallas undersökningen Utgiftsbarometern, har ett mindre urval och görs inte alla år. Från och med 2003 har HUT gjorts varje år och urvalet har åter ökats så att det år 2007 uppgår till 4 000 personer.

Hushållens utgifter presenterar uppgifter för olika slags hushåll, t.ex. efter hushållets storlek, hushållets socioekonomiska grupp och efter utbildning.

Bostad är den största utgiftsposten och tar nästan 30 procent av utgifterna. Livsmedel kommer först på fjärde plats.

Hushållens livsmedelsutgifter
HUT ger inte lika detaljerade uppgifter om utgifterna för livsmedel som de tidigare undersökningarna. Därför görs vissa år en särskild undersökning av hushållens livsmedelsutgifter. Den första görs år 1989 och visar bl.a. att den genomsnittliga konsumtionen per person och år är 68 kilo potatis, 55 kilo kött och 88 kilo frukt och bär.

Statistik om levnadsförhållanden

De första ansatserna till statistik om svenskarnas levnadsförhållanden kommer på 1890-talet när Kommerskollegium börjar producera vad som först kallas arbetsstatistik. Även när Socialstyrelsen bildas och får ansvar för statistiken ligger fokus på arbetsförhållanden, bostadsförhållanden och inte minst levnadskostnader.

Under första hälften av 1900-talet utvecklas denna statistik, men fokus är fortfarande på fysiska och ekonomiska förhållanden. När t.ex. Socialstyrelsen 1952 får i uppdrag att undersöka ”levnadsvillkor och hushållsvanor” så avses med detta helt enkelt en hushållsbudgetundersökning.

Begreppet levnadsnivå

En första grund för mätning av levnadsnivå läggs av en kommitté sammankallad av FN. Den publicerar i början av 1950-talet rapporten The Measurement of International Differences and Changes in Levels of Living. I den förordas en komponentansats för att mäta ”levnadsnivå”, ett begrepp som man föredrar före levnadsstandard. Man listar tolv komponenter, och anger möjliga indikatorer för de sju första.

1. *Hälsa, inklusive demografiska förhållanden*
2. *Födo- och näringsförhållande*
3. *Uppfostran, inklusive läskunnighet och yrkeskunskaper*
4. *Arbetsförhållanden*
5. *Sysselsättningsförhållanden*
6. *Sammanlagd konsumtion och sparande*
7. *Kommunikationer, inklusive vägar, järnvägar och andra transportmedel*
8. *Bostadsförhållanden, inklusive hushållsredskap*
9. *Kläder och skodon*
10. *Fritid och nöjen*
11. *Social säkerhet*
12. *Mänskliga rättigheter*

En av de sex medlemmarna i kommittén är svensken Erland von Hofsten, andre man från vänster.

De första levnadsnivåundersökningarna

Den låginkomstutredning som arbetar under slutet av 1960-talet, men som aldrig tillåts komma med något slutbetänkande, initierar en särskild Levnadsnivåundersökning. Undersökningen genomförs 1968 under ledning av professor Sten Johansson, som definierar levnadsnivå som ”förfogande över resurser i pengar, ägodelar, kunskaper, psykisk och fysisk energi, sociala relationer, säkerhet m.m. med vars hjälp individen kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor”. Levnadsnivån mäts sedan med hjälp av ett antal indikatorer.

SCB arbetar tidigt på att få riksdagens uppdrag att göra löpande statistik över levnadsförhållanden, och bildar 1972 en arbetsgrupp som bl.a. genomför en pilotundersökning. Arbetet är framgångsrikt och 1974 får SCB riksdagens uppdrag att ta fram en löpande levnadsnivåstatistik. Samma år får för övrigt Institutet för social forskning och Sten Johansson ett uppdrag att upprepa Levnadsnivåundersökningen.

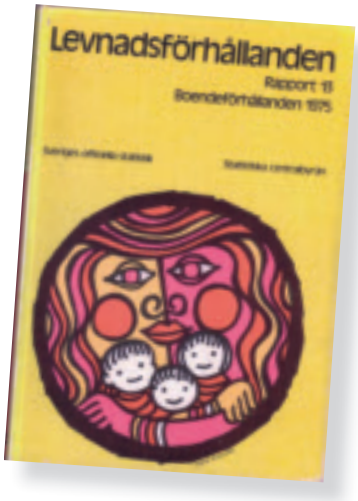
Den undersökning av levnadsförhållandena, ULF, som SCB påbörjar hösten 1974 omfattar 5 000 besöksintervjuer medan den första kompletta undersökningen år 1975 omfattar 14 000 intervjuer. Intervjuerna tar i genomsnitt drygt en timme.

ULF täcker fler områden och förändras

ULF byggs ut att omfatta allt fler variabler. Vid starten hösten 1974 ingår välfärdskomponenterna hälsa, ekonomi, sysselsättning och arbetsmiljö, utbildning samt boende. 1976 tillkommer fritid och sociala relationer, och år 1978 läggs politiska resurser, trygghet och transporter till.

Urvalsstorleken i ULF minskar däremot och ligger i regel mellan 6 000 och 9 000 personer per år. Under de drygt trettio år som undersökningen funnits ökar bortfallet från knappt 15 till närmare 25 procent. En annan förändring är att en allt större andel av intervjuerna görs per telefon.

Från och med 1979 använder ULF en ansats där vissa basindikatorer samlas in varje år, medan fyra olika fördjupningsmoduler roterar under en åttaårscykel. De fyra modulerna är Arbetslivet, Fysisk miljö, Hälsa och omsorg samt Sociala relationer. Vart åttonde år kan alltså respektive område beskrivas i specialrapporter. Modulansatsen kombineras 1986 med en panelansats, där ca 4 000 personer återkommer vart åttonde år.

*I **Boendeförhållanden 1975** kan man t.ex. läsa att 23 procent av svenskarna har vad man kallar ”hög utrymmesstandard”. Det är nästan en fördubbling sedan slutet av 1960-talet, då för övrigt Låginkomstutredningen kallade samma sak för ”överkonsumtion av bostadsutrymme”.*

På grund av denna moduluppläggning och möjligheterna att göra historiska jämförelser blir publiceringen från ULF något annorlunda än annan SCB-publicering. Rapporter för enskilda år blandas med tematiska rapporter

ULF har utvecklats till att bli en av SCB:s största undersökningar och har sedan starten kostat över 500 miljoner kronor. Dess ambitionsnivå är ovanlig även ur ett internationellt perspektiv. Andra nationella undersökningar har varit betydligt mindre till både variabelinnehåll och antal intervjuer. De har inte heller varit så långvariga som ULF.

En panelansats innebär att utvalda personer ingår i undersökningen flera gånger. Det kan t.ex. röra sig om flera månader i rad eller, som för ULF, att man återkommer efter en längre period. Panelurval ger bl.a. bättre uppskattningar av förändringar över tiden.

En EU-anpassad undersökning

I början av 2000-talet lanseras inom EU undersökningen EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions) som från och med 2004 regleras av en förordning. Undersökningen täcker till stor del samma områden som ULF och beräknas kosta mellan fem och tio miljoner kronor om den skulle genomföras som en fristående undersökning. Mot den bakgrunden bestämmer SCB att en samordning skall göras, så att EU-SILC blir en del av en ny ULF.

Övergången till en EU-anpassad ULF medför vissa förändringar i variabelinnehållet. Alla intervjuer görs numera per telefon.

ULF omfattar i sitt nya skick 17 000 intervjuer per år. Den är upplagd som en förstärkt panelundersökning med både de gamla ULF-panelerna och de nya

EU-SILC-panelerna. Varje person i ULF-panelen intervjuas vart åttonde år och personerna i EU-SILC-panelerna fyra gånger med ett års mellanrum. Omläggningen av Undersökningen av levnadsförhållandena vållar en hel del diskussion, både inom och utom SCB.

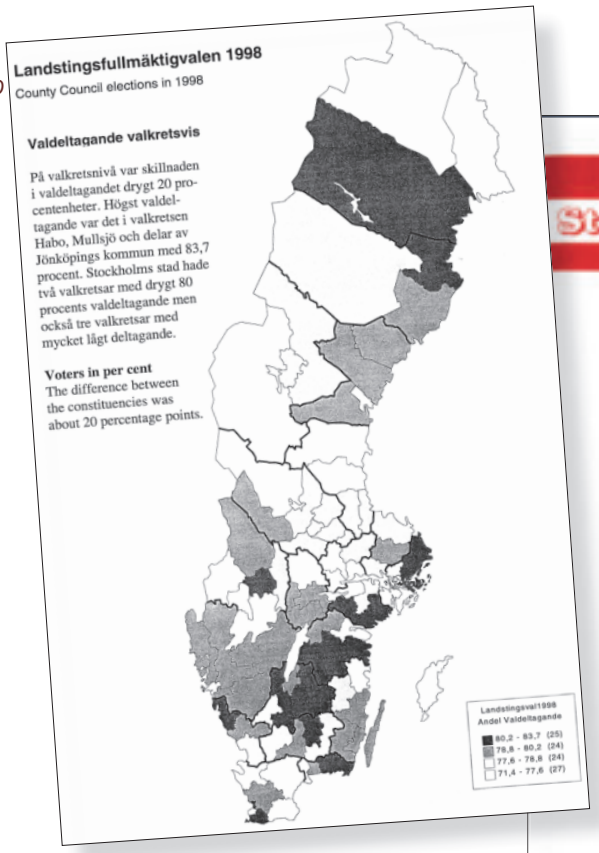
Statistik om val och partisympatier

SCB fortsätter att ge ut publikationerna *Riksdagsmannavalen* och *Kommunala valen* till och med 1968 utan några större ändringar. Från och med 1970 års val, då enkammarriksdag och gemensam valdag för riksdags- och kommunalval införs, ger SCB ut publikationen *Allmänna val*. Valstatistiken består dels av redovisning av valresultatet, dels av olika specialundersökningar.

1972 börjar SCB att göra en helt ny statistik, nämligen över partisympatier. Denna blir snabbt en av SCB:s mest uppmärksammade undersökningar.

Statistik över valresultat

Resultaten av riksdags-, landstings- och kommunfullmäktigeval presenteras ned till valkretsnivå, vilket gör publikationerna mycket omfångsrika. Länge redovisas valresultaten i tabeller med några få diagram och utan kommentarer. På 90-talet tillkommer dels kartor som visar den geografiska fördelningen av rösterna, dels kortfattade kommentarer.

Valdeltagande vid landstigsvalen 1998. En av nio kartor i Allmänna valen 1998 Del 2.

Även val till kyrkofullmäktige ingår i valstatistiken. Det sista kyrkofullmäktigeval som speglas i officiell statistik är 1997 års val.

Valdeltagande och valda

SCB har länge gjort statistik över valdeltagandet i riksdagsvalen och ända från början av 1900-talet presenterat vissa uppgifter om de röstandes sociala sammansättning Från och med 1976 redovisas också utländska medborgares röstande vid kommunalvalen.

Statistiken över valdeltagande baseras direkt på röstlängderna, som bl.a. innehåller yrkesuppgifter. Dessa uppgifter kodas för ett urval, men detta är dyrt och kvaliteten för vissa uppgifter är relativt låg. Det beror dels på att yrkesuppgifterna i röstlängderna ofta är knapphändiga eller föråldrade, dels på kodningssvårigheter.

Vid 1964 års val byter SCB datakälla för yrkesuppgifterna och börjar använda den nya arbetskraftsundersökningen, AKU. Genom att utnyttja ett antal intervjuomgångar runt valdagen erhålls ett urval om nästan 15 000 röstberättigade. Uppgifterna om yrke och näringsgren från AKU kan sedan kopplas samman med uppgifter från röstlängden.

SCB fortsätter att använda och utveckla denna modell. Vid 2006 års val kompletteras AKU med särskilda urval av grupper som inte täcks av AKU; personer över 75 år, röstberättigade utländska medborgare och röstberättigade utlandssvenskar. Också totalräknade register som t.ex. RTB och Utbildningsregistret används för att komplettera de uppgifter som hämtas från röstlängderna.

SCB har länge publicerat statistik över de valda till riksdagen, med uppgifter om parti och ålder, kön och yrke. Från och med 1982 finns även uppgifter om nominerade vid val till riksdag, landsting och kommunfullmäktige.

Tablå 3. Valdeltagande i riksdagsvalet 1994–2002. Efter fackföreningstillhörighet, 18–64 år. Procent

	1994	1998	2002
LO	85	80*	79
TCO	94	91*	91
SACO	97	95*	97*

* Signifikant förändring jämfört med föregående val

Medlemskap i fackförening är en av de bakgrundsvariabler som Valdeltagandestatistiken hämtar från AKU. Från ***Allmänna valen 2002, del 4.***

Sedan 2003 gör SCB på uppdrag en undersökning av förtroendevalda i kommuner och landsting.

Särskilda valundersökningar

De valundersökningar som SCB sedan 50-talet genomför i samarbete med Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg, fortsätter att genomföras vid alla val, inklusive folkomröstningar. Från och med 1995 täcks också valen till Europaparlamentet.

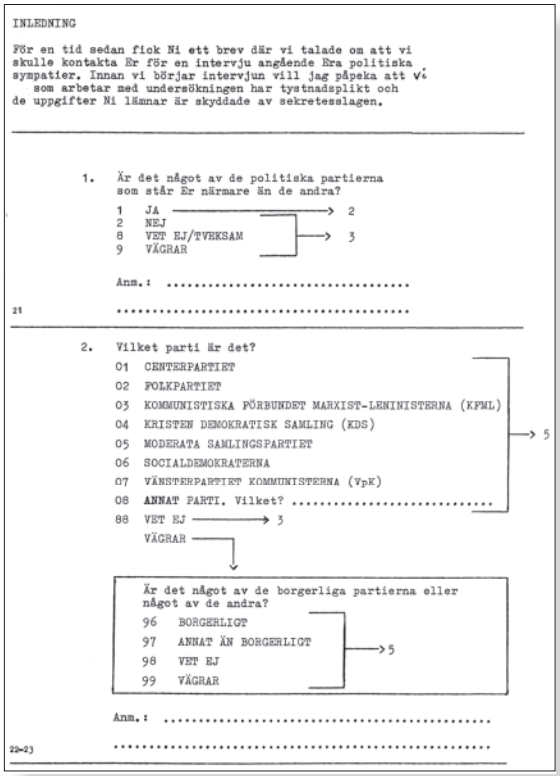
Valundersökningen är en urvalsundersökning som genomförs före och efter ett val. Urvalsstorleken är mellan 3 000 och 4 000 personer. De flesta intervjuer genomförs vid hembesök. Valundersökningarna ger information bl.a. om partibyten, om skäl för att välja ett visst parti och om när väljarna bestämmer sig.

Valundersökningarna publiceras med mer analyserande text än vad som är vanligt för den officiella statistiken, vilket huvudrubrikerna i redogörelsen för 2006 års valundersökning ger en viss uppfattning om:

Varför vann Alliansen?
Väljarrörlighet
Väljarna vittnar
Partiledarna som dragplåster eller sänken
Högervind hjälpte Alliansen
Personröstning
Partiernas framgångar och motgångar i olika befolkningsgrupper

SCB:s näst äldsta statistikområde
Sedan ansvaret för jordbruksstatistiken flyttats från SCB skulle valstatistiken kunna sägas vara SCB:s näst äldsta statistik, efter befolkningsstatistiken. Den är tidig med att utnyttja urvalsmetodik och att kombinera olika statistikkällor. Under det senaste årtiondet har det skett en utveckling mot fler undersökningar och mer analys. I många stycken, t.ex. de långa tidsserierna och användningen av registerdata, är den internationellt unik.

Frågeformuläret till PSU är ganska enkelt. Här är första sidan vid 1972 års undersökning.

INLEDNING

För en tid sedan fick Ni ett brev där vi talade om att vi skulle kontakta Er för en intervju angående Era politiska sympatier. Innan vi börjar intervjun vill jag påpeka att vi som arbetar med undersökningen har tystnadsplikt och de uppgifter Ni lämnar är skyddade av sekretesslagen.

1. Är det något av de politiska partierna som står Er närmare än de andra?
1 JA → 2
2 NEJ
8 VET EJ/TVEKSAM → 3
9 VÄGRAR
Anm.: .....
21 .....

2. Vilket parti är det?
01 CENTERPARTIET
02 FOLKPARTIET
03 KOMMUNISTISKA FÖRBUNDET MARXIST-LENINISTERNA (KFML)
04 KRISTEN DEMOKRATISK SAMLING (KDS)
05 MODERATA SAMLINGSPARTIET
06 SOCIALDEMOKRATERNA
07 VÄNSTERPARTIET KOMMUNISTERNA (VpK)
08 ANNAT PARTI. Vilket? .....
88 VET EJ → 3
VÄGRAR →
→ 5

Är det något av de borgerliga partierna eller något av de andra?
96 BORGERLIGT
97 ANNAT ÄN BORGERLIGT → 5
98 VET EJ
99 VÄGRAR

Anm.: .....
22-23 .....

Partisympatiundersökningarna
Den första svenska väljarundersökningen inför ett val görs av Gallup 1944. Därefter är opinionsmätningar som görs av kommersiella aktörer ett stående inslag i det politiska livet.

I samband med riksdagsvalet 1968 diskuteras behovet av en oberoende undersökning som skall göras flera gånger per år med vetenskapliga metoder. SCB får anslagsmedel först för att utveckla en sådan undersökning och senare för att genomföra tre partisympatiundersökningar, PSU. Dessa genomförs i november 1972, samt februari och maj 1973. PSU görs därefter två gånger per år, i maj och november, med en extra undersökning vissa valår.

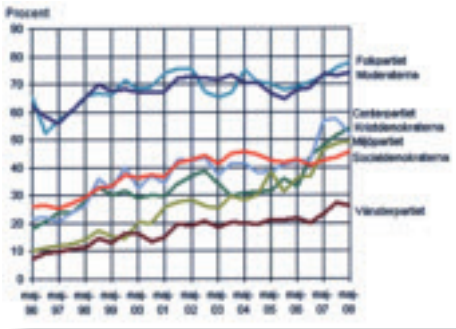
För att möjliggöra redovisning av partisympatier för olika väljargrupper, t.ex. efter kön, ålder och geografisk region, använder PSU redan från början ett stort urval, ca 9 000 individer. Resultaten redovisas i Statistiska meddelanden.

Med sitt stora urval är PSU en relativt dyr undersökning. Den är dessutom en ovanlig officiell statistik genom att flera privata bolag genomför liknande undersökningar. I besparingstider för därför SCB vid flera tillfällen upp PSU på listan av de undersökningar som kan dras in. Riksdagsledamöterna är dock ovilliga att följa sådana förslag med undantag för budgetåren 1981/82 till 1983/84, då inga partisympatiundersökningar görs av SCB.

Partisympatiundersökningen behåller de grunddrag som den får vid starten. År 2008 är stickprovsstorleken praktiskt taget densamma och även sättet som urvalet dras på, med en förnyelse av en tredjedel av urvalet varje undersökningsomgång. Det fortsätter också att vara en telefonintervju.

Så småningom utvidgas PSU till att mäta även andra politiska opinioner än partsympatier. Sedan maj 1992 ställs frågor om inställningen till EU och sedan november 1997 ställs frågor om inställningen till den gemensamma valutan.

Till skillnad från de flesta kommersiella institut som gör liknande undersökningar använder sig PSU av ett urval av individer, inte av telefonnummer. Detta, tillsammans med det stora urvalet och det faktum att alla uppgifter om undersökningsmetodiken redovisas öppet, gör att PSU intar en särställning bland de politiska opinionsundersökningarna.

EU-sympatier efter partisympati 1996–2008. Siffror från PSU på SCB:s webbplats.

Socialvårds- och socialtjänststatistik

Det politiska intresset för sociala frågor och den politiska viljan att inrätta ett bra socialt skyddsnät växer under den tid som SCB har ansvar för det som inledningsvis heter socialvårdsstatistik. Detta statistikområde kommer därför att utvidgas i takt med att ny lagstiftning tillkommer och efter ca tjugo år byter det namn till socialtjänststatistik. Området täcks också av ULF.

Utredning och utvidgning

1964 tillsätter SCB en utredning om socialvårdsstatistiken, med representanter för både användare och uppgiftslämnare. Den kommer under de närmaste sex åren med flera delförslag på förbättrad statistik, samtidigt som även andra initiativ till utökningar tas. 1964 tillkommer t.ex. statistik över bidragsförskott på initiativ av Riksdagens revisorer.

Utökningen av socialvårdsstatistiken speglas ganska väl i omfattningen av årsboken *Socialvården*. 1964 har den 108 sidor, 1970 200 sidor och 1981, bokens

sista år, 282 sidor. Dispositionen av Socialvården, som är oförändrad mellan 1970 och 1981, speglar också omfattningen av statistiken:

1 Barnavård
2 Barnavårdande institutioner
3 Ungdomsvårdsskolor
4 Nykterhetsvård
5 Socialhjälp
6 Social hemhjälp
7 Ålderdomshem
8 Socialutgifter

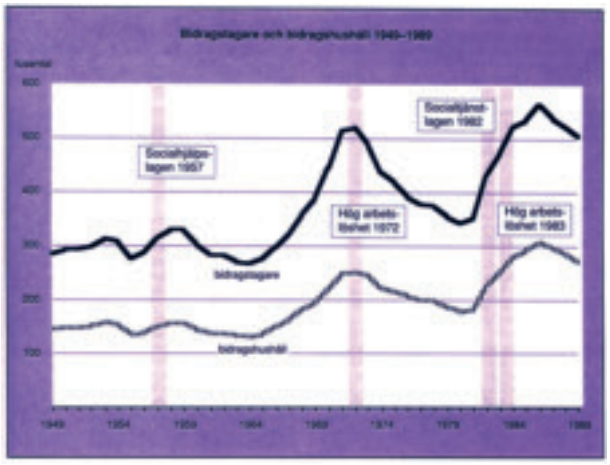
Inom de olika områdena sker utökningar, t.ex. då statistiken över fosterbarn 1969 kompletteras med statistik över adoptivbarn. Efter vissa förseningar ”på grund av datatekniska svårigheter” kan man 1972 publicera statistik över barnstugor, dvs. daghem och lekskolor. 1974 tillkommer statistik om färdtjänst.

Socialhjälpsstatistiken har, liksom dess föregångare fattigvårdsstatistiken, i mycket ett myndighetsperspektiv. I och med att SCB tar över statistiken sker en viss förskjutning. Genom att rapporteringen där så är möjligt läggs om till att omfatta blanketter för enskilda personer, kan man via personnumren följa en individ över tiden. På så vis kan statistiken t.ex. visa hur många socialbidragstagare som får bidrag ett enda år eller en följd av år.

1969/70 är fortfarande lekskola den dominerande formen av barnstuga. Tio år senare finns vare sig lekskolor eller begreppet barnstuga kvar. Däremot ungefär 8 000 förskolor och fritidshem.

Tabell J 10 Barnstugor 1969/70 efter antal dagars öppethållande per år
Children's day-homes 1969/70 by the number of days they are open a year

Typ av barnstuga	Öppethållande (dagar per år)						
	—150	151—180	181—200	201—250	251—300	301—	Summa
Daghem	54	25	21	356	371	81	908
Fritidshem	29	12	64	159	46	1	311
Lekskolor	157	1 258	356	5	9	1	1 786
Gemensam barnstuge-avdelning	5	1	1	15	8	—	30

*I SCB:s samlingspublikation **Socialtjänststatistik 1982–1989** sammanfattas utvecklingen av socialbidragsmottagare under 40 år.*

Från socialvård till socialtjänst

1982 träder en ny socialtjänstlag i kraft. Den ersätter bl.a. socialhjälpslagen, barnomsorgslagen och olika förordningar om äldreomsorg. För SCB:s statistik innebär detta inga större förändringar, utom att årsboken Socialvården slutar att ges ut. De olika statistiska meddelandena byter dock efter hand namn, och i vissa fall också inriktning.

År 1992 publicerar SCB inom området Socialtjänst och socialförsäkring statistik över följande huvudområden:

– *Barnomsorg*
– *Faderskap och underhåll*
– *Färdtjänst*
– *Förskolor, fritidshem och familjedaghem*
– *Insatser för barn och unga*
– *Insatser för vuxna missbrukare*
– *Socialbidrag*
– *Social hemtjänst*
– *Socialutgifter och utgifternas finansiering*
– *Ålderdomshem, servicehus m.m.*

1993 tar Socialstyrelsen över ansvaret för Socialtjänststatistiken.

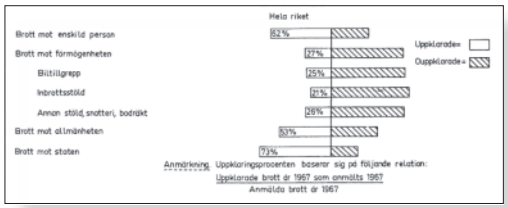
Rättsstatistik

Rättsstatistiken är inte något av SCB:s mest progressiva områden under första delen av 1900-talet. Detta är inte enbart SCB:s fel. Det tar t.ex. sex år för regeringen att besluta vad som skall göras när Kriminalstatistikkommittén 1954 kommit med sitt förslag. Och då blir det endast direktiv till mindre omläggningar och en ny, intern arbetsgrupp.

Nya förutsättningar för rättsstatistiken

1961 görs vissa ändringar i uppgiftsinsamlingen, vilket bl.a. möjliggör en bättre statistik över den grövre brottsligheten. Rättsstatistiken fortsätter att vara uppdelad i tre delar: processtatistik som beskriver domstolars och andra myndigheters arbete, brottsstatistik som belyser brott och straff samt polisstatistik som belyser polisens arbete. De två sistnämnda utgör kriminalstatistiken.

1964 får SCB medel för att genomföra ett gammalt förslag om en verkställighets- och återfallsstatistik inom ramen för kriminalstatistiken.

Uppklaringsprocent i olika typer av brott för år 1967.

I samband med att polisväsendet förstatligas 1965 läggs uppgiftsinsamlingen till polisstatistiken om. Tidigare har SCB fått årsuppgifter i form av tabeller, men nu får man individuella blanketter för varje enskilt brott, det första året mer än 300 000 blanketter. En konsekvens av omläggningen är att brott som anmälts före 1965 och men klarats upp senare aldrig kommer med i statistiken.

När rättsväsendet inför ett ADB-baserat informationssystem kan SCB få tillgång till data på ADB-medium. Införandet av Rättsväsendets informationssystem blir dock inte någon snabb och enkel procedur, utan medför tvärtom eftersläpningar i polisstatistiken. 1968 års material har stora kvalitetsbrister och 1969 års material är mer än ett år försenat. Inte förrän i mitten på 70-talet lyckas SCB hämta in förseningarna.

Den konkursstatistik som SCB publicerat på olika vis och med vissa uppehåll sedan 1908 läggs ned 1966. Anledningen är att den inte längre bedöms vara intressant som konjunkturindikator. Den återkommer dock 1982 som kvartalsstatistik. År 2008 är konkursstatistiken månatlig och tas fram på uppdrag av ITPS, Institutet för tillväxtpolitiska studier. Den baseras, precis som hundra år tidigare, på meddelanden i Post- och inrikes tidningar.

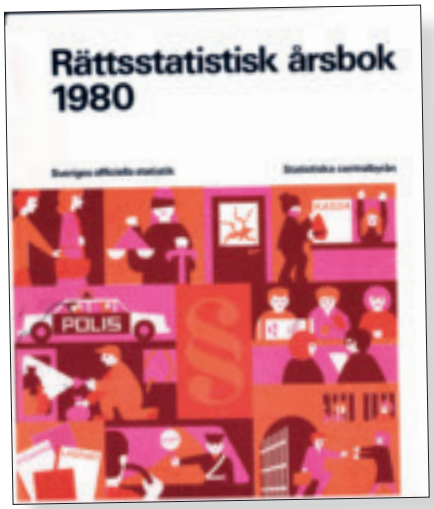
Ändrad publicering

1966 byter den årliga processstatistiken namn från *Domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhet* till det enklare namnet *Domstolarna*. Innehållet påverkas mycket litet, liksom de preliminära rapporter som lämnas direkt till Justitiedepartementet.

Nya brott ger ny statistik

Narkotikabrotten görs 1980 till föremål för en egen publikation, ***För narkotikabrott lagförda personer****. Den första utgåvan täcker åren 1975–1979 och publikationen blir sedan årlig.*

Också brotts- och polisstatistikens publicering ändras. Årspublikationen heter från och med 1967 *Kriminalstatistik* men ändringen är inte så stor eftersom den kommer ut i två delar: *Polisstatistik och Domstols- och åklagarstatistik*. Inte heller här sker någon större förändring av innehållet. *Brott som kommit till polisens kännedom* fortsätter att komma ut som månadsstatistik i Statistiska meddelanden, och där publiceras också en preliminär statistik över den grövre brottsligheten.

Det tidstypiska omslaget till ***Rättsstatistisk årsbok 1980****.*

År 1975 kommer *Rättsstatistisk årsbok* ut för första gången. Förutom att presentera statistik från årspublikationerna, har årsboken en hög ambition vad gäller bakgrundsinformation och presentation. Den innehåller också statistik från andra myndigheter, t.ex. om kriminalvård.

Specialpublikationer

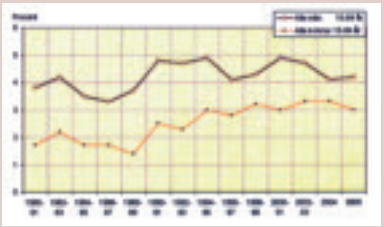
I början av 1980-talet begränsas den rutinmässiga publiceringen av rättsstatistiken för att skapa utrymme för specialpublikationer. Så minskas t.ex. omfånget av *Rättsstatistisk årsbok* och *Brott som kommit till polisens kännedom* övergår till att vara kvartalsstatistik. Istället startas serien Promemorior från RS. Den innehåller både ren statistik och mer analyserande inslag.

Två av de första promemoriorna i serien är *Brott och straff i Sverige*, som ger historisk statistik tillbaka till 1750, och *Kvinnors rätt och orätt*, som ”utförligt [beskriver] kvinnornas brottslighet i jämställdhetens tidevarv”. Denna serie fortsätter att publiceras så länge som SCB har ansvaret för rättsstatistiken, alltså till och med 1993.

*Brott och straff (och en möjlig orsaksvariabel) enligt **Brott och straff i Sverige** från 1983.*

Inga brottsoffer i brottsstatistiken
Den löpande rättsstatistiken belyser brott och brottslingar, inte brottsoffer. För statistik om brottsoffer finns, förutom vissa specialstudier, några frågor i Undersökningen on levnadsförhållanden, ULF.

Andelen personer som utsatts för våld under senaste året enligt ULF.

Utbildnings- och forskningsstatistik
SCB har redan före centraliseringen ansvaret för universitetsstatistiken och får i och med överflyttningen av skolstatistiken ett ansvar för all utbildningsstatistik i Sverige. Statistikområdet byggs gradvis ut, med bl.a. statistik över forskning och utveckling. I början på 1990-talet tar Skolverket och Högskoleverket över statistikansvaret inom sina respektive områden.

Grundskola och gymnasium
År 1970 omfattar statistiken om grundskolan egentligen bara uppgifter om antalet elever. Det finns dessutom för hela skolsystemet statistik över elevernas ålder.

Kvardröjande skolformer
Höstterminen 1969 är folkskolan under avveckling, men ännu går nästan 3 000 elever kvar i den gamla skolformen. Nästan 5 000 elever går i B-skola, alltså en skolform där två eller flera klasser undervisas i samma klassrum.

Statistiken över den icke-obligatoriska utbildningen är desto mer omfattande. Detta beror i hög grad på att den är så mångfacetterad; först från och med höstterminen 1971 slås skolformerna fackskola, gymnasium och yrkesskola ihop till gymnasieskolan.

SCB producerar alltså statistik inte bara om gymnasiet, utan också om t.ex. sjuksköterskeutbildning och lantbruks- och lanthushållsskolor. Statistik tas fram om både ansökningar och om studerande samt antalet ”avgångna elever med slutbetyg”. Skolstatistiken baseras på totalundersökningar, endera på uppgifter från skolorna eller på kopior av ansökningsblanketterna. SCB för också ett elevregister.

Statistiken över grundskola och gymnasium behåller sina grunddrag, men förändras samtidigt på många vis. Särskild statistik tas fram för t.ex. särskola och specialskola liksom för elever med hemspråksundervisning. Eftersom utvecklingen går mot att nästan alla fortsätter från grundskola till gymnasiet förskjuts intresset mot gymnasiestatistiken.

År 1988 börjar SCB publicera statistik om slutbetyg för grundskolan. Inledningsvis presenteras endast rikssiffror men när kommuner redovisas blir intresset större. På gymnasienivå har motsvarande uppgifter samlats in sedan 1970-talet, men även här redovisas länge endast rikssiffror.

Kostnaden per elev i grundskola respektive gymnasium 1994.

Utbildningskostnader

SCB producerar också statistik över utbildningskostnader. Fram till och med budgetåret 1991/92 består den endast av en sammanställning av statsbudgetens kostnader, men 1996 publiceras siffror för de olika skolformerna i Utbildningskostnader 1992–1995, en publikation som sedan blir årlig.

Elevpaneler och elevuppföljningar

Redan på 1960-talet SCB samlar in uppgifter om enskilda elevers vägar genom utbildningssystemet. 10 000 elever födda 1948 respektive 1953 följs från det att de lämnat årskurs 6. Undersökningarna görs i början i samarbete med Göteborgs universitet. Sedan 1980 har sex nya paneler med delvis ny uppläggning skapats, den senaste av 10 000 elever i årskurs tre år 2008.

Panelerna följs sedan de slutat grundskolan med hjälp av registerdata samt enkätundersökningar som görs av de pedagogiska institutioner som SCB samarbetar med. Innehållet i registeruppföljningarna avser betyg från årskurs 9, val av gymnasieutbildning, betyg från gymnasieskolan, eventuella högskolestudier och examen från universitet/högskola samt arbetsmarknadssituationen vid 25 års ålder. Variabelinnehållet i skolenkäterna varierar något mellan olika paneler.

Den fortsatta utbildningsgången för de elever som lämnade grundskolan vårterminen 1993. Andelen som läser på högskola är betydligt högre bland elever med tjänstemannabakgrund.

Hösten1968 gör SCB en uppföljning av dem som slutat fackskolan våren samma år. Sedan görs liknande uppföljningar för dem som slutat grundskolan eller den nya gymnasieskolan. De flesta görs ett år efter att eleverna slutat sin skolgång, men också uppföljningar efter upp till sju år genomförs. För gymnasieskolan går man över till tvåårsuppföljningar eftersom en så stor del av männen gör värnplikten ett år efter att de slutat gymnasiet.

Till Dig som slutade gymnasieskolan
läsåret 1976/1977

Förstasidan av blanketten för Gymnasieskoluppföljningen 1976/1977.

Uppföljningarna görs genom enkäter som sänds till ca 10 000 tidigare elever och belyser vad de eleverna ägnar sig åt under en given mätvecka: studier, förvärvsarbete etc.

År 1996 genomför SCB för första gången en undersökning som kallas Inträdet på arbetsmarknaden. Den vänder sig till dem som tre år tidigare slutat gymnasieskolan eller examinerats från högskolan och görs i fortsättningen vartannat år.

Lärarregistret

Efter ett planeringsarbete i samarbete med Skolöverstyrelsen inrättas år 1968 ett lärarregister vid SCB. Uppgifter om alla lärare, även vikarier, som är i tjänst hela eller delar av en viss vecka hösten 1968 samlas in via alla kommunala och andra skolor, både obligatoriska och den icke-obligatoriska skolan (grundskolor, gymnasier, folkhögskolor m.fl.) År 2008 finns registret kvar och ingår i Skolverkets nationella uppföljningssystem. Det har bytt namn till Registret över pedagogisk personal och görs av SCB på uppdrag. Registrets omfattning har också ändrats något.

Uppgifterna i registret omfattar, förutom identifikationsuppgifter och uppgifter om skolan, bl.a. befattning, utbildning, och tjänstgöringstidens omfattning.

Utbildningsstatistisk årsbok

År 1978 ger SCB för första gången ur ***Utbildningsstatistisk årsbok****. Den innehåller en sammanställning över statistik om all utbildning och är, trots att man i förordet ber om ursäkt för att den inte omfattar all utbildningsstatistik, mycket detaljerad.*

I början ges årsboken ut varje år, men från och med 1983/84 ungefär vart tredje år. Den kommer att innehålla alltmer av översikter och analyser och 1995 delas den i en textdel och en tabelldel. Dessa ges senare ut som skilda publikationer. SCB fortsätter att ge ut ***Utbildningsstatistisk årsbok*** *även sedan andra myndigheter fått ansvar för utbildningsstatistiken.*

Omslaget till Utbildningsstatistisk årsbok 1984 ger en symbolisk bild av strömmarna inom utbildningsväsendet och ut på arbetsmarknaden.

Vuxenutbildningen

Vuxenutbildningen är en mångfacetterad verksamhet som sträcker sig från arbetsmarknadsutbildning till studiecirklar. Det är också en omfattande verksamhet: omkring 1970 beräknas kostanden för vuxenutbildningen uppgå till ca 10 procent av totalkostnaderna för utbildning. Den har dock, till skillnad från ungdoms- och högskoleutbildningen, inte täckts av någon enhetlig statistik, även om det länge funnits statistik över t.ex. folkhögskolorna.

År 1968 börjar SCB en försöksverksamhet med statistik över vuxenutbildningen och 1972 kommer den första löpande statistiken. SCB gör sedan verksamhetsåret 1969/70 också statistik över studieförbundens verksamhet.

Statistiken över vuxenutbildningen täcker både den kommunala och den statliga utbildningen.

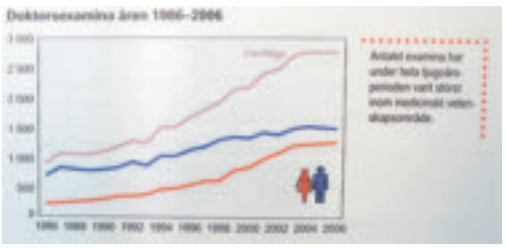
Folkhögskolor

År 1868 startar de tre första svenska folkhögskolorna. År 1960 får SCB ansvaret för folkhögskolestatistiken och har fortsatt att producera statistiken. Från och med början av 1990-talet görs den på uppdrag av Folkbildningsrådet. Statistiken avser antalet elever på olika slags kurser. År 2006 finns det 148 folkhögskolor i Sverige, de flesta drivna av folkrörelser. Statistiken visar bl.a. att nästan två tredjedelar av kursdeltagarna deltar i en kurs om högst 14 kursdagar.

Högskolor och universitet

Högskolestatistiken fortsätter på 1960-talet att spegla ansökningar och antagning till spärrade utbildningar respektive anmälningar till ospärrade utbildningar. Det finns också statistik över registrering/närvaro och studieresultat, för såväl grundutbildning som forskarutbildning.

Också högskolestatistiken måste naturligtvis statistiken anpassas till reformerna inom utbildningssektorn. År 1970 finns t.ex. studerande enligt både ny och äldre studieordning på grundnivån, och på forskarutbildningsnivå finns såväl licentiater som doktorander enligt ny och gammal ordning.

Antalet doktorsexamina 1986–2006 enligt ***Utbildningsstatistisk årsbok 2008****.*

Högskolestatistiken behåller, liksom skolstatistiken, sin grundstruktur, men även här belyses nya frågor som social och regional rekrytering. Högskolereformerna 1977och 1993 påverkar också statistiken.

År 1994 publicerar SCB följande Statistiska meddelanden om högskolan:
Grundutbildningen
– *Nybörjare och regional rekrytering*
– *Registrerade*
– *Examinerade*
– *Social bakgrund*
– *Forskarutbildning*
– *Nyantagna och registrerade*

Dessutom publiceras en rapport om högskolans personal och två uppföljningsrapporter, en ett år efter examen och efter fyra.

Sedan 1985 finns ett register över befolkningens utbildning som bl.a. beskriver högsta utbildning och utbildningsinriktning.

Trender och prognoser

Genom Prognosinstitutet producerar SCB prognoser inom bl.a. utbildnings- och yrkesområdet. Studie- och yrkesvägledare inom grundskola och gymnasium samt statliga och kommunala planerare är viktiga målgrupper för publikationen *Trender och prognoser*. Den första utgåvan kom år 1972 och den tionde år 2005.

Fortfarande år 2008 gör SCB, med några års mellanrum, prognoser för både befolkning och utbildning/arbetsmarknad.

***Trender och prognoser** får 1980 en ”helt ny och modern layout, där samspelet mellan text och bild varit styrande för utformningen.” Den har en upplaga på 7 500 exemplar.*

Statistik om forskning och utveckling

SCB genomför en första undersökning om forskning och utveckling (FoU) år 1963. Den avser endast industrisektorn och endast det tekniska och naturvetenskapliga området. Statistiken baseras på ett urval om ca 500 företag. SCB gör en avstämning med Industrins utredningsinstitut, IUI, och kan konstatera att verkets siffror ligger i samma storleksordning som institutets uppskattningar.

”En betydelsefull och snabbt växande andel av Sveriges resurser ägnas för närvarande åt forsknings- och utvecklingsverksamhet. Närmare informationer om insatsen av personella och andra resurser och dessas fördelning på olika områden saknas. Detta förhållande försvårar en planering av forskningen och en prioritering av olika forskningsområden med avseende på tillgängliga resurser. Starka önskemål har framförts till Statistiska centralbyrån om uppbyggnad av en statistik som belyser den svenska forsknings- och utvecklingsverksamheten i olika avseenden.”
Inledningen till Ingvar Ohlssons förord till SCB:s första publicerade forskningsstatistik.

Forskningsstatistiken utvidgas gradvis. Från och med 1985 publicerar SCB vartannat år Statistiska meddelanden om FoU inom företagssektorn, universitetssektorn respektive den offentliga sektorn utanför universitetssektorn. Dessa kompletteras med en årlig översikt av området.

Sverige ligger ganska högt i FoU-utgifter vare sig man mäter i procent av BNP eller per capita.

FoU-statistiken har hela tiden en hög ambitionsnivå när det gäller presentation av statistiken. I en tid då de flesta Statistiska meddelanden huvudsakligen består av datorutskrivna tabeller, innehåller *Forskningsstatistik* en omfattande textdel och gott om sammanfattande tabeller och diagram. Texten innehåller också bakgrundsinformation och internationella utblickar.

SCB får vissa år i uppgift att ta fram sammanfattande rapporter med mer information än i de årliga översikterna. *Forskning och utveckling i Sverige* kommer 1992 och *Vetenskaps- och teknologiindikatorer för Sverige 1996* fyra år senare.

Den största delen av FoU-verksamheten sker inom företagssektorn, vilket speglas i dess geografiska fördelning. Universitetsorterna är naturligtvis också viktiga centra.

Innovationsstatistik

EU genomför en första innovationsundersökning för perioden 1990–1992 och upprepar sedan undersökningen vart fjärde år. Efter Sveriges medlemskap i unionen deltar SCB i den andra undersökningen, vilket resulterar i rapporten ***Företagens innovationsverksamhet 1994-96****.*

De EU-gemensamma undersökningarna kompletteras av nationella undersökningar som SCB utför på uppdrag av Nutek. Den senaste avser perioden 2004–2006.

Statistik över arbetskraft och löner
Lönestatistiken är ett av de viktiga statistikområden som SCB får ansvaret för vid centraliseringen i början av 1960-talet. Då byggs också arbetskraftsundersökningarna upp (se sidan 237). Båda dessa områden fortsätter att vara viktiga och att utvecklas.

Arbetskraftsundersökningarna
1965 har Arbetskraftsundersökningarna fått en uppläggning som de med vissa variationer kommer att behålla under lång tid. Undersökningen görs med telefonintervjuer, men i de fall där man inte når intervjupersonen, kan besöksintervju bli aktuell. Bortfallet är på 60-talet mycket lågt, i storleksordningen 1–2 procent (se också sidan 239).

Urvalet till AKU dras från SCB:s befolkningsregister och urvalspersonerna medverkar i åtta olika intervjuomgångar. Fram till och med 1969 görs AKU kvartalsvis med en urvalsstorlek som ökar från 6 500 till 12 000 personer. Från och med 1970 görs undersökningen varje månad med en urvalsstorlek om 18 000. Urvalet har, med vissa variationer, fortsatt att ligga på denna nivå och är början av 2000-talet ca 20 000 personer.

Någon regional redovisning av resultaten görs inte inledningsvis, men däremot efter kön (och för kvinnorna även civilstånd), ålder och näringsgren. Ökningen i urvalsstorlek på 70-talet möjliggör en redovisning på tre länsgrupper (skogslänen, storstadslänen och övriga län). Trots det stora urvalet är inte möjligt att ge säkra månadssiffror på länsnivå.

AKU genomförs under drygt tjugo år med en i stort sett oförändrad frågeblankett. År 1987 införs ett mer flexibelt mätinstrument, som bättre belyser befolkningens anknytning till arbetsmarknaden genom bl.a. frågor om anställningsform och övertid. De ej sysselsatta får frågor om man jobbat med något under det senaste året.

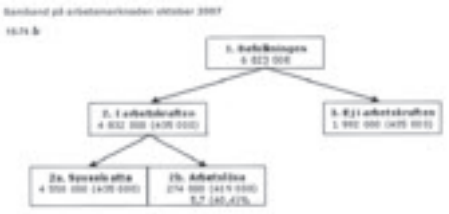
I kvartalsstatistiken kan länssiffror för t.ex. sysselsättningsgrad presenteras. Här syns den snabba försämringen mellan fjärde kvartalet 1992 och motsvarande period ett år senare.

1993 är det dags för en ny större förändring. Då övergår AKU till att mäta alla veckor under hela året, mot tidigare endast två veckor per månad. Förändringen har störst effekt för mätningen av arbetade timmar per vecka och det blir också möjligt att mäta antalet arbetade timmar under ett år.

AKU är länge unikt inom den officiella statistiken genom att inte följa internationella rekommendationer. Den viktigaste avvikelsen är att AKU enligt regeringsbeslut 1986 inte räknat hel-

tidsstuderande, t.ex. i arbetsmarknadsutbildning, som sökt och kunnat ta ett arbete som arbetslösa. Efter inträdet i EU fortsätter Sverige med sin nationella definition samtidigt som siffror i enlighet med den internationella definitionen skickas till EU:s statistiska byrå, Eurostat.

År 2007 beslutar regeringen att SCB skall gå över till den internationella definitionen. Förutom ändringen i hur heltidsstuderande klassificeras är den största nyheten att statistiken skall avse alla mellan 15 och 74 år. Ändringarna medför att siffrorna för sysselsättningsgraden minskar och arbetslöshetssiffran ökar, den senare med mellan en halv och en procent, beroende på månad, allt i förhållande till den tidigare redovisningen.

AKU:s uppdelning av befolkningen är oförändrad sedan starten. Endast den lilla texten ”15-74 år” uppe till vänster antyder förändringen från och med oktober 2007.

Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik

I samband med Folk- och bostadsräkningen 1985 beslutar riksdagen att uppgifter om sysselsättning skall hämtas från administrativa register. Sambearbetningen av dessa register blir grunden för en årlig sysselsättningsstatistik. Eftersom den baseras på register kan den ge uppgifter för mindre områden som län och kommuner.

Undersökningen döps till ÅRSYS – Årlig regional sysselsättningsstatistik. Den baseras på inte mindre än sju register:

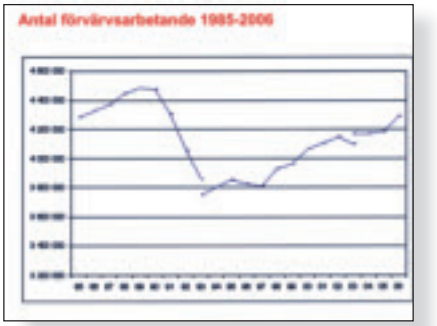
– *Kontrolluppgifter från arbetsgivare*
– *Sociala kontrolluppgifter*
– *Sjömansskatteregistret*
– *Registret över totalbefolkningen*
– *Centrala företags- och arbetsställeregistret*
– *Inkomst- och förmögenhetsregistret*
– *Nyckelkodsregistret*

1993 görs en omfattande förändring av ÅRSYS, både metodmässigt och innehållsmässigt. För att markera att innehållet i statistiken breddats ändras namnet till Regional arbetsmarknadsstatistik, RAMS. 1997 byter statistiken återigen namn, nu till Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik. Förkortningen kan alltså behållas.

Syftet med denna statistik är att beskriva arbetsmarknaden med utgångspunkt från de förvärvsarbetande. Statistiken ger också information om personalstrukturen i företag och på arbetsställen, om arbetskraftsflöden och om arbetspendling. Eftersom den är totalräknad kan den också användas för longitudinella studier, t.ex. Företagens och arbetsställenas dynamik, FAD.

År 2004 genomförs en omläggning av RAMS. Den viktigaste nyheten är att SCB byter datakälla för uppgifter om egenföretagare till de s.k. standardiserade räkenskapsutdragen som man får från Skatteverket. Detta gör att även

företagare som uppvisar underskott i sin verksamhet täcks av statistiken. En annan effekt av bytet av datakälla är att statistiken kan publiceras tidigare.

PÅ SCB:s webbplats kan man inte bara se effekten av 2004 års omläggning, utan också av ett metodbyte 1993.

Strukturlönestatistik

Den lönestatistik som SCB producerar präglas länge av att både löneformer och insamlingsmetoder är olika för olika delar av arbetsmarknaden. Detta medför att den ger olika information för olika yrkesgrupper. För industritjänstemän och handelsanställda visar statistiken t.ex. antalet anställda och månadslön, för industriarbetare antalet arbetstimmar och timlön. För statsanställda är det lönegrader och löneklasser som redovisas.

Följden av detta är ett stort antal publikationer för de olika sektorerna. Så sent som i slutet av 80-talet redovisas denna s.k. strukturlönestatistik i fyra publikationer:

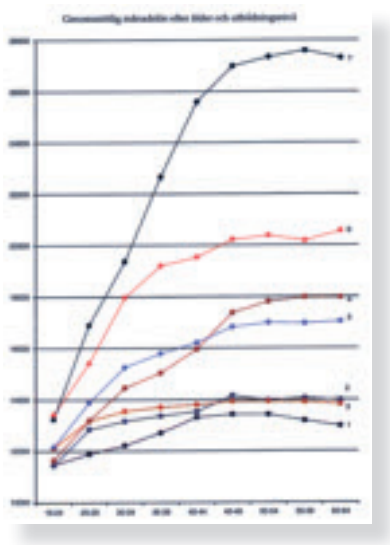
Löner, del 1 Tjänstemän inom privat sektor
Löner, del 2 Arbetare inom privat sektor
Löner och sysselsättning inom offentlig sektor, del 1 Statsanställda
Löner och sysselsättning inom offentlig sektor, del 2 Kommunal personal

Sysselsättningsuppgifter

Löner och sysselsättning inom offentlig sektor *innehåller också uppgifter om antalet sysselsatta. Den fyller därigenom samma funktion som tidigare SCB-publikationer på detta område och är nästan lika detaljerad. Redovisning görs ned till enskilda kommuner och verk.*

Om SCB kan man t.ex. för år 1991 läsa att verket har 1 715 anställda, varav 104 är helt tjänstlediga med C-avdrag och 538 arbetar deltid. Den sammanlagda arbetstiden motsvarar 1 560 helårspersoner. De 691 männen tjänar i genomsnitt 16 026 kronor i månaden, de 1 024 kvinnorna 13 018 kr. Medellönen är 98,8 procent av snittlönen inom statligt lönereglerad verksamhet. Medelåldern bland de anställda är 44,4 år och den genomsnittliga anställningstiden 15,7 år.

1987 års lönekommitté skall enligt sina direktiv ta fram ”en allsidig redovisning av utvecklingen av löner, lönekostnader och anställningsvillkor inom olika branscher och avtalsområden på den svenska arbetsmarknaden.” Kommittén ger SCB i uppgift att ta fram en sådan redovisning, vilken publiceras som *Löner i Sverige 1982–1989*. Det är första gången en samlad bild över lönestatistiken publiceras i officiell statistik.

Samband mellan ålder och lön för olika utbildningsnivåer enligt ***Lönestatistisk årsbok 1992****. Den lägsta kurvan är för Förgymnasial utbildning, kortare än 9 år och den högsta för Forskarutbildning.*

Fortsatt utvecklingsarbete leder till att SCB i *Lönestatistisk årsbok 1992* kan redovisa löner för hela arbetsmarknaden med samma lönebegrepp, nämligen månadslön. *Lönestatistisk årsbok* fortsätter att presentera helhetsbilder över arbetsmarknaden och kompletteras av särskilda publikationer för de olika sektorerna.

Kortperiodisk löne- och sysselsättningsstatistik

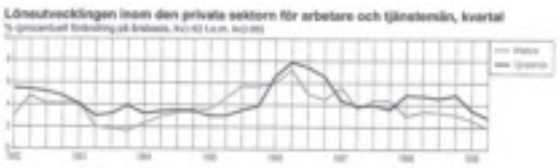
Till skillnad från strukturlönestatistik är den kortperiodiska löne- och sysselsättningsstatistiken närmast en konjunkturindikator. Delar av den används också som underlag för nationalräkenskaperna.

Den kortperiodiska statistiken är ännu mer specialiserad än strukturlönestatistiken. Det finns t.ex. särskild statistik för industriarbetare, för tjänstemän inom industrin, för handelsanställda, för storskogsbruket osv.

Statistiken över industriarbetare är en månadsstatistik, övrig statistik i regel kvartalsstatistik.

Från och med 1999 reglerar EU:s förordning om Short Term Statistics såväl den kortperiodiska lönestatistiken som den kortperiodiska sysselsättningsstatistiken. SCB får därför – kortvarigt – ta över ansvar för statistik över kommun- och landstingssektorn från Kommun- respektive Landstingsförbunden. Detta år ser konjunkturstatistiken på arbetsmarknadsområdet ut så här:

Konjunkturstatistik, löner privat sektor
Arbetskostnadsindex för arbetare och tjänstemän inom privat sektor
Konjunkturstatistik, löner för kommuner och landsting
Kortperiodisk löne- och sysselsättningsstatistik inom staten
Kortperiodisk sysselsättningsstatistik

Konjunktursvängningar speglade i ***Konjunkturstatistik, löner för privat sektor under juni 1999****.*

Alla undersökningarna är månadsstatistik, utom de två sistnämnda som är kvartalsstatistik.

År 2001 tar Medlingsinstitutet över ansvaret för lönestatistiken, men SCB fortsätter att producera den.

SCB producerar sedan 1980-talet också Lönesummor, arbetsgivaravgifter och preliminär A-skatt (LAPS) samt Kontrolluppgiftsbaserad lönesummestatistik (LSUM). De används i första hand som indikatorer på regional ekonomisk tillväxt.

Statistik om arbetsskador och arbetsmiljö
SCB har aldrig ansvaret för någon större del av hälso- och sjukvårdsstatistiken, som huvudsakligen ligger hos Socialstyrelsen och hos Landstingsförbundet. Visserligen har SCB och Socialstyrelsen ett nära samarbete i många statistiska frågor, men Socialstyrelsen behåller ansvaret för området.

Hälsa och arbetsmiljö i ULF
Undersökningen om levnadsförhållanden, ULF, täcker naturligtvis områdena hälsa och arbetsmiljö och utgör en värdefull källa för kunskap om dessa områden. Hälsokomponenten i ULF har t.ex. alltid varit en viktig del i den hälsostatistik som Socialstyrelsen redovisar.

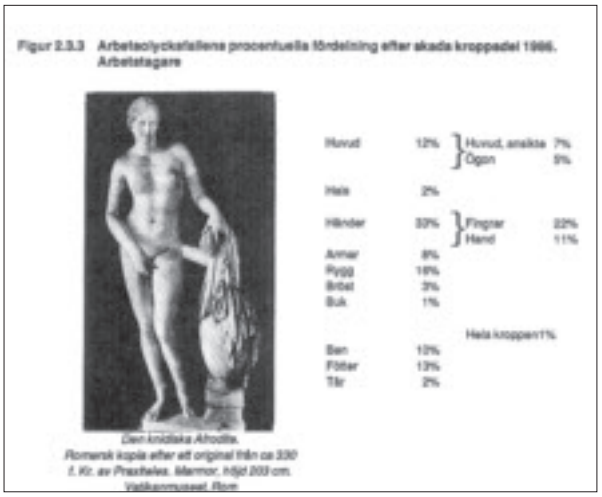
På motsvarande sätt undersöks den fysiska och psykiska arbetsmiljön redan 1975 inom ramen för ULF och kan sedan följas framåt i tiden. Andelen män som blir svårt nedsmutsade i arbetet har t.ex. minskat från 22 procent i början av 1980-talet till 15 procent tjugofem år senare.

SCB har dock under en period ansvaret för statistiken om arbetsmiljö och ett delat ansvar för statistiken om arbetsskador.

Statistik över arbetsskador
Officiell statistik över olycksfall i arbetet har funnits sedan 1906, och publiceras sedan 1955 av Riksförsäkringsanstalten och dess efterträdare Riksförsäkringsverket i publikationen *Yrkesskador*.

I samband med att lagstiftningen kring arbetsskador ändras 1977, beslutas att Arbetsmiljöverket och SCB gemensamt skall ha ansvar för statistiken om arbetsskador. Statistiken baseras på ISA, Arbetsmiljöverkets Informationssystem om arbetsskador, som innehåller anmälningar av skador med arbetsanknytning. Den första publicerade statistiken avser år 1979.

Eftersom statistiken baseras på en administrativ källa, är dess kvalitet beroende av hur pass fullständigt källan, dvs. ISA, täcker alla arbetsskador. Redan i den första publikationen redovisas en studie från en av landets 600 försäkringskassor som antyder att bortåt hälften av arbetsskadorna inte anmäls. Förutom att mer bagatellartade skador inte anmäls, finns det en undertäckning av egenföretagare, som har särskilda karensregler vid skador. Statistiken avser alltså – vilket också betonas i senare publikationer – anmälda arbetsskador.

Arbetsolyckor 1985–86. Grafisk presentation av olycksfallens fördelning efter kroppsdel. Afrodite ersätter den tidigare tecknade mansfiguren.

Statistiken publiceras ursprungligen i en volym, *Arbetsskador*. Från och med 1985 delas denna upp i två publikationer, *Arbetsolyckor* och *Arbetssjukdomar*. År 1994 får Arbetsmiljöverket hela ansvaret för statistiken, som SCB fortsätter att producera på uppdrag. År 2002 tar man över även produktionen.

Statistik över arbetsmiljön

SCB gör 1989 sin första undersökning av den fysiska och psykosociala arbetsmiljön. De görs därefter år 1991 och 1993, varefter Arbetarskyddsstyrelsen tar över ansvaret för undersökningarna.

Undersökningen av arbetsmiljön görs på ett delurval av AKU, med stratifiering efter yrke. Urvalet vid den första undersökningen är på nästan 11 000 individer, de två följande på drygt 22 000. Frågorna om arbetsmiljö ställs efter de ordinarie AKU-frågorna och kompletteras med en postenkät.

Arbetsmiljöundersökningen är mycket omfattande. Frågorna täcker tolv frågeområden som Allmän psykisk belastning, Kvalifikationskrav, Monotona och enahanda arbetsuppgifter, Inflytande, Fortbildning och Olycks- och våldsrisker. Totalt belyses över 130 olika variabler förutom sådana som ålder, yrke m.m. vilka hämtas från ordinarie AKU. SCB fortsätter att göra arbetsmiljöundersökningen enligt samma modell på uppdrag av Arbetsmiljöverket.

Ett axplock av resultat för hela perioden 1989–1993

6 % av männen och 5 % av kvinnorna är missnöjda med sitt arbete

32 % av männen och 38 % av kvinnorna har det stressigt minst hälften av arbetstiden

35 % av männen och 24 % av kvinnorna är tvungna att arbeta över eller ta med arbete hem

19 % av männen och 30 % av kvinnorna upplever besvär i axlar och armar någon gång per vecka

42 % av männen och 46 % av kvinnorna får utbildning på betald arbetstid

5 % av männen och 9 % av kvinnorna är utsatt för våld eller hot om våld i arbetet

Kvinnor och män i statistiken

På 1980-talet introduceras begreppet ”könsuppdelad statistik”, även om det naturligtvis inte är en nyhet att redovisa kvinnor och män var för sig i statistiken. Redan i *Tabellverket* finns de tre kolumnerna män, kvinnor (eller pojkkön, flickkön) och totalt. Befolkningsstatistiken fortsätter sedan med en naturlig könsuppdelning, även om det inte finns några regler för hur variabeln ”kön” skall hanteras.

För en stor del av statistiken är det dock länge regel att inte redovisa någon könsuppdelning alls. Vi vet t.ex. inte hur många av Sveriges bönder i mitten av 1900-talet som är kvinnor. I och med att samhällets intresse för jämställdhetsfrågor ökar uppstår krav på att i statistiken kunna avläsa hur förhållandena för kvinnor och män skiljer sig åt.

”Egentligen är det männen, inte kvinnorna, som synliggörs när kolumnen ’därav kvinnor’ försvinner”
Birgitta Hedman, första chef på jämställdhetsfunktionen

1983 inrättar SCB en särskild funktion för jämställdhetsstatistik och 1984 kommer den första publikationen med jämställdhetsstatistik ut. Det är en fickbok med namnet ***På tal om kvinnor och män***, som får en god reklam genom att den delas ut gratis till deltagarna i den stora konferensen ”Kvinnor kan” i Göteborg samma år. Fickboken trycks i 100 000 exemplar och blir i många år SCB:s absoluta storsäljare.

1986 kommer en mer omfattande publikation i stort format, Kvinnor och mans vär(l)den. Den är litet ovanlig för att vara en SCB-

Den första På tal om kvinnor och män är vit med rosa text och innehåller bl.a. könsuppdelad statistik om hälsa, utbildning och löner.
Här i naturlig storlek.

publikation i och med att den har ett tydligt budskap: Sverige är ännu inte ett jämställt samhälle. Boken innehåller kapitel som belyser skillnader mellan könen vad gäller bl.a. familj och hushåll, hälsa, tidsanvändning, ekonomi samt makt och inflytande.

Dessa första böcker följs så småningom av en rad publikationer med mer avgränsat fokus, t.ex. ***Kvinnors och mäns löner, Kvinnor och män på arbetsmarknaden*** och ***Kvinnor och män på toppen***.

Jämställdhetsstatistiken blir också en exportframgång för SCB och för Sverige. SCB får pengar för att översätta fickboken, varefter ***Women and men in Sweden*** presenteras på FN:s tredje kvinnokonferens i Nairobi 1985. Detta leder till ett stort afrikanskt intresse och boken får efterföljare, den första i Zambia.

1996 publicerar SCB en handledning i konsten att göra och presentera god könsuppdelad statistik, ***Engendering statistics***. Den översätts senare till japanska, kinesiska, ryska och spanska.

Dessförinnan, våren 1994, har riksdagen beslutat att jämställdhetsstatistik skall vara officiell statistik, med SCB som statistikansvarig myndighet.

> *”Individbaserad officiell statistik skall, när inte särskilda skäl talar däremot, vara könsuppdelad.”*
> *§ 10, SFS (1992:1668) om den officiella statistiken, ändrad (1994:1108).*

Bestämmelserna om könsuppdelning av individstatistik gäller all officiell statistik och SCB har ett regeringsuppdrag att följa hur de efterlevs. År 2007 konstaterar verket att av 140 aktuella produkter vid 17 myndigheter har 46 inte någon könsuppdelning alls: ”Resultaten från årets uppföljning visar på förbättrade resultat men en del brister kvarstår.”

Denna diagramtyp, som så tydligt visar könsskillnaderna i elevernas gymnasieval, har utvecklats vid SCB. Den fungerar lika bra på ryska.

Statistik om jordbruk och fiske
För jordbruksstatistiken är 1950-talet en period av försöksverksamhet och utveckling. På 1960-talet är grundstommen i statistiken klar. Den nya modellen innebär att svensk jordbruksstatistik tar ett plötsligt språng från ett europeiskt bottenläge till att vara en av världens bästa.

Från Jordbruksinventeringar till Lantbruksregister
Systemet med jordbruksinventeringar på stickprovsbasis förfinas under början av 1960-talet. Varje år görs inventeringar i mars, juni och oktober. Uppgifter om husdjur samlas in vid alla tillfällena, men i övrigt varierar frågorna. Huvudinventeringen är i juni, då uppgifter om åkerarealens användning samlas in.

Arealkontrollerna
Redan 1963 inför SCB en årlig kontroll av inkomna arealuppgifter. 200 gårdar tas ut slumpmässigt och kontrolleras i fält med hjälp av kartor och flygbilder. Kontrollen visar att jordbrukarna i regel överskattar sina arealer, i genomsnitt med 7–8 procent. Arealkontrollerna är SCB:s största löpande kvalitetskontroll av inkomna uppgifter.

Det svenska jordbruket är under tidig efterkrigstid föremål för ett stort politiskt intresse, vilket kommer att prägla jordbruksstatistiken. Detta skapar, förutom ett stort behov av statistiska uppgifter för att kunna sätta och följa upp politiska mål, nya möjligheter till datainsamling.

1961 införs ett skördeskadeskydd för jordbruket. Det är ett försäkringssystem som skall ge jordbrukarna ersättning vid större skördeskador. För att komma i åtnjutande av ersättning måste arealuppgifter för gården lämnas in på en särskild blankett, alltså samma uppgifter som SCB samlar in i juniinventeringen. Dessa två datainsamlingar slås samman i samband med att skördeskadeskyddet 1968 görs obligatoriskt.

Resultatet av sammanslagningen blir Lantbruksregistret vid SCB, LBR. Det täcker alla jordbruk med mer än två hektar åker samt vissa företag med t.ex. stora djurbesättningar. Registret baseras på RLF:s medlemsregister, vilket kompletteras med hjälp av uppgifter från 1965 års fastighetstaxering och genom insatser från de lokala lantbruksnämnderna.

Uppgifter till LBR samlas in via postenkät i slutet av juni varje år och omfattar både arealer och husdjur samt en del andra förhållanden. Man kan säga att Sverige härefter genomför en total jordbruksräkning varje år. Eftersom Lantbruksregistret endast täcker företag med mer än två hektar åker görs dock vissa år en utvidgad räkning. Vid dessa s.k. lantbruksräkningar samlas uppgifter också in från mindre företag samt från företag som bara har skogsmark.

Förutom att Lantbruksregistret används för statistik utgör det också en aktuell ram för urvalsundersökningar, t.ex. de objektiva skördeuppskattningarna och de lantbruksekonomiska undersökningarna (se nästa sida). Registret förenklar också utsändningen av blanketter till nästa års undersökning, eftersom vissa uppgifter, t.ex. namn, adress och företagets totala areal, hämtas från registret

Exempel på förtryckt blankett till Lantbruksregistret 1977, hämtad från anvisningsbroschyren som följer med blanketten. Detta år sänds över 110 000/125 000 blanketter ut till jordbrukarna.

och trycks på årets blankett. Genom att varje företag identifieras med ett unikt nummer går det dessutom att följa jordbruksföretag över tiden.

Typklassificering av jordbruksföretagen
Uppgifterna i LBR ger en god totalbild av varje jordbruksföretag, vilket från och med 1984 utnyttjas för att ta fram statistik över jordbrukens driftsinriktning (spannmålsodling, mjölkproduktion osv.) och storlek (företagets arbetsbehov). Nästan samtidigt tar Europeiska gemenskapen, EG, fram ett liknande system. I början på 1980-talet finns inget intresse från svenska statistikanvändare av att samordna det svenska systemet med ett utländskt.

Lantbruksregistret förändras inte särskilt mycket under sin existens. År 1999 är sista året som LBR produceras vid SCB. Därefter tar Jordbruksverket över produktionen och insamlingsförfarandet ändras från postenkäter till en kombination av användning av de stödregister, som införts i samband med EU-inträdet, och postenkäter. Efter år 2001 får LBR endast användas för statistiska ändamål.

Till LBR knyts flera andra undersökningar som t.ex. Jordbrukets arbetskraft och prognoser för antalet jordbruksföretag.

Objektiva skördeuppskattningar
Skördestatistiken har gamla anor i Sverige, men har före 1950-talet alltid baserats på subjektiva uppskattningar av lokala tjänstemän. Budgetåret 1952/53 begär och får SCB medel för att börja en försöksverksamhet med objektiva skördeuppskattningar, alltså med verkliga mätningar av skörden. Inspirationen kommer delvis från positiva utländska erfarenheter.

I nära samarbete med bl.a. Lantbrukshögskolan och Hushållningssällskapen, arbetar SCB under nästan tio år med att skapa en modell för skördeuppskattningar och en organisation för att genomföra dem. Först görs försök på enskilda fält utanför Uppsala, sedan försök med enskilda grödor i två län och till sist försök i hela landet.

1961 kan SCB börja producera löpande statistik. Då har behovet av skördestatistik drastiskt förändrats, eftersom ett skördeskadeskydd för jordbrukare har införts.

Sverige indelas för skördeskadeskyddets behov i 400 s.k. skördeområden och för vart och ett av dessa skall SCB uppskatta både den normala skörden och årets aktuella skörd. Detta behov av statistik på låg regional nivå gör att skördeuppskattningarna blir mycket omfattande. 1961 tas nästan 100 000 skördeprover på 12 000 företag.

Pengar från SCB
SCB har hand om såväl beräkningarna av ersättningar från skördeskadeskyddet som själva utbetalningarna. Det rör sig om åtskilliga miljoner. Den största utbetalningen görs det sista året, 1987, då drygt 20 000 jordbrukare får totalt 321 miljoner kronor.

Självfallet är urvalet av prover helt slumpmässigt. Det rör sig om ett urval i flera steg där stegen utgörs först av gård, därefter fält med aktuell gröda och till sist två provytor på varje fält. De sista stegen görs i samband med besök på gården av särskilt utbildade provtagare.

SCB:s styrelse får en demonstration av SCB:s provcentral i Örebro 1971, en ovanligt industriell form av statistikproduktion.

Själva provtagningen görs i anslutning till att jordbrukaren skördar, och går till på något olika sätt i olika grödor. För säd klipps all säd inom en cirkelrund yta om en m^2 av för hand och sänds till SCB för tröskning och vägning.

De objektiva uppskattningarna av skörden visar sig ligga betydligt över tidigare subjektiva uppskattningar, omkring 10–15 procent.

De objektiva skördeuppskattningarnas höga ambitionsnivå gör dem naturligtvis mycket dyra. År 1988 kostar de SCB drygt 25 miljoner kronor. I och med att skördeskadeskyddet avskaffas sker en kraftig neddragning av skördestatistiken. Från och med 1998 läggs de objektiva skördeuppskattningarna ned och ersätts med en intervjuundersökning av jordbrukare.

Undersökning av jordbrukarnas deklarationer
SCB har sedan början av 1950-talet ansvaret för Deklarationsundersökningen för jordbrukare, DU, som bl.a. används för att belysa i vilken mån riksdagens s.k. inkomstmål för jordbruket uppfylls. Sedan SCB fått ansvaret genomförs successivt ett antal förändringar för att undersökningen verkligen skall belysa den ekonomiska utvecklingen inom jordbruket.

Från och med 1961 är detta mål i stort sett nått, i och med att populationen nu omfattar alla jordbruk och urvalet dras ur en ram med acceptabel kvalitet. Urvalet är omkring 8 000 deklarationer och kommer att ligga i denna storleksordning så länge deklarationsundersökningen görs.

Liksom alla undersökningar som använder administrativa material är DU beroende av eventuella ändringar i källan. 1991 års skattereform medför förändringar som gör att deklarationsblanketterna blir mindre användbara som underlag för statistik och då statistikbehoven dessutom ändras genom Sveriges EU-inträde, läggs Deklarationsundersökningen för jordbrukare ned 1994.

Den jordbruksekonomiska undersökningen

1976 tar SCB över ansvaret för den jordbruksekonomiska undersökningen, JEU. Det är en omfattande företagsekonomisk undersökning som görs på ett icke slumpmässigt urval av medelstora jordbruk. När SCB tar över ansvaret är en av de första åtgärderna att gå över till ett slumpmässigt urval. Bortfallet blir dock relativt stort (25–30 %), trots att de utvalda företagen erbjuds viss ekonomisk kompensation för att delta i undersökningen.

Den jordbruksekonomiska undersökningen är en av SCB:s mest ambitiösa vad gäller variabelinnehållet; uppgifter för över 1 500 variabler samlas in för varje gård. Förutom värdet på inköp och försäljning behövs data om internförbrukning av t.ex. spannmål, om arbetad tid i jordbruket m.m. För att kunna beräkna storleken på avskrivningar behöver byggnader och maskiner vid varje nyutvald gård inventeras och för att bedöma värdeförändringar behöver t.ex. skogens årliga tillväxt beräknas.

När jordbruket avregleras i slutet av 1980-talet minskar behovet av uppgifter från JEU. Såväl antalet variabler som antalet utvalda gårdar minskar, men när Sverige går med i EU förändras behovsbilden radikalt. EU har sedan år 1965 en motsvarande undersökning, Farm Accountancy Data Network, FADN, som är obligatorisk för medlemsländerna.

Sverige har, med Jordbruksverket som statistikansvarig myndighet och med SCB som producent, fortsatt att publicera uppgifter från JEU. Variabelantalet har åter vuxit och urvalet är åter uppe i 1 000 företag.

Fiskestatistik

Under 1960-talet blir det allt tydligare att den hittills använda metoden att samla in fiskestatistik inte fungerar. Statistiken för 1963 och 1964 publiceras t.ex. inte förrän hösten 1968. Samma år kommer en utredning med representanter för Fiskeristyrelsen, Jordbruksverket och SCB med förslag om en helt ny fiskeristatistik.

Den nya statistiken innehåller en månadsstatistik över saltsjöfiskets fångster, kompletterat med fiskeriräkningar vart tredje år. Fångststatistiken för Västkusten samlas in direkt till SCB från fångstmottagarna, alltså de som köper upp fiskarnas fångster. För Östersjön kommer uppgifterna från lantbruksnämndernas fiskerikonsulenter. 1981 ändras detta så att alla uppgifter baseras på fångstmottagarnas rapporter.

Fångststatistiken anger fångstens vikt som värde samt dess fördelning på slag av fiskar och skaldjur, på fångstsätt och på var fångsten landats. Ilandföringen specificeras på län och kompletteras med uppgifter om ilandföring i andra länder, som SCB får direkt från dessa länder.

Under 1980-talet växer det internationella intresset för havsfiskets påverkan på fiskbestånden. 1985 kompletteras statistiken med uppgifter om fångstområden enligt en internationell avgränsning. Fångststatistiken baseras på loggböcker som förs av varje fiskefartyg och med redovisning av fångsten på rutor om 30×30 sjömil.

Saltsjöfiskets fångster under den tid på drygt 80 år som SCB har ansvaret för fiskestatistiken.

Den nya fångststatistiken fr.o.m. 1970 täcker endast saltsjöfisket och det dröjer ända till 1987 innan det åter finns statistik för insjöfisket. Fiskeriinventeringarna, som ger uppgifter om antal fiskare, båtar och redskap, täcker dock även insjöfisket.

1970 kommer också den första utgåvan av *Fiskestatistisk årsbok*. Förutom en summering av månadsstatistiken ger den också uppgifter om handel och konsumtion samt om fiskarnas inkomster. De senare kommer från en speciell deklarationsundersökning för fiskare. Årsboken innehåller också uppgifter från Fiskeriinventeringarna.

Fiskestatistiks årsbok ges ut till och med 1982, då den ersätts av ett särskilt Statistiskt Meddelande, Fiske – en översikt. Den har ungefär samma innehåll som årsboken.

I samband med 1993 års statistikreform får Fiskeriverket ansvaret för fiskestatistiken, som påverkas ganska mycket av EU-krav. Man tar först över datainsamlingen och från och med år 2004 även bearbetning och resultatredovisning, med undantag för statistiken över vattenbruk.

SCB producerar också en vattenbruksstatistik. Den täcker produktion av matfisk, sättfisk (fisk som planteras), musslor, ostron och kräftor. År 1991 finns totalt 462 sådana företag.

Fritidsfiske
Det finns också EU-krav på statistik om fritidsfisket. SCB genomför på uppdrag av Fiskeriverket enkätundersökningar, den senaste 2006. Det året fritidsfiskade en miljon svenskar som tog upp ca 18 ton fisk, vilket kan jämföras med yrkesfiskets 300 000 ton under samma period.

Miljöstatistik

Frågan om miljöstatistik aktualiseras av SCB i verkets petita i början av 1970-talet. Budgetåret 1973/74 får SCB medel för att planera uppbyggnaden av en miljöstatistik. Till skillnad mot de flesta andra statistikområden rör det sig mer om att samla in och systematisera existerande information än om att genomföra klassiska statistiska undersökningar.

Naturmiljön i siffror

I samband med att riksdagen 1974 tar beslut om ett informationssystem för miljövården beslutas att SCB skall ge ut en årsbok om naturmiljön. SCB tar 1975 fram en provutgåva som ligger till grund för *Miljöstatistisk årsbok 1977 – Naturmiljön*. Den något krångliga titeln förklaras av att miljödatanämnden beslutat att vart annat år ge ut en årsbok över arbetsmiljön.

*Provutgåvan av **Miljöstatistisk årsbok** sänds ut till myndigheter och andra potentiella användare för att samla in synpunkter.*

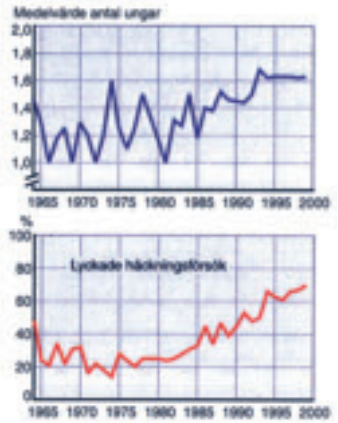
Från och med 1984 har årsboken namnet *Naturmiljön i siffror* och ges ut vart tredje år. Årsboken uppmärksammas både inom och utom SCB. 1984 presenteras den t.ex. i TV1:s ”Naturtimmen” och 1987 får årsboken det första priset som Årets bok vid SCB. Den sjätte utgåvan, år 2000, är resultatet av ett samarbete mellan SCB och Naturvårdsverket.

Att strukturera miljöstatistiken

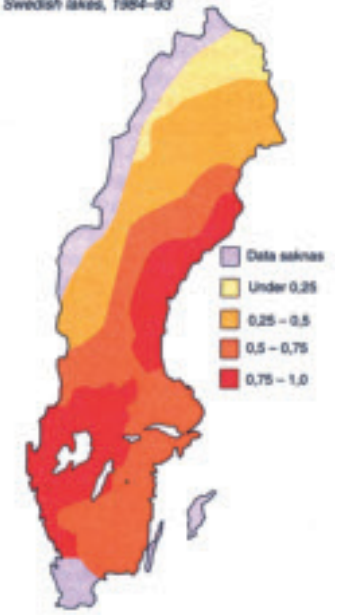
Miljöstatistiken blir med nödvändighet något av ”man tager vad man haverstatistik”. Relativt tidigt börjar SCB strukturera miljöstatistiken enligt modellen Miljöpåverkande faktorer – Miljöförhållanden – Miljövård. Motsvarande internationella struktur, Pressure – Stress – Response byggs så småningom ut till den s.k. DPSIR-strukturen: Driving forces – Pressure – State – Impact – Response.

Miljöstatistiken får ofta utnyttja indikatorer på tillståndet i naturen, som t.ex. havsörnens häckningsframgångar och kvicksilver i gäddor.

Figur 3.127 Kullstorlek och häckningsframgång hos havsörn 1964–99
Brood size and breeding success of white-tailed eagle, 1964–99

Figur 3.138 Kvicksilverhalt i 1-kilosgädda i insjöar 1984–93, mg/kg
Mercury concentration in 1-kilogram pike in Swedish lakes, 1984–93

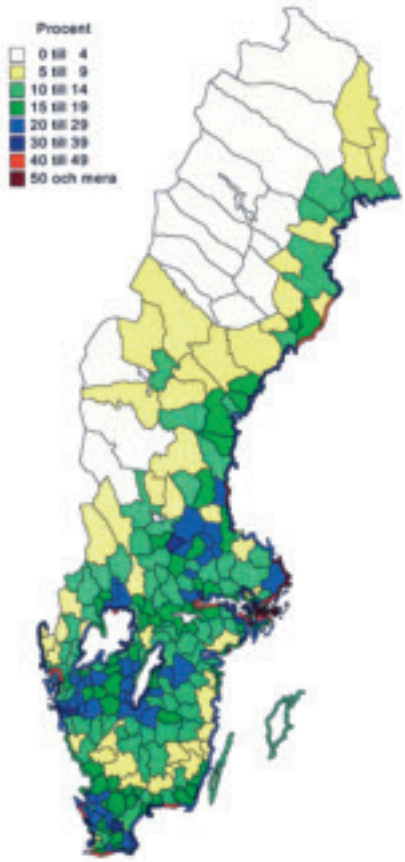

Markanvändning

Statistik över markanvändningen i Sverige har producerats av SCB sedan början av 1980-talet. Denna typ av statistik utnyttjar i regel kartor, flygfoton eller liknande. I och med att geografiska informationssystem, GIS, blir tillgängliga kan produktionen ske mer automatiskt.

Markanvändningsstatistiken täcker många olika områden. Detta illustreras väl på SCB:s webbplats, där följande statistik återfinns under rubriken Markanvändning:

- *Arbetsplatsområden utanför tätort*
- *Boendet och förändringar i boendet i fritidshus och småhus*
- *Statistik baserad på Nationella VägDataBasen*
- *Markanvändning enligt Svenska MarktäckeData (SMD)*
- *Bebyggd mark i områden enligt Naturresurslagen/Miljöbalken*
- *Skyddad natur*
- *Kust, stränder och öar*
- *Småorter; arealer, befolkning*
- *Tätorter; arealer, befolkning*
- *Torv; produktion, användning och miljöeffekter*
- *Bebyggd mark i strandskyddsområden*
- *Fritidshusområden*
- *Grönytor i och omkring tätorter*
- *Markanvändningen i tätorter och förändringar i markanvändningen*
- *Markanvändningen i Sverige*
- *Land- och vattenarealer*

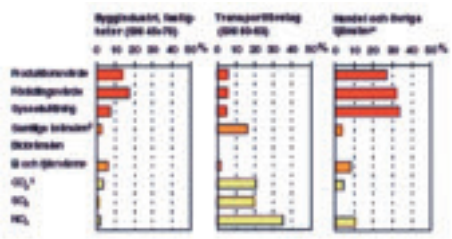
*Enligt **Bebyggelsepåverkad kust och strand** (2002) är tio procent av påverkad av bebyggelse i så avseende att det ligger en eller flera byggnader inom 100 meter från strandlinjen. Vid vissa kuststräckor och vid de stora sjöarna är andelen mycket högre.*

Fjärranalys
I samband med att data från jordresurssatelliter som Landsat blir tillgängliga i början av 1970-talet knyts stora förhoppningar till utnyttjandet av satellitbilder för att framställa statistik med hjälp av fjärranalys. Några av de potentiella användningsområdena är jordbruksstatistik och markanvändningsstatistik.

För att kunna användas för statistikändamål måste dels satellitbilderna vara tillräckligt detaljerade, dels måste det gå att automatiskt avgränsa och tolka ytor på bilderna. I och med att satelliterna får allt bättre prestanda uppfylls i stort sett det första villkoret; på 1990-talet har kommersiellt tillgängliga bilder en upplösning i storleksordningen 20×20 meter. Mer problematiskt har det visat sig vara att kunna skilja t.ex. åkermark från annan mark och olika grödor från varandra.

Även om utvecklingen varit långsammare än man trodde på 1970-talet så används satellitdata som grund för viss officiell svensk statistik. Ett exempel är Markanvändning enligt Svenska MarktäckeData 2000.

Miljöräkenskaper
1992 får SCB i uppdrag att utveckla fysiska miljöräkenskaper. Samtidigt får Konjunkturinstitutet motsvarande uppgift för ekonomiska miljöräkenskaper. Miljöräkenskaperna skall utgöra ett informationssystem som beskriver sambanden mellan ekonomi och miljö. De skall ge underlag för kostnadsberäkningar av miljöåtgärder och möjliggöra analyser av miljöpolitik.

Tre branscher och deras bidrag till ekonomin respektive till utsläpp till luft. Miljöräkenskapssiffror för 1998.

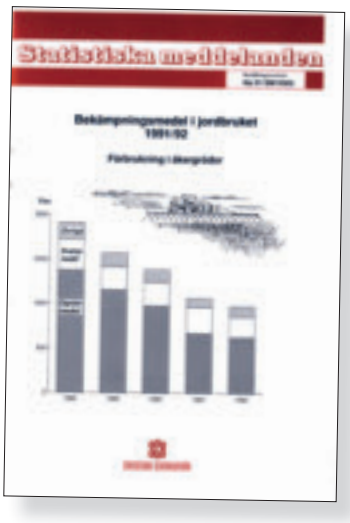
Miljöräkenskaper är ett s.k. satellitsystem till nationalräkenskaperna, och använder samma principer, definitioner och avgränsningar som dessa. De fysiska räkenskaperna beräknar t.ex. hur stora utsläpp som görs inom olika delar av ekonomin, medan de ekonomiska räkenskaperna sätter ett ”pris” på motsvarande utsläpp.

Statistik om gödselanvändning, miljöskyddskostnader m.m.
Jordbruket kommer tidigt i centrum av miljödebatten, först vad gäller användningen av bekämpningsmedel som DDT, och senare för effekterna av den ökande gödslingen.

Användningen av såväl bekämpningsmedel som gödselmedel mäts ursprungligen via försäljningsstatistik. 1980 genomför SCB den första undersökningen av användningen av bekämpningsmedel i en enkät till jordbrukare. Efter ett riksdagsbeslut om att halvera användningen av bekämpningsmedel inom jordbruket inom fem år, börjar SCB 1988 göra regelbundna intervjuundersökningar. Samtidigt inleds löpande undersökningar av gödselmedelsanvändningen.

Undersökningar av industrins miljöskyddskostnader görs av SCB sedan början på 80-talet. De täcker både investeringar och löpande kostnader för miljöskydd. Sedan 1997 finns EU-förordningar som styr statistiken.

Miljöstatistiken omfattar också t.ex. utsläpp till vatten, luft och mark samt om miljötillståndet, t.ex. om luftkvalitet i tätorter. I samband med 1993 års statistikreform läggs ansvaret för större delen av SCB:s miljöstatistik över på Naturvårdsverket och Kemikalieinspektionen även om SCB behåller ansvar för vissa delar och producerar mycket av den övriga statistiken.

Användningen av bekämpningsmedel minskar dramatiskt. Och skall enligt ett riksdagsbeslut ånyo halveras fram till 1996.

Företagsstatistik – register och räkning

På 1950-talet lämnar de svenska företagen uppgifter till flera olika myndigheter som använder olika definitioner och klassifikationer. Denna splittring och det dubbelarbete som detta medför är ett av skälen till att huvudparten av den ekonomiska statistiken förs över till SCB. En bättre samordning av företagsstatistiken har därför hög prioritet.

Det centrala företagsregistret

Redan 1948 aktualiserar Konjunkturinstitutet frågan om ett gemensamt register över samtliga företag, som skall kunna användas som urvalsram för alla undersökningar som vänder sig till företag. Frågan utreds flera gånger, men skjuts upp gång på gång, delvis på grund av att förutsättningarna ändras.

Delegationen för statistikfrågor tillsätter en bred arbetsgrupp vars förslag efter vissa kompletteringar läggs till grund för SCB:s arbete med ett centralt företagsregister. Detta register, CFR, skall innehålla uppgifter om alla företag och verksamhetsställen. De får unika identitetsnummer, med koppling mellan företaget och dess eventuella olika verksamhetsställen som företaget har. I övrigt innehåller registret uppgifter om näringsgren och storlek samt adress.

Utgångspunkten för registret är uppgifter från Riksskatteverket, de lokala skattemyndigheterna och länsstyrelserna. En omfattande komplettering efter direktkontakter med företagen görs också. 1964 står den första registerårgången klar, och kan t.ex. användas som urvalsram för den nya statistiken om forskning och utveckling.

Att lägga upp företagsregistret är ett stort arbete. Varje företag får en egen blankett på vilken korrigeringar och andra uppgifter förs in.

I början uppdateras CFR två gånger per år med hjälp av uppgifter från de skatteadministrativa registren. Senare kompletteras denna uppdatering med direktinsamlade uppgifter, bl.a. från 1973 års Företagsräkning och från en årlig enkät till de största företagen. Under slutet av 70-talet och början av 80-talet läggs ett stort arbete ned på att komplettera företagsinformationen med information om olika arbetsställen, alltså olika adresser där företaget bedriver verksamhet. 1984 byter registret namn till Centrala företags- och arbetsställeregistret, CFAR.

Efter en statlig utredning, Basregisterutredningen som presenteras 1984, får SCB bättre förutsättningar att uppdatera företagsregistret samtidigt som en avgränsning görs av ett allmänt företagsregister. Detta innehåller sådana variabler som SCB får använda i uppdragsverksamheten utan särskild prövning. Registret får namnet BASUN efter den ovan nämnda utredningen; 1995 ändras namnet till SCB:s Företagsregister.

Företagsregistret har alltid haft tillstånd att sälja uppgifter om enskilda företag. I broschyren kan man t.ex. se att ett stratifierat urval av tusen företag inklusive adressetiketter kostar 3 750 kr.

CFAR fortsätter att byggas ut, bl.a. i samband med att det anpassas till EU-förordningar vid Sveriges inträde i unionen. Detta innehåller nu även information om t.ex. juridiska enheter. Det byter också namn igen, nu till Företagsdatabasen, FDB. Företagsdatabasen uppdateras varje vecka med hjälp av bl.a. information från Riksskatteverket.

Eftersom FDB huvudsakligen baseras på skatteregister, påverkas innehållet av ändringar i skattelagstiftningen. 1991 ”försvinner” t.ex. ett stort antal företag då gränsen för att vara registrerad i momsregistret höjs. 1996 sänks samma gräns till noll och plötsligt har registret över 200 000 ”nya” företag.

1972 års företagsräkning

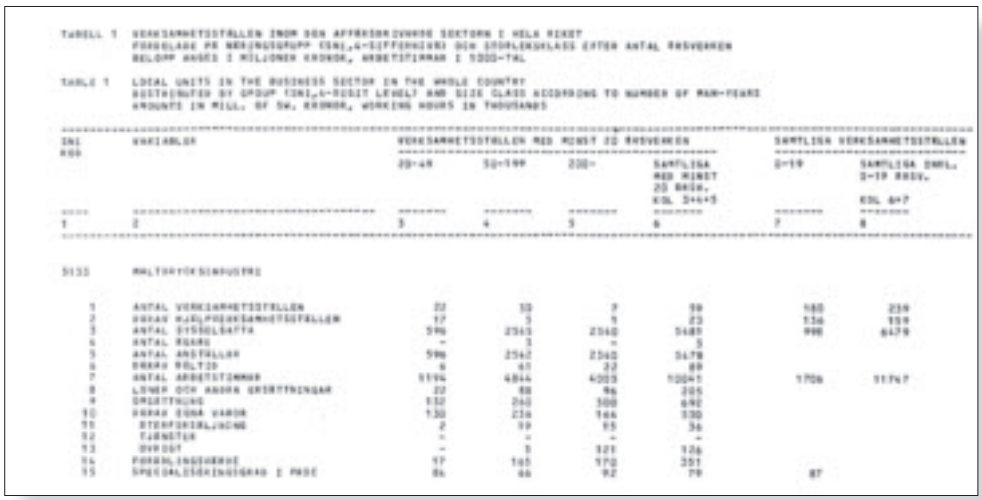
Den första företagsräkningen i Sverige genomförs i Kommerskollegiums regi år 1931. Man finner då nästan 238 000 företag i riket, de flesta inom industri och hantverk (90 000) och inom detaljhandel (55 000). Räkningen avser all verksamhet utanför jordbruket.

En planerad företagsräkning 1941 ställs in på grund av kriget. Nästa räkning blir därför 1951. Denna gång exkluderas förutom jordbruk även fiske och verksamhet med anknytning till undervisning, forskning och sjukvård. Trots dessa inskränkningar har antalet företag ökat till 298 000, varav knappt 80 000 inom industri och hantverk och drygt 80 000 inom detaljhandel.

1963 anordnas en räkning av enbart handelsföretagen. Denna räkning ger en uppdatering av urvalsramen för detaljhandelsstatistiken.

Inte förrän 1973 genomförs nästa allmänna företagsräkning. Den görs i SCB:s regi och avser år 1972. Räkningen skall belysa näringslivets och den offentliga verksamhetens lokalisering och dessutom utgöra en kontroll och kvalitetsförbättring av CFR.

Företagsräkningen omfattar 400 000 företag, varav ungefär hälften får fylla i en särskild blankett; den andra hälften kan SCB täcka med hjälp av andra källor. Av dessa ingår av olika skäl endast 250 000 i den statistik som redovisas i fyra rapporter mellan 1975 och 1977. Förutom antalsuppgifter redovisas bl.a. antalet anställda och omsättning. Eftersom motsvarande uppgifter i fortsättningen enklare kan tas fram med hjälp av CFR, genomförs ingen mer företagsräkning.

Resultatredovisningen från 1972 års företagsräkning består av datorutskrifter utan kommentarer.

Löpande företagsstatistik

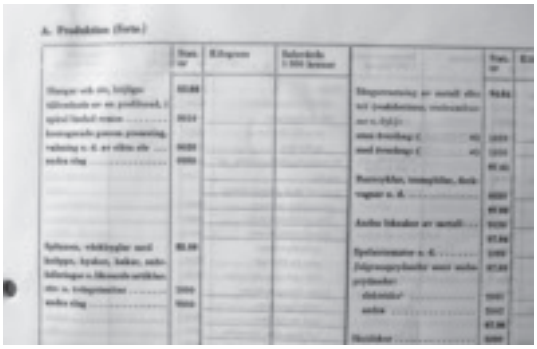
Industristatistiken är vid mitten av 1960-talet uppdelad i ett stort antal mindre undersökningar. Några exempel från 1967:

Produktion och förbrukning av elkraft (månadsvis)
Produktion av sågat virke (månadsvis)
Industriproduktionsindex (månadsvis)
Industrins orderläge (månadsvis)
Tillförseln av vävnader (kvartalsvis)
Framställning av vissa bergsprodukter (årsvis)
Textilindustrins produktion (årsvis)

Utvecklingen går emot att de mer specialiserade undersökningarna läggs ned eller samlas ihop. Nedan beskrivs några av de mer omfattande undersökningarna.

Årlig industristatistik

Den årliga industristatistiken, som presenteras i Industri, belyser både struktur och produktion. Den täcker alla företag med minst fem anställda och bygger på enkäter till företagen.

Industristatistiken är detaljerad. Här en liten del av sidan 7 av den 24-sidiga blanketten för årsstatistiken 1966.

Från och med 1968 redovisas företagen enligt Svensk näringsgrensindelning, SNI. När denna ändras ges för övergångsåret klassificering efter såväl den nya som den gamla indelningen. På motsvarande vis redovisas varuproduktionen efter gällande klassifikationer.

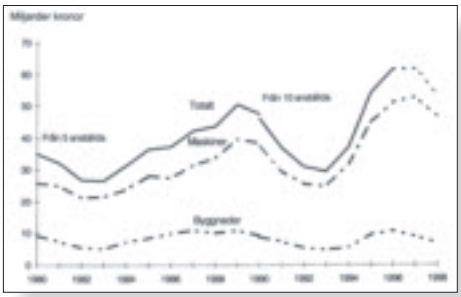
1990 görs en större omläggning av industristatistiken. En av nyheterna är att den från och med detta år täcker alla industriföretag. Företag med minst tio anställda undersöks via enkät, medan uppgifter för småföretagen hämtas från administrativa register. Andra förändringar rör vissa variabler, hanteringen av bortfall och publiceringen.

1996 sker en annan stor ändring när kopplingen mellan insamling av strukturstatistik och varuproduktionsstatistik släpps. Skälet är främst att EU ställer krav på snabbare varustatistik. Härefter redovisas produktionen i Industrins varuproduktion. Det är en postenkät, men vissa företag har också möjlighet att lämna sina uppgifter elektroniskt. År 2006 väljer 25 procent av dem som fick detta erbjudande att rapportera elektroniskt.

Företagens investeringar

Den investeringsundersökning som SCB tar över på 1960-talet täcker endast industrisektorn. Undersökningen utvidgas 1967 till att omfatta andra branscher än industri. Den innehåller i början också uppgifter om lager och lagerförändringar, men dessa förs 1972 över till en egen undersökning. De ingående variablerna har ändrats successivt. Så tas t.ex. uppgifterna om personalbostä-der bort medan uppgifter om leasing tillkommer. Sedan 1986 samlas även uppgifter om immateriella investeringar in, dock endast från större företag. 1986 slopas också uppgiftsinsamlingen från industriföretag med mindre är 20 anställda och ersätts med en modellberäkning.

I samband med statistikreformen tar Konjunkturinstitutet över ansvaret för investeringsenkäten, men år 2002 återfår SCB ansvaret. Näringslivets investeringar publiceras tre gånger per år: i februari, maj och oktober.

Industrins investeringar i byggnader och maskiner, enligt majenkäten 1997.

Annan företagsstatistik

Industristatistiken byggs ut med bl.a. Industrins leverans- och orderläge som självständig statistikgren 1970 och Industrins kapacitetsutnyttjande 1980. År 1987 publicerar SCB för första gången statistik över nyföretagande.

1986 startas vid SCB ett tjänstenäringsprojekt med uppgift att förbättra och utveckla statistiken om den expanderande privata tjänstesektorn. SCB har sedan 1987 (med referensåret 1985) beskrivit tjänstesektorn i olika rapporter.

Finansiell företagsstatistik

SCB framställer också finansiell statistik för företag. Sådan statistik har funnits sedan 1950 och efter det att SCB tar över ansvaret för industristatistiken kompletteras den så att den täcker intäkter, kostnader och vinster samt tillgångar och skulder. Statistiken täcker endast företag med minst 50 anställda och baseras på en årlig uppgiftsinsamling. År 1966 ingår exempelvis 4 500 företag inom industri, handel, transport m.m. i den statistik som redovisas i publikationen Företagen.

Bolagsformer inom näringslivet 2006

Bolagsformer	Totalt	Varuproducerande företag (SNI 01-45)	Tjänsteproducerande företag (SNI 50-93 exkl. 65-67)
Totalt	867 017	338 990	528 027
Enskilda näringsidkare[1]	518 683	258 978	259 705
Handelsbolag/ kommanditbolag	73 336	14 220	59 116
Aktiebolag	265 842	64 686	201 156
Ekonomiska föreningar	6 064	730	5 334
Ideella föreningar, stiftelser, övrigt	3 092	376	2 716

1) Enskilda näringsidkare, dödsbon och enkla bolag, dvs. hushållssektorn med företagarinkomst.

År 2006 finns det fler tjänsteproducerande än varuproducerande företag i Sverige.

Den finansiella statistiken utvecklas, bl.a. genom att fler branscher täcks och genom att publikationerna ändras och utvecklas. Enkäten för finansstatistik ersattes 1997 av undersökningen Företagsstatistik (FS), som består av en enkät till företag med minst 50 anställda som kompletteras med uppgifter hämtades från Skatteverket.

Från och med 2003 redovisas statistiken i Företagens ekonomi, som också utnyttjar både administrativa data och enkätuppgifter. Den täcker alla företag (utom den finansiella sektorn) vilka belyses med avseende på exempelvis lönsamhet, tillväxt, utveckling, finansiering och produktion.

Nationalräkenskaper

*Nationalräkenskaper är ett **bokföringssystem** för en nation eller en region. Liksom ett bokföringssystem för ett företag så bygger det på ett fullt genomfört system av dubbel bokföring. Bokföringen är inte bara bubbel på samma sätt som hos ett företag utan även så att den redovisar betalningarna sett både från den erläggande och från den mottagande partens sida. Det som bokförs är ekonomiska transaktioner som ägt rum under en tidsperiod, vanligen ett kvartal eller ett år.*

Ur SOU 2002:118, bilaga 3 Beräkningsrutiner för nationalräkenskaperna

Årsberäkningar

När SCB får ansvaret för nationalräkenskaperna i mitten av 60-talet är de ännu under utveckling – något som för övrigt alltid gäller. En viktig del i denna utveckling är när SCB år 1969 anpassar nationalräkenskaperna till FN:s System of National Accounts, SNA68. Fastprisberäkningar introduceras och den internationella jämförbarheten förbättras.

1970 kan SCB redovisa nationalräkenskaper enligt det nya systemet för åren 1950–1969. Finansräkenskaper, som är en del av nationalräkenskaperna, publiceras första gången år 1972 och gäller 1969 och 1970. Input-output-tabeller publiceras med ungefär fem års mellanrum från år 1964.

1993 beslutar FN:s statistiska kommitté om en ny standard för nationalräkenskaper. Denna, SNA93, är resultatet av mer än tio års internationellt utvecklingsarbete och implementeras i Sverige 1999 med tidsserier från och med 1993. Eftersom tidsserieaspekten är mycket viktig för användarna, räknas vissa delar av de tidigare serierna om för perioden 1980–1992. På en mer aggregerad nivå görs en omräkning tillbaka till 1950.

Medlemskapet i EU innebär att Sverige börjar använda EU-förordningen European System of National and Regional Accounts, ENS 95. Denna bygger på SNA93 och är en tvingande förordning för medlemsländerna.

Grå ekonomi

Enligt EU-förordningen skall alla transaktioner som bygger på frivilliga överenskommelser mellan två parter ingå i beräkningarna. Det innebär att även dold verksamhet, som inte inkluderas i uppgifter till skattemyndigheterna eller enkätsvar, skall täckas av nationalräkenskaperna. Ett exempel är ”svartjobb”, ett annat är viss illegal verksamhet.

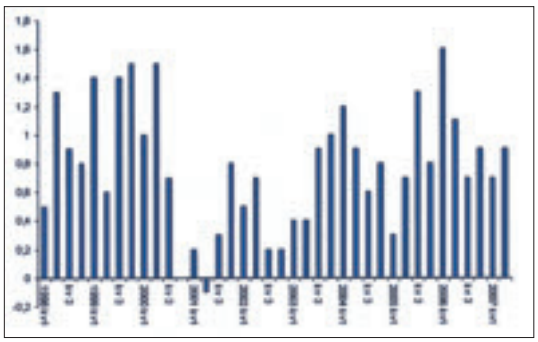
År 2005 gör SCB, på uppdrag av Eurostat, ett uppmärksammat försök att uppskatta delar av den illegala verksamheten. Resultatet blir att svenskarna beräknas lägga ned 5,5 miljarder kronor på prostitution, droger, hembränning och smuggling av alkohol och tobak. Eftersom dessa aktiviteter även medför vissa utgifter för sina utövare beräknar SCB att nettotillskottet till BNP endast skulle utgöra 3,7 miljarder kronor, eller mindre än 0,2 procent av BNP.

Kvartalsräkenskaper

Eftersom nationalräkenskaperna har en så viktig roll som konjunkturindikator kompletteras de årsvisa beräkningarna snart med kvartalsräkenskaper. De första publiceras 1971 och avser tiden från och med första kvartalet 1969. En av de viktigaste variablerna i denna statistik är bruttonationalprodukten, alltså det samlade värdet av alla varor och tjänster som producerats i landet.

Kvartalsräkenskaperna beräknas redan från början relativt snabbt. Uppgifterna för andra kvartalet 1971 publiceras t.ex. i oktober samma år, ca 110 dagar efter referensperiodens slut. Publiceringstidpunkten pressas alltmer, så att den i början av 2000-talet ligger i storleksordningen 60 dagar, utom för det andra kvartalet där en snabbversion produceras redan efter 30 dagar och den ordinarie statistiken efter 70 dagar.

Kvartalsstatistiken grundas på ett mindre material än årsstatistiken och på preliminära uppgifter, indikatorer och modeller. Det revideras därför när säkrare underlag föreligger.
Storleken på revideringarna ligger i regel på någon eller några tiondels procentenheter.

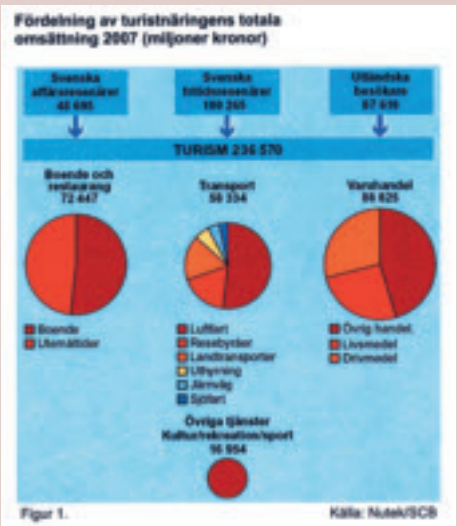
Konjunkturen i början av 2000-talet speglad av den kvartalsvisa BNP-utvecklingen.

Ett annat mått på aktiviteten i ekonomin är Aktivitetsindex, som publiceras varje månad sedan januari 1998. Det är ett sammanfattande mått, grundat på sex statistikserier, som är en indikator på BNP-utvecklingen.

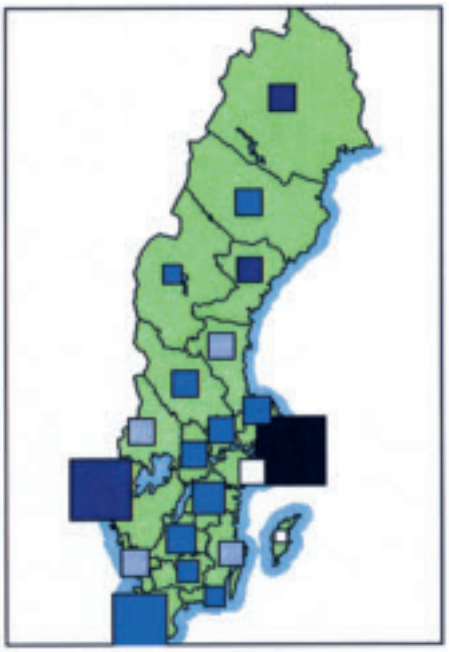
Satelliträkenskaper

Nationalräkenskapernas begreppsapparat används även i s.k. satelliträkenskaper. Ett skäl att ta fram satelliträkenskaper är att man är intresserad av en verksamhet som återfinns inom flera olika branscher i de ordinarie räkenskaperna; satelliträkenskaper för Hälso- och sjukvård och Turism är två exempel.

I diagrammet visas hur omsättningen i turistnäringen, som 2007 beräknas uppgå till 2,8 procent av Sveriges BNP, fördelar sig över olika branscher.

Satelliträkenskaperna för turistnäringen är ett uppdrag till SCB från Nutek.

Karta över Bruttoregionalprodukt per invånare år 2005 från SCB:s webbplats. Kvadratens yta är proportionell mot invånarantalet och ju mörkare färg, desto högre BRP per capita. Stockholms län ligger högst med 425 000 kr per invånare, Gotlands lägst med 237 000.

Bruttoregionalprodukter

Nationalräkenskaperna gör det möjligt att särskilja olika sektorer av ekonomin, t.ex. den offentliga sektorn och hushållssektorn. Även utvecklingen inom olika branscher enligt Svensk näringsgrensindelning, SNI, kan följas. Det finns dock ett behov att kunna göra också andra fördelningar av t.ex. BNP.

Inom EU är beräkningar av bruttoregionalprodukter per capita, beräknade för en region istället för en hel nation, viktiga bl.a. för fördelning av regionalpolitiskt stöd. SCB börjar utveckla regionala räkenskaper i början av 90-talet och kan 1996 presentera de första resultaten. Sedan dess beräknas de årligen på läns- och kommunnivå.

Prisstatistik

Konsumentprisindex får, i likhet med AKU, stor uppmärksamhet varje månad. Det är utan tvekan SCB:s mest kända prisindex, men inte det enda.

Konsumentprisindex

Tidiga prismätningar i Sverige behandlas på sidorna 274 – 275.

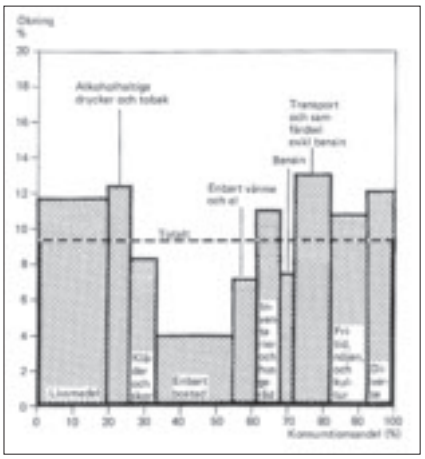
Konsumentprisindex, KPI, skall mäta prisutvecklingen på all privat konsumtion i Sverige. Detta görs i princip genom en jämförelse mellan vad konsumenterna får betala för en given uppsättning varor och tjänster vid olika tidpunkter. Man brukar tala om en ”korg” av varor och tjänster: hur mycket dyrare det har blivit att köpa samma korg med de nya priserna.

KPI-uppgifterna publiceras i Statistiska Meddelanden på webbplatsen samt i SSD. Fram till och med år 1994 fortsätter SCB att också ge ut årspublikationen *Konsumentpriser och indexberäkningar.*

Eftersom KPI är ett viktigt mått är det viktigt att publiceringen sker snabbt. Vid mitten av 1980-talet är ambitionen att hålla en framställningstid om knappt en månad, men i verkligheten varierar denna tid med uppåt en vecka, åt båda hållen. År 2008 är ambitionsnivån mycket högre, både vad gäller snabbhet och punktlighet: publiceringen skall, med undantag för januarisiffran, ske på utsatt dag och tidpunkt ca tio dagar efter mätmånaden,. Och det håller SCB.

KPI syftar till att mäta kostnadsutvecklingen vid en given konsumtionsstandard. Det finns en välutvecklad teori för hur en sådan utveckling skall mätas, men ett stort antal praktiska problem. Detta medför att KPI ändras mycket litet i sina grunddrag. De metodbyten som görs är av praktisk natur, och handlar t.ex. om insamlingen av olika prisuppgifter eller behandlingen av vissa kostnader. Bytena görs vid årsskiftena, och påverkar inte nivån på KPI.

En konsekvens av att mätningen skall avse en viss konsumtionsnivå är att ”korgens” innehåll ändras för att spegla skiftande konsumtionsmönster. Av praktiska skäl byts korgen en gång per år, utifrån uppgifter från nationalräkenskaperna.

De olika grupperna av varor och tjänster för 1983. De låga kostnadsökningarna på bostäder kompenserar i viss mån de högre höjningarna på bl.a. livsmedel. Resultatet av sammanvägningen blir en prisökning med 9,3 procent mellan augusti 1992 och augusti 1993.

En annan konsekvens är att varorna i korgen skall ha samma kvalitet. Om t.ex. en vara ökar i pris med tio procent men kvaliteten ökar lika mycket betraktas detta inte som en prisändring. Bedömningen av kvalitetsförändringar är en viktig och svår del i beräkningen av KPI. Särskilda metoder, exempelvis s.k. hedoniska index, utvecklas för att göra bedömningarna så objektiva som möjligt.

Av praktiska skäl kan inte priserna för alla varor och tjänster inkluderas i varukorgen. Istället väljs ett antal varor representantvaror ut. Även när det gäller butiker och tjänsteleverantörer görs ett urval som ingår i undersökningen.

KPI används inte bara som konjunkturindikator och för att räkna om belopp till fasta priser, utan också för att bestämma t.ex. prisbasbeloppet.

Själva prismätningarna görs på olika sätt för olika varor och tjänster. En stor mängd prisuppgifter samlas in av SCB:s intervjuare direkt i butikerna. För andra varor och tjänster, samlas prisuppgifter in centralt t.ex. via telefon eller Internet. När produkter behöver ersättas görs normalt en värdering av produktskillnaderna som underlag för eventuell kvalitetsjustering. Intervjuarnas prisinsamling sker under veckorna omkring den 15:e i månaden, medan de centralt insamlade priserna i regel avser den 15:e.

Frågor i KPI-nämnden

Sedan starten 1940, alltså redan före det att SCB tar över ansvaret för KPI, finns det en särskild nämnd för KPI, se sidan 322. Den skall behandla såväl principiella som praktiska frågor, t.ex. hur nytillkomna varor skall behandlas eller hur förändringar av olika slag skall hanteras. Den fråga som sysselsatt nämnden mest är hur egnahemsägarnas boendekostnader bör behandlas. Några andra frågor som varit uppe i nämnden är:

- *1968: Färg-TV*
- *1975: Bärkassar och bilskrotningsavgift*
- *1977: Mellanölet bort*
- *1984: Priskrig på bensin och hyresstopp*
- *1990: Skatteomläggning*
- *1996: Internet*
- *1998: Fri prissättning på tandvård*
- *2002: Broavgift*

Principerna för beräkning av KPI har ändrats mycket litet under de senaste femtio åren. Den första större förändringen kommer år 2005 efter det att den statliga KPI-utredningen 1999 kommit med ett antal förslag, bl.a. vad gäller länkningen mellan olika år och underlag för de olika vägningstalen. Omläggningen förväntas ge säkrare skattning av levnadskostnadsutvecklingen, men påverkar inte den grundläggande tolkningen av KPI.

Vid EU-inträdet ändras inte beräkningen av KPI. Däremot börjar SCB, liksom alla länder inom EU, att rapportera förändringar i konsumentpriser enligt måttet Harmoniserat index för konsumentpriser (HIKP), vilket möjliggör jämförelser mellan alla medlemsländer på ett standardiserat sätt.

Det finns vissa skillnader mellan KPI och HIKP, bl.a. vad gäller behandlingen av kostnader för egna hem, bostadsrätter, äldreomsorg och sjukvård. KPI fortsätter dock att vara det officiella nationella måttet på förändringar i konsumentpriser.

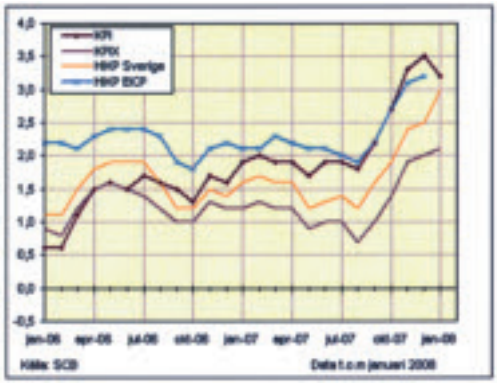
Redan i början av 1980-talet görs försök med bärbart datorstöd vid prisinsamlingen, men först 2008 görs insamlingen per handdator. Det är viss kvalitetsskillnad på modellerna.

Andra index

SCB producerar en lång rad index. De bygger alla på samma grundprincip som konsumentprisindex men definieras på olika sätt för att mäta olika slags prisutveckling. En grupp index är helt enkelt de delserier som KPI är indelat i: boende, kläder och skor, transport etc.

En annan grupp baseras på KPI men har speciell inriktning. Det äldsta indexet av denna typ är Nettoprisindex, NPI, som första gången publiceras 1965. Vid beräkning av NPI exkluderas indirekta skatter, t.ex. moms, som påverkar konsumentpriserna och subventioner läggs till.

År 1998 börjar SCB på uppdrag av Riksbanken beräkna mått på den underliggande inflationen. De två måtten, kallade UND1X och UNDINHX exkluderar posten räntekostnader för egnahem samt direkta effekter av ändrade indirekta skatter. UNDINHX försöker också rensa bort effekterna av ”importerad” inflation genom att exkludera varugrupper med övervägande importerade varor.. År 2007 tas UNDINHX bort medan UND1X byter namn till KPIX och år 2008 tillkommer det kompletterande inflationsmåttet KPIF, som skiljer sig från KPI endast beträffande behandlingen av räntkostnader för egnahem.

De tre olika inflationsmåtten KPI, KPIX och HIKP för en tvåårsperiod. Dessutom finns HIKP för hela EU-området (HIKP EICP) inlagt. Från SCB:s webbplats i februari 2008.

En annan grupp index avser särskilda delar av ekonomin. Det kan röra sig om Byggnadsprisindex, Fastighetsprisindex eller Prisindex i producent- och importled. SCB producerar också på uppdrag vissa index av denna typ, exempelvis Färdtjänstindex och Städindex.

Och allt annat …

Som framgår redan av rubriken på detta avsnitt framställer SCB under sin senaste femtioårsperiod statistik om ett stort antal områden, stora som små. Det är praktiskt omöjligt att täcka dem alla i en översiktlig historik.

De statistikområden som SCB haft eller har ansvar för och som inte tagits upp inkluderar många viktiga områden: kultur, livsmedel, inrikes- och utrikes handel, IT-användning, offentlig ekonomi, energi, finansmarknadsstatistik, transporter, vägtrafikolyckor, boende och byggande och många fler.

En avgränsning måste dock göras och förhoppningsvis ger de områden som behandlats en tillräcklig bild av utvecklingen av SCB:s statistikproduktion under de senaste femtio åren.

Kvalitetsbegreppet

Trots att statistikens kvalitet alltid varit ett mycket viktigt begrepp saknar SCB länge en definition av vad kvalitet är. Som vi sett använder Fredrik Teodor Berg på 1800-talet tre komponenter: innehåll, fullständighet och skyndsamhet.

1964 presenterar generaldirektör Ingvar Ohlsson sin syn på SCB som statistikfabrik och naturligtvis diskuterar han också slutproduktens "olika bestämningsfaktorer ('egenskaper') av kvalitetstyp". Dessa är:

a) produkt- (eller ämnes-)område
b) innehåll (detaljrikedom)
c) bearbetningsgrad
d) aktualitet och periodicitet
e) tillförlitlighet
f) jämförbarhet
g) presentationsform

Den första officiella definitionen av statistikkvalitet kommer inte förrän 1979 då SCB ger ut ***Riktlinjer för kvalitetsredovisning av statistik****. Det kvalitetsbegrepp som introduceras är hierarkiskt med de två begreppen Relevans och Noggrannhet på den högsta nivån. Något förenklat kan sägas att Relevans besvarar frågan om statistiken mäter rätt sak, medan Noggrannhet svarar på frågan om man mäter på rätt sätt.*

1979 års kvalitetsbegrepp innehåller på den lägsta nivån tio kvalitetskomponenter. Figuren, från ***Meddelanden i samordningsfrågor 1979:8,*** *speglar väl att den hierarkiska indelningen inte är helt logisk.*

1979 års definition har vissa svagheter. Den viktigaste är kanske att positiva begrepp som Relevans och Aktualitet blandas med negativa som Skevhet. En annan svaghet är att definitionen blandar egenskaper hos statistiken, t.ex. jämförbarhet, med orsaker till kvalitetsbrister, t.ex. mätfel. Trots dessa brister kommer definitionen att användas i femton år.

Nästa version av kvalitetsbegreppet kommer år 1994, och har fyra huvudkomponenter: Innehåll, Tillförlitlighet, Tid och Tillgänglighet. Viktigare än den nya strukturen är att kvalitetsbegreppet nu utgår från användaren och dennas behov, i stället för som tidigare från producenten och produktionsprocessen. Detta kommer till uttryck i definitionen:

"Statistikens kvalitet avser alla egenskaper som har betydelse för hur väl den tillgodoser användarens informationsbehov."

2001 sker en mindre revision av kvalitetsdefinitionen för svensk officiell statistik, bl.a. för att få en närmare överensstämmelse med det kvalitetsbegrepp som håller på att tas fram av Eurostat. Det nya begreppet understryker ännu kraftigare användarperspektivet och strukturerar kvalitet i fem huvudkomponenter:

- *Innehåll*
- *Tillförlitlighet*
- *Aktualitet*
- *Jämförbarhet och samanvändning*
- *Tillgänglighet och förståelse*

Liksom tidigare har varje huvudkomponent i 2001 års kvalitetsbegrepp ett antal underkomponenter.

Ett av de viktigaste användningsområdena för det nya kvalitetsbegreppet är de kvalitetsredovisningar som tas fram och publiceras för all officiell statistik.

Statistiska metoder – alltmer viktiga

Under SCB:s första hundra år är statistiska metoder ett eftersatt område. Som vi sett börjar statistiskt korrekta urval användas sent och några mer sofistikerade urvalsmetoder används inte före 1950-talet. Vid den tiden sker ett trendbrott och statistiska metoder börjar användas inom praktiskt taget all verksamhet vid SCB. Det handlar inte bara om att dra urval och beräkna olika statistiska mått, utan också om att t.ex. hantera kvalitetsfrågor.

Urval och estimation

Metoden att dra urval med hjälp av basurval som introduceras inom Utredningsinstitutet (se sidan 185), blir överflödig i och med att SCB bygger upp egna dataregister över både individer och företag. Registret över totalbefolkningen, RTB, ger t.ex. en aktuell lista över alla svenskar, vilken kan utnyttjas vid urvalsdragning.

***Estimation** innebär att man uppskattar en storhet med hjälp av ett urval. Vid SCB:s partisympatiundersökningar uppskattas t.ex. hela valmanskårens inställning med hjälp av ett urval om 9 000 personer. En alternativ term är **uppskattning**, ett ord som dock ibland kan missförstås*

En fördel med de nya registren är att de innehåller information som kan användas både för att dra effektivare urval och för att göra bättre estimationer. Vid ett urval av företag kan man t.ex. se till att man får en god täckning både geografiskt, branschvis och storleksmässigt. När man fått in uppgifter från de utvalda företagen kan sedan registerinformation om företagens omsättning tidigare år användas för att förbättra uppskattningarna av årets förhållanden.

Mycket av SCB:s arbete med urval och estimation handlar just om att finna nya vägar att utnyttja tilläggsinformation från register för att endera få säkrare resultat eller minska kostnaderna. Redan med relativt enkla metoder kan stora vinster göras och från och med 1970-talet har sådana metoder blivit standard.

Även mer avancerade metoder används. Så tidigt som i mitten av 1960-talet dras urvalet för Investeringsenkäten i två steg med användning av såväl stratifiering som urvalssannolikheter som är proportionella mot företagens storlek. Resultaten beräknas med hjälp av regressionsestimation. Drygt 40 år senare introduceras s.k. generaliserad regressionsestimation i Arbetskraftsundersökningen för att få bättre skattningar av arbetslösheten.

CLAN
På 1990-talet utvecklas inom SCB ett program som kan hantera nästan alla urvals- och estimationssituationer som uppstår i praktiken. Programmet kallas CLAN efter upphovsmännens initialer och kan användas för att beräkna skattningar av totaler, medelvärden, kvoter etc. Det som gör CLAN unikt är att det även enkelt kan beräkna mått på skattningarnas osäkerhet och tillåter att olika slags tilläggsinformation utnyttjas, t.ex. vid kalibrering.

Bortfallsproblem
De statistiska metoder som används i samband med urval och estimation förutsätter i princip att alla individer eller företag som hamnar i urvalet för en undersökning också deltar i den. I verkligheten finns det dock alltid individer som vägrar att ställa upp på intervjuer eller fylla i enkäter, eller personer som man inte lyckas nå.

Ett stort bortfall i en undersökning gör inte bara resultaten mer osäkra genom att de baseras på färre observationer, utan det är också troligt att de som vägrar att delta eller inte anträffas skiljer sig i egenskaper eller från dem som deltar. I så fall finns risk för att undersökningen ger ett missvisande resultat.

När man börjar med urvalsundersökningar är bortfallet ganska litet och det utgör följaktligen ett mindre problem. I takt med att bortfallsandelen ökar i början på 1970-talet ses det dock som ett allt allvarligare problem. SCB, liksom andra statistikproducenter, arbetar på två sätt för att minska effekten av bortfall: genom att minska storleken på bortfallet och genom att minska effekten av bortfallet.

För att minska bortfallet arbetar SCB främst med att öka motivationen för de utvalda att delta i undersökningen. Detta sker bl.a. genom brev som sänds ut före intervjuer eller tillsammans med enkäter. Däremot är man försiktig med att använda gåvor av olika slag, även om försök görs med t.ex. trisslotter. Skälen till denna försiktighet är att effekterna är relativt små och att det finns risk för att introducera andra felkällor.

a) *Business surveys*	Nonresponse rate
Credit Market Statistics	5.5
Quarterly Survey of Income and Expenditures for municipalities	9.0
Foreign Trade Credits	8.5
Energy Statistics for Non-Residential Premises	19.0
Business Investments	17.0
Swedish National and International Road Goods Transport	27.2
Turnover in Domestic Trade and Certain Service Activities	19.8
b) *Surveys on individuals*	
Energy Statistics for One- and Two-Dwelling Buildings	20.0
Income Distribution Survey	25.5
Labour Force Survey	15.1
Party Preference Survey	24.5
Swedish Survey of Living Conditions	22.6
Consumer Buying Expectations	32.9
Surveys of Receipts and Costs of Multi-Dwelling Buildings	21.0
Energy Statistics for Multi-Dwelling Buildings	22.0
Transition from Upper Secondary School to Higher Education	28.0

Bortfallsandelar i några SCB-undersökningar år 2000. Att tabellen är på engelska förklaras av att den hämtats från CBM:et ***Estimation in the Presence of Non-response.***

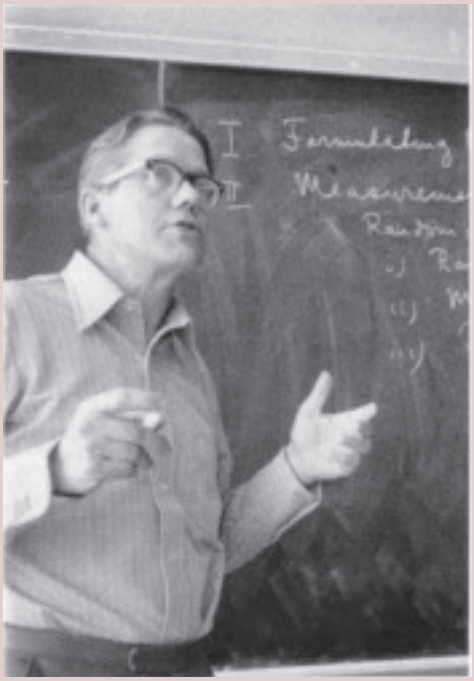
SCB utnyttjar också de möjligheter som ges av tillgången till registerdata för att minska effekten av bortfallet. I det enklaste fallet kan man anta att de som inte svarat skulle ha svarat som de svarande som har liknande demografiska egenskaper. Om t.ex. den som inte svarat är en ung man som bor i en storstad så antar man att han skulle ha svarat som de unga manliga storstadsbor som man fått svar ifrån.

En mer komplicerad metod att kompensera för bortfall med hjälp av registerinformation är s.k. kalibrering, som börjar användas vid SCB under 1990-talet.

Föregångsman med anknytning till SCB – Tore Dalenius

En person som betyder mycket för såväl SCB som svensk urvalsmetodik under 1950- och 1960-talen är Tore Dalenius. När han 1957 doktorerar på avhandlingen ***Sampling in Sweden*** *har han sedan flera år haft rollen som banbrytare för modern stickprovsteori i Sverige.*

Tore Dalenius arbetar endast fyra år på 1950-talet vid SCB, där hans huvuduppgift är att bygga upp Utredningsinstitutet. Detta arbete innebär både skapandet av en lokal intervjuarkår och praktisk tillämpning av stickprovsteorin.

Tore Dalenius lägger ut texten.

Både före och efter sin anställning vid SCB har Tore Dalenius täta kontakter med verket. Han är t.ex. en av dem som reformerar jordbruksstatistikens insamlingsförfaranden i början av 1950-talet, och han deltar som expert i 1956 års statistikutredning. Senare är han ledamot av Delegationen för statistikfrågor och från starten ledamot av SCB:s vetenskapliga råd. Han skriver inte mindre än 41 artiklar i ***Statistisk tidskrift*** *och är en av de första som fäster uppmärksamheten vid andra felkällor än urvalsfel i statistiken.*

Dalenius går rakt på sak med sina åsikter om förhållanden vid SCB. Ett exempel är när han i Vetenskapliga rådet 1968 kritiserar Utredningsinstitutets arbete i flera konkreta fall. Debatten, som också tas upp i SCB:s styrelse, ger UI anledning att se över vissa rutiner. I efterhand kan man dock ge UI rätt på en viktig punkt: det är orealistiskt att döma ut undersökningar enbart för att bortfallet är så högt som 5–10 procent, en siffra som 40 år senare skulle betraktas som sensationellt låg.

Samtidigt som denna diskussion pågår, driver Tore Dalenius projektet "Fel i undersökningar" vid SCB med stor energi. Det resulterar i ett tjugotal rapporter, flera i samarbete med svenska och amerikanska forskare. Han skriver också två handböcker i SCB:s interna handboksserie: ***Modern surveymetodik*** *och* ***Planering av samplingundersökningar.***

När Tore Dalenius på 1970-talet flyttar till USA blir kontakterna glesare, men han håller sig ändå à jour med utvecklingen på SCB. Så sent som på 1990-talet håller han en gång per år ett seminarium på SCB om "Statistiknyheter från USA".

Mätfel vid intervjuer och enkäter

I och med att användningen av stickprov slår igenom i statistikproduktionen ägnas stor uppmärksamhet åt att mäta och redovisa urvalsfel samt fel som beror på bristfälliga urvalsramar. Ganska snart börjar dock andra felkällor att diskuteras. Ett område som tidigt får uppmärksamhet och som blir allt viktigare är mätfel i samband med intervju- eller enkätsituationer, t.ex. hur en uppgiftslämnare uppfattar en fråga eller påverkas av intervjuarens beteende.

Att fråga *kommer ut i flera upplagor från och med 1980 och tio år framåt.* ***Fråga rätt*** *kommer år 2001.*

Vikten av att ägna uppmärksamhet åt frågekonstruktion uppmärksammas tidigt på Utredningsinstitutet och på 1960-talet bildas en mätteknisk grupp på PoS-avdelningen. Man arbetar med såväl enskilda frågor och deras svarsalternativ som strukturen på hela frågeformulär.

1989 startas ett mättekniskt laboratorium vid SCB. På ”mätlabbet” prövas nya och ändrade frågeformulär innan de används i statistikproduktionen. Arbetsmetoderna innefattar bl.a. skrivbordsstudier och fältstudier med ”riktiga” intervjuobjekt.

I takt med att insikten växer om hur svårt det är att få rätt svar vid såväl individundersökningar som företagsundersökningar, ökar storleken på mättekniska laboratoriet. Vid starten arbetar två personer deltid på laboratoriet och fyra intervjuare är knutna till det. År 2007 har personalantalet ökat till tolv respektive nio.

Registerstatistik

Även om SCB genomför ett stort antal intervju- och enkätundersökningar så baseras under alla de 150 åren den mesta statistiken på administrativa uppgifter, alltså på data som andra myndigheter samlat in för sina särskilda ändamål. Taxeringsuppgifter, momsredovisning, födelse- och dödsbevis är bara några exempel på administrativa data som SCB utnyttjar.

Administrativa data har många fördelar. Två av de viktigaste är att kostnaden är mycket låg, eftersom insamlingen redan är gjord, och att uppgiftslämnarna inte behöver besväras med att lämna samma uppgifter flera gånger. Ytterligare en fördel är att eftersom de administrativa registren är heltäckande kan statistik som baseras på dem redovisas också för mindre geografiska områden.

Det finns också nackdelar med att utnyttja administrativa register. Den största är att SCB inte har något inflytande över registrets innehåll; i värsta fall kan detta försvinna helt. Exempel på sådana situationer är ändrade gränser för momsredovisning, ändrade deklarationsregler och slopandet av tullskyldigheter för handel med EU-länderna vid Sveriges inträde i EU.

Trots att administrativa register länge spelat en stor roll vid produktionen av officiell statistik, finns ingen teori för registerstatistik förrän på 1990-talet, då den börjar utvecklas med bl.a. viktiga insatser på SCB.

SCB:s registersystem i början av 2000-talet, med möjligheter att t.ex. koppla personer eller företag till ett geografiskt område via fastighetsregistret.

Säsongrensning och kalenderkorrigering

Många av de företeelser som SCB gör statistik över visar en regelbunden variation mellan olika delar av året. Sommarsemester och julhandel påverkar t.ex. ekonomin på likartat sätt varje år.

Samtidigt som man i statistiken naturligtvis vill visa dessa variationer är de störande när man vill studera konjunkturutvecklingen. Det finns också andra faktorer som försvårar jämförelser mellan olika månader, exempelvis antalet vardagar i en månad eller när påsken infaller. För att rensa bort sådana ”ovidkommande” störningar används olika former av säsongrensning.

1976 säsongrensar SCB arbetslöshetssiffror med hjälp av Konjunkturinstitutets program SA 4 ”som grundas på användningen av glidande medelvärden”. Trettio år senare används den modernare metodik och metoden TRAMO/SEATS.

SCB utvecklar inga egna säsongrensningsprogram, utan utnyttjar allmänt accepterade program som finns tillgängliga. Eftersom säsongrensning i regel innefattar ett antal val av subjektiv karaktär, redovisas alltid originalsiffrorna, så att en användare kan göra sina egna bedömningar. SCB använder ofta i pressmeddelanden o.dyl. det enklaste

av alla sätt att hantera säsongvariation: att jämföra med motsvarande period förra året.

Tre exempel på böcker inom det statistiska metodområdet med internationell spridning som har skrivits av anställda eller tidigare anställda vid SCB: Särndal-Swensson-Wretman: ***Model Assisted Survey Sampling****, Wallgren-Wallgren:* ***Register-based Statistics*** *och Särndal-Lundström:* ***Estimation in Surveys with Nonresponse****.*

Från EDB till IT

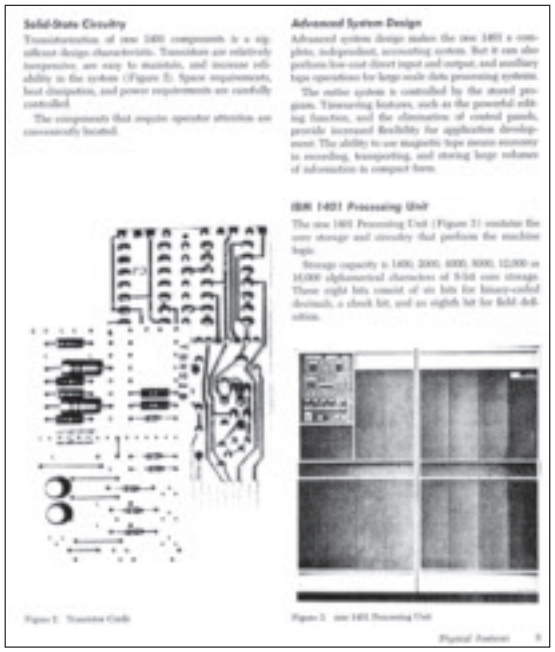
”För större delen av statistiken har en övergång skett till elektronisk databehandling. Detta har dock medfört en del svårigheter, varför 1961 års statistik publiceras nästan ett helt år senare än motsvarande handräknade statistik för år 1960.”

Ett inte helt otypiskt citat från Folkmängdens förändringar1961

Datamaskincentralen på 1960-talet

Den 1 juli 1963 byter SCB:s Maskincentral namn till Datamaskincentralen, DC. Den skall fortsätta att betjäna statistikproduktionen och dessutom vara en serviceanläggning för statsförvaltningen i dess helhet. Myndigheter utan tillräcklig egen datamaskinkapacitet skall i första hand vända sig till DC.

Datamaskincentralen får tre sektioner: en beredningssektion med programmering som huvuduppgift, en driftsektion och en kameral sektion. Vid denna tid har DC en personal om 180 personer och en omsättning om 9 miljoner kronor.

1401 är transistoriserad, vilket IBM stolt framhäver i manualen.

Den datamaskin som SCB har haft sedan 1961, en IBM 7070 med kommunikationsdator 1401, är snart för liten och ersätts efter fem år med en IBM 360/50. Några år senare installeras en likadan maskin även i Örebro.

Den 1 juli 1969 bildas Statens datamaskinfond och tar över ägandet av DC:s maskiner. Fortsättningsvis görs alla inköp av nya maskiner av fonden. Senare tar Statskontoret över detta ansvar och inte förrän tjugo år efteråt får SCB åter besluta om sina investeringar på ADB-området.

Datamaskincentralen delas

Som redan beskrivits (se sidan 307) delas Datamaskincentralen år 1970. All maskinell utrustning i Stockholm förs över till det nybildade DAFA tillsammans med motsvarande personal. Den datamaskin som finns kvar vid SCB i Örebro räcker tills vidare för verkets behov, och när behovet växer införskaffas en andra maskin av typ IBM 360/50. Delningen innebär att SCB:s datorverksamhet koncentreras till Örebro, även om vissa bearbetningar görs på Stockholms datacentral (senare QZ).

Allt större datorer

Fram till 1980-talet är datoranvändningen vid SCB starkt centraliserad och specialiserad. Det är många led mellan statistikproducenten och den faktiska bearbetningen. För verket gäller det att hänga med i den tekniska utvecklingen snarare än att fundera på vilka krav statistikproduktionen ställer på tekniska lösningar.

Efterfrågan på datamaskinkraft ökar från år till år; under 1970-talet är ökningen i storleksordningen 20 procent per år. Eftersom den tekniska utvecklingen går snabbt kan DC genom inköp av ny utrustning hålla jämna steg med efterfrågan på allt mer omfattande bearbetningar. SCB byter år 1975 till en IBM 370/158. Också kringutrustning som t.ex. datalagringsenheter byts kontinuerligt ut.

Samtidigt som datorerna blir mer kraftfulla öppnas möjligheter att kommunicera med dem från s.k. terminaler som är placerade utanför datorhallarna. SCB installerar 1970 en terminal med hålkortsläsare i Stockholm, vilket gör det möjligt att beställa bearbetningar därifrån. Detta arrangemang är ett av de första i sitt slag i Sverige. Senare tillkommer skrivmaskinsterminaler och så småningom också bildskärmsterminaler.

I slutet av 1970-talet ökar antalet terminaler snabbt. Terminalerna, som i regel är anslutna till datorn via telenätet, används både för systemutvecklingsarbete och för beställning av statistikproduktion. Budgetåret 1980/81 uppgår för första gången antalet terminaler till över 100. Även dataregistreringen görs nu med hjälp av terminaler, både vid DC och ute på ämnesavdelningarna.

Nya datorer följer med relativt korta mellanrum: de IBM-kompatibla National Advanced Systems 5000 år 1981 och National Advanced Systems 6650 år 1984, samt IBM 4381 år 1985. Vid det sistnämnda inköpet övertas den gamla maskinen av Folk- och bostadsräkningen. Mellan bytena av stordator görs naturligtvis också förnyelse av kompletterande utrustning, t.ex. olika lagringsenheter för data.

Inte bara maskiner
I början av 1970-talet arbetar ett 80-tal personer på SCB med programmerings- och systemeringsuppgifter på Programmeringscentralen i Stockholm. Senare sprids dessa arbetsuppgifter ut, först till en särskild grupp i Örebro och vid mitten av 1990-talet till ämnesavdelningarna, även om centrala grupper hela tiden finns kvar både i Stockholm och i Örebro.

Till ledning för sitt arbete har SCB redan på 1970-talet en systemutvecklingsmodell baserad på infologisk modellering. Den huvudansvarige bakom modellen, Bo Sundgren, myntar i detta sammanhang också det numera internationellt vedertagna begreppet "metadata" om information som beskriver datas egenskaper.

SCB utnyttjar aktuella programmeringsspråk och metoder: COBOL, PL/1, Visual Basic m.fl. År 2002 introduceras en systemutvecklingsmodell för den nya client/servermiljön. SiP – Systemutveckling i praktiken – är baserad på en befintlig modell och har en struktur som stämmer överens med det interna dokumentationssystemet SCBDOK.

Datacentralen fortsätter att stå för en stor del av SCB:s verksamhet, även om personalantalet minskar. Budgetåret 1982/83 uppgår t.ex. antalet anställda till 100 årspersoner, varav 60 arbetar med dataregistrering. Samma budgetår har DC en omsättning på 40 miljoner kronor eller drygt 10 procent av verkets hela omsättning.

Vid mitten av 1980-talet beslutar SCB att komplettera stordatorn med s.k. minidatorer. En UNIX-maskin köps in, men satsningen fullföljs inte eftersom verket senare beslutar sig för att satsa på persondatorer.

Läsning av siffror och text
1968 skaffar Datamaskincentralen sin första optiska läsare, som dock endast kan läsa streckmarkeringar. 1971 är det dags för en maskin som kan läsa siffror, i alla fall om de skrivs på ett speciellt sätt. Första större användningen av Optical Character Recognition, OCR, görs i FoB70. Tekniken används också för att läsa de interna tidrapporterna.

I mitten av 1990-talet inskaffar SCB utrustning för s.k. skanning, som skapar en elektronisk kopia av en blankett och därefter tolkar bokstäver och siffror. Trots att vissa tecken måste tolkas manuellt är SCB nöjt med utrustningen som efter hand moderniseras. Omkring 2005 börjar SCB rutinmässigt spara elektroniska kopior på alla skannade blanketter, vilket underlättar betydligt när t.ex. ett misstänkt fel skall kontrolleras.

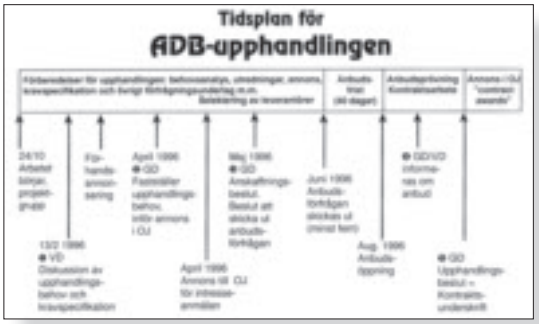
Den utkontrakterade datordriften

1991 bedömer SCB att det inte längre är lönsamt att ha egen stordatorutrustning. Verket förhandlar med två företag om att ta över stordatordriften. Det är det från SCB ”avknoppade” DAFA som lämnar det fördelaktigaste anbudet.

DAFA bildar ett nytt företag vid namn Mittsystem som övertar såväl utrustning som personal, med undantag för ett tiotal personer som accepterar ett avgångsvederlag om två årslöner. Övergången är inte särskilt dramatisk för SCB: samma dator och samma personer gör samma arbete i samma lokaler, men nu på uppdrag. Det blir inte heller någon större förändring när DAFA och därmed Mittsystem köps upp av det brittisk-franska företaget Sema Group.

Mer dramatiskt blir det när SCB gör en ny upphandling 1996 och Sema ger ett bud som inte alls är konkurrenskraftigt. Uppdraget går istället till IBM via dotterbolaget Responsor, senare omdöpt till IBM Global Systems. Responsor köper Semas dator för ett symboliskt belopp och flyttar sedan driften till Hållsta utanför Eskilstuna.

Efter EU-inträdet är upphandlingsproceduren ännu mer komplicerad än tidigare och tar nästan ett år.

Den tidigare personalen erbjuds inte anställning vid Responsor, vilket leder till protester, flygbladsutdelning och till och med en stämning av SCB. Eftersom det rör sig om anställda vid ett privat företag har SCB ingen anledning att agera och protesterna blir resultatlösa.

Som redan beskrivits börjar SCB vid denna tid gå över till client/server-teknik (se sidan 379) och vid nästa upphandling, år 2002, gäller därför uppdraget en client/server-miljö. Återigen blir det en ny leverantör, WM-data (som år 2008 blir en del av Logica), som vinner upphandlingen. Både 1996 och 2002 lyckas SCB få ned kostnaderna på IT-området med stora belopp, den sista gången i storleksordningen 10 miljoner kronor.

Utkontrakteringen fungerar bra även tekniskt och SCB har drabbats av få driftavbrott. Också kommunikationen mellan Stockholm och Örebro och med driftsleverantörerna har fungerat utan några större avbrott.

ADB/IT-upphandlingarna är intressanta för SCB eftersom de förs ur ett köparperspektiv. Tidigare har SCB störst erfarenhet av att ge anbud inom ramen för sin uppdragsverksamhet. År 2008 pågår en ny upphandling av IT-driften.

Allt mindre datorer

Användningen av det som kommer att kallas persondatorer börjar inom SCB med administrativa tillämpningar. De elektriska skrivmaskinerna kompletteras t.ex. med skrivautomater av typen Scribona, vars främsta fördel är möjligheten att lagra stora textmängder. För ekonomiska tillämpningar köps ett antal s.k. mikrodatorer in kring 1980, bl.a. av typen Microbee. När de första persondatorerna blir tillgängliga sker en övergång till Apple och IBM PC.

SCB köper också i mitten av 1980-talet ett 30-tal minidatorer av märket IBM System 36. Dessa används huvudsakligen för ordbehandling och elektronisk post mellan verksledningen och ekonomi- och personalenheterna samt inom D-avdelningen. När SCB får ett persondatornät blir minidatorerna överflödiga.

1984/85 köps de första persondatorerna för statistikproduktion in. Två av de tidigaste tillämpningarna är inom byggnadsindexberäkningar och inom den lantbruksekonomiska undersökningen. Det rör sig om förhållandevis dyra maskiner, i storleksordningen 30 000–40 000 kr. För inköp krävs ett GD-beslut i varje enskilt fall.

Antalet persondatorer växer mycket snabbt:

1985/86	*70*
1986/87	*205*
1987/88	*323*
1988/89	*618*
1989/90	*790*
1990/91	*1 090*

Vid slutet av budgetåret 1992/93 har alla SCB:are tillgång till persondator, i enlighet med ett strategibeslut som tagits i slutet av 1980-talet.

Datorer i intervjuarbetet

Redan i början av 1980-talet studerar SCB möjligheterna att använda datorer i intervjuarnas fältarbete. Projektet DATI, datorstödda intervjuer, arbetar såväl med att ta fram programvara som med att inskaffa en lämplig handhållen dator.

Eftersom man inte hittar någon sådan dator på marknaden tecknas ett avtal med bolaget Telenova om utveckling av en lätt handdator. År 1986 kan de första fältförsöken göras med den nya utrustningen. Den fungerar bra, men Telenova bedömer det inte vara lönsamt för att gå vidare med fullskaleproduktion, varför SCB istället väljer den existerande bärbara datorn Sharp 6220. År 1991 utrustas de flesta intervjuare med denna dator, som väger nästa två kilo, mot den ursprungliga specifikationens ett kilo.

En av prototyperna till bärbara datorer från Telenova.

Persondatorerna får efter hand nya användningsområden, t.ex. inom publikationsframställning. 1988 har redan 25 procent av publikationerna lagts över till PC-teknik. De vanligaste tillämpningarna är dock ordbehandling och kalkylering.

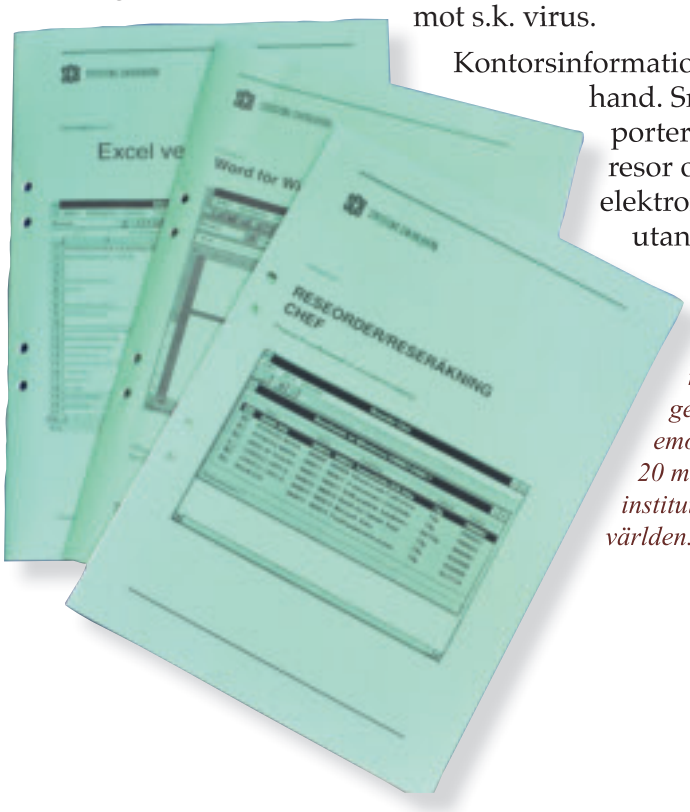
Introduktionen av persondatorer och deras ökande användning vid SCB är länge relativt oreglerad. Olika avdelningar väljer t.ex. olika ordbehandlings- och kalkylprogram. För ordbehandling är huvudrekommendationen WordPerfect, men också Word och DisplayWrite är tillåtna. Inte heller hårdvaran standardiseras; så sent som 1989 beslutar GD att både Macintosh- och PC-datorer får användas.

Intern kommunikation och information

I början av 1990-talet bygger SCB snabbt upp ett internt nätverk som knyter samman de enskilda persondatorerna. Det elektroniska kontors- och informationssystem, KIS, som SCB inför sommaren 1992, innebär att alla som har en PC får tillgång till olika funktioner som underlättar det dagliga arbetet. I en första omgång rör det sig om ordbehandling, kalkylering och elektronisk post.

SCB väljer, i och med införandet av PC-nätverket, att standardisera mot en Microsoft-miljö. Macintosh-datorer får inte anslutas till nätverket och skall i princip endast användas i samband med publiceringsverksamheten. Standardiseringen medför inte bara direkta ekonomiska vinster utan underlättar också kompetensutvecklingen samt gör det enklare att byta arbetsplats inom SCB.

Säkerheten i nätverket kräver att alla SCB:are får sig en unik användaridentitet och ett eget lösenord. SCB:arna får också veta att nätverket innehåller skydd mot s.k. virus.

Varje ny funktion i KIS-systemet åtföljs av en pedagogisk handledning. Här för stordatorkommunikation, ordbehandling och reseräkning/reseorder.

Kontorsinformationssystemet byggs ut efter hand. Snart kan SCB:arna tidrapportera, beställa inrikes tjänsteresor och skriva reseräkningar elektroniskt. Även världen utanför SCB öppnar sig:

”SCB har sedan 1 juli 1993 en anslutning till det världsomfattande elektroniska systemet Internet. Det ger möjlighet att skicka och ta emot meddelanden från mer än 20 miljoner användare i företag, institutioner och enskilda över hela världen.”

Persondatorerna utvecklas snabbt till ett arbetsredskap som integreras i SCB:arens dagliga arbete. Ordbehandling, kalkyler, statistikproduktion, publicering, kommunikation och andra arbetsmoment som tidigare utförts av specialister utförs nu av ”vanliga” SCB:are.

SCB är bland de första myndigheterna att utnyttja Internets möjligheter, och SCB:s hemsida koras under pionjärtiden av en datortidning till en av de tio bästa i Sverige. Webbplatsen används inledningsvis för publicering av statistik, men kommer att få allt större betydelse även för datainsamling från i första hand företag och myndigheter.

SCB av år 2008 vid 150

SCB av år 2008 är självfallet ett helt annat verk än SCB av år 1858. På 150 år har hela det Sverige som statistiken skall beskriva ändrat karaktär, från ett relativt perifert jordbruksland till ett informations- och industrisamhälle i världen.

Den allt mer komplicerade omvärlden och olika statistikanvändares krav på mer information har medfört många utmaningar för SCB under dess 150-åriga historia, både när det gäller att belysa nya områden och att producera säkrare och snabbare statistik. Samtidigt har verket fått bättre möjligheter att möta dessa utmaningar, inte minst genom IT-utvecklingen. SCB torde vara en av de svenska myndigheter som har dragit störst nytta av denna teknik.

År 2008 står SCB på en stabil grund, med en blandning av tradition och förnyelse. Verket använder modern teknik, moderna statistiska metoder och moderna arbetsformer och generationsväxlingen då de många nyanställda från 1960- och 1970-talen går i pension ser ut att klaras på ett utmärkt sätt.

Men det saknas inte utmaningar inför framtiden. Politiska beslut, t.ex. vad gäller myndigheters uppdragsverksamhet, kan påverka SCB:s grundstruktur. Konkurrensen på statistikmarknaden kommer troligen att fortsätta att öka. Arbetet med processorientering är ännu bara i ett inledningsskede och kvalitetsfrågorna kommer att fortsätta att kräva stor uppmärksamhet.

Verket har dock goda förutsättningar att klara även dessa utmaningar och leva upp till sin något kaxiga vision:

SCB är i världsklass på att förädla data till statistisk information, anpassad till kundernas behov.

Litteratur och andra källor

Statistik före SCB
Vad gäller originaldokument för den här tiden är naturligtvis Riksarkivet och – när det gäller originaltabeller från prästerna – Landsarkiven de viktigaste källorna.

August Hjelt: *Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet (1899)* ger också tillgång till vissa intressanta dokument, bl.a. Elvius beräkning av rikets invånarantal. Hjelt har också gett ut de två första rapporterna från Tabellverket (från åren 1755 och 1761).

Erland Hofsten: *Pehr Wargentin – den svenska statistikens fader (1983)* är en kort men koncis biografi. Boken innehåller dessutom sex originaluppsatser av Wargentin i faksimil.

Henrik Höjer: *Svenska siffror (2001)* ger en både bred och ingående bild av statistikens utveckling under 1800-talet. Särskilt intressant är att den behandlar såväl den offentligt producerade statistiken som olika enskilda initiativ.

Kerstin Johannisson: *Det mätbara samhället (1988)* presenterar ett idéhistoriskt perspektiv på statistikens utveckling – med tonvikt på Sverige - fram till Tabellverket.

Olle Sjöström: *Svensk statistikhistoria (2002)* behandlar som titeln anger svensk statistik från tidigaste till modern tid. Tyngdpunkten ligger på tiden fram t.o.m. SCB:s grundande.

Peter Sköld: *Kunskap och kontroll. Den svenska befolkningsstatistikens historia (2001)* skildrar statistikens – inte bara befolkningsstatistikens – tidiga utveckling i Sverige, framför allt under tiden fram till SCB:s inrättande.

Harald Westergaard: *Contributions to the History of Statistics (1932)* ger, trots sin ålder, fortfarande en användbar orientering i statistikens historia fram till år 1900.

Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af ett Statistiskt embetsverk (1856) ger inledningsvis en ingående bild av den svenska officiella statistikens historia samt av dess omfattning och kvalitet vid 1800-talets mitt.

Start och uppbyggnad 1858–1909
För SCB:s tidiga historia är SCB:s arkiv en huvudkälla. Mest användning har jag haft av in- och utgående skrivelser samt av protokoll av olika slag. Vissa andra dokument som t.ex. Statistiska beredningens protokoll finns på Riksarkivet.

SCB:s bibliotek innehåller i princip allt av statistisk natur som publicerats i Sverige under den aktuella perioden, t.ex. all officiell statistik i BiSOS. BiSOS görs också tillgängligt på Internet; hösten 2008 är mer än hälften av de 23 delserierna utlagda.

Karin Kock: *Statistiska centralbyrån 100 år (1959)* är en viktig källa för SCB:s första hundra år. Den ger inte bara en god bild över SCB:s tillkomst och start, utan också en översikt över olika statistikgrenars framväxt. Den är självfallet en viktig som källa även för den andra femtioårsperioden.

Britta Randers och Nils O Berg: *Fredrik Theodor Berg 1806-1887- Barnläkaren som lämnade barnen, räknade fåren och retade herdarna (2001)* är en utförlig biografi med rikligt med utdrag ur publicerade och opublicerade källor.

Statistisk Tidskrift, första serien (1860–1913) innehåller många informativa artiklar, bl.a. referat av de viktigaste händelserna i svensk och europeisk statistik.

Statistiska kommitténs betänkande Sveriges officiella statistik och dess allmänna organisation (1910) är en slående parallell till motsvarande rapport från 1854 års kommitté. Den ger ett mycket utförligt referat och en kritisk granskning av vad som hänt med den officiella statistiken efter 1858.

Konsolidering och utvidgning 1909–1961
De statistiska publikationerna i SOS-serien innehåller mycket information om förändringar i den aktuella statistiken. I regel refereras de processer, t.ex. utredningar, som ligger bakom förändringen. Inte sällan finns t.o.m. tillämpliga förordningar avtryckta. Olika problem som drabbat statistiken rapporteras också, ofta på ett mycket öppenhjärtigt vis. Motsvarande gäller också för de övriga två perioderna.

Tore Dalenius: *Sampling in Sweden (1957)* innehåller, förutom de teoretiska avsnitten, både en kort historik över tidiga svenska urvalsundersökningar och en relativt detaljerad beskrivning av några tidiga SCB-tillämpningar.

Statistisk tidskrift, andra serien (1952–1984) innehåller under tiden 1952 till 1957 tio artiklar som ger en utmärkt överblick över SCB:s och dess olika statistikgrenars utveckling fram till då aktuell tid. Även i fortsättningen innehåller den förstås mycket intressant materiel, bl.a. en årskrönika för SCB.

Organisatoriska riktlinjer för svensk statistik. Utredningar och förslag av 1956 års statistikkommitté (SOU 1959:33) ger inte den sedvanliga historiken över den officiella statistikens utveckling, men däremot en god översikt över förhållandena alldeles före den stora centraliseringen.

Rapporterna från två viktiga utredningar om SCB, 1926 års besparingssakkunnigas och 1948 års statistikutrednings, finns endast i maskinskrift respektive stencil. Två andra utredningar finns dock utgivna: *Statistiksakkunnigas betänkande (SOU 1922:15) och Besparingsberedningens statistikkommittés betänkande (SOU 1943:28).*

Centralisering och decentralisering 1962–2008
Liksom för föregående period är SCB:s arkiv och bibliotek huvudkällor. En intressant källa som tillkommer under perioden är SCB:s personaltidningar *(Kulramen 1965–1991* och *På tal om SCB 1991–2006)* och annat internt informationsmaterial.

Eva Herner: SCB från 60-tal till 90-tal – några trender och tendenser (1993) behandlar utförligt och initierat omorganisationen av den officiella statistiken i början av 1960-talet och dess bakgrund samt utvecklingen av SCB som organisation från 100-årsjubileet fram till 1992.

Statistisk tidskrift, andra serien (1952–1984) – se ovan. SCB:s årskrönikor fortsätter t.o.m. 1970.

SCB:s verksamhetsberättelse (1970/71 –1986/87) ersätter i viss mån årskrönikorna i Statistiska tidskrift . Eftersom dessa berättelser är verkets rapport till regeringen är de både mer omfattande och mindre lättlästa.

SCB:s årsredovisning (1987/88–) är lika innehållsrika som verksamhetsberättelserna men mer lättillgängliga.

Muntliga källor
Jag har intervjuat ett stort antal SCB:are samt följande personer som tidigare har varit anställda på SCB:

Christer Arvas
Jan Carling
Börje Dernulf
Lennart Fastbom
Bertil Georgsson
Birgit Glimenius
Gösta Guteland
Birgitta Hedman
Eva Herner
Fredrik Hård af Segerstad
Sten Johansson
Arne Knochenhauer
Claes Lagerkvist
Hans Lindblom
Nina Palm Löfwall
Åke Lönnqvist
Knut Medin
Lennart Nilsson
Birgit Orrsten
Edmund Rapaport
Vera Sandahl Jacobsson
Olle Sjöström
Joachim Vogel
Klas Wallberg
Svante Öberg
Berndt Öhman

Illustrationskällor

Alla foton där inget annat anges: **Jan-Aage Haaland, Ulf Jorner**.

SCB:s arkiv
Sid. 38, 49, 52, 68, 69, 70, 71, 77, 79, 81, 82, 86, 87, 90, 92, 97, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 112, 118, 120, 121, 124, 138, 156, 157, 158, 168, 174, 177, 181, 184, 186, 187, 191, 193, 221, 222, 246, 247, 248, 249, 260, 275, 301, 312, 315, 317, 320, 326, 333, 319, 348, 350, 351, 355, 359, 373, 380, 383, 397, 410, 430, 438,

SCB:s bibliotek
Sid. 35, 43, 45, 51, 53, 55, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 72, 73, 75, 77, 84, 91, 94, 99, 102, 103, 105, 110, 113, 114, 115, 117, 119, 122, 131, 132, 133, 134, 139, 140, 141, 142, 146, 151, 152, 153, 154, 171, 175, 184, 188, 189, 196, 197, 198, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237,238, 240, 242, 246, 250, 254, 259, 265, 267, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 289, 290, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 304, 305, 306, 307, 313, 314, 316, 318, 320, 329, 330, 331, 333, 335, 338, 339, 340, 344, 345, 352, 353, 354, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 369, 371, 373, 374, 378, 379, 380, 381, 382, 386, 387, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 424, 425, 427, 428, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 445, 448, 451, 453, 454, 458

SCB:s lokaler
Sid. 43, 66, 76, 85, 86, 89, 119, 120, 166,169, 171, 173, 176, 182, 263, 286, 322, 325, 335, 342, 345, 347, 348, 354, 355, 356, 368, 377, 383, 446, 455, 459, 460

SCB:s webbplats
Sid. 284, 287, 288, 402, 405, 411, 415, 422, 423, 438, 443, 444, 447,

Inblick
sid. 385, 454

Kungliga biblioteket sid. 15 (också foto),18 (också foto), 31 (också foto), 34 (också foto), 144, 162, 349,

Riksarkivet sid. 24, 25, 27, 29, 32, 98, 167 (även kopia), 177 (även kopia), 193,

Landsarkivet i Uppsala sid. 32 (även kopia)

Arkivcentrum, Örebro/Sällskapet Gamla Örebro sid. 294

Örebro stadsbibliotek sid. 136

Nerikes Allehanda sid. 311
Tekniska museet sid. 88 (Nisse Cronestrand foto)
Eurostats webbplats sid. 375
EFQM:s webbplats sid. 376
Lantmäteriets webbplats/Stefan Nilsson sid. 165
Nuteks webbplats sid. 443
Jan Carling sid. 370
Christer Pöhner sid. 309
Stefan Svanberg sid. 199
Via **Doris Carlström** sid. 455
Via **Eva Dahlqvist Prince** sid. 354
Via **Eskil Dalenius** sid. 452
Via **Eva Elvers sid**. 375
Via **Crister Haglund** sid. 303
Via **Daniel Persson** sid. 358
Via **Claes Petri** sid. 374
Via **Edmund Rapaport** sid 319
Via **Dennis Österberg** sid. 446

Sakregister

A

Allmän Månadsstatistik 283
Andra världskriget 174
Arbetskraftsundersökningar AKU 273, 421
Arbetsmarknadskonflikter 318
Arbetsmiljöstatistik 426
Arbetsordning 79
Arbetsskadestatistik 425
Arbetsstatistik 83
Arbetstider 92, 160, 299, 319
Arkiv 98, 192, 387
Arkivstatistiskt system 300
Arsenikförgiftning 156
Automobilregister 178
Avlönings- och pensionsstatistik 121,136
Axis 286

B

Barnavårdsstatistik 239
BASUN 438
Basurval 186
Befolkningsregistret 201
Befolkningsstatistik 101, 141, 195, 394
Berch, Anders 35
Berg, Fredrik Theodor 43, 66
Bergsverksstatistik 97
Besparingsberedningens Statistikkommitté 173
Bibliotek 97, 192, 386
Bidrag till Sveriges Officiella Statistik (BiSOS) 54, 57, 62, 147
Bilregistret 179
Bortfall 329, 450
Bostads- och byggnadsstatistik 278
Bra-processen 360
Brottsstatistik 169, 230
Bruttoregionalprodukt 444
Budgetprocessen 313
Byggnadsindexnämnden 322

C

Carlesson, Edvard 26
Carling, Jan 368
Census 103
Centrala företagsregistret 437
Centralisering 46, 267, 270
Chefsutbildning 351
Client/servermiljö 379

D

DAFA 307
Dalenius, Tore 186, 452
Datalagen 345
Datamaskincentralen 295, 307, 455
Datamaskiner/datorer 250, 456
Data till forskare 346
Decentralisering46, 75, 364
Decimalsystemet 75
Deklarationsundersökningar för jordbruket 431
Delegationen för statistikfrågor 269
Departementstillhörighet 48
Dubbla beläggningsstämplar 165
Dödlighets- och livslängdstabeller 108, 198
Dödsorsaksstatistik 108, 138, 197, 395

E

Ekonomi 69, 96 164, 174, 190, 266, 293, 305, 360, 382
Ekonomisk statistik 330, 377
Elektronisk publicering 288
Elevpaneler och elevuppföljningar 416
Elvius, Pehr 19
EU-anpassning 371
European Code of Practice 375
Europeiskt kvalitetssamarbete 375
EU-samarbete 258
EU-uppdrag 357

F

Fabriks- och hantverksstatistik 35
Fastighetsstatistik 237
Fattigvårdsstatistik 119, 217
Finansiell företagsstatistik 441
Finansstatistik 36
Fiskestatistik 140, 225, 432
Fobalt 343, 399
Folkbokföring 101, 179
Folk- och Bostadsräkning 396
Folkräkningar 13, 68, 106, 202
Forsknings- och utvecklings-

statistik 419
Framställningstider 378
Företagsnämnden 316
Företagsräkning (1972) 438
Första världskriget 221

G

Genomförandekommittén 366
Genomlysningar 374
Graunt, John 178
Gravregistret 178
Grundskole- och gymnasiestatistik 415

H

Handdatorer 446
Handels- och sjöfartsstatistik 35
Handelsstatistik 276
Historisk statistik för Sverige 154
Hollerithmaskiner 247
Hålkortscentralen 183
Hålkortsmaskiner 247
Hälso- och sjukvårdsstatistik 36
Högskolestatistik 418
Höijer, Ernst 171

I

Industristatistik 273, 440
Informationsservice 388
Informationssäkerhet 348
Inkomst- och förmögenhetsstatistik 214, 216, 402
Instruktion 77, 159, 169, 291
Insynsråd 290
Integritetsfrågor 340
Integritetsfrågor 342
International Consulting Office (ICO) 355
Internationella kontakter 191, 253
Internationella statistiska institutet 253
Internationella statistiska kongresser 253
Internationellt samarbete 253
Internutbildning 349
Intervjuare 186, 319, 459
Investeringsstatistik 440
Invigning 54, 295

J

Jansson, Kjell 383
Johansson, Sten 342
Jordbruksekonomiska undersökningen 432
Jordbruksräkningar 223
Jordbruksstatistik 111,144, 221, 429
Journal Of Official Statistics 283
Jämställdhetsarbete 380

K

Kamrat- och Idrottsföreningen 353
Kanslihuset 70
Kiær, Anders 242
Kock, Karin 182
Kommunal finansstatistik 119, 121, 226
Kompetensfrågor 81, 168, 181
Konkursstatistik 231
Konstföreningarna 352
Konsumentprisindex 274, 444
Kontors- och informationssystem, KIS 460
KPI-nämnden 322, 445
Kriskommissionerna 176
KUB (Kvinnor, Utbildning, Befordran) 352, 381
Kulramen 306
Kundstudier 380
Kvalitet 126
Kvalitetsbegrepp 448
Kvalitetsledningssystem 376
Kvalitetsutveckling 330
Kvinnor och män i statistiken 427

L

Landshövdingeberättelser 109, 135
Lantbruksregistret 429
Lantbruksstatistik 35
Levnadsnivåundersökningar 406
Leyonmarck, Johan 70
LINDA 382
Lokaler 70, 155, 188, 293, 297, 308
Lokalundersökningar 114, 221
Lokalombud 114
Lotta 384
LOUISE 381
Lägenhetsregistret 401
Lärarregistret 417
Lönestatistik 276,423

M

Manuell databehandling 295
Markanvändningsstatistik 435
Maskincentralen 183
MBL 317
Meddelanden i samordningsfrågor, MIS 390
Metersystemet 75
Miljöräkenskaper 436
Miljöstatistik 434
MONA 347
Mål- och resultatstyrning 314
Mätfel 111, 453
Mättekniska laboratoriet 453

N

Nationalräkenskaper 279, 442
Nicander, Henrik 257
Nilsson, Lennart 322
Nordiska utskott och kontaktnäten 255
Nämnden för nationalräkenskaperna 323

O

Objektiva skördeuppskattningar 430
Officiell statistik 46, 130, 160, 266, 281, 365, 392
Ohlsson, Ingvar 263
Organisation 79, 181, 190, 269, 292, 301, 368, 385

P

Partisympatiundersökningar 410
Personal 66, 68, 92, 95, 157, 161, 293, 297, 316, 321, 337, 361, 376, 382
Personalenkät 320
Persondatorer 458
Plattformsbytet 379
Polisstatistik 232
Politisk aritmetik 15
Post- och Inrikes Tidningar 65, 150
Pressmeddelanden 284
Processorientering 383
Processtatistik 229
Produktionsfilial 296
Produktionstekniska principer (PTP), utredning 325
Produktivitetsutveckling 330
Prognosinstitutet 279
Programbudgetering 312
Programråd 323
Publicering 30, 54, 61, 65, 147, 280, 287
Punktlighet 378

R

Regionala kontor 335
Regional statistik 334
Registerbaserad arbetsmarknads-statistik 422
Registercentralen 301
Registerstatistik 340, 453
Registret över totalbefolkningen (RTB) 394
Representativa jordbruks-undersökningar 224
Riksrevisionsverket 362
Rådet för den officiella statistiken 392
Räknemaskiner 87, 250
Rättsstatistik 36, 137, 413
Rösträttsfrågor 118

S

Samarbete med universitetsvärlden 324, 350
Samarbetsnämnden 173
Samordning 98, 133, 193, 389
Sandler, Richard 166
Satelliträkenskaper 443
SCB-dagar 354
SCB-skolan 351
Sekretess 29, 340, 346
Seniorföreningarna 353
Sidenbladh, Elis 76
Sidenbladh, Karl 85
Sinclair, John 36
Skol- och högskolestatistik 22
Skolstatistik 272, 415
Skördestatistik 115
Socialvårds- och socialtjänststatistik 411
Socialvårdsstatistik 278
Sparbanksstatistik 123, 233
STAMP-studien 338
Statens statistikverk 267
Statistikansvariga myndigheter 367
Statistikreformen (1993) 361, 370
Statistik över hushållens ekonomi 403
Statistik över hushållens inköpsplaner 404

Statistik över hushållens utgifter 404
Statistik över mejerier och jordbruks-kassor 146
Statistiska beredningen 50, 98
Statistiska centralbyråns personal-förening 172
Statistiska databaser 285
Statistiska föreningen 130, 263
Statistiska meddelanden 84, 281
Statistiska metoder 124, 241, 449
Statistiskt centralverk 132
Statistisk tidskrift 54, 58, 150, 283
Statistisk årsbok 151
Statlig personalstatistik 236
Statskontoret 93, 456
Stickprovsundersökningar 225, 241
Strukturlönestatistik 423
Styrdokument 315
Styrelse 290
Styrning av SCB 312
Sundbärg, Gustav 91
SUSÖ-utredningen 310
Svensk namnbok 180
Sveriges demografiska mittpunkt 199
Sveriges land och folk 84
Sveriges officiella statistik 147, 148, 281, 392
Sveriges officiella statistik i sammandrag 84
SYNTES-rapporten 326
Systematiskt kvalitetsarbete 372
Särskilda valundersökningar 409
Säsongrensning 454

T

Tabellkommissionen 27, 49, 98
Tabellverket 19, 25, 40
Tidrapportering 315
Total Quality Management (TQM) 373
Trivselmedel 353
Tryckeri 387
Tysk universitetsstatistik 14
Tätorter 211

U

Undersökningen av levnads-förhållandena (ULF) 407
Universitetsstatistik 234
Uppdragsverksamhet 307, 331, 379
Uppgiftlämnarfrågor, individer 328
Uppgiftslämnarfrågor, företag 327
Urval och estimation 449
Utkontraktering av datadriften 361, 458
Ut- och invandring 196
Utredningsinstitutet 185, 307
Utvecklingsarbete 280, 335
Utvecklingssamtal 319

V

Valstatistik 116, 142, 217, 408
Vetenskapliga rådet 291
Vetenskapsakademin 22
von Lantinghausen, Jakob 21
Vuxenutbildningsstatistik 418
Vägtrafikolycksstatistik 235

W

Wahlund, Sten 180
Wargentin, Pehr 26
Widell, Ludvig 86

Y

Yngre Tabellkommissionen 98, 193

Å

Årsbok för Sveriges kommuner 228

Ä

Äktenskapsregister 161

Ö

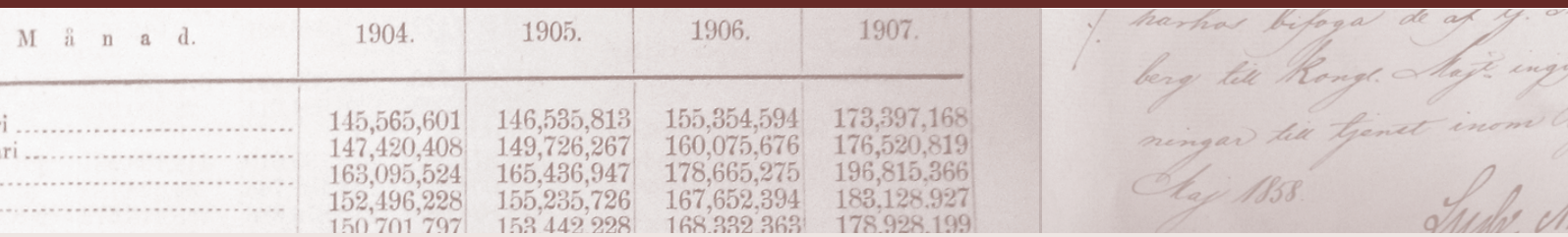
Öberg, Svante 377
Örebroetableringen 293

1686 års kyrkolag 18
1854 års statistiska kommitté 42
1905 års statistiska kommitté 131
1922 års statistiksakkunniga 162
1926 års besparingssakkunniga 166
1948 års statistikutredning 180
1956 års statistikkommitté 264
1980 års utredning om framtida statlig statistik 338
1990 års statistikutredning 363
45/55 311

***Ulf Jorner** är född i Sala år 1942 och har studerat och undervisat vid Uppsala universitet. 1976 började han arbeta med jordbruksstatistik på SCB i Örebro. Han har var under 1988–1993 chef för SCB-skolan samt under sammanlagt tolv år avdelningschef, bl.a. för Avdelningen för miljö och regioner och Utvecklingsavdelningen.*

*Han är en av författarna till standardverken **Regressions- och tidserieanalys** och **Statistikens bilder** samt redaktör för **Svensk jordbruksstatistik 200 år.***

M å n a d.	1904.	1905.	1906.	1907.
i	145,565,601	146,535,813	155,354,594	173,397,168
ri	147,420,408	149,726,267	160,075,676	176,520,819
	163,095,524	165,436,947	178,665,275	196,815,366
	152,496,228	155,235,726	167,652,394	183,128,927
	150,701,797	153,442,228	168,332,363	178,928,199

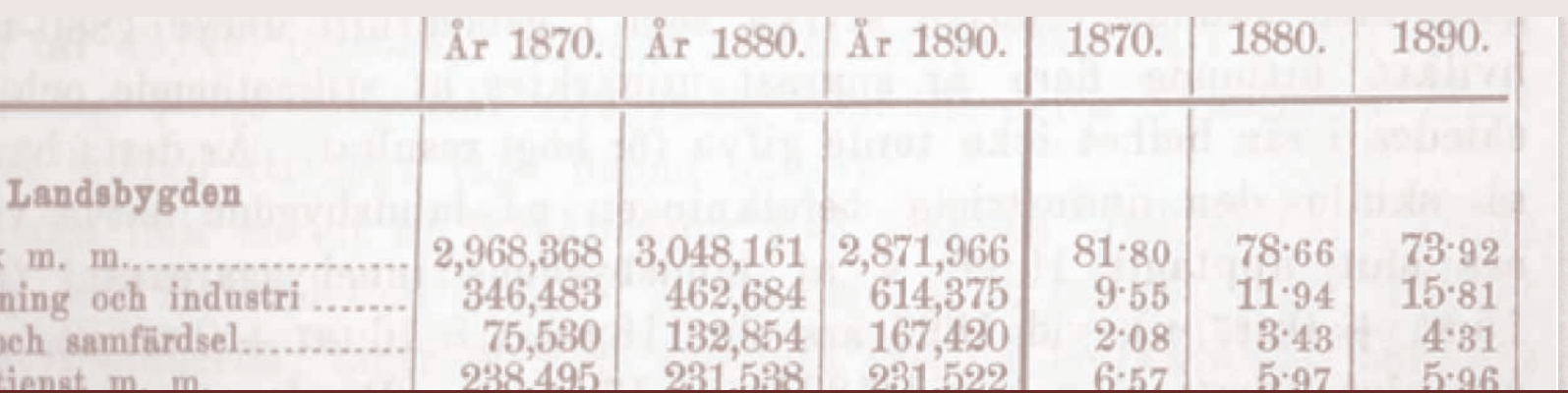
Den svenska officiella statistikens jubileumsfirande kan verka förvånande. År 1999 firas ett 250-årsjubileum och 2008 firas ett 150-årsjubileum. Skälet till denna skenbara motsättning är att världens första löpande befolknings-statistik, det svenska Tabellverket, inrättades 1749 och att den myndighet som är ansvarig för denna statistik år1858 ombildas till dagens Statistiska centralbyrå, SCB.

När SCB startar för 150 år sedan ligger den svenska statistiken långt bakom de ledande europeiska länderna. I dag räknas Sverige till de ledande länderna i världen vad gäller produktion av officiell statistik. Summa summarum – SCB:s första 150 år berättar om verkets ofta krokiga väg mellan dessa ytterligheter.

Summa summarum behandlar SCB:s förhistoria samt utvecklingen efter 1856 vad gäller yttre förutsättningar, personal, lokaler teknik och mycket annat. Den statistik som producerats får också ett stort utrymme och ger i sig en bild av ett Sverige i stark omvandling.

Boken är rikt illustrerad med i första hand dokument från SCB: s arkiv och bibliotek.

ISBN 978-91-618-1449-7

	År 1870.	År 1880.	År 1890.	1870.	1880.	1890.
Landsbygden						
m. m.	2,968,368	3,048,161	2,871,966	81·80	78·66	73·92
ning och industri	346,483	462,684	614,375	9·55	11·94	15·81
ch samfärdsel	75,530	132,854	167,420	2·08	3·43	4·31
ienst m. m.	238,495	231,538	231,522	6·57	5·97	5·96